KAYIHAN YAYINEVİ Umumi Neşriyatı No: 48

Temel Eserler : İslâm Tarihi: No: 10/10

ISBN 975-7574-02-3 (Tk. No)

ISBN 975-7574-24-4 (10. Cilt)

Ticarethane Sokak T. Kuşoğlu
İş Hanı No: 41 Kat: 4 D: 33-34
Sultanahmet/İSTANBUL

Yazışma Adresi: Posta Kod: 34434 P.K. 481 Sirkeci/İSTANBUL
Tel: 513 51 90 - 527 23 84 - 511 82 17

"SİYASÎ-DİNÎ-KÜLTÜREL-SOSYAL"

İSLÂM TARİHİ

"OSMANLI DEVLETİ VE MEDENİYETİ"

10. CİLT

Prof. Dr. Ziya KAZICI

Bu eserin bütün hakları KAYIHAN YAYINEVİ'ne aittir.

"SİYASÎ-DİNÎ-KÜLTÜREL-SOSYAL"
İSLÂM TARİHİ

Yazan : Prof. Dr. Ziya KAZICI
Dizgi : DizgiEvi 532 05 61
Baskı : Selmat Matbaacılık
Copyright : KAYIHAN YAYINEVİ
BİRİNCİ BASKI : HAZİRAN 1995 İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

BİRİNCİ BÖLÜM

A. OSMAN GAZİ VE BEYLİK 17
1) Osman Bey ve Ahilik 19
2) Osman Gazi'nin Rüyası 23
3) Osman Gazi'nin Şahsiyeti 29
B. OSMAN BEY'İN SİYASÎ FAALİYETLERİ 33
1) Osman Gazi'nin Bağımsızlık Kazanması 39
2) Koyunhisarı Muharebesi ve Sonrası 46
3) Orhan Gazi'nin Komutarlığı 53
4) Osman Bey'in Ölümü 56
5) Osman Bey'in Çocukları 59

A. ORHAN GAZİ 63
B. ORHAN GAZİ DÖNEMİ FETİHLERİ 65
1) Bursa'nın Fethi 65
2) Pelekanon Muharebesi ve İznik'in Fethi 67
3) İzmit'in Fethi 73
4) Karesi Beyliği'nin İlhakı 74
5) Ankara'nın Zaptı 79
6) Rumeli'ye Geçiş 81
7) Edirne'nin Fethi 91
C. ORHAN BEY VE DEVLET TEŞKİLÂTI 94

A. I. MURAD 99
1) Ankara'nın Yeniden Zaptı 100
2) Sultan Murad'ın Teşkilâtçılığı 103
B. SULTAN MURAD'IN RUMELİ SİYASETİ 104
1) Balkanlar'da Osmanlılar'a Karşı Kurulan İlk İttifak ve Sırp Sındığı Savaşı 106
2) Sünnet Düğünü ve Bursa'daki Hayır Eserleri 109
3) Balkanlar'daki Fetihler 110
4) Çirmen Zaferi 112
5) Padişahın Rumeliye Tekrar Dönüşü 115
6) Balkanlar'da Yeni Fetihler 118
C. SULTAN MURAD'IN ANADOLU SİYASETİ VE YILDIRIM BÂYEZİD'İN EVLENMESİ 120
1) Bazı Şehirlerin Hamidoğulları'ndan Satın Alınması 124
2) Osmanlı-Candaroğulları Münasebetleri 125
3) Şehzâde Savcı İsyanı 127
D. OSMANLILAR'IN BALKANLAR'DAKİ MUVAFFAKİYETLERİNİN MANEVÎ SEBEPLERİ 131
E. OSMANLI-KARAMANLI MÜNASEBETLERİ 138
F. BALKAN İTTİFAKI VE KOSOVA SAVAŞI 141
G. SULTAN MURAD'IN ŞAHSİYETİ 153

A. YILDIRIM BÂYEZİD 155
1) Yakub Çelebi Olayı 156
B. BATI ANADOLU'DA TÜRK BİRLİĞİNİN KURULMASI 159
1) Osmanlı Donanmasının Ege ve Akdenizdeki Faaliyetleri 161
2) Karaman Seferi 162
3) İstanbul'un Muhasarası ve Şehirde Türk Mahallesinin Kurulması .. 163
C. YILDIRIM BÂYEZİD'İN ANADOLU SULTANI ÜNVANINI ALMASI VE DİĞER OLAYLAR 164
1) Yeni Bir Haçlı İttifakı ve Niğbolu Savaşı 167
2) İstanbul Kuşatması 171
3) Karamanoğulları'nın Osmanlılar'a Bağlanması 172
4) Kadı Burhaneddin Devleti'nin Osmanlı Hakimiyetine Girmesi 174
5) Malatya'nın Zaptı 177
D. ANKARA SAVAŞI 180
1) Yıldırım Bâyezid'in Ölümü 185

2) Ankara Savaşı'nın Sonuçları 189

A. FETRET DEVRİ 193
1) Şehzâdelerin Hâkimiyet Mücâdelesi 195

A. ÇELEBİ SULTAN MEHMED (I. Mehmed) 201
1) Bursa Kuşatması ve Çelebi Mehmed'in Karaman Seferi 204
2) Venedikliler'le Yapılan İlk Deniz Savaşı 208
B. ANADOLU HAREKÂTI 210
1) Canik Bölgesinin Zaptı 211
C. İÇ İSYANLAR VE SİMAVNA KADISI OĞLU ŞEYH BEDREDDİN MAHMUD'UN İSYANI 212
1) Mustafa Çelebi'nin İsyanı 216
D. MEHMED ÇELEBİ'NİN VEFATI 220
E. SULTAN MEHMED'İN HAYRATI 224

A. SULTAN İKİNCİ MURAD 227
1) Mustafa Çelebi'nin İsyanı ve Öldürülmesi 231
2) İstanbul Kuşatması 238
3) Küçük Mustafa Çelebi'nin İsyanı 242
B. CANDAROĞLU İSFENDİYAR BEY İLE OLAN MÜCADELE VE İDARÎ DÜZENLEME 246
1) Rumeli'de İstikrarın Sağlanması 250
2) İzmiroğlu Cüneyd Bey'in Akibeti 251
3) Karamanoğlu Mehmed Bey'in Antalya'yı Kuşatması ve Oğlu İbrahim Bey'in Osmanlı Himayesine Girmesi 252
4) Germiyanlı Mülkünün Osmanlı'ya Vasiyeti 255
C. SIRBİSTAN VE GÜVERCİNLİK KALESİ MESELESİ 257
1) Selânik ve Yanya'nın Fethi 258
D. BALKANLAR'DAKİ YENİ OLAYLAR 263
1) Eflâk Hâdiseleri 263
2) Sırbistan Hâdiseleri 264
3) Belgrad'ın Muhasarası 268
4) Karaman Seferi 268
5) Şahruh'a Karşı Takib Edilen Osmanlı Siyaseti 271
6) Osmanlı-Arnavutluk Münasebetleri 273
7) İkinci Murad ve Haçlı İttifakı 275

8) Karaman Seferi 280
9) Varna Savaşı 283
10) İkinci Murad'ın Tekrar Tahta Geçişi 289
E. BALKANLAR'DA HÂKİMİYET VE MORA SEFERİ 290
1) İkinci Kosova Muharebesi 292
2) Şehzâde Mehmed'in Düğünü 295
F. SULTAN II. MURAD'IN VEFATI VE ŞAHSİYETİ 295

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI MEDENİYETİ VE MÜESSESELERİ

I. OSMANLILAR'DA DEVLET YÖNETİMİ 313
A) Osmanlı Padişahları 313
B) Osmanlı Şehzâdeleri 321
C) Osmanlı Merkez Tekilâtı 322
a) Divan-ı Hümâyun 323
b) Divan Üyeleri 326
1. Vezir-i A'zam ve Vezirler 326
2. Kadıasker 329
3. Defterdâr 333
4. Nişancı 336
II. SARAY TEŞKİLÂTI 340
A) Enderûn 343
1. Harem 344
2. Ak ve Kara Hadım Ağaları 345
B) Birûn Erkânı 346
III. ASKERÎ TEŞKİLÂT 347
A) Osmanlılar'ın İlk Askerî Teşkilâtı 350
B) Yaya ve Müsellemler 351
C) Osmanlı Kara Ordusu 353
a) Kapıkulu Askerleri 353
1. Kapıkulu Piyadesi 354
I. Acemi Ocağı 354
II. Yeniçeri Ocağı 359
III. Cebeci Ocağı 362
IV. Topçu Ocağı 363

V. Humbaracı Ocağı....365
VI. Lağımcı Ocağı....367
b) Kapıkulu Süvarisi....368
D) Eyalet Askerleri....371
a) Yerli Kulu....371
1. Azepler....371
2. Sekban ve Tüfekçiler....372
3. İcâreliler....373
4. Lağımcılar....373
5. Müsellemler....374
b) Serhad Kulu....374
1. Akıncılar....374
2. Deliler....377
c) Tımarlı Sipahiler....379
E) Osmanlı Donanması....381
IV. OSMANLI MALİYESİ....385
A) Vergiler....386
a) Şer'î Vergiler (Tekâlif-i Şer'iyye)....388
1. Zekât....389
2. Harac....389
3. Öşür....390
4. Cizye....391
b) Örfî Vergiler (Tekâlif-i Örfiyye)....394
V. TAŞRA TEŞKİLÂTI....400
A) Beylerbeyi....401
B) Sancakbeyi....404
VI. TOPRAK İDARESİ....405
A) Tımar (Dirlik)....414
a) Tımar Sisteminin Tekâmülü....416
b) Tımar Çeşitleri....419
1. Tımar Arazisinin Mülk Olarak Verilip Verilmemesine Göre.419
2. Tımar Sahiplerinin Gördüğü İşlere Göre....419
3. Veriliş Şekillerine Göre....419
4. Malî Durumlarına Göre....420
c) Tımar Sisteminin Bozulması ve Ortadan Kalkması....421
VII. SOSYAL MÜESSESELER....425
A) Vakıflar....425

a. Vakfı Yapan Kimsede Bulunması Gereken Şartlar.....431
b. Vakf Edilen Malda Bulunması Gereken Şartlar.....431
c. Vakıfların Kuruluş Şekilleri.....431
B) Vakıfların İdaresi.....432
C) Vakfiye.....437
D) Vakıfların Hizmet Sahaları.....441
a. Câmi.....444
b. Tekke.....454
c. İmâret.....458
d. Kervansaray.....464
e. Hastahâne.....469

BİBLİYOĞRAFYA.....475

ÖNSÖZ

Bilindiği gibı Osmanlı Devleti, XIV. asrın başlarında Selçuklu-Bizans hududlarında ortaya çıkan küçük bir beylikti. Bu küçük beylik, kuruluşundan kısa bir müddet sonra büyüyerek tarihin akışını değiştirecek derecede kudretli bir devlet haline geldi. Yeni bir din ve kültürün taşıyıcısı olarak bölgeye kuvvetli ve silinemeyecek bir İslâm-Türk damgası vurmasının sebepleri üzerinde hâlâ münakaşalar devam etmektedir. Tarihçiler, bunu henüz tam izah edilememiş bir mlesele olarak görmektedirler.

Bir beylik olarak ortaya çıkışından itibaren bünyesi ve şartların gerektirdiği değişiklikleri yapmaktan çekinmeyen Osmanlı Devleti, sağlam temeller üzerine bina edip geliştirdiği ve kemâl mertebesine ulaştırdığı müesseseleri vâsıtasiyle uzunca bir hükümranlık dönemi geçirme imkânını buldu.

Çok geniş bir coğrafya üzerinde hâkimiyetini kuran Osmanlı Devleti, farklı ırk, din, dil, örf ve âdetlere sahip toplulukları asırlarca âdilane bir şekilde idare etmişti. Ulaşım bakımından, günümüz şartları ile mukayese edilemeyecek derecede imkânsızlıklar içinde bulunan o asırların dünyasında, bunca farklı düşünce ve yapıdaki toplulukları cebir ve tazyik kullanmadan idare etmek ve tebeasına (vatandaşına) normal bir hayat seviyesi kazandırmaya çalışmak, sadece basit bir idare anlayışının sonucu olmasa gerekir.

Bu sebeple biz, bu devletin siyasî ve askerî grafiğinin yanında sosyal, ekonomik, hukukî, dinî, bedii, kültürel ve etnik şart ile nizamlarının seyrini takib etmeyi de hedefledik. Böylece bu devlete ruh ve hayat veren sırları keşf etmeye yönelik bir çalışmayı gerçekleştirdiğimize inanıyoruz.

Günümüzde, sosyal, ekonomik ve hatta dinî çatışmaları ile siyasî istikrarsızlık merkezi durumuna gelen bir coğrafyanın, Osmanlı idaresi altında uzun süre barış ve huzur içinde yaşadığı düşünülecek olursa, Osmanlı Devleti tarihinin, gerek dünya, gerekse İslâm tarihi bakımından sahib olduğu yerin önemi, daha iyi anlaşılmış olur. Nitekim, tarihin, gerçekleri konuşan dudağı şahittir ki, zaman sisleri arasında, kayb olan mazi miraslarını, geri alıp dörtbaşı mamur bir Müslüman Türk Devleti kurarak, onu tarihî hassa ve misyonu ile yaşatmak kudretini yalnız Osmanlılar gösterebilmiştir denebilir.

Kuruluşundan itibaren Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile, şer'î hukuku, hem amelî, hem de nazarî bir şekilde uygulanan Osmanlı Devleti, bu anlayışını devletin bütün sistem ve organlarında devam ettiriyordu. Çünkü "bu devlette din asıl, devlet ise onun bir fer'i olarak görülmüştür". Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nin bütün kurum ve kuruluşlarında, bu anlayışın hakim rol oynaması normal karşılanmalıdır. Bu sebepledir ki Osmanlılar, Balkanlar'da idarelerine aldıkları yerli unsurların din ve vicdan hürriyetine müdahale etmediler.

Gerçekten Osmanlılar, din ve vicdan hürriyetini temel taşı kabul eden sosyal ve ekonomik haklara saygı gösteren bir anlayışla idareleri altına giren kavimleri, yumuşak ve eşitliğe dayanan adaletli prensipler ile yönetiyorlardı. Onlar, bundan farklı bir şekilde de davranamazlardı. Zira mensubu bulundukları din (İslâm), onların başka türlü davranmalarına ve idarelerindeki insanlara farklı muamelelerde bulunmalarına izin vermiyordu. İslâm, Müslümanların, feth ettiği topraklarda yaşayan kimselerin zorla dine

girmelerine müsaade etmez. O, herkesi inanç ve fikrinde serbest bırakır. Hak ile bâtılın neler, inançlar arasındaki orta ve doğru yolun hangisi olduğunu bildirmekle yetinir.

Siyasî, dinî ve kültürel hayatı ile Fâtih Sultan Mehmed dönemine kadar uzanan eserimizin bu ilk cildi, biri siyasî, diğeri medeniyet tarihi olmak üzere iki bölümde ele alındı. İlk bölümde, kronolojik bir sıra takib eden olaylar ile, her hükümdarın siyasî faaliyetlerinden sonra onun medenî ve kültürel hayatla ilgili faaliyetlerine de kısaca temas edildi. İkinci bölümde, devletin uzun süre sağlam bir şekilde ayakta kalmasını temin eden ve adına devletin hayatiyet sırları denilen müesseselerine yer verildi. Bnunla beraber, müesseselerde kopukluğa sebebiyet vermemek için, bunların başlangıcından, hatta ana hatları ile Hz. Peygamber döneminden itibaren ele alınıp müessesenin sonuna kadar, başka bir ifade ile tarihe mal oluşuna kadar devam ettirilmesi gerekiyordu. Bu yüzden biz de bazı teşkilâtları, sonuna kadar getirdik. Bu arada, eğitim ve öğretim faaliyetleri gibi bazı müesseseleri de hacim imkânsızlığı sebebiyle ikinci cilde bırakmak zorunda kaldık.

Araştırmamızda, günümüz okuyucusunun rahatça anlayabileceği bir dil ve uslûb kullanmakla birlikte, eski bir kültür birikimini günümüze taşıyabilmek için, zaman zaman dönemin kaynaklarının diline müracaat edildi.

Bilindiği gibi tarihî gerçekler, vakti geçmiş ve vazifesi tamamlanmış olaylar birikimi değildir. Aksine, geleceğin temellerini teşkil ettiği için, toplum olarak büyük bir dikkat ve şuurlu bir tecessüsle üzerinde durmamız gereken gerçeklerdir. "Zira istikbalin kulağına söylenecek söz, gözüne gösterilecek istikamet, vâdesini tamamlamış bu tarih hazinesinin derinliklerinde saklıdır."

Hâlâ, maddî ve mânevî mirasından yararlandığımız Osmanlı gibi büyük bir devletin tarihini araştırıp yazmak, zannedildiği kadar kolay değildir. Çünkü burada, sadece Osmanlı'nın de-

ğil, döneminde kendi idaresi altında yaşamış veya onunla kader birliği etmiş veyahut kara ve denizlerde onunla göğüs göğüse harb etmiş devletlerin kaynaklarını da incelemek gerekir. Bunun için eserimizde, geleceğe ışık tutacak şekilde sağlam bir bilgiyi aktarabilmek gayesiyle imkân ölçüsünde yerli ve yabancı kaynaklardan yararlandığımızı belirtmek isterim.

Böyle bir çalışmanın, vücud bulup gün yüzüne çıkmasına vesile olan Kayıhan Yayınları sahibi Burhaneddin Kayhan Bey'e ve çalışmalarıma sabırla tahammül edip bana destek olan muhterem eşim Gülnur Kazıcı'ya teşekkürü bir kadirşinaslık olarak telakki ediyorum.

Prof. Dr. Ziya KAZICI
1 Haziran 1995

Osman Gazi

A. OSMAN GAZİ ve BEYLİK

Kaynakların, sâlih, dindar, kahraman, cesur ve merhametli bir kimse olarak tanıttığı Osman Gazi, üç günde bir yemek pişirtip fakirleri doyurmak, çıplakları giydirip donatmak, dul ve yetimleri gözetip korumak gibi iyi hasletlere sahip bir kimse idi.[1] Hak ve adalete saygılı, üstün yeteneklere sahip bir hükümdar olan Osman Gazi, ününü kılıcından ziyade adalet severliği ile sağlamıştı. Feth ettiği yerlerde şer'î hükümlere göre hareket eder, tebeası arasında ırk, din ve milliyet farkı gözetmezdi. Güçlü bir komutan olduğu kadar sabırlı ve olgun bir idareci idi. Yanında çalışanlar, kendisine karşı büyük saygı gösterirlerdi. En zorba kimseler bile onun huzurunda saygı ile hareket ederlerdi. O, kuvvet ve zenginlikten ziyade adalete daha çok önem veren, güçlü bir irade ve hoşgörüye sahip bir hükümdardı.

Osman, Ertuğrul Bey'in, Gündüz Alp ve Sarı Yatu (Savcı Bey)'den sonra Söğüt'te dünyaya gelen küçük oğludur. İbn Kemâl, onun doğum tarihini Hicrî 652 (M. 1254) senesi olarak göstermekte[2] ise de genellikle onun 656 (1258) senesinde doğduğu belirtilir. Bununla beraber bu tarihin 650 (1252) veya 657 (1259) olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.[3] Söğüt'te dünyaya gelen Osman, Ertuğrul Bey'in küçük oğlu idi. Ertuğrul Bey, 93 yaşında vefat edince,[4] onun idaresi altında bulunan aşiretler, gerek kabiliyet,

---

1. Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, (nşr. M. Altay Köymen), Ankara 1983, I, 42.
2. İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter*, (nşr. Şeraafettin Turan) Ankara 1970, s. 60.
3. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308, I, 8; M. Tayyib Gökbilgin, "Osman I" *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, IX, 433; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, I, 104.
4. Şükrullah, *Behcetu't-Tevârih*, (nşr. N. Atsız), İstanbul 1947, s. 52; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, tarihsiz III, 25.

gerekse hareketliliği sebebiyle Osman'ın, babasının yerine başa geçmesini istiyorlardı. Gerçi Osman, babasının son dönemlerinde ona vekâlet etmek suretiyle yönetimle ilgili konularda kardeşlerinden farklı bir hüviyete sahip olduğunu ortaya koymuştu. Kardeşleri bakımından pek büyük bir sıkıntısı olmayan Osman, amcası Dündar Bey'le uğraşacağa benziyordu. Zira Ertuğrul Bey'in kardeşi Dündar Bey de birliğe reis olmak istiyordu. Bu yüzden Osman'la amcası arasında ihtilaf (anlaşmazlık) meydana geldi. Zira, Kayı aşiretinden başka bazı aşiretler de Dündar Bey'in başa geçmesini istiyorlardı. Bununla beraber Osman'ın reisliğini istiyen taraf daha etkili görünüyordu. Bunun için Dündar Bey, reislik arzusundan vazgeçerek Osman'ın aşiret reisi olmasını kabul etmek zorunda kaldı.[5]

Gerçekten, Osman Bey, Ertuğrul Gazi'nin vefatından sonra cesaret, mertlik ve ahlâkî meziyetleri sebebiyle aşiret, kavim ve kabileye baş olacak bir vasıfta görülmüştü. Amcası Dündar Bey de dahil olduğu halde herkes ona itaat ve bağlılığını bildirdi. Başlangıçta o, babasının komşu Rum tekfurları ile iyi geçinme siyasetine devam etti. Aşiretin başına geçtiği zaman yirmi üç yaşında bir genç olmasına rağmen, siyaseti iyi bilen, halim selim bir kimse olmakla birlikte, gerçekleri savunma konusunda korkusuz ve cesurdu. O, tam bir cihad eri idi. Bu sebeple Osman Bey, kısa zamanda etrafının yiğitlerden meydana gelen bir hâle ile çevrelendiğini gördü. Bu hâlenin içinde Konur Alp, Turgut Alp, Abdurrahman Gazi, Akça Koca, Gündüz Alp, Karamürsel, Saltuk Alp, Samsa Çavuş gibi isimler vardı. Büyük bir kısmı garip ve vatanlarını bırakıp gelmiş olan bu insanların, Osman Bey etrafında toplanmaları, devletin güçlenmesine sebep olmuştu. Osman Bey, bunların tabiî bir lideri durumuna geldi. Bundan başka, Osman Bey'in, Uc'lardaki Türkmenler arasında büyük bir nüfuza sahip olan Şeyh Edebalı ile yakınlık ve akrabalık tesis etmesi, başta ahiler arasında olmak üzere Uc'lardaki diğer toplulukların kendisine bağlanmasına sebep oldu. Böylece Osman Gazi, kendisini hem etrafındaki aşiret reislerine sevdirmiş, hem de onların kendisine bağladığı umutları boşa çıkarmamıştı. Gerçekten de o, çevresindeki Türkmen komşuları ile mümkün mertebe çatışmaya girmemek için gayret sarf ediyordu.

Ertuğrul Bey'in üç oğlu arasında Osman Bey'e düşen taht, kardeşlerini birer saltanat rakibi olarak değil, yeni devletin kurulup gelişmesinde müşterek bir gayretle el ele verdiren ve saltanat ihtirası yerine, feragat,

5. Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, s. 4; İbn Kemâl, I. Defter, s. 65.

fedakârlık ve basirete götüren bir metod takip etmelerinin sebebi nedir? İleride tafsilatlı bir şekilde anlatılınca görüleceği gibi, Osman Gazi de kendisine yurt ve istiklâl veren Selçuklu sultanına karşı aynı hassasiyeti göstermiş, o, hayatta bulunduğu müddetçe istiklâlini ilân etmemişti. Böylece o, edep ve irfanı, şahsî ve nazarî kalıplar halinde bırakmayıp devlet bünyesinde de ifadesini bulan bir anlayış olarak cemiyete mal olmuştu.

1) OSMAN BEY VE AHİLİK

Abbasî halifesi en-Nâsır li-Dinillah (575-622/1180-1225) rehberliğinde kurulduğu kabul edilen ahilik, kısa zamanda İslâm ülkelerinde tesirini göstermeye başladı. Son derece düzenli ve disiplinli olarak çalışan bu teşkilât, miladî X. asırda genellikle ilk Müslüman Türk devleti kabul edilen Karahanlılar vasıtasıyla Türk dünyasında da boy göstermeye başladı. XI. asrın ikinci yarısından (1071-Malazgirt) sonra, kapılarını Müslüman Türklere açmış bulunan Anadolu'ya, doğudan birçok göçler olmuştu. Daha önce de Anadolu'nun Urfa'dan (Şanlıurfa) başlayarak Adana'ya kadar giden sınırlarından, zaman zaman giren Abbasî orduları, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Yozgat ve Ankara bölgelerine akınlar yapmışlardı. Ordu mensuplarından bir kısmı akınlar sonunda ele geçirilen bu yerlerde bazan da yerleşip kalıyorlardı. Özellikle VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbasî ordusunun ayrılmaz bir parçası durumunda olan Türkler de, bu ordu ile Anadolu'nun içlerine kadar gelmişlerdi. Türkler, iklim ve jeolojik yapı bakımından Orta Asya'ya benzeyen Kırşehir yöresini beğenerek burayı yerleşim bölgesi olarak seçmişlerdi. Bundan sonra normal ve isteyerek devam eden göçleri, XIII. asırdaki Moğol istilasından kaçma takib etti. Bu istiladan önceki göçlerde daha iyi bir iklime gelme, hayvanlar için daha iyi bir kışlak ve yaylak bulma düşüncesi hakimdi. Bu sebepledir ki, Moğol baskınından önce gelenler, daha ziyade göçebe, asker ve hayvan yetiştiricisi idi. 1225 tarihinden sonra gelenlerin ekonomik ve sosyal durumları, bu ilk gelenlerden daha farklı idi. Zira, korkunç bir katliamdan kurtulmak için gelen bu sonuncular çoğunlukla, esnaf, tüccar, zengin ve sanatkârdı.[6] Bu yeni göçmenler, geçimlerini sağlayabilmek için, yerli ve müslüman olmayan esnafla rekabete girmek zorunda idiler. Bu rekabetin kuvvetli, tesirli ve kısa

6. Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,* Ankara 1974, s. 89-90.

zamanda meyvesini verebilmesi için bunların birleşip bir teşkilât içinde hareket etmeleri gerekiyordu. Bu teşkilât, özellikle hayvancılıkla uğraşan, başka bir ifade ile atlı göçebelerin ihtiyaç duydukları bir sahaya cevap vermeliydi.

Böyle bir çalışma faaliyetinin içinde bulunulduğu sırada yeni bir Moğol tehlikesi baş gösterdi. Bu tehlikenin merkez üssü Anadolu idi. Daha önce gelip buraya yerleşmiş bulunan Müslüman Türkler için büyük bir tehlike olan Moğollara karşı bazı kimselerin farklı sahalarda faaliyette bulunduğu görülür. Bunlar: Ahi Evran ismiyle bilinen Şeyh Nasirüddin Mahmud (ö. 1262), Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Mevlânâ Celâleddin Rumî gibi önemli şahsiyetlerdi. Baş gösteren Moğol tehlikesine karşı farklı alanlarda halkı irşad etmeye yönelik çalışmalardan birisi de esnaf ve sanatkârı bir birlik altında toplamaya muvaffak olan Ahi Evran tarafından yapılıyordu. Böylece o, sanat ve ticaret ahlâkını, üretici ve tüketici menfaatlerini güven altına almayı, bu vesile ile kötü politik ve ekonomik atmosfer içinde, onlara yaşama ve direnme gücü vermeye çalışıyordu. Bu yüzden ilk defa Kırşehir'de XIII. yüzyılda kurulan ahilik, kısa bir zaman içinde Anadolu'nun hemen her tarafına yayılmış oldu. XIV. asır İslâm dünyası ile birlikte Türklük âlemini canlı levhalar halinde gözlerimizin önüne seren İbn Batûta (1304-1369), Anadoludaki seyahatlerinde, kaldığı birçok ahi zaviye ve tekkesinden bahsetmekle kalmaz, onlar hakkında geniş ve doyurucu bilgiler de verir.

Anadolu'daki ekonomik ve sosyal hayatın düzenlenmesinde XIII. yüzyıldan itibaren büyük bir rol oynadığını gördüğümüz Ahilik, sanatkâr ve esnaf zümreleri arasında yayılmış, sosyo-ekonomik özelliği ağır basan bir teşkilat olarak görünmektedir. Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapısına Müslüman Türk sanatkâr ve esnafının iş ahlâkı, insan terbiye ve eğitimi, fazilet sahibi olma, sosyal yardımlaşma ve dayanışmada örnek olma gibi hususlarda etkili olan bu teşkilat hakkında bir hayli bilgiye sahip bulunuyoruz.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş hamurunda mayası bulunan ahiliğin oynadığı rol, küçümsenemeyecek kadar büyüktür. Gerçekten de Osman Bey'in faaliyetleri esnasında Anadolu'da ahilik, büyük bir güç olarak faaliyetlerine devam ediyordu. Osman Bey, ahi reislerinden olan ve Eskişehir civarında İtburnu denilen mevkide tekkesi bulunan Şeyh Edebalı'nın kızı ile evlen-

7. Geniş bilgi için bkz. İbn Batuta, *Seyahatnâmeden Seçmeler*, (nşr. İ. Parmaksızoğlu) İstanbul 1971, s. 15, 24, 43, 49; Hüseyin Mü'nis, *İbn Batuta ve Rahalâtuhû*, Kahire 1980, s. 125-130.

mekle ahilerin nüfuzundan yararlanabilmiştir. Şeyh Edebalı, o havalinin en itibarlı ve sözü dinlenen, kendisine hürmet edilen bir şahsiyeti idi. Şam taraflarında tahsilini ikmal etmiş, zengin, tekke ve zaviye sahibi bir kimse idi. Herkese yardım eden bir kimse olmakla birlikte fakir ve derviş görünümlü olmayı tercih eden bu zat[8]ın damadı olmakla Osman Bey, ahilerin gücünden istifade etmişti. Nitekim Şeyh Mahmud Gazi, Ahi Şemseddin ve oğlu Ahi Hasan ile sonradan Osmanlılarda kadı, kadıasker ve vezir olan çandarlı (Cendereli) Kara Halil de ahilerden olup bunların tamamı Osmanlı Beyliğinin kurulmasında ve büyümesinde hizmet etmişlerdi.[9]

Gerçekten, bu dönemde Anadolu'nun sosyal bünyesine hakim olan ulema, derviş, sanatkâr ve kahramanlar kadrosunu bir arada düşünmemiz gerekir. Mücahede şevkini ve İslâm birliği susuzluğunu en ileri ve yüksek voltaja ayarlamasını bilen bu iman adamlarının, Selçuklulara müvazi bir mukadderat çizgisi üstünde yürüyecek olan Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu hadisesine fiilen katılmış olmaları, devletin ve İslâm ümmetinin bir talihi olmuştur. Öyle ki bir tarafta olgun, sözü dinlenir ve seviyeli bir şeriat uleması ile beraber yürüyen, Sünnî ve muhteşem bir tasavvuf anlayışının doğurduğu teşkilât; öbür tarafta Âşık Paşazâde'nin, Gaziyan-ı Rûm, Abdalan-ı Rûm, Ahiyan-ı Rûm, Bâcıyan-ı Rûm dediği organize ve hamasî-dinî teşkilât. Biraz önce de belirtildiği gibi gerek Osman Bey, gerekse onu takib eden ilk hükümdar ve şehzâdeler ile idare ve devlet adamları, tasavvuf müessesesinin veya yine bu teşkilatın müşterek esaslarına sahip ahiliğin gaye, terbiye ve disiplinine göre yetişmiş, cesur, dinamik, mert ve iç âlemleri kontrollü kimselerdi. Bu sebeple yeni devlet, muhteşem olduğu kadar âdil ve müsavatçı bir idare tezgahına, renk, şekil ve ahenk yetiştiren bir iç ve dış kuvvetler dengesini dünyaya hediye etmeye hazırlanıyordu.

Hem akıl hem de imanla desteklenen yeni devlet, adeta tabiatın himayesine kabul edilerek daha ilk yıllarda mücahid ve yekpare çehresini kazanmıştı. Şu da var ki, Osman Bey'in etrafını çevreleyen ilim ve hikmet kadrosu, yalnız yaşadıkları devrin irfan, iman, ahlâk, idare ve hukuk haritasını çizmiyorlardı. Onların hizmet ve hedefleri, bir hanedan veya bir zümre ile belirli bir zamana has değildi. Bir medeniyet ve ideolojiyi devirler ölçüsünde gerçekleştirmek için genç padişahın şahsında gelecek han, hakan ve küt-

8. Taşköprüzâde, *eş-Şekaiku'n-Numaniyye fî Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, Beyrut 1975, s. 6-7.

9. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 105-106.

lelere yol açıp öncülük ediyorlardı.

Böylece yeni devlet, tam bir ahenk ve üslup ile işe başlamış, müşterek bir tezgahın başında, istikbalin dokusunu örmeye ve gelecek zamanlara miras bırakmaya hazırlanıyordu.[10]

Görüldüğü gibi, devleti, bir yandan mantıkî, bir yandan da manevî temellere oturtan Osmanlılar, merkezî ve idarî otoritenin, politika ahlâkını kontrol eden bir yardımcı kuvvetler halkası tesis etmekle de icra ve teşrîî organlarını hak ve adalet unsurlarının murakabesine vermiş oldular.

Gerçekten, Avrupa'nın kuvvetten başka bir güç ve otorite tanımadığı bir dönemde, yeni yeni filizlenip gelişen Osmanlı Devleti'nde adalet, hak ve hukuk prensiplerine göre davranıp hareket etmek babadan oğula nesilden nesle (neslen ba'de neslin) vasiyet ediliyordu. Hoca Saadeddin Efendi (tarihçi, Şeyhülislâm), Osman Gazi'nin, oğlu Orhan'a olan vasiyetini şu ifadelerle nakleder:

"Dilerim ey sahib-i ikbâl u câh
Etme sen cânib-i zulme nigâh
Adl ile bu âlemi âbad kıl
Resm-i cihâd ile beni şâd kıl
Râh-ı cihâd içre edüp ictihâd
Memleket-i Rum'da kıl adl u dâd..."[11]

10. Âşıkpaşazâde, s. 205; Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, I, 114-115.

11. Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, İstanbul 1279, I, 30; Tayyarzâde Ahmed Ata, Osman Gazi'nin vasiyetini tafsilatlı bir şekilde verir. Biz, bunu kısmen sadeleştirerek buraya alıyoruz:

"Dinî emirler hususunda dikkatli ol. Zira buna dikkat etmek, din ve devletin kuvvetlenmesi demektir. Dini umursamayıp ona karşı lakayd olan, büyük günahlar işleyen, sefahat ve kötülüklerden kaçınmayan kimseleri hizmetine alma. Çünkü Hâlık'tan (Allah) korkmayan mahluktan da korkmaz. Büyük günahları işleyenler, şayet sâdık ve doğru kimseler olsalardı, ümmeti oldukları peygamber ve onun şeriatına tabi olurlardı. Zulüm ve büyük bid'atlerden sakın. Zira senin haksızlığa yönelmeni isteyenler, gerçekte devletinin yok olmasını istiyorlardır. Bunun için onları ülkenden uzaklaştır. Cihad ile ülkeni genişlet. Çünkü uzun süre sefer olmazsa askerin cesareti kırılacağı gibi, bu konuda bilgisi olanların bilgileri de azalır. Harp bilgisine sahip olanlar, ölünce yerlerine tecrübesiz ve bilgisiz insanlar gelir. Beytü'l-Malı muhafaza ederek devletin servetini çoğaltmaya çalış. Devletin parasını gerektiği yerlerin dışında kullanma. Sadıkane bir şekilde devlet için çalışanların çocuklarını gözet, onlara yardımcı ol. Tebeandan hiç kimsenin malına göz di-

Görüldüğü gibi Osman Gazi, devlet iç teşkilâtında sakat ve zayıf bir taraf bırakmamak, bir çatlak ve gediğe meydan vermemek için başta devlet adamları olmak üzere her ferdin kendi durumuna göre İslâm'ın arzuladığı adalet anlayışı çerçevesinde hareket etmesini istemektedir. Osmanlılarda, nesilden nesile vasiyet edilerek devam eden bu anlayışın sonucu olarak ortaya çıkan uygulamaya bakan Gibbons, Osmanlıları sevmemekle birlikte şu sözleri söylemekten kendini alamaz:

"Yahudilerin toptan öldürüldüğü ve engizisyon mahkemelerinin ölüm saçtığı bir devirde Osmanlılar, idaresi altında bulunan çeşitli dinlere bağlı kimseleri barış ve ahenk içerisinde yaşatıyorlardı. Onların müsamahakârlığı, ister siyaset, ister halis insaniyet duygusu, isterse lakaydî neticesi meydana gelmiş olsun, şu vak'aya itiraz edilemez ki, Osmanlılar, yeni zaman tarihinde milliyetlerini tesis ederken dinî hürriyet umdesini (prensibini) temel taşı olmak üzere vaz' etmiş ilk millettir. Ardı arkası kesilmeyen Yahudi ta'zibatı (işkence) ve engizisyona resmen yardım mesuliyeti lekesini taşıyan asırlar esnasında, Hıristiyan ve Müslümanlar, Osmanlıların idaresi altında ahenk ve barış içinde yaşıyorlardı."[12]

2) OSMAN GAZİ'NİN RÜYASI

Osmanlı kaynakları, tamamen ilahî takdirin bir tecellisi sonucunda, Osman Gazi'nin gördüğü bir rüya ve buna bağlı olarak evliliğinden bahsederler.[13] Osmanlı kaynaklarında birbirine yakın ifadelerle anlatılan bu rüya, Hammer gibi Batı'lı yazarlar tarafından biraz da hayâl gücü ile süslenerek

---

kip taarruz etme. Devlet bünyesinin kuvveti mesabesinde olan ulemâ, fudala (faziletli kimseler) ve ediplere iltifat edip ikramda bulun. Bir yerde kemâl sahibi birini işittiğin zaman onu getirtip ihsanlarda bulunasın. Böylece devletinde âlim ve marifet ehli çoğalır. Sakın olaki asker ve mal ile gururlanmayasın. Şeriat ehlini de kapından uzaklaştırmayasın. Benden ibret al. Bu din-i Muhammediye'yi ve inananları ile diğer insanları koru. Allah ve kul hakkını gözet. Beytü'l-Malı devamlı araştır. Senden sonra geleceklere böyle nasihat eyle. Adalet ve insafı elden bırakma. Zulmü ortadan kaldırmaya gayret et. Her işte Allah'ın yardımını dile. Vatandaşını haksızlıklardan koru. Hiç kimseye layık olmadığı muameleyi yapma." *Tarih-i Ata,* İstanbul 1293, I, 8-10.

12. Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu,* trc. Rağıp Hulusi, İstanbul 1928, s. 63.

13. Âşıkpaşazâde, *Tarih,* s. 6; Neşrî, I, 46; Hoca Saadeddin, *Tâcu't-Tevârih,* I, 16-17; Taşköprüzâde, *Şekaik,* s. 6-7.

bir sahne oyunu gibi dramatize edilir.

Devrin, eğitim, din, kültür, sosyal, ekonomik ve hatta folklorik anlayışı hakkında fikir vermesi bakımından bu rüyayı değişik kaynaklardaki anlatılışlarını günümüz Türkçesine yakın bir ifade ile buraya almakla dönemin anlayış ve fikrî seviyesi bakımından bir değerlendirme yapmaya imkan vermiş olacağız.

"Osman Gazi biraz ağlayıp dua ve niyaz eder. Derken uykusu gelip uyur. Rüyasında kerameti açık ve belli olan bir şeyhin kendi halkı arasında bulunduğunu görür. Herkes bu şeyhe güvenirdi. Aslında onun dervişliği gizli idi. Öyle görünürdü. Dünyalığı, malı, mülkü ve koyunları çoktu. ilim sahibi bir kimse idi. Misafirhanesi devamlı herkese açıktı. Osman Gazi, bu dervişe konuk olurdu. Osman Gazi rüyasında bu azizin kuşağından bir ayın doğduğunu ve gelip kendi koynuna girdiğini görür. Bu ay, Osman Gazi'nin koynuna girince hemen onun göbeğinden bir ağaç biter ki gölgesi dünyayı tutar. Gölgesinin altında dağlar var, her dağın dibinden sular çıkar, o sulardan da kimileri içer, kimileri bahçe sular kimileri de çeşmeler yaptırır. Osman Gazi gelip bunu şeyhe haber verir. Bunun üzerine şeyh Osman'a "Oğul Osman, padişahlık sana ve senin nesline mübarek olsun ve benim kızım Malhun Hatun senin helalin oldu." deyip hemen nikahını kıydı.[14]

Âşıkpaşazâde, Osman Gazi'nin rüyasını yukarıdaki ifadelerle anlatırken Neşrî şu ifadelerle olayı nakl eder:

"Meğer Osman'ın halkı arasında aziz bir şeyh vardı. (Ona) Edebalı derlerdi, gayet kemal sahiplerindendi. Veliliği, kerameti belli olmuştu. Halkın itikad ettiği kimse idi. Bütün illerde meşhur olmuştu. Rüya ilmini iyi bilirdi. Dünyalığı sonsuzdu. Fakat fakirmiş gibi görünürdü. Hatta (kendisine) derviş (fakir) lakabı ile hitab ederlerdi. O, bir zâviye yapıp gelene ve gidene hizmet ederdi. Zaman zaman Osman da onun zâviyesinde misafir olurdu. Bir gece Osman Gazi, rüyasında bu şeyhin koynundan bir ay çıkarak, gelip kendisinin koynuna girdiğini, hemen göbeğinden bir ağaç bittiğini, âlemi tuttuğunu, gölgesinde dağların bulunduğunu, bu dağların dibinden pınarların çıkıp aktığını, kiminin bahçesini suladığını, kiminin çeşmeler akıttığını görür. Osman Gazi, ertesi gün gelip bu düşünü o azize anlattı.

Şeyh ona "Ya Osman, müjdeler olsun. Hak Teâlâ sana ve senin evladına saltanat verdi. Bütün dünya evladının himayesi altında olacak, hem de

14. Âşıkpaşazâde, s. 6.

kızım Mal Hatun sana helâl (eş) oldu" diyerek, hemen kızını Osman Gazi ile evlendirdi. Osman Gazi'nin düşünü yorduğu sırada, Şeyh'in Turgut adlı bir müridi de orada bulunuyordu. "Ya Osman, sana padişahlık verildi, şükrâne (olarak) bize ne verirsin?" dedi.

(Osman) "Sana bir şehir vereyim" dedi.

Derviş "Şu köyceğize de razıyım, bana bir nâme (yazılı kâğıt, mektup, belge) ver" dedi.

Osman Gazi "Ben yazı yazmasını bilmem. Bir su kabı ile bir kılıcım var. (Onları) nişan olsun diye sana vereyim. Benim evladım onları senin elinde görüp ibka etsinler" dedi.

O su kabı ile kılıç onların elinde kaldı. Şimdi dahi padişah olanlar, onu (o köyü) görüp ziyaret ederler, o dervişin evladına nimetler (verirler) ve ihsanlar ederler.

Bu Edebalı dediğimiz şeyh, yüz yirmi yaşında öldü. Ömründe, birini gençliğinde, diğerini de yaşlılığında (olmak üzere) sadece iki hatun aldı, ilk hatununun kızını Osman Gazi'ye verdi, sonraki hatunu Taceddin Kürd'ün kızı idi. Hayreddin Paşa ile bacanak oldular.

Bu menakıb, Edabalı oğlu Mehmed Paşa'dan nakledildi."[15]

Aynı rüya, Solakzâde tarafından da şu şekilde verilmektedir:

"Osman Han, merhum babasının yoluna devam ederek, Anadolu'daki kumandanlar arasında ve gaza meydanında kendini gösterdi. Âlimlere ve şeyhlere çok fazla itikadı vardı. O zamanın yüce makam sahibi, hal bilen şeyhi, Şeyh Edebalı hizmetine devam ederek onun dua ve hürmetini rica ve istid'a ederdi. Bir gece âdeti olduğu üzre, Cenâb-ı Allah'a münacatta bulunup hâcet dilerken, kendileri uykuya daldılar. Rüya âleminde, Şeyh Edebalı'nın koynundan bir ayın doğup gelerek kendi koynuna girdiğini gördüler. Bu ay kendisinin göbeğinden nihayeti olmayan bir ağaç şeklinde biterek dalı ve budağı ile bütün dünyayı kuşatır. Cihan halkının bir kısmı bostan sular, bir kısmı ziraat yapar, bir kısmı seyran eder, bir kısmı da dolaşır.

Osman Gazi bu güzel yerden uzak kalınca sabah namazını eda edip şeyh hazretlerinin huzuruna varır. Gördüğü rüyayı bir bir anlatır. Şeyhin bu rüyayı tabir etmesini diler. Şeyh Edebalı biraz kendi iç âlemine baktıktan

15. Neşrî, I, 46-47.

sonra başını kaldırıp osman Gazi'ye;

"Ey yiğit müjdeler olsun! Sana ve senin nesline padişahlık verildi. Rüyanda gördüğün o ay, koynumdan çıkıp senin koynuna girdi. Sen benim kızımı alıp bana damad olacaksın. Bundan çocukların ve soyun olacak. Kıyamete kadar yedi iklimde hüküm süreceklerdir" dedi.

Şeyh Edebalı hemen orada bulunan Müslümanların huzurunda kızı Rabia'yı Osman Gazi'ye nikahladı. Orhan Gazi bundan dünyaya gelmiştir.[16]

Daha önce de temas edildiği gibi Osmanlı kaynakları tarafından tamamen ilahî bir takdirin tecellisi gibi nakl edilen bu rüya, Hammer gibi Batılı yazarlarca değişik şekillerde verilir. Hammer, benzer rüyaların görüldüğüne dair haberlerin çok eskilere dayandığını ve hemen hemen birçok padişah, hükümdar ve hanedan için böyle rüyaların görüldüğüne dair nakillerin bulunduğunu ifade ile şöyle der:

"Büyük padişahların doğumundan önce gelecekte nail olacakları (ulaşacakları) güç, kudret ve kuvveti göstermek üzere bu neviden rüyaların nakli Şark (Doğu) tarihçilerinde zaman zaman görülen bir iştir. Bununla beraber bu âdet, sadece onlara has bir iş değildir. Benzer haberler, gerek çağdaş, gerekse eski Batı tarihçilerinde de görülür."[17]

Osman Gazi ile ilgili rüya hakkında böyle diyen Hammer, kendisi de aynı rüyayı değişik ifadelerle anlatmaktan geri kalmaz. Bu sebeple biz de Osmanlı kaynakları ile Hammer'in ifadesini karşılaştırmak isteyenlere bir kolaylık olsun diye onun verdiği bilgiyi de temel hususiyetlerini bozmadan özet halinde vermek istiyoruz:

Karamanın Adana şehrinde doğmuş olan Şeyh Edebalı, Suriye'de (Şam'da) Fıkıh (İslâm Hukuku) tahsil ettikten sonra Eskişehir'e yakın İtburnu köyüne gelip yerleşmişti. Osman, zaman zaman oraya gelip şeyhle görüşürdü. Osman bir gece Edebalı'nın kızı Malhatun'u görüp âşık oldu. Fakat şeyh, Osman'ın iyi niyetine tam olarak güvenemediği ve bu genç ile kızı arasında mevcud olan eşitsizliği göz önünde bulundurarak evlenmelerini uygun görmedi. Osman, derdini silah arkadaşlarına ve komşularına açar. Bunlardan biri olan Eskişehir beyi, Osman'ın anlatması üzerine Malhatuna gönül verir. Kızı kendisi için istedi. Fakat o da geri çevrildi. Edebalı, Os-

16. Solakzhade Mehmed Hemdemî, *Tarih,* İstanbul 1297, s. 8.

17. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi,* trc. M. Ata, İstanbul 1329, I, 98.

man'dan çok Eskişehir Beyi'nin öc almasından korktuğu için, o beyin topraklarını terk ederek gelip Ertuğrul bölgesine yerleşti. Bu yer değişimi, iki bey arasında büyük bir düşmanlığa yol açtı.

Bir gün Osman, kardeşi Gündüzalp ile birlikte komşusu ve dostu olan İnönü beyinin evinde iken, Eskişehir beyinin müttefiki ve Harman Kaya hakimi olan Köse Mihal ile birdenbire çıkageldiği görülür. Bunlar, ellerinde silahla Osman'ın kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. İnönü beyi, gerçek misafirperverliğin bu şekilde bozulmasını kabul etmeyerek onları vermeyeceğini söyledi. Bu esnada Osman ile Gündüzalp ileri atılıp mücadeleye başladılar. Eskişehir beyi korkup kaçarken Köse Mihal esir alındı. Bunun üzerine Köse Mihal kendisini esir alan bu güçlü insana karşı bir sevgi duydu ve ona tabi oldu. Daha sonra Osman, babasının yerine geçince, Köse Mihal atalarının dinini bırakarak Müslüman oldu. O andan itibaren de Osman'ın yükselmekte olan gücünün sağlam dayanaklarından biri oldu.

Böylece Osman, Rumlar arasında bir dost kazanmış, ama henüz sevdiği insana kavuşamamıştı. Aradan iki yıl geçti. Bu iki sene zarfında kuşkular ve şüpheler onun yakasını bırakmıyordu. Ondan sonra Mal Hatun'un babası, Osman'ın sebatkârlığından duygulanarak ilahî bir işaret olarak gördüğü rüyayı onun lehinde yorar. Buna göre: Osman Gazi, Şeyh Edebalı'ya misafir olarak gelir. Sabırla yatağına girip yatar. Uyuyunca şu rüyayı görür:

Ev sahibi yanında yatıyordu. Birdenbire ev sahibi Edebalı'nın göğsünden bir hilâl çıktı. Gittikçe büyüyen hilâl tam bir dolunay şeklini alınca gelip kendi koynuna girer. Ondan sonra yanlarından bir ağaç belirir. Bu ağaç dallanıp budaklanıyor, gittikçe güzellik ve yeşilliği artıyordu. Dalların gölgesi, üç kıta ufuklarının nihayetlerine kadar karaları ve denizleri kaplayıverdi. Kafkas, Atlas, Toros ve Balkanlar gibi dört büyük sıradağ silsilesi, bu yapraklar çadırının dört desteği gibi görünüyordu. Ağacın kökünden deniz gibi gemilerle örtülmüş olarak Dicle, Fırat, Nil ve Tuna fışkırıyordu. Kırlar, ekinlerle çevrilmişti. Dağlar ise sık ormanlarla taçlanmış bulunuyordu. Bu dağlardan çıkan bereketli sular, gül bahçeleri ve servilikler arasında dolaşa dolaşa akıyordu. Uzaktan kubbeler, ehramlar, dikili taşlar, sütunlar, haşmetli kulelerle süslü şehirler görünüyordu. Bütün bunların zirvelerinde birer hilâl parıldıyordu. Minarelerin şerefelerinden ezanlar, mü'minleri namaza çağırıyordu. Tam bu sırada hızla esen bir rüzgâr çıkmıştı. Ağacın yapraklarını dünyanın bütün şehirleri üzerine, özellikle iki denizin birleştiği, iki karanın kucak açtığı iki dünyayı çeviren bir halkanın en değerli taşı

niteliğinde olan İstanbul'a doğru savuruyordu. Osman, halkayı (yüzüğü) parmağına geçirmek üzere iken uyandı.

Böylece, Osman ile Mal Hatun'un birleşmesinden doğacak olan soyun kuvvet ve kudretini tahmin ettirmekte olan bu rüyanın tabiri, genç savaşçının Edebalı'nın kızı ile evlenmesinde araya giren engelleri bertaraf ediverdi. Düğün şöleni, hükümdarların düğünü gibi değil, Peygamberin şeriatına ve göserdiği örneğe uygun olarak yapıldı. İki sevgilinin nikâhını, Edebalı'nın müridlerinden müttaki bir zat olan Turud (başka kaynaklarda Turgud) adındaki derviş kıydı.[18]

Bu evlilik münasebetiyle olsa gerek ki, Osman Bey, zevcesine (eşi) Bileciğe bağlı Kozağaç adındaki köyün gelirlerini paşmaklık olarak tahsis etmiştir. Bilahare o da bu hasılatı, tekkeye vakf etmiştir. Bu konuda 985 (1577) senesi tarihini taşıyan ve Bilecik kadısına gönderilen bir hükümde şöyle denilmektedir:

"Bilecik kadısına hüküm ki, ecdad-ı izamımdan merhum Sultan Osman Han elayhi'r-rahme ve'l-gufrân, meşayıh-i izâmdan Edebâlı merhum'un kerimesin tezevvüc eylediklerinde kaza-ı mezbûre tabi' Kozağaç nâm karyeyi paşmaklık ihsan etmeğin müşârun ileyha dahi karye-i mezbûrenin mahsûlun zâviyesine vakf edüp âyende ve revendeye sarf olunurken hâla karye-i mezkûrede sâkin olan...[19]

Tarihlerde, Osman Bey'in zevcesi olarak gösterilen Mal Hatun veya Rabia Hatun, Şeyh Edebalı'nın Osman'la evlendirdiği, Orhan ve Alaeddin'in annesi olarak belirtilmektedir. Halbuki Gazi Orhan Bey'in 724 (1324) tarihli vakfiyesinde "Mal Hatun bint Ömer" kaydının olması bu kadının Şeyh Edebalı'nın değil, Ömer Bey'in kızı olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde birçok tarihteki rivayetlere göre Mal Hatun ve babası Şeyh Edebalı, Osman'ın vefatından üç ay önce Bilecik'te vefat etmişlerdir. Halbuki vakfiyede ismi geçen Mal Hatun, Osman Bey'in vefatından sonra hâla hayattadır.

Mal Hatun, herhalde Osman Bey'in oğlu Orhan'ın annesi idi. Osman Bey'in öbür zevcesi (eşi) ve Şeyh Edebalı'nın kızı olan Bâlâ Hun (Bala Hatun) ise muhtemelen Osman Bey'in oğlu Alâeddin'in annesi idi.[20]

---

18. Hammer, *Tarih,* I, 95-97.

19. BOA, Mühimme Defteri, nr. 31, s. 217 (hüküm 481).

20. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel 1324 Mart" *Belleten,* (1941) V/19, 294-295.

3) OSMAN GAZİ'NİN ŞAHSİYETİ

Osmanlı tarihinin en dikkate layık şahsiyetlerinden biri olan Osman Bey, bir devlet kurucusu olarak tarih sahnesinin önemli kişilerinden biridir. Gerçekten de Selçuklu - Bizans hududlarında teşekkül eden bir uc beyliğinin kısa bir müddet içinde büyüyerek tarihin akışını değiştirecek bir güç ve kuvvete erişmesi, yeni bir din ve kültürün taşıyıcısı olarak eski Bizans İmparatorluğunun enkazı üzerinde kurulan yeni devlete Müslüman Türk damgasını vurabilmesi hadisesi, tarihçiler arasında henüz tam anlamıyla izah edilememiş bir mesele halinde münakaşa edilmektedir. Tarihte benzerine ender rastlanılan bir devletin kurucusu olarak Osman Bey ve ondan sonra gelen haleflerinin şahsî meziyetleri bu gelişmede büyük ölçüde rol oynamış görünmektedir. nitekim bu konuya dikkat çeken yabancı bir araştırıcı, Osmanlı Devleti'nin kudret kaynağı olarak gördüğü üç ana unsurdan birinin hükümdarlarının şahsiyetleri olduğunu belirtir.[21]

Bir devletin gelişip büyümesinde hükümdarların kabiliyet, ileriyi görüş, anlayış ve hareketlerinin önemli derecede rol oynadığı bilinmektedir. Bu durum, günümüzden önceki asırlarda daha büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. Bu anlayıştan hareketle Osman Gazi'ye baktığımız zaman, onun gerek siyaset, gerek adalet ve gerekse halkına karşı olan sevgi ve merhamet bakımından devrine göre özel bir yeri olduğu görülür. Bu sebepledir ki tarihler, onun, babasının yerine geçtikten sonra Karacahisar'daki faaliyetlerinden bahs ederlerken şöyle derler:

"Osman, bey ünvanını alıp beyliğin başına geçtikten sonra ikametgâhı olan Karacahisar'daki kiliseyi camiye çevirdi. Bir imam ve hatip tayin etti. Bir de her türlü işlere bakmak ve halk arasında meydana gelen davaları hafta sonu olan Cuma günlerinde karara bağlamak için bir Molla (Kadı) seçti. Kayınbabası Edebalı ve dört silah arkadaşı (kardeşi Gündüzalp, Turgutalp, Hasanalp ve Aykutalp) ile istişare ettikten sonra, Şeyh Edebalı'nın talebesi olan Karamanlı Dursun Fakih'i imam olarak tayin etti. Pazarlarda din ve milliyet farkı gözetmeksizin düzeni koruma görevini de ona verdi. Bir Cuma günü Germiyan Türk Beyi Alişir'in tebeasından bir Müslüman ile Bilecik Rum liderine bağlı bir Hıristiyan arasında çıkan kav-

21 Leopold Von Ranke, *Onaltıncı ve Onyedinci Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı*, trc. Halid İlteber, İstanbul 1971, s. 128.

gada Osman, Hıristiyanın lehine hüküm verdi. Bunun üzerine bütün ülkede Ertuğrul'un oğlu Osman'ın hak ve adalet severliğinden söz edilmeye başlandı. Bunun sonucunda da halk Karacahisar pazarına daha çok gelmeye başladı.[22]

Sâmiha Ayverdi'nin ifadesi ile "Müslüman Türkler aleyhine hakikatleri değiştirmeyi mu'amele ve âdetleri haline getirmiş olan Garplı tarihçiler arasında bulunan Gibbons, zaman zaman gerçekleri teslimden de geri kalmayarak yakıştırmacılıktan vaz geçer.[23] Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu adlı eserinde Osmanlılar aleyhinde iftira derecesine varacak şekilde ifadeler kullanan Gibbons, Osman Bey'den bahs ederken şu sözleri söylemekten de kendini alamaz: "Osman, etrafını teshir eden icazkâr bir şahsiyetti. Öyle bir şahsiyet ki, kabiliyetleri itibariyle kendisi ile rekabet edecek olanlar veya kendisinden üstün olanlar bile maiyetinde seve seve hizmet ederlerdi. Osman, işinin erbabı adamları kullanacak kadar büyük bir adamdı. Orta kırattaki bir çok kimsenin yaptığı gibi, rakiplerini aradan çıkarmak ve etrafına yalnız kendisinden aşağı simaları toplamak suretiyle üstünlüğünü meydana koymak ihtiyacını duymazdı. Gerek kendini, gerekse başkalarını inzibat altında tutmayı bilirdi. Bir bina kurucu, binasından belli olur."[24]

Gerçekten, Osman Gazi'nin gerek hak ve hukuk anlayışı, gerekse insanları belli bir düzen içinde disiplinli bir şekilde çalıştırmasını bilmesi, onu zamanındaki birçok idareciden daha üstün bir şahsiyet haline getirmişti. Zira bina kurucu binasından belli oluyordu. Bu sebeple olsa gerek ki halk, onun idaresindeki şehirlerin pazarlarında haksızlığa uğrama korkusu olmadan alış verişini yapıyordu. Bu da ekonomik bakımdan olduğu kadar sosyal ve idarî bakımdan da komşu ve çevre hükümdarların tebeası bulunanların (uyruğunda olanların) psikolojik olarak Osman Gazi ile beyliğine sempati ve hatta gıpta ile bakmasına sebep oluyordu. Osman Gazi'nin, çevresindeki bir çok pürüzü ortadan kaldırıp hakimiyetini tesis etmesi de bu anlayışla mümkün olmuştur. Nitekim, Osmanlılar hakkındaki ilk Türkçe kaynak olarak kabul edilen Ahmedî'nin manzum eserinde:

---

22. Hammer, I, 103-104.

23. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 107.

24. Gibbons, *age.*, s. 37-38.

"Oldı Osman bir ulu gâzi kim ol,

Nereye kim vardıysa buldı yol"[25]

şeklindeki ifadesinden de anlaşıldığı gibi Osman Gazi, şahsiyeti, anlayışı, hal ve hareketleriyle bütün işlerin üstesinden gelmeyi becerebilen nadir şahsiyetlerdendir. Bunun içindir ki vefat edip idareyi oğlu Orhan'a bıraktığı zaman, babasının kendisine bıraktığı toprağın dört mislini oğluna bırakmıştır. 1281'de Ertuğrul Gazi'nin oğluna bıraktığı miras 4800 km2'den fazla değildi. İnsan, XVI. asırdaki Osmanlı Devleti'ni düşündüğü zaman bu rakamın üzerinde heyecanla titremekten kendini alamaz. Zira bu toprak parçası, o muazzam devlet için çok basit ve küçük bir parçadan öteye bir mana taşımaz. Bu topraklar, Bilecik'in Söğüt ve Bozöyük kazalarını, Kütahya'nın Domaniç kazasını, yani en kuzeyindeki çıkıntıyı, Eskişehir'den Yarımca nahiyesini, yani Porsuk ile Sakarya arasındaki kısmı, Eskişehir şehrini dışarıda bırakıp şehrin varoşlarını yalıyacak şekilde ihtiva ediyordu.

Osman Bey'in 1324'te bıraktığı miras 16000 km2 olmuştur. Stratejik fetihlerin hayatî ehemmiyeti bir yana, bu rakamdaki dikkate değer nokta, baba mirasının 43 yıl uğraşılarak üç veya üç buçuk misline çıkarılmış olmasıdır.

Osman Bey 1291'de Karacahisar'ı alıp Porsuk'a iyice güney sırtını dayamış, 1299'da Bilecik, Yarhisar ve İnegöl fethedilmiş, 1302'de Koyunhisar ve 1301'de Yenişehir alınarak Marmara'ya 15, İznik Gölü'ne 10 km. yaklaşılmıştır. 1308'de Lefke (Osmaneli), Gölpazarı, Yenipazar, Geyve, Taraklı, Akyazı, bir müddet sonra da Hendek alınmış, Sakarya'nın bütün doğu kıyıları ele geçirilmiştir. 1313'te İnegöl'ün kuzeybatısındaki Akhisar alınarak İnegöl-Yenişehir feth edilerek Gemlik Körfezi güney kıyıları, Kestel dahil Bursa'nın bütün varoşları Türklere geçmiştir.[26]

Onun siyasî dehasına işaret eden Hammer, isim benzerliğinden yola çıkarak Osman Gâzi'yi, Allah elçisi Hz. Muhammed'in üçüncü halifesi Hz. Osman (24-35/644-656)'a benzeterek şöyle der:

"Peygamberin üçüncü halifesi olan Osman'dan beri, İslâm kanunlarına bağlı bulunan ülkelerin tahtları üstünde bu isimle hiç bir hükümdar şöh-

25. Ahmedî (1334-1413), *Dâsitan ve Tevârih-i Müluk-i Âl-i Osman*, Nşr. Atsız, İstanbul 1949, s. 9.

26. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1977, II, 261.

ret kazanmamıştır. Bu halifenin, fatih ve kanun koyucu sıfaatı ile kazandığı nurlu şan ve şöhret, yediyüz yıl sonra, Osman adının hatırlattığı gibi Ertuğrul'un oğlunda ve onun daha sonraki kuşaklarında yine parlak bir şekilde gözükecekti."[27]

İleride daha geniş bir şekilde temas edileceği gibi o, devlet olmanın gereği olan kanunların yürürlüğe konup uygulanmasında, o dönem için devlet erkânı diyebileceğimiz arkadaşları ile istişare ettikten sonra karara varıyordu. Nitekim Âşıkpaşazâde'nin ifadesine göre "Bâc-ı bazar" denilen pazar vergisinin tarhı böyle bir istişareden sonra olmuştur.[28] Keza, o dönem ve daha sonraki asırlarda devrine göre fevkalade ileri bir düşüncenin mahsûlü olan "Dirlik" sistemi de yine onun tarafından uygulanmaya konmuştu. Toprak sisteminin önemli bir bölümünü meydana getiren tımar, Osmanlı toprak rejiminin temelini teşkil eder. Zira bu cemiyette, iktisadî, ictimaî, askerî ve idarî teşkilâtların tamamı büyük ölçüde toprak ekonomisine dayanmaktadır. Toplum hayatında en küçük vazife sahibinden, devletin başında bulunan hükümdara varıncaya kadar hemen hemen bütün sosyal gruplar geçimini toprak gelirleri ile temin etmekteydiler. Bunun içindir ki Osman Gazi, feth ettiği yerleri silah arkadaşlarına dirlik olarak verirken bununla ilgili bazı kanunlar da koyar. Nitekim bu konuda Âşıkpaşazâde'nin ifadesi ile o şöyle der:

"Her kime kim bir tımar virem ânı sebebsiz elinden almayalar. Ve hem ol öldüğü vakitte oğluna ve eğer küçücük dahi olsa vireler. Hizmetkârları sefer vakti olıcak sefere varalar tâ ol sefere yarayıncaya. Ve her kim kanun düzse Allah ondan razı olsun. Ve eğer neslimden bir kişi bu kanundan gayrı bir kanun koyacak olursa edenden ve ettirilenlerden Allah Teâlâ razı olmasın"[29]. Bu ifadelerden maddeler halinde şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1- Hiç kimsenin tımarı sebepsiz olarak elinden alınamaz.

2- Tımar sahibinin ölümü halinde tımarı oğluna intikal eder.

3- Şayet oğul küçükse, sefere gidecek yaşa gelinceye kadar onun yerine hizmetkârlarının sefere gitmesi gerekmektedir.

---

27. Hammer, I, 110-111.

28. Âşıkpaşazâde, s. 19-20; Ayrıca bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 176-177.

29. Âşıkpaşazâde, s. 20.

B. OSMAN BEY'İN SİYASÎ FAALİYETLERİ

Daha önce de temas edildiği gibi, Ertuğrul Bey'in vefatından sonra, Kayı boyunun idaresini üstlenebilecek kudret ve vasıfta görülen Osman Bey, 23 yaşlarında iken beyliğin başına getirilir. Filhakika Osman Bey, babasının son günlerinde de beyliğe vekâlet etmekte idi. Onun, beyliğin başına getirilmesi, altı asırdan daha uzun bir süre yaşayacak olan devlete **"Osmanlı"** adının verilmesine sebep oldu. Böylece Hammer'in de işaret ettiği gibi[30] İslâm dünyasında, III. Halife olan Hz. Osman'dan sonra bir Osman daha tarih sahnesine çıkıyordu.

Beyliğinin ilk dönemlerinde Kastamonu Uc beylerinden Çobanoğulları ile irtibatı olan ve hatta bir bakıma onlara bağlı olduğu söylenen Osman Bey'in, Çobanoğullarının gazâ faaliyetlerini durdurmaları üzerine harekete geçip gazaya devam ettiği belirtilmektedir.[31]

Osman Bey'in, Uc'larda gazâ faaliyetlerine başlayıp liderliği eline geçirmesi, kudret ve nüfuzunun günden güne artmasına sebep oldu. Bununla beraber o, babası Ertuğrul Bey'in Rum tekfurları ile iyi geçinme siyasetine itina gösteriyor, onlarla dostane münasebetleri devam ettirmek için azamî derecede gayret sarf ediyordu. Fakat bazı Rum tekfurları onun güçlenmesinden kuşku duyup rahatsız olmaktaydı. Bu sebeple "İmdi bunları bu vilayetten çıkarmazsanız veya kovmazsanız ahir (son) pişmanlık fayda vermez"[32] gibi sözler söylüyorlardı. Bu tekfurlar içinde özellikle İnegöl tekfuru, komşu tekfurlara Osman Bey'in ileride kendileri için büyük bir tehlike olacağını bildiriyor ve Osman Bey'e bağlı Türk kabilelerine bir takım zararlar vermekten geri kalmıyordu. Bunun üzerine İnegöl'ün zaptına karar veren Osman Bey, bir miktar kuvvet ile kaleyi almak için yola çıkar. İnegöl tekfurunun Ermenibeli'nde pusu kurduğu öğrenilmesine rağmen Osman Bey, pusu kurmuş ve gücü bilinen bu kuvvetli düşman ile çarpışmaktan çekinmez. Bu çarpışmada Osman Bey'in yeğeni ve kardeşi Saru Yatu'nun oğlu Bay Koca şehid düşer. Bu şehid, muharebe sahasına yakın olan ve adı geçen yerin alt taraflarında Hamza Bey köyü arazisinde harap bir kervansaray ya-

---

30. Hammer, I, 110.

31. Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi: Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 49.

32. Âşıkpaşazâde, s. 7; Neşrî, I, 47.

nında defn edilir. Bu savaştan birkaç gün sonra İnegöl'e yakın bir mesafedeki Kolaca kalesi basıldı, ahalisi teslim oldu ve kale zapt edildi. Âşıkpaşazâde'nin ifadesine göre hicretin 684. (1284) yılında meydana gelen bu hadise, Osman Gazi'nin ilk fethidir.[33] Bu olay, İnegöl tekfurunun Karacahisar tekfuru ile ittifakına sebep oldu. Bir müddet sonra Osman Bey, Domaniç civarında İnegöl tekfuru ile yeniden karşılaşır. Karacahisar tekfurunu da yanına alan İnegöl tekfuru bu sefer yenilmekten kurtulamadı. Osman Bey, bu muvaffakiyetten sonra Karacahisar'ı feth etti. Bununla beraber Osman Bey'in kardeşi Sarı Yatu da bu savaşta şehid düştü(1288). Saru Yatu'nun naaşı, Söğüt'e getirilerek orada babası Ertuğrul'un türbesine defn edildi. Bu muharebe esnasında Karacahisar beyinin en genç kardeşi Latos (veya Kalanos) da öldürüldü.[34]

Osman Bey, özellikle Karacahisar'ın fethinden sonra siyasî bir şahsiyet kazanmış görünmektedir. Nitekim o, bu başarısından dolayı Anadolu Selçuklu Sultanı'nın kendisine gönderdiği hâkimiyet (beylik) sembollerini (alamet) alarak bir sancak beyi durumuna geldi.

Gerçekten, Selçuk hükümdarı Giyasu'd-Din Mes'ud, umumî siyaseti cümlesinden olarak uc beylerini taltif ettiği sırada Osman Bey'e de bir ferman göndererek ona Söğüd'ü temlik etmiş idi. Feridun Bey Münşeatı'nda belirtildiğine göre Söğüd'ün temlik ve iktasını gösteren ferman 683 (1284) tarihini taşımaktadır. Keza 688 (1289) tarihini taşıyan ve Kara Balaban Çavuş ile gönderilen ikinci ve daha kapsamlı fermana göre artık o, Uc Beyi olmuştur. Fermanla birlikte kendisine tuğ, alem, kılıç ve gümüş takımlı at gibi hediyeler de gönderilmişti. Bu fermanda Söğüt ve Eskişehir'in ilhakı ile teşkil olunan sancağa Osman Şah Bey'in tayin edildiği ve o sıralarda Selçuklu hükümetince alınan mirî vergilerin tamamından muaf olduğu bildirilerek şöyle deniyordu:

"... Bir sancaklık yer itibariyle saadetimden müşarünileyhe taklid edüp verdim ve buyurdum ki, şol ki mukteday-ı zat-ı adalet sımattır mesned-i emânet ve eyalette kemâl-i vekar ve sekine birle temekkün ve karar eyleyüp... mefhumun şiâr ve disar edünüp şerr-i zâlimi, mazlumdan def' ve ateş-i mezâlimi ruy-i zeminden ref etmesine cidd ve cühd gösterüp... fevaidinden behremend olmağa çalışıp zaman-ı hükümette vadi' (alçak) ve şerif

33. Âşıkpaşazâde, s. 7.

34. Âşıkpaşazâde, s. 8; Hammer, I, 102.

gani (zengin) ve fakir, alim ve cahil, karib ve baid (yakın ve uzak) müsafir ve mücavire cümleten yeksan bakup..."[35]

Osman Bey, 691 (1291)'de Eskişehir civarında bulunan Karacahisar'ı aldıktan sonra Mudurnu taraflarında bulunan Samsa Çavuş ve kardeşi Sulamış ile de görüşerek bir plân hazırlar. Buna göre kendisi ile teşrik-i mesai etmiş olan Harmankaya Rum Beyi Köse Mihal da olmak üzere Sakarya vadisindeki Sorkun (veya Sorgun köyü), Taraklı Yenicesi, Mudurnu ve Göynük taraflarına akınlar yaparlar.

Osman Bey'in, günden güne yeni topraklar elde edip başarı kazanması, çevredeki Rum tekfurlarını oldukça tedirgin etmeye başlar. Bu sebeple bunlar, Osman Bey'i ortadan kaldırma çarelerini aramaya başladılar. Bununla beraber savaş ve çatışma olmaksızın Mudurnu ve Göynük taraflarına yapılan akınlar üzerinden tam yedi sene geçti. Bu müddet esnasında Osman Bey, kuvvetlerini iyi bir disiplinle yetiştirmekten geri kalmıyordu. Böylece gün geçtikçe durumunu kuvvetlendiriyordu. Fakat civarda bulunan Bizans tekfurlarının da ona karşı olan düşmanlıkları artıyordu. O zamana kadar her sene aşiretin kıymetli eşyasını kendi kalesinde muhafaza etmekte olan Bilecik tekfuru bile Osman Bey'in düşmanları arasına girip onların safları arasında yer almıştı. Köse Mihal, kızının düğünü esnasında bu düğüne davet edilen Rum beylerini Osman Gazi ile barıştırmak istedi ise de bunda muvaffak olamadı. Aksine onlar, Osman Bey'in dostu olan Köse Mihal'i de kendi taraflarına çekmek istediler. Bu arada da Osman Bey'e karşı bir suikast planı hazırladılar. Bu suikastın uygulanması için Yarhisar (Yenişehir ile Lefke yani Osmaneli arasında) tekfurunun kızının düğünü uygun bir fırsattı.

Bilecik'in, Osman Gazi tarafından fethi ile sonuçlanacak olan bu düğünde, zaman, mekan ve uygulama için uygun şartların bir araya gelmesi neticesinde bir suikast plânı hazırlandı. Buna göre Yarhisar tekfurunun kızı ile evlenecek olan Bilecik tekfuru düğününe Osman Beyi de davet eder. Suikast plânı da bu esnada gerçekleştirilecektir. Fakat Osman Bey'i düğüne dâvete gelmiş olan Harmankaya Rum Bey'i Mihal, Osman Bey'i durumdan haberdar etmiş ve kendisi için hazırlanan suikastı bütün teferruatıyla ona anlatmıştı. Bunun üzerine dâveti kabul eden Osman Bey, karşı tedbir aldı. Bu gaye ile Osman Bey, düğün hediyesi olarak bir sürü kuzu gönderiyor, düğünü müteakib bütün kabilenin yaylaya çıkmak zorunda bulunduğunu ve

35. Fermanın tam metni için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, İstanbul 1274, I, 57-58.

eskiden beri olduğu gibi kabilenin bütün kıymetli eşyasının yaşlı kadınlar vâsıtası ile kaleye gönderilmesine müsaade edilmesini taleb ediyordu.* Bilecik tekfuru, güzel bir fırsat yakaladığını hesaplayarak buna memnun olmuş ve düğün yeri olarak kararlaştırılan Bilecik'e birkaç saat mesafedeki Çakır-Pınarı denilen yere gitmişti. Osman Bey ise aşiretin ağır ve kıymetli eşyası yerine atlara silah yükleyip 40 kadar yiğit ve seçkin gaziyi de kadın kıyafetine sokarak Bilecik'e gönderdi. Bu gaziler, düğün münasebetiyle boş kalıp ihmal edilecek olan kaleyi zapt edeceklerdi. Gerçekten de bu karşı plana göre tam zamanında hareket edip Bilecik kalesini kolaylıkla ele geçirdiler. Gazilerinin başarısından haberdar olan Osman Bey de yanındaki diğer gazilerle birlikte Kaldırık (Âşıkpaşazâde'ye göre "Kıldırık" s. 16) Derbendi denilen yerde düğünden dönen Bilecik tekfuruna pusu kurdu ve onu hezimete uğrattı. Bu esnada tekfur ve maiyeti de dahil olmak üzere düğün halkının çoğu öldürüldü. Osman Bey, sabaha karşı Yarhisar üzerine yürüdü. Yapılan ani bir baskınla kale kuşatılıp feth olundu. Halkın büyük bir kısmı da esir alındı. Geline ait eşya ganimet olarak alındı. Daha sonra Bilecik'e dönüldü. Osman Bey, Bilecik ve Yarhisar'ın fethinin doğurduğu şaşkınlık ve düşmanın psikolojik durumunun bozulmasından istifade için derhal Tur-

---

* Kaynaklar, Osman Bey'in yaylaya çıkışı esnasında Bilecik kalesine gönderdiği kıymetli eşya hakkında şu bilgiyi vermektedirler:

Osman'ın babası Ertuğrul, sürülerine taze ot bulmak için dağlara çıkıp indiği zamanlarda, Bilecik hisarının insanları çobanlara hakaret ediyor ve sürülerini dağıtıyorlardı. Yaşlanmış olan Ertuğrul, barış niyetlisi olduğundan bu durumu Bilecik tekfuruna şikayet eder. Tekfur suçu, güya sopaları ile Rumlara vuran Türklerin üzerine atar. Anlaşma taraflısı olan Ertuğrul, otlama zamanı dağa çıkan çobanlarını silahsız göndermeyi teklif eder. Ayrıca Türklerin iyi niyetini ortaya koymak bakımından üzerlerindeki kıymetli eşyayı Bilecik kalesine bırakmayı ve geri döndüklerinde de eşyayı almayı taleb eder. Rum Beyi, Ertuğrul'un iyi niyetle yaptığı bu teklifi kabul eder. Fakat, eşyayı kaleye götüren Türklerin silahlı adamlar değil, kadınlar olmasını ileri sürer. Böylece, ileride meydana gelebilecek bir sürprizin önüne geçeceğini düşünüyordu.

Ertuğrul, gücüne giden bu talebi de kabul etti. Rehineler, her iki ırkı da yücelten bir davranış içinde yıllarca alınıp verildi. Bizans tekfurunun sadakatini takdir eden Osman, her yıl, sürülerin dönüşünde Türkmen kadınlarının dokumakta oldukları tatlı renklerle bezenmiş halılar, kara kuzu postları, at koşumları, bal ve sütten mamul yiyecekler armağan ederdi. Ancak, derebeyin, kendisine lütfen verilen hediyeleri, sanki kendisine tabi bir aşiretten vergi alır gibi saygısızca kabul etmesi, Osman'ın gururuna dokunuyordu. Ama aradaki dostluk ve eski geleneğe olan bağlılık Osman'ın bu dostluğu bozmamasını gerektiriyordu. Fakat Bilecik tekfuru (derebeyi)nun Osman için kurduğu pusu, kendi bölgesinin elden çıkmasına sebep oldu.

gut Alp'ı bir miktar süvari kuvveti ile İnegöl üzerine gönderdi. Kaleyi kuşatma altına alan Turgut Alp, harp yapmak suretiyle burayı ele geçirmeye muvaffak oldu. Kalenin tekfuru ile ganimetleri Osman Gazi'ye getirdi. Osman Bey, bu vak'alarda elde edilen ganimet ile esirlerden, gelin ve ona ait eşyanın dışında kalanı tamamiyle gazilere dağıttı. Nilüfer adındaki gelini de bu hadiselerde pek çok yararlığı görülen oğlu Orhan'la evlenirdi. Bilahere bundan Murad Han Gazi ile Süleyman Paşa dünyaya geleceklerdir.[36]

Âşıkpaşazâde, Osman Gazi'nin, oğlu Orhan'la evlendirdiği Nilüfer ve düğün hakkında şu bilgileri verir:

"Osman Gazi, onu oğlu Orhan Gazi'ye verdi kim Ülüfer Hatun'dur. (Lolofira, Lülüfer=Nilüfer) Orhan Gazi ol demde yiğit olmuştu. Ve bir oğlu dahi vardı kim onu göç üzerinde koyup dururdu. Bu dört pare hisarları yerine mukarrer ettiler. Elhasıl Osman Gazi düğün eyleyip Nilüfer Hatun'u oğlu Orhan Gazi'ye vermek ister. Ve hem öyle etti. Ülüfer (=Nilüfer) Hatun oldur ki, Kaplıca kapısına yakın yerde Bursa hisarı dibinde tekyesi var. Nilüfer suyu köprüsünü ol hatun yaptı. Ve o suya Nilüfer deyü ad verdiler. Ve hem Murad Han Gazi ve Süleyman Paşa dahi onun oğludur. İkisinin dahi atası Orhan Gazi'dir. Ol hatun vefat edince Orhan Gazi ile defn ettiler."[37]

Miladî 1299 senesinde meydana gelen bu üç fetihten itibaren Osman Bey'in gücü daha ziyade artmıştı. O, yeni fetih haberlerini bildirmek ve alınan ganimetten takdim etmek üzere Anadolu Selçuklu Sultanı'na bir adam göndermek üzereyken, Sultan III. Alaeddin Keykûbad'ın, İlhanlı hükümdarı Gazan Han kuvvetleri tarafından esir alınıp İran'a götürüldüğünü öğrenir. Bu durumda ona hediye takdimine gerek kalmamış oluyordu. Bununla beraber, müstevli İlhanlı kuvvetlerinin Osman Bey'in Uc Beyliği'ne zarar verme ihtimaline karşı aşiret ve oymağın savunma işine önem verdi. Bunun için tedbirler aldı. Şu kadar var ki, Osman Bey, Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykûbad'ın yokluğunun meydana getirdiği başsızlık ve serbestlik üzerine, daha rahat hareket etme imkânını da buldu. Bu sebeple, ipekçilik, dokuma ve demir madenleri ile meşhur olan Bilecik'in merkez olması düşünülmeye başlandı. Gerçekten buranın alınması büyük bir başarı olduğundan Osman Bey, fetih faaliyetlerine devam etmek üzere Uc Beyliği merkezini

36. Âşıkpaşazâde, *age.*, s. 15-16; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 106-107; M Tayyib Gökbilgin, "Osman I", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, IX, 435-436.

37. Âşıkpaşazâde, *age.*, s. 17.

buraya nakl eder.[38] Osman Bey, merkezini buraya nakl etmekle birlikte Selçuklulara olan bağlılığını da devam ettiriyordu. Hoca Saadeddin Efendi, Osman Gazi'nin, Selçuklulara olan bağlılığından bahs ederken, Selçukluların, Moğollar karşısındaki zaafını fırsat bilen çevredeki diğer bazı beylerin nasıl bağımsızlık sevdalarına düştüklerini anlatarak şöyle der: "Selçuklu Devleti, Moğollara yenilince Selçukluların parlaklığı gitmiş (yıldızı sönmüş), ülke Moğolların eline geçmişti. Selçuk hanedanının elinde çok az yetki kalmıştı. Bu hanedanın, nimetlerle besledikleri çevredeki beyler, artık onlara boyun eğmez hale geldiler. Bunlardan her biri bağımsızlık sevdasına düşerek güçleri yettiğince ülkelere sahip olmaya başladılar. Ama Osman Gazi'nin dostluğu geçici olmayıp, bu hakikatsizlerin tuttukları yola gitmekten kaçınmış, geçmiş hukuku saymış, gücü ve kudreti ölçüsünde Selçuklu topraklarını korumuş, cihad sancağını dikip ülkeler feth etmekle düşman gözünde ürkülecek, savaş meydanlarında korkulacak bir kişi olmuştu."[38a]

Firhakika gerek Osman, gerekse ondan sonra gelen halefleri, öyle manevî bir disipline bağlı idiler ki, Selçuklu hatırasını onların bütün hareketlerinde görmek mümkündü. Bu sebeple Selçukluların tabiî varisi olan Osmanlı Beyliği, çıkış ve yükseliş devirlerinin dinamizmi içinde yer alan bu terbiye ve anlayışa aktif bir örnek teşkil etmiştir. Nitekim Osman Bey, kendisine yurt ve istiklâl tanımak zorunda bulunan Sultan'a karşı, o, saltanat ve hayattan çekilinceye kadar siyasî istiklâlini ilân etmemekle, edep ve irfanı, şahsî ve nazarî kalıplar halinde bırakmayıp devlet bünyesinde de ifade bulan bir anlayış olarak cemiyete mal etmiştir.[39]

Gerçekten de Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykûbad tarafından bağımsızlık nişanesi olarak davul, sancak vs. gönderildiği zaman, Osman Bey'in, çalınan nevbeti ayakta dinlemiş olması, Osmanlılarda önemli bir gelenek (an'ane) haline gelerek ikiyüz sene muhafaza edilmiştir. Binaenaleyh Osmanlı Padişahları, beş vakit namaz esnasında mehterhane çalındığı zaman onu ayakta dinlemişlerdir. Bu gelenek 210 sene devam ettikten sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafından kaldırıldı.[40]

---

38. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 108; Gökbilgin, "Osman I" *İA*, IX, 436.

38a. Hoca Saadeddin, *Tâcu't-Tevârih*, I, 17.

39. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 108-109.

40. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 10; Âli, *Künhu'l-Ahbar*, III, 30; Hammer, *Tarih*, I, 103.

1) OSMAN GAZİ'NİN BAĞIMSIZLIK KAZANMASI

699 (1299) yılı gerek Osman Gazi, gerekse genç ve yeni devlet için birçok bakımdan önemli bir yıl olmuştu. Fetihler ve meydana gelen bazı olaylar, Osman Bey'in önemli kararlar almasını gerektiriyordu. Bu bakımdan tarihler onun bu yılda bağımsızlığını ilân ettiğini ve artık "Han" olarak halkı etrafına toplayıp devlet müesseselerini işlettiğini anlatırlar.[41]

Osman Bey'in, yürüttüğü gaza hareketlerinde büyük başarılar elde etmesi, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki gazilerin de gelip etrafında toplanmalarına sebep olmuştu. Selçuklu Sultanı'nın uğradığı ağır muamele karşısında Selçuklu emir ve askerleri dağılıp başka yerlere gitmek zorunda kalmışlardı. Bunlardan büyük bir kısmı ve bilhassa kılıç erleri, Bizans'a karşı cihad ve gaza işi ile meşgul olup onlara galebe çalan Osman Bey'in bulunduğu yere yönelerek onun yanına geldiler. Ayrıca Selçuklu ve Beyliklerin topraklarında göçebe bir hayat yaşayıp Moğollara tabi olmak istemeyen Türkmen aşiretleri de beyleri ile birlikte Osman Bey'in ülkesinde yaşamaya rağbet ediyorlardı. Beri taraftan Selçuklu devletinin uğradığı zaaftan dolayı bulundukları yeri ve hizmetleri terk ederek başsız kalan bir kısım Selçuklu ümerası da kendilerine bir baş ve sığınılacak bir yer arıyorlardı. Bunun için de en müsait yer, Osman Bey'in toprakları idi. Böylece buralarda hizmet ve iş imkânı da bulacaklardı. Bu sebeple onlar da Osman Bey'in çevresinde yavaş yavaş toplanmaya başladılar. Böylece hududlardaki Türkmenler ile Moğollardan kaçıp Uc'a gelen Türkler, Osman Bey'in mıntıkasına gelerek onun daha da kuvvetlenmesine yardımcı olmuşlardı.

Selçuklu Devleti'nin hududlarında ortaya çıkan Uc beylikleri ve bilhassa garptakiler, Moğol (İlhanlı) Devleti'nin istilasına maruz kalmaktan endişe ediyor ve Sultan'ın esir olarak İran'a götürülmesinden sonra Selçuklu Devleti'nin artık sona erdiğine kani bulunuyorlardı. Osman Bey'in reislik

41. Uzunçarşılı, Osman Bey'in belirtilen yılda bağımsızlığını ilan ettiğini ve müstakil bir devletin başına geçtiği görüşünün yanlış olduğunu söyleyerek şöyle der: "Tarihlerde Osman Bey'in 699 (1299) senesi müstakil olduğu hakkındaki mütalea yanlıştır. Osman Gazi, gerek bu tarihte ve gerek daha sonra İlhanîlerin yüksek hakimiyeti altında Uc Bey'i olarak bulunmuştur. Hatta Gazan Mahmud Han, 1302'de Suriye'ye karşı yaptığı seferde Osman Bey'den de kuvvet istemiş ve o da oğlu Savcı Bey'le bir miktar kuvvet göndermiş ise de kışın pek fazla olması yüzünden bu kuvet geri dönmeye mecbur kalmıştır." *Tarih*, I, 108.

yaptığı aşiret ve oymaklar, bu durum karşısında hükümdarlığın meşru olarak Kayı Han evladına düşeceğini, bu sebeple Osman Gazi'nin emâret ve riyasete (emirlik ve reislik) getirilmeye hak kazandığını söylüyorlardı. Nihayet oymak beyleri, Türkmen kabilelerinin reisleri ve Selçuklu Devleti bölgesinden gelen muhacirler (göçmen) toplanıp:

"Moğol istilası Selçuklu memleketlerinde karar kılmış ve devam etmektedir. Artık Selçuklu devleti münkarızdır. Düşmanları kuvvetlidir. Hâlen Selçuklu Sultanlarından hiç birisi İlhanlı Devleti'nin elinden mülkü geri almağa gelmedi. Buna muktedir değillerdir. Bu uc memleketlerin korunması ve himayesi ise kuvvet, kudret, iktidar ve liyakat sahibi bir sultanın istiklâl ile hareket etmesini zaruri kılıyor, böylece düşmanların ve zalimlerin bu taraflara müdahalesi önlenebilir. Türkmen boy ve kavimleri arasında haseb ve neseb, iyi ahlâk, şecaat ve semahat ile buna layık olan Osman Bey'dir. O, hem Kayılardan semahat ile buna layık olan Osman Bey'dir. O, hem Kayılardandır, hem de dindar ve müslümandır" deyip onu başa geçirdiler. Osman Bey de bu umumi arzuya uydu ve kararı kabul etti. Ona bağlılık merasimi Oğuz han töresine göre yapıldı. Herkes Osman Bey'in önünde diz çöktü. Bu ona itaatin bir delili idi. İşte Osmanlı Devleti'nin istiklâli bu hadise ile (1299) başladı. Bu merasim ile Osman Bey, fiilen ve hukuken devlet reisi olarak padişah olmuştu. Bu durum her tarafa da böylece bildirilmişti.[42]

Osman Bey, istiklâlini ilandan sonra büyük bir dikkatle Moğolların hareketlerini gözetlemeye başladı. Kendisi de dahil olmak üzere müstakil veya yarı müstakil uc beyleri, bağlı bulundukları Selçuklu Sultanlığı'nın hayatına son veren İlhanlı Devleti tarafından kendileri hakkında nasıl bir hareket takib edileceğini beklemeye başladılar. Bununla beraber bu zaman zarfında Osman Gazi'nin, bu yeni devletinin dinî, hukukî, sosyal ekonomik vs. gibi müesseselerini tanzim etmesi ve bunun için gerekli tedbirleri alması tabiî idi. Âşıkpaşazâde bu konuda şöyle der:

"Karacahisar'ı alınca şehrin evleri boş kaldı. Germiyan vilayetinden ve başka yerlerden bir hayli adamlar geldi. Osman Gazi'den evler istediler. Osman Gazi de verdi. Kısa bir zaman içinde mamur oldu. Birçok kiliseyi de mescid yaptılar. Pazar da kurdular. Halk toplanıp "Cuma namazı kılalım ve

42. Âşıkpaşazâde, *Tarih,* s. 18-19; Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi,* trc. İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul 1949, s. 345; Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih,* I, 21; Gökbilgin, "Osman I", *İA,* XI, 436-437.

bir kadı isteyelim" dedi. Dursun Fakih denilen aziz bir kişi vardı. O, halka imamlık ederdi. Durumlarını ona söylediler. O da gelip Osman Gazi'nin kayınatası Edebalı'ya söyledi. Daha söz bitmeden Osman Gazi geldi. Sorup muradlarını öğrendi. "Size ne lazımsa onu yapın" dedi. Dursun Fakih "Hanım! Sultan'dan izin gerektir" der. Osman Gazi: "Bu şehri kendi kılıcımla aldım. Bunda Sultan'ın ne dahli var ki ondan izin alayım? Ona sultanlık veren Allah, bana da hanlık verdi. Eğer minneti şu sancak ise ben kendim dahi sancak kaldırıp kâfirlerle uğraştım. Eğer o, ben Selçuk hanedanındanım derse ben de Gök Alp neslindenim. Eğer bu vilayete (ülkeye) ben onlardan önce geldim derse, Süleymanşah dedem de ondan evvel geldi."

Halk razı oldu kadılığı ve hatipliği Dursun Fakih'e verdi. Cuma hutbesi ilk önce Karacahisar'da okundu. Bunun tarihi hicretin 699 (1300)'unda vaki oldu."[43]

Neşrî, Osman Gazi'nin istiklâli ve Selçuklu Sultanı Alaeddin'den kendisine gönderilen hükümranlık nişaneleri hakkında şöyle der:

"Hülasa Osman'a davul ve bayrak gelince, o da ganimet malından 1/5 (beşte bir)'ini ayırarak hadsiz (hesapsız) hediyeler ve nihayetsiz armağanlarla (birlikte) Konya'ya giderek, bu sultan II. Alaeddin'le buluşmak, rızasını alarak veliahdı olmak amacını güttü. Zira, bu Feramürz oğlu Alaeddin Keykûbad'ın oğlu yoktu. O, Osman'ı hemen (hemen) oğlu yerinde görerek (ona) davul, bayrak (alem) ve kılıç göndermişti.

Osman Gazi de Sultan Alaeddin zamanında her ne kadar bir nevi istiklâl bulmuşsa da lakin edebe riayet ederek, hutbeyi ve sikkeyi yine sultan adına kılmıştı.

Sultan Osman, nezdine gitmek hazırlıklarını yaptığı sırada, Sultan Alaeddin'in öteki dünyaya intikal ettiği (öldüğü), oğlu kalmadığı için yerine veziri Sâhib'in geçtiği haberi geldi. Osman bunu işitince "hüküm yüce ve ulu Allah'ındır" diyerek derhal buyurdu: Dursun Fakih'i Karacahisar'a hem kadı hem de hatip yaptılar. Zira bu Dursun Fakih bir aziz kişi idi. Halka imamlık ederdi. Edebalı ile de tanışıklığı vardı.

Karacahisar'a da Germiyan'dan ve başka yerlerden hayli Müslümanlar gelmiş, şenlenmişti. Osman Gazi adına okunan ilk hutbe, Karacahisar'da okundu. Bazıları, "Sultan Alaeddin"den davul ve bayrak gelmesi, Bilecik'in

43. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 18-19.

feth edilmesinden nice yıllar öncedir. Karacahisar alındığı vakit, Ak-Demirle gönderdi" dediler.[44]

Daha önce de temas edildiği gibi Osman Gazi, Selçuklu sultanına bağlı kalmış, onun gönderdiği hükümranlık nişânelerini almakla birlikte ona karşı saygısızlık mânâsına gelebilecek bir harekete tevessül etmekten kaçınmıştı. Hatta, elde ettiği ganimetlerin beşte birini ona göndermekle, onu devletin yegane reisi olarak tanıdığını ve İslâm hukuk anlayışına göre "Beytü'l-mal" hakkı olan bu miktarın, yerine sarf edilmek üzere onun hazinesine göndermişti. Gerçekten, Feridun Bey'in Münşeâtında da belirtildiği gibi Selçuklu Sultanı Alaeddin b. Feramürz'dan menşurla birlikte kendisine gönderilen davul, sancak, kılıç gibi hükümranlık alhameti olarak kabul edilen bu eşyanın gönderilme tarihi hicretin 688. (M. 1289) senesidir.[45]

Osman Gazi, bağımsızlığını (istiklalini) ilân edip kendisi adına hüküm verecek olan kadı ve yine kendi adına hutbe okuyacak hatib tayin ettikten sonra, devlet olmanın gerektireceği yeni kanun, nizam ve sistemleri yürürlüğe koyup yerleştirmek zorunda idi. Bütün bunların yapılmasında çevresindeki arkadaşlarının görüşlerinden de istifade ediyordu. Nitekim Osmanlı döneminin ilk vergisi diye kabul edebileceğimiz bâc[46] ile ilgili kanunu yürürlüğe koyarken sadece kendi çevresinin değil, başka beyliklerin vatandaşlarından olan insanların fikir ve uygulamasını da dikkate almıştı. Keza onun hükümranlığının tanınması da bu şekilde olmuştu. Bu konuda en eski kaynaklardan biri olan Âşıkpaşazâde şöyle der:

"Kadı ve Sübaşı konuldu. Halk kanun ister oldu. Germiyan'dan birisi geldi. "Bu pazarın bâcını (vergisini) bana satın" dedi. Halk, "Han'a git" diye cevap verdi. O kişi hana varıp sözünü söyledi. Osman Gazi sordu: "Bâc nedir?" Adam dedi ki: "Pazara ne gelse ben ondan para alırım." Osman Gazi: "Senin bu pazara gelenlerde alacağın mı var ki akça istersin?" dedi. O adam: "Hânım! Bu töredir. Bütün vilayetlerde vardır ki padişah olanlar alır" dedi. Osman Gazi: "Tanrı mı buyurdu yoksa beyler kendileri mi yaptı?" diye sordu. O adam: "Töredir hânım, ezelden kalmıştır." dedi. Osman gazi çok kızdı: "Bir kişinin kazandığı, başkasının olur mu? Onun mülkünde (malında) benim ne dahlim var ki ondan akça alayım. Bre kişi, var git artık ba-

44. Neşrî, I, 57.

45. Geniş Bilgi için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 57-58.

46. Bu konuda geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 175-180.

na bu sözü söyleme. Sana ziyanım dokunur." dedi.

Bunun üzerine halk dedi ki: "Hânım! Bu, pazar beylerine âdettir ki, bir nesnecik vereler." Osman Gazi: "Mâdem ki siz öyle diyorsunuz öyleyse pazara bir yük getirip satan herkes iki akça versin. Satamayan ise bir şey vermesin. Kim bu kanunu bozarsa Allah onun dinini de dünyasını da bozsun" dedi.[47]

Görüldüğü gibi dönemin ekonomik ve sosyal şartlarına göre devlet ile idare için önemli bir gelir kaynağı olan ve "Bâc-ı bazar" denilen vergi, bir Germiyanlı'nın teklifi üzerine kabul edilmiştir. Bu teklifin kabulünde Osman Gazi'nin yakın arkadaşları da tesirli olmuş görünmektedirler. Osman Gazi'nin uygulamaya koyduğu kanunlardan biri de daha önce temas edildiği gibi tımarla ilgilidir. Savaşa iştirak karşılığı (daha sonra genellikle eşkinci tımarı) olarak verilen tımarların sahipleri sefer anında harbe gitmek zorunda idiler.

Osman Gazi, biraz önce belirtilen kanunları uygulamaya koyduktan sonra eskiden beri Oğuzların âdeti üzere elde edilmiş olan yerleri kardeş, oğul ve silah arkadaşlarına dirlik olarak verdi. Bu cümleden olarak Karacahisar sancağı ki ona İnönü derler oğlu Orhan Bey'e verdi. Sübaşılığını kardeşi Gündüz'e verdi. Yarhisar'ı Hasan Alp'a verdi ki bu da yarar bir yoldaştı ve kendileri ile birlikte gelmişti. İnegöl mıntıkasını Turgut Alp'a verdi. Şimdi dahi o azizin adı anılır. İnegöl yöresinde köyleri var ki ona "Turguteli" derler. Kayın atası Şeyh Edebalı'ya Bilecik öşür ve resimlerini (vergi) verdi. Hanımını Bilecikte babası ile birlikte bıraktı. Kendisi Yenişehir'e giderek gazilere ev yapıverdi.[48]

Bu uygulama ile Şeyh Edebalı, hem beylik ailesine nezaret ediyor, hem de Bilecik kalesine hakim oluyordu.

Hoca Saadeddin Efendi, Osman Gazi'nin dirlik olarak verdiği yerler hakkında şu bilgileri verir:

"Osman Gazi 701 (1301-1302) tarihinde hükmü altında bulunan beldelere keremli çocuklarını ve güzel yaradılışlı beylerini tayin etti. Sultanönü demekle meşhur olan Karacahisar sancağını Orhan Gazi'ye verdi. Eskişehir'i Gündüz Alp'a, İnönü kalesini Aygud Alp'a, Yarhisar'ı Hasan Alp'a ve

47. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 19-20; Ayrıca bk. Neşrî, I, 58.

48. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 20-21; Neşrî, I, 59; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 108-109.

İnegöl'ü Turgud Alp'a verdi. Oğullarından yiğit Alaeddin Paşa'yı keremli ve faziletli annesi ile birlikte Bilecik'te Şeyh Edebalı'nın yanında bıraktığı gibi, bu şehrin gelirini de şeyhin harcamalarına ve çevresindeki fakirlerin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere ayırdı. Devleti için Yenişehir'i merkez ve adaletin durağı edinerek askerlere konaklar yaptırıp mescid ve hamamlar inşa ettirmeye yöneldi."[49]

Görüldüğü gibi, Bilecik kalesini ailesinin ikamet mahalli olarak seçen Osman Gazi, Beyliğini beş idare bölgesine ayırdı. Bunları, savaşlarda yararlılıkları görülenler ile güvendiği kimselere tevcih etti. Bu arada İznik üzerine yapılabilecek bir harekatın tertip ve tanziminde elverişli bir konumda bulunan Yenişehir'i de hükümet merkezi olarak seçti.

Gaza faaliyetlerine devam edip ülkesini genişletmek isteyen Osman Gazi'nin akınları, bir müddet sonra Köprühisar'a yöneltildi. Köprühisar'ın çevresi yağmalanmakla birlikte kale zapt edilemedi. İçerdekiler mahsur kaldı. Bu esnada (1302) şöyle bir hadiseden bahsedilir: Osman Gazi, fethini lüzumlu gördüğü Köprühisar üzerine hareket etme teşebbüsüne geçeceği ve bu hususta gaziler ile beylerin de aynı fikirde olmalarına rağmen amcası Dündar Bey'in, seferin aleyhinde bulunduğu görülür. Dündar Bey, Köprühisar'ının alınması bir taraftan Germiyanoğullarının, öbür taraftan da Rum tekfurlarının düşmanlığını celb edeceğini söyler. Bu görüşünde de ısrar edip harbe mani olmak ister. Osman Bey, kuvvetleri arasında bozgunluk ve tefrika çıkarmaya sebep olacak bu hareket karşısında, rivayete göre aniden sinirlenerek amcasını okla öldürür. Neşri'nin bu kaydını mubalağalı ve hatalı bulanlar, Osman Gazi'nin ihtiyar amcasına karşı böyle bir hareketine mani bulunamayacağını ileri sürenler de vardır. Nihayet Osman Bey, Yenişehir ovasında topladığı kuvvetlerini alarak Köprühisar'a gelir. Halka sulh (harb etmeksizin, barış) yolu ile teslim olmasını teklif eder. Bu teklifin kabul edilmemesi üzerine muhasara ve cenk başlar. Osman Bey, fethi çabuklaştırmak için askerlerine yağmaya müsaade ettiğini bildirir. Bunun üzerine yapılan kuvvetli bir hücumla kale feth olunur. Çok şiddetli bir çarpışma olmasına rağmen halkın hayatına dokunulmaz.[50]

Daha önce de Osman Bey'in bağımsızlık hareketinden bahs edilirken temas edildiği gibi bu esnada İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han, Mı-

49. Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih,* I, 21.

50. Âşıkpaşazâde, *Tarih,* s. 21; Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih,* I, 21; Gökbilgin "Osman I", *İA,* IX, 437.

sır'daki Memlûk Devleti'ne karşı hareket ile Haleb'e gelmiş, bilahare seferin ikmalini emîrlerinden Çoban Bey'e havale edip Tebriz'e dönmüştü. Fakat Anadolu beylerini de onun maiyetinde bulunmaya memur etmişti. İlhanlı hükümdarından gelen bu neviden emirlere itaat, kendi ülkelerinde yarı müstakil ve civardaki Bizanslılar ile harp ve sulh etmek haklarına sahip Anadolu beyleri için bir vecibe kabul ediliyordu. Osman Bey de Köprühisar fethinden döndüğü zaman bu emri almıştı. Bunun üzerine oğlu Savcı Bey'i bir miktar askerle gönderdi ise de kışın şiddetli ve yolların kapalı olmasından dolayı bu askerî birlik geri döndü. Böylece İlhanlı hükümdarının emri de yerine getirilmiş oldu.[51]

Osman Bey'in, Rum tekfurlarına karşı başarı ile yürüttüğü gaza harekhatı, Anadolu'daki diğer gazilerin gelip etrafında toplanmalarına sebep oldu. Osman Gazi, 1303 senesinde Yenişehir'den İznik üzerine hareket etti. Yolu üzerindeki Marmara'ya gelince buranın tekfuru itaat edip el öptü. Bunun üzerine Osman Gazi de kendisini yerinde bıraktı. Halkın evlerine ve mallarına dokunulmadı. Bu savaşların sonunda yurduna dönen Osman Gazi, dinlenmek üzere bir müddet bekledikten sonra İznik üzerine yürümüştü. Harekattan haberdar olan bazı köylerin halkı, İznik kalesine sığınmıştı. Bir taraftan İznik muhasara edilirken, diğer taraftan da akıncılar çevre köylere akınlarda bulunuyordu. Böylece gerek İznik, gerekse çevresi sıkıştırılmış oluyordu. Bununla beraber çok müstahkem ve muhafızları da kalabalık olan bu mühim kalenin zaptı pek kolay görünmüyordu. Bunun için uzun bir müddet uğraşmak gerekiyordu. Muhasaranın kaldırılmasına karar verilmekle beraber, İznik'in devamlı şekilde tazyik ve baskı altında tutulmasını temin maksadıyla güneyindeki dağın eteğine bir kale inşa olundu. İçine levazım ve mühimmat konulan bu kalenin dizdarlığı Taz Ali adında gazi bir yiğide havale edildi. Burası İznik'in fethinden sonra yıkılmış fakat harabesi XVI. asra kadar ayakta kalmıştır.

Osman Bey, İznik kuşatmasından döndükten sonra bir müddet hareketsiz kalır. Bunun sebebini Gazan Mahmud Han'ın yerine İlhanlı hükümdarlığına geçen Olcaytu Muhammed Hudabende Han'ın, Anadolu beylikleri hakkında takib edeceği siyasetin gelişmesinde aramak lazımdır. Zira o dönemde, Karamanoğulları beyliği İlhanlılar tarafından şiddetle cezalandırılmıştı. Mamafih bu sükûnet hali, Bursa tekfurunun reisliği altında bir ittifakın kurulduğunun duyulmasından sonra bozulacaktı.

51. Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 108; Gökbilgin, *age.*, göst. yer.

2) KOYUNHİSARI MUHAREBESİ ve SONRASI

Osman Gazi ve beyliği için büyük bir ehemmiyeti haiz olan Koyunhisarı muharebesi, döneminin strateji bakımından en önemli muharebelerinden biridir. Bu muharebe, Osman Bey'in İznik şehrini baskı altında tutması üzerine ilk defa Bizanslılarla karşı karşıya gelmesine de sebep olmuştu. Osman Bey ve arkadaşlarının başarıları, Bizans İmparatoru ile komşu Rum beylerini harekete geçirdi. Bu sebeple 1306 senesinde kendi aralarında bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda başta Bursa Rum valisi olarak Atranos (bugünkü Orhaneli kazasının merkezi olan Adrianos kasabası), Kete (Kite, halen Bursa'da bir köy) Bednos (Mednos, Madenos, Bursa'nın kuzey batısında bugünkü Balat köyü) ve Kestel tekfurları bu toplantıda hazır bulunmuşlardı. Bursa tekfuru, onlara uzun bir hitabede bulunarak Osman Gazi ve devletinin kendileri için nasıl büyük bir tehlike olduğunu anlatmakla kalmamış aynı zamanda birbirleri ile nasıl yardımlaşacaklarını ve günden güne büyüyen bu tehlikeyi nasıl bertaraf edeceklerini de bildirmişti. Buna göre tekfurlar büyük kuvvetler toplayarak ani bir baskınla bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu arada Bizans'tan da Muzalon komutasında iki bin kadar yardımcı bir kuvvet geldi. Osman Gazi, casusları vasıtasıyla beyliği aleyhine düşünülen bu baskından zamanında haberdar oldu. Bu yüzden kuvveti sayıca çok az olmasına (beş bin civarı) rağmen bu müttefik orduyu Koyunhisarı (İzmit'in Kuzey Doğusunda eski bir kale Baphaeon) mevkiinde karşılamaya karar verdi. Az ve fakat çevik bir kuvvetle hazır bekleyen Osman Bey, muharebeye girmekten çekinmedi. Bu muharebede iki taraf ta çok zayiat verdi.

Tarihçi Hoca Saadeddin Efendi bu şiddetli çarpışmayı şöyle tasvir eder:

"Kırılasıca düşman edince cûş u hurûş

Saflar kaynayıp deniz misali eyledi cûş"

"Yiğitlerin okları, güzellerin gözleri gibi fitneler saçmaya, Osmanlının keskin kılıcı aşıkların kirpikleri gibi kanlar dökmele, uğursuz düşmanın kelleleri boru ve davul nağmeleri ile oynamaya başlayınca, kan deryasına gömülen kara kafalarında yuva kuran fesad tohumları, bozdoğanların vuruşları altında kırılmış, İslâm ordusu yeni bir başarı ve zafer kazanmıştı." Gerçekten çok çetin geçen bu savaşta, Osman Gazi'nin yeğeni ve Gündüz

Bey'in oğlu Aydoğdu şehid oldu. Gerek bu vak'a gerekse Osman Bey'in kuvvetlerinin azlığı, Osmanlı kuvvetlerinin duraklamasına sebep olduysa da bizzat Osman Bey'in ileri atılıp orduyu teşyi etmesi sonucunda düşman geri çekilme zorunda kaldı. Mağlubiyeti kabul edip çekilen düşman ordusu, takib edildi. Bu takib, Dinboz (Soğukpınar Nahiyesine bağlı bir köy)'a kadar sürdü. Burada yeniden şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Kestel ve Bednos tekfurları burada maktul düştüler. Böylece Bizans tarafından da desteklenen birleşik ordu mağlub oldu. Bursa ve Adrenos tekfurları kendi kalelerine çekildiler. Kite tekfuru ise Ulubat tekfuruna sığındı. Osman Bey kuvvetlerinin, bu tekfura karşı büyük bir kin ve hınçları vardı. Bu sebeple onu takib ederek Ulubat tekfurundan teslimini istediler. Tekfur, kale halkının istek ve ısrarlarına dayanamayarak bir şartla onu teslim edebileceğini söyler. Buna göre Osmanlı kuvvetleri Ulubat nehri köprüsünden geçmeyeceklerdi. Gerçekten de gerek Osman Bey'in hayatında, gerekse onun halefleri zamanında bu söz tutularak adı geçen köprüden geçilmedi. Ancak gerektiği zaman nehrin denize döküldüğü yerden kayıklar ile karşı tarafa geçerlerdi. Böylece Kite beyinin öldürülmesi ile bura ve Kestel de Osman Bey'in beyliğine katılmış oldu. Bu muvaffakıyet, Osman Bey'in çevresinde hatırı sayılır bir Bey haline gelmesine sebep olduğu gibi düşmanlarının da kendisinden çekinmesine sebep olmuştu. Bu esnada Ulubat Gölü'ndeki Alyos Adası Aygut Alp oğlu Kara Ali Bey tarafından sulh yolu ile feth olunmuştu. Adanın içinde büyük bir kilise bulunuyordu. Bu kilisenin rahibi, halk arasında çok şöhretli bir kimse kabul edildiğinden evi kutsal bir mekân olarak ziyaret ediliyordu. Kara Ali, bu rahibi ailesi ile birlikte Osman Gazi'nin huzuruna getirdi. Osman Gazi, rahibin güzel kızını Kara Ali ile evlendirdi.

Koyunhisarı muharebesi sonucunda, Bursa'nın kuzey tarafı hariç olmak üzere üç taraftan yolu kesilip tek başına ve yalnız bırakıldı. Bununla beraber, kuvvetli bir savunmaya sahip olan Bursa'ya deniz yolu ile Bizans'tan yardım malzemesi gelmeye devam ediyordu. Osman Bey kuvvetleri, Bursa önüne kadar akın yapıyorlarsa da uzun müddet devam edecek bir muhasarada bulunamıyorlardı. Bununla beraber artık İzmit yolu da Osmanlılara açılmış bulunuyordu.

Bir taraftan Osman Bey'e bağlı kuvvetlerin faaliyetleri, diğer taraftan öteki uclardaki Türk beylerinin Bizans kale ve topraklarına olan hücumları sonucunda kazandıkları başarılarından telaşa düşen Bizans İmparatoru İkinci Andronikos, kızkardeşi prenses Maria'yı İlhanlı hükümdarına vererek Moğolların yardımlarını kazanmak istiyordu. Bu sayede Osmanlı tehlike-

sinden kurtulmuş olacaktı. Her ne kadar İlhanlı hükümdarı, Türkleri tehdide teşebbüs etmiş ise de bunun pek fazla müsbet bir neticesi görülmedi. Zira İlhanlılar bu sırada hem içerde meşgul hem de hariçte Memlûk sultanı ile mücadele halinde bulunduklarından uclardaki harekâta bakacak durumda değillerdi. Bunun için Osman Bey, faaliyetlerine devam ederek İznik ile İzmit yolu üzerinde olup İznik'in en mühim karakolunu teşkil eden ve Türkler tarafından Karahisar denilen Trikokiya (Karahisar)'yı aldı. Temmuz 1308'de gerçekleşen bu fetih sayesinde Osman Bey, İznik'i sıkıştırmaya başladı.

Bizans İmparatorunun, güçlü bir şekilde ortaya çıkan bu yeni hareket karşısındaki tavrı ile ilgili olarak Gökbilgin de şöyle demektedir: "Bizans İmparatoru, Türk fütûhatından kurtarılması için daha önce Mahmud Gazan Han'a nişanladığı hemşiresi (kızkardeşi) Maria (Meryem)'yi, bu defa da Ocaytu Muhammed Hudabende Han'a nişanlamış idi. Bu sihriyetten (akrabalık) memnun olan İlhanlı hükümdarı, büyükçe bir orduyu (Uzunçarşılı, Le Beau, XXIII. 105. fasıl 53'ten naklen bu ordunun otuz bin kişilik bir kuvvet olduğunu belirtir.) seferber ederek, Bizans'a yardıma gönderecek oldu. Bu ordu, tasavvura göre hem Osman Gazi'ye karşı, hem de Batı Anadolu'daki Türk beyleri tarafından sıkıştırılıp muhasara altına alınan Efes, Tire ve Salihli gibi Bizans şehir ve kalelerini kurtarmak vazifesi ile görevlendirilmişti. Fakat daha önce bu konuda uc beylerine yapılan ikaz ve ihtarlar herhangi bir fayda sağlamadığı gibi, bu defa da prenses Maria'nın, Moğol yardımının bir an önce gelmesi için İznik'e gelerek, Osman Bey'e müstakbel eşi İlhanlı hükümdarının kırk bin kişi ile hududa doğru ilerlediği şeklinde haber göndermesi de bir sonuç vermedi. Batı Anadolu'daki şehir ve kaleler, birer birer Türklerin eline geçiyordu. Maria'nın, tehdidini bilhassa Osman Gazi'ye tevcih etmesi, bu taraftaki akınların şiddetinden ve bu yerlerin de imparatorluk merkezine çok yakın olmasından ileri geliyordu. Osman Bey ise bu kadının kullandığı mağrurane tavır ve lisandan hiç ürkmüyor, bilakis daha cür'etli hareket etmeye başlıyordu. Bu sebeple Bizans topraklarına akınlar sıklaştırıldı. Köyler yağmalanıp birçok esir alındı."[52]

Osman Gazi, bütün bu başarılarından sonra biraz dinlenmeye ve halkının idaresi ile daha iyi meşgul olmaya başlamak için Yenişehir'e dönmüş-

52. Geniş bilgi ve karşılaştırma için bk. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 21-22; Neşrî, I, 59-61; Âli, III, 34-35; Hoca Saadeddin, I, 22-23; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 109-110; Gökbilgin, "Osman I" *İA*, IX, 438-439.

tü (1310). Aradan bir iki sene geçti. Bu zaman zarfında bir devlete yaraşır şekilde düzen kurulup egemenlik sağlamlaştırılıyordu. Bundan sonra zafer kazanmaya ve galip gelmeye alışık olan gaziler 713 (1313) senesinde bir araya toplanıp Osman Bey'e hitaben: "Ey Gazi Han, Allah'a hamd ve minnet olsun, kâfir mağlub oldu. Şimdiden sonra, vakit kaybederek boş oturmak size reva değildir. Gaza ile meşgul olmak gerek" dediler. Bu teşvik üzerine Osman Bey: "Evvela Köse Mihal'i davet edelim, İslâm'ı kabul etsin, eğer müslüman olursa ne alâ, her nereye derseniz gidelim, eğer o Müslüman olmazsa evvela onun memleketi Harmankaya'yı çevresi ile birlikte talan edelim" dedi. Bu karardan sonra hemen Köse Mihal'e haber göndererek "Hemen gelesin, büyük seferimiz vardır, bütün gaziler hazırdır, seni bekliyoruz" dedi.

Köse Mihal, bu haberi alır almaz hazırlıklarını tamamlayıp süratle geldi. Osman Gazi huzurunda hazır oldu. El öptükten sonra Osman Gazi'ye kalbinin bütün samimiliği ile: "Bana iman arzet, Müslüman olayım" dedi. Böylece Köse Mihal, Osman Gazi'nin önünde Müslüman oldu. Bütün beyler ve paşalar bu ihtidaya sevindiler.

O zamana kadar Osman Bey'le yaptığı ittifaktan ayrılmayan, gerektiği şekilde sadakat ve feragat gösteren Köse Mihal, artık Abdullah Mihal olmuştu. Osman Bey, ona ağır (kıymetli ve pahalı) bir hil'at verdi. Ona karşı olan sevgi ve muhabbeti bir kat daha arttı. Oğlunu da hizmetine aldı. Daha önce idare ettiği yerleri tekrar ona bırakarak kendisine bir sancak verdi. Köse Mihal'e sancak verilmesi, vaktiyle Selçuklu sultanının Osman Gazi'ye göndermiş olduğu sancağa bir nazire gibi idi. Böylece kendisi hükümdar, Köse Mihal de maiyyeti beylerinden biri telakki edebilecek bir muameleye tabi tutuluyordu. Böyle bir hareket, Osman Bey tarafından ilk defa yapılıyordu.

Osman Bey, bundan sonra Germiyanoğluna karşı müdafaa ve muhafaza etmek üzere, oğlu Orhan Bey'i Saltuk Alp ile birlikte Karacahisar'a gönderdi.[53] Öbür oğlu ise daha önce belirtildiği gibi anası ile birlikte Bilecik'te idi.[54]

Osman Bey, Germiyan'dan gelebilecek tehlikeye karşı tedbir aldıktan

53. Âşıkpaşazâde, *Tarih,* 24; Neşrî I, 62'ye göre Osman Gazi, Köse Mihal'i de oğlu Orhan'la birlikte göndermiştir.

54. Âşıkpaşazâde, *Tarih,* s. 24.

sonra kılavuzlukta kullandığı Köse Mihal'in delâleti ile Hakk'a (Allah'a) sığınarak Leblebici Hisarı (Lubluce) denilen ve Ulu Dağ'ın eteğinde bulunan Cubuclea kalesi tarafına akına başladı. Buradaki tekfur, Osman Bey'i karşılamaya çıkarak itaat ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Osman Bey, onu yerinde bıraktı. Ayrıca tekfurun ricası üzerine oğullarında birini yanına aldı. Bundan sonra harekât, Lefke (Osmaneli) ırmağı vadisine intikal ettirildi. Bu harekatın sonunda Lefke ve Mekece hisarlarının tekfurları da itaat arz ettiler. Böylece onlar da daha önceki imtiyaza sahib oldular. Yerlerinde bırakıldıkları gibi mülk ve arazileri de hasardan korunmuş oldu. Yeni feth edilen bu yerler hakkında bilgisi olan Samsa Çavuş, bu tekfurların itaatlerinin kerhen (zorla) olduğunu, fırsat bulduklarında bunların tekrar Bizans hakimiyetini kabul edebileceklerinin uzak bir ihtimal olmadığını belirterek: "Olamaya ki, cemaat kendi milletlerine rücu' göstereler" diye düşüncesini açıklayarak buraların kendisine verilmesini istemiş ise de Osman Bey, bu adamların mülk ve memleketlerinden tamamen mahrum edilemeyeceğini, bu yüzden yerlerinde bırakılmaları gerektiğini ifade ile Samsa Çavuş'a vermemiştir. Bununla beraber Samsa Çavuş'un sözünü de pek yabana atmayarak ona da Yenişehir suyunun Sakarya nehrine döküldüğü yerde ve bu ırmak kenarındaki küçük bir hisarı (Hisarcık) temlik etti. Böylece Samsa Çavuş, tekfurların harekatını gözetlemeye memur edildi. Bu köy, halen Osmaneli köylerinden biri olarak bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti teşkilatında ve bilhassa saray vazifelileri arasında rol oynayan "çavuş" tabiri ve rütbesi ilk defa bu gazi tarafından taşınmıştır.[55] Osman Bey'in gazileri bundan sonra Geyve Akhisarı tarafına hareket ettiler. Bu kalenin tekfuru, birkaç bin süvari ile karşılık verdiğinden şiddetli bir harp oldu. Mağlup olan tekfur önce kaleye çekildi, fakat kalenin sıkıştırılması üzerine müdafaa edemeyeceğini anlayınca sarp bir kaya üzerinde bulunan Karacebesi hisarına kaçtı. Akhisar ise gazilerin eline geçti. Daha sonra da Geyve üzerine varıldı. Gazilerin hareketini haber alan tekfur, kaleyi boşaltarak halkını da yanına almış olarak Kuru Dere denilen müstahkem bir vadiye gitmişti. Burası sarp ve geçilmesi zor bir derbende sahipti. Gaziler, kısa bir zamanda burayı da feth ettiler. Tekfurunu yakaladılar. Bol ganimet elde ettiler. Osman Bey, burada bir aydan daha fazla bir müddet kalarak o memlekete eman ve emniyet gösterdi. Köylerini de gazilere tımar olarak verdi.[56] Bu arada Geyve'ye bağlı bulunan Tekür pınarı denilen çetin ve me-

55. Gökbilgin, "Osman I", *İA*, IX, 440.

56. Neşrî, I, 63; Hoca Saadeddin Efendi, I, 25-26; Gökbilgin, *age.*, göst. yer.

tin kalenin de zaptı gerekiyordu. Fakat bir aydan daha uzun bir süre seferde bulunan Osman Bey'in, hükümet merkezine dönmesini gerektiren acil ve önemli bir hadise zuhur etti. Bu yüzden Tekür pınarının alınması Aykut Alp'ın oğlu Kara Ali'ye bırakıldı. Osman Bey ise Yenişehir'e döndü. Osman Bey'in, Yenişehir'e dönmesini gerektiren olay, İlhanlı hükümdarı Olcaytu Muhammed Hudabende tarafından, Çoban Bey idaresinde büyük bir ordunun Anadolu'ya sevkedildiği hakkında alınan haberdi. Bu ordunun kime ne zaman taarruz edeceği bilinmediğinden zamanında tedbir almak gerekiyordu.[57] Bu arada Kara Ali çok kısa bir zamanda Tekür pınarını aldı. Bu kale ve civarından birçok ganimetler elde ederek Osman Gazi'ye gönderdi. Bu hizmetine mükafat olarak da Kara Ali'ye Tekür pınarı ve çevresi tımar olarak verildi.

Osman Bey, Sakarya vadisinde ve Marmara havzasında bazı mevkileri ele geçirirken, başta Bursa olmak üzere İznik ve İzmit'in zaptını da hedefleri arasında sayıyordu. On seneden fazla sürecek olan Bursa kuşatmasının başlangıcının 1314 yılı olduğu anlaşılmaktadır.

Osman Bey, 1314 yılında gaziler ile Bursa üzerine yürür. Kalenin kapılarından birini kendine karargah olarak seçer. Bu Bizans kalesinin metinliği, sarplığı ve nüfusu ile muhafızlarının çokluğu eskiden beri biliniyordu. Kale tekfuru, Osman Bey ile yaptığı meydan savaşlarında mağlub olduğu için kaleye çekilmişti. Osman Gazi tarafından yapılan askerî ve istişarî bir toplantıda Bursa kalesinin hücum ile zaptedilemeyeceği kanaatine varıldı. Osman Gazi "Buna sabır gerektir" diyerek kale üzerine havale (kontrol altında bulundurmak için) yapılmasını emr eder. Bunun için iki hisar yapıldı. Bunlardan biri kaplıcalar tarafında, diğeri de yukarı dağ tarafına bakıyordu. Birincisi Osman Bey'in yeğeni Ak Timur'un, ikincisi de Balabancık adındaki kölesinin dizdarlığı altında idi. Osman Bey, inşaatlarını bir yılda bitirdiği bu hisarların yapılması esnasında etrafa akınlar tertib ettirdi. Her tarafı vurdurdu. Bu esnada düşman kaleden çıkamıyordu. Hatta Âşıkpaşazâde'nin ifadesine göre "kâfir, hisardan taşra parmağın çıkaramazdı."[58]

Bu hisarların inşa edilmesinden sonra Yenişehir'e dönen Osman Gazi'nin bu yiğit komutanları, Bursa'nın fethine kadar on seneden fazla bir müddet burada kaldılar. Komutaları altındaki ellişer cengaverle şehre dışardan yardım ve erzak sokmamak, içeriden çıkacaklara mani olmak ve

57. Gökbilgin, *age.*, göst. yer.

58. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 22.

böylece Bursa'yı devamlı bir şekilde baskı altında bulundurmak vazifesi ile mevkilerinde sebat ettiler. Bu esnada birçok köylü, Bursa'ya sığınmaktansa Osman Bey'e tabi olmayı tercih ediyor ve onların himayesinden faydalanıyordu. Osman Bey, aldığı yerlerin mahsul ve gelirlerini beylik için (beytu'l-mal, hazine) zapt ediyor, köy ve nahiyeleri de tımar olarak gazilere dağıtıyordu.[59]

İlhanlı Devleti, Anadolu Selçuklu ülkesine hakim olduğu zaman, Anadolu'ya birçok aşiret gelmişti. Bunlardan bir kısmı da Germiyanlıların hakim bulunduğu Germiyan ili mıntıkasına yerleşmişti. Bunlardan biri de Osmanlı kaynaklarında "Çavdarlu, Çavdaroğlu", Bizans kaynaklarında ise "Tohar" şeklinde geçen[60] Çavdar aşireti idi. Bu aşiret, Çavdaroğlu diye bilinen bir reisin idraresinde idi. Aşiret, Osman Bey'in ülkesinin hududunda konar göçer bir halde yaşıyordu. Bunlar, diğer bazı göçer aşiretler gibi fırsat buldukça "yel gibi eser, sel gibi yol keser" ve ansızın köy basarlardı.[61] Germiyanoğulları ile Osman Bey'in gazileri ve halkı arasında bu sıralarda mevcud olan soğukluk ve geçimsizliğin başlıca sebebi de bu idi.

Kaynaklar, Osmanlılar ile Çavdarlı aşireti arasında meydana gelen bir hadiseyi şöyle nakl ederler:

"Osman Gazi, Lefke kazasına gittiğinde, Germiyan'dan Çavdar Tatarı, Karacahisar pazarına hücum edip basmıştı. Bunlar, bununla da kalmayarak pazarı da yağmalamıştı. Bu esnada Eskişehir'de at nallatmakta olan Orhan Gazi'ye haber gönderilmiş. Bu haberi alan Osmanlı yiğitleri, derhal Orhan'ın yanına gelip toplanırlar. Orhan, süratle yola koyulup Çavdar Tatarına yetişmek ister. Dağlar arasında, Oynaşhisarı denilen harabe bir hisarın yanında onlara yetişir. Onlara göz açtırmayan Orhan, aldıklarını tamamiyle bıraktırdığı gibi onlardan bir kısmını da yakalatıp Karacahisar'a getirdi. Yakalananlar arasında Çavdar Tatarı'nın oğlu da vardı. Orhan, babası gelinceye kadar bunları sakladı. Osman Gazi gelince Çavdar oğlunu getirdiler. Osman Gazi "Oğul, bu zâlim, komşudur.Hem de Müslümandır, öldürmek olmaz. Beyleriyle birlikte bunlara da and verelim ve onları serbest bırakalım, varsın memleketlerine dönsünler" dedi. Öyle de yaptılar. o zamandan tâ

59. Gökbilgin, "Osman I", *İA*, IX, 440.

60. Hammer, I, 121.

61. Gökbilgin, *age.*, IX, 440-441.

Yıldırım zamanına kadar düşmanlık olmadı. Şimdi dahi onlardan kalanlara Çavdarlı denmektedir.[62]

Görüldüğü gibi Germiyan taraflarından gelip kendisini rahatsız eden, pazarını basan ve oradaki mallara el koyan Çavdar Tatarı'na karşı Osman Gazi, gayet yumuşak davranmıştır. Gerek komşuluk hakkı, gerekse müslüman olmasından dolayı onu öldürmemiş, sadece bir daha böyle bir harekete girişmeyeceğine dair kendisinden söz almakla yetinmişti. Bununla beraber tedbiri de elden bırakmamaktaydı. Caydırıcı olması bakımından kendisi orada bulunacak, gazaya, oğlu Orhan'ı gönderecektir. Gönderirken de Çavdarlı Tatarı hakkında şöyle diyecektir: "Oğul Orhan, her ne kadar bu Tatarla ahd edip, and vererek gönderdik ise de, bu Tatar and tutar taife olmaz. Ben burada oturayım. Bu defa var sen gaza et. Hak Teâlâ'nın sana zafer vermesi ümid olunur."[63]

Babasının, Orhan'ı kendi başına sefere göndermesi, ona olan güveninin bir ifadesi idi. Bundan böyle Bizans'a karşı olan fütuhatlarda o, komutan olarak tayin ediliyor, maiyetine de Akça-Koca, Gazi Abdurrahman, Konur Alp ve Köse Mihal gibi ünlü gaziler veriliyordu.

3) ORHAN GAZİ'NİN KOMUTANLIĞI

Biraz önce temas edildiği gibi, Orhan Gazi, Germiyan'dan gelip Karacahisar pazarını yağmalayan Çavdaroğlu'nun peşine düşmüş, Oynaşhisarı denilen yerde onu mağlup ederek perişan etmişti. Hatta onu esir alarak babasına götürmüştü. Bu muvaffakıyet, Osman Gazi'nin itimad edip güvendiği genç oğlu Orhan için idarecilik ve komutanlık kapısının aralanmasına sebep olmuştu. Bu yüzden, Osman Gazi tarafından harp idare ve sevkini öğrenmek böylece tecrübe kazanmak üzere Sakarya nehri ile Karadeniz arasındaki yerlerin feth edilmesi görevi ona verildi. Bununla beraber, Osman Gazi, henüz toy bir delikanlı denebilecek oğlunun yanına yirmi senelik bir sadakat ve bağlılık ile güvenilirlikleri isbatlanmış olmakla bitmeyen ayrıca harb ile tecrübe edilmiş en cesaretli silah arkadaşlarından dördünü de onun

62. Âşıkpaşazâde, *Tarih,* s. 25; Neşrî, I, 63-64; Hoca Saadeddin Efendi, I, 26; Solakzâde, s. 13; Hammer, I, 121.

63. Âşıkpaşazâde, *Tarih,* s. 25; Neşrî, I, 64.

komutasında gönderdi. Bunlar: Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman ile daha önce Müslüman olmuş olan Köse Mihal idi.

Kaynaklarımız bu konuda şu bilgileri vermektedirler:

"Bir gün Osman Gazi dedi ki: "Oğul Orhan, bu Tatara gerçi and verdik. Ancak bunların Tatarlığı gitmez. Gel, sen bu gazilerle Kara Çebiş ve Kara Tekin'e var. Allah, sana başarı verir diye umarım."

Orhan Gazi: "Hanım! Her ne buyurursan kabul ederim." dedi. Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal'i yarar yoldaştır diye Orhan Gazi'nin yanına verdi. "Gaziler! Ha göreyim sizi ki din yolunda nasıl davranırsınız" dedi. Orhan Gazi'nin yalnız başına gittiği ilk gazası budur.

Orhan, babasının duasını aldı. Himmet kılıcını kuşandı. Gaza niyeti ile sefere çıktı. Doğruca Kara Çebiş'e yürüdü ki, Osman Gazi dahi oraya (önceden) gitmişti. Hisara varmaya bir konaklık mesafe kalmıştı. Orada gazileri üç bölük (kısım) ettiler. Bir bölüğü vardı hisarın üstüne yürüdü ki, Orhan onlarla beraberdi. Bir bölüğü geceleyin hisarın ötesine geçti. Bir bölüğü de hisarın yanında bir dereye girdi.

Orhan Gazi, bir kaç gün hisar önünde savaştı. Savaş ederken kendilerini sarsılmış gibi gösterip kaçtılar. Bunun üzerine kâfirler Türkler kaçtı deyip hisar önüne çıktılar. Bir Türk buldular. Tutup tekfura götürdüler. Tekfur "daha başka Türk var mı" diye sordu. O da "yoktur hepsi bu kaçanlardır" diye cevap verdi. Tekfur bu sözü işitince çok sevindi. Gözcüler gönderdi. Hiç Türk görmediler. Hisar kapısını açtı. "Varalım, Türklerin ardını basalım" dedi. "Türkleri dereden çıkartmayalım" dedi. Hemen atına binip sürdü.

O esnada yan tarafta gizlenmiş olan Türkler, hisar kapısını tuttular. Yukarıdaki Türkler de gözüktü. Bunu gören tekfur "Hey daha Türk varmış" deyip döndü. Fakat hisar önünde duran Türkler ile karşılaştı. Gaziler onu yakalayıp hisarı feth ettiler. Malını da gazilere bölüştürdüler. Sipahisini çıkarıp hisarı sağlamlaştırdılar.

Bu hisarın aşağı tarafında Ap Suyu (Ebe Suyu) denen bir hisar daha vardı. Tekfuru alıp oraya getirdiler. Onu da ahd ile aldılar. Bu iki hisara el koydular. Konur Alp'a Kara Çebişi, Akça Koca'ya da Ap Suyu'nu verdiler.

Orhan Gazi, bu tekfuru ordusu ile birlikte Akhisar'a getirdi. Halka emniyet ve eman verdi, kâfileri yerli yerinde bıraktı. Ama Konur Alp, zaman zaman çıkıp Akyazı'ya hücum ederdi. Akça Koca da Ayan Gölü (Sa-

panca Gölü)'nun suyunun aktığı yerde Beş Köprü'de bir boğazcık vardı orayı durak edindi (üs olarak kullandı). Oradan orman arasında olan yere hücum ederdi. Elhasıl Orhan Gazi bu ucu sağlamlaştırdı. Kâfirleri de babası Osman'a gönderdi. Kendisi Kara Tekin üzerine yürüdü. Hisarın beyine haber gönderdi ki: "Bu hisarı bana ver, seni yine hisarda bırakayım. Ad benim olsun. Benim istek ve hedefim İznik'tir" dedi. Kâfir bu sözü işitince hayli gücüne gitti, kaleyi vermedi. Bunun bunun üzerine Orhan Gazi: "Gaziler! İslâm gayretidir. Yürümek gerek ki, bu hisarı yağma edelim" diyerek kalenin yağma edilmesini emr etti.

Gaziler, derhal kalenin kapısını kırarak yağmaladılar, tekfuru yakalayıp öldürdüler. Orhan Gazi, tekfurun kızını büyük bir ganimetle birlikte babasına gönderdi. Orhan, alınan esirleri, gazilerden tekrar satın aldı. Onları ahd ve emânla hisara yerleştirdi. Samsa Çavuş'u da hisara bırakarak Yenişehir'de bulunan babası Osman'ın yanına döndü.

Bundan sonra Kara Çebiş'teki Konur Alp'a ve Kara Tekin'deki Samsa Çavuş'a İznik'e havale gibi olsunlar (kontrol altında tutsunlar) diye adam gönderdiler. (Onlar) zaman zaman gidip İznik'in bahçelerini harab ederlerdi. Böylece İznik'e rahatlık vermezlerdi. Bir taraftan Konur Alp Akyazı ile, diğer taraftan da Akça Koca İzmit ile meşgul oldular. Bu uclar son derece işler oldu. Şöyle ki, gaziler gece ve gündüz at sırtından inmeyerek fetihlerden fetihlere koştular. Konur Alp, Akyazı'da Tuz Pazarını aldı. Uzuncabel'de buluşarak iki gün iki gece kaldı. Kâfiri döndürerek yine Tuz Pazarına geldi. Akça Koca da Akdemir'le birlikte Akova'ya hücum etti. Gazi Abdurrahman da İstanbul tarafındaki il'e hücum ederdi. Bunun üzerine İstanbul'dan kâfir seçerek, gazilere karşı gönderirlerdi. Gazi Abdurrahman da İstanbul'dan gelen kâfirleri kırardı. Her vakit bu hâl ile duruşurlardı, vuruşurlardı. İslâmiyet için can ve baş (ile) oynarlardı.[64] Böylece Sakarya ile Karadeniz ve Sapanca Gölü sahasındaki bazı kalelerin zaptı başarılmış oldu. Miladî takvimlerin 1318 senesini gösterdiği bu zaman diliminde Akça Koca, bilahare kendi adı (Koca İli, Kocaeli) ile anılacak olan Sakarya Nehri'nin batısından İzmit kalesine kadar olan yerleri feth etti. Bu yüzden, haklı olarak bu bölge onun adı ile adlandırılmıştır.

Bütün bu olaylardan sonra Bizans İmparatorluğu, hududlarının en önemli noktası olan İznik'in yavaş yavaş ve adım adım, hasımları olan Os-

64. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 25-28; Neşrî, I, 64-66; Hoca Saadeddin Efendi, I, 26-28; Solakzâde, s. 13-14.

manlılar tarafından muhasara altına alındığını görmüş oluyordu.

Gibbons'un: "Osman, cihanın bildiği en büyük imparatorluklardan birinin, vahşi Asya kanı ile en eski ve en yeni Avrupa unsurunu kaynaştırmış olan tarihteki yegane milletin ve altı asır inkitaa uğramaksızın (kesilmeksizin) erkekler vasıtasıyle devam etmekle temayüz eden bir hanedanın müessisidir"[65] dediği Osman Gazi, artık ihtiyarlayıp yorulmuştu. Bu arada Romatizmadan da muzdaripti. Bu sebeple 1320 tarihinden itibaren oğlu Orhan Bey'i kendisine vekil tayin etmiş olduğu söylenebilir. Bununla beraber, işlerin daha iyi idare edilebilmesi için kanun, nizam ve töreler vaz' edilmesi ile meşgul olduğu, basit bir şekilde de olsa divan toplayarak istişarelerde bulunduğu muhakkaktır. Bir yandan, uc beyliğinden müstakil bir devlet haline geçişte ortaya çıkan işlerin görülmesi ve memleketin mütemadiyen genişlemesi için gereken tedbirler alınırken, diğer taraftan da müslüman ve hıristiyan tebeanın asayiş ve huzurunun bir kat daha artmasına dikkat gösterilmekte idi.[66]

Bilindiği gibi Osman Gazi, teşkilât ve müesseseler mevzuunda Selçukluları kendine örnek almıştı. Bu sebepledir ki, daha önce de belirtildiği gibi Bizans hududunda üç aded uc bölge ihdas etmişti. Bunların başına da ümerâdan ve gazilerden Konur Alp, Akça Koca ve Samsa Çavuş'u tayin etmişti. Bunlardan ilki yani Konur Alp, memleketin en kuzeyinden Karadeniz'e kadar olan yerlere, ikincisi yani Akça Koca, İzmit, (Nikomedia), üçüncüsü olan Samsa Çavuş ise İznik (Nicea)'e müteveccih idi.

4) OSMAN BEY'İN ÖLÜMÜ

Tarihî kaynaklar, Osman Gazi'nin 1320 tarihinden itibaren faal hayattan çekildiğini ve idareyi oğlu Orhan'a bıraktığını kayd ederler. Yakalandığı Nikris hastalığı yüzünden fiilen harblere iştirak edemeyen Osman Bey, asker gazileri ve ümerayı Yenişehir ovasında toplayarak herkesin huzurunda Bursa'nın fethi işi ile Orhan Bey'i görevlendirdi. Onun maiyetine de Köse Mihal, Turgud Alp, Şeyh Mahmud Gazi, Şeyh Edebalı ve kardeşi Ahi Şemseddin'in oğlu Ahi Hasan'ı tayin etti. Fakat daha önce, vaktiyle kardeşi-

65. Gibbons, s. 37.

66. Gökbilgin, "Osman I", *İA*, IX, 441.

nin oğlu Aydoğdu'yu şehid eden Etranos (Orhaneli) tekfurunun cezalandırılarak kalesinin alınmasını, bundan sonra Bursa'nın fethine teşebbüs edilmesini emr etti.[67] Osman Bey'in, idareyi oğluna bıraktıktan sonra ne kadar daha yaşadığı kesin olarak belli değildir. Hatta, Osman Bey'in ölümünden sonra mı Orhan'ın hükümdar olduğu, yoksa henüz o hayatta iken mi hükümdar kabul edildiği meselesi henüz kesinlik kazanmış değildir. Bununla birlikte onun vefatının 724 (1324) yılında olduğu kabul edilmektedir. Zira 1324 tarihli bir vesika ile Orhan'ın bu tarihte hükümdar bulunduğu ve ilk akçasının tedkikinden de aynı senenin üçüncü ayında (724) Rebiülevvel = 1324 Şubat) Osmanlı Beyi olduğu anlaşılıyor. Uzunçarşılı, Belleten'deki makalesinde bu konuda farklı görüşleri de vererek şöyle der:

"Osman Bey'in vefatı senesi tarihimizde birbirine uymamaktadır. Halil-i Konevî ile Şükrullah'da, Osman Gazi'nin vefatı 710 (1310) senesinde, İdris-i Bitlisî'de 721 (1321), Lütfi Paşa'da 718 (1318), Gibbons'un (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s. 33) adlı eserinde 726 (1326) tarihinde gösterilmiş olup, Âşıkpaşazâde, Tâcu't-Tevârih, Hammer, Âli ve Meskûkât katalogları hep bu sonuncu tarihi kabul ederler. Halbuki elimizdeki 724 (1324) tarihli vakıfnâme, Orhan'ın bu tarihte hükümdar olduğunu göstermektedir. Şu halde Osman Bey'in vefat tarihini 1324'ten evvel veya o tarih başlarında kabul etmek lazımdır. 723 Ramazan (1323 Eylül) tarihli Asporçe Hatun vakfiyesindeki kayda göre Osman Gazi'nin bu tarihte hayatta olduğu anlaşıldığından vefatı 1323 Eylül ile 1324 senesi Mart'ı arasında olmalıdır."[68]

Gerek bu görüşler, gerekse Bursa'nın fethi ve Osman Gazi'nin cenazesinin oraya nakli meselesi gözönüne alındığı zaman, vefat tarihinin 1326 yılı olması icab eder. Bununla beraber Orhan Gazi'nin hükümdarlığının da 1324 yılında olduğu kabul edilebilir.

Solakzâde'nin, bize karayağız, yassı burunlu, orta boylu, değirmi çehreli, ela gözlü, seyrek sakallı ayakta durduğu zaman kollarının dizine kadar uzandığı, tatlı sözlü ve heybetli biri olarak tasvir ettiği Osman Gazi[69], iyi bir idare, keskin ve sağlam bir görüş, itidalli, yüksek kabiliyeti, rakiplerine kendisini sevdirmesi ve mücadelesinde planlı hareketi, sabırlı ve müsama-

67. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 28; Neşrî, I, 66.

68. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, (1941), V/19, 282-283.

69. Solakzâde, *Tarih*, s. 11; Ayrıca bk. Gökbilgin, "Osman I", *İA*, IX, 442.

halı olması ile etrafındaki aşiretleri de nüfuzu altına almayı başaran bir kimsedir. "Fahrüddin" lakabını taşıyan Osman Bey, Bursa'nın fethi haberini ölüm döşeğinde almıştı.[70] Orhan Bey gibi değerli ve hayırlı bir halef bıraktığı için gözü açık gitmeyecekti. Osman Bey, ölüm döşeğinde iken etrafına oğlu Orhan ile hükümetin büyükleri olarak kabul edilen gazilerden Turgut Alp, Şeyh Ahi Şemseddin, Ahi Hasan, Çandarlı Kara Halil ve Kara oğlan gibi devlet ricalini topladı. Onlara ve özellikle Orhan'a nasihatlarda bulunarak şöyle dedi: "Ben ölüyorum, ama esef edip üzülmüyorum. Çünkü senin gibi bir halef bırakıyorum. Adaletli ol, merhametli ol, iyi adam ol. İdare ettiğin halka karşı eşit muamele et, herkese karşı musavatlı olup onları himaye et. İslâm dininin neşrine çalış. Çünkü yeryüzündeki padişahların vazifesi budur. Ancak bu suretle Allah'ın lütfuna nail olursun. Bilmediğin şeyleri ulemaya danış. Bir şeyi iyice bilmeden harekete başlama. Sana muti (itaat edenleri) olanları hoş tut. Beni Bursa'da Gümüşlü kubbeye (Gümüşlü Künbet) defn et." Buna göre Osman, oğlu Orhan'a Bursa'yı başkent yapma vasiyetinde de bulunmuş oluyordu. Üç ay kadar önce kayınbabası Şeyh Edebalı'yı, ondan hemen sonra da hanımı ve Edebalı'nın kızı olan Mal Hatun (Malhun Hatun)u kayb eden Osman Bey, bizzat kendi eli ile onları Bilecik'te defn etmişti. Osman Gazi öldüğü zaman (doğum tarihinin farklı kabul edilmesine bağlı olarak) 66 veya 69 yaşında idi. Techiz ve tekfini ile Çandarlı Kara Halil ile imamı Yahşı Fakih meşgul olmuşlardı. Önce Söğüt'te muvakkaten defn edilen Osman Bey'in naşı, daha sonra vasiyeti gereği Bursa'da Gümüşlü Künbed'deki türbesine nakl edildi.[71] Bu türbede, XVIII. asır başlarına kadar Osman Gaziye ait olan ve ziyaretçilere gösterilen iri taneli bir tesbih ile büyük bir davulun kasnağı vardı. Rivayete göre bunlar, Sultan Alaeddin'in hediyeleri idi. Fakat ne yazık ki bu iki tarihî hediye XIX. asrın ortalarında Bursa'da çıkan bir yangında yok olmuşlardı.[72]

Kaynakların verdiği bilgiye göre Osman Gazi, çok sade bir hayat yaşadı. Elbisesi, İslâm'ın ilk muhariplerininki gibi sade idi. O, ne altın ne de gümüş bıraktı. Terekesi içinde fazla kıymetli bir şey yoktu. Kalan eşya Denizli bezinden yapılmış sarıklık bez, at için zırh takımı (yançuk), bir tuzluk, bir kaşıklık, bir çift çizme, Alaşehir dokumasından kırmızı renkli sancaklar, sade bir kılıç (Ruhî ve Hammer'e göre iki uclu), bir tirkeş, bir mızrak, bir-

70. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 114; Gökbilgin "Osman I", *İA*, IX, 442.

71. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 31; Neşrî, I, 73; Hoca Saadeddin, *Tâcu't-Tevârih*, I, 29-30; Hammer, I, 124-125; Gökbilgin, "Osman I", *İA*, IX, 442.

72. Hammer, I, 125.

kaç at, misafirlerine ikram için beslediği üç sürü koyun idi. Bunlardan başka iri taneli bir tesbih ile Selçuklu sultanı tarafından Karacahisar'ın fethinden sonra kendisine hediye edilen davulun kasnağı da zikr edilir.[73]

Kendi döneminde kara lakabı ile anılan Osman Gazi'ni saç, sakal ve bıyıkları da kara idi. Türkmenler arasında cesur kimseler için kullanılan bu lakab, ondan başka insanlar için de kullanılmıştır. Nitekim Karasi Bey, Kara İskender, Kara Yülük, Kara Yusuf ve Karakoyunlu gibi isimlerle zikr edilen bu neviden lakablara tesadüf etmek mümkündür.[74]

Daha önce de kısaca temas edildiği gibi Osman Bey, bir yöneticide bulunması gereken bütün vasıfları kendi şahsında toplamıştı. O, adaletle hareket etme ve halka karşı cömertçe davranma gibi özelliklere de sahipti. Akınlarından bizar duruma düşen Rum ahalî, onun himayesi altına girince her türlü taarruzdan masun ve mahfuz bulunuyordu. Bundan başka bütün hakları da teminat altına alınıyordu. Kendi tekfurlarından görmedikleri âdilâne muameleyi, Osman Gazi'ye tabi olunca hemen elde ediyorlyardı. Bu hal, devletin ilk kuruluş yıllarında onun etrafında toplanan cemiyeti kalabalıklaştıran ve şenlendiren sebepler arasında sayılmaktadır. Beytülmalden hiç bir şey almadığı, kendi toprak ve sürülerinden elde edilen gelir ile geçindiği, tarihçilerin ittifakla söyledikleri gerçeklerdendir. Bu arada ganimetlerden kendi hissesine düşen miktar da onun varidatının (gelirlerinin) bir kısmını teşkil ediyordu. Bir Germiyan'lının isteği üzerine halka tarh ettiği "Bac-ı bazar" vergisi, reâyanın gönül hoşluğu ile ödediği ve Bizans vergileri ile mukayese edilemeyecek kadar az ve adaletli bir vergi idi.[75]

Osman Gazi'ye, kendi döneminde daha sonraki Osmanlı hükümdarları için kullanılan şah, padişah ve sultan gibi ünvanlar verilmemişti. Diğer bütün Türkmen beyleri gibi, başlangıçta sadece Osman Bey denildiği, istiklâlinden sonra da bazan "han" denildiği kabul edilmektedir.

5) OSMAN BEY'İN ÇOCUKLARI

Osmanlı tarihleri, Osman Gazi'nin vefatı esnasında gerek miras taksi-

73. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 36; Hammer, I, 126.

74. Hammer, I, 127; Gökbilgin, "Osman I", *İA*, IX, 442.

75. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 19; Gökbilgin, "Osman I", *İA*, IX, 442.

mi, gerekse idareyi ele alma bakımından Orhan ve Alaeddin adında iki oğlundan bahs ederler.[76] Buna karşılık Halkondil, Osman'ın üç oğul bıraktığını söyler. Halbuki vakfiye bize Osman Bey'in müteaddid oğullarını ve bir kızının mevcudiyetini haber vermektedir. Buna göre Osman Bey'in Orhan'dan başka Alaeddin Ali, Pazarlu, Melik, Çoban, Hamid adında oğulları ile Fatma adında bir kızı bulunmaktadır. Bununla beraber bu çocukların hangi veya kaç hanımdan olduklarını belirtmemektedir. Bu sebeple Osman Gazi'nin gerçekte kaç hanımla evlendiği ve çocuklarının hangi hanımlardan olduğuna dair henüz tam bir bilgiye sahip değiliz. Şu kadar var ki, Alaeddin Ali Bey'in, Şeyh Edebalı'nın kızı Bala Hatun'dan, Orhan'ın da Osman Bey'in ilk zevcesi ve Ömer Bey'in kızı Mal Hatun'dan doğdukları bilinmektedir. Bununla beraber diğerlerinin bu kadınlardan mı yoksa başka kadınlardan mı olduğu henüz kesin olarak tesbit edilebilmiş değildir.[77]

Alaeddin Ali Bey, Orhan'dan küçüktü. Osman Bey'in sağlığında dedesi Edebalı'nın yanında Bilecik'te, daha sonra da babasının yanında Yenişehir'de bulunmuştur. Alaeddin Ali Bey, babasının ölümünden sonra kardeşi Orhan Bey'e beylerbeyi olmuş sonra kendisine temlik edilen Kite ovasındaki Futra veya Fodra (Âşıkpaşazâde, s. 37'de Kurada) çiftliğinin hâsılatı ile geçinmiştir. Âşıkpaşazade'nin ifadesi ile bu köyü bizzat Alaeddin Bey istemiştir. Orhan da o köyü kendisine vermişti. Alaeddin Bey, Kükürtlü'de bir tekke yaptı. Bursa'da Kaplıca kapısına girilecek yerde kale içinde bir mescid, kapıdan yukarıya doğru ikinci bir mescid ve yanında evler yaptırdı. Kendisi de orada sakin oldu. Alaeddin Bey, Orhan döneminde vefat ederek Bursa'da babası Osman Bey'in türbesine defn edilmiştir.[78] Görüldüğü gibi Alaeddin Ali Bey, Bursa ve çevresinde vakıflar tesis etmek suretiyle birçok hayır işlerinde de bulunmuştur. Alaeddin Bey'in oğulları daha sonraları el-

---

76. Âşıkpaşazâde'de şöyle bir ifade yer almaktadır: "Orhan Gazi kardeşine ider sen ne dersin? Kardeşi Alaeddin ider: Bu vilayet hakkındır. Zira ki çoban gerektir bu vilayetin halini göre ve başara ve hem ona esbab dahi gerek. İmdi esbab oldur kim bu yundlar padişahın ola ve hem bu koyunlar padişahın ola. İmdi bizim kısmet edecek nemiz var ki, kısmet edelim dedi. Gel kardaş atamızın duası ve himmeti seninledir. Anun için kim kendi zamanında askeri sana koşmuş (bırakmak, terk etmek, vermek) idi. İmdi çobanlık dahi senindir, dedi. Ve hem bu azizler dahi bunu kabul ettiler." Âşıkpaşazâde, *Tarih,* s. 36-37; Ayrıca bk. Neşrî, I, 74.

77. Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 115; "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten,* (1941) V/19, 283.

78. Âşıkpaşazâde, *Tarih,* s. 36-37; Neşrî, I, 74; Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 115.

lerindeki yerler ve babalarının vakıflarını idare ederek hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Osman Gazi'nin diğer oğullarından yalnız Pazarlu Bey'in İznik muhasarası ve Pelakanon (Darıca civarı) muharebesinde bulunduğu kayd edilmektedir.[79]

Osman Bey'in Çocukları

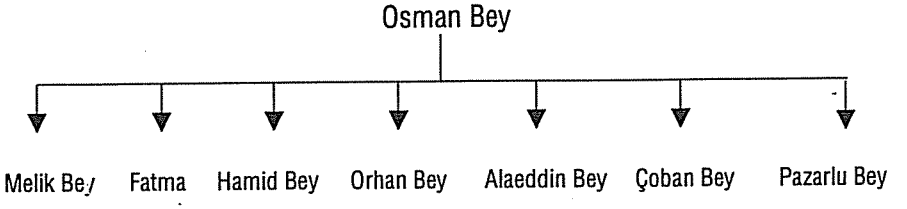

79. Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 116.

OSMAN BEY ZAMANI

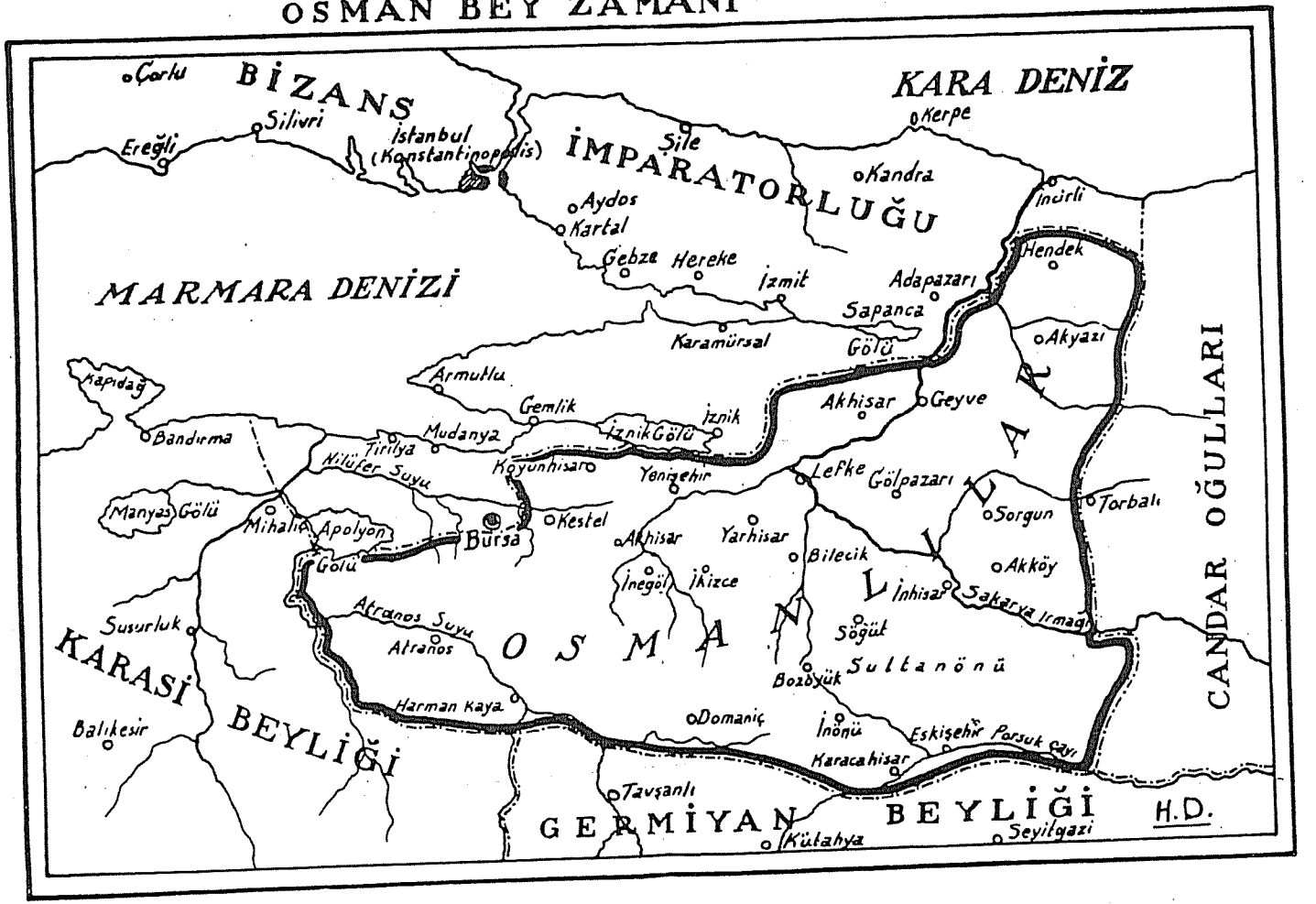

A. ORHAN GAZİ

Osman Bey'in, yiğit ve bahadır oğlu Orhan Gazi, Osmanlı tahtına geçip oturduğu zaman, ne yaptığını ve ne yapması gerektiğini iyi bilen bir kimse idi. Gazi, Şucau'd-dünya ve'd-din, İhtiyaru'd-din ve Seyfu'd-din gibi ünvanlara sahip olan Orhan[1], babasının şuurlu politikasını devrine ve yerine göre hem kılıç, hem de ideoloji sahasında devam ettirmek kararında idi.

Dedesi Ertuğrul Gazi'nin vefat ettiği 680 (1281-1282) senesinde dünyaya gelen Orhan Bey'i, 1324 yılından itibaren hükümdar kabul etmek mümkündür. Tahta cülûsu esnasında bir şehzadesi dünyaya gelen Orhan Bey'in bu oğluna, kutlu ve mübarek olması için "Murad" adı verilir[2].

Tahtı, kardeşine teklif edip ondan feragat edebileceğini söyleyecek kadar özverili bir kimse olan Orhan'ın bu teklifi, Alaeddin Ali tarafından geri çevrilir. Zira Alaeddin Ali, tahtın kendisine daha layık olduğunu, bu sebeple onun bey, kendisinin de ona yardımcı olarak kalmasını istemişti.

Çevresindeki ulema, gazi ve silah arkadaşları tarafından oy birliği ile reisliğe getirilen Orhan,[3] Şükrullah'ın ifadesine göre güzel yüzlü, beğenilir özlü ve herkese karşı eli açık cömert birisi idi. "Savaş gününde de sanki

---

1. Kaynak ve kitâbeler için bk. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi" *Belleten*, (1941), V/19, 279-280; Gökbilgin, "Orhan" *İA*, IX, 399.

2. Hoca Saadeddin Efendi, I, 30; Solakzâde, s. 15; Hammer, I, 129.

3. İbn Kemâl, *I. Defter*, 195.

Sâm veya Nerimandı. Okundan kaza, kılıcından ölüm ders alırdı. Mü'mine rahmet, kâfire zahmetti."[4] Gerek siyaset, gerekse savaşta tükenmeyen bir enerji ve ustalığa sahip bir hükümdardı. Gerçekten, babası gibi güçlü ve büyük bir hükümdar olduğunu isbatlayan Orhan, tahta çıkar çıkmaz topraklarını genişletmek ve tebeasının varlığını çoğaltmak için fetihlere başladı. Aslında, onun askerî yeteneklerinin üstünlüğünü gören babası, daha ölümünden önce onun kendi yerine geçmesini istemişti. Bununla beraber o, yine de tahtı kardeşine teklif etmekten çekinmemişti.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında zeka, cesaret, güvenirlilik ve taktikleri uygulama bakımından fevkalade bir şahsiyet olan Orhan Bey'in özellikleri (hilye, fizikî yapı) hakkında şu bilgiler verilmektedir: Bursa kalesinin fatihi Ebu'l-guzat Sultan Orhan, uzunboylu, ak benizli, ela gözlü, koç burunlu, geniş göğüslü, iri yapılı, heybetli ve vakur bir padişah idi. Ancak yumuşak huylu olup kimseyi incitmez, kimsenin hatırını kırmazdı. Güler yüzlü, tatlı sözlü idi. Bünyesi kuvvetli, sakal ve bıyığı sık olup parlaktı. Sağ kulağının altında bir ben vardı ki, bu bir güzellik alâmeti olarak kabul ediliyordu.[5]

Babasının kendisine 16.000 km2 olarak bıraktığı yeni beyliğin başına geçtiği zaman, beyliğinin yayılıp gelişeceği çevrede irili ufaklı bir çok devlet vardı. Gerçekten bu dönemde Anadolu'da Karaman, Germiyan, Saruhan, Aydın, Karası, Menteşe, Çandaroğulları gibi Türk beyliklerinden başka Amasra'da Cenevizliler, Trabzon'da Komnenoslar, Marmara ve Ege'de Bizanslılar, Ak Deniz adalarında Cenevizliler ile Venedikliler bulunuyordu.

Tarihî olay ve bunlardan bahs eden kaynakların belirttiğine göre bu yeni devletin siyasî anlayış ve hareketinde, Müslüman Türk beyliklerinden önce, Türk ve Müslüman olmayan unsurların tasfiye edilme isteğinin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır.

1324 Şubat'ından başlayıp 1362 Mart'ına kadar devam eden Orhan Bey'in idaresi, 38 yıl sürmüştür. Tarihin bu zaman dilimi, fetih ve idarî müesseselerin kurulup yerleştirilmesi ile geçer. Devletin, İlhanlıların etkisinden çıkarak tamamen bağımsız hale gelmesi de yine bu hükümdar döneminde olmuştur. dinamik, faal ve cesur bir kuvvetin başında, mahirâne bir strateji takib ederek çevresindekilerle münasebetlerini devam ettirip gelişti-

4. Şükrullah, s. 53.

5. İsmail Beliğ Efendi, Güldeste-i Riyaz-ı İrfan, 1287, s. 17; Hammer, I, 202-203.

ren Orhan Gazi, ileride de görüleceği gibi bu ilişkilerinde hasımlarına karşı bile âdil davranan, onların kişiliklerini rencide etmeyen ve kişilik haklarına riayet eden bir davranış içinde olmuştur.

B. ORHAN GAZİ DÖNEMİ FETİHLERİ

Babasının, kendisine bıraktığı vatan toprağını dinamik ve faal kadrosu ile kısa zamanda birkaç katına çıkaran Orhan Bey, fetih hareketlerine daha babası hayatta iken başlamıştı. 1320 yılından itibaren faal siyasî hayattan çekildiği anlaşılan Osman Bey'in yerini, oğlu Orhan'ın aldığı görülmektedir.

1) BURSA'NIN FETHİ

Osmanlı Devleti'nin ilk başkentlerinden biri olması hasebiyle Bursa, devletin, idarî, siyasî, dinî, ilmî, kültürel, sosyal ve ekonomik hayatında önemli derecede rol oynayan bir merkezdi. Çok daha sonraları gelecek olan Keçecizâde Fuad Paşa'nın "Bursa Osmanlının dibacesidir" sözü, Bursa'nın Osmanlı tarihinde oynadığı role işaret etmektedir.

Kuruluşu, milattan önceki yıllara dayanan Bursa, daha sonra Romalıların eline geçer. Roma'nın Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünmesinden sonra çevresi ile birlikte Doğu Roma İmparatorluğunun (Bizansın) idaresinde kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey'in siyasi faaliyetlerinden bahsedilirken işaret edildiği gibi Osman Bey, Bursa'yı kuşatma altına almış fakat fethine muvaffak olamamıştı. Bununla beraber Bursa'ya Bizans'tan gelecek yardıma mani olmak için, şehrin yakınlarına iki kale yaptırmış, bunlardan birine Ak Timur'u, diğerine de Balabancık'ı muhafız olarak tayin etmişti. Böylece Osman Bey, Bursa'ya dışardan gelebilecek yardım yollarını denetim altına almış oluyordu. Bu sebeple 1315 yılından itibaren Bursa, Osmanlılar tarafından çevresinde inşa edilen kaleler vasıtasiyle bir mânâda muhasara altına alınmış oluyordu.

Orhan Bey, 1326 yılında büyük bir kuvvetle Bursa üzerine yürür.

Âşıkpaşazâde ve Neşrî gibi kaynaklar, Osman Gazi'nin, Bursa'nın fethinden önce oğlu Orhan'a:

"Oğul, sen önce Adranos (Orhaneli)'a git ki, o kâfirin babası Dinboz gazasında benim Bay Koca'mın düşmesine sebep oldu." diyerek onu Gazi Mihal (Köse Mihal), Turgut Alp, Şeyh Mahmud ve Edebalı'nın kardeşi oğlu Ahi Hasan'la gönderdi.[6] Orhan Bey, bu tecrübeli komutanlarla görüşerek Bursa'nın güneyinde ve bir bakıma Bursa'nın anahtarı durumunda olan Adranos kalesini alıp yıktırır. Orhan Bey'in gelişinden önce kaleyi boşaltıp Elete dağına çıkmış olan halk ve kale beyi, Orhan'a itaatını bildirirler. Bunun üzerine tekrar yerlerine iade edilen halka karşı Orhan Bey, insaf ölçülerini aşmayacak derecede merhamet ve hoşgörülü bir şekilde davranır.

Bundan sonra Bursa önlerine gelen Orhan Gazi, Pınarbaşı mevkiinde karargahını kurup kaleyi kuşatır. Bizans'tan beklenen yardımın gelmeyeceğini anlayan ve kaleyi kurtarmaktan da ümidini kesen kale beyi, Gazi Mihal Bey vasıtasiyle ve bazı şartlarla Bursa'yı teslim edeceğini bildirdiğinden[7] 2 Cemayizelevvel 727 (6 nisan 1326) tarihinde Bursa Osmanlılara teslim edilir. Kale muhafızı olan Evrenos da Müslüman olarak Osmanlıların hizmetine girer.[8] Orhan Bey, burayı aldıktan sonra babasının na'şını buraya getirterek sonradan Gümüşlü Künbed diye meşhur olan yere defn ettirir.[9]

Gerek strateji, gerekse psikolojik bakımdan Osmanlılar için büyük bir mânâ ve ehemmiyet ifade eden Bursa'nın fethini küçük bir hadise olarak göstermeye çalışan Gibbons, bunu özellikle İstanbul'daki iç çekişmelere ve halkın maddî sıkıntı içinde bulunmasına bağlar. Bu arada Bursa'nın fethinden sonra Evrenos Bey'in müslüman olduğunu, birçok kimsenin de ona uyarak yeni fatihlerin (Osmanlıların) dinini kabul ettiğini de belirtir.[10] Böy-

6. Âşıkpaşazâde, s. 28; Neşrî, I, 66.

7. Muhasara esnasında Köse Mihal, Orhan tarafından barış şartlarını görüşmeye memur edildi. Bursalılar, götürebildikleri kadar eşya ile şehirden çıkılmasına müsaade edilmesini, bundan başka gemilere binilip İstanbul'a gitmek üzere varacakları ilk limana kadar ücret karşılığında kendilerine muhafız kıtası verilmesini istediler. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Âşıkpaşazâde, s. 29; Neşrî, I, 66-67; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 118.

8. Bursa'nın fethi tarihi, Âşıkpaşazâde ve Tâcu't-Tevârih'te 1326 yılı olarak verilmektedir ki, doğrusu budur. Bu tarih aynı zamanda manzum Rumca vekayinâmeye de uymaktadır. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, s. 118.

9. Bursa'nın fethi ve Osman Gazi'nin ölüm tarihi hakkında daha geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 28-29; Osman Bey'in ölümü bahsi.

10. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s. 33-34.

lece kuruluş dönemindeki Osmanlı Beyliği'nin gücünü ve çevrelerindeki insanlar üzerinde meydana getirdikleri olumlu havaya da işaret eder.

Bursa'nın fethinden sonra, Orhan Gazi için ele geçirilmesi gereken hedef artık İznik olmuştur. Marmara havzasında bir sanayi şehri olan İznik, o dönemlerde Bursa'dan daha mühim bir şehir olma özelliğine sahipti. Burası Bizans'ın, Anadolu'daki en büyük şehirlerinden biri olmakla kalmıyor, aynı zamanda hıristiyanlık için dinî bir merkez olma hüviyetini de taşıyordu. Nitekim miladî takvimin 325. senesinde Büyük Kostantin tarafından günümüz hıristiyanlığının akidelerinin tesbitinde rol oynayan en mühim konsil burada toplanmıştı.[11] 1074 yılından Birinci Haçlı Seferi (1097) ne kadar Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkentlik eden İznik, belirtilen tarihten itibaren Bizanslıların elinde idi. Hatta 1204 yılından 1261 yılına kadar da Bizans İmparatorluğu'nun merkezi olmuştu. Bundan başka İznik, Kocaeli yarımadası bakımından stratejik önemi haiz olan önemli bir şehirdir.

Bursa'nın zaptından sonra Osmanlı Beyliği'nin merkezi buraya nakl edilmiştir. Yeni hükümdar burayı yeni binalarla süslemişti. İnşa edilen dinî ve sosyal eserlerle şehir, Müslüman Türk şehri olma hüviyetini kazanıp yeni bir çehreye büründü. Orhan Bey, daha işin başında eski kiliseleri mescid ve medreselere çevirdi. Bursa'da fakir ve yoksulları doyurmak için imâret yaptırıp onlara vakıflar tahsis eyledi. Buradaki bilgin ve hafızlara da maaş bağladı.[12]

2) PELEKANON MUHAREBESİ VE İZNİK'İN FETHİ

Gerek Osmanlı, gerekse Yakın Şark tarihi bakımından mühim bir hadise olan Pelekanon muharebesi, VI. Mırmıroğlu'nun işaret ettiği gibi Osmanlı tarihçileri tarafından üzerinde fazla durulmayan veya kendisinden yeterince bahsedilmeyen bir muharebedir. O, bu konuda şöyle demektedir:

"Osman Bey, Vatheos (Koyun Hisarı) civarında 27 Temmuz 1302 tarihinde Bizans askerlerini mağlub ederek emâretini (beyliğini) etrafa tanıtmış olduğu gibi, oğlu Orhan Bey dahi Bizans askerlerini mağlub ederek Pe-

11. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1989, II, 138-139; Hammer, I, 152.

12. Şükrullah, *Behcetu't-Tevarih*, s. 53.

lekanon muharebesini kazanmış ve bu sayede Bitinya'nın en güzel yerlerini ve en büyük şehirlerini zapta muvaffak olmuştur. Bu sebepten naşi Pelekanon muharebesi Yakın Şark (Yakın Doğu) tarihi için mühim bir merhale teşkil etmektedir.

"İstanbul'un fethinden 124 yıl evvel vaki olan bu muharebede Osmanlı askerleri, Bizans askerlerini payıtahtlarının yakınlarında* mağlub ve perişan, imparatorlarını yaralayıp kaçmaya mecbur ettiklerinden dolayı, Osmanlılar Anadolu'daki Türkmen beylikleri arasında mümtaz bir mevki almış oldukları halde maalesef Osmanlı tarihçileri bu muharebe için ya bir şey yazmıyorlar veya pek az malumat veriyorlar."[13]

Daha önce de temas edildiği gibi Orhan Bey, Bursa'nın fethinden sonra bütün dikkatlerini İznik üzerinde toplamıştı. İznik'in Osmanlılar tarafından ele geçmesi, Bizans'ın Marmara havzasındaki en kuvvetli dayanaklarından birisini kayb etmesi demekti. Gerçekten de Türklerin, Kocaeli yarımadasındaki kaleleri alarak yavaş yavaş Boğaza doğru ilerlemeleri, Bizans İmparatorluğunu telaşa düşürüyordu. Hem zapt edilen kaleleri geri almak, hem de uzun zamandan beri muhasara altında bulunan İznik'i kurtarmak için bizans İmparatoru III. Andronikos (1328-1341) gizlice hazırlıklara başlar.

Andronikos, planını uygulamaya, Karasi emiri ve Bulgarlarla bir barış antlaşması yaparak başlar. Aynı maksatla Kizikos (Kapıdağı Yarımadası)'a geçer. Şüphe uyandırmamak için de Artaki (Erdek)'te bulunan Hz. Meryem'in mukaddes İkonunu (tasvirini) ziyareti bir vesile olarak gösteriyordu. Bütün bunlar, Orhan Bey'i hazırlıksız olarak yakalamak içindi. Erdek'ten Biga'ya gelen İmparator, burada Karasi Beyi Demir Han ile bir saldırmazlık antlaşması imzalar. Daha önce de benzer bir muahedeyi Bulgar kralı III. Mihal ile yapmıştı. Bu şekilde siyasî bir başarı kazanmış görünen İmparator, Osmanlılara karşı sefere hazırlandı. Bu sebeple 1329 senesinin Mayıs ayında mümkün olduğu kadar sür'atle Trakya'dan iki bin civarında asker getirtip İstanbul ve çevresinde bulunan mevcut askerlere katar. Bu askerlerle Anadolu yakasında bulunan Üsküdar'a geçer. Bunu haber alan Orhan Bey, İznik muhasarasında bir miktar asker bırakarak sekiz bin kişilik

* Pelekanon Meydan Muharebesi, Boğaziçine 40 km. mesafede bulunan bir yerde cereyan etmiştir. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, II, 266.

13. VI. Mırmıroğlu, "Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekanon Muharebesi" *Belleten*, (1949), XIII/49, 331.

ordusunun başında Pelekanon** denen mevkide İmparatorun komutasındaki Bizans ordusu ile meydan muharebesine girişir. Böylece, Osmanlı tarihinin ilk mühim meydan savaşı başlamış oldu. Gün boyu deva eden muharebe, akşama kadar sürmüştü. Gece muharebeye devamın tehlikeli olduğunu gören İmparator, ordugahına döner. Bu sırada vaziyeti fark eden Orhan Bey, fırsatı kaçırmayarak şiddetli bir taarruza geçer. Bu ani taarruz, Bizans ordusunda büyük bir panik havasının yaşanmasına sebep olur. Yaralanan İmparator, deniz yolu ile zorlukla İstanbul'a ulaşır. Bu muharebede Orhan'ın kardeşi Pazarlu Bey de komutan olarak bulunmuştu.[14]

Orhan Bey, Pelekanon zaferinden sonra tekrar İznik üzerine döner. Artık Bizans'tan herhangi bir yardım imkânının olamayacağını anlayan İznik Rum Beyi, bazı şartlarla teslim olur. Bursa'nın zaptından sonra halka gösterilen yumuşaklık ve müsamaha ile teslim şartlarına riayet edilmiş olması, İznik'in tesliminde de gösterildi. Şehir ve kaleyi teslim alan Orhan Bey, halktan, isteyenlerin eşyası ile birlikte gitmesine müsaade etti. Hatta bu müsamahakârlık ve müsamahada o kadar ileri gitti ki, İznik halkından isteyenlerin kendi tebeası olma ve sadece cizye vermek şartiyle kendi örf, âdet ve geleneklerini muhafaza edebileceklerini ilân etti. Bunun üzerine halkın büyük bir kısmı İznik'te kalmaya karar verdi. Fakat Rum Beyi, deniz yolu ile İstanbul'a gitti. İznik, Orhan Bey'e kapılarını açtıktan sonra çevresindeki bazı yerler de alınmışı. İznik, bölge itibariyle harb sahasına yakın olmasından dolayı geçici bir müddet için beylik merkezi haline getirildi.

İznik kuşatması esnasında kalede bulunan Rum muhafızları ile halktan gerek muharebede, gerekse açlık, hastalık, vs. gibi sebepler yüzünden ölen erkeklerin dul kalmış olan kadınları, İznik'te bulunan Orhan Bey'e başvurarak kendilerine bakacak kimselerinin bulunmadığını söylemişlerdi. Bunun üzerine Orhan Bey, askerlerden arzu edenlerin bu kadınları nikahla alabileceklerini ve bunlarla evlenenlerin İznik muhafazasında bırakılacaklarını açıkladı. Böylece, kimsesiz kalan kadınların evlenmesini sağlayarak bu sos-

** Pelekanon, Darıca ile Eskihisar arasında bulunan bir yerin adıdır. Hammer'in, burayı Maltepe olarak göstermesi yanlıştır. Çünkü Maltepe'nin eski adı Vrias'dır. Mırmıroğlu araştırmasında bu hatayı tashih etmiştir. Mırmıroğlu, *age.*, s. 320; uzunçarşılı, *Tarih*, I, 119.

14. Bu muharebe hakkında daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 119-120; Mırmıroğlu, *age.*, s. 309-321.

yal problemi de ortadan kaldırmıştı.[15]

İznik'in 1330 yılında feth edilmesi, Avrupa'da büyük bir hadise olarak yankılandı. Bu fetih, Bizans için de büyük bir ümitsizlik sebebi oldu. Hele buradaki Ayasofya Kilisesinin camie çevrildiği haberi, büsbütün bir teessüre sebep olmuştu.

Biraz sonra temas edileceği gibi Orhan Gazi, İznik'i feth ettikten sonra orada pek çok eser meydana getirdi. Halka karşı büyük bir şefkat ve merhamet örneği gösteren Orhan Bey, halktan isteyenlerin bütün eşyası ile birlikte şehri terk edebileceğini söylemişti. Fakat halk, Orhan Gazi'nin idare ve adaletine meftun olmuştu. Bu yüzden çok az kimse şehri terk etti. Hammer bu olayı şu ifadelerle nakl eder:

"İznik muhafızlarının pek azı bu serbestiden istifade ederek tekfurla birlikte gittiler. İdarecilerin haksızlığından dolayı me'yus olmuş ve Hıristiyan imparatordan ziyade Orhan'ın müsamahasından ümitvar olmuş olan diğerleri, şehir halkı ile birlikte galibi (Orhan Gazi'yi) karşılamaya çıktılar. Padişah, Yenişehir kapısından şehrin güneyine girdi. Orhan'ın buradaki davranışı, yüce gönüllü ve zafer haklarını akıllı bir siyaset uğruna gözden çıkarmasını bilen bir hükümdarın hareketi oldu. Böylece hesapları da beklediği sonucu verdi".[16]

Göründüğü kadarı ile Orhan Bey'in hareket ve bu harekete yön veren anlayışı, onun böyle bir siyaset uygulamasına sebep olmuştu. Nitekim, Orhan Gazi'nin, kocaları ölen veya kimsesiz kalan dul kadınları gazilerle şer'î nikah üzere evlendirmesi bu anlayışın bir sonucudur. Osmanlı tarihleri de devrin anlayış ve dili ile bu hadiseyi aşağıdaki ifadelerle nakl ederler:

"Sonra güzel yüzlü kadınlar geldiler. Orhan: "Bu kadınlar nedir?" diye sorunca kendisine:

"Sultanım, bunların erlerinin kimisi açlıktan, kimisi de savaşta kırılmıştır. Yüksek evlerde de boş kalmışlardır." dediler. Bunun üzerine Orhan, gazilere bunları şer'î nikahla almalarını buyurdu. Gaziler, bunun üzerine bu kadınlarla evlendiler. Hazır ev, hazır avrat buldular, geçip saray gibi evlerde oturuverdiler.[17]

15. Âşıkpaşazâde, s. 41-42; Neşrî, I, 78-79; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman (II. Defter) s. 45;* Hammer, I, 148-149; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 121-122.

16. Hammer, I, 148-149.

17. Âşıkpaşazâde, s. 42; Neşrî, I, 79.

Görüldüğü gibi kadınların şer'î nikahla alınması, onlara normal bir vatandaş muamelesinin yapılması demekti. Böylece Orhan, onları esir veya cariye durumuna düşürmekten kurtarmış oluyordu. Halbuki galib olan Orhan ve Osmanlı idaresi, onlara karşı istediği şekilde muamele yapmakta serbest idi. Bu şekildeki bir hareketine de mani olabilecek bir güç mevcut değildi. Hammer ise Orhan Gazi'nin tamamen insanî olan ve hatta yirmi birinci asra girmek üzere olduğumuz şu günümüzde bile uygulanamayan bu insanî muameleye kendi açısından farklı bir şekilde bakmaktadır. Ona göre Orhan, İznik'in kendiliğinden teslim olmasından dolayı bol ganimetlerden yoksun kalan silah arkadaşlarına mükâfatı unutmamıştır. Söz gelimi, uzun bir kuşatmanın, alışılmış sayılabilecek veba ve kıtlığın tesiri ile baba ve anneden, kocalarından yoksun kalan ve yarı yıkık saraylarında oturan Rum kadın ve kızlarını onlara bölüştürdü. Böylece, ordusunun subaylarına bu yapıların mirasçıları ile evlenmelerine izin vermekle bu ihtişamlı konutların yeniden şenlenmelerine yol açılmış oldu.[18]

Kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile Orhan Gazi, İznik'i feth ettikten sonra derhal şehre bir Müslüman Türk hüviyeti kazandırmak için faaliyetlere girişir. Bu sebeple büyük bir kiliseyi Cuma mescidi haline getirir. Orhan, umuma ait binaları kitâbe ve güzel sözlerle bezeyip süsleyen, böylece Doğu'nun eski bir geleneğine uyan ilk Osmanlı padişahıdır. Onun, sultanlık günlerinden başlayarak bütün camiler, medreseler, hastahaneler, çeşmeler, mezarlar ve köprüler Osmanlı ülkesinin hemen her tarafında yaptıranların (bânilerinin) adlarını ve yapılış tarihlerini seyyahlara göstermektedirler. Bu âbide (anıt)ler üzerinde çoğu zaman Kur'an'dan alınmış tasvir, teşbih ve benzetme bulunan âyetler okunur. Orhan Gazi, İznik'te bir manastırı da medreseye (yüksek okul = fakülte) çevirdi. Medresenin müderrisliğini (profesör) Davud Kayserî denilen birine verdi. Konya'da Mevlânâ Siraceddin Konevî'nin öğrencisi olan Taceddin el-Kürdî, bu medresede, Davud Kayserî'ye halef olmuştu. Taceddin'in ölümünden sonra da Alaeddin Esved, daha çok yaygın olan adı ile Kara Hoca o göreve atanmıştır.[19]

Orhan Gazi'nin İznik'te bulunan ve bazı kaynaklarda bir manastırdan çevrilmiş olduğu belirtilen medresesinin, kilise veya manastırdan değil, bizzat kendisi tarafından inşa ettirildiği Mecdî gibi bazı kaynaklarda belirtil-

18. Hammer, I, 154.

19. Âşıkpaşazâde, s. 42-43; Neşrî, I, 81; Hammer, I, 153.

mektedir. Mecdî, Şeyh Davud Kayserî'nin biyoğrafisinden bahs ederken "Orhan Han Gazi Hazretleri, İznik nâm kasabada bir medrese-i ulya peyda edüp şeyh hazretlerine tayin eyledi"[20] diyerek Osmanlı Devleti'nin bu ilk medresesinin bizzat Orhan Gazi tarafından yaptırıldığını anlatır. Ayrıca Osmanlı dönemi ilk medreseleri üzerinde araştırma yapan Mustafa Bilge de Orhan Gazi vakfiyesinden yola çıkarak aynı kanaatte olduğunu şöyle ifade eder:

"Bu medresenin, Neşrî ve diğer bazı kaynaklarda belirtildiği şekilde İznik'te bulunan manastır veya kiliselerden çevrilmiş olmayıp inşa edilmiş olduğunu belirten en kuvvetli delil, elimizde bulunan vakfiyedir. Orhan Gazi, İznik'teki medresesini yaptıktan sonra tanzim ettiği ve Molla Hüsrev tarafından 841 H./1437 M. 'de tescil edilen vakfiye suretinde, medresenin bina edildiği ve Hayreddin Paşa Camii'nin yanında olduğu açıkça belirtilmektedir."[21] Sultan Orhan, bu medreseye sahibi bulunduğu Kozluca köyünün gelirlerini sahih ve şeriata uygun bir şekilde vakf etmiştir.[22] Gerçekten çok daha sonraki tarihlere (1136=1724) ait bir arz belgesi, İznik'e bağlı Kozluca köyünün Orhan Gazi medresesine vakf edildiğini göstermektedir.[23]

İznik, Türklerin eline geçtikten sonra, Orhan Bey buradaki yerli halktan isteyenlerin malları ile birlikte şehri terk etmelerine müsaade etti. Gitmeyenlerin ise Osmanlı tebeasından olmak ve sadece vergi (cizye) vermek şartiyle din, gelenek ve göreneklerini muhafaza edebileceklerini bildirdi. Burayı bir müddet kendisine merkez yaparak İznik'in bir Müslüman Türk şehri olmasına gayret etti. Bunun için orada cami, imâret ve medrese gibi dinî, sosyal ve kültürel müesseselerin temelini attı. Ayrıca zevcesi Nilüfer Hatun tarafından bir imâret, oğlu Süleyman Paşa tarafından da bir medrese inşa edildi. Bundan başka diğer hayır sahiplerinin yaptırdıkları tesislerle kısa bir müddet sonra İznik, istenilen Müslüman-Türk şehri hüviyetini kazandı.

Kaynaklar, Orhan Gazi'nin buradaki faaliyetlerinden bahs ederken onun bir hükümdar gibi değil, herhangi bir vatandaş gibi davrandığını belirtirler. Nitekim onun yaptığı imârette pişirilen yemekleri bizzat kendisinin

---

20. Mecdî Mehemmed Efendi, *Hedâiku'ş-Şekaik*, İstanbul 1989, s. 27.

21. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 297.

22. Vakıf ve vakfiye hakkında geniş bilgi için bk. Bilge, *age.*, s. 297-298.

23. BOA, C. Maarif, nr. 5174.

dağıtmış olması, akşam olunca kandillerini bizzat kendi eli ile yakmış olması[24] bunu göstermektedir.

Orhan Gazi, İznik ve bilahere İzmit'in fethinden sonra idarî bir sistem kurarak memleketi buna göre idarî bölgelere ayırdı. Buna göre İzmit, oğlu Süleyman Paşa'ya verilmiş, onu Yenice, Göynük ve Mudurnu'ya havale etmişti. Bursa'yı da oğlu Murad Han Gazi'ye vererek adını "Bey Sancağı" koymuştu. Karacahisarı amcasının oğlu Gündüz'e verdi. Kendisi de bütün bunların üstünde memleketi idare ediyordu.[25]

3) İZMİT'İN FETHİ

Bir ticaret merkezi durumunda bulunan İzmit, İznik'in fthinden hemen sonra Osmanlılar tarafından alınmak istenmiş ve hatta bir ara elde edilmiş ise de sonradan yine Rumlara verilmişti. Osmanlı kuvvetleri İznik'in fethinden bir sene yani 1331 Haziran'ından sonra şehri kuşatmışlarsa da Bizans İmparatoru III. Andronikos'un yardıma gelmesi üzerine Orhan Bey, İmparatorla anlaşarak kuşatmayı kaldırmıştı. Orhan Bey, bu kuşatmadan altı sene sonra (1337) şehri şiddetli bir şekilde tekrar kuşattı. Bu kuşatma üzerine dışardan yardım alamayan şehir, teslim olmak zorunda kaldı. Kale muhafazasında bulunan Paleologos hanedanına mensup Marika, mallarını alarak bir gemi ile İstanbul'a gitti. İzmit'in fethi ile Kocaeli Yarımadasının tamamı Osmanlıların eline geçmiş oluyordu. Orhan Gazi, İzmit ve havalisinin idaresini oğlu Süleyman Paşa'ya verdi. Süleyman Paşa'nın halka karşı din ve milliyet farkı gözetmeden âdil bir şekilde davranması, ve çevrelerinin tamamen Osmanlılar ile kuşatılmış olmasından dolayı civarda bulunan bir çok kale (Taraklı Yenicesi, Göynük, Mudurnu) de birer teslim oldular. Aynı şekilde İzmit Körfezindeki Gemlik, Armutlu gibi mevkiler de Kara Timurtaş Bey vâsıtasiyle Orhan Bey kuvvetlerinin eline geçmişti.[26]

---

24. Âşıkpaşazâde, s. 42; Neşrî, I, 81; Hoca Saadeddin Efendi, I, 43.

25. Âşıkpaşazâde, s. 43; Neşrî, I, 81.

26. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 122-123; Âşıkpaşazâde, s. 43 ve Neşrî I, 81'ye göre bu âdilane hareket neticesinde Taraklı Yenicesi, Göynük ve Mudurnu muharebesiz alındı. "Süleyman Paşa ol vilayette ol kadar adl ü dâd etti kim nice köyler Türkün âyin ve erkânını görüp gelip Müslüman oldular. Ve ol Vilayatte ne kadar mülkler var ise cemii, Süleyman Paşa verdiği karar üzerine şimdi dahi muharrerdir.

4) KARESİ BEYLİĞİ'NİN İLHAKI

1340 yılına kadar Bizans topraklarında fetih hareketlerine girişip sınırlarını genişleten Osmanlı Devleti, fethedilen yerlere doğudan gelen Türkleri yerleştiriyordu. Bununla beraber Bizans topraklarında genişlemekte olan bir Türk devleti için bu kafi değildi. Çünkü Anadolu'da bulunan diğer beyliklerin sınırları, Osmanlıların doğrudan doğruya bütün Bizansı çevirmesine imkân vermiyordu. Bu sebeple Karesi Beyliği topraklarının alınması gerekiyordu. Bu, Bizanslılara karşı kazanılan zaferlerden daha önemliydi. Zira bu sayede Osmanlılar, Çanakkale'ye kadar gelerek, boğazın güney kıyılarını ellerinde bulunduracaklardı. Bu da ilk fırsatta Avrupa'ya geçme imkânını sağlayacaktı. Böylece Orhan Gazi, Bizans'ın taht kavgalarından istifade edecek ve hatta topraklarına akınlar düzenleyip işgal edebilecekti.[27] Gerçekten de batıya doğru açılıp genişleyebilmek için sadece İstanbul Boğazına yaklaşmak kâfi değildi. Aynı şekilde Çanakkale Boğazı'na da yaklaşmak gerekiyordu. Zira sadece bir taraftan tutulan Marmara ile stratejik güç haline gelmek imkansızdı. Bu küçük iç deniz (Marmara) iki taraftan kıskaç içine alınmalıydı. Ancak bu sayede batıya geçilebilirdi. O dönemde batıda Karesi oğulları vardı. Fakat bunlar, Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasını elinde bulundurmanın stratejik nimetini takdir edebilecek deha ve imkâna sahip değillerdi. Bu arada Bizans da bütünüyle Güney Marmara'dan çekilmiş değildi. Osmanlılar ile Karesiler arasında Bizans'a ait bazı topraklar vardı. Osmanlılar, 741 (1342) tarihinde Ulubat, Mihaliç ve Kirmastı gibi yerleri Bizans'tan alıp feth etmek suretiyle, merkezi Balıkesir'de bulunan Karesioğulları Beyliği ile aynı hududları paylaşır oldular.

Bu sıralarda Karesi Beyliği'nde çıkan bir hadise, Orhan Bey'e Türklerle meskûn bulunan bu toprakların zaptında ilk fırsatı verdi. O zamana kadar Osmanlılar, sadece Bizans'la muharebe etmiş ve ülkelerini özellikle Bizans İmparatorlarından aldıkları yerlerle genişletmişlerdi. Ne Osman ne de oğlu Orhan, Küçük Asya'da bulunan diğer beylere karşı hasmane bir teşebbüste bulunmamışlardı.[28]

Osmanlı kaynaklarına göre Karesi Beyi'nin ölümünden sonra yerine

27. Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 37.

28. Hammer, I, 158.

oğlu Demirhan geçmişti. Fakat kardeşi Dursun Bey, buna muhalefet ederek veya biraderi tarafından öldürülmekten korkarak Osmanlılara iltica etmişti. Beyliğin başına geçen Demirhan'ın fena ve kötü hareketlerinden dolayı Karesi ileri gelenleri (ümera), Hacı İlbeyi vasıtasiyle Orhan Bey'in sarayında bulunan Dursun Bey'i hükümdar olmak için teşvik ederler. O da Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi'ye Balıkesir, Aydıncık ve Bergama'yı verme teklifinde bulunur. Kendisi de Truva mıntıkasındaki Kızılca Tuzla ile Bayramiç gibi yerlerde hükümdarlığını sürdürecekti. Bu teklif ile Orhan Bey'i tahrik ve teşvik eden Dursun Bey, büyük bir ihtimalle 1345 yılında meydana gelen Karesi seferine Orhan Bey'le birlikte iştirak eder. Balıkesir üzerine yürüyen Orhan'ın gelişini haber alan Demirhan, Bergama kalesine sığınır. Bu arada Balıkesir ümerası başta Hacı İlbeyi olduğu halde Evrenos, Ece Halil ve Gazi Fazıl Bey'ler, Orhan Bey'i karşılarlar. Orhan Gazi, iki kardeşi barıştırmak için Dursun Bey'i Hacı İlbeyi ile beraber Bergama kalesine gönderir. Bunlar kale önüne gelip görüşmek isterler. Fakat kaleden atılan bir okla Dursun Bey maktul düşer. Bundan çok müteessir olan Orhan Gazi, Bergama'ya gelip kaleyi muhasara eder. Halkın ısrarına dayanamayan Karesi Bey'i kaleden çıkıp Orhan Gazi'ye teslim olmak zorunda kalır. Bundan sonra Bursa'ya getirilen Demirhan gelişinden iki sene sonra Yumrucak (taun, veba) hastalığından vefat eder.[29]

Böylece Karesi Beyliği'ne ait olan Balıkesir, Manyas, Kapıdağı ve Edincik gibi şehirler Osmanlı toprağına ilhak olunur. Karesi Beyliği'nden birçok sahil bölgesinin Osmanlılara geçmesi ile Rumeli'ye geçiş kolaylaşır. Bu ilhakın Orhan Bey bakımından önemli bir yönü de bu beyliğe tabi değerli komutan ve emirlerin Osmanlı hizmetine girmiş olmalarıdır. Biraz önce isimlerinden bahs edilen ve Çanakkale boğazı ile çevresini çok iyi tanıyan bu değerli komutanlar sayesinde Rumeli fetihleri kolaylaşmıştı. Zira bunlar denizciliği de iyi biliyorlardı. Osmanlılar, Hacı İlbeyi, Ece Halil, Gazi Fazıl Bey ve Evrenos Bey gibi askerî ve idarî bakımından yönetici olacak durumdaki bu insanlardan istifade edip bilgilerinden yararlanmışlardır.

Karesi Beyliği'nin ilhakından sonra uzun bir müddet önemli sayılabilecek bir fetih hareketine girişilmediği anlaşılmaktadır. Hammer bu sessiz-

29. Karesi Beyliği ile olan münasebetler hakkında geniş bilgi için bkz. Âşıkpaşazâde, s. 43-45; Neşrî, I, s. 82-83; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman (II. Defter)*, 78-84; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, s. 100-101; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA*, IX, 401-402.

liğin sebebi ve bu konudaki yanlış değerlendirmeler hakkında aşağıdaki ifadelerle bir gerçeğe parmak basarak şöyle der:

"Karesi'nin fethinden sonra yirmi sene zarfında Osmanlı ülkesi yeni ve önemli bir fetih ile genişlemedi. Bununla beraber tarihçilerin buradaki derin sessizlikleri, Bizanslıların zannettiği gibi devamlı kayıpların ve bozgunlukların bir soncu değildir. Aksine, bu dinlenme çağında, Alaeddin (ulemadan)'in akıllıca görüşleri ile kurulan yeni ordunun tam ve disiplinli bir düzene sokulması, içerde güvenlik durumunun sarsılmaz şekilde sağlanması gibi işleri geliştirdi. Bu ifadelerin gerçek şahidi ise Karesi bölgesinin fethinden sonra inşasına başlanan câmi, medrese, imâret ve kervansaray gibi büyük binalardır. Nitekim, Orhan'ın dindarlığı sebebiyle meydana gelen bu müesseseler, (beş sene önce ilk medrese ve imâretin tesis olunduğu) İznik'teki müesseselerle kısa zamanda rekabet edip boy ölçüşebilecek duruma geldiler."[30]

İleride daha geniş bir şekilde ele alınacağı gibi Osmanlı Devleti'nin ilk teşkilâtı, Orhan Gazi zamanında kurulmuştu. Bursa ve İznik'in zapt edilmesi, Osmanlı Beyliği'nin ilk devir tarihinde önemli hâdiseler olarak mütalaa edilebilir. Orhan Gazi Beyliği'nin hududları, artık devamlı olarak genişliyordu. Yeni müesseseler ile sağlam temellerin atılması bu siyasî varlığa ve birliğe bir hayatiyet sağlayacaktı. Zira bu beylik, yavaş yavaş eski aşiret usûl va kaidelerinden ayrılmak zorunda idi. Ancak bu sayede modern bir devlet olma özelliğini kazanabilirdi. Bu sebeple devlet, idarî sahada adalet, askerî sahada da yeni bir sistem ve teşkilât meydana getirmek ihtiyacını hissetmeye başladı. Bu konularda ulema sınıfından gelmiş olan vezir Alaeddin Paşa ile Bursa kadısı Cendereli (Çandarlı) Kara Halil faaliyetlerde bulundular.

Osmanlı Devleti'nin mucizeli bir sür'atle yükseliş ve inkişafını bir yandan tarihî halet ve gerçeklerde, bir yandan da İslâmî prensiplerin adalet, insaf ve dinamizmine gösterilen sadakat ve saygıda aramak icab eder.

Onun için de, devletin kuruluş ve yükseliş hadisesini fikirden aksiyona çeviren ve kuvvetler birliğini vücuda getiren faaliyetin sırrını, bu faaliyete iştirak eden din, ilim, hukuk ve idare otoritelerinin kollektif idealizmi ile izah, isabetli bir inanış olsa gerekir.

Orhan Gazi, Mevlânâ Sinan, Dursun Fakih, Davud Kayserî ve Taced-

30. Hammer, I, 160.

din Kürdî gibi büyük âlimler; Akça Koca, Konur Alp, Abdurrahman Gazi gibi seçme yiğitler; Taptuk Emre, Gülşehrî gibi mutasavvıf şairler; Abdal Musa, Abdal Murad, Doğlu Baba, Geyikli Baba, Ahi Evren, Ahi Şemseddin gibi ululara, çevresinde yer vermekle gerek devleti, gerek hükümdarlık makamını bir idealist üreticiler zümresine dayamış oluyordu.[31]

Gerçekten, seneler süren ve Osmanlıları bir hayli yoran cenklerden sonra orduyu, idareyi ve cemiyeti mayalayıp yoğuran manevî temsilcilerin fetih tarihindeki hikâyeleri, Âşıkpaşazâde, Neşrî ve İbn Kemâl gibi kaynaklarda anlatılır. Biz bu ulların hizmet ve hikâyelerine örnek olması bakımından Âşıkpaşazâde tarihindeki bir rivayeti nakl etmekle yetinmek istiyoruz. Olay, Âşıkpaşazâde'nin dilinden şöyle ifade edilir:

"Hele şimdi görelim Orhan Gazi Bursa'da neyler: Devletle geldi imâret yaptı. Vilâyetin dervişlerini teftiş eylemeye başladı. İnegöl yöresinde Keşiş Dağı (Uludağ)'nın arasında bir nice derviş gelmişti. Anda makam tutmuşlardı. Bu dervişlerden biri ayrılır varır dağda geyiciklerle yürür ve ol Turgud Alp ânı sever. Orhan Gazi'ye adam gönderdi kim benim köylerim yanında bir derviş daim ânın yanına gelir. Ânınla musahabet eder. Turgut Alp pir olmuştu (yaşlanmıştı). Geldi mukim oldu. Hayli mübarek derviştir dedi. Orhan Gazi eydür: Aceb kimin müridiidir? Eydür: Sorun kendinden der. Geldiler sordular. Eydür: "Baba İlyas müridiyim" der. "Seyyid Ebu'l-Vefa tarikatındanım" dedi. Emr etti kim getirin dedi. Geldiler davet ettiler, gelmedi. Derviş dahi haber gönderdi kim sakın gelmesin. Orhan Gazi'ye haber verdiler. Orhan Gazi yine haber gönderdi kim niçin gelmez. Veya beni niçin komaz anda varmaya. Cevab verdi kim dervişler göz ehli olur. Gözetirler dahi vaktinde varırlar kim duaları makbul olur.

Bir nice günden sonra bir kavak ağacını omuzuna kodu. Doğru Bursa'nın hisarına geldi, padişahın hisarına (sarayına) girdi. Gördüler, Han'a haber verdiler. Ol derviş geldi bir ağaç dahi getirdi, kapıda dikiyor. Orhan Gazi çıktı gördü tamam dikmiş. Dahi sormadın, Han'a eydür teberrükümüz oldukça dervişlerin duası makbuldur dedi. Hemandem dua etti, durmadı geri mekânına vardı.

Kavak ağacı şimdi dahi vardır (Âşıkpaşazâde zamanı). Orhan Gazi dahi dervişin mekanına vardı. (Ey) Derviş bu İnegöl nevahisi senin olsun dedi. Derviş eydür: Mülk ve mal Hakk (Allah)'ındır, ehline verir biz ânın

31. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 132.

ehli değiliz, der. Sordular: Ehli kimdir? Ayudtu: Hak Teâlâ dünya mülkünü sizin gibi Hanlara ısmarladı. Kulları birbirleri ile mesalihin görsün deyü. Orhan Gazi eydür: Derviş! Nola benden şu sözü kabul etsen. Derviş eydür: Şol karşıki tepecikten bericiği dervişlerin havliciği olsun dedi. Orhan Gazi dahi bu sözü dua aldı yine mekânına gitti."[32]

Kendisiyle görüşmek isteyen hükümdardan köşe bucak kaçan, ne onun yanına varmaya yanaşan, ne de onu kendi mekânına isteyen büyük istiğna, iç zenginliği, ezeli tokluk ve gönül saltanatı. Ne malda gözü var, ne mülke tamah düşürmüş. Gazi Hünkâr: "Şol İnegöl nevahisini al senin olsun" deyince "biz onun ehli değiliz" diyor. Beyin ısrarları karşısında ufku göstererek "Şu tepecikten bericiği dervişlerin avlucuğu olsun" diyor. Sırtladığı fidanı hünkarın bahçesine dikmekle de, Allah'ın, mülk ve malı kendilerine ısmarladığı han ve hükümdarlara yardımcı ve destek olduğunu açıklamak istiyor.

Âşıkpaşazâde sözlerine devamla şöyle der: "Orhan Gazi o dervişin üzerine kubbe yaptı. Yanında tekye yaptı. Bir de Cuma mescidi yaptı. Şimdiki vakitte onarılıp beş vakitte padişahın ruhuna dua ederler. O zâviyeye "Geyikli Baba Tekkesi" derler."[33]

Devletin kuruluş hamurunda mayası bulunan tasavvuf erbabı ile Orhan Gazi'nin ilgi ve münasebetlerini anlatan Hammer, Orhan'ın bu konuda babasını örnek aldığını söyleyerek şu şekilde fikrini beyan eder:

Orhan, Derviş Turud ile Kumral Abdal için tekke inşa eden babasına uyarak Geyikli Baba'ya uygun bir zâviye bina ettirdi. Pek çok ziyaretçisi bulunan bu zâviye, Uludağ'ın eteğinde ve şehrin doğu taraflarında idi. Adı geçen dağın yüksek bir yerinde ve Gökpınarı denilen yerde Doğlu Baba'nın türbesi bulunur. Şehrin kapılarında ve Uludağ'ın zirvesinden doğan Alişir Irmağı kenarında Horasan'da doğmuş olan Derviş Abdal Murad'ın tekkesi, batıda ve Kaplıca yakınında Abdal Musa'nın tekke ve mezarı bulunmaktadır. Bu iki baba, Bursa muharebesinde iki Abdal veya iki aziz kişi ile Sultan Orhan'a refakat ederek, gerek duaları gerekse kerametleri ile neticenin kısa zamanda alınmasına vesile olmuşlardır. Bursa fatihi (Orhan Gazi), bu insanların civarlarında medfun bulundukları birçok zâviyenin inşasiyle onlara karşı minnettarlığını ebedîleştirmiştir.

---

32. Âşıkpaşazâde, s. 46-47.

33. Âşıkpaşazâde, s. 47.

Bu iki muttaki zatın (Geyikli ve Doğlu Baba) isimleri, onların tabiat ve ahlâklarını çok güzel izah etmektedir. Bunlardan ilki geyiklerle birlikte yaşadığı, diğerinin de sadece yoğurt yiyerek hayatını sürdürdüğünü göstermektedir.

Rivayete göre Geyikli Baba muhasara ordusunun önünde elinde altmış okkalık bir kılıçla bir ceylana binmiş olarak harb etmiştir. Abdal Murad'ın, dört arşın uzunluğundaki ağaç kılıcından başka bir silahı olmadığı halde hayrete değer yiğitlikler gösterdiği de söylenir. Abdal Musa da pamuk ile ateş toplamıştır.

Geyikli Baba Hoy'da doğmuş, Osman zamanında kerameti ile şöhret bulmuştu. Bu zat, daima tasavvufu vecd içinde yaşar ve Uludağ'da ormanlar arasında geyiklerle birlikte günlerini geçirirmiş. Orhan çağırmadıkça oradan inmezmiş.

Rivayete göre yine bir gün geyiğe binmiş ve omuzunda bir çınar dalı bulunduğu halde sultanın sarayına gelir. Devletin bahtlılığına bir işaret ve belirti olmak üzere fidanı bahçeye diker. Osmanlı Devleti'nin, bu ağaç gibi kök salarak dallarını uzaklara ulaştıracağını ve göklere kadar yükseleceğini söyler.[34] Bu ve benzeri rivayetler, toplumun maşerî vicdanında bir karşılık (makes)bulmuş olacak ki, sosyal bir vak'a olarak günümüze kadar uzantısı devam etmektedir.

5) ANKARA'NIN ZAPTI

Osmanlılar, Anadolu'da bulunan devlet ve beyliklerin topraklarını zapt edip onları hakimiyetleri altına almak yerine batı ve hatta Trakya'da bulunan bölgeleri feth etmeyi yeğliyorlardı. Çünkü Anadolu'daki beylikler de kendileri gibi Müslüman ve Türk unsurlardan meydana geliyordu. Bu bakımdan kendileri ile hasmane hareketlerde bulunmayan bu beyliklerin topraklarına karşı tamahkârlıkta bulunup hiç bir sebep yokken onları ele geçirdikleri söylenemez.

Kuruluş dönemindeki mütevazi imkânlarına rağmen, İslâm'ı Anadolu'nun batısındaki topraklara taşımayı hedefleyen Osmanlılar, bu gayelerini

34. Hammer, I, 160-161.

gerçekleştirmek ve daha fazla müslüman nüfustan istifade için zaman zaman komşu Müslüman beyliklere de müdahalede bulunmuşlardı. Bu sayede İstanbul ve Çanakkale boğazlarının batısında bulunan bölgelere de İslâm'ın sesini ulaştırabileceklerdi. Bunun için de Rumeli'nin fethedilmesi ve Müslümanların eline geçmesi gerekiyordu. Fakat bu da büyük bir nüfus ve insan gücüne sahip olmaya bağlıydı. Bu sebeple Müslüman Türk nüfusu çoğaltmak gerekiyordu. Bu düşüncede bulunan devlet ve idare adamları, Bolu taraflarından başka Ankara cihetine doğru da genişlemek ve buradaki Türk nüfusundan istifade etmek gerektiğine kanaat getirdiler. Öyle anlaşılıyor ki Orhan Bey, Germiyan ve Karamanlılar'dan toprak kazanmayı düşünmüyordu. Zira güçlü ve kuvvetli olan bu iki Müslüman Türk Beyliği ile, ne kadar süreceği şüpheli olan bir maceraya girişmek, Osman Gazi ile oğlu Orhan'ın takip ettikleri politikaya tamamen aykırı idi. Halbuki Bizans ve Müslüman olmayan diğer devletlere karşı elde edilecek muvaffakıyetlerin vereceği şan ve şeref Osmanlıları o kadar yükseltecekti ki, zaman içinde Germiyan, Karaman ve diğer beylikler herhangi bir çatışmaya mahal kalmadan Osmanlıların idaresini kabul edebilecek hale geleceklerdi. Osman Bey, oğlu ve torununun bu politikası ile dinî ve siyasî anlayışı, onların bütün davranışlarında kendini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu sebeple, Türk devletleri ile harbe girişip kuvvetlerini yıpratmak Osmanlıların aklından bile geçmiyordu. Zira bu yol, onları ileriye değil, geriye sürüklerdi. Öztuna'nın dediği gibi "Rumeli maddî, fakat Anadolu mânevî güçle feth olunacaktı."[35]

Osmanlıların, komşu ve kardeş beyliklerle herhangi bir çatışmaya girişmeksizin ihtiyaç duydukları Türk nüfusunu çoğaltmak, bir bakıma Ankara'nın ele geçirilmesi ile mümkündü. O dönemde Ankara Ahi'lerce idare edilen müstakil bir şehir devleti idi. Karamanoğulları'nın Ankara üzerinde birtakım emelleri varsa da fiilen onların toprağı ve sınırları içinde bulunmadığı için bu yüzden Osmanlılarla harb etmeyi göze alamazlardı.

Anadolu'nun mühim merkezlerinden birisi olan Ankara, merkezi Sivas olmak üzere kurulmuş bulunan Eretna Beyliği (1335-1381)'nin idaresi altında bulunmakta ve bu beyliğin en batı ucunda yer almakta idi. Eretna Beyi Alaeddin'in vefatı üzerine yerine geçen oğulları zamanındaki karışıklık, Ankara'yı bir müddet Karamanoğulları'na daha sonra da müstakil bir idarenin, Ahilerin eline geçmesine sebep oldu. Bu karışıklıklardan istifadeyi düşünen Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa komutasında gönderdiği bir or-

35. Öztuna, *Tarih*, II, 269.

du ile Ankara'yı zapt ederek (1354) Osmanlı ülkesine katar. Böylece Osmanlıların doğu hududunda bulunan kuvvetli bir nokta elde edilmiş oldu. Ankara'nın Osmanlılar'a ilhakı mühim bir hadisedir. Bu hadise (Ankara'nın ilhakı), Osmanlıları Sakarya ile Kızılırmak arasındaki topraklara hakim kılmıştır. Kızılırmak çevresinin bütünüyle fethi de bir mânâda Anadolu hâkimiyeti demekti. Ankara 1361-1362 arasında 1 yıl kadar Osmanlıların elinden çıkmışsa da, 1362'de Sultan Murad tarafından çevresi ile birlikte tekrar Osmanlılara kazandırılmıştı.

6) RUMELİ'YE GEÇİŞ

Bilindiği gibi Asya, eskiden beri bilinen ve insanlık tarihinin beşiği olarak kabul edilen bir kıtadır. Bu bakımdan gerek Türk, gerek Avrupalı ve gerekse diğer bir çok milletin ilk yurdudur.

Kavimler göçü sonunda insanlar, farklı bölgelere dağılarak hayatlarını sürdürdüler. Bu sıralarda bazı Türk kabileleri de Asya'dan Avrupa'ya geçerek göçmen milletler arasındaki yerlerini aldılar. Buna göre Avrupa ve özellikle Balkan Yarımadası daha o zamandan beri Türklere yabancı olmayan ve onlar tarafından tanınan bir yerdi.[36]

Avrupa'ya geçmiş bulunan Türk kavim ve kabileleri, asırları içine alan uzun bir zaman zarfında şurada burada vakit geçirmiş olduklarından tarih sahnesinde pek gözükmeye imkân bulamamışlardı. Bunlar, ancak Bulgar, Macar, Sırp, Ulah ve diğer kavimlerin, Bizans İmparatorluğu ile yapılan mücadelelerinden sonra meydana çıkmışlardı. Osmanlılardan önce Avrupa'ya geçmiş bulunan bu insanlar, Türk, Peçenek, Kuman, Alan, Yürük, Türkmen ve Tatar gibi isimlerle ortaya çıkmışlardı. Bunlar, bazan Bulgar, bazan Macar, bazan da Ulah gibi kavimlerle birleşerek Bizans'a karşı mücadeleye giriştikleri gibi bazan da kendi başlarına ve yalnız olarak mücadele etmişlerdir. Bu Türkler, kendileri ile teşrik-i mesaide bulundukları milletlerle zaman içinde kaynaşmış, onların kültür değerlerine katkıda bulunmuş, meydana gelen harplerde büyük kahramanlıklar göstermişlerdir. Bununla beraber zaman zaman da savaşlarda mağlub olan bu Türklerden bir kısmı

36. İstuyan Cansızof, "Balkan Şibh-i Ceziresinde Türkler", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, (1328) XVII, 1076.

yine kendi öz yurtları olan Asya'ya dönmüş, bir kısmı da galip gelen devletlerin içinde ve onların dinleri olan Hıristiyanlığı kabul ederek hayatlarını devam ettirmişlerdir.[37] Bu sebepledir ki, Türkler Rumeli'ye ayak bastıkları zaman yer yer Ortaasya göçlerinden artakalmış ve zamanla Ortodoks kilisesine bağlanmış topluluklarla karşılaşmışlar. Zira, bilhassa 5. asırdan beri Ortaasyadan boşalırcasına akan Türk kavimleri bugünkü Rusya'yı aşıp Doğu Avrupa'ya, Mora'ya, Adriatik kıyılarına ve Avrupa'nın kuzey sahillerine kadar uzanarak zaman zaman hakimiyetler kurmuş, kısmen Cermenler, daha geniş ölçüde de Slavlar ile karşılaşarak dil ve din değiştirmişlerdir. Bilhassa Bizans İmparatorluğunun siyasî hududları içine yerleşen kavimler, Ortodoks birliğine girmiş olmakla beraber, bu topluluklardan dillerini, millî ve kavmî özelliklerini muhafaza edenler de oldukça mühim bir yekûn teşkil ediyorlardı. Hatta X. asır Bizans orduları içinde Slavlar, İskandinavyalılar, Ruslar, İberler, Kafkasyalılar, Araplar, Sicilya Normanları olduğu gibi, Hazarlar, Peçenekler ve Fergana Türkleri gibi Türk kavimleri de mühim bir yekûn tutuyorlardı.

Malazgirt zaferi ile Müslüman Türkler lehine neticelenen Selçuklu-Bizans karşılaşmasında, bir ifadeye göre Bizans ordusunda bulunan Uz veya Peçenekler kendi dillerini konuşan, kendi kanlarını taşıyan ırkdaşlarına karşı cenk etmeyi kabul etmeyerek atları ve silahları ile beraber Selçuklu ordusuna katılmışlardı.

Daha önce de kısmen temas edildiği gibi asırlar boyu dalgalana dalgalana kabarıp taşan Türk seli, ayak bastığı ülkelerin siyasî, ictimaî ve etnik bünyesinde derin iz ve eserler bırakmış olmakla beraber, bazan da kendileri bu tesirlerin altında kalmışlardı. Nitekim, Bizans'ın dinî temellere dayalı olarak kolonize ettiği diğer kavimlerle birlikte Türkleri de Ortodoks birliğine çektiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Bizanslılar, Türkleri de bu kültür ve din kaynaşmasıyla kendi millî hüviyetlerinden soyma politikası güdüyorlardı. Öyle ki bazan harp esiri olan Türk hükümdarları, ordularıyla birlikte hıristiyanlığı kabul ediyor, bazı kabileler de reisleriyle beraber din değiştiriyorlardı. Bizans devlet politikasının, asilzâdelik ünvanını vermek ve toprak bağışlamak gibi tavizleri, yine Ortodoks cemaatine yeni dindaşlar kazandırıyordu. Bazan da mecburî göçler yaptırılmak suretiyle Türk kavimleri, Helen harsının (kültür) kesif olduğu bölgelere sürülüyordu. Böylece onları

37. İstuyan Cansızof, "Balkan Şibh-i Ceziresinde Türkler", *TOEM*, (1328), XVII, s. 1076-1077.

kendi kültürleri içinde eritip yok etme politikasını güdüyorlardı.

Esasen, asırlardır binlerce kilometreyi aşarak Ortaasya'dan gelen çeşitli Türk kabileleri, bir yandan Cermen, bir yandan Slav tesiri altında yerli halkın dillerini, dinlerini, toplum ve site hayatlarını benimseyerek onların içinde erimiş bulunuyorlardı. Buna paralel olarak Bizans da hududları içinde iskân edilen veya vazife alan yahut da esir edilen zümreleri, Ortodoks birliği ve Helen kültürünün baskısı altında kavmî ve millî hüviyetlerinden çıkarmış bulunuyordu.

Kilise ve misyon teşkilâtı, Türk kabilelerinin alnındaki tarihî kaşeyi örtmek için Bizans'a bir hayli yardımcı olmuştur. Bizans'ın bu neviden faaliyetleri her zaman aşırı olagelmiştir. O kadar ki, Yukarı Tuna Steplerinden Kafkaslara ve Habeşistan'a kadar bütün güney ülkeleri halkını, İncil'e bağlamak yolunda muazzam bir teşkilât hüküm sürmüştü.

Görüldüğü gibi bir koldan Stepler memleketine, Doğu Avrupa'ya Bizans ve Mora'ya; bir koldan da İran, Mezopotamya, Suriye ve Arap ülkelerine yayılan Türk kabileleri farklı baskılar altında eriyip yok olmuş bulunuyorlardı. İşte Çin, işte Hind, işte İran, asırlarca topraklarına yürüyen bu dalgaları kendinden seçilmez hâle getirmiş, hatta defalarca kurdukları siyasî hâkimiyete rağmen adları ve sanları bile silinip gitmiştir.

Şurası üzerinde dikkatle durulması gereken bir husustur ki, eğer arkadan Osmanlılar yetişmeselerdi Küçükasya Türklüğü de aynı akibete uğrayacaktı.

Tarihin, gerçekleri konuşan dudağı şahittir ki, zaman sisleri arasında kayb olagelen mazi miraslarını geri alıp dört başı mamur bir Türk devleti kurmak ve onu tarihî hassaları ile yaşatmak kudretini yalnız Osmanlılar gösterebilmiştir.

İşte yine bu Müslüman Osmanlı Türklüğüdür ki, Rumeliye adım atar atmaz çeşitli devletlerin kültür ve diplomasisi tarafından temsil edilmiş bir Ortaasya bakiyesi ile karşı karşıya geldi. Bu topraklarda yerleşmiş fakat kültür ve kavmî itiyadlarını kıskanç bir muhafazakârlıkla saklamış olan bu Türk toplulukları da hakim millet olarak karşılarına çıkan ırkdaşlarına derhal sarıldılar ve onların idarelerine girmekte tereddüd etmedikten başka, fütuhat ve yerleşme davalarında soydaşlarına yardımcı oldular.

Böylece idarî, askerî, sosyal, dinî ve tekmil bütün müesseseleri ile

Rumeli'ye akmaya başlayan Osmanlılar, yalnız kendi ırk ve medeniyetleri için yeni bir ülkeye sahip olmakla kalmayacaklardır. Zira asırlardır çeşitli kavimlerin bir cenk ve mücadele sahnesi olmuş bulunan Balkanlar'da barış ve huzuru iade ederek tarihe karşı şerefli bir borcu yerine getirmeye hazırlanıyorlardı.[38]

Gerçekten de Hammer'in tesbitlerine göre Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişi, Türkler tarafından gerçekleştirilen 18. geçiş olmaktadır.[39] Bundan önce Türkler şu veya bu şekilde Rumeli'ye ayak basmış ve bölgede çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Fakat bunlar genellikle geçici bir süre için olduğundan bilhassa Osmanlı tarihçileri tarafından üzerinde fazla durulmamıştır. Ama Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın geçişi, artık Müslüman Türklerin orayı vatan edinmelerine zemin hazırlamıştı. Osmanlı tarihçileri, daha önceki geçişler üzerinde fazla durmazlar. Zira onlara göre önceki geçişler, devamlı bir fetih ve yerleşmeye yetecek kadar bir sebep teşkil etmezler. Bu bakımdan bu geçişler, üzerinde fazla durmaya değmez görünmüştür. Bizans tarihçilerinden de sadece Kantakuzen, Süleyman Paşa'nın geçişinden fazla teferruata girmeden ve geçişin detaylarına inmeden ana hatları ile söz eder. Buna karşılık Türk tarihçileri bu geçişi tafsilatlı bir şekilde anlatırlar. Böylece, halk arasında Osman Gazi'nin rüyasının yavaş yavaş gerçekleşmek üzere olduğu kanaatı da yaygınlaşmaya başlar.[40]

Bilindiği gibi XIV. asrın başlarından itibaren içten içe çökmeye yüz tutan Bizans İmparatorluğu'nun topraklarında, Sırbistan ile Bulgaristan devletlerinin gözü vardı. Bu devletler, imparatorluğun varisleri olmak için bazı faaliyet ve çalışmalarda bulunuyorlardı. Bu dönemde, siyasî, ekonomik, sosyal ve hatta dinî buhranlar içinde bulunan Bizans'ın fazla uzun ömürlü olamayacağı biliniyordu. Bu bakımdan, adı geçen deletin mirasından Osmanlılar da istifade etmeyi düşünmek zorunda kaldılar.

Bu üç devlet, gayelerini gerçekleştirmek ve en büyük hisseyi elde etmek için büyük gayretler sarf ediyorlardı. Bu bakımdan Osmanlı Beyliği'nin ilk müessisi Osman Bey ve özellikle oğlu Orhan, Bizans'ın gerek iç, gerekse dış durumunu yakından takip ediyorlardı. Hatta bu yüzden olsa gerek ki, ya başta bulunan idarecilere (hükümete) yardım etmek veya partiler-

38. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 176-181.

39. Türklerin Rumeliye olan diğer geçişleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Hammer, I, 168-188.

40. Hammer, I, 188.

den birini rakiplerine karşı daha faal bir rol oynamak için desteklemeye çalışıyorlardı. "Osmanlıların, Bizans Devleti'ni sadece Avrupa kıtasına sürmüş olmakla iktifa etmeyerek, orada da Osmanlı Beyliği'nin menfaatlerini temine uğraşmaları bunun içindir. Lakin bu ilk faaliyetlerden her zaman kat'i ve fiili neticeler beklenmeyeceği de muhakkaktı. Yani Osmanlıların baskın yaptıkları veyahut yardım maksadıyla girdikleri yerleri istilaya kalkışmayarak evvela kendilerine zemin hazırlayacakları gayet tabii idi. Orhan Bey,henüz babası Osman Bey'e vekâlet ettiği tarihlerden itibaren, Trakya sahillerine birçok çıkartmalar yaptırarak bu havalinin vaziyetini iyi bir surette öğrenmişti."[41]

Gerek Katalanlar, gerekse Latinlerle iyi ilişkileri olmayan ve Latinlerin İstanbul'u alıp Bizans İmparatorunu Anadolu'ya atmak için gösterdikleri çabalar yüzünden Bizans İmparatoru, Osmanlılara karşı zaman zaman yumuşak bir siyaset takib etme ihtiyacını duymuştu. Hatta bu ihtiyaç, onun Osmanlılar'dan yardım istemesine kadar varıyordu. Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un sık sık Osmanlıların yardımına ihtiyaç duyması, gelecekteki bu tür seferler için Bolayır yakınındaki Çimbi (Çimpe)'yi askerî bir üs olarak Osmanlılara vermesine sebep oldu. Bu konu ile ilgili kaynaklar şu bilgileri vermektedir:

Damadı Orhan Bey'in verdiği kuvvetler ile, sıkışık bir durumdan kurtulmaya muvaffak olan Kantakuzenos, zaman zaman da Papaya müracaat edip Haçlı seferlerinin tertip edilmesini isterken, başı sıkıştıkça da Orhan Bey'e baş vurmaktan geri kalmıyordu. Nitekim 1349'da Sırbistan kralı Stefan Duşan, Selanik şehrini zapt etmek üzere iken Kantakuzenos'un Orhan Bey'e müracaat ile temin ettiği ve Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa idare ve komutasında bulunan 20.000 kişilik Osmanlı kuvveti, onun lehine olmak üzere vaziyeti kurtarmıştı. Bu sırada Bizans donanması ile birlikte bir miktar Osmanlı deniz kuvvetlerinin de harekata iştirak ettiği görülür. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra Kantakuzenos ile imparatorluk ortağı olan V. İoannes arasında mücadele alevlendiği zaman Orhan Bey, Cenevizliler ile birlikte yine Kantakuzenos tarafını tutmuş ve yardımcı kuvvetlerini göndererek bir taraftan Edirne'de kuşatma altında bulunan Kantakuzenos'un oğlu Mateos'u kurtarmış, öbür taraftan da 10.000 kişilik bir kuvvetle Dimetoka'da Sırp ve Bulgarlara karşı mühim bir galibiyet elde etmişti. 1352 yılında

41. M. Münir Aktepe, "Osmanlılar'ın Rumelide İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (1950), I/2, 283-284.

meydana gelen bu hadisede Osmanlı kuvvetlerine Süleyman Paşa komuta ediyordu. Süleyman Paşa, bu vazifesini başarı ile yapıp Anadolu'ya dönerken, bir miktar askerini de Kantakuzenos'un bu yardıma karşılık olarak Gelibolu yarımadasında vermiş olduğu Çimbi kalesinde bırakmıştı.

Böylece Osmanlılar, Bizans'taki taht ve saltanat mücadelesine 1345'ten itibaren karışmış, fakat buna karşılık hem ileride kendi hesaplarına yapacakları Rumeli fütuhatı için tecrübe kazanmış, hem de Rumeli yakasında yerleşerek bir hareket üssüne sahip olmuş bulunuyorlardı.

Gerçekten, Orhan Bey saltanatının üçüncü ve son devresi, 1353'ten itibaren Rumeli'ye yerleşmek şeklinde başladı. Bu yerleşme ve fütuhat, Kantakuzenos ile de ciddi anlaşmazlıkların meydana gelmesine yol açtı. Zira Kantakuzenos, Osmanlıların Avrupa mıntıkasına yerleşmelerinin kendileri için ne kadar tehlikeli olduğunu anlamıştı. 1354'te Orhan Bey kuvvetlerinin Bolayır ve Tekirdağı'na kadar bütün Marmara kıyılarına sahip olduklarını gördükten sonra buna mani olmayı düşünmüştü. Bu sebeple Orhan Gazi'ye haber gönderip 10.000 altın karşılığında Çimbi'yi satın almak istediğini bu arada Türk kuvvetlerinin Gelibolu'yu terk ve tahliye etmelerini, İzmit'te kendisi ile görüşmek arzu ettiğini bildirdi. Buna karşılık Orhan Gazi, imparatorun kendisine yardım karşılığı verdiği Çimbi'yi teklif gereğince terk edebileceğini, fakat Gelibolu'yu bizzat kendi kuvvetlerinin zapt etmiş olmasından dolayı iade edemiyeceğini ve hastalığı sebebiyle de kendisi ile görüşemeyeceğini bildirdi. Gerçekten Kantakuzenos İzmit'e kadar gelmiş olmasına rağmen Orhan Bey ile görüşemeden İstanbul'a döndü. Kantakuzenos bu durumda Sırp ve Bulgarlarla birlikte olup Balkanların Osmanlılara karşı muhafaza ve müdafaa edilmesi hususunda başarısız bir teşebbüste bulundu. Kantakuzenos, bundan kısa bir müddet sonra Bozcaada'daki hapishaneden, Venediklilerin yardımı ile kurtulup gelen rakibi İoannes'e saltanatı bırakmak zorunda kaldı. Bundan sonra bir manastıra çekilen Kontakuzenos damadı Orhan Bey ile olan bütün münasebetlerini kesti.[42]

Gelibolu yarımadasının Osmanlılar tarafından feth edilmesi, Bizans'ı alt üst etmişti. Kantakuzenos buna sebebiyet vermekle itham edilmiş, bu yüzden imparatorluk tahtından da feragat edip bir manastıra çekilmek zorunda kalmıştı.

---

42. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 47-49; Neşrî, I, 85-87; Hammer, I, 190-194; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 136-139; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA*, IX, 402-403.

Böylece, Osman Gazi'nin, oğlu Orhan tarafından titizlikle takip edilen dahiyane projesi, gerçekleşmiş oluyordu. Artık, Ege ile Karadeniz'e hakim olan Marmara'nın bir iç deniz haline getirilmesi an meselesiydi.

Süleyman Paşa, 1354'ten itibaren Rumeli'de (Gelibolu) kendisi için yaptırdığı sarayda oturmaya başladı. Orhan Bey, oğluna büyük bir selahiyet ve yetki vermişti. Bu arada Orhan Bey'in ikinci oğlu ve Süleyman Paşa'nın ana baba bir kardeşi Murad Bey, Hacı İlbeyi, Lala Şahin paşa, Evrenos Gazi, Gazi Fazıl ve Ece Yakub Bey gibi değerli komutanlar, Süleyman Paşa'nın kurmay heyetini teşkil ediyorlardı.

1358 veya 1359 yılında bir avı takib ederken atından düşüp kaza neticesi vefat eden Süleyman Paşa, o sıralarda 43 yaşlarında bulunuyordu. Süleyman Paşa'nın vefatı üzerine o sıralarda 33 yaşında bulunan kardeşi Murad Bey, onun yerine tayin edildi. Böylece Murat Bey veliahd da olmuş oluyordu.

Gazi Süleyman Paşa'nın vefatı üzerine Rumeli'deki fütuhat harekatında bir duraklama görüldüyse de bu durum Lala Şahin Paşa, Hacı İlbeyi ve Evrenos Bey gibi dirayetli emirler tarafından büyük bir çözülmeye sebep olmadan ber taraf edildi.

Süleyman Paşa, feth ettiği yerlerde yerli halka çok iyi davranıyordu. Onlara, Bizans idaresinden çok daha iyi imkânlar hazırlıyordu. Böylece halefi olan ve daha sonra Sultan I. Murad adını alacak o büyük hükümdara fütuhatının yollarını çizmiş oluyordu. Süleyman Paşa, feth ettiği Bolayır'daki türbesine defn edildi. Kendisinden asırlarca sonra gelecek ve gerçekten büyük bir hükümdar olan Sultan II. Abdülhamid, bu mezarı yeniden yaptırmıştır.[43]

Süleyman Paşa'nın, Melik Nasır, İsmail ve İshak adında üç oğlu ile iki kızının bulunduğu belirtilmektedir. Oğullarından Melik Nasır denizde boğulmuştur ki bu hadise Süleyman Paşa'nın sağlığında olmalıdır.

Büyük oğlunun ölümü haberiyle son derece sarsılan Orhan Bey, Bolayır'a gelip oğlunun kabrini ziyaret eder. Fütuhatı, veliaht olan oğlu Murad Bey'e emanet ettikten sonra Bursa'ya döner.

Babasından devr aldığı küçük beyliği iki misli büyüterek, teşkilatlı bir devlet haline getiren Orhan Gazi, Mart 1362'de vefat etti. Onun vefatı

43. Geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 51; Hammer, I, 195; Öztuna, II, 276.

esnasında oğlu Murad, Rumeli'de devletin esas kuvvetlerinin başında bulunuyordu. Trakya fetihleri ile büyük ve haklı bir ün kazandığından başka, Bizans'a karşı yapılan savaş ve fütuhat politikasını temsil ettiğinden, o dönem devlet işlerinde büyük bir nüfuzu bulunan ahiler ile gazilerin desteğini alarak babasının yerine tahta geçti.

Osmanlıların, Gelibolu'ya yerleşmeleri, Avrupa'nın dikkatini çekmişti. Bu hareket, Müslüman bir toplumun kendi kıtalarında yerleşmesi tehlikesini gündeme getirmişse de Balkan devletlerinin birbirleri ile uğraşmaları yüzünden o taraflarda bulunan Türkler için bir tehlike arz etmiyordu. Bu bakımdan Osmanlıların Balkan yarım adasına yayılma düşüncesi, esas politikayı teşkil ediyordu. Bununla beraber Sırp, Bulgar, Macar, Bizans ve Venediklilerin birlikte müdahale etmeleri ihtimali göz önünde bulundurularak derhal köklü bir yerleşme siyasetinin tatbikine başlandı. Bu gayenin gerçekleşmesi için Anadolu'daki Osmanlı arazisinden (Yani Karesi taraflarından) bir kısım yörükleri nakl edip yerleştirdiler. Bu konuda Âşıkpaşazâde, Süleyman Paşa'nın, babası Orhan'dan oraya yerleştirilmek üzere nüfus nakline dair olan arzusu hakkında şu bilgileri verir.

"Atası Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletlu himmetinle Rum eli feth olunmağa sebep olundu. Kâfirler gayet zebundur. İmdi şöyle malum ola kim bu taraftan feth olan hisarlara ve vilayetlere ehl-i İslâm'dan çok âdem gerektir. Bu feth olunan hisarlar içine koymaya ve hem yarar gaziler gönderin. Orhan Gazi dahi kabul etti. Vilayetine göçer Kara Arap evleri gelmişti. Onları Rum eline geçirdi. Bir nice zaman Gelibolu nevahisinde sakin oldular."[44] Orhan Gazi bununla da yetinmeyerek, feth edilen bu yerlerdeki insanlardan askerî sınıfa mensub olanları da Anadolu'ya naklettirmişti. Nitekim kaynağımız bu konuya temasla şöyle der:

Rumeli'ye yerleştirilen bu yörüklere karşılık elde edilen yerlerin askerî sınıfına mensub Rumlarını da ileride isyan çıkarabilir endişesiyle Balıkesir ve havalisine nakl ettiler.[45]

Anlaşılan o ki Osmanlılar, Rumeli'ye geçtikten sonra sadece askerî tedbirlerle buralarda kalamayacaklarını biliyorlardı. Bunun için köklü bazı tedbirlere baş vurmak gerekiyordu. Bu tedbirlerin başında, yabancı unsurların bulunduğu yerlerde o bölgenin siyasî ve askerî emniyetini sağlamak ve

44. Âşıkpaşazâde, s. 49.

45. Âşıkpaşazâde, s. 48; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 158.

boş bulunan sahaları iskâna açmak için Anadolu'dan Rumeli'ye Müslüman Türk unsurunun geçirilmesi geliyordu.

Biraz önce de temas edildiği gibi bu sebeple Balıkesir bölgesinde yaşayan Türk aşiretlerinden bir grup 1357 tarihinde Rumeli'ye geçirildi. Bu grup önce Gelibolu bölgesine, sonra da Hayrabolu'ya yerleştirildi. İlk grubun geçmesinden sonra akıllıca yapılan propagandalar, Anadolu'dan pe çok ailenin Rumeli'ye geçmesini sağladı. Bunların büyük bir kısmı, verimli topraklara yerleşip ziraatla meşgul olmaya başladı. Bir kısmı ise Gelibolu'nun kuzey batı taraflarına giderek beğendikleri yerlere yerleştiler. Bunlar, gerektiği zaman toplu olarak akınlara bile katıldılar.[46]

Osmanlı kaynakları, büyük ölçüde birbirlerinden nakiller yapmak suretiyle Süleyman Paşa'nın, Çimbi kalesinin karşısında ve Anadolu sahillerinde bulunan Viranca Hisar'dan Rumeli sahiline nasıl adam geçirdiklerini ve o sahillerde nasıl faaliyetlerde bulunduklarını detaylı bir şekilde anlatırlar. Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgi, tarihî bir malumat olarak bu konuda şu ifadelere yer vermektedir:

"Bir gün memleketi gezerken Aydıncık'a geldi. Temaşa etmeye başladı. Bir garip binalar gördü. Biraz durdu. Hiç kimseye söylemedi. Ece Beğ derler bir aziz er vardı. Hayli bahadır olarak anılırdı. Süleyman Paşa'ya: "Han'ım düşünceye daldın" dedi. Süleyman Paşa: "Bu denizi geçmeyi düşünüyorum, öyle geçsem ki kâfirin haberi olmaya" dedi. Ece Beğ ve Gazi Fazıl: "Biz ikimiz geçelim, Han'ım görsün" dediler. Süleyman Paşa: "Nereden geçersiniz" dedi. Dediler ki "Han'ım! Burada bir yer var ki yakındır. Geçecek yerlerdir." Gittiler. O yere vardılar ki orası Görece'den aşağı deniz kenarında Viranca Hisar'dır.

Çimbi'nin karşısında Ece Beğ ile Gazi Fazıl çabucak bir sal yaptılar.. Bindiler, Çimbi Hisarı'nın civarına çıktılar. Bağlarının arasında bir kâfir ele girdi. Getirdiler, sala koydular. Hemen Süleyman Paşa'ya getirdiler.

Süleyman Paşa bu kâfire bir kaftan giydirdi. Başına bir şapka verdi. Beline bir kuşak ayağına da ayakkabı verdi. Kâfiri donattı. Kâfire dedi ki: "Sizin hisarınızda yer varmıdır ki, kâfirler duymadan içeri girelim. Kimse bizi görmesin?" Kâfir "Ben sizi şöyle ileteyim ki kimse görmeden sizi hisara koyayım" dedi. Çabuk birkaç sal daha yaptılar. Süleyman Paşa yetmiş

46. İlhan Şahin, "Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, X, 148.

seksen yarar er aldı. Geceleyin geçtiler. Bu kâfir, doğru Çimbi Hisarı'nın bir ters dökecek yeri vardı. Bu müslümanları oraya götürdü. Hemen oradan hisara girdiler. Kâfirlerin de çoğu dışarda bağlarında ve harmanlarındaydı. Zira o vakit, harman vaktı idi. Elhasıl hisarı aldılar. Kâfirlerini incitmediler. Belki kâfirlere dahi ihsanlar ettiler. İçinden bir kaç tanınmış kâfiri tuttular. Bu hisarın limanında gemiler vardı. O gemilere koydular. Karşıda oturan askere gönderdiler. Velhasıl o gün ikiyüz adam geçirdiler.

Ece Beğ, hisarın atlarına bindi. Bolayır yanında Akça Liman derler bir liman vardı, oradaki gemileri yaktı. Oradan sürdü yine hisarına geldi. Bu hisarın (Çimbi) limanında olan gemileri sakladılar. Durmadılar, adam geçirdiler. Elhasılı askerlerin çoğunu yanlarına getirdiler. Bu kâfirlerden hiç kimseyi incitmediler, gönüllerini aldılar. Onlar da kendilerini güvenlik içinde buldular. Kadınlarını da kendilerini de hoş tuttular. Kâfirlerin gemicilerini gemilere koydular. Kendileri başlarında durdular. Daha hayli adam geçirdiler. Bir iki gün içinde iki bin er geçirdiler. Bu kâfirler (Çimbi kâfirleri) gaziler ile ittifak ettiler.

Yürüdüler. Bir gece Ayaslonca (Ayaşılonya) derler bir hisar vardı, onu dahi aldılar. Ehl-i İslâm elinde hisar iki oldu. Bunun halkının dahi gönlünü hoş tuttular. Bu iki hisarı sağlamlaştırdılar. Hayli adamlar da Aydıncık'tan gemi ile geldiler. Süleyman Paşa "Bu hisarlardan sipahi olan kâfirleri çıkarın. Evleri ile Karesi iline iletin ki, bunlardan sonunda bize bir kötülük gelmeye" dedi. Öyle yaptılar.

Bir iki ay bu hisarları iyice sağlamlaştırdalar. Durmadılar. Her yerden isteği olanı getirdiler.

Birgün, Gelibolu'nun kâfirleri bunların üzerine gelmek için toplandı. Bunlar da hemen karşıladılar. Savaş oldu, kâfirleri kırdılar. Hisarın kapısını yaptırdılar. Yakub Ece'ye ve Gazi Fazıl'a yoldaşlar verdiler. Bunları Gelibolu'ya havale ettiler. Gece, gündüz bunlar Gelibolu kâfirlerine huzur vermez oldular. İskelesine dahi gemi bırakmaz oldular ki çıka. Bu iki gaziye hayli yarar gaziler verdiler. Onları Gelibolu ucuna koydular. Bolayır'da oturdular."[47]

Bu tarihî metinden anlaşıldığına göre Osmanlı, daha o dönemlerde bile müslüman olmayan ve hatta kendileri ile mücadele eden bu insanlara

47. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 47-49; Ayrıca bk. *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, nşr. A. Nihal Atsız, Ankara 1985, s. 51-53; Neşrî, *Tarih*, I, 85-87.

karşı gerçek bir hoşgörü ile muamele etmişti. Osmanlıların, hareket ve davranışlarındaki başarının sırrını bu anlayışta aramak gerekir.

7) EDİRNE'NİN FETHİ

Osmanlı fethinden önce küçük bir şehir olan ve günümüzde "Kaleiçi" denilen sınırla çevrili bölgeden ibaret olan Edirne[48], Balkanlara geçip orada tutunmak ve hakimiyet kurmak için stratejik önemi haiz olan bir şehirdi. Bizans İmparatorluğu'na bağlı idi.

Süleyman Paşa'dan sonra Rumeli'nin ikinci fatihi diyebileceğimiz Sultan I. Murad, bu şehrin askerî önemini anlamıştı. Bunun için de Edirne'yi feth etmeyi kendisine hedef olarak seçmişti. Ankara'nın yeniden alınmasından sonra artık sıra Edirne'ye geliyordu.

Kaynaklardan büyük bir kısmının, Sultan Murad'ın, babasını müteakip Osmanlı tahtına geçmesinden sonra feth edildiğini bildirdiği Edirne'nin zaptı[49], Osmanlıların Avrupa'ya kesin bir şekilde yerleşmeye çalıştıklarının işareti idi.

Sultan Murad, Ankara'dan döndükten sonra Trakya'ya geçip faaliyetlere başlar. Gerçi Osmanlılar, İmparator Kantakuzenos'a defalarca yardıma geldikleri zaman, gerek Edirne'nin, gerekse bütün bir bölgenin ehemmiyetini anladıkları gibi ulaşım ve stratejisini de anlamışlardı. Bundan dolayı Edirne'nin gerisini emniyet altında bulundurmak ve İstanbul tarafından gelebilecek bir Bizans taarruzuna mani olmak için Tzurulon denilen ve daha önce alınıp sonradan elden çıkmış bulunan Çorlu'nun alınması gerekiyordu. Buraya hücum eden Osmanlı birlikleri, kısa zamanda burayı tekrar alıp surlarını yıktılar. Buradan piskoposluk merkezi olan ve Arkadiopolis denilen Lüleburgaz'a geçtiler. Burayı da kısa bir zamanda ele geçiren Osmanlılar, buranın surlarını da yıktılar. Lüleburgaz'ın zaptından hemen sonra Anadolu'dan göçmenler nakl edilerek buraya yerleştirildi. Bu, Büyük Selçukluların Anadolu'daki yerleşme siyasetlerinin bir benzeri idi. Böylece Osmanlılar'ın Trakya'yı da İslâmlaştırmaya yönelik gerçek maksatları ortaya çıkmış oluyordu.

---

48. Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s. 11-12.

49. Kaynakların verdiği farklı tarihler için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 163-164.

Bizans tarihinden bahs eden Dukas, Sultan Murad'ın Trakya'daki faaliyetlerinden bahs ederken şöyle der:

"Aynı sene zarfında, Türk başbuğu Orhan dahi vefat ederek, beyliğini oğlu Murad'a terk eyledi. Murad Bey, Trakya şehirlerinden birçoklarını hükmü altına aldıktan sonra, Edirne'yi muhasara etti. Selanik'ten başka bütün Tesalya kıtasını zapt etti. Bu suretle Murad, Bizanslılara ait tekmil yerleri ele geçirdikten sonra Trivalya (Tuna nehri ile Batı Trakya arasında kalan bölge)'ya geldi."[50]

Görüldüğü gibi Sultan Murad, Edirne yolu üzerinde bulunan ve daha önce düşman eline geçmiş olan Çorlu ile Lüleburgazı aldıktan sonra Edirne üzerine yürüyüp orayı feth etti. Bu arada Bizans'ın daha önce geri almış olduğu Malkara, Keşan ve İpsala, Gazi Evrenos Bey tarafından tekrar zapt edilip Osmanlı idaresine katıldı. Hacı İlbeyi ise Enez Körfezi üzerinde ve Meriç'in batısında bulunan Dedeağacı (Megri-Makrı) kasaba ve limanını aldı. Buradan da Kuzeye doğru Meriç'i takib etmek suretiyle Didimatihon denilen Dimetoka'yı zapt etmişti.

Evrenos ve Hacı İlbeyi, yukarıda belirtilen yerleri elde ettikleri sırada bütün komutanların davetiyle Lüleburgaz mevkiinde toplanan bir harp meclisinde, verilen karar üzerine beylerbeyi Lala Şahin Paşa büyük bir kuvvetle Edirne üzerine sevk edildi. Bulgarların, Rumlara yardım etmeleri ihtimaline karşı sağ koldan Karadeniz sahiline doğru ilerleyen bir kısım kuvvetler, Kırklareli'ni işgal; Serez ve Drama taraflarında bulunan Sırpların da müdahale edebilecekleri düşünülerek sol kola memur edilmiş olan Evrenos kuvvetleri de Dimetoka'nın batısına doğru sevkedilerek savunma tertibatı alındı. Nihayet Babaeski ile Pınarhisar arasında Sazlıdere mevkiine kadar gelmiş olan Rum ve Bulgar kuvvetleri ile yapılan kesin bir meydan muharebesi sonunda düşman bozuldu. Bunun sonucunda da Edirne zapt edildi (764 H. / 1363 M.). Edirne'de bulunan Rum komutan ise Meriç nehrinin kabarmasından istifade ile bir gece, maiyetinin bir kısmı ile bir kayığa atlayıp Enez'e kadar inerek oradan da Sırp ülkesine kaçmaya muvaffak oldu.[51]

Sultan Murad, Edirne vaziyetini yoluna koyduktan sonra Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'yı burada bırakarak kendisi Dimetoka'ya gitti. Bir müddet için orasını kendisine karargah yaptı. Orada bir cami ile kendisine bir saray yaptırdı.

50. Dukas, *Bizans Tarihi*, trc. VL. Mirmıroğlu, İstanbul 1956, s. 6.

51. Âşıkpaşazâde, s. 53-54; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 163-164.

Sultan Murad, bununla yetinmeyerek faaliyetlerine devam etti. O, Lala Şahin'i kuzeyde Filibe ve Zagra taraflarına sevk ettiği gibi Evrenos Beyi de Batı Trakya'nın fethine (Gümülcine) memur etti. Lala Şahin Paşa pirinç ziraatiyle meşhur olan Filibe (Plovdiv)'i muhasara etti. Bu kuşatmaya dayanamayacağını anlayan kale muhafızı teslim olarak ailesiyle birlikte Sırbistan'a gitti. Evrenos Bey de Gümülcine ile o havalide bazı yerleri aldı. Edirne'den sonra Filibe'nin de alınmasıyla Bizans, Bulgar ve Makedonya'daki Sırpların birbirleri ile olan irtibatları kesilmiş oluyordu. Böylece Bizans, tamamiyle Osmanlılarca çevrilmiş bulunuyordu.

Doğu Trakya'da yayılmakta olan Müslüman Türklerin bu yayılmasını önlemek için 1361 Temmuzunda İmparator Beşinci İoannis ile Venedikliler arasında bir antlaşma yapılmışsa da bir fayda temin edilemedi. Çünkü Osmanlılar, mütemadiyen Anadolu'dan göçmen naklederek sahilleri de sıkı sıkıya ellerinde tuttuklarından ayrıca yerli halka karşı çok merhametli ve âdilane bir idare tarzı uyguladıklarından içerde de herhangi bir isyan hareketine rastlanmıyordu. Bundan dolayı Bizans ile Venedikliler arasındaki ittifaktan bir netice elde edilemedi. Bunun üzerine imparator 1364'te Osmanlı Devleti ile anlaşarak mevcud vaziyeti kabule mecbur olmuştu. Böylece Bizanslılar açısından Osmanlıların eline geçmiş bulunan yerlerin tekrar alınması ümidi de ortadan kalkmıştı. Çünkü İmparator, Osmanlıların aldıkları yerleri ne kendisinin ne de Sırpların geri almak için bir teşebbüste bulunmayacaklarını garanti ediyordu.[52]

Edirne ve Doğu Trakya'nın fethi, Osmanlıların Avrupa'da kesin olarak yerleştiklerini gösteren bir hadisedir. Bu, Anadolu Müslüman Türk tarihi için olduğu kadar Balkanlar ve buna bağlı olarak Avrupa için de bir dönüm noktası olmuştur. Zira Osmanlılar sayesinde Avrupa, dinî müsamaha, insana saygı ve hukuka riayet gibi kavramlarla karşılaştı ki, bunları daha önce pek bildiği ve uyguladığı söylenemez. Osmanli fütuhatının manevî sebep ve faktörlerinden bahs edilirken bu konuya daha detaylı bir şekilde temas edileceğini belirtmek gerekir.

Babasından devr aldığı küçük beyliği iki misli büyüterek teşkilatlı bir devlet haline getiren Orhan Bey, 1362 yılında vefat etti. Onun vefatı esnasında devletin sınırları 95.000 km^2'ye çıkmıştı.

---

52. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 164-165.

C. ORHAN BEY ve DEVLET TEŞKİLÂTI

Osmanlı Devleti'nin ilk teşkilâtı Orhan gazi zamanında kuruldu. Daha önce küçük bir beylik olan devlet, onun zamanındaki fetihlerle gittikçe genişleyip büyümeye başladı. Bu genişleme duraksamadan devam ettiği için yeni müesseseler ile desteklenmesi ve sağlam temellere oturtulması gerekiyordu. Bu bakımdan bu siyasî varlık ve birliğe bir hayatiyet ve devamlılık kazandırmak gerekiyordu ki bu da sağlam ve temelli müesseselerin kurulması ile mümkündü. Beylik, yavaş yavaş aşiret usûl ve kaidelerinden az da olsa ayrılmak ihtiyacını hissediyordu. Çünkü o ana kadar, daha önce karşılaşmadığı farklı din, kültür, ırk ve medeniyetlere sahip insanları sınırları içinde barındırmaya başlamıştı. Bu da ortaya çıkan yeni problemlere karşı zamanın ve şartların gerektirdiği çözümleri bulmakla mümkündü. Bu hareket tarzı ,ona modern bir devlet olma anlayışını sağlamıştı. İdare sahasında, adalet, askerlik, vergi gibi konularda yeni teşkilâtların kurulması icab ediyordu. Bu konularda ulema sınıfından gelmiş olan vezir Alaeddin Paşa ile Bursa Kadısı Cendereli Kara Halil Efendi büyük bir gayret ve faaliyet içinde idiler. Bu maksatla Orhan Bey'in tahta geçişinin (cülûs) üçüncü yılında bir gümüş sikke basıldı. Bu parada Osmanlıların mensub oldukları Kayı boyu damgası da bulunuyordu.[53]

Bilindiği gibi para, ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir rol oynamaktadır. Keza o, bir devletin istiklâl (bağımsızlık) alâmetlerindendir. Osmanlıların ilk defa kullandığı para birimi akça idi. Burada üzerinde durmamız ve belirtmemiz gereken bir nokta da şimdiye kadar ilk Osmanlı akçasının Orhan Bey zamanında basılmış olması meselesidir. Halbuki yeni araştırmalar ilk Osmanlı parasının Osman Gazi döneminde basılmış olduğunu göstermektedir. Bununla beraber bu paranın nerede ve hangi tarihlerde basıldığı belli değildir.[54]

Orhan Bey, idareciliği bakımından tam bir devlet kurucusu idi. Bütün tarih ve kaynaklar, onun Osmanlı Beyliği'ni hakiki bir devlet haline getirdiğinde müttefiktirler. Orhan Bey, ilk devlet teşkilâtında Anadolu Selçuklula-

---

53. Gökbilgin, "Orhan", *İA*, IX, 404.

54. İbrahim Artuk "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (1071-1920), Ankara 1980, s. 27-33; Şahin "Osmanlı Siyasi Tarihi, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, X, 142.

rı ile İlhanlıları örnek almış ve buna göre bir hükümet teşkilatı vücuda getirmişti. Bunun esas temeli ise merkezdeki **"Divân"** idi. Henüz bey ünvanını taşıyan hükümdar bu divana başkanlık yapmaktaydı. Divâna, hükümet reisi durumunda bulunan ve ilk dönemlerde ilmiye sınıfından gelmesi mutad olan vezirin de icabında başkanlık ettiği olurdu. Orhan Bey devri ilk vezirinin Ramazan 723 (Eylül 1323) tarihli ve Orhan Bey zevcelerinden Asporça Hatun vakfiyesinden anlaşıldığına göre Hacı Kemaleddin oğlu Alaeddin Paşa (öl. 1340) adında ilmiye sınıfından belki "ahi" ricalinden bir zat olduğu ve bunun isim benzerliği yüzünden Orhan Bey'in küçük kardeşi Alaeddin Bey ile karıştırıldığı görülmektedir. İkinci veziri Ahi Mahmud oğlu Nizameddin Ahmed Paşa idi.

Şehir, kasaba ve kazaların idaresinde ise, Osman Bey zamanından itibaren elde edilen yerler, buraları feth eden beylere verilmek suretiyle doğrudan doğruya aşiretin ileri gelen ve birer askerî komutanı durumunda bulunan kimselerce kullanılıyordu. Başka bir ifade ile Orhan Bey'in kurduğu bu sistem, Selçuklu divân dairesi ile çevrelerindekinin aynısı idi. Mesela Eskişehir, Bilecik, İznik, Karacahisar, İnönü, İzmit, Yenişehir, Bursa gibi şehirler, hep birer kaza teşkil ediyorlardı. Bu sebepten oralarda bir kadı ve subaşı bulunuyordu.

Orhan Bey, Osmanlı Beyliği'nde muntazam bir devlet teşkilatı meydana getirdiği sırada bütün tımarlıları belli birlikler halinde bazı kumanda kademelerine bağladı. O dönem Osmanlı ordusunun en mühim unsurunu teşkil eden bu birlikler, bilhassa aşiretlerden, hizmetleri karşılığında kendilerine tımarlar verilmek üzere genellikle toplu bir halde vazifeye alınan sipahilerdi. Bunların ileri gelenleri, kendi boy ve oymaklarından topladıkları adamları ile beraber, seferde vazife alıyorlardı. Gaza ve fetihten sonra bu gazilere başlangıçta tımar (dirlik) verildiği gibi onları idare edenlere de daha yüksek bir tımar tahsis ediliyordu. Tamamı atlı olan bu tımarlar, bir alay haline konularak başlarına en büyük tımar sahibi olan kimse **alay beyi** tayin ediliyordu. Her kazanın tımarlıları birer çeribaşı idaresinde idiler. Orhan Bey devletinin dayandığı ikinci sınıf askerî kuvvet yaya ve müsellem teşkilâtı idi. Bu askerî teşkilâtın ortaya çıkması zaruret halini almıştı. Çünkü her zaman, vaktinde sefere gelemeyen veya uzun süre devam eden kuşatma hizmetlerinde kalamadıklarından dolayı başarıları mahdud olan aşiret sipahilerinin yerine, devamlı bir askerî birliğin kurulması gerekiyordu. Ancak bu sayede, Orhan Bey zamanında, sınırları bir hayli genişleyen beyliğin her tarafına zamanında ulaşılabilecekti.

Osmanlı Beyliği'nin ilk mühim fethi olan ve hem yeni hem de kuvvetli bir siyasî varlığı ortaya koyma yolunda belki en önemli adım, Orhan Bey'in Bursa'yı aldıktan sonra burada kurduğu ve kendisinden sonra gelen haleflerinin de izinde yürüyerek devam ettirdikleri tesislerin, bu şehirde büyük bir Müslüman Türk nüfusunun toplanmasına sebep olması gerçeği idi. O, işin hemen başında kilise ve manastırları cami ve medreseye çevirmek suretiyle ilk ihtiyaçları karşılamış oluyordu. Burada birçok da vakıf tesis etti.

Orhan Gazi, feth ettiği ülkelerde tebeasına karşı adaletle uyguladığı siyasete çok dikkat ediyordu. O,devletin temellerini babasından tevarüs ettiği adalet anlayışı üzerine kurmuştu. Bu sebepledir ki tebeası arasında herhangi bir ayırım yapmadan herkese gerektiği şekilde muamelede bulunuyordu. Bununla beraber o, kendi toplumunun faydasına olan her konuda öncülük ediyordu. Bu bakımdan zapt ettiği yerlerdeki kiliseleri mescid ve medreselere çevirmekle yetinmemişti. Vakıflar kurmak suretiyle bu öncülüğünü sosyal alanda da göstermişti. Nitekim Bursa'da yoksullar evi yaptırıp fakirleri doyurmak için mallar vakf eder. Yoksullar evinde bilgin ve hafızlara da maaş bağlar.[55] Daha önceki Müslüman devletlerde de varlığına şahid olduğumuz imâret müessesesinin Osmanlılar'daki ilk müessisi Orhan Bey'dir. O, İznik'in Yenişehir kapısında bir imâret kurar. Bu imâretin şeyhliğini, dedesi Edebalı'nın müridi olan Hacı Hasan'a verir. Orhan Gazi bu ilk imâretin açılış merasiminde bizzat kendisi hizmet eder. Fakirlere çorba dağıtır, akşam olunca da imâretin kandillerini, yine bizzat kendisi yakar.[56]

Bilindiği gibi toplumun eğitim ve kültür hayatının gelişmesinde önemli derecede rolü bulunan müesseselerden biri de medreselerdir. İşte burada da ilk defa Orhan Gazi'nin faaliyete geçtiğini ve ilk Osmanlı medresesini 731 (M. 1330) yılında İznik'te kurduğunu görüyoruz.[57] Yine onun 1335 yılında Bursa'da kurmuş olduğu medrese zamanla İznik medresesini gölgede bırakmış ve devrin yüksek tahsil müessesesi haline gelmiştir. O, ilim ve ilim adamlarına saygıda kusur etmezdi. Onları takdir etmekte mahirdi. İlk zamanlarında kendisini İznik'te ziyaret etmiş olan Mağribli (Fas)

55. Şükrullah, s. 53.

56. Âşıkpaşazâde, s. 42.

57. Bu konuda geniş bilgi için bk. Taşköprüzâde, *eş-Şekaik*, s. 8; Mecdi Mehemmed Efendi, *Hedaiku'ş-Şekaik*, İstanbul 1989, s. 27; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 67.

seyyah İbn Batûta, Orhan Gazi'den sıtayışkâr bir şekilde bahs eder. Onun, Türkmen meliklerinin büyüğü olduğunu söylemekle kalmaz, onun yanında gördüğü ikramları ve onun ülkesini nasıl dolaştığını açık bir şekilde anlatır.[58]

Orhan Bey'in, Süleyman Paşa, Sultan Murad, İbrahim, Halil ve Kasım adlarında oğulları olmuştu. 1362'de vefat ettiği zaman Murad, İbrahim ve Halil hayatta idiler. Orhan Bey, Kantakuzenos'un kızı olan eşi Theodora'dan doğan oğlu Halil'i çok seviyordu. İbrahim'in annesinin ise imparator III. Andronikos'un kızı Asporça Hatun olduğu ve Orhan Bey'in bu zevcesinden Fatma adında bir kızının da bulunduğu sanılmaktadır. Bu şekilde Orhan Bey, hem Kantakuzenos'un kızını almış, hem de Paleolog hanedanına damat olmuş demekti. Süleyman Paşa ile Murad Bey ise Yarhisar tekfurunun kızı olan Nilüfer Hatun adındaki ilk zevcesinden idi.[59]

58. İbn Batuta, *Tuhfetu'n-Nuzzar fî Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfar*, Mısır 1322, I, 198.
59. M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA*, IX, 407.

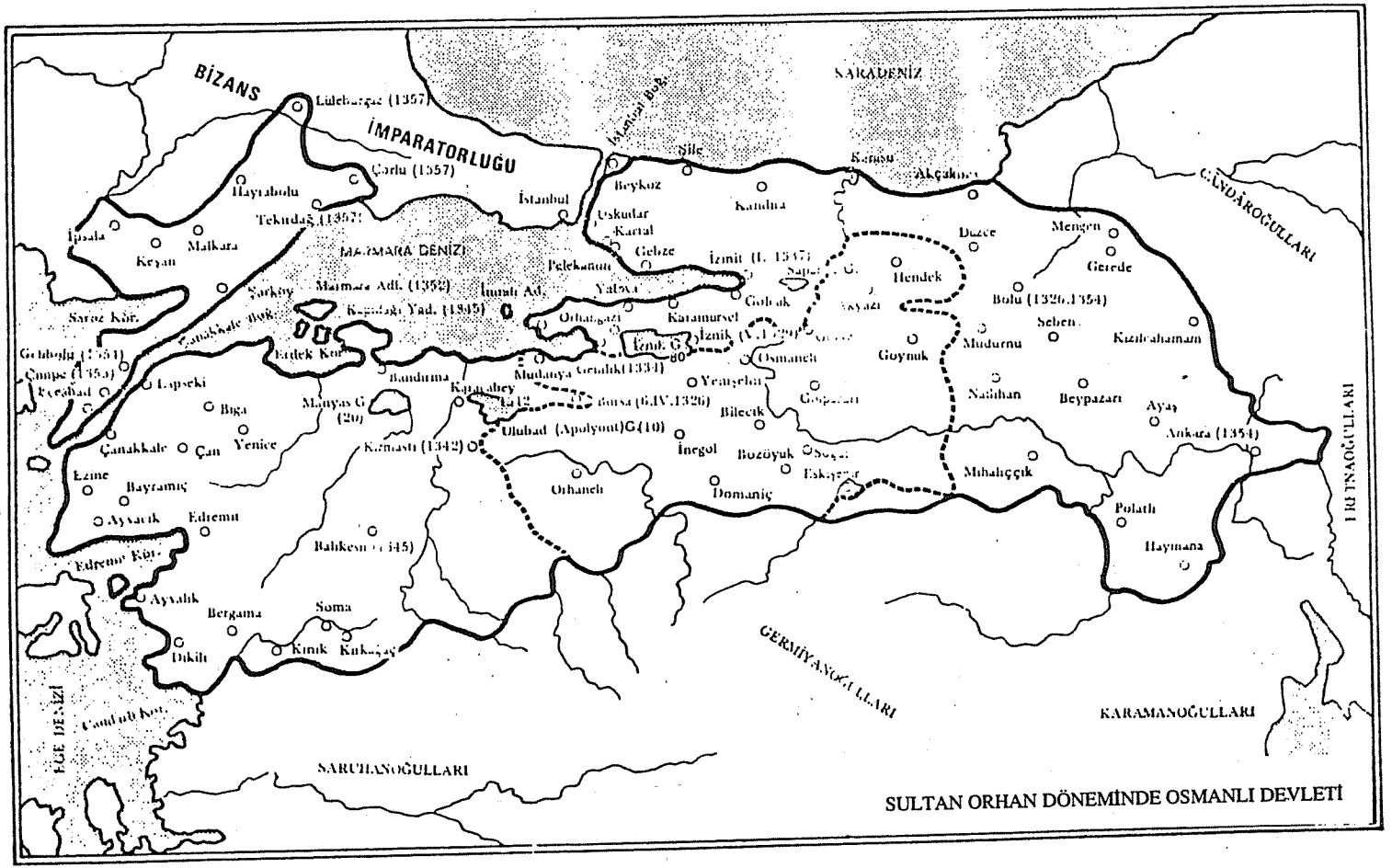

SULTAN ORHAN DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ

A. I. MURAD

Osmanlı Devleti'nin üç büyük kurucusundan biri olan I. Murad, kanun ve nizamlara saygılı, teşkilatçı ve komutanlık özelliklerini taşıyan bir hükümdardı. Az ve öz konuşan padişahın, iyiliksever ve merhametli bir kişiliği olduğu için kendisine "Hüdâvendigâr" lakabı verilmişti.

Osmanlı tarihinde Murad Hüdâvendigâr ve Gâzi Hünkâr adları ile anılıp şöhret kazanan bu hükümdar, Orhan Gazi'nin 6 oğlundan yaş itibarı ile dördüncüsüdür. Latin kaynaklarında Amurad adı ile anılır.[1]

Annesi, Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun'dur. Daha önce de belirtildiğine göre doğumu 1326 senesidir. Ana bir kardeşi olan Süleyman Paşa'nın ölümü üzerine o tarihlerde 36 veya 37 yaşlarında bulunan Murad, ahiler ve komutanların kararı ile Bursa'ya davet edilerek hükümdar ilan edilmiştir. Bazı kitâbe ve eserlerde "Meliku'l-Âdil el-Gâzi es-Sultan Gıyasu'd-Dünya ve'd-Din Ebu'l-Feth, Şihabu'd-Din" gibi ünvanları taşıdığı da görülmektedir.[2]

Ordu ile milletin göz bebeği durumunda bulunan ve çok sevilen Şehzade Süleyman'ın ölümü üzerine, veliahd olup babasının tahtına geçen Murad, veliahd olarak yetiştirilmemiş olmasına rağmen hükümdarlık sorumluluklarını devr alırken tereddüt ve şaşkınlığa düşmeden yerine sıkı basıp oturmuştu. Çünkü o, babasının vefatından önce Rumeli'de esas kuvvetleri-

---

1. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Murad I" *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, VIII, 587.
2. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, (göst. yer).

nin başında bulunuyordu. Trakya'da gerçekleştirdiği fetihlerle ün kazandığı gibi idare ve yönetim işinde de pişmişti. O, Bizans'a karşı yapılan fütuhat ve kazanılan zaferlerin temsilcisi durumunda idi. Bu sebeple de devlet işlerinde büyük bir nüfuza sahip olan ahi ve gazilerin desteğini alarak tahta geçti. Tahta geçince, babasının Trakya'da izlemekte olduğu fetih siyasetini devam ettirmek istiyordu. onun, Rumeli'deki harp sahasından ayrılıp Bursa'ya gelmesi üzerine Bizans kuvvetleri taarruza geçerek Türklerin elinde bulunan Burgaz, Çorlu ve Malkara'yı geri alıp, Türk kuvvetlerini sahile doğru çekilmeye mecbur ettiler. Bunun üzerine Sultan Murad, Rumeli'ye dönmek isterken Asya'da meydana gelen olaylar yüzünden Avrupa'daki tasavvurlarını geciktirmek zorunda kaldı.

1) ANKARA'NIN YENİDEN ZAPTI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra bu devletin mirasçıları durumunda bulunan on bey arasında kendisini en kuvvetli hisseden Karaman Beyi olmuştu. Bu bey, Osmanlıların her an artmakta olan güçlerinin kendisi için tehlike meydana getirdiğini sezip Osmanlıların son teşebbüslerinden de endişelenince onlara karşı ahiler ile Eretna Beyi'ni kışkırtmaya başladı.

Ankara, daha önce Sivas ve Kayseri bölgesinin hükümdarı olan Alaeddin Eretna'ya ait iken, onun ölümünden sonra 1354 yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından zapt edilerek Osmanlı topraklarına katılmıştı. Orhan Gazi'nin vefatı üzerine Karamanoğlu ile Sivas hükümdarı Gıyaseddin Mehmed'in teşvikleri ile Ankara ahileri, şehirdeki Osmanlı muhafızlarını kovarak daha önceki beylerinin idare ve yönetimine döndüler. Devamlı olarak Ankara'yı kendi beyliğinin hakimiyeti altında kabul eden Eretna Beyi, Karamanoğullarının teşvikiyle tekrar Ankara'ya hakim duruma gelmişti.

Sultan Murad, hem Rumeli hem de Anadolu'da meydana gelen bu tehlikeli durumda ne yapılması gerektiği hususunda ulema ve devlet erkânı ile istişarede bulundu. Tehlikeli bir durum arzeden kardeşler ve Ankara probleminin çözümü için karar ve fetva aldı.[3] Bunun üzerine Sultan I. Mu-

3. Şükrullah, *Behcetu't-Tevârih*, s. 55; Uzunçarşılı, "Murad I", *İA*, VIII, 588.

rad Lala Şahin Paşa'yı Rulemi'de kaymakam bırakıp 25 bin askerle Ankara üzerine yürüdü. Bu esnada Eretna Beyliği'nin idaresinden memnun olmayan şehir halkı ve ahiler, mukavemet etmeden sultanı törenle karşılayarak ona hediyeler takdim ettiler. Böylece şehir yeniden Osmanlı hakimiyetine geçmiş oldu.[4]

Hoca Saadeddin Efendi, Ankara'nın yeniden zaptını anlatırken enteresan bazı noktalara da temas eder. Karamanlıların ortalığı karıştırmak için Ermenilerle de iş birliği yaptığını ve Müslüman halka zulm etmek üzere anlaştıklarını anlatarak şöyle der:

"Sultan Murad, Allah'ın yardım ve keremi eseri olarak şahlık tahtına oturunca ilk işi halkın ve askerlerin ihtiyaçlarını görmek ve Hz. Peygamber'in şeriatını yerine getirmek olmuştur. Böylece halkın dileklerini yoluna koyduktan sonra Rumeli yakasında olan askerlerin, başlarında bir komutan ve serdarın bulunmaması yüzünden sıkıntı içinde olduklarını ve keremli padişahlarının yolunu gözlediklerini bildiğinden, cihad niyetiyle ülkeler feth etmek üzere o tarafa yönelmişti. Anadolu'da ise "bazı hukkam ve mulûk, şikak ve nifak üzre ittifak mesleğine sülûk edüp hususa valiyan-ı Karaman ve Ermeniye-i suğra (Karaman idarecileri ve Küçük Ermenistan) ve civarlarında olan bazı kötü niyetli beylerin başlıca emelleri Osmanlı toprağını yağmalamak olduğundan hünkârın Gelibolu'ya yöneldiğini öğrenince bir araya gelip bazı kararlar ve gizli tedbirler almakta kusur etmemişlerdi. Sonu ayrılık ve fesad olacak bu düşünce ile and içip el bağlamışlar. Ayrıca çevredeki kâfir hükümdarlara da kararlarını duyurmuşlardı. Böylece İslâm ülkelerini yağmalamak, Müslümanlara zarar ve ziyanda bulunmak için, Şeytan'ın bu takımı ile gönül ve dil birliği etmişlerdi. Böylece İslâm'ın gereğini bir kenara bırakıp müşrik ve kin ehli ile iş birliği edip bütün Osmanlı ülkesini çarpıp yakmak konusunda anlaşmışlardı. Bunun için de bazı bölgelere (hudud boyları) saldırarak Bursa ve İznik üzerine yürümeye kalkışmışlardı. Durum, melekler ordusunun şahı olan sultanın eşiğine iletilince din bilginlerini ve işleri yöneten fukahayı toplamış, onlara amacımız ve emelimiz dinimize destek olmak "kâfirler ve münafıklarla cihad et" (Kur'an, et-Tevbe 73) emrine uymaktır. Bu emirdeki sıraya uyarak önce kâfirlerin fitnesini def etmek, yaramazların zararına son vermek için bu diyara gelmiştik. Fakat şimdi kulağımıza Karaman beylerinin çevrelerindeki azgın topluluklarla birlik-

4. Geniş bilgi için bk. Şükrullah, s. 55; Hammer, I, 204; Ahmed Rasim, *Osanlı Tarihi*, İstanbul 1328, I, 61-62; Mahmud Şakir, *et-Tarihu'l-İslâmî*, Beyrut 1987, VIII, 66.

te İslâm ülkelerini yağmalamak konusunda iş birliği ettikleri, bazı bölgeleri yakıp yıktıktan sonra İznik ve Bursa üstüne düştükleri haberi geldi. Bu nifak takımının büyük ülkeme yaklaşmış oldukları şu sırada zararlarını ortadan kaldırmaya, saçtıkları fitne ateşini söndürmeye çalışmazsak, İslâm ülkeleri harap, halk ve köylüler de berbat olurlar. Hal böyle olunca ulemanın fetvası ve akıl sahibi kişilerin görüşleri nedir diye sormuştu. Faziletli kişiler topluca, tehlikenin def edilmesi işinin öne alınmasından yana görüş bildirdiler. Münafıkların ortaya çıkardıkları karışıklığın aradan giderilmesinin önemini belirttiler. Bunun üzerine Gâzi Hüdâvendigâr da ulemanın fetvasını bayrak ve rehber edinerek Anadolu yakasına geçti. Zaferleri taşıyan askerleri ile Karaman beylerini ülkesinden çıkarıp sınır boyunu tutmak için Ankara kalesini kuşattı. Bu arada ol nifak ehli ile iş birliği eden bazı yaramazları ve kötü yolun yolcularını yakalayıp, bunlara katılanlar veya onlardan umut bekleyenler kırılıp dökülünceye kadar kovaladı. Ankara'ya sahib olan istiklâl davasına düşerek bu kaleyi ve çevresini ele geçiren Ahi adını taşıyan cemaat, adalet ıssı Sultan Murad Han Gazi'nin yüce kuvvetini ve erişilmez gücünü görünce direnmeye imkân olmadığını anlamışlar, hediye ve armağanlar derleyip padişahlara has peşkeşlerle sultanın otağına gelmişler, boyun eğdiklerini bildirip kalenin anahtarlarını teslim etmişlerdi. Onların bu tutumu padişahlık merhametine, şahlık yüceliğine uygun düştüğünden tamamı devlet hizmetine alındılar. Kale ile hisarın korunması için asker ve dizdar bırakıldıktan sonra yakın çevrede bulunan bazı kaleler de yöneticilerinin elinden alınarak Osmanlı ülkesine katıldı. Bu güzel şehir, yani Ankara pek çok geliri olan bir beldedir. Tarım ürünleri yanında zırh yapımıyla da tanınmıştır. Ayrıca yün, moher ve daha başka nefis kumaşlar burada dokunurdu. Bunlar, İran, Arabistan, Bizans ve Frenk diyarına yollanırdı."[5]

O dönemlerin, büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı gelişmiş ekonomisi ile temayüz eden Ankara, birçok devlet ve beyliğin dikkatlerini üzerinde topluyordu. Bunun içindir ki Ankara'dan bahs ederken Hammer de şöyle söyleyecektir:

"İskender'in, Küçük Asya'daki fetihlerinin kuzey noktası olan bu şehir, Hilafetin ve Bizans İmparatorluğu'nun yükseliş çağlarında Amuryum (Anamur) gibi, Kostantiniyye (İstanbul) ve İslâm hükümdarları arasında sürekli bir çekişme konusu idi. Harun Reşid ile Me'mun Ankara'yı feth ettiler.

5. Hoca Saadeddin Efendi, I, 67-68. Ayrıca bk. Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, (Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu) İstanbul 1974, I, 109-111.

Harun Reşid, Doğu Roma İmparatorluğu arazisi üzerindeki zaferinin hatırasını ebedileştirmek için Ankara'nın muhteşem iki kapı kanadını Bağdad'a nakl ettirdi. Ankara'nın elde bulunması, Murad için önemli idi. Zira Orta Asya ticaretinin merkezi, Suriye ve Ermenistan'dan Türkiye ve Kilikya sahillerine giden yolların merkez noktası idi. Küçük Asya'nın en zengin vilayetlerinden biri olan Ankara, eski çağlarda yağlı kuyruklu koyun sürüleri, uzun ve yumuşak tüylü keçileri ile meşhur olduğu gibi zamanımızda dahi örtüleri, yünleri, bina harçlarının sağlamlığı, otuz altı çeşidi sayılan armutlarının lezzeti, elmaları, üzümleri gibi meyveleri de az şöhretli değildir. Ayaş suları da kaplıca olmak ve içilmek için en şifalı sulardır. Keza Ankara, pehlivan yetiştirmek ve ibadethaneleri ile de şöhret kazanmıştır."[6]

2) SULTAN MURAD'IN TEŞKİLÂTÇILIĞI

Murad Hüdavendigâr, Ankara'yı alıp Karaman beyi tarafından yapılan kışkırtmaların sebep olduğu karışıklıkları da bastırdıktan sonra gözlerini Avrupa'ya çevirdi. Bu arada Sultan Murad, zamanın gerektirdiği bazı yeni kanun ve tesislere de baş vurmaktan geri kalmıyordu. Nitekim kendisinden önce bir sefere başlamadan evvel o çağda en büyük ve mertebe bakımından en yüksek sayılan taht merkezi olan Bursa kadılığının, ordu kadılığı ile birleştirilmesini emr eder. Böylece ilk defa "kadıaskerlik müessesesi" doğmuş oldu. Böyle bir müessesenin teşkiline de ihtiyaç vardı. Çünkü daha önce her sefere çıkışta rütbesi en yüksek olan taht kenti kadısı, seferlerde anlaşmazlıkları çözer, askerlerin törelere göre nizam içinde hareket etmelerine bakardı. Murad zamanında asker sayısında meydana gelen büyük artış, böyle bir makamın ihdasına ihtiyaç gösterdi. Savaşta ve barışta işlerin yürütülmesi, anlaşmazlıkların giderilmesi, her türlü özel durumların incelenmesi ve terekenin hesaplanması görevlerinin kadıaskerlere bırakılması uygun görüldü. Böylece bu göreve getirilen kimse, asker olan ve olmayan idareciler üzerinde üstün bir kontrol hakkına sahip bulunacaktır. O sıralarda Bursa Kadısı olan Çandarlı (Cendereli) Kara Halil Hayreddin Paşa en selahiyetli kişilerden ve kadıların en ulularından olduğu için bu göreve getirilmiş oldu.[7]

Sultan Murad, zaman ve şartların gerektirdiği yenilikleri yapma ve

6. Hammer, I, 204, 205.

7. Âşıkpaşazâde, s. 52; Hoca Saadeddin Efendi, I, 69.

tedbirlere baş vurmaktan çekinmiyordu. Gerçekten, ataları en büyük çocuklarını ordulara komutan tayin ederek onları beylerbeyi sıfatı ile ülkeler zapt etmeye gönderiyorlardı. Sultan Murad'ın, delikanlılık çağına gelmiş oğlunun bulunmamasından dolayı en kıdemli beylerden ve saltanatın temel direklerinden olan Lala Şahin Bey'in, asker ve ordunun tertibi, savaş araçlarının sağlanması için "beylerbeyilik" görevi ile başa geçirilmesi uygun görülmüştü. Bundan sonra o, deniz kenarında, sayısız askerin karşı tarafa geçişini sağlayacak gemiler yaptırmakla da görevlendirildi.

Hammer, Beylerbeyliğin, hanedanın dışından birine verilmesini daha değişik bir açıdan değerlendirerek şöyle der:

"Lala Şahin, beylerbeyi ünvanıyla Osmanlı ordularına baş komutan oldu. Beylerbeyi me'muriyeti -Aynı zamanda vezirlik görevini de içine almaktadır- önceki padişahlar zamanında onların en yakın akrabasına veya büyük oğullarına verilirdi. Nasıl ki Orhan'ın biraderi Alaeddin ve ondan sonra oğlu Süleyman'ın bu iki hizmeti idare ettiklerini görmüştük. Murad, bu sistemde bir karışıklık ve saltanat için bir tehlike sezerek bundan sonra oğullarını müşavere meclisine kabul etmemek ve asker baş komutanlığını yabancılara tevdi' etmek suretiyle eski usûlü bozdu. Hükümete yeni bir güven veren bu sistem, Birinci Murad'dan sonra gelenler tarafından da değiştirilmemiş ve ona uyulmuştur."[8]

B. SULTAN MURAD'IN RUMELİ SİYASETİ

Lala Şahin Paşa'nın orduyu toplaması ve askerî hazırlıkların yapılmasından sonra Rummeli yakasına geçildi. Padişah ilk önce kardeşi Süleyman Paşa'nın mezarını ziyaret edip onun adına ve sevabı ona ait olmak üzere sadaka dağıtmıştı. Sultan Murad bununla da yetinmeyerek onun adına vakıflar tesis etmişti. Bundan sonra hükümdar cihad için yoluna devam etmişti. İlk önce Gelibolu'dan fazla uzakta bulunmayan ve Elespon üzerinde kurulmuş olan Bontos kalesi kuşatıldı. Kale tekfuru böyle sayısız ve heybetli bir ordunun karşısında tutunamayacağını anlayıp kaleyi teslim eyledi. Bundan sonra da Çorlu üzerine yürüyen Sultan Murad, orayı da feth ederek yeniden ele geçirdi. Daha önce belirtildiği gibi Edirne'ye varıp orayı da feth eden

8. Hammer, I, 206-207.

Murad Hüdavendigâr, artık Balkanlar'da yerleşmek, mekan tutmak ve orayı yurt edinmek üzere buraya yerleşir.[9]

Bilindiği gibi Edirne, Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin kavşak noktasında bulunmaktadır. Bu bakımdan buranın gülsuyu ve gülyağı Mısır ve İran'dakilerle boy ölçüşecek bir durumdaydı. Sabunu, Suriye sabunlarını, şekerlemeleri Konya'nınkileri aratmazdı. Yerinin ve halkının güzelliği dillere destandı. Osmanlılar, burayı Cenab-ı Hak tarafından özellikle korunan ve medeniyetçe pek ileri bir şehir saymışlardır. Burası şehri süsleyen yapılar, saraylar, çarşılar, camiler, okullar ve köprüler bakımından pek çok seyyahın dikkatini çekmekteydi.

Gerçekten de Edirne, askerlik, siyaset ve ticaret münasebetleri bakımından sahip olduğu stratejik mevkii dolayısıyla Osmanlı padişahlarının taht merkezi olmaya değerdi. Bununla beraber Sultan Murad, ikametgah olarak Dimetoka'yı seçmiş ve orada bir saray yaptırmıştı. Sultan Murad'ın, Edirne yerine Dimetoka'yı seçmesinin sebebi, o dönemde Dimetoka'nın daha bayındır ve mamur olması ile sarayının Edirne'dekine göre daha iyi olması olarak gösterilmektedir.[10] Padişah, Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın Edirne'de oturmasını ve Kuzey Trakya'da fetihlere devam etmesini istemişti. Bu arada Evrenos da bu bölgenin güneyinde Gümülcine ve Vardar gibi yerleri aldı. Bu iki şehirde Evrenos'un hatırası, sadece bunları feth etmiş olduğu için değil, fakat birçok cami ile kervansaray yaptırdığı ve onlar için yeteri kadar tahsisat bağladığı için de saklı kalmıştır. Lala Şahin'e gelince o, zafer sancaklarını Balkan eteklerine kadar ulaştırmış ve en önemli yerlerden olup Belgrad'a kadar bütün memlekete pirinç vermekte olan iki Zağra (Eski ve Yeni) ile Filibe'yi almıştır. Lala Şahin de Evrenos gibi Osmanlı ülkesine kattığı şehirlere ziynet veren ihtişamlı yapılarla adını yaşatmıştır. Bunlar arasında Filibe'de iki ok atımı uzunluğunda ve iki arabanın yanyana geçebileceği bir taş köprü anılabilir.[11]

Lala Şahin Paşa'nın, Zağra'yı feth etmesinden sonra Osmanlıların eline pek çok esir düşmüştü. Esir sayısı o kadar artmıştı ki, bir adamın değeri yüz yirmi beş akça gibi çok az sayılabilecek bir meblağa düşmüştü. Hoca Saadeddin Efendi, gerek bu dönem ve gerekse önceki dönemde ortaya çı-

9. Edirne ve çevresinin fethi hakkındaki bilgi, daha önce "Rumeliye Geçiş" bahsinde verilmişti.

10. Peremeci, *Edirne Tarihi*, s. 12.

11. Hoca Saadeddin Efendi, I, 73-74; Hammer, I, 209-210.

kan "Pencik vergisi"[12] hakkında bilgiler verir. Buna göre Karaman'da doğan fakih Kara Rüstem, Karaman'dan Sultan Birinci Murad'ın yanına gelir. Elde edilen diğer ganimetlerin taksiminde olan uygulamanın esirler konusunda uygulanmadığını ve şeriatın emr ettiği beşte bir vergi ödemenin yapılmadığını görür. Bunun üzerine hemen devrin kadıaskeri olan Çandarlı Kara Halil'in huzuruna çıkıp diğer ganimetlerden alındığı gibi esirlerden de beşte bir hissenin devlet için alınması gerektiğini söyler. Çandarlı Halil'in, durumu Sultan'a arz etmesi üzerine o da Kur'an ve Sünnetin gereğinin yerine getirilmesini ister. Durumun takdiri için toplanan bir hey'et, her esir için 125 akça fiyat takdir eder. Bu fiyatın beşte biri olan 25 akçanın pencik (humus) vergisi olarak devlet adına alınmasına, bu işin tedviri için de Kara Rüstem'in memur edilmesine karar verir.[13]

Sultan Murad, Edirne'den Bursa'ya dönünce komşu hükümdarlara Edirne'nin feth edildiğine dair fetihnameler gönderdi. Bunlardan birinin örneği Feridun Bey Münşeatı (I, 93)'te verilmektedir.

1) BALKANLAR'DA OSMANLILAR'A KARŞI KURULAN İLK İTTİFAK VE SIRP SINDIĞI SAVAŞI

Osmanlılar, ele geçirdikleri yerlerde teşkilât kurup arazi işlerini tanzim etmeye çalışırlarken, Sırp ve Bulgarlar da Edirne ile Filibe'nin geri alınması için faaliyetlerde bulunup papa vasıtasiyle Avrupa'yı harekete geçirmek istiyorlardı. 1364 yılında Filibe'yi Osmanlılara teslim ederek ailesi ile birlikte Sırbistan'a gitmiş olan Rum kale komutanı, Sırbistan kralı beşinci Uroş'a baş vurarak Türk kuvvetlerinin azlığından bahis ile onu Osmanlılar aleyhine kışkırtır. Şayet şimdi bu işin üzerine ciddiyetle varılmaz ve göz yumulacak olursa vaziyetin ileride çok daha vahim olacağını bildirir. Bundan başka Papa V. Urban'ın teşviki ile Macar Kralı Layoş başta olmak üzere Bulgar, Sırp, Eflak ve Bizanslılar arasında bir ittifak sağlanır. Balkanlar üzerinde bir nüfuz kurmak isteyen Macar Kralı, bu ittifak neticesinde Osmanlılara karşı yapılan sefere bizzat iştirak eder. Müttefik kuvvetlerin, Türkleri Balkanlardan atmak için Meriç vadisi boyunca Edirne'ye doğru yü-

12. Pencik Vergisi hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 131-133.

13. Hoca Saadeddin Efendi, I, 75.

rümesi üzerine Edirne'de bulunan Lala Şahin Paşa, bu tehlikeli durum karşısında derhal Bursa'da bulunan Sultan I. Murad'a haber göndererek yardım ister. O, bununla da kalmayarak, maiyyetindeki komutanlardan Hacı İlbeyi'ni de 10.000 kişilik bir kuvvetle ileri gönderir. Hacı İlbeyi, müttefikler Meriç nehrini geçtikten sonra onlara yetişebilmişti.

Hacı İlbeyi, Meriç nehrini geçen ve kendilerine mukabele edilmediği için pervasızca hareket eden düşmanın gaflet ve sarhoşluğundan istifade edip cesurane bir karar verir. Hacı İlbeyi 10.000 kişilik akıncı kuvveti ile gece yarısı düşman ordugâhına üç koldan baskın yapar. Asıl büyük Türk ordusunun kendilerini bastığını zanneden Haçlılar, büyük bir bozguna uğradılar. Bir kısmı kırıldı, bir kısmı da Meriç'te boğuldu. Gün doğarken kalabalık düşman ordusunun imha edilmeyen döküntüleri kendilerini Meriç nehrine zor attılar. Bunlardan büyük bir kısmı da nehirde boğuldu. Macar kralı Layoş ise canını zor kurtardı. Rivayete göre bu kurtuluşunu devamlı olarak boynuna asılı vaziyette üzerinde taşıdığı Meryem'in tasvirine haml ettiği için memleketine döndüğünde bir şükrane işareti olarak onun adına bir kilise yaptırmıştı.[14]

Osmanlı tarihlerinde Sırp Sındığı, yabancı tarihlerinde ise Meriç veya Çirmen muharebesi diye bildirilen bu zafer ile Edirne ve Batı Trakya daha da emniyet altına alındı. Meriç nehri ise tamamen Osmanlı kontrolüne girdi. Bu savaşla Avrupa'da Osmanlılara karşı yapılan müşterek bir mukavemete büyük bir darbe indirildi. Sırp Sındığı savaşı ile Türklerin Rumelide sür'atle ilerlemeleri sağlandı. Bu sayede, Bosna'da olduğu gibi Balkan devletleri üzerinde de hakimiyet tesis etmek isteyen Macarların nüfuzu kırılmış oldu.

Macarlarla Türkleri ilk defa karşı karşıya getiren bu savaş, düşmanda öyle bir korku izi bırakmıştır ki, Hammer'in ifadesiyle bu korkuyu ancak Hunyad (Kazıklı Voyvoda) gibi birisi onu izale edebilmiştir.[15]

Osmanlıların, Balkanlardaki başarısı, Papa'yı yeni bir ittifak kurulması arayış ve teşebbüsüne sevk etti. Bizans İmparatoru, Macar Kralı ve İtalya'daki prenslerle iş birliği yapmaya çalışan Papa, Türklere karşı Haçlı seferi açıldığını bildiren bir bildiri yayınladı. Ancak buna tek ciddi cevap, Savoy Dükü II. Amadeo'dan geldi. Amadeo'ya bağlı bir filo, 1366 yılında

14. Hoca Saadeddin Efendi, I, 77; Hammer, I, 212-213; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 167-168.

15. Hammer, I, 213.

Gelibolu'yu ele geçirip tekrar Bizanslılara verdi. Fakat bu sırada Türkler, Trakya bölgesine, durumun kendilerini pek etkilemeyeceği kadar yerleşmişlerdi. Zaten kısa bir süre sonra Gelibolu tekrar alınacaktı.[16]

Sultan Murad, müttefik düşman kuvvetlerinin Edirne üzerine geldikleri haberini alınca derhal kuvvetlerini toplayıp yola koyuldu. Fakat daha önce yol üzerinde bulunan ve icabında Rumeli'den dönerken korsan gemileri ile kendilerini tehdid edecek olan ve Katalan'ların elinde bulunan Biga'yı bizzat kendisi karadan, Edincik ve Gelibolu'dan getirttiği donanma da denizden muhasara etmişti. Böylece hem denizden hem de karadan kuşatma altına alınan Biga zapt edilmişti. Biga'nın fethi esnasında Sırp Sındığı zaferinin haberi gelmişti. Sultan buna çok sevinmiş ve Allah'a hamd etmişti. Sultan Murad, Biga'daki evlerin gazilere taksim edilmesi ve kiliselerin cami haline getirilmesini de emr etmişti.[17] Biga'nın fethinden sonra Bursa'ya dönen Sultan Murad, Sırp Sındığı muzafferiyetinin şükranesi olarak Bilecik'te bir cami, Yenişehir'de bir imâret ve Gazi Erenlerden Postin püş Baba'ya bir tekke; Bursa hisarında bir cami ile Çekirge'de bir imâret, medrese, kaplıca ve han yaptırmıştı. Sultan Murad'ın yaptırdığı bu hayır işleri ile ilgili olarak vakfiyesinden öğrendiğimize göre o, bütün bunları ahiret azığı olarak inşa ettirmiş ve bunlara vakıflar tahsis etmiştir.[18]

Anlaşıldığı kadarı ile Osmanlılar, Trakya'da kazandıkları bu Sırp Sındığı zaferi ile gururlanıp gevşemediler. Gerçek gayeleri, Balkanlar'da yerleşip yurt tutmak olduğundan bu Haçlı seferi kendilerini ikaz ettiği için arkadan gelecek olan tehlikelere karşı daha çok hazırlıklı bulunmayı gerektiren tedbirleri almaktan geri kalmadılar. Muharebe ve dönemin siyasî olayları icabı 1365 yılında devlet merkezini Bursa'dan Edirne'ye nakl ettiren Sultan Murad, kılıcını yeniden kınından çıkarmak lazım geldiğini anlamıştı. Zira barut kokusunu yakından almaya başlayan Hıristiyanlık âlemi, artık kendileri için ortaya çıkan bu tehlikenin farkına varmış bulunuyordu. Bu sebeple Haçlı seferlerini bir daha denemek isteyeceklerdi. Merkezin, Edirne'ye nakl edilmesinden sonra bu yeni taht şehri, saray, cami, medrese, imâret gibi hayır eserleri ile dolduruldu.

---

16. Gelibolu'nun Amadeo tarafından zaptı ile ilgili geniş bilgi için bk. Fevzi Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938, s. 40-41.

17. Âşıkpaşazâde, s. 55-56; Hoca Saadeddin, I, 80.

18. Bu konuda geniş bilgi için bk. 787 tarihli vakfiye, *BOA*, Vakfiyeler Tasnifi, nr. 162/5.

2) SÜNNET DÜĞÜNÜ ve BURSA'DAKİ HAYIR ESERLERİ

Sultan Murad, Avrupa'da fetihlere devam etmek üzere Bursa'dan hareket etmeden önce üç şehzadesi Bâyezid, Yakub ve Savcı'nın sünnet düğünlerini yaptı. Gerek bu düğün gerekse Bursa'da yapılan eserler hakkında Hoca Saadeddin, şu bilgileri vermektedir:

"İhsan ve lütfu bol olan padişah, sapıklık yapılarını tek tek yıkarak ülkeler feth ederken bütün puthaneleri viran eylemişti. Ama bundan sonra hayır yapılarını onarmak ve faydalı binaları arttırmak gayesiyle bütün gayretlerini sarf etmişti. İyilik yapmak, adaletle hüküm sürmek, halkı koruyacak tedbirleri almaya devam etmek ve Hz. Peygamberin sünnetini yüceltmek için elinden geleni yapıyordu.

Tahtkent Bursa'da nüfus o kadar çoğalmıştı ki, cami ve mescidleri artırmak, imâret ve ibadethaneleri yeniden ele almak gerekiyordu. Çevre ülkelerde, güzel yaradılışlı padişahın adaleti, ihsanı ve başarılı olanları yükselttiği duyulmuş olduğundan faziletli insanlar padişahın, otağını ziyarete heveslenmişlerdi. Tanınmış bilginlerin artışı ve kerem sahibi kişilerin çoğalması her gün biraz daha kendini hissettirdiğinden, gelip gidenleri ağırlamak bu makamın sahibine aid olmakla ve geçmiş hükümdarların tutumları da dikkate alınarak âlimler ve fazilet sahibi kimseler için konaklayacakları binaları yaptırmak da ona düşmüştü. İlmin yayılması yolunda medrese ve eğitim müesseseleri inşa ettirilmesini öngördükleri kadar, temiz inançları ve saf duyguları ile her zaman âbid, zâhid ve sâlih kişilerden, meşayih ve irşad sahiplerinden (mürşid) dilekleri olduğundan bu gibilere, yurtlarından ayrı düşenlere (garib), fakir ve zavallılara oturacakları yerlerin yapılmasını da buyurmuştu.

Anlatıldığına göre bu mutlu günlerde İstanbul tekfuru, Yalova sahillerini yağmalamak ve İslâm topraklarına zarar vermek için bir kaç gemi ile asker göndermeye cesaret etmişti. Ama Allah'ın yardımı, İslâm askerlerine siper olmuş, böylece bu şaşkın gürûh (kalabalık) çevrilip yok edilmişti. Bu savaşta ele geçirilenler arasında bazı sanatkârlar da bulunuyordu. Öbür ganimetlerle birlikte bunlar da bağlanarak padişahın otağına gönderilmişlerdi. Bunlar içinde bir de becerikli ve hüner sahibi bir mimarın bulunduğu anlaşılınca hükümdar onu azad ederek yaptırılan hayır binalarına mimar ve usta başı tayin etmişti. Hükümdar, sarayın karşısına derhal bir cami yapılmasını

emr etti. 767 (M. 1365) yılında bu hayırlı işe başlandı. Şehrin arka yakasında hâlâ Kaplıca adı ile bilinen temizlik ve güzelliği ile övülen bir hamam yaptırdı. Bunun yanı başında da bir imâret ve misafirhane ile mescid, mescidin üst katında medrese ve öğrenci hücreleri inşa ettirdi. Gerçekte bu iki cami de değer ve yapı bakımından yerlerini bulmuşlardır. Sofa ve eyvanlarının genişliği, sütun ve kemerlerinin yapısı, iman ve inancın açık belgeleri olarak gözükür. Tamamlandıkları günden zamanımıza kadar sabahın ilk ışıklarının doğuşundan uykuya çekilen ana kadar geniş alanlarında farz ve nafile namazlar eda olunur. Zikir ve tesbihler edilir. Yine Bursa'da, Gökdere'nin su taksim yerinde bulunan mescid de bu Gazi Hünkâr'ın hayır eseridir. Ayrıca Bilecik'te bir mescid, Yeni şehirde ise Postin puş demekle şöhret bulmuş olan derviş için de bir hankah yaptırmıştır. Bunlara benzer nice yapıları vardır.

Padişahlık burcunun yıldızları, devlet göğünün parıltıları olan şehzadeleri ki her biri birer çınar gibiydiler. Yani bunların Bayezid Han, Yakub çelebi ve Savcı Bey'in Hz. Peygamber'in sünneti gereğince sünnet edilmeleri, ülkeler sahibi sultanın arzusu olmakla saltanat otağında el bağlamış kişiler, düğün hazırlıklarını yapmak ve gereken tertibatı almakla görevlendirildi.

Sözü edilen yılın ilk baharında, çiçeklerin açtığı demde sevinç ve neş'e içinde öyle güzel düğün ve dernek edildi ki, bu gök kubbe, altın bir sahan gibi parlayan güneş ve gümüş tabağı andıran ay'la donatıldığından beri, mislini görmemiş. İsabetli tedbirler alan kişiler de benzerine rastlamamıştı. Dernek kurulup davet edilenler yerlerini alınca şehzadelerin sünnet edilmeleri buyrulmuştu. Ondan sonra şeyhlere, bilginlere kıymetli hil'atler ve hediyeler verildi. Fakir ve fukara da kurulan sofralarda doyuruldu. En sonunda davetliler, kıymetli armağanlarını, sayısız hediyelerini kerem sahibi şahın otağına sundular."[19]

3) BALKANLAR'DAKİ FETİHLER

Sırp Sındığı zaferinden sonra Balkanlar'daki uc bölgelerini sağ, orta ve sol kanatlara bölen Sultan Murad, üç koldan fetih hareketlerini başlattı.

19. Hoca Saadeddin, I, 81-82.

Sağ kanat yani doğu sınır bölgesi doğrudan doğruya Sultan Murad'ın kendi komutası altında idi. Sol kanat yani batı bölgesi komutanı Evrenos Bey, orta kol komutanı ise Kara Timurtaş Paşa idi.

1365 yılında Dalmaçya kıyılarının güneyindeki Dubrovnik (Raguza) Cumhuriyeti, Osmanlı himayesini kabul eden bir muahede imzaladı. Ticaretle uğraşan bu küçük Slav cumhuriyetinin ileriyi görebilmesi, onun asırlarca devam edecek olan hayatını garanti altına almasına sebep olmuştu. Osmanlılar, yıllık vergi karşılığında bu devletçiğin iç işlerine karışmadıkları gibi onu ortadan kaldırıp ilga da etmediler. Dubrovnik'in himaye altına alınması ile Türkler, Adriyatik denizine dayanmış oluyorlardı. Halbuki bu esnada daha Akdeniz'e çıkmamışlardı.

Gümülcine'yi ikamet merkezi olarak seçen Gazi Evrenos Bey, Sırp Sındığı'dan kısa bir müddet sonra Serez'i zapt etmişti. Fakat henüz Drama ile Kavala, Bizans'ın idaresinde idi.

Sultan Murad, Sırp Kralı Stefan Duşan'ın ölümünden sonra Bulgar Prensi İvan Aleksandr tarafından alınan Trakya'nın Karadeniz kıyılarını denetimi altına aldı. Böylece Bizans'ın Avrupa ile olan son karayolu bağı da kesildi. Bizans İmparatoru bu duruma bir çare bulabilmek için Roma'ya gitti. Dört kardinal huzurunda ve Saint Pierre Kilisesi'nde Ortodoks mezhebinin sapıklıklarından tevbe ve istiğfar edip Latin Kilisesi'nin (Katolik) evladı oldu. Buna karşılık olarak da Papa, Batı dünyasından kendisi için büyük ölçüde yardım temin edeceği vaadinde bulundu.

Fakat bu merasim, şahsî menfaatlerin dışında samimi bir alış veriş değildi. Bunun en belirgin delili ise İmparator'un Bizans'a döndüğü zaman, gittiğinden daha da eli boş kalması ve ümid ettiği yardımdan bir zerre dahi bulamaması idi. 1369'da Roma'da resmen Katolik olan İmparator, İstanbul'a döner dönmez tekrar Ortodoks mezhebine döndü. Böyle siyasî manevralar ile padişahın itimadını da büsbütün kayb eden Bizans İmparatoru, daha da zebun ve çaresiz kalmış bulunuyordu.

Bu asırlarda Ortodoks ve Katolik mezhepleri arasında münaferet ve çekişme o dereceye varmıştı ki, bir Ortodoks, Türk idaresini Katolik idareye tercih ediyordu. Katolikler için de durum bundan pek farklı değildi.

1367'de Kara Ali Bey oğlu Timurtaş Paşa, Tunca üzerindeki Yanbolu'yu, Lala Şahin Paşa ise Samakov'u aldı. Samakov, Sofya'nın 50 km. kadar güneydoğusunda idi. Sultan Murad da 1368'de Hayrabolu'yu, 1369 yı-

lında Kırkkilise (Kırklareli), Pınarhisar ve Vize'yi Bizanslılardan geri aldı. Buralar daha önce feth edilmiş olmalarına rağmen bir ara Bizans tarafından tekrar işgal edilmişlerdi. Bölgenin bu önemli şehirlerinin yeniden Osmanlıların idaresine geçmesi üzerine, Bizans'ın elinde Trakya'da fazla bir şey kalmadı.

Tuna nehrinden Rodop Balkanlarına kadar orta ve güney Bulgaristan ile Osmanlı fetihlerinden önce de kısmen Trakya'ya sahip olan Bulgar Kralı Yuvan Şişman, Osmanlılarla başa çıkamayacağını anlayınca onlarla barış antlaşması yaptı. Böylece Osmanlı himayesini benimsediği gibi vergi vermeyi de kabul etmek zorunda kaldı. Bu arada Kral Şişman, kızkardeşi prenses Marya'yı da Sultan Murad'la evlendirmek suretiyle akrabalık tesis etmek ve bu sayede Osmanlıların gücünden de istifade etmek istiyordu. Gerçekten de Şişman, kendisine muhalefet edip Macarları Vidin'e sokmuş olan kardeşi Stratisimir'e karşı Murad'la Ulahlardan yardım alarak Vidin üzerine gitmişse de muvaffak olamadı. Bu sıralarda Türklerin, Bulgaristan fütuhatı devam etmeye kararlı görünüyordu. Bu durumu gören ve daha önce devlet merkezi olan Tırnova'ya gelmiş olan Bulgar Kralı Şişman, Sırbistan Kralı ile anlaşarak birlikte Osmanlılar üzerine hücum etmeyi kararlaştırdılar. Lala Şahin Paşa, bu orduyu perişan etti. Bu Çamurlu meydan muharebesi ile Kuzey Bulgaristan kapıları da Türkler'e açılmış oldu.[20]

4) ÇİRMEN ZAFERİ

Osmanlıların Balkanlardaki fetihleri, kısa bir zaman diliminde gerçekleşmişti. Bir bakıma 10 yıl içinde Gelibolu'dan Sırbisbtan'a kadar gelinmiş, Adriyatik Denizi'ne kadar nüfuz ve tesir sahası kurulmuştu. Avrupa, Osmanlılara karşı II. Haçlı seferini tertipleyerek Sırp Sındığından 7 yıl sonra tekrar talihini denemek istedi. Bununla beraber bu defaki kuvetlerinin eskiye göre biraz daha az olduğu, esas ve temel kuvvetlerin Sırplar tarafından teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Tarihte İkinci Meriç veya Çirmen savaşı diye anılan bu muharebede Sırp Kralı Vukaşin ile kardeşi veliahd prens Ugleşa maktul düşmüşlerdi. Eflak (Romanya) prensi ise kaçmıştı. Savaşın bu şekilde sonuçlanması üzerine Sırbistan'da hanedan ve iktidar değişmişti. 26 Eylül 1371'de kazanılan bu zaferle, Osmanlılar için Makedonya'nın kapıları

20. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 169-171.

açılmıştı. Eski idarecilerinin tahakkümünden bıkan halk, buralarda yeni bir sistem ve adalet anlayışı getiren Osmanlıları bekliyordu. Zira Sırp ve Bulgarların idaresi Bizans'ınkinden de kötü idi.

Bu muharebe neticesinde Gazi Evrenos kuvvetleri tarafından ikinci defa elde edilen Gümülcine'den başka Borla, İskeçe ve Marolye; Kadıaskerlikten vezirliğe yükseltilmiş bulunan Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından da Kavala, Drama, Zihne ile Makedonya, Sırp krallığının mühim şehirlerinden olan Serez ve daha sonra Karaferye zapt edildi.

Sultan I. Murad, Serez ve havalisine Anadolu'dan aşiretleri getirip yerleştirmişti.[21] Osmanlı Devleti'nin bu iskân politikası, kuruluştan itibaren devam etmekteydi. "Osmanlı Devleti, kuruluş devrinde konar-göçer Türk aşiretlerini yeni alınan bölgelerin Türleştirilmesinde kullandığı gibi, yerleşik ahaliye nazaran savaşçı vasıfları, bir disiplin ve teşkilât içinde olmaları sebebiyle de onları fethedilen bu bölgelere nakl etmiştir. Nitekim Rumeli fatihi Süleyman Paşa zamanında aşiretlerin Rumeli'ye geçirilip iskân edilmelerinde, feth edilen topraklardan kaçan halkın yerini doldurmak gayesi de kısmen rol oynamıştır. Bu kabil iskan hareketleri, kuruluş devrinde deletin sık sık müracaat ettiği sürgün usulü ile yapılmakta idi. Bunların yanısıra sonradan Rumeli'den de Anadolu'ya insan toplulukları nakledilmiştir. Osmanlılar'ın daha Rumeli'ye geçtikleri andan itibaren Türk topluluklarının buraya nakledildikleri bilinmektedir. Türk topluluklarının Rumeli'ye nakledilmeleri sırasında, devlet tarafından kendilerine zengin topraklar vermek, bütün akrabaları ile geçecek olanlara ise yurtluk, toprak ve tımar gibi imtiyazlar tanımak suretiyle mühaceret teşvik edilmiştir. Bu durum, fütuhatı teşvik amacı taşıdığı kadar, memleketin şenlendirilmesi ve iskani gayesini de taşımaktaydı."[22]

Çirmen zaferinden faydalanan Türk akıncıları, bir taraftan Adriyatik sahillerini, diğer taraftan Yunanistan'a inerek Attika yarımadasını taradılar. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin tesir sahası, hemen hemen bütün Balkanları içine alan bir genişliğe ulaştı.[23]

Çirmen zaferinin meyveleri derhal toplanmaya başlandı. Bunun için

---

21. Âşıkpaşazâde, s. 61.

22. Yusuf Halacoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, s. 3-4.

23. Yılmaz Öztuna, *Tarih*, II, 289.

Sultan Murad, Rumeli fütûhatı plânını emin, metin ve seri adımlarla gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu plânın iyi bir şekilde uygulanabilmesi için de gerekli teşebbüslerde bulunuluyordu. Nitekim bu maksatla Evrenos Bey, uc olarak kabul edilen Serez'i kendisine merkez yaptı. Fakat daha sonra Bizans İmparatorunun oğlu olan Selanik valisi Manuel, Serez'i ele geçirmek için bir ayaklanma tertipledi ise de bu ayaklanma vezir Halil Hayreddin Paşa tarafından bastırılmıştı.

Bütün bu muvaffakiyetlerden sonra Osmanlı kuvvetleri, Vardar nehri vadilerine girerken karşılarında durabilecek bir kuvvet kalmamıştı. Böylece bir buçuk veya iki sene gibi, harp ve devletler tarihi için çok az denebilecek bir sürede Vardar'ın doğusundaki yerler Osmanlı hakimiyeti altına girmişti. Bu esnada akıncı kuvvetleri de Balkan yarımadasının batısına doğru akınlarına başlamışlardı.

Bulgar Kralı Şişman ile Makedonya Sırp Kralı'nın Samakov'da birlikte mağlup olduktan sonra Köstendil'in elden çıkması beklenen bir hadise idi. Hammer'in ifadesine göre, birçok kaplıcası, haşmetli kubbelerle örtülü on iki kükürtlü suyu, şehrin her tarafına içilecek su dağıtan kanalları ve dağdan inen ırmaklarla sulanan bahçeleri ile tanınan Köstendil, aynı zamanda yakınlarında altın ve gümüşten para basılan bir yer olması bakımından da dikkat çekerdi.[24] 1372 yılında Köstendil ile çevresi feth edilerek burada bulunan Bulgar Prensi Çariçe Evdokia'nın oğlu Kostantin, her türlü vergiden muaf olma karşılığında şehrin (Köstendil) anahtarını Sultan Murad'a teslim etti. Böylece Kostantin, Osmanlı hakimiyetini kabul ile vergi ve gerektiğinde asker vermeyi taahhud etti. Hoca Saadeddin, Köstendil'in fethi ile ilgili olarak şunları söyler:

"Adaleti ile ülkeleri tutan padişah, Allah'ın verdiği destek ile açılan bahtını değerlendirerek cihad töresini sürdürmek ve yeni ülkeler zapt eylemek için bütün tedbirlerini almış bulunuyordu. Devletin gelişmesi ile kendi öz benliğinde yeni fetihlerin ve özlenen başarıların belirmiş olması, onu cihad sancaklarını açma yolunda bütün gayret ve himmetiyle çalışmaya yöneltmişti. Rumeli uclarında cihad yolunda uğraşan iyi niyetli beylerin, ülkeler feth eden padişahı çağırmaları üzerine 773 (M. 1372) yılının baharında büyük bir ordu ile tekrar Rumeli yakasına geçti. İlk iş olarak Lala Şahin'in Köstendil bölgesinde almış olduğu yerleri korumak ve geride kalan topraklar üzerinde kendi bayraklarını açmak için bu bölgeye hareket etti. Gerçi

24. Hammer, I, 220.

Köstendil tekfuru olan Konstantin, ülkesinin genişliği ve ordusunun kalabalıklığı ile çevrede tanınmış, Bulgar diyarının hükümdarı, altın ve gümüş madenlerinin bulunduğu bölgelerin de hâkimi olmakla şöhret yapmıştı. Gücünün üstünlüğüne gururlanarak çevresindeki "mulûke itaat etmez" bağımsızlık arzusu kara kafasından çıkmazdı. Ama ülkeler açan padişahın heybeti yüreğine tesir etmekle onun üstün gücü ve kudreti ile kendi ülkesine doğru gelişi, devlet ve ikbal ile üzerine yürüyüşe geçtiği haberi kulağına ulaşınca, yenileceğini anlamış ve boyun eğme yolunu tutması gerektiğini kavramıştı. Bunun için Kostantin, padişahı kendisine layık hediyeler ve değerli armağanlarla karşıladı. Sahip olduğu kalelerin anahtarlarını teslim ederek kulluk yolunda gerekenleri yerine getirdi. Böylece padişahın iltifatını kazanmakla sevindi. Ödeyeceği cizye ve harac ta tesbit edildikten sonra memleketini yönetme görevinin kendisine verildiğini bildiren fermanı aldı. Zamanın hükümdarı da bu başarıdan sonra tekrar Bursa'ya döndü."[25]

Osmanlıların, Makedonya'yı feth ederek Köstendil'e gelmeleri Yukarı Sırbistan despotu Lazar Grebliyanoviç'i, Sultan Murad'la anlaşmaya zorladı. Lazar, Osmanlılara vergi ile birlikte asker vermeyi de kabul ediyordu. Bu şekilde kral, prens ve despotların hakimiyetini tanıyarak vergi ve gerektiği zaman muharebelerde yardımcı kuvvet vermeleri geniş ölçüde fetihlerde bulunan Türk devleti için büyükk faydalar ve başarılar temin etti.

5) PADİŞAHIN RUMELİYE TEKRAR DÖNÜŞÜ

Sultan Murad, Bursa'da bulunduğu sırada 774 (1373) yılında Vize sancak beyi Şirmerd Bey'den bir haber almıştı. Bu haberde, Bizans İmparatoru'nun asker göndererek Vize çevresini yağmalamaya ve halka zarar vermeye kalkıştığı, ayrıca kaleyi almaya yeltendiği bildiriliyordu. Bu istihbarat üzerine hükümdar, derhal ordunun toplanmasını emr ederek sür'atle Gelibolu'dan karşı tarafa geçti. Kuvvetlerini Malkara'da topladı. Lala Şahin, Evrenos Bey ve diğer beyler, Malkara'da padişaha iltihak ettiler. Askerin bir kısmını İpsala civarındaki Ferecik kalesinin zaptına gönderip kendisi de Çatalca taraflarına yürüyerek İnceğiz ve Çatalburgaz kalelerini aldı. Çatalburgaz hakimi, İnceğiz hâkiminin akibetini öğrenmiş bulunduğundan hisarı Sultan Murad'a teslim etti. Bu sebeple de hükümdarın ihsanlarına mazhar oldu.

25. Hoca Saadeddin, I, 87-88.

Tam bu esnada Lala Şahin Paşa'nın da Ferecik kalesini aldığı haberi geldi. Bu haberden kısa bir müddet sonra bizzat Lala Şahin Paşa bir çok mal ve ganimetle padişahın otağına geldi. Sultan, buradan İnceğiz yöresinde bulunan Bolonya (Apolonya) kalesini almak üzere hareket etti. Burada on beş gün kadar bir savaş oldu. Buna rağmen kale bir türlü düşmüyordu. Sultan, bu kadar önemsiz bir kale ile vakit kayb etmeye değmeyeceğini düşünmüş olmalı ki, kuşatmayı devam ettirmek için orada küçük bir kuvvet bırakıp oradan ayrılmaya karar vermek üzere iken kale duvarlarından birinin yıkılmak üzere olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Padişah, Lala Şahin Paşa'yı hemen kale üzerine gönderir o da orayı feth eder. Zengin ganimetlerle hükümdarın otağına dönen Paşa, kale halkını yer ve yurtlarında bırakmıştı.

Sultan Murad, Bolonya kalesinin duvarlarının yıkılmak üzere olduğu haberini aldığı zaman bir çınar ağacına dayanmakta idi. Bu ağaç, o zamandan beri "uğurlu Çınar" diye anılır oldu. Fakat Hoca Saadeddin bunun çınar değil kavak olduğunu ve kendisine "Devletlû Kavak" dendiğini belirtir ki, "hükümdarın dolaştığı yeşil çayırlık" ifadesi de bunun kavak olacağını göstermektedir.[26]

Osmanlı Tarihi, "Üsküf" adı verilen işlemeli külahların ilk defa kullanılmasını bu muharebe sonunda ulaşılan zafer ve Bolonya'nın fethine bağlar. Altın tellerle işlenen bu külahlar Kapı kullarına tahsis edilmiştir. Rivayetler bu olayın şöyle gerçekleştiğini belirtirler: Kaleyi kuşatanlar, pekçok altın ve gümüş ganimetlerle Bolonya'dan çekildikleri sırada hükümdar, askerlerinden birinin başına ve külahının altına bir tas koymuş olduğunu fakat bunu tamamıyla gizleyemediğini görmüş. Bunun üzerine o askeri huzuruna çağırarak beşte biri hazineye ait olan değerli bir şeyi gizlemeye çalışmasını ayıplar. Hoca Saadeddin Efendi bu hadiseyi anlatırken şöyle der: "Sipahi, padişahın keremine ve ulu tutumuna güvendiğinden lütuf ve ihsanının genişliğine, himmetinin bolluğuna inandığından gizlediği sırrı açıkladı ve kaptırmak korkusuyla sakladığı tası meydana çıkardı. Sonra şöyle dedi: "Şahımın devleti, ben, yoluna toprak olana bu sevinç külahını giydirmekle mutlu kılmıştır. Onu başkasının elinden kurtarmak için böyle yaptım" demişti. Bu açık sözler, baş tacı edilecek bu doğruluk, o kıymetli tac kadar değerli davranış, keremli olmayı seven şah, yüceler yücesi padişah katında değer bulmuş, kerem dolu yeller lütûf denizlerini dalgalandırmış ve o altın tacı (tas) anılan gaziye armağan etmesine sebep olmuştu." Padişah, tası aske-

26. Geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, I, 88-90; Hammer, I, 220-221.

re bıraktıktan sonra bunun bir hatırası olmak üzere de muhafızları ile subaylarının bundan böyle sırma işlemeli külah giymelerini emretti. Sultan Murad'ın elbisesi şatafatlı değildi. O zamana kadar Germiyan fabrikalarında yapılmış kumaşlardan kırmızı renkli kaftan ve cübbe giyerdi. Başına da yine aynı bölgede işlenmiş beyaz renkte ince bir bez sarardı. Fakat sonradan bu başlığını değiştirmişti.[27]

Tarihlerde verilen bu bilgilerin doğruluğunu tesbit, biraz zor görünmektedir. Hoca Saadeddin'in ifadesine göre muhtemelen o kılık kıyafet o günlerde yayılmış olabilir. Üsküfün, Gazi Süleyman Paşa'nın bir buluşu olduğu kesindir.[28]

Osmanlı akınları Rumeli'de devam ederken padişah, devletin iç ve dış siyasetini belli bir ölçü dahilinde tarassut ediyordu. Padişahın uyanık ve keskin bakışı, gerek Anadolu, gerek Bizans ve Balkanların siyasî ve ictimaî düzensizliğini, avucunun içi kadar açık görüyor, onun için de çapraz menfaatlerin uğraş meydanı olan Rumeli coğrafyasını tepeden inme bir müdahale ile önce siyasî ve askerî mânâda ele geçirmek sonra da ictimaî ve medenî alanda yeni bir nizama tabi tutmak zaruretini hissediyordu.[29]

Bu dönemde Orta Avrupa olsun, Balkanlar olsun, birbirlerini dişleyen, kemirip kanını içen düşman unsurların kaynaşıp çarpıştığı bir sel yatağı haline gelmişti. Hele gittikçe kabuğunun içine büzülen Bizans İmparatorluğunda, debdebe ve teşrifattan ibaret kalmış ülkesiz bir imparator vardı ki, bir yandan Osmanlılara boyun eğerken, bir yandan da o bitip tükenmez iç kavgaları, kanlı didişmeleri vahşet ve zulüm alışkanlığı tarihî ve an'anevî dekoru içinde bütün dehşetiyle devam etmekte bulunuyordu. Başka bir ifade ile Bizans kötü idare ediliyordu. Nitekim tarihçi Dukas, İmparator İoannis Paleologos'u şu cümlelerle tavsif ederken bir hakikata parmak basmış oluyordu.

"İmparator İoannis, budala idi. Yalnız kadınların güzel veya çirkin olup olmadıklarını ve kimin karısı bulunduğunu ve nasıl ele geçireceğini bilirdi. Diğer hususat için memleketi gelişi güzel idare ederdi."[30]

---

27. Bu konuda geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, I, 90; Hammer, I, 220-221.

28. Hoca Saadeddin, I, 90.

29. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 187-188.

30. Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 26.

6) BALKANLAR'DA YENİ FETİHLER

Sultan Murad, Bursa'dan Rumeli'ye geçip Bolonya zaferini kazandıktan sonra Edirne'ye dönmüş ve kışı orada geçirmişti. Bu esnada Vezir-i azam Çandarlı Hayreddin Paşa'yı, Rumeli'nin batı yakasında bulunan Borlu, İskete (İskeçe) ve Marolya kalelerini almak üzere buralara göndermişti. Evrenos Bey de Çandarlı'nın idaresine verilmişti. Çünkü Evrenos Bey bu bölgeyi iyi tanıyan bir kimse idi. Gümülcine'ye geldikleri zaman Hayreddin Paşa'nın bu şehirde kalması uygun görülerek Evrenos Bey, öbür beylerle birlikte Borlu ve İskeçe üzerine yürüdü. Aldığı güzel tedbirlerle bu ülkeyi ele geçirip, halkını da yurtlarında bıraktı. Kalelere de işi bilen ve durumu kavrayacak olan erleri yerleştirdikten sonra Marolya kalesine geldi. Marolya aslında bir kadın olup adı geçen kalenin sahibi idi. Bu kadın, Serez hakiminin de akrabası idi. Marolya, Serez'den yardım taleb etti. Oradan gelecek yardıma güvendiği için başlangıçta direndi. Yiğitçe savaştı. Bu yüzden savaş uzadı. Sonra Serez'den yardım gelmeyeceğini anlayınca barış istemek zorunda kalıp, kaleyi teslim etti. Sahibinin bir kadın olmasından dolayı, daha sonra buraya "Avrathisarı" dendi.

Marolya kuşatması devam ederken Sultan Murad, Serez üzerine de Deli Balaban adında gözü pek bir yiğidi göndermişti. Deli Balaban, Serez'i kuşatma altına aldığı için Marolya'ya yardım gelmemişti. Sultan Murad, Balaban'a yardım etmek üzere Lala Şahin komutasında kalabalık bir birlik gönderdi. Lala Şahin önce Kavala kalesine yüklenmiş burayı bir hamlede zapt ederek gümüş madenlerini ele geçirmişti. Oradan da Drama kalesine yönelmiş ve kaleyi kısa bir zaman içinde feth etmişti. Oradan da Zihne'yi ele geçirmişti. Halka karşı yumuşak davranmış, herkesi kendi toprağında bırakarak onların, sultanın adaletinden hoşnud olmalarını sağlamaya çalışmıştı. Bu şekildeki tutum ve davranışın bir sonucu olarak Serez kalesine de barış yolu ile girilmişti. Ondan sonra da Karaferye kalesinin halkını zimmîlik hukukuna tabi kılacağına inandırıp söz verdikten sonra almıştı. Feth edilen kalelerin bakım, onarım ve korunması işlerini tamamladıktan sonra 776 (1374/1375) tarihinde toplanan ganimetlerle birlikte Sultan Murad'ın yanına döndü. Sultan, bu kadar ganimeti ve ülkeleri kendisine bahş eden Allah'a hamd ettikten sonra Bursa'ya doğru harekete geçmek istiyordu. Tam bu sırada Sırpların kendi topraklarına hücum etmek gayesiyle büyük bir ordu ile harekete geçmek üzere oldukları haberini aldı. Bunun üze-

rine Sultan Murad, kalabalık bir ordu hazırlayarak büyük oğlu Yıldırım Bayezid'i otağında bırakarak Gelibolu'ya gitti. Oradan da hiç vakit kayb etmeden Sırp diyarına yöneldi. Sırbistan hükümdarı, İslâm askerinin kalabalık olduğunu görünce, dizginlerini kaçış yönüne çevirerek hazine ve kıymetli eşyalarını kalelere koyup, ekili araziyi yaktırıp zahireyi yok ettikten sonra kaçıp gitmişti. Ülkenin halkı da dağlara çekilerek memleketi hoş bırakmıştı. Ülkenin boş ve ekinlerin yakılmış olmasından dolayı askerler bir kıtlıkla karşı karşıya kaldılar. Dört ay kadar süren bu hareketin sonunda Semendire yakınında bulunan Niş kalesinin feth edilmesine karar verilir. Bizans'ın en müstahkem dört mevkiinden biri ve Trakya, Sırp ve Panuni arasındaki ulaşım noktalarının merkezi olan Niş üzerine yürüyen Sultan Murad, zorlu ve kanlı bir mücadele ile burayı ancak 25 gün sonra feth edebildi. Hoca Saadeddin'in ifadesine göre "kalenin sağlamlığına güvenen kâfir, O yörenin bütün malını bu kalede saklamıştı." Buradan bir çok mal ve esir ganimet olarak alındı. Böylece ordudaki kıtlık da giderilmiş oldu. Büyük Konstantin'in doğum yeri olan Niş'in Osmanlıların eline geçtiğinin duyulması üzerine Lazar barış istemek zorunda kaldı. Hammer'in ifadesine göre her sene Padişaha bin libre gümüş göndermek isteği yerine getirildi. Hoca Saadeddin ise bu konuda şöyle der: "Padişah'a layık hediyeler ve armağanlarla elçi gönderip, kulluklarını bildirip kapıya kabul edilmelerini diledi. Üç yıllık harac çıkartıp cihan hakiminin otağına sundu. Ayrıca her yıl elli okka gümüş göndermeyi de kabul etti." Bundan sonra Niş kalesi ile çevresinin korunması için tedbirler alındı. Bu arada harp ve sefer yorgunluğundan gücünü yitirmiş olan gazilere yurtlarına dönme izni verildi.[31]

Sultan Murad, aynı yıl Şişman ile de barış yaptı. Çünkü Şişman, Sultan Murad'a birçok hediye takdim etmiş, bunun karşılığında da sultan onu diğer hükümdarlardan daha üstün tutmuş, onu tekrar ülkesinin hakimi olarak yerinde bırakmıştı. Sadece her seferde padişahtan gelecek emre göre hazır olması gerektiği yolunda kendisine bir ferman verilmişti.[32] Hammer, Şişman (Sosmanos)'ın, vergi vermekten kurtulmak için kızını Sultan Murad'a verdiğini belirtir.[33]

Sonunda Avrupa'da barış kurulmuştu. Orhan'ın oğlu (Sultan Murad),

31. Daha geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 61; Hoca Saadeddin, I, 93-94; Hammer, I, 223.

32. Hoca Saadeddin, I, 93-94; Solakzâde, I, 50.

33. Hammer, I, 223.

bütün yorgunluklarını bir kenara atıp artık dinlenebilirdi. Kışı, yeni devlet merkezi olan Edirne'de geçirdi. Murad, üzüntüsüz, kedersiz ve savaşsız altı yıl içinde devletin iç işleri ile uğraştı. Ordu teşkilâtı düzeltildi. Sipahilerin tımar usûlü ve bir nevi ulaştırma askeri olan "Voynuk"ların kuruluşu, mükemmel ve olgun duruma getirildi. Askerî malikâneler (yurtluk)in tımar ve zeâmete bölünmesi, bazı kurallara bağlandı. İslâm'ın diğer sancaklarından ayırd edilmek üzere sipahi sancakları için kırmızı renk seçildi. Hz. Peygamber, alemi (sancak) için güneş rengini (sarıyı) beğenmişti. Fâtımîler zemin (yeşil), Emevîler gündüz (beyaz), Abbasîler gece (siyah) renkleri almışlardı. Osmanlılar da kan rengini kabul ettiler. İran'da sofiler tarafından o kadar saygı görmüş olan gök mavisi, birçok asırdan beri Bizans sarayının ve devletin seçkin memurlarının beğendikleri renkti. Osmanlılar zamanında bu renge hiç rağbet gösterilmediği gibi mavi, Mûsevîlerin pabuç ve serpuşlarına tahsis edilmiştir. Voynuk teşkilatı, padişahın tebeasından olan hıristiyanlardan meydana gelmiş bir asker grubu idi ki, seferlerde bayağı hizmetlerde kullanılıyorlardı. Ahırları temizlemek, atların bakımı ve arabaları sürmek bunların işi idi. Bu hizmetlerinden dolayı bunlar her türlü vergiden muaf idiler. Osmanlı sancaklarının renginin tanzimi, askerî malikânelerin ıslahı, voynukların tesisi gibi önemli kuruluşlar, savaşın sonuna doğru vefat eden Lala Şahin'in ölümü üzerine beylerbeyi seçilen Timurtaş'ın himmeti ile olmuştu.[34]

C. SULTAN MURAD'IN ANADOLU SİYASETİ ve YILDIRIM BÂYEZİD'İN EVLENMESİ

Birinci Murad'ın, savaş günlerinde olduğu gibi barış zamanlarında da yegâne emeli, Avrupa ve Asya'da fetihleri devam edip sınırlarını genişletmekti. Bu sebeple o, Rumeli'deki hâkimiyetini sağlamlaştırırken, Anadolu birliğini sağlamak gayesiyle de buradaki beylikleri de topraklarına katma siyaseti güdüyordu. Fakat bunu gerçekleştirmek için Anadolu'daki beyliklerle çatışmaya girmemeye ve barışçı bir siyaset takip etmeye azamî dikkati gösteriyordu. Bu siyaseti büyük bir maharetle uygulayan Sultan Murad, Karaman oğullarının tehdid ve tazyiki karşısında Osmanlılara dayanmak ihtiyacını duyan Germiyan oğlu Süleyman Şah (1361-1387)'ın arzusu üzerine

34. Hoca Saadeddin, I, 94; Solakzâde, I, 50; Hammer, I, 224.

oğlu Bayezid'i, Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun ile evlendirdi. Tarihî kaynaklarımızda uzun uzadıya anlatılan ve hakkında teferruatlı bilgi verilen bu evlilik, Süleyman Şah'ın arzusu üzerine olmuştu.[35] Buna göre Süleyman Şah, oğlu II. Yakub Bey'i yanına çağırıp kendilerinin ve memleketlerinin Karamanlılardan korunmasının güç olduğunu, bu yüzden Osmanlılar ile yakınlık kurmayı düşündüğünü, bunun için de kızı Devlet Hatun'u Murad'ın oğlu Bâyezid'e vermeyi düşündüğünü söylemişti. Yakub Bey, yaşlı babasının bu teklif ve arzusunu kabul etmiş olmalı ki, Sultan Murad'a, İshak Fakih adında saygı değer bir kişi ile Germiyan ülkesinin bazı ileri gelenlerini elçilikle görevlendirip gönderirler.

Her ne kadar Hammer, "Bu sebeple büyük oğlu Yıldırım Bâyezid'e komşusu Germiyan hâkiminin kızını almak istedi. Bu evlilik, padişahın arzularına pek uygun düşüyordu. Çünkü genç prenses çeyiz olarak kocasına babasının en güzel yerlerini getiriyordu"[36] diyorsa da o günün şartları ve gittikçe yıldızı parlayan Osmanlıların durumu düşünülünce bu teklifin bizzat Germiyan Beyi Süleyman Şah'tan gelmiş olması yadırganmamalıdır. Bununla beraber bu meselenin daha önce gayri resmî olarak görüşülüp konuşulduğu, ancak her iki tarafın arzusunun açıkça ortaya konması üzerine erkek tarafı olarak ilk resmî teşebbüsün Sultan Murad'dan geldiğini düşünebiliriz.

Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın elçisini, Edirne'de kabul eden Sultan Murad, onun getirdiği kıymetli hediyeleri kabul ettikten ve onu ülkesine gönderdikten sonra düğün hazırlıklarına başlamak üzere kendisi de Bursa'ya gelir. İlk iş olarak bu mutlu ve neşeli düğüne katılmak için Müslüman hükamdar ve beylere davetiyeler götürmek üzere elçiler gönderir.

Hicrî 783 (1381) yılında gerçekleşen bu düğünle ilgili olarak kaynaklar, şu ortak bilgileri vermektedirler: Murad , kızı istemek üzere Kütahya'ya Bursa kadısı Hoca Mahmud Efendi, Kapı kullarından Emir-i âlem Aksungur Ağa, Samsa Çavuş'un oğlu Çavuşbaşı Demirhan, Yıldırım Bâyezid'in dadısı ile Kadı Mahmud Efendi'nin ve Aksungur'un eşlerini (zevcelerini) gönderdi. Süleyman Şah da Cemaleddin İshak Fakih'i bir heyetle I. Murad'a gönderdi. İshak Fakih bu heyetle giderken yanında pek çok hediyeler de götürmüştü. Bu hediyelerin içinde meşhur Germiyan atları, Denizli bezleri, altın ve gümüş gibi gayet kıymetli eşya bulunuyordu. Her iki taraf da kendi

35. Âşıkpaşazâde, s. 56; Hoca Saadeddin, I, 94-95.

36. Hammer, I, 224.

memleketlerinde tantanalı bir şekilde düğün yapmışlardı. Murad'ın Bursa'da yaptığı düğün hakkında kaynaklarda bir hayli bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi sayesinde o günün örf, adet, kültür ve folkloru hakkında önemli sayılacak malumata sahip oluyoruz. Bu da bize dönemin ekonomik, sosyal ve siyasî vaziyetini gösterme bakımından önem taşımaktadır. Buna göre düğün şöyle olmuştur:

"Hazırlıklar tamamlandı. Etrafın beylerine davetçiler gönderdiler. Karamanoğlu, Hamidoğlu, Menteşeoğlu, Saruhanoğlu, Kastamonu'da İsfendiyar ve Mısır Sultanını davet ettiler. Kendi ülkesindeki sancak beylerini de çağırdılar. Evrenos Gazi'yi de davet ettiler. Ondan sonra düğüne başladılar. Etrafın elçileri geldiler. Beylerden hediyeler getirdiler. İyi atlar, katarla develer ve fevkalade şeyler getirdiler. Herkes âdet üzre hediyesini verdi. Herkes mertebesine göre yerli yerinde oturdu. Mısır Sultanı'nın elçisi dahi geldi. O da hediyesini (saçu) takdim etti. Ona bütün elçilerin üstünde yer gösterdiler, oturdu. Bunlar, tamam olup oturduktan sonra izin verildi. Kendi sancak beyleri geldi. Hepsi mertebesine göre hediyelerini arz ettiler. Evrenos Gazi'nin hediyeleri ileri geldi. Yüz kul ve yüz kızoğlan cariye. On oğlanın elinde içi flori dolu on gümüş tepsi. Ve on oğlanın elinde dahi on altın tepsi ve seksenin elinde gümüş ibrik ve gümüş maşrapa. Elhasıl bunların her birinin eli boş değildi. Bütün etraftan gelen elçiler hayrette kaldılar ki, bu hanın bir kulu böyle büyük hediyelerle geldi. Murad Han Gazi gör ki neylese gerektir? Evrenos Beyin getirdiği kulları, karavaşları (câriye) etraftan gelen bu elçilere taksim etti. Etrafın elçilerinin getirdiği atları da Evrenos'a verdi. Gelen paradan bir kısmını da Evrenos'a verdi. Kalanını bilgin ve yoksullara dağıttı. Kendisine bir şey bırakmadı.

Bu düğün kim Murad Han etti kardaş
Yayıldı sofralar döküldü çok aş
Bir ay tamam yenildi nimetler
Fakir ü gani vü hem yedi evbaş.[37]"

Sultan Murad, gelini almak üzere Bursa kadısı Hoca Efendi'yi, Sancaktarı Aksungur'u, Samsa Çavuş'un oğlu Çavuşbaşı Demirhan'ı, kadı efendi ile sancaktarın eşlerini ve Yıldırım'ın dadısını bin kişiden fazla bir birlikle Kütahya'ya gönderdi. Sultanın temsilcileri Kütahya'ya yaklaşınca Germiyanoğlu Süleyman Şah, ülkesinin ileri gelenlerini karşılayıcı olarak gönde-

37. Âşıkpaşazâde, s. 50-51.

rerek ağırlamada, ikram ve iltifatta bulunmuş, gereken saygıyı eksiksiz yerine getirmişti. Misafirlerin her birini durumlarına göre bir konağa indirmiş ve herkesin değerine göre uygun yerler göstermişti. Bu suretle ziyafetler çekilmiş, ev sahipliğinin gerektirdiği bütün görevler hakkıyla yerine getirilmişti. Bundan sonra da düğün ve nikah törenlerine başlandı. Nikah, şer'-i şerif üzere kıyıldı. Nikahtan sonra kızını gelin olarak veren Süleyman Şah, çeyiz olarak sunulan Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı'nın devir tarihini de belirterek Çaşnigirbaşı Paşacık Ağa'yı da yanlarına vererek gönderdi. Aksungur Ağa, teslim alınacak kalelerin muhafaza tedbirlerini aldıktan sonra hep birlikte padişahın otağına (Bursa) doğru yola koyuldular. Bursa'ya yaklaştıkları zaman devletin ileri gelenleri, padişahın yakınları ve davetliler, sevinç içinde onları karşılayıp sultanın sarayında harem dairesine indirdiler.[38]

Gerçek gayesi, Rumeli fütuhatını daha batılara götürmek olan Sultan Murad, bir taraftan bu plânını uygularken bir taraftan da Anadolu'da birliği kurmaya gayret ediyordu. Bununla beraber mümkün mertebe Anadolu'da savaş yapmadan bunu gerçekleştirmek istiyordu. Zira Anadolu'daki beyliklerin sakinleri de müslümandı. Bunun için de bazı tedbirlere başvuruyor ve çareler düşünüyordu. Bu gayesinin gerçekleşmesi için akrabalık tesisine gayret ediyordu. Nitekim Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı'nın Osmanlı idaresine geçmesi bu akrabalıklardan biri vasıtası ile gerçekleşmiştir ki bu da, bir zamanlar babası Orhan Gazi'ye kafa tutmuş olan Germiyanoğlu'nun, daha önce pençeleştiği adamın oğlu ile hoş geçinmekten başka çaresinin olmadığını anlaması ile mümkün olmuştur. Germiyanoğlu, er geç Osmanlı hududları içine girmesi mukadder olan topraklarını pâdişaha, kızını da şehzâdesi Bâyezid'e vermek suretiyle siyaset sahnesinden sessizce uzaklaşmaya ve sakin bir hayat yaşamaya başlamıştı.

Mükrimin Halil Bey, Osmanlılara verilen yerler arasında zikredilen Kütahya'nın, beyliğin merkezi olması hasebiyle verilemeyeceğini ileri sürmekte ise de arşiv belgeleri, Kütahya'nın da verildiğini göstermektedir. Nitekim Süleyman Şah da buranın verilmesi üzerine Kula'ya çekilmiştir. Süleyman Şah, Karaman oğullarından korunmak için beyliğin devamının bu yolda mümkün olacağını görmüştür. 1381 yılında yapılan düğün dolayısıyla

38. Hoca Saadeddin, I, 96-97.

çeyiz olarak verilen bir kısım Germiyan toprağının tesbiti "Tapu Tahrir Defterleri"nden de mümkün olmaktadır.[39]

i) BAZI ŞEHİRLERİN HAMİD OĞULLARI'NDAN SATIN ALINMASI.

Anadolu Beylikleri arasında padişahın tasavvurlarını sezerek Germiyanoğlunu takib eden Hamideli Emiri de Germiyan'la Karaman arasındaki topraklarını satmak suretiyle hem izzet-i nefsini kurtarmış, hem de boy ölçüşemeyeceği bir rakibin karşısında haddini bilerek zararlı çıkmamıştır.[40] Yıldırım Bâyezid'in düğününün sonunda misafirlerin dağılması esnasında Murad Hüdavendigâr, Hamideli Beyi olan Hüseyn'in elçisine Hoca Saadeddin'in dili ile "Biraderim Hüseyin Bey'e bizden selam edüp diyesin ki aramızda olan sevgi ve dostluk ve birlik gereği bir iltimasımız (isteğimiz) vardır. Kabul ettiğini bildiren cevabını ve bununla ilgili haberi beklediğimizi bileler." Bundan sonra Karaman beylerinin kendi ülkesine karşı iyi niyet ve dostluk beslemediğini, Karaman tarafında, Hamideli'ne bağlı birçok kale, sınırlarımızın korunması bakımından bize gerekmektedir dedikten sonra o kalelerin usulünce satılıp kendi mülkleri haline getirilmesini ister. Bu sayede de ikisi arasında (Osmanlı-Hamideli) yeniden kuvvetli dostluk bağları kurulmuş olsun. Bu dönemde Hüseyin Bey de zaman zaman Karamanlıların saldırılarına uğramakta ve onlardan zarar görmekte idi. Şimdi Sultan Murad'ın ne demek istediğini anlamış ve onun komşusu olmayı ister olmuştu. Fakat, kararlaştırılmamış olan satış meselesi öylece duruyordu. Bu esnada Sultan Murad, Kütahya'yı ziyaret etmek üzere yola çıkmıştı ki, Hamid eli hakimi Hüseyin Bey, padişahın bu geziyi kendi ülkesini ele geçirmek için tertiplediğini sanarak biraz önce sözü edilen konuyu tekrar ele alarak padişaha satma işine razı olduğuna dair haber gönderdi. Bu haber padişaha ulaşınca, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta* kalelerini satın

39. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mustafa çetin Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi*, Ankara 1974, s. 61-62.

40. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 189.

* Uzunçarşılı, tarihlerde, satılan şehirlerden birinin Isparta olduğuna işaret edilmekle birlikte buranın gerçekte Isparta değil, Eğridir olması gerektiğini söyleyerek şöyle der: "Tarihlerde Eğridir yerine Isparta denilmekte ise de Sultan I. Murad'ın Kosova seferine giderken Anadolu'da bıraktığı muhafızlardan birisinin Eğridir subaşısı Kutlu Bey olduğu görülüyor" "Murad I", *İA*, VIII, s. 590-591.

almak üzere temsilcisini göndererek bu kaleler için epeyce bir para (80000 altın) öder. Hüseyin Bey, sözünden dönmeyerek anılan para karşılığında isimleri zikr edilen kaleleri satmaya karar verir. Sultanın temsilcisi ile kanunlara uygun olarak Müslüman kadıların imzaları ile satış akdi gerçekleşmiş olur.[41] Böylece bu şehirler de Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiş oldu. Bu şehirlerin Osmanlı idaresine girmesi ile Osmanlıların Anadolu'daki varlıkları daha iyi bir şekilde hissedilmeye başlandı. 783 (M. 1381) tarihinde gerçekleşen bu satış muamelesinden sonra Sultan Murad, adı geçen kalelere, kendi adamlarını yerleştirerek oraları tımar haline getirdikten sonra Bursa'ya tekrar döner.

Görüldüğü gibi Bâyezid'in evlenmesi, Osmanlı Devleti'ne geniş ve zengin bazı toprakları bağlamıştı. Yine bu evlilik törenleri esnasında Hamideli hakimi Hüseyin Bey'den Karaman'a komşu olan altı şehir alınmıştı. Öyle anlaşılıyor ki, Hüseyin Bey, başlangıçta buraları vermek istememekteydi. Fakat padişahın gücü karşısında duramayacağını anlayınca bu şehirleri satmak zorunda kalmıştı. Bu satış işinden sonra Anadolu'da Selçuklu topraklarını bölüşen beyliklerden üçü, beyliklerinin Osmanlı Devleti idaresine girdiğini görmüş oluyorlardı. Bunlar, Karesi, Germiyan ve Hamideli beylikleri idi. Bunlardan ilki Orhan Gazi'nin fetihleri ile, ikincisi kızının Bâyezid ile evlenmesi ile, üçüncüsü de satışla olmuştu.

2) OSMANLI-CANDAROĞULLARI MÜNASEBETLERİ

Candaroğulları'nın, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalması, Anadolu birliğinin kurulması bakımından atılmış önemli bir adımdır. Kastamonu, Sinop ve çevrelerinde bir beylik kurmuş olan Candaroğulları, aslen Türkmen bir ailedendir. Beyliğin kurucusu Şemseddin Yaman Candar'dır.[42]

Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar'da giriştiği sistemli ve planlı fetihlerden sonra Anadolu'da Germiyanoğulları ile Hamidoğulları'na ait bazı yerlere sahip olması, Candaroğulları tarafından endişe ile karşılanıyordu. Candaroğlu Beyi Kötürüm Bâyezid (Celaleddin Bâyezid Bey), babası Âdil Bey'in

41. Hoca Saadeddin, I, 98-99; Âşıkpaşazâde, s. 59-60; Solakzâde, I, 50.

42. Candaroğulları beyliği hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969, s. 121-147.

vefatı üzerine hükümdar olmuştu. Çok sert ve haşin bir kimse olduğu anlaşılan Celaleddin Bey zamanı, iç ve dış gaileler sebebiyle huzursuzluk ve mücadeleler içinde geçmişti. Celaleddin Bey, memleketinin idaresini en çok sevdiği oğlu İskender Bey'e vermeye mütemayıldı. Bu durumu fark eden büyük oğlu Süleyman Şah, babasının bu arzusuna içerleyerek kardeşini öldürüp ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başladı. Bu fırsatı yakaladığı anda da kardeşi İskender'i öldürmüştü. Osmanlı tarihlerinde Kötürüm Bâyezid diye anılan Celaleddin Bâyezid'in sert ve haşin tavrını ortaya koyması bakımından, ehemmiyet arz eden bir hadiseyi burada zikr etmek gerekir. O, oğlu İskender'i öldüren büyük oğlu Süleyman'ın, biri kız diğeri erkek iki çocuğunu, yani kendi torunlarını öldürmekten çekinmemiştir.[43]

Gerçi Kötürüm Bâyezid, başlangıçta Sultan I. Murad'a itaatini arz etmekle beraber, gittikçe büyüyen Osmanlı tehlikesi karşısında yakın komşuları ile de iyi münasebetler kurmaya çalışmakta idi. Daha önce de temas edildiği gibi Kötürüm Bâyezid, tahtını küçük oğlu İskender'e bırakmak niyetinde idi. Fakat büyük oğlu Süleyman, kardeşi İskender'i öldürerek babasına isyan etmişti. Bu isyan esnasında Süleyman, Osmanlılara sığınıp onlardan yardım istemişti. Sultan I. Murad tarafından bu yardım isteği kabul edilmiş olacak ki, Osmanlı kuvvetleri Kötürüm Bâyezid üzerine harekete geçmişti. Süleyman, Osmanlı kuvvetleri ile Kastamonu'ya gelmiş babasıyla harb ederek onu Sinop'a sığınmak zorunda bırakmıştı. Hicrî 785 (M. 1383) yılında cereyan eden bu hadise üzerine Candaroğulları Beyliği, merkezleri Sinop ve Kastamonu olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bununla beraber Süleyman'ın hükümdarlığı uzun sürmemişti. Durumu, Anadolu birliğini sağlamak bakımından kendi hesabına uygun gören Sultan Murad, Süleyman Paşa'yı tevkif ederek Candar Beyli'ğinin Kastamonu şubesini ülkesine ilhak eder. Fakat Sultan Murad'ın bu hareketi, Süleyman Bey'e bağlı olan Kastamonu halkı tarafından iyi karşılanmamıştır. Bir fırsatını bulup Osmanlıların hapsinden kaçan Süleyman Paşa, kendine bağlı taraftarlarını topladığında Osmanlı kuvvetleri Kastamonu'dan ayrılmaya mecbur olmuşlardı. Böylece Süleyman Paşa tekrar hükümdarlığına kavuşmuş oldu. Fakat durumu dikkatle izleyen Süleyman Paşa'nın babası Kötürüm Bâyezid, Sinop'tan gelerek Süleyman Paşa'yı firara mecbur etmişti. Süleyman Paşa, Sultan Murad'dan tekrar yardım istedi. Sultan Murad, onu tekrar himayesi altına aldı. Sultan Murad, bununla da yetinmeyerek onu Osmanlı hanedanına damat

43. Uzunçarşılı, *Beylikler*, s. 126.

yaptı. Süleyman, bu akrabalık ve himaye sayesinde Kastamonu'yu tekrar ele geçirdi. Bundan sonra Osmanlılarla dost geçinen Süleyman, Osmanlıların gerek Balkanlar'da gerekse Beylikler üzerine yaptıkları seferlerde yardımcı kuvvet göndermekten geri kalmadı.[44]

Görüldüğü gibi, Osmanlı hükümdarı I. Murad'ın yardımıyla beyliğini sürdüren Süleyman Paşa, Osmanlılarla dost geçindi. Bu sebeple Birinci Kosova muharebesinde ve onu takiben Yıldırım Bayezid'in hükümdarlığının ilk senelerinde Anadolu beylerinin Osmanlılar aleyhine olan hareketlerinde o, Bâyezid'e yardımda bulundu.

3) ŞEHZÂDE SAVCI İSYANI

Osmanlı tarihinde, ilk ciddi taht kavgası olarak gösterilen bu isyan hakkında Osmanlı ve Bizans tarihleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Yeri, zamanı ve hatta Savcı Bey'in o zamanki yaşı hakkında değişik görüşler bulunmasına rağmen bu olay, ileride meydana gelecek olan ve "kardeş katli"ne sebep olacak olaylara öncülük etmesi bakımından önemli bir olay olarak kabul edilmesi gerekir. Sultan Murad'ın üç oğlundan biri olan Savcı Bey'in, babasına karşı ayaklanması, Osmanlıları olduğu kadar Bizansı da ilgilendiriyordu. Çünkü bu isyanda Bizans İmparatoru İoannes'in büyük oğlu Andronikos da bulunmaktaydı. Zira imparator, Selanik valiliğinde bulunan ikinci oğlu Manuel'i, saltanat ortağı yapmayı düşünmüştü. Böylece büyük oğlu Andronikos'un hakkını ondan daha küçük olan kardeşine verecekti. Bu, Andronikos'un kızmasına ve ondan intikam almasına sebep olmuştu. Bu sebeple her ne pahasına olursa olsun imparatorluğu ele geçirmeyi düşünüp fırsat kolluyordu. Bu fırsat, babasının kendisini vekil bırakarak Sultan Murad ile birlikte bazı âsi beyleri cezalandırmak üzere Anadolu'da bulunduğu bir sırada ele geçmişti. Tam bu esnada Sultan Murad'ın, Edirne'de yerine vekil bıraktığı Şehzâde Savcı ile birleşerek babalarının aleyhine baş kaldırdılar. Bu hadiseden haberdar olan Sultan Murad, derhal Rumeli'ne geçerek İstanbul yakınında asi kuvvetleri bozguna uğratır. Dimetoka'ya kaçan Savcı'yı da yakalatarak gözlerine mil çektirir. Buna karşılık İm-

44. Uzunçarşılı, *Beylikler*, s. 126-127; İlhan Şahin, "Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, X, 153.

parator İoannes, istemeyerek de olsa oğlunun gözlerini tamamen kör olmayacak şekilde kaynar sirke ile yaktırır.[45] Hammer'in ifadesine göre İonnes bunu Sultan Murad'ın baskısı üzerine yapmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı tarihlerinde bu olay daha farklı bir şekilde verilmektedir. Buna göre yeni ülkeler feth etmek üzere Rumeli'ye geçen Sultan Murad, büyük oğlu Bayezid (Yıldırım)'i, güvenlik ve huzur kaynağı olmak, bakımlı ülkeleri korumak göreviyle Anadolu hududunda, Germiyan vilayetinde bırakıp Kütahya'da oturmasını uygun görmüştü. Ortanca oğlu Yakub Çelebi'yi Karesi vilayetinde, küçük oğlu Savcı Beyi de Bursa muhafızlığında bırakmıştı. Savcı Bey, gençlik heyecanı ve atılganlığı ile başına buyruk olmak, dilediğini yapmak hevesine kapılmıştı. Onun bu toyluğunu, bazı kötü arkadaşları da desteklemişlerdi. O da bu düşüncelere kanarak babasına karşı baş kaldırmıştı. Böylece padişahlık sevdasına düşmüştü. Tahta oturduğunu ilan ederek kendisine bağlı olanlara hazineyi dağıttı. Bu tutumuyla bazı eşkiyayı yanına çekmiş ve ülkeyi istediği şekilde idare etmeye başlamıştı. Hatta adına hutbe okutarak çevresine karşı saldırılara başlamıştı. Bütün bunlar, padişahın kulağına ulaşınca o da Edirne'den hareketle bu büyük fitneyi bastırmak ve bu fesad ateşini söndürmek üzere Bursa'ya doğru yürüdü. Olayın kansız bir şekilde ortadan kaldırılması için de şöyle bir plan tasarlanmıştı. Savcı Bey'in hareket ve tutumundan habersizmiş gibi davranılacak, Biga çevresinde büyük bir sürek avı tertiplenecek. Savcı Bey de Bursa'dan çıkıp padişahı ve ordusunu burada karşılayacaktı. Böylece baba, bu yiğit oğlu ile Biga'da at koşturacak ve avlanacaktı. Çıkartılan bu ferman şehzadeye ulaşınca o, verilen emre itaat etmemiş, çevresinde ordu toplayıp savaş hazırlıklarına başlamıştı. Onun bu tutumu padişaha bildirilince hükümdar derhal Bursa üzerine yürümeye karar verdi. Savcı Bey ise yandaşları ile birlikte padişahla savaşmak üzere Bursa'dan çıkıp Kite ovasında babasını karşılar. Sonuçta hükamdara bağlı olan askerlerin gayreti ile şehzâdeye bağlı olan eşkıya grubu hezimete uğrayıp dağılıp kaçar. Şehzâde de yakalanıp padişahın huzuruna getirilir. Suçunu kabul edip özür dilemesi gerektiği ve bu sayede babasının kendisini af edeceği bildirildiği halde o böyle bir yola girmemiş, aksine sert ve gerçek dışı sözlerle babasına karşı gelmeyi sürdürmüştü. Bunun üzerine gözlerine mil çekilerek kör edilmişti.[46]

---

45. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Hammer, I, 231-233; Uzunçarşılı, "Murad I", *İA*, VIII, 592.

46. Hoca Saadeddin, I, 100-101; Solakzâde, I, 51-52.

Böylece Andronikos ve şehzade Savcı Bey gailesini ortadan kaldıran Sultan Murad, bu sefer başka bir olayla meşgul olma zorunda kaldı. Bu da doğrudan doğruya Bizans ile ilgili bir hadise idi. Bu olay, o dönemlerde Bizans'ın, Osmanlılar karşısındaki durumunu ortaya koyması bakımından da dikkat çekmektedir. Hammer bu olayı bize şu ifadelerle nakl etmektedir: İmparatorun oğlu Manuel, vali bulunduğu Selanik'e yakın olan Serez'i Osmanlıların elinden alma tasavvurunda bulununca padişah, onun bu hainliğini, veziri Hayreddin Paşa'yı Selanik'i almakla görevlendirmek suretiyle karşılamıştır. Manuel de ölü veya diri ele geçirilecekti. Manuel, kendi kuvvetinin üç misli olan bu askere karşı koyamayacağını anlayınca şehri yüz üstü bırakıp deniz yolu ile Bizans'a dönmüştü. Fakat imparator, yeniden Murad'ın şüphesini çekmek ve hiddetine uğramak korkusuyla firari oğluna sığınma hakkı tanıma cesaretini gösteremedi. Bunun üzerine Manuel Midilli'ye sığınmak istediyse de, adanın Ceneviz valisi de onu kabule cesaret edemedi. Sonunda Manuel, her şeyi göze alarak padişahın affına ve büyüklüğüne baş vurdu. Ümidi de boşa çıkmadı. Sultan Murad, düşmanının kendisine güvenmesinden haz duyacak kadar yüksek bir ahlakî fazilete sahipti. Manuel'i karşıladı. Hareketinden dolayı yumuşak sözlerle onu ayıplamakla yetindi. Manuel de hatasını kabul ederek suçunun bağışlanmasını istedi. Padişah da onu bağışladı. Hatta daha da ileri giderek daha önce kendisini kabul etmeyen babasının yanına yolladı ve onu iyi karşılamasını istedi.

İşte bu zamanlarda Osmanlıların güç ve kuvvetleri o derece yüksek ve Bizans'ın kuvveti o kadar gevşek idi ki; İmparator, kendi oğluna bile devlet merkezinin kapılarını -müttefikinin izni olmadıkça- açamıyordu.[47]

Sultan Murad'ın en değerli ve teşkilatçı komutanlarından biri olan ve son zaferi olmak üzere Selânik'i Osmanlı ülkesine katmış bulunan Hayreddin Paşa'nın ölümü, bu sıradadır. Hayreddin Paşa, vefatı tarihi olan 10 Zilhicce 789 (22 Aralık 1387)* da padişahın yanında olmayıp Rumeli'deki ordunun başında idi.

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa, ordusu ile Yenice-i Vardar'da bulunurken hastalandığı için Serez'e nakl edilmiş ve orada vefat etmiş ise de cesedi İznik'te defn edilmiştir. Türbesi İznik surlarının dışında Lefke kapısına yakın bir mezarlığın ortasındadır. Halil Hayreddin Paşa vefat edince geride

47. Hammer, I, 234-235.

* Hayreddin Paşa'nın ölüm tarihi 788 (1386) yılı olarak da verilmektedir.

Ali, İlyas ve İbrahim isimlerinde üç erkek evlat bırakmıştı. Müstakimzâde, Osmanlıların üçüncü veziri olarak gösterdiği Halil Hayreddin Paşa'nın ilim ve fazlından bahs eder. Onun, Celaleddin Kazvinî'nin belagat ilminden Telhisu'l-Miftah adlı eserini şerh eylediğini yazar. Gerek Osmanlı, gerek yabancı tarihlerdeki kayıtlyardan Hayreddin Paşa'nın çok değerli ve teşkilatçı bir devlet adamı ve muktedir bir komutan olduğu anlaşılıyor. Filhakika bu zat, idarî, askerî, malî ve siyasî sahalarda ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasında birinci derecede rol oynamıştır. İznik'te Yeşil Cami adındaki camisi ve yine orada eski ve yeni imâret denilen iki imâreti, Gelibolu ve Serez'de de camileri vardır. Halil Hayreddin Paşa'nın vefatı üzerine padişahın yanında bulunan büyük oğlu Ali Paşa vezir olur.[48]

Devletin, dirayetli ve maharetli bir generali; akıllı, zeki ve tedbirli bir veziri olan Hayreddin Paşa, kendisinden daha aşağı bir derecede bulunmayan ve hatta bazı yönleri ile kendisinden çok daha üstün olan bir padişahın veziri idi. Fetihlerin gerçekleşmesi ve devletin gelişmesinde el ele veren bu iki kişi, başarılı bir grafik sergilemişlerdir.

Gerek Rum, gerekse Osmanlı tarihçileri arasında Hayreddin Paşa ile ilgili en fazla belge bırakanın, Halkondil olduğu söylenir. Bu tarihçi, bu şöhretli zatla ilgili vesikalar arasında, Sultan Murad ile Hayreddin Paşa arasında geçen şu konuşmayı nakl eder:

Hayreddin Paşa bir gün Sultan Murad'a der ki:

— Efendimiz, ordularınla arzu edilen bir amaca erişebilmek için harp işlerini nasıl idare etmek gerekir?

Padişah bu soruya şöyle cevap verir:

— Elverişli fırsatlardan faydalanmak, ihsan ve merhametle askerin sevgisini kazanmak suretiyle.

— Ama fırsatlardan faydalanmak demekle neyi kast ediyorsunuz?

— Gayeye ulaşmak için her vasıtayı, değişik ihtimallere göre hesaplamak, ona göre ölçmek ve karşılaştırmak gerektiğini söylemek istiyorum.

Bunun üzerine Hayreddin gülmeye başlayarak şöyle der:

— Büyük bir akıllılık ile yaratılmışsın. Bunu görüyorum. Ancak yapılması veya yapılmaması gereken şeyleri önceden bilmediğin ve kendi

48. Uzunçarşılı, "Çandarlı", *İA*, III, 353.

kendine danışarak bir ciheti red ve diğerini kabul etmeye gücün yetmediği durumlarda, bu vasıtaları nasıl hesaplayıp ölçeceksin?

— Bir şeye karar verildiği zaman onu hemen yerine getirmek gerekir. Maharetli bir komutan, danışmalarında gayet ihtiyatlı davranmalı; ama icrada yıldırım gibi sür'at göstermeli, ordusunun başında da örnek olacak derecede yiğitlik sahibi olduğunu isbat etmelidir.

İşte vezir ile Sultan Murad arasında, bu konuşmaların çerçevesine uygun şekilde Bizans İmparatorluğu'nun fethine hazırlanma başladı.[49]

Sultan Murad'ın, gerek siyasî, gerek idarî, gerekse medenî sahalardaki başarısının sırrını onun yaratılış, karakter ve anlayışına bağlayan bu ifadelere göre o, olaylar karşısında cesurane kararlar veren bir kimsedir. Hiç bir zaman acz belirtisi gösterip kararsızlık sergilemeyen, aksine bütün ihtimalleri değerlendirip ona göre çareler düşünen bir kimsedir. Olayları değerlendirirken çok ihtiyatlı, karar verildiği andan itibaren yıldırım sür'atiyle onu uygulayan bir kimsedir. Bu yönü ile o, "XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlılar ve İspanya" adlı eserin müellifi olan Leopold Won Ranke'nin, Osmanlı Devleti'nin kudretini teşkil eden üç unsurdan biri olarak kabul ettiği "hükümdar şahsiyetleri" ifadesine hak kazanmış görünmektedir.[50]

D. OSMANLILARIN BALKANLAR'DAKİ MUVAFFAKIYETLERİNİN MANEVÎ SEBEPLERİ

Kuruluşundan itibaren Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile şer'î hukuku hem amelî, hem de nazarî bir şekilde uygulayan Osmanlı Devleti[51], bu anlayışını devletin bütün sistem ve organlarında devam ettiriyordu. Çünkü "bu devlette din asıl, devlet ise onun bir fer'i olarak görülmüştür".[52] Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin bütün müesseselerinde bu anlayışın hakim olması ve sosyal bünyenin buna göre organize olması normal karşılanmalıdır. Bu anlayış sebebiyledir ki, Osmanlılar, Balkanlarda idarelerine aldıkları yerli unsurların din ve vicdan hürriyetlerine müdahale etmedikleri gibi onları diğer milletlerin her türlü baskısından da kurtarmışlardı.

49. Hammer, I, 235-236.

50. Daha geniş bilgi için bk. Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978, s. 85.

51. Ömer Lütfi Barkan "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'îliği Meselesi", *İÜHF Dergisi*, (1945), XI/3-4, 209.

Her ne kadar Osmanlılar, kuruluş yıllarında askerî işlere fazla ehemmiyet veriyor ve askerî başarılarını bu sayede hazırlıyorlarsa da, onların bu muvaffakıyetlerinin sebebini sadece askerî saha ile sınırlandırmak mümkün değildir.

Bilindiği gibi, tarihî bir yerleşim bölgesi olarak Balkan Yarımadası'nın güneyinde Akdeniz bulunmaktadır. Burada yüzlerce adasıyla Ege, adeta Balkanlar içindedir. Batıda Adriyatik Denizi, kuzeyde ise Tuna ırmağı bulunmaktadır. Farklı kültürlere sahip insanların yaşadığı bu bölge, jeopolitik yönü ile önemli idi. Balkan yarımadası içinde stratejik massif dağlık bölgeler, boğaz ve geçitler, devletin kuruluş aşamalarını belirlemiştir denebilir. Bu jeopolitik faktör, Balkanlarda Osmanlıların yayılış ve fetih dönemlerini anlamak için büyük bir önemi haizdir.[53]

Öyle anlaşılıyor ki bazı kimseler, Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişini ve oradaki hakimiyetini sadece Osmanlı askerî gücü ve karşı tarafın dağınık olmasına bağlamak istiyorlar. Böylece bir bakıma Osmanlıların fazla bir şey yapmadıklarını anlatmaya çalışıyorlar. Nitekim bu konuda:

"Osmanlıların Balkanlardaki genişlemesi, hem iç işlerini halletmiş olmaları, hem de fetih yöntemleri yüzünden kolaylaşıyordu. Balkanlarda coğrafya ve siyaset, sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır. Dağlar, orduların geçişine hesaba katılır bir engel oluşturmazlar. Bir kaç su yolunun denetim altına alınmasıyla Tuna vadisine geçit bulunur. Eğer Tuna'ya Demir-Kapı'nın ilerisinde bir noktadan erişilirse Macaristan ve Orta Avrupa akınlara müsaittir. Bölgeyi işgal etmek isteyenler, Eflak ve Boğdan yönünde hareket edebilir, daha sonra da Karadeniz kıyısı boyunca ilerliyebilirler. Böylesi geniş bir arazinin savunulması siyasî birlik ve bunun olmayışı halinde de işbirliği ve eş güdüm ister. Ondördüncü yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar, siyasî bakımdan birleşik değildi. Burada oturanlar, kendi aralarındaki rekabet ve karşılıklı kıskançlıklarla hırpalanmış bulunduklarından Osmanlılara karşı birlikte direniş gösterecek takatten mahrumdular."[54] denilip fikirler ileri sürülmektedir.

---

52. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisu'l-Beyân fî Kavânin-i Âl-i Osman,* Bibliothéque National (Paris) Ancien Fonds Turc, nr. 40, vr. 134 a.

53. Balkan Yarımadası hakkında daha geniş bilgi için bk. Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar,* İstanbul 1993, s. 11-14.

54. Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek,* trc. İsmet Özel, İstanbul 1989, s. 32.

Osmanlı fetihlerini ve bu fetihlerdeki başarıyı, bölge halkları arasındaki çekişme ve coğrafî sebeplere bağlayacak kadar basite indirgemek, her halde doğru olmasa gerekir. Zira Osmanlılardan önce de bölge, defalarca istilaya uğramıştı. Fakat bunların hiç birinde Osmanlı Türkü'nün gösterdiği başarıya denk bir muvaffakıyete tesadüf edilmemiştir. Aksine Balkan ülkeleri, zaman zaman gelen bu kavimleri kendi bünyelerinde eritmesini bilmişlerdir. Bu bakımdan Osmanlıların başarılı olmasında ve hatta herhangi bir zorlama olmadan bölge halklarını kendi dinlerine sokmalarında başka sebepler aramak lazım gelecektir.

Gerçekten Osmanlılar, vicdan hürriyetini temel taşı kabul eden, ekonomik ve sosyal haklara saygı gösteren bir anlayışla, idareleri altına giren kavimleri yumuşak ve müsavatçı prensipler ile idare ediyorlardı. Onlar, bundan başka türlü davranamazlardı. Çünkü mensubu bulundukları İslâm, onların başka türlü davranmalarına ve idarelerindeki insanlara karşı başka türlü muamelede bulunmalarına izin vermiyordu. İslâm, Müslümanların feth ettiği topraklarda yaşayan hiç bir kimsenin zorla dine girmesine müsaade etmez. O, herkesi inanç ve fikrinde serbest bırakır. Hak ile bâtılın neler olduğunu, inançlar arasındaki orta ve doğru yolun hangisi olduğunu bildirmekle yetinir. Zorlama sonunda müslüman olma keyfiyetinin İslamî bir hareket olmadığını beyan etmekten çekinmez. Bu sebepledir ki Müslüman Türklerle Hıristiyan Balkanlılar arasında çok iyi bir ahenk tesis edilmiş, aralarında din ayrılığından başka bir şey kalmamıştı. İslâm'ı kabul etmeyenler bile Osmanlı idaresinden o kadar memnundular ki, sözde kendilerini kurtarmaya gelen Haçlılara hiç iltifat etmediler. N. Jorga (Geschichte des Osmanischen Reiches, I, 456) bu mevzuda şunları söyler: "Ne kadar tedkik edersek edelim, Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresine giren bir şehir veya bir millet içinde, Osmanlı idaresine karşı en ufak bir memnuniyetsizliğe bile rastlamıyoruz. Balkanları kurtarmaya gelen ve ekseriya bütün Hıristiyan âleminin vicdanlarına hitab edebilecek bir surette Haçlı seferleri karekteri taşıyan bütün Avrupa milletlerinin iştirak ettikleri o büyük seferlerde bile Osmanlı idaresinde bulunan yerli Hıristiyan halkın bunlara katılmak arzusunu göstermediklerini katiyyetle görüyoruz."[55]

Osmanlılar, sadece idareleri altında yaşayan milletlerin, dinî hürriyet ve serbestisini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Balkanlar'daki milletle-

55. Şinasi Altundağ, "Osmanlıların İlk Devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları Hakkında Birkaç Not" *DTCFD*, (1944), II/4, 519.

rin de bunu kazanmalarına yardım etmişlerdi. Şayet Türkler, Rumeli'ye ayak basıp Balkan Türklüğü'nü kurmamış ve farklı kavimlere vatan olmuş Balkan coğrafyası üstünde hâkim ve efendi millet olarak teşkilat ve idaresini tesis etmemiş bulunsalardı, bugün ne Sırp, ne Sloven, ne Bulgar, ne Romen ne de bir Yunan milleti kalmış olurdu. Zira Ortodoks Balkan Hıristiyanlığı ne çekmişse dindaşları olan Katolik Latinlerden çekmiştir. Öyle ki bu zulüm ve ceberut, Ortodoks mezhebindeki Balkan topluluklarını eritip ortadan kaldırmak yoluna giderken, ancak Türklerin Rumeli'ye adım atmaları ile Katoliklerin bu imha ve kolonizasyon politikasına son vermiştir. Büyük Lui (Ludwig I, 1342-1382) devrinde Avrupa'nın en büyük devletlerinden biri haline gelen Macaristan, Balkanlara göz dikmiş ve Vidin Prensliğini zapt ederek, Katolikliği büyük bir enerji ve tazyikle Balkanlara yaymaya başlamıştı. Bu tazyik sonucu olarak Balkanlar, Katolik mezhebine girmeye mahkum olmuştu. Fakat Osmanlıların, Macarları önlemek üzere derhal kuzeye atılmaları bu tehlikeye bir set çekmiş ve Balkanlarda Ortodoks mezhebinin serbestçe yaşamasını mümkün kılmıştı.[56]

Uzunçarşılı da bu dönemden bahs ederken: "Görülüyor ki, yeni doğan Osmanlı devletinin sür'atle genişlemesinde, denizi aşarak Balkanları işgalinde yalnız fütûhatın ve devletler arasındaki ihtilaflardan istifadenin ve siyasetteki maharetin değil, aynı zamanda mânevî sebeplerin de tesiri vardır. Ancak bu sayededir ki Türkler, Rumeli'de işgal ettikleri (feth ettikleri) geniş ülkeleri bir avuç kuvvetle elde tutmuşlardır. Ve yine bu sayede Timur'un sadmesiyle Osmanlı Devleti, Anadolu'da parçalandığı halde Rumeli'de dimdik durmuştur"[57] demektedir. Tarihî olaylara bakıldığı zaman bu ifadelerin ne kadar gerçek oldukları görülür.

Gerçi Osmanlı Beyliği, daha kuruluş safhasında iken askerî ve adlî teşkilatla işe başlamıştı. Bu esnada özellikle askerî işlere fazla ağırlık verilerek muvaffakıyetin sebepleri hazırlanmıştı. Bununla beraber bu zahirî (görünür) kudret, halkı tamamen ayrı dinde olan yabancı bir bölgede, yani Balkanlar'da göz kamaştıran hızlı ve şuurlu bir yayılma ve yerleşme için kâfi değildi. Bunun birtakım manevî ve ruhî sebepleri de vardı.

Osmanlı Beyliği, Anadolu'daki fetihleri esnasında hiç bir siyasî fırsatı kaçırmamaya gayret ediyordu. Onlar, feth ettikleri yerlerdeki halkla kaynaşarak onların dinî, örfî ve sosyal işlerine karışmıyorlardı. Onların, vicdan

56. Şinasi Altundağ, *age.*, s. 520-521.

57. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 185.

hürriyetlerine hürmet etmiş ve ağır vergiler altında ezilmiş olan yeni tebeasından belli bir vergi (cizye)[58] almakla Yetiniyorlardı. Kanunlara aykırı olarak keyfî hiçbir muameleye müsaade etmediler. Bundan dolayı Osmanlı Türklerinin sür'atle ilerlemeleri ve feth edilen bölge halkının Türk idaresini kendi idarelerine tercih etmelerinin sebebini anlamak kolaydır. Bu konuda ilk Osmanlı eserlerinde (Âşıkpaşazâde, Neşrî) epey bilgi vardır. Nitekim 1355 yılında Osmanlılara esir düşmüş olan Selanik baş piskoposu Gregory Palamas'ın mektubu da bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. O, Hıristiyanları tam bir serbesti içinde görmüştü. Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa, ona hıristiyanlık hakkında serbestçe bazı sorular sormuştu. İşin daha enteresan tarafı, bizzat sultan Orhan, Palamas ile görüşür ve ulema ile onun arasında bir münazaranın yapılmasını emr eder.

Osmanlılar, Anadolu'da nasıl Hıristiyan varlıklarını ve idare tarzlarını bozmayarak onları kendi nüfuzları altına aldılarsa bu müsaadeyi Rumeli'de daha geniş bir şekilde ve onların eski varlıklarını muhafaza etmek üzere tatbik etmişlerdir ki, bunu Osmanlı tahrir defterlerinde birçok örnekleri ile görmekteyiz. Gerçekten, doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunu eski feodal topraklarında tımar sahibi olarak bırakıyordu. Böyle bir mazhariyete nail olabilmek için bunların eski dinlerini bırakmaları şartı aranmıyordu. 1500 tarihine kadar Rumeli'de pek çok Hıristiyan tımar sahibi bulunuyordu. Yani halk gibi yerli aristokrasi de sadece yeni bir hanedanı Osmanlı hanedanını tanımaktan ve onun hizmetine girmekten başka bir şey yapmıyordu. Henüz ilhak olunmayan bölgelerde, tâbi despotluk veya senyörlükler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için metbuları olan sultana baş vuruyorlardı.[59]

Zaten, baştan başa hıristiyanlarla meskûn olan Balkan Yarımadasında bu tarzdaki hareket ve davranışın Osmanlı fetihlerini kolaylaştırdığı bir gerçektir. Kısa zamanda bölgeyi bir Osmanlı toprağı haline getiren âmil, bu âdilâne hareket ve idarî siyasetteki inceliktir. Bir taraftan Bizans İmparatorluğunun bozulmuş olan idare tarzı, vergilerin keyfî olması, Rum bey ve hatta imparatorlarının kendi küplerini doldurmak isteyerek halkı soymaları, asayişsizlik ve ekonomik buhran gibi âmiller, halkın Osmanlı idaresini memnuniyetle karşılamasına sebep olmuştu. Bizans ve diğer derebeylerin

58. Osmanlılarda cizye hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devletinde Cizye", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, (1987), III,

59. İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, s. 15.

idare tarzına karşılık Osmanlıların disiplinli hareketleri ve feth edilen yerlerin halkına karşı adaletli, şefkatli ve taassuptan tamamen uzak bir siyaset takip etmeleri, vergilerin tebeanın ödeme imkânlarına göre tertip edilmiş olması ve bilhassa Ortodoks olan Balkan halkını Katolik mezhebine girmek için ölümle tehdid edenlere karşı Türklerin buralardaki unsurların dinî ve vicdanî hislerine hürmet göstererek bu ince ve hassas noktayı prensip olarak kullanmaları, Balkanlıların Katolik tazyikine karşı Osmanlı idaresini bir kurtarıcı olarak karşılamalarına sebep olmuştur.[60] Balkan milletleri bunu yapmakla, Osmanlılara karşı böyle bir tavır sergilemekle yerinde bir karar vermişlerdi. Çünkü Osmanlı rejimi, din ve ırk ayırımı gözetmeyen, bütün tebeayı Osmanlı Devleti şemsiyesi altında birleştiren siyasî bir idare idi. Osmanlılar, devletlerini kurarken kitleleri çeken bu uzlaşıcı, koruyucu ve hoş görülü siyaseti şuurlu bir şekilde takib ediyorlardı. Onların idare sistemi, tamamen insanî idi. Hiç kimse dininden veya ırkından dolayı küçük görülmemiş, zorlanmamış ve sadece bu sebepten dolayı öldürülmemiştir. Bir Batılı yazarın bu konudaki görüşleri, Osmanlıların gayr-i müslimlere karşı takındıkları tavrın nasıl olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre Osmanlı idaresinin insanî yönünü ortaya koyan faktörlerden biri de şudur:

"Kendi idaresi altında yaşayan Hıristiyan ve Mûsevîler, vergilerini zamanında verdikçe ve Müslümanları kızdıracak kışkırtıcı bir harekette bulunmadıkça onlara en güzel bir şekilde muamele etmek."[61]

Osmanlı fetihlerinin en açık ve bariz özelliklerinden biri de, onların bu hareketlerinin gelişigüzel bir macera veya rastgele bir yerleşme uğruna olmamış olmasıydı. Onların her hareketi, bilinçli bir yerleşmeye yönelik olarak yapılmıştır. Bu da feth edilen yerlerdeki halkın hoşnutluğuna ve yeni idareden memnun olmalarına istinad ettirilmiştir. Fetih prensiplerinden biri de yeni elde edilen stratejik yerlere, büyük ve önemli şehir ile kasabalara Anadolu'dan göçmenler getirtilerek yerleştirmek (iskân) olmuştur. Elde edilen topraklar da mirî, mülk ve vakıf suretiyle muhtelif kısımlara ayrılıp şehir ve kasabalarda derhal ilmî ve sosyal müesseseler vücuda getirilmiştir. Bu isabetli siyaset, gerek Anadolu, gerek Rumeli'nin fethinde o kadar maharetle tatbik edilmiştir ki, halk bu yeni idareyi yadırgamadıktan başka gös-

60. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 182-183.

61. Raphaela Lewis, *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat*, trc. Mefkure Poroy, İstanbul 1973, s. 39.

terilen muamele ve müsamahadan memnun kalmıştır.

Osmanlıların hoşgörüsünden bahs eden birçok yabancı yazar, sadece Balkanları değil, daha sonraki dönemleri hatta İstanbul'un fethinde gösterilen müsamahadan söz ederek Osmanlıların ne kadar hoş görülü olduklarını anlatırlar. Örnek olması bakımından Brockelmann'ın bir ifadesini buraya alıyoruz:

"Müslüman Türkler, fetihleri esnasında isteselerdi hıristiyanlığı tamamen yok edebilirlerdi. Fakat mensubu bulundukları din, buna müsaade etmez. Bu yüzden Fâtih Sultan Mehmed, nasıl ki daha önce dedeleri, kendi kilise teşkilatında serbest bırakmak suretiyle Bulgarları rahatsız etmedilerse o da eski dinî gelenekle tanınmış İslamî devlet görüşüne de tamamiyle uygun olarak Ortodoks Rum ruhanî sınıfının silsile-i meratibini bütün selahiyetleri ile tanıdı. Hatta o, hıristiyanlar üzerindeki medeî hukuk alanında kaza hakkını tanımak suretiyle kilisenin nüfuzunu artırdı bile."[62] der.

XV. yüzyılın ilk yarısı içinde (II. Murad zamanı) Rumeli'yi gezerek Türklerle diğer Balkan hıristiyanlarının sosyal durumları hakkında bir mukayese yapmış olan ve Türklerin her konuda Balkanlılardan üstün olduklarını gösteren Bertrandon de la Broquière ise şunları söylemektedir:

"Büyük bir refah içinde bulunan Türk köylüleri, Hıristiyan köylülerin çoğunun aksine olarak hiç bir zaman yalın ayak gezmezler, dizlerine kadar çıkan sarı çizme giyerler; Türkler, erken kalkar ve işlerine erken giderler. Sükûnet ve büyük bir gayretle iş görürler. Rumlar, Sırplar ve Bulgarların aksine olarak Türkler, evlerinin kendilerine mahsus olan kısmında ehlî hayvan bulundurmazlar. Hiç bir Türk, temizce yıkanmadan evinden çıkmaz. Bir hayvanın yediği yemeği bir Türk yemez. Bir tavuk kesmek istediği takdirde bile onu bir müddet temiz yiyecekle besler. Merhamet sahibi olan Türk, harpte mecburiyet altında insan öldürür. Tabiaten sukûtî olmasına ve çalışmakla sertleşmiş bulunmasına rağmen şiir kabiliyeti yüksek, ilme meyil ve istidadı çoktur..."

Bunları söyleyen seyyah, ahlâk bakımından da Türklerin Balkanlılardan üstün olduklarını şöyle anlatıyor:

"Türkiye'de giriştiğim her iş ve bulunduğum her münasebette Türkler'de Rumlara nazaran çok daha fazla arkadaşlık duygusunun mevcud ol-

62. C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neş'et Çağatay, Ankara 1964, I, 258.

duğunu gördüm. Ve Türklere Rumlardan ziyade itimad ettim." dedikten sonra:

"Gerek şehirde, gerek köyde Türkler kuvvetli, cengaver, kanaatkâr işçi, namuslu tüccar, sadık arkadaş ve himaye edici efendilerdir. Kısaca, doğru ve samimi kimselerdir."

İşte Balkanları fethe başlayan küçük Osmanlı Beyliği'nin manevî ve sosyal cephesi de böyleydi. Bu karakter ve manevî cephe, devletin şuurlu siyaseti, azim ve irade kudreti ile bir ahenk teşkil edince bunun neticesinin ne olabileceğini yine Osmanlı tarihi gösteriyor.[63]

E. OSMANLI - KARAMANLI MÜNASEBETLERİ

Daha önce, Anadolu Selçuklu Devleti'ne merkezlik (payitaht) yapmış bulunan Konya'nın yeni sahipleri olan Karamanoğulları, bir bakıma kendilerini Selçukluların vârisi gördüklerinden, Anadolu'da üstünlük iddiasında bulunuyorlardı. Bu sebeple de Osmanlıların, Anadolu'daki gelişme ve genişleme hareketlerine karşı koymaya çalışıyorlardı. Gerçi Osmanlı-Karamanlı rekabeti, Osmanlıların Eretna Beyliği'nden Ankara'yı aldıkları zamanda başlamıştı. Fakat Sultan Birinci Murad, bir çatışmaya girmemek ve Müslüman kanı dökmemek için büyük bir gayret sarf ediyordu. Ancak Osmanlıların, Germiyan ve Hamid oğulları arazisinden bir kısmını evlenme, bir kısmını da para ile satın alıp Karamanoğulları'nın kalbi durumunda olan Konya'ya doğru büyük bir ilerleme kayd etmeleri, iki tarafı aynı sınırları paylaşan komşu iki devlet haline getirmişti. Böyle olmakla beraber kızı Nefise Sultan'ı Karamanoğlu Beyi Alaeddin Ali Bey ile evlendiren Sultan Murad,[64] Karamanlılar'la akrabalık kurmak suretiyle Anadolu'dan emin vaziyette Rumeli harekâtına devam edeceğini ümit ediyordu. Gerçekten de Sultan Murad'ın gayesi, Anadolu'daki Müslümanlarla değil, Batı'daki Hıristiyan devletlerle mücadele etmek, oralarda fetihlerde bulunmaktı. Nitekim Karamanoğlu'nun isyanını ve kendi topraklarına saldırısını duyunca şöyle demekten kendini alamamıştı:

"Şu ahmak zalimin yaptığı işleri görün. Ben, Allah Teâlâ yolunda din

63. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 185-186.

64. M.C. Şehabeddin Tekindağ "Karamanlılar", *İA*, VI, 322; Hammer, I, 238.

gayretiyle çalışarak ülkemi bırakıp, bir aylık yol kâfir içine gireyim. Gece ve gündüz ömrümü gazaya sarf etmek için niyet edeyim, yeyip içmeyi terk edeyim, bela ve mihneti seçeyim, o gelip bir bölük mazlum Müslümanların üzerine düşsün. Yağma edip onları incitsin. Ey gaziler, bu zalimleri nasıl edeyim? Beni gazadan men ederek, bana, Müslümanlar üzerine kılıç sallamak kötü işini işletir. Eğer vaz geçip cihad ve gaza ile meşgul olursam, Müslümanlar zâlim eline düşer. Eğer üzerine varırsam gaza kılan gazilerin kılıçlarını mü'minlerin üzerine döndürmek lâzım gelir" diyerek bir hayli tereddüd geçirmişti. Nihayet, Karamanlı'nın bu zulmü karşısında çaresiz kalınca, tekrar Anadolu'ya geçerek Bursa'ya gelir. Hayreddin Paşa'yı da Rumeli'nde bırakır.[65] Sultan Murad, daha sonra bizzat Karamanoğlu'na da şöyle diyecektir:

"Hey bedbaht, müfsid, zâlim, benim kastım ve işim gece gündüz gazaya adanmaktır. Benim gazama mani olur. Ben gazada iken Müslümanları incitirsin. Ahd ü emân bilir adam değilsin. Senin kökünü kazımayınca huzur ile gaza edemem. Nasıl barışmak, zira gazaya mani olan ile gaza, en büyük gazadır"[66] diyecektir. Hemen hemen bütün Osmanlı tarihlerinde buna benzer ifadelerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bütün bunlardan, Sultan Murad'ın, Karamanlı ile bir savaşa girmek istemediğini, zira Müslüman kanının akıtılmasına gönlünün razı olmadığını çıkarmak mümkündür. Kendi öz kızını Karaman Beyine nikahlayıp onunla akrabalık bağı kurması da bunun açık delilidir. Fakat Venedik, Sırbistan ve Papalık gibi Hıristiyan devletler, Osmanlıların Balkan fetihlerini başarısızlığa uğratmak için Karamanoğulları'nı Osmanlılara karşı tahrik edip kullanmakta idiler. Bu tahriklere kapılan Alaeddin Ali Bey, 1386 yılında Osmanlıların elindeki Hamid Oğulları topraklarına saldırır. Karamanlılar, Osmanlıların; Hamid oğullarından satın aldıkları Beyşehri'ni işgal etmekle harbi başlatırlar. Halbuki Osmanlı Devleti'nin bir köyüne taarruz etmek, büyük imparatorlukların dahi cesaret edemediği bir hareket iken, kışkırtmalar sonucunda Karamanoğlu bu cesareti göstermişti. Bu da onun ne kadar dar görüşlü, ileriyi görmeyen bir kimse olduğunu göstermektedir. Esasen diğer Anadolu beyliklerinin Osman oğulları gibi dahi yetiştirememesi, onları sonunda Osmanlılara katılma mecburiyetinde bırakan mühim sebeplerden biri olmuştu.

Osmanlılar açısından bu tecavüze baktığımız zaman, olayların başka

65. Neşrî, I, 105.

66. Neşrî, I, 107.

bir boyut kazandığını görürüz. Zira bu tecavüz kırılmadığı takdirde Karamanlıların ve ondan cesaret alacak olan diğer beyliklerin, Balkan fütuhatının en kritik anlarında Osmanlılar'ı Anadolu'da rahatsız edeceklerini çok iyi takdir eden Sultan Murad, derhal Anadolu'ya geçip Bursa'ya gelir. Sultan Murad, Anadolu'daki beylikler üzerindeki nüfuzunu göstermek için Candaroğulları'ndan yardımcı birlik ister. Bu birlik gelince Ali Paşa ve oğlu Şehzade Bâyezid Bey'le birlikte Karaman seferine hazırlanır. Osmanlı ordusunun içinde, antlaşma gereği iki bin kadar da Sırplı asker bulunuyordu. Bunlar, yardımcı kuvvet niteliğinde idiler. Böylece Sultan Murad, Anadolu beylerine kudretinin derecesini göstermek istiyordu. Onlar, Osmanlıların bu gücünden ne kadar çekinirlerse, Anadolu'da o kadar az Müslüman Türk kanı akacaktı.

1386 Kasım'ında Konya yakınlarında cereyan eden meydan muharebesinde Osmanlı ordusu, Karamanlıları kolayca yenilgiye uğrattı. Muharebede Bâyezid büyük bir kabiliyet göstererek zaferin kısa zamanda kazanılmasını sağladı. Bu muharebedeki muvaffakıyetinden dolayı kendisine "Yıldırım" lakabı verildi.

Büyük bir yenilgiye uğrayan Alaeddin Ali Bey, Konya kalesine sığınmak zorunda kaldı. Padişah, bu zaferden sonra Konya'yı kuşatma altına aldı. Ordu mensuplarının, kuşatılan halktan herhangi bir şey almaları yasaklandı. Yasaklara uymayanlar için çok ağır cezalar kondu. Birkaç Sırplı, emir dışı hareket ettiklerinden, idam cezasına çarptırıldılar. Sultan Murad, şehri on iki günden beri kuşatma altında bulunduruyordu. Fakat henüz hücuma geçilmemişti. Karaman Beyi, mevkiinin tehlikeli durumunu idrak etmeye başlayınca eşi ve Sultan Murad'ın kızı Nefise Hanım'ı, Konya'nın ileri gelenleri ile birlikte ricada bulunmak ve kendisini af etmek için padişaha gönderdi. Kızının ricası üzerine Karamanoğlunu af eden Sultan Murad, bizzat gelip af dilemek ve elini öpmek şartiyle onu af edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Karamanoğlu, Osmanlı ordugâhına gelip kayınbabasının elini öptü ve ondan af istirhamında bulundu. Sultan Murad, Karaman ülkesini yine kendisine vererek isyan eden Beyşehri üzerine yürüdü. Birkaç gün içinde orayı tekrar kendine bağladı. Burada bulunulduğu bir sırada Tekke Beyi'nin isyan ettiği haberi ve bu habere dayanarak Tekke üzerine yürümesi hususunda Sultan Murad'a tekliflerde bulunuldu. Fakat Sultan Murad, bu teklifleri redd ederek:

"Tekke Beyi fakirdir. Hükümeti İstenos ve Antalya şehirlerine inhi-

sar etmiştir. Bana isyan edecek ne gücü var, şimdi onun üzerine varmak bizim için ardır. Sivrisinek kovalamak şahine (veya arslan) yakışmaz" diyerek tekrar Bursa yolunu tutar.[67]

Konya önündeki mağlubiyeti üzerine Karamanlıların Anadolu'daki nüfuzları kırılmış, Sultan Murad'ın seferde gösterdiği başarılı taktik sayesinde bütün Anadolu'da yıldızı parlamıştı. Böylece, Osmanlıların Anadolu birliğini gerçekleştireceği kesin bir şekilde anlaşılmış oluyordu. Gerçekten beş yıl sonra Yıldırım Bâyezid'in Anadolu'yu zapt edebilmesinde Sultan Murad'ın bu seferde takib ettiği siyasetin birinci derecede tesiri olmuştur. Takriben bir buçuk asır devam edecek olan Osmanlı-Karamanlı harplerinin ilki olan bu savaşta yenilmesine rağmen Karamanoğlu, Osmanlı hâkimiyetini hiç bir zaman kabule yanaşmamıştır. Bunun içindir ki Sultan Murad uzaklaşır uzaklaşmaz, Kosova'yı hazırlamakla meşgul olan Haçlılarla müzakerelere girişmiş, fakat korkusundan Kosova muharebesinde Osmanlı ordusuna katılmak üzere bir birlik göndermekten de geri kalmamıştır. Böylece iki yüzlü bir siyaset takip etmiştir.

F. BALKAN İTTİFAKI VE KOSOVA SAVAŞI

Siyasî ve askerî sahada Avrupa'yı titreten Sultan Murad, gerektiğinde Anadolu'ya atlayıp Karamanoğlu ile elleşiyor ve bu namlı Türk beyini sindirip tekrar Rumeli'ye geçiyordu. Fakat onu burada da bekleyen düşmanları eksik değildi. Garp dünyasını titreten bu basiretli ve hakim adam, arkadan kendisine karşı birleşen kuvvetleri Kosova Meydan Muharebesinde ezecekti. Sonra da mağluba kin ve intikam göstereceği yerde, bir ruh ve mânâ medeniyeti kurmuş olan devletinin o muhteşem insanlık anlayışı ile dünkü düşmanlarına kollarını açacak ve onları, dindaşlarından görmedikleri bir müsamaha, rıfk ve yumuşaklıkla bayrağının gölgesinde toplayacaktı.

Sultan Murad, Karamanoğlunu dize getirdikten ve kendisinden söz aldıktan sonra tekrar Bursa'ya döndü. Çünkü devletinin içinde bulunduğu siyasi durum ve düşmanlarının devleti için meydana getirdiği ittifak, onun

67. Karamanla yapılan bu savaşın teferruatı için bk. Şükrullah, *Behcetu't-Tevârih*, s. 55; Neşrî, I, 106-114; Hoca Saadeddin, I, 103-108; Hammer, I, 238-242; Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, II, 294-296; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 44-45.

uzun müddet barış içinde yaşamasına ve sürekli asayişten faydalanmasına elverişli değildi. Sırbistan taraflarında yeni bir fırtına baş gösterdiğinden, Sultan Murad gerekli tedbirleri almak için dinlenmeyi bırakmak zorunda kaldı.

Osmanlı saflarında Karaman Beyi ile savaşan Sırplar, memleketlerine döndükleri zaman kendilerine istedikleri gibi riayet edilip saygı gösterilmediği ve Konya önünde bazı kardeşlerinin öldürüldüğünü söyleyerek halkın Osmanlılara karşı harekete geçmesine sebep oldular. Sırp kralına mübalağalı bir şekilde anlatılan haksızlık ve öldürme hadisesi, aslında basit bir olaydı. Çünkü Konya'nın muhasarası esnasında şehrin yağma edilmemesi, bizzat Sultan Murad tarafından istenmiş, aksine davrananların öldürülerek cezalandırılacakları söylenmişti. Buna rağmen bazı Sırpların emre muhalefet etmesi, böyle bir olayın meydana gelmesine sebep olmuştu. Şikâyetler üzerine Sırplar, isyana başlamışlar ve Osmanlılara ait olan bazı yerleri işgal etmişlerdi. Bütün bir Sırp halkı, bölge halkları ve hatta Bulgarların kendilerine yardım edeceklerine güvenerek ayağa kalktılar. Bulgar Kralı Şişman, Sultan Murad'ın dostu ve kayınbabası olmakla beraber gizlice Sırp Kralı Lazar ile ittifak etti.

Bu arada Karamanoğlu ile daha önce muharebe edip anlaşan Bosna krallığını da cezalandırmak gerekiyordu. Balkanları siyasî nüfuz altında bulundurmak ve bölge halklarının Osmanlıya karşı olabilecek ittifakına mani olmak için daha önce buralarda (Bosna) bulunan Kula Şahin Paşa komutasındaki 20.000 kişilik bir Osmanlı ordusunun hareketini gözleyen ve onların maksadını anlayan düşman, Niş yakınlarında Ploçnik denen yerde 30.000 kişi ile Osmanlı ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Osmanlı ordusu üzerine saldıran bu müttefik ordu, öyle hareket etti ki Osmanlı askerinden ancak beş bini, bu kana susamışların "genel katliamından kurtulabildi."[68] 1388'de meydana gelen bu muharebede Hammer'in dediği gibi ancak beş bin Osmanlı askeri kurtulup geri dönebilmişti.

Osmanlı kuvvetlerinin Ploçnik'te bozguna uğramasından büyük bir cesaret alan ve Sultan Murad'ın da Anadolu'da bulunmasını fırsat bilen Bosna, Sırp ve Bulgar kralları, Osmanlıları Balkanlardan sürüp atmak için ikinci bir ittifak kurdular. Bu ittifak, sonucu I. Kosova meydan muharebesinde belli olacak Osmanlı Türklerine karşı III. Haçlı Seferi'ni hazırlamaya sevk etmiştir. Düşmanın faaliyet derecesini ve ittifakın önemini kavrayan

68. Hamer, I, 242.

Sultan Murad, bu ittifakın sağlayacağı gücü, askerî ve siyasî yollardan küçültmeye gayret etti. Bunun için sür'atli bir şekilde tedbirler almaya başladı. O zaman Teke, Aydın, Menteşe, Saruhan ve Karaman beylerinin askerleri de Sultan Murad'ın emrine girdiler. Sultan Murad, hemen savaş hazırlıklarına girişti. Yokluğunda Anadolu'nun âsâyişini korumak için, ülkesini beş sancağa böldü. O zamana kadar Bâyezid'in idare ettiği Germiyan'ı, şehzadenin kardeşi Yakub ile birlikte o da Avrupa'ya geçtiğinden dolayı vezir Timurtaş'a havale etti. Başka bir Timurtaş (Subaşı), Sivrihisar ile Sakarya'nın suladığı bölgeye tayin edildi. Yine Subaşılardan Kutlu Bey, Hamid bölgesinde Eğridir'e tayin edildi. Sultan Murad, Asya toprağında kalacaklarla Avrupa'ya gidecek askerin komutanlarını da önceden tayin etti.

Bütün savaş hazırlıkları tamamlanmıştı. Bununla beraber Sultan Murad, seferden önce Şehzâde Bâyezid'in üç oğlunun sünnet düğünü ve kendisi ile iki oğlunun üç Bizans Prensesi ile evlenmelerini kutlamak için Yenişehir'e gitti. Padişah, Yenişehir'de yapılan bu düğünler sırasında hediyeler göndermek ve Karamanoğlu'na karşı yapılan savaştan önce gösterdiği dostluğa karşılık vermek için, Yazıcıoğlu'nu elçilikle Mısır'a gönderdi.

Düğün henüz bitmişti ki, Ali Paşa, hükümdarın emri ile hainliğinden dolayı Şişman'ı yola getirmek ve Bulgaristan'da Türklerin elinde bulunmayan son yerlerin fethini ve müttefiklerle birlişmeye mahal bırakmadan Bulgar kuvvetlerini ortadan kaldırmak için 30.000 kişilik bir ordu ile yola çıktı. Pravadi'ye karşı Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey komutasında beş bin kişi ayırdıktan sonra, Nadir-Derbent boğazından Şumnu üzerine yürüdü. Balkan'ın en doğu boğazında bir tepenin ortasında bulunan Pravadi, hücumla alındı. Osmanlı Devleti'nin daha sonraları Rusya ile meydana gelen harplerinde ordunun merkezi olacak olan Şumnu, Şişman'ın eski kalesi olan Tırnova'nın düştüğünü duyunca teslim oldu. Şişman ise Niğbolu'ya kapanmıştı. Gücünün, karşı gelmeye yetmeyeceğini anlayınca Ali Paşa'dan kendisi ile Padişah arasında aracı olmasını istemişti. Sultan Murad, Silistre'yi kendisine bırakmak ve zamanı gelen vergi taksidini ödemek şartıyla barışa razı oldu. Bundan sonra Ali Paşa, Kosova'ya doğru bir birlik gönderdi. Bu akıncı fırkası birçok esir ile döndü. Ali Paşa, Çetehezar (Hezargrad) kalesinin teslimi şartı ile esirleri Şişman'a geri vermeye niyetlendi ise de gerek Şişman'ın -Söz verdiği halde- Niğbolu'yu bırakmaktan vazgeçmeyerek onu yeni istihkâmlarla kuvvetlendirmesi, gerekse kendisinin de Hezargrad'ı elde etmesi dolayısiyle iş sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine savaş daha hızla yeniden başladı. Ali Paşa bir hisar ve bir şehri aldıktan sonra bütün

kuvveti ile Niğbolu önlerine vardı. Orayı kuşattı. Bulgar Kralı her taraftan sıkıştığını ve artık karşı koymanın faydasız olduğunu anlayınca bütün aile halkı ile birlikte şartsız teslim oldu. Osmanlı Paşası, kralı, çocuklarını ve hazinelerini Sultan Murad'ın ordugâh olarak seçtiği Tavuslu'ya gönderdi. Padişah, Şişman hakkında âlicenab ve civanmerdâne bir davranış gösterdi. Onun hayatına ilişmediği gibi kendisine durumuna lâyık tahsisat ta bağladı. Ancak onun Bulgaristan'daki topraklarını elinden aldı.

Sırp Kralı Lazar, müttefikinin mağlub olup düştüğünü öğrenince, mevkiinin tehlikeli durumunu anlamakta gecikmedi. Fırtınanın sınırlarına doğru yavaş yavaş yaklaştığını görünce zorlu bir karşı koymaya hazırlandı. O, sadece bununla da yetinmedi. Bu fırtınaya karşı koymak için taarruza karar verdi. Lazar, generali Dimitriyus'a, Bulgar sınırında dik bir dağın tepesinde bulunan Şehirköyü almasını emretti. Şehirköy'ün çevresinde bulunan askerler, o zaman Osmanlı ordusunda bulunduklarından şehir, Sırplıların eline geçti. Ancak Ali Paşa'nın gönderdiği on bin civarındaki asker şehri geri aldı. Sırp muhafızlarını da esir alıp istihkamlarını da yıktılar.

Lazar bu yenilgiye kızdıysa da cesaretini kayb etmedi. Sadece bir mevkiin kayb edilmesinden dolayı kendisini mağlub saymayarak bir kat daha cesaretlendi. Bosna ve Arnavutluk hükümdarlarını kendisine bağlamakta olan eski antlaşmayı yenilemek için bir teşebbüste bulundu. Onların yardımından emin olarak padişahı kesin bir savaşa çağırmakta tereddüd göstermedi. Kralın komşuları ile haberleşmesi sırasında Sultan Murad da oğulları Bâyezid ve Yakub'u yanına getirdi. Bunlar, yanlarına almış bulundukları Kütahya ve Karesi sancakları askerlerinden başka Saruhan, Menteşe, Aydın ve Hamid illerinin paylarına düşen yardımcı kuvvetlerini de almışlardı. Bunlara Dobruca Tatarları komutanı Sarac ile Köstendil Prensi Konstantin'in yardımlarına ilaveten o sırada Hac'dan dönen Evrenos Bey de katıldı. Bulgaristan işini halletmiş olan Çandarlı Ali Paşa, Yanbolu'da padişah ile buluşarak orduya katıldı.

Osmanlı ordusu, Yanbolu'da Tatarpazarcığı yolu ile Sofya'ya geldi. Oradan güneybatıya sapılarak Köstendil'e varıldı. Bu istikamette olduğu haber alınan Haçlı ordusuna doğru gidildi. Ordunun öncü kuvvetleri Hicaz'dan dönmüş olan Evrenos Bey ile Paşa Yiğit komutasında idiler. Sırp despotunun merkezi olan Piriştine'nin güneybatısındaki Kosova (Kara Tavuk ovası) düzlüğünde müttefik ordusu ile Osmanlı ordusu karşı karşıya geldi. Sırp kaynaklarına göre Osmanlı ordusu geçtiği hiç bir yerde zulüm ve

tahribat yapmamıştı. Ordunun Kosova'ya varışının ertesi gününde harbe karar verilecekti.

Osmanlıların, Balkanlardaki durumunu tayin edecek olan bu muharebenin tarihi, kaynaklarda farklı olarak verilmektedir.*

Sırp, Bosna, Macar, Arnavut, Eflak (Romanya), Boğdan (Moldovya), Hırvat, Bohemya ve bir kısım Bulgarlardan meydana gelen bu muazzam Haçlı ordusundaki asker mevcudunun, Osmanlı kuvvetlerinin beş katı olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte bu ordunun 100.000 civarında, Osmanlılar'ın da 60.000 kadar askerden meydana gelen askerî bir birliğe sahip olduğu kabul edilmektedir. Aradaki büyük sayı farkına rağmen Sultan Murad, komutanları ile müzakerede bulunur. Onların, nasıl bir çare ve tedbir almak gerektiğini düşünmelerini ve düşündüklerini de hiç çekinmeden açık bir şekilde ortaya koymalarını söyler. Bazı komutanlar, Macar atlarının henüz deveye alışık olmadıklarını söyleyerek onları atlara karşı canlı bir engel gibi kullanmanın mümkün olabileceğini ifade ile bu develerin düşman atlarına dehşet ve düzensizlik vermeleri için ordunun ön cephesine konulması teklifinde bulunurlar. Fakat Sadrazam, Gazi Evrenos Bey, Timurtaş Paşa ve Şehzade Bâyezid bu teklife karşı çıkıp şöyle dediler:

"Develer, süvarilerin atlarına dehşet vermek şöyle dursun, ağır silahlı süvariyi görünce kendileri ürkeceklerdir. Bu durumda bizim saflarımızın üstüne atılıp kargaşalık ve karışıklık doğmasına yol açabilirler." Ayrıca, Osmanlı askeri gibi din ve devleti uğrunda "feday-ı canı, cana minnet bilen" saf ve güvenilir bir askerin itikad zaafına da sebep olabileceğini söylediler. Bu bakımdan hiç bir şeyden korkmadan ve sadece Allah'a güvenerek meydan muharebesi yapıp düşmana saldırmayı teklif ettiler. Bu görüş, bütün askerî erkân tarafından kabul edildi. Bundan sonra herkes gayet mesrur bir şekilde ve kararlı olarak, sabahla birlikte başlayacak olan savaşa hazırlanmak üzere birliklerinin başına gitti.

Bu arada bir şey padişahın dikkatini çekmişti. Düşman tarafından esmekte olan rüzgâr, Osmanlı askerinin gözüne toz toprak savuruyordu. Padişah, böyle bir durumun savaşta sebep olabileceği felaketi düşünüp üzüldü. Bütün gece Allah'a yalvarıp O'ndan yardım diledi. Zafer karşılığında kendisinin din yolunda şehid olması için dua etti. Osmanlı tarihleri Sultan Murad'ın o geceki münacat ve yakarışını şu şekilde ifade ederler:

* Kaynaklarda bu tarihler 15 Haziran 1389, 20 Haziran 1389, 8 Ağustos 1389, 28 Ağustos 1389 olarak belirtilmektedir.

"Ab-ı rûy-i Habib-i Ekrem için
Kerbelâda revan olan dem (kan) için
Veda gecesi ağlayan göz için
Aşkın uğruna sürünen yüz için
Ehl-i derdin dil hazini için
Cana tesir eden enini için
Eyle ya Rab, lütfunu hem râh
Hıfzını eyle bize püşt u penah
Ehl-i İslâma ol muin u nasir
Dest-i a'dayı bizden eyle kasir
Ya Rab, mücahidini etme telef
Tir-i a'daya (düşman okuna) bizi kılma hedef.
Bakma ya Rab bizim günahımıza
Bak sen can ve gönülden ahımıza
Sakla gözümüzü cengin tozundan
İslâm erini koru saldırıdan
Bunca yıl süren gayretlerimizi
Gazalarda şanlı kıl ismimizi
Etme ya Rab kahrınla beni fena
Yüzümü halk içinde etme kara
Dinin uğruna ben feda olayım
Askerim önünde ben heba olayım.
Din yolunda beni şehid eyle
Ahirette beni said eyle
Mülk-i İslâmı paymal etme
Menzil-i fırka-ı dalal etme
Keremin çoktur ehl-i İslâma
Dilerim kim erişe itmama."

Gerçekten, ertesi sabah şafakla birlikte yağan yağmur, tozları bastırdığı gibi ağır silahlı olan düşman süvarisinin atlarının, seri bir şekilde hareket etmelerine de mâni olmuştu.

O gece, birleşik Haçlı ordusu da Osmanlılara karşı nasıl bir hareket içinde bulunması gerektiğini, toplamış olduğu harp meclisinde görüşmeye başlamıştı. Generallerden bir kısmı, gece ansızın Türklerin üzerine hücum edilmesini teklif etmişti. Fakat kendinden çok emin bulunan ve mutlaka galip geleceklerine inanan Yorgi Kastriyota, gece karanlığının düşmanın fira-

rını kolaylaştıracağını, böylece Osmanlıların büsbütün yok olmaktan kolayca kurtulmuş bulunacaklarını ifade ederek bu teklifi reddetti.

Osmanlı ordusunun aldığı savaş düzenine göre Sultan Murad, ordunun merkezinde bulunuyordu. Ordunun sağ kolunda veliahd şehzade Bâyezid, sol kolunda da şehzade Yakub bulunuyorlardı. Evrenos Beyin tavsiyesi üzerine ordunun her iki cenahına ihtiyat olmak üzere 1000'er kişilik okçu birlikleri yerleştirilmişti. Bunlar, muharebenin en kızgın devresine kadar müdahalede bulunmayacaklar, savaşın tam kızgın devresinde düşmanı oklamaya başlayacaklardı. Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa Bâyezid'in, Anadolu Beylerbeyi Sarıca Paşa da Şehzade Yakub'un maiyetinde idiler. Evrenos Bey'in birlikleri sağ cenahta, Anadolu beyliklerinin birlikleri ise sol cenahta yer almıştı.

Balkan ve Orta Avrupa milletlerinden çoğunun bulunduğu birleşik Haçlı ordusunun merkezinde Sırp kralı Lazar, sağ kolunda yeğeni ve damadı prens Brankoviç, sol kolda da Bosna kralı Tvartko bulunuyorlardı.

Sırpların top atışıyla başlayan büyük meydan muharebesi, sekiz saat içinde kesin bir şekilde neticelendi. Kendilerinden sayı, techizat ve araziyi tanıma bakımından kat kat üstün olan müttefik Haçlı ordusu karşısında Osmanlılar, büyük bir başarı elde ettiler. Bu başarıda Bâyezid (Yıldırım)'in büyük bir payı bulunuyordu. Başlangıçta bozulmak üzere olan Osmanlı'nın sol cenahına kendine has pek hızlı bir manevra ile yetişip düşmanı çeviren veliahd şehzade, müttefiklerin korkunç yarma hareketlerine rağmen kıskacını açmadı ve bu kıskaçta perişan olan düşmanı yok etmeyi başardı. Baş komutan Lazar da dahil olmak üzere düşman ordusu Kosova sahrasında kaldı. Kaçmak isteyen küçük ve dağınık düşman birlikleri de arkalarından yetişen Şehzade Yakub tarafından imha ediliyorlardı.

Böylece Allah, Sultan Murad'ın yüzünü kara çıkarmamış, onun geceki dua ve niyazlarına icabet ederek onu muzaffer kılmıştı. Fakat bu muzafferiyetin bir bedeli daha olacaktı. Çünkü Sultan Murad, duasında şehadeti de istemişti. Hükümdar, harpten sonra harbin yapıldığı sahrayı dolaştığı sırada* ölüler arasında yaralı olarak bulunan Lazar'ın damadı Miloş Obiliç[69], müslüman olacağını ve padişaha gizli bir sözü bulunduğunu söyle-

* Müslüman hükümdarların, zaferden sonra Allah'a şükür etmek maksadıyla gaza meydanını dolaşmaları âdettendir.

69. Kaynaklar, Miloş Obiliç'in ismini farklı şekillerde verirler. Buna göre bu isim, Miloş Kabiloviç, Miloş Nikola, Miloş Kubile şeklinde zikredilmektedir.

mek istediğini bildirince Sultan Murad'ın müsaade etmesi üzerine yanına yaklaşarak yeninde saklamış olduğu hançer ile onu kalbinden yaralayarak attan düşürmüştü. Bu suikast üzerine katil, Sultan Murad'ın maiyyetinde bulunanlar tarafından yakalanıp öldürülmüştü. Bu olay, tarihlerde farklı şekillerde anlatılmakta ise de neticesi hep aynı olduğundan fazla teferruata girmek istemedik. Sultan Murad yaralandıktan sonra bir müddet yaşamış, yakınlarının üzüntü ve kederlerini şu sözlerle hafifletip onlara vasiyette bulunmuştu:

"İslâm'ın zaferi için kendimin şehid olmasını Allah'tan ben istedim. Dualarım Allah tarafından kabul oldu. Binlerce hamd ve sena olsun ki, İslâm askerini muzaffer görerek hayata veda ediyorum. Oğlum Sultan Bayezid'e uyunuz ki o sizi oğulları gibi görsün. Miloş'un beni yaralamasına üzülmeyin. Sakın reâyayı incitmeyin. Mal ve ırzlarına tecavüz ettirmeyin. Eğer reâyanın meşru haklarını muhafaza ederseniz Cenabu Hak da sizi ve devletinizi muhafaza ve payidar eyler, çünkü rızası ondadır."

Sultan Murad'ın yaralı olarak düştüğü yere hemen bir çadır kurulup muhafaza altına alınır. Hükümdarın yarası ağırdı. Hayatından ümid kesilince derhal Veliahd Bâyezid'e haber verilerek oraya çağrılır. Düşman takibinde bulunan Bâyezid, bu kötü ve feci haberi alır almaz derhal oraya gelir. Babasını kanlar içinde görünce kendine hâkim olamaz. Fakat Murad Hüdavendigâr, bu an, ağlanıp feryad edilecek bir an değildir. Ölüm denilen şey herkesin başına gelecektir. Fakat başkaları ile mukayese edildiği zaman şehidliğin cana minnet bir nimet olduğunu söyleyerek oğlunun üzüntüsünü hafifletmeye çalışır. Oğluna askerî ve siyasî bazı tavsiyelerde bulunduktan sonra bu fani hayata gözlerini kapar.

Ordu merkezinde cereyan eden bu hadiseden kollardaki şehzadeler ile diğer komutanların haberleri olmamıştı. Yine bu sırada Osmanlı kuvvetleri tarafından sarılmış bulunan Lazar, maiyeti ile beraber yakalanarak o esnada ölmek üzere olan Sultan Murad'a karşılık öldürülmüşlerdi. Kosova muharebesi, Osmanlıların Rumeli'de kalmak için Sırp Sındığı savaşından sonra kazandıkları ikinci büyük muharebedir.

Biraz önce belirtildiği üzere Sultan Murad'ın ölümünü müteakib, devlet adamlarının da kararı üzerine zaten o maksatla babasının yanına çağrılmış bulunan Şehzade Bâyezid (Yıldırım Bâyezid) hükümdar ilân edilmişti. Durumdan haberi olmayan ve düşmanı kovalamakta olan Şehzade Yakub Çelebi de "fitne katldan daha şiddetlidir" hükmüne göre "Baban seni isti-

yor" denilerek ordu merkezine davet edilmişti. Gelip otağdan içeri girince hemen öldürülmüştü. Çünkü daha önce, Savcı Bey olayı meydana gelmiş ve devlet büyük bir siyasî çalkantı içinde kalmıştı. Bir daha böyle bir olayın meydana gelmemesi için Şehzade Yakub Osmanlı tarihçilerinin ifadesi ile şehid edilmiştir. Büyük bir askerî birliğe komuta eden Yakub Çelebi'nin saltanat davasına kalkışacağı göz önünde bulundurularak böyle bir çareye baş vurulmuştur ki bu, bütün devlet erkanının teklifi ve yeni hükümdar olan Yıldırım Bayezid'in tasvibi üzerine olmuştu.

Sultan Murad ölünce, çıkarılan iç organları, şehid düştüğü yere gömüldü. Daha sonra cenazesi, oğlu Yakub Bey'in cenazesi ile birlikte Bursa'ya gönderilerek Çekirge'deki türbeye defn edildi. Sultan Murad'ın yaralanıp öldüğü (şehid edildiği) ve iç organlarının defnedildiği yere "Meşhed-i Hüdavendigâr" adı verilen bir türbe yapılmış, daha sonra da buna bir cami ilave edilmiştir. Bu türbe zamanımıza kadar Balkan Müslümanlarının ziyaret ettikleri bir ziyaretgâh olmuştur.

Sultan Murad'ın şehadeti, bütün İslam âlemini teessür içinde bırakmıştı. Bunun bir belirtisi olmak üzere Memlûk Sultanı Meliku'z-Zahir Ebû Said Berkuk, onun Bursa'daki türbesine konmak üzere Kur'an-ı Kerim cüzleri gönderip vakf etmiştir.[70]

Gazi Hünkâr ve Murad Hüdavendigâr diye meşhur olan Sultan I. Murad'ın hükümdarlığı 27 veya 28 sene devam etmiş olup hicrî 791 (M. 1389) yılında vefat ettiği zaman genel olarak kabul edilen görüşe göre 63 veya 64 yaşlarında bulunuyordu. Bu arada onun vefatı esnasında yaşının 66 olduğunu söyleyen tarihçilerin bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Muhtelif rivayetlerden anlaşıldığına göre Murad Hüdavendigâr'ın, Bâyezid (doğm. 761=1360), Yakub (doğm. 769=1367), Savcı (doğm. 773=1371) adında üç oğlu olmuştu. Bazı kaynaklara göre Savcı'nın en büyük oğul olduğu kayd edilmekte ise de bu, gerçeğe pek uygun değildir. Bundan başka İbrahim adında başka bir oğlundan bahs edilmekte ise de kaynaklarda bununla ilgili bir bilgi bulunmadığından bunun küçük yaşta

70. Kosova Savaşı ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 62-64; Neşrî, *Tarih*, I, 114-146; Hoca Saadeddin, *Tâcu't-Tevârih*, I, 108-124; Solakzâde, *Tarih*, I, 54-69; Ali Haydar, *Kosova Meydan Muharebesi*, İstanbul 1328, s. 14-47; Fatma Aliye, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti*, İstanbul 1331, s. 56-64; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Murad I", *İA*, VIII, 5943-595; Hammer, I, 241-251; M. Münir Aktepe, "Kosova" *İA*, VI, 870-871; Öztuna, *Tarih*, II, 296-300.

vefat etmiş olduğu düşünülebilir.

Otuz yıla yakın (27 yıl 3 ay) bir zaman, dünya sahnesinin ender rastladığı bir ustalık ve maharetle devletinin mukadderatını sevk ve idare eden Murad Hüdavendigâr, pek çok hayır eeri meydana getirmekle de şöhret bulmuş bir kimsedir. Günümüze kadar gelen vakfiyesi, onun neler yaptığını, hayrat hakkında neler düşündüğünü göstermektedir. Onun şu tesisleri bu konuda bize bir fikir vermektedir: Bursa'da Çekirge'deki cami, medrese, imâret, misafirhane. Bursa hisarında sarayının yanında Hisar Camii, Bilecik ve Yenişehir'de birer cami, yine Yenişehir'de gazi erenlerden Postin pûş Baba için yaptırdığı zâviye. Çekirge'de bulunan vakfa, vezir Hayreddin Paşa'yı hem mütevelli hem de nâzır olarak tayin etmiştir. Keza o, annesi adına İznik'te de 790 Cemayizelevvel ayı başları (Mayıs 1388) tarihli bir imâret yaptırmıştır. O, ahiret azığı olarak inşa ettiği imâret ve diğer tesislerine pek çok arazi vakf etmiştir. İslâmî geleneğe göre tesis edilen vakfiye bize vakıflarının idaresi hakkında, kimlerin bu vakıflardan nasıl ve ne şekilde istifade edeceğini, vakfı bozmaya, haksız şekilde ondan yararlanmaya kalkanlara nasıl muamele edileceğini de açıklamış bulunmaktadır. Bilgi edinilmesi bakımından onun 787 Cemaziyelahir ortaları (Temmuz 1385) tarihini taşıyan vakfiyesinden bazı pasajları buraya almayı faydalı buluyoruz.

"Vakf, hibe ve rehin olunmaz, kimse mâlik olamaz. Telef ve helâk olmaz. Kimse halef olup vâris olamaz. Kıyamete kadar devam eder. Sebeplerden bir sebeple kimse elini uzatamaz, aslı üzere kalır. Şartları üzere devam eder. Günlerin geçmesiyle vakıf ve vakfiye bozulmaz. Allah ve Resûlüne ve ahiret gününe iman edenlerden, Allah'ın ve yarattıklarından melik, kadı, vezir, muhtesibden ve insanların tamamından hiç bir kimse bu vakfı bozamaz. Bir kimse onu tahvil ve tebdil ederse günah irtikhab etmiş olur. Allah'ın kitabına ve Resûlünün sünnetine muhalefet eden ve din kardeşinin vakfının fesadına sa'y eden (çalışan) Allah'ın gazabına uğrar. Onların üzerine Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti olsun." Görüldüğü gibi bu ifadeler vakfın muhafazası gayesine yönelik bulunmaktadırlar. Bundan başka bir de vakıftaki hizmet ve onlardan yararlanma ile ilgili bilgiler bulunmaktadır ki buna göre hiç kimse imârete inmekten men olunamaz. Hizmetçiler, gelenlere güzel bir şekilde hizmet etmek zorundadırlar. Hele fakirlere bu hizmeti çok daha iyi yapmalılar. Çünkü onlar, kalbi kırık kimselerdir. Bu konuda da vakfiyenin kendi ifadesi ile şöyle demektedir:

"İmârete, büyüklerden, âlimlerden, şeyh ve sâdattan birisi inerse hiz-

metçi bunlara hizmet eder. Bunların şanına göre onlara hizmet eder. Hayvanlarına da hizmet eder. Bu hizmet sadece büyüklere mahsus olmaz. İmârete inenlerin tamamına böyle muamele yapılır. Hatta fakir ve miskinlere bu yolda hizmet daha evladır. Çünkü onlar, kalbi kırık olanlardandır. İmâretteki kalışlar 3 günü geçerse bu, mütevellinin reyine bağlıdır."[71]

Şükrullah, gazi ve şehid sultanın yaptırdığı hayırlardan bahs ederken şunları söyler:

"Bursa'da ahiret için bir yapı yaptılar. Hem konuk evi, hem cami, hem medresedir. Kimsesizler, yoksullar için paçalardan, tatlılardan, ekşilerden daha güzeli olmayan yemeklerin hepsinden verilmesini, konukların hayvanlarının da yemlendirilmesini buyurdu. Hatiplere, hafızlara, müderrislere muidlere ve öğrencilere vazife karşılığı akça bağladı. O evin karşısında bir kubbe yapılmasını buyurdu. Her gün ayrıca otuz hafız o kubbede güzel sesle Kur'an okuyup hatm etmektedirler. Mübarek vücudu o kubbede dinlenmektedir."[72] Gerek bu, gerekse daha önce verilen bilgiler, Sultan Murad'ın nasıl hayır yaptığını, kurduğu vakıflar vasıtasiyle onların devamını sağladığı ve insanlara hizmeti bir ahiret azığı olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Sultan Murad, tahta çıkınca babasının sikkelerinde olduğu gibi Selçuk paralarını taklid etmek suretiyle sikke kestirmiştir. Başlangıçta "kûfi"ye yakın, daha sonra da "nesih" yazısı ile kestirdiği sikkeleri görülür. Kûfi hatlı olan sikkelerinin bir tarafında kelime-i şehâdet, etrafında ilk dört halifenin isimleri ve diğer yüzünde de "Murad b. Orhan halladallahu mülkehû" ibareleri bulunmaktadır. Sonradan kesilen akçaların bazılarında kelime-i şehadet ile kendisinin ve babasının isimleri, bazılarında da akçanın her iki tarafında Murad b. Orhan yazısı görülmektedir. Sultan Murad'ın 790 (1388) tarihli bakır sikkesinde kesildiği tarih ve ay bulunmaktadır.[73]

Daha önce de kısaca temas edildiği gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluş hamurunda mayası bulunan teşkilâtlardan biri de "ahilik"ti. Bu bakımdan ilk Osmanlı padişahları, bu teşkilâtın birer mensubu ve hatta reisleri durumunda idiler. Bazı vesikalar, Murad Hüdavendigâr'ın bu teşkilatın reislerinden biri olduğunu göstermektedir. Nitekim bu hususta onun Receb 767

71. *BOA*, Vakfiyeler Tasnifi, nr. 162/5; Ayrıca bk. Uzunçarşılı, "Murad I" *İA*, VIII, 595.

72. Şükrullah, *Behcetu't-Tevârih*, s. 55.

73. Kaynaklar ve geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, "Murad I", *İA*, VIII, 595.

(Mart 1366) tarihli olarak Malkara'da Ahi Musa için yaptırmış olduğu zaviye vakfiyesindeki "ahilerden kuşandığım kuşağı Ahi Musa'ya kendi elimle kuşadup Malkara'ya ahi diktim"[74] ifadesi, onun ahi reislerinden biri olduğunu göstermektedir.

Vakfiyesinde de görüldüğü gibi Sultan Murad, bilgin, talebe, garip ve fakir olan kimselere karşı son derece şefkatle mamele eden bir hükümdardır. Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şeriflere[75] karşı ise özel bir ilgisi bulunmakta, onlara saygıyı Hz. Peygamber'e yapılmış saygı olarak kabul etmektedir. Bu sebepledir ki o, ülkesinde bulunan seyyid ve şerifleri her türlü vergiden muaf sayan fermanlar ısdar etmiştir. Nitekim, 787 (1385) tarihli bir ferman, onun Seyyid Büzürg Ali'nin evladlarını vergiden muaf saydığını şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

"... Seyyid Büzürg Ali'nin oğulları yasları ile kapıma gelip ettiler. Bizim atamız sizin duacınız idi. Biz fakir kullarınuz dahi size duacılarız. Biz kullarına bir hüküm sadaka eyle ki sizden sonra gelen bizi ve evladımızı ve kullarımızı ve karaveşlerimizi (câriye) incitmeyeler. Hem şimdiye değin atamız bir dâne öşür vermedi. Ve koyun hakkın vermedi. Biz kullarına bir ihsan eyle bizden ve evladımızdan öşürlerin ve koyunları hakların kimesne taleb etmeyeler deyicek emr olundu ki, bu sâdâtların evladları, kulları ve karaveşleri ve bir damla kanları deme can ola. Onlar, benim her defterimden ihrac olalar. Her kim bu hükmü görüp Seyyid Büzürg adını yazanlara teaddi ederse lânet ba lânet ola. Rumeli kadıları ve sancak beyleri ve subaşıları ve sipahiler her kangınızın yerinde eker biçerse bir dâne öşürlerin almayasız. Ben bağışladım canım için olsun. Benim devletime duaya meşgul olalar. Her kande hatırları dilerse yürüyeler..."[76]

---

74. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Tahsin Öz, "I. Murad ile Emir Süleyman'a Aid İki Vakfiye", *Tarih Vesikaları*, (1941), I/4, 243-244.

75. Seyyid: Hz. Peygamberin torunu Hüseyin'in soyundan gelenler için kullanılan bir tabirdir. Şerif: Hz. Peygamber'in torunu olan Hasan'ın neslinden gelenler için kullanılan bir tabirdir.

76. Friedrich Von Kraelitz, "İlk Osmanlı Padişahlarının Isdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar" Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, TOEM, (1330), 28, 244-245; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 167.

G. SULTAN MURAD'IN ŞAHSİYETİ

Tarihler, Osmanlı padişahları içinde, Murad ismini taşıyanların ilki olan Sultan Murad'ı, orta boylu, yuvarlak yüzlü, şahin bakışlı, koç burunlu, seyrek dişli, uzun boyunlu, iri parmaklı, şen ve yakışıklı bir padişah olarak tasvir ederler.[77]

Dahi bir asker ve devlet adamı olan Sultan Murad, bütün hareketlerinde belli bir plân çerçevesinde hareket etmiş, son anına kadar kabiliyet ve dehasından bir şey kayb etmemiştir. Azim ve idare kudreti, iyilik severliği, tebeasına karşı merhametli oluşu ve ordusunda inzibatlı, verdiği emrin yapılmasını isteyen ve bunları takib eden bir hükümdardı. Bütün tarihler onun bu özelliklerinde birleşirler. Neşrî bu konuda şunları söyler:

"Bu Gazi Murad Han dahi, atası gibi sahib-i hayr idi. Âdil ve kâmil, din perver, adalet yayıcı, âli himmet, kesiru'l-menfaat (menfaat sağlaması çok), fakir dost, garip okşayıcı, düşkünlere yardımcı, rey ve tedbir sahibi, pehlivan, cesur ve yiğit idi. Bütün ömrünü gazaya sarf etmiştir. Bunun ettiği gazayı Osman'ın neslinden hiç bir padişah etmedi. Himmet ve cömertlik sahibi idi ki kapısına gelen hiç kimse mahrum gitmezdi."[78]

Sultan Murad'ın şahsiyetinin azametinde ve Türk tarihi bakımından oynadığı rolün ehemmiyetinde, Osmanlı tarihçileri olduğu gibi yabancı tarihçiler de mütefiktirler. Nitekim, Osmanlıları sevmemekle birlikte Sultan Murad'ın vasıflarını ortaya koymaktan da kendini alamayan Gibbons, onun hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

"Otuz sene kadar bir müddet Murad, zamanının hiç bir devlet adamı tarafından üstüne çıkılamayan bir kiyâset ile Osmanlıların mukadderatını sevk ve idare etmiştir. Fâtih ve Kanunî hakkında çok şey bildiğimiz için Murad, Osmanlı sultanları içinde kendine layık olan yere geçememiştir. Onun hayatı esnasında meydana gelen inkılablar, bütün tarihin en hayret veren olaylarından biridir. Onun fetihleri 1878'deki Berlin antlaşmasına kadar beş asır devam etmiştir. Kendisinin harb hususundaki cevvaliyet ve gayreti, babasınınki gibi idi. Fakat babasının tahayyül ettiğinden daha geniş bir icraat sahasına yayılmış olduğu için daha müşkül vaziyetlere maruz kal-

77. Solakzâde, I, 39; Ayrıca bk. Uzunçarşılı, "Murad I", *İA*, VIII, 596.

78. Neşrî, I, 146.

dığı halde gevşemedi. Emrindeki komutan-valilerin hiç birisi ile arasında bir anlaşmazlık olmadı. Rumlara karşı muamelesi, onların seciyesini tayinde mükemmel bir feraseti olduğunu gösteriyor. Bizans Kilisesi erbabı nazarında, bir kâfir ve İsa'nın düşmanı idiyse de, onlara Papalardan daha iyi muamele etmekle teveccüh ve muhabbetlerini kazanmıştır. Hem ırkî, hem de dinî mahiyette olan temsil mes'elesinde kazandığı tam muvaffakıyetin en parlak delilini görmek için Ortodoks Patriğinin 1385'te Papa VI. Urben'e yazdığı mektuptan daha iyi bir vesika olamaz.Bunda Patrik, Sultan Murad'ın kiliseye hareketlerinde tam bir serbestî verdiğini söyler." dedikten sonra "Osman, etrafına bir ırk toplamıştır. Orhan bir devlet kurmuştur. İmparatorluğu kuran ise Murad olmuştur."[79] der.

Bizanslı tarihçi Chalcondyle ise onun hakkında şunları söyler:

"Murad, hayatında pek çok tehlikeler atlatmış ve pek çok hayır işleri görmüştür. Rumeli ve Anadolu'da 37'den fazla büyük ve meşakkatli harbi idare ederek hepsinden galip ve muzaffer olarak ayrılmıştır. Düşmana muharebe meydanını bıraktığı ve arka çevirdiği asla görülmemiştir. İşleri güzel bir şekilde tanzim ile, münasib vakti geldiğinde menfaatlerini koruyup yerine getirmekte mahirdi. Muharebede çok cesurdu. Şaşırıp telaş göstermezdi. Askerini istirahat ettirdiği zaman kendisi av ile vakit geçirir, dinlenmek nedir bilmezdi. Gençliğinde olduğu gibi ihtiyarlığında da çalışkan, enerjik ve sertti. Her şeyden önce iyice düşünür, maksat ve meramına ermek için hiç bir şeyi ihmal etmez ve unutmazdı. Kendisine boyun eğip itaat eden bütün milletlere ve sarayındaki efrada yumuşaklıkla muamele ederdi. Yeri geldiği ve gerektiği zaman mükâfatlandırmaktan geri kalmazdı. Herkesi adı ile çağırmak adeti idi. Harbe girileceği zaman askerini münasib nutuklarla cesaretlendirir, yapılan en küçük hataya -tekrar etmemesi için- göz yummadan müsebbibini cezalandırırdı. Verdiği sözü tutan hükümdarlardandı. Aleyhinde dolaplar döndürmek isteyenler elinden kurtulamazlardı."[80]

Hammer, Sultan Murad'ın dahiyâne denilebilecek faaliyetlerini belirttikten sonra "adaleti ve gerektiğinde şiddeti cihetiyle halkı, kendisini hem sever hem de korkardı. Şer'î kanunları itina ile muhafaza eylediğinden, kurmakta olduğu devlete, o kanunları te'kid ve te'yid edecek gayretlerin hiç birinde kusur etmezdi."[81] der.

79. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu,* s. 56-57.

80. Bilgi için bk. Uzunçarşılı, "Murad I", *İA,* VIII, 597.

81. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi,* I, 255.

A. YILDIRIM BÂYEZİD

Babası, Murad Hüdavendigâr'ın tahta cülûs etikleri 761 (1360) yılında dünyaya gelen Bâyezid, âdil, yiğit, bilginlerle yoksulları seven, zenginlere şefkat, zahidlerle iyi insanlara saygı gösteren bir hükümdar idi. Ela gözlü, arslan simalı, kumral sakallı, görünüşü kırmızıya mail, ak, müdevver ve berrak idi. Heykel gibi sağlam ve güçlü kuvvetli idi. Cenk ve savaş günlerinde korkusuz bir padişah idi. Giydiği elbise genellikle Bursa kadifesindendi. Annesi Gülçiçek hatundu*.

Osmanlı pençesinin kavradığı Rumeli ağacında, harp sahasında hükümdar ilân edilip babasının tahtına oturan Yıldırım'ın bâzusu, daha nice meyvelerini Osmanlıların eteğine düşürmek üzere bekleyici idi. O, harp sahasında hükümdar ilân edildiğinden muharebeye devam etmekten geri durmadı. Ayrıca komutanlardan Paşa Yiğit'i Bosna, Firuz Bey'i de Vidin taraflarına akına gönderdiği gibi bizzat kendisi de Kratova gümüş madenlerini zapt ile Üsküp şehrine Türk göçmenlerini iskân ettirdi.

Avrupa'nın siyaset aktörleri, Yıldırım ünvanı ile anılan Bâyezid'in fikir ve düşüncelerini pek de bilmez sayılmazlardı. Babasının bıraktığı hududu, mucizeli ordusuyla göğüsleyip alabildiğine açan, açarken de karşılaştığı sayısız müşküllere yutkunmadan katlanan, özellikle kilise için bir İsa düşmanı sayıldığı halde, feth ettiği Hıristiyan ülkelerinin halkına bu kilise

---

* Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, trc. Konyalı İbrahim Hakkı, İstanbul 1949, s. 347; Solakzâde, Tarih, nşr. Vahid çabuk, Ankara 1985, I, 70; Mükrimin Halil Yınanç; "Bayezid I", *İA*, II, 369.

mensuplarından, hatta papalardan daha müşfik ve anlayışlı davranan koca Hüdâvendigâr gibi, oğlu da acaba aynı siyaset ve insanlık yolu üstünde mi yürüyecekti?

1) YAKUB ÇELEBİ OLAYI

Sultan Murad'ın, Kosova Savaşı'nda şehid olmasından sonra devlet adamları ile askerî erkânın ittifakı üzerine yerine büyük oğlu Bâyezid geçti. Askerî hareketlerdeki sür'ati yüzünden "Yıldırım" ünvanını alan Bâyezid, Kosova savaşında Rumeli askeri ile sağ cenaha kumanda etmişti. Savaşın kazanılmasında da büyük bir rol oynamıştı. Bâyezid, henüz düşmanı kovalamakla meşgul olan kardeşi Yakub'u çağırtarak hükümdarlığa ortak olur endişesiyle onu öldürtmüştü. Böylece yeni bir buhranın çıkmasına da engel olmuştu. Bu olay, bazı devlet adamları ile askerler arasında ve Osmanlı sınırları dışında kalan Anadolu Beylikleri arasında Yıldırım Bayezid'e karşı bir hoşnutsuzluğun doğmasına sebep olur. Âşıkpaşazâde, bu olayla ilgili olarak "Ol gece askere ızdırap düştü"[1] diyerek, askerin bu hadiseden nasıl müteessir olduğunu anlatmaya çalışır.

Gerçekten bazı yazarlar, Yıldırım Bâyezid'in bu hareketini çok dramatik bir şekilde vermekte ve bunu, Yıldırım'ın Timur karşısındaki mağlubiyetinin sebeplerinden biri olarak görmektedirler. Bu cümleden olarak Fatma Aliye şunları söyler:

"Şehzadeler ve askerî komutanlar, hezimete uğrayanları takib ediyorlardı. Yıldırım Bâyezid'e haber verildi. Hemen gelip zât-ı şâhâneye mahsus olan ak sancak altına oturdu. O ak sancak, Selçuklu Sultanı'nın Osman Gazi'ye vermiş olduğu sancaktı ki o zaman o sancağın altına zat-ı şâhâneden başkası oturamazdı. Yıldırım Bâyezid, o sancağın altına oturmakla ilan-ı saltanat etmiş oldu.

Zavallı Yakub Çelebi, hadiseden habersiz olarak ordugâha geldiğinde yorgunluğunu geçirmeye ve rahat bir nefes almaya fırsat bulamadan "pederin seni istiyor" diyerek Hüdâvendigâr'ın mübarek cesedi üzerine kurulan çadıra götürülüp orada boğduruldu. Bu vak'a, bütün tarih kitaplarında mühim bir konunun açılmasına sebep olmuştur. Bunu, Yıldırım'ın mağlubiyet

1. Âşıkpaşazâde, *Tarih,* s. 64.

sebeplerinden biri ve belki birincisi olarak kayd edenler de olmuştur. Savcı Bey de buna bir örnek teşkil etmiyor. Çünkü Savcı Bey, isyan bayrağını çekmişti. Andronikos ile birlikte bir eşkiya grubunun başına geçmişti. Yakub Çelebi ise o zaman önemli bir vilayet olan Karesi'yi çok iyi idare etmiş, harplerde zaferler kazanmış ve herkesi kendinden memnun etmişti."[2]

Murad Hüdâvendigâr'ın şehadeti üzerine meydana gelen saltanat değişikliği, Anadolu Beylerinin ve özellikle kendisini Selçukluların mirasçısı sayan Karamanlıların ortadan kalkmış gibi görünen düşmanlığını tekrar ortaya çıkardı. Şehzade Yakub'un öldürülmesini bahane ederek, güya onun intikamını almak üzere Bâyezid'e karşı harp açıp her taraftan tecavüze kalktılar. Karamanaoğlu Alaeddin Bey tarafından kışkırtılan bu beylikler, Aydınlı, Saruhanlı, Germiyanlı, Menteşeli ve Hamideli beylikleri idi. Nitekim Germiyanoğulları'ndan Şah Çelebi oğlu Yakub Bey, daha önce Osmanlılar eline geçmiş olan Germiyan kasaba ve bölgelerini geri aldığı gibi Karamanlılar da Beyşehri'ni zapt ettiler. Anadolu'da Kara Tatar denilen Moğolların reisi Mürüvvet Bey de Kırşehir'i zapt edip Sivas emiri Kadı Burhaneddin'e teslim etti. Diğer beylerin her biri, bu karışıklıktan istifade ederek bir takım yerlerin zaptına kalkıştılar. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni çok zor durumlara sokmuştu. Babası tarafından sağlanmaya çalışılan Anadolu birliği yeniden tehlikeye girmişti. Sultan Yıldırım Bayezid'in bunlara süratli bir şekilde çare bulması ve işleri düzeltmesi gerekiyordu. Bunun için Bâyezid, Anadolu'ya geçmeden önce Rumeli'deki durumu derhal düzeltmek gerektiğini düşünerek kendisine muhalefette bulunan emir ve askerleri yeniden kendine bağladı. Sonra Sırp Kralı Lazar'ın henüz küçük yaştaki oğlu İstefan Lazaroviç'in vasisi olan annesiyle anlaştı. Bu yeni Sırp despotu da vergi (harac) ve gerektiğinde muharebelerde bütün askeri ile birlikte padişahın maiyetinde bulunmayı taahhut ettiği gibi her yıl Osmanlı padişahını ziyaret etmeyi de kabul ediyordu.

Kosova mağlubiyetinden sonra gerek İstefan Lazaroviç, gerek Priştine hakimi Vuk Brankoviç yerlerinde kalabileceklerini hiç ümid etmiyorlardı. Onlar, Yıldırım'la anlaşmayı canlarına minnet bildiler. Bu antlaşmayı kuvvetlendirmek için yeni Osmanlı hükümdarı, maktul Lazar'ın kızı Marya Despina'yı nikahlamıştı. Bayezid'in bu şekildeki geniş müsamahasına Anadolu'daki vaziyetin kritik durumu sebep olmuştu. Bu barış sayesinde Rumeli'de, dışardan gelebilecek ve özellikle Macarlar tarafından yapılacak tahrik

2. Fatma Aliye, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti*, İstanbul 1331, s. 64-66.

ile meydana gelmesi muhtemel bir muhalefet önlenmiş oluyordu. Böylece meydana gelen dostluk, samimi bir şekilde Bâyezid'in vefatına kadar devam edecekti. Sırplar, Kosova'da hâkimiyetlerine son veren darbeyi yemiş olmalarına rağmen, dinî ve millî değerlerine karşı gördükleri geniş müsamaha ve müsaade yüzünden fatihlerin (Osmanlıların) idaresine tereddüdsüz katıldılar. Hele Arnavud, Macar ve Dalmaçyalılara karşı yapılan akınlarda ganimetlere iştirak etmeleri, onları yeni idareye çarçabuk ısındırdı.

Yıldırım Bayezid, Balkanlar'da kuvvetli kalabilmek için akıncı teşkilatını yeniden canlandırmak ihtiyacını hissederek Evrenos Bey, Paşa Yiğit Bey ve Firuz Bey gibi komutanların, başta Bosna olmak üzere Eflak ve Tuna'nın kuzey taraflarına kadar akınlar düzenlemelerini emr etti. Daha önce de kısaca temas edildiği gibi bu akınlar esnasında Üsküp alınarak şehre Türk ahali yerleştirilmişti.[3] Bu sırada Edirne'ye dönen Bâyezid, Anadolu'ya hareket etmeden önce burada dinî ve sosyal müesseselerin kurulmasını emr etti. Böylece Edirne bir kültür merkezi haline gelmeye başladı. Gerçekten de hâlâ bu gün Yıldırım adı ile anılan mahallede bir imâret ile kubbesi dört kemer üzerinde durmakta olan caminin temellerini attı. Bu arada kendisini tebrike gelen Venedik ve diğer İtalyan siteleri ile olan ticaret antlaşmalarını yeniledi. Yeni hükümdar, Venedik ticaretini himaye etmeyi kabul ediyorsa da gelecek için fazla teminat vermiyordu.[4] Bu antlaşma, daha sonraki Anadolu seferi için büyük bir önem taşıyacaktı. Zaten bu yüzden Bâyezid müsamahalı davranmıştı.[5]

Bâyezid, Bursa'ya dönmeden önce hemen hemen bir şehir devleti haline gelmiş olan Bizans gailesini de ber taraf etmek istiyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için de Bizans'taki taht kavgalarından istifade etmeyi düşünüyordu. Böylece Anadolu'da girişeceği faaliyet esnasında Bizans tarafından gelebilecek tehlikelerden emin olmak istiyordu.

Osmanlı Sultanı, vaktiyle Savcı Bey ile müştereken isyan edip fesat çıkarma suçundan dolayı hapse atılmış olan İmparator İoannis'in oğlu Andronikos ile onun oğlu İoannis'in müracaatlarını kabul ederek bir miktar askerle Edirne'den İstanbul'a yürür. İmparator İoannis ile saltanat ortağı olan Manuel'i hal' ederek hapse attırır. Bu arada hapisteki prensleri de kurtarıp hükümdar yapar ve bir vergi ile kendine bağlar. Fakat kısa bir müddet sonra

3. Hoca Saaddedin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, I, 126; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 260-261.

4. Mükrimin Halil Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, II, 370.

5. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, s. 261; Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, II, 370.

iki mahpus hapisten kurtularak sultana iltica ederler. Onlar, daha önceki vergiden başka belli bir miktarda asker vererek seferlere katılmayı da taahhüd ederler. Bunun üzerine Bâyezid, onları tekrar hükümdarlığa getirir. Bununla beraber Bâyezid, Andronikos ile oğlunu hapse attırmayıp kendilerine Bizans topraklarındaki Silivri, Ereğli, Selanik vs. gibi yerlerin hâkimiyetini verir.[6]

B. BATI ANADOLU'DA TÜRK BİRLİĞİNİN KURULMASI

Osmanlı tahtında meydana gelen değişiklikten istifadeyi düşünen ve Yakub Çelebi'nin öldürülmesini bahane eden Karaman oğlu Alaeddin Ali Bey, komşu beylikleri de Osmanlılar aleyhine kışkırtmaktan geri kalmıyordu. O, bununla da yetinmiyerek Osmanlılara ait bazı yerleri de işgal etmişti.

Bâyezid, Balkanlar'da gerekli tedbirleri aldıktan sonra Anadolu harekâtına başlamak üzere eski taht şehri olan Bursa'ya gelir. O, burada, Rumeli'de bulunup devletin sınırları üzerinde gerekli tedbirleri almakla meşgul olan komutanların işlerini bitirip gelmelerine kadar bekledi. Bu esnada Bursa'da imar faaliyetlerine devam ederek şehirde cami, medrese, imâret, misafirhane, dâru'ş-şifa gibi hayır eserleri yaptırır. Ayrıca Şeyh Ebu İshak dervişleri için de büyük bir zaviye inşa ettirdi. Şükrullah, onun Bursa'da inşa ettirdiği hayır müesseselerinden bahs ederken şöyle der:

"Bursa'da bir Dâru'l-hayr, bir hastahâne, Ebu İshakhâne, iki medrese, bir cami yaptılar. Onların evkafını tayin buyurdu. Daru'l-hayrın evkafından olmak üzere aş ve yemden başka her yıl bilginlere ve yerli yabancı yoksullara 600 müd buğday verilmek, her gün konuğa ve yerliye et ile birlikte 300 çanak aş eriştirilmek üzere vakıflarını tayin buyurdu. Hastahâne, Ebu İshakhâne, medreseler ve caminin her biri için ayrıca vakıflar tayin buyurdu. Görenek olduğu üzere bunlara şeyh, tabib, imam, müezzin ve müderris dikip akçalarını tayin ettirdi. 30 hafız, daru'l-hayra, 30 hafız, camiye tayin buyurdu ki, her gün biri Tanrı kelamından bir cüz okuya."[7] Keza o, kaynakların ifadesine göre üç değirmen çalıştıracak kadar bol ve lezzetli içimi ile tanınan Akçağlayan adındaki suyu kapalı künklerle Uludağ'dan şehre indir-

6. Geniş bilgi için bk. Hammer, I, 259-260; Yınanç, agm. *İA*, II, 370.

7. Şükrullah, *Behcetu't-Tevârih*, trc. Nihal Atsız, İstanbul 1949, s.57-58.

terek yaptırdığı imâret yanında kemerler üzerinden geçirip cami, medrese ve hamama taksim etmişti. Artan suyu da mahallelere taksim edip çeşmelerden akıtmıştı. Bütün hayır ve sosyal tesisler için de vakıflar tahsis etmişti.[8]

Rumeli ve Bizans işlerini yoluna koyan Bâyezid, Sırp kıralını maiyeti ile birlikte ordusuna çağırıp harekete geçmek istiyordu. Bizans İmparatorunun oğlu Manuel de kuvvetleri ile birlikte Sultan'ın ordusuna katılır. Padişah, bundan sonra Kastamonu emîri Candaroğulları'ndan Kötürüm Bâyezid'in oğlu Süleyman Paşa'yı da ittifaka çağırır. Bu arada Edirne'de muhafız olarak kalan Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa'yı da Rumeli kuvvetleri ile birlikte Anadolu'ya getirtir. Bu kadar büyük bir kuvvet toplamış olan Bâyezid, bir taraftan Bizans Prensi Manuel'i Rum kuvvetleri ile Alaşehir üzerine göndererek Bizans İmparatorluğu'na tabi olan bu şehri zapt ettirir. Bütün Osmanlı kaynakları ve özellikle bu olayın meydana geldiği anda yaşayan Ahmedî bu şehrin Bâyezid zamanında feth edildiğine işaretle:

"Ne Alaşar kodı vü ne Saruhan

Ne Aydın u ne Menteşe ne Germiyan"[9] der.

Öbür taraftan Saruhan üzerine yürüyen Sultan Bâyezid, burayı harpsiz denecek bir şekilde almış ve emir Hızır Şah ile kardeşi Orhan'ı Bursa'ya gönderip haps ettirmişti. Bundan sonra Aydın iline giren Bâyezid, İsa Bey'in fazl, kemal ve yaşına hürmet ederek ona kendinin ve ecdadının evkafına mutasarrıf olmak üzere kayd-ı hayat ile (ölünceye kadar) kendisine Tire'yi ikta olarak vermişti. Bu arada Yıldırım, İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun ile evlendi.[10]

Sultan Bâyezid, daha sonra kayın biraderi olan Germiyan oğlu Yakub Bey'in de üzerine yürüyerek başta Kütahya olmak üzere bütün ülkesini alır. Anadolu birliğini kurma gayretinde olan Bâyezid, bütün işlerini tamamlamadan bu hareketten vaz geçeceğe benzemiyordu. Onun için Ahmed ve Mehmet Bey ismindeki iki kardeşin idaresinde bulunan Menteşe üzerine de yürüdü. Burayı da kendisine bağlayan Sultan, aldığı bu yeni yerlerin her birine kendi oğullarını vali olarak tayin etti. Bu arada Kütahya merkez olmak

8. Hoca Saadeddin, I, 126-127.

9. Ahmedî, *Dâsitân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, nşr. N. Atsız, İstanbul 1949, s. 21.

10. Hafsa Hatun ile ilgili geniş bilgi için bk. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 8-9.

üzere meydana getirdiği Anadolu beylerbeyliğine Kara Timurtaş'ı getirmişti. Bundan sonra Hamidoğulları beyliğine ait yerlerin pek çoğunu ele geçiren Bâyezid, bu arada beyliğe bağlı olan Antalya'yı da Osmanlılara bağlı bir sancak haline getirdi. Bütün bu hareketleri ile Yıldırım Bayezid, Anadolu'yu bir Osmanlı vilayeti haline getirerek merkeziyetçi bir devlet kurmak düşüncesinde olduğunu gösteriyordu.[11]

1) OSMANLI DONANMASININ EGE VE AKDENİZDEKİ FAALİYETLERİ

1390 senesinin yumuşak geçen sonbahar ve kış mevsimleri, Osmanlıların faaliyetlerini daha rahat bir şekilde yapmalarına sebep olmuştu. Batı Anadolu'daki beyliklerin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Osmanlılar, Ege ve Akdeniz kıyılarında uzun sahillere sahip olmuşlardı. Latinlerin idaresinde bulunan İzmir hariç olmak üzere bütün bir Ege sahilinin alınması ile özellikle Aydın ve Menteşe Beyliğine bağlı bulunan deniz kuvvetleri de Osmanlılara geçmiş oluyordu. Bu da Osmanlı deniz gücünün gelişmesine sebep oluyordu. Nitekim Osmanlıların ilk mühim deniz faaliyeti bu zamanda yapılmış ve Sarıca Paşa komutasındaki 60 parça gemiden müteşekkil bir Osmanlı filosunun, Sakız ve Eğriboz adaları ile Yunanistan sahillerini vurması üzerine Venedikliler, adalardaki garnizonları ve istihkamları takviyeye başlamışlardı. Sarıca Paşa'nın faaliyetlerinden bahs ederken Hammer: "Bu sıralarda Azepler komutanı Sarıca Paşa da Edirne'de başka bir cami yaptırmaya başladı. Bir kara kuvveti fırkasının (tümen) komutanlığı ile Osmanlı donanması komutanlığını elinde toplamış olan bu vezir, Akdeniz Boğazı (Çanakkale) girişinde bir Frenk gemisini esir etmişti. Bu geminin içinde İmparator Manuel'le evlendirilecek olan bir prenses bulunuyordu. Sarıca Paşa bu nişanlı prensesi sultana takdim edince Bâyezid, onun güzelliğine hayran olarak kendisiyle evlendi."[12] diyorsa da gerçekte böyle bir olay cereyan etmemişti. Çünkü Yıldırım Bâyezid, sadece üç hanımla evlenmiştir ki bunlar da Germiyan oğlu Süleyman Şah'ın kızı ve Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin torunu olan Devletşah Hatun, Sırp Kralı Lazar'ın kızı Maria Despina ve Aydınoğlu İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun'dur.[13]

11. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 262-263; Yınanç, agem., *İA*, II, 370.

12. Hammer, I, 261-262.

13. Geniş bilgi için bk. Uluçay, *Padişahların Kadınları*, s. 7-9.

2) KARAMAN SEFERİ

Sultan Bâyezid, Batı Anadolu'daki beylikleri ortadan kaldırıp kendine bağladıktan sonra Karamanoğulları üzerine yürür. Çünkü Karaman Beyi Alaeddin Ali Bey, Sultan Murad'ın vefatını müteakip Hamideli taraflarındaki Osmanlı topraklarından bir kısmı ile Beyşehri'ni alarak o tarafları vurmuştu. Sultan Bâyezid, önce Hamideli'ne geçti, oradan da Teke yani Antalya taraflarına indi. Antalya'yı alıp Firuz Bey'e tevcih etti. 1391 senesinde meydana gelen bu hadiseler esnasında daha önce Osmanlı müttefiki olan Candaroğlu II. Süleyman, Osmanlı'yı kendisi için tehlike saymış olacak ki Osmanlılarla olan ittifakını bozup Sivas'ta hüküm süren Kadı Burhaneddin ile görüşmelere başlamıştı. Bâyezid, Karamanoğulları topraklarına girince Karaman oğlu Alaeddin Ali Bey, Osmanlılara karşı koyabilmek için Kadı Burhaneddin ile Candaroğlu Süleyman'dan yardım istedi. Fakat Bâyezid, bu birlik ve yardımların birleşmesine fırsat vermeden Karamanoğulları'na ait bazı yerleri alıp Konya'yı muhasara altına aldı. Bu arada Bâyezid ile başa çıkamayacağını anlayan Karaman oğlu Alaeddin Ali Bey, Taşeline çekilmişti. Kuşatma, hasad zamanına tesadüf etmişti. Yıldırım Bayezid de babasının yaptığı gibi halkın mahsulüne asla el dokundurulmamasını emr etti. Şehir halkından, kale dışında mahsulü olanlara teminat verilerek onların rahatlıkla dışarı çıkabileceklerini söyledi. Bu teminat üzerine şehir halkı kaleden dışarı çıkabiliyor, hasad edebiliyor ve istedikleri bedel ile Osmanlı ordusuna satış yapabiliyorlardı. Gerçekten Bayezid, babası gibi bölge halkına çok iyi davranmış ve satış yapmak isteyen halkın herhangi bir korkuya kapılmadan zahiresini getirip satabileceğini bildirmişti. Halk sattığı eşyanın karşılığını tamamen aldıktan sonra çavuşlar refakatında yerlerine gönderiliyordu. Hammer, Akşehir, Aksaray ve Niğde gibi şehirlerin sırf bu şekildeki bir muamele üzerine teslim olduklarını ve kapılarını tekrar Osmanlılara açtıklarını yazar.[14]

Alaeddin Ali Bey, Kadı Burhaneddin ile Candaroğlu Süleyman'dan yardım gelmediğini görünce, kayınbiraderi olan Yıldırım Bayezid'den barış

14. Hammer, I, 264; Âşıkpaşazâde bu konuyu daha tafsilatlı bir şekilde anlatarak Konyalıların, padişahın dediğinin doğru olup olmadığını tecrübe etmek üzere önce birkaç kişiyi dışarı gönderdiklerini, fakat söylenenlerin gerçek olduğunu görünce herkesin zahiresini getirip sattığını ve bu padişahın çok âdil olduğunu söylediklerini yazar. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 72.

istemek zorunda kalır. Bunun üzerine Yıldırım Bâyezid, barışı kabul ederek zaten Osmanlılara ait olan ve Karamanoğlunun eline geçmiş bulunan Beyşehir, Akşehir ve diğer bazı yerleri almak suretiyle antlaşma yapar. Böylece iki devletin arasında Konya Ovası'ndaki Çarşamba Suyu sınır olarak kabul edilir.[15] Yapılan antlaşmadan sonra buraların idaresi Sarı Timurtaş Paşa'ya bırakıldı. Böylece, daha sonra da devam edecek olan Karaman seferinin bu ikinci safhası bitmiş oldu. Bu seferde Bizans İmparatoru V. İoannes'in oğlu Manuel de Yıldırım'ın ordusunda bulunuyordu.

3) İSTANBUL'UN MUHASARASI VE ŞEHİRDE TÜRK MAHALLESİNİN KURULMASI

Yıldırım Bâyezid, Anadolu'daki seferlerle meşgul olduğu sırada Bizanslılar, bu durumdan istifade ile bazı tedbirler almaya başladılar. Bu meyanda Bizans İmparatoru Ioannis, ayağındaki ağrılara ve yatalak bir halde bulunmasına rağmen, İstanbul surları ile kulelerinin bazı yerlerini tamir ettirmeye başladı. Bu durumdan haberdar olan Yıldırım Bâyezid, bu harekete çok sert bir tepki göstererek tamir ettirilen yerlerin derhal yıktırılmasını ister. İmparator, Yıldırım'ın yanında bulunan ve tahtın yegane varisi olan Manuel'i düşünerek tamir edip yaptırdığı yerleri tekrar yıktırır. Ancak İmparator, surların yıktırılmasından kısa bir müddet sonra ölünce, Osmanlılarla birlikte Anadolu seferlerine iştirak eden ve Bursa'da bulunan Manuel, bir yolunu bularak Bursa'dan kaçıp İstanbul'a gelir ve babasının yerine tahta oturur.

Âdet olduğu üzere, babasının matem günlerini geçirdikten sonra Bâyezid'in kendisine ve şehre karşı takındığı tavrı düşünmeye başlar. Bâyezid, yeni imparatordan (II. Manuel) vergi artırımı, İstanbul'da bir Müslüman mahallesinin kurulması ve bir cami inşası ile bir kadı tayin etmesini ister. Bizans tarihçisi Dukas bu konuyu şu ifadelerle dile getirir:

"Bâyezid, İmparator Manuel'e elçiler göndererek, İstanbul içerisinde Türklerin "kadı" tabir ettikleri bir hâkimin devamlı olarak bulunmasını arzu ettiğini bildirdi. Bu kadı, İstanbul'da ticaretle iştigal eden veya o maksatla oraya gidecek olan Müslümanlar arasında meydana çıkacak olan muamelat

15. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 72.

ve ihtilafları muhakeme ve hall-u fasl edecekti. Bâyezid, Müslümanların gâvur mahkemesinde muhakeme olunmalarının caiz olmadığını, müslümanı, kendi hâkiminin muhakeme etmesi icab ettiğini, iftiralar ve haksızlıkları, daha bir çok şeylerle beraber bildirmiş, nihayet şunu da ilave etmişti: "Sana emr ettiklerimi yapmak ve taleplerimi yerine getirmek istemezsen, kapıları kapa ve şehrin içinde hükümdarlığını yap. Hariçte bulunan her yer ve her şey kâmilen benim olacaktır."[16] Yıldırım'ın bu talebi redd edilince, İstanbul'u teslim almak için uzaktan muhasaraya başladı. 1391 senesinde başlayan bu tazyik sonucunda Bâyezid, İstanbul surlarına kadar olan bütün Bizans köylerini muhasaraya başladı. Bu kuşatma sonunda Manuel, İstanbul'da birkaç yüz ev ile cami ve mahkemesi olan bir Müslüman mahallesinin kurulmasını ve Haliç'in kuzey tarafında bir Türk garnizonunun bulunmasını kabul etti. Ayrıca her sene Osmanlılara vermekte olduğu vergiyi de artırdı.[17]

C. YILDIRIM BÂYEZİD'İN ANADOLU SULTANI ÜNVANINI ALMASI ve DİĞER OLAYLAR

Abbasî Halifeliği döneminde İslâm dünyasında ortaya çıkan yeni deletler, Memlûk hükümdarlarının yanında (Mısır) bulunan ve fakat siyasî etkinliği fazla olmayan Abbasî halifelerinin kendi hükümdarlıklarını tasdik etme arzusunu bir gelenek olarak devam ettiriyorlardı. Böylece devletlerinin tanınması, meşruluğu ve siyasî nüfuzlarının artacağına inanıyorlardı.[18]

Filhakika, daha Murad Hüdavendigâr zamanında başlayan Osmanlı-Memlûk münasebetlerinin iyi bir şekilde devam ediyordu. Bu iyi münasebetler, Yıldırım zamanında da devam eder. Bu sebeple 794 senesi Rebiülahir (Şubat 1392) ayında, Rum ülkesinde (Anadolu) sultan olmak için halifeden "teşrif" isteyen Bâyezid'e, Karak Naibi Âmir Hüsameddin Hasan el-Kuckunî'yi birçok hediye ile gönderen Sultan Berkuk'un bu vesile ile dostluk hislerini ızhar ettiği görülür.

---

16. Dukas, *Bizans Tarihi,* trc. VL. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 29.

17. Geniş bilgi için bk. Hammer, I, 265-266; Mükrimin Halil Yınanç, "Bâyezid I" *İA,* II, 971.

18. Bu konuda geniş bilgi için bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı,* İstanbul 1961, s. 101.

Kendisine, halife tarafından gönderilen teşrifi, Bursa'da giyen ve kılıç kuşanan Bâyezid, bundan sonra Rum ülkesinin sultanı ünvanını almış olur.[19] Bu arada adı geçen elçinin ricası üzerine Bâyezid, Karamanoğlu gibi Kadı Burhaneddin Ahmed ile dostça geçinmeye razı olur. Bununla beraber Bâyezid ile Kadı Burhaneddin arasında mücadele uzun süre devam edecektir.

Bâyezid'in, halifeden sultan ünvanını alması, onun Anadolu'daki Türkmen beylikleri üzerine yapacağı seferleri bir mânâda meşrulaştırıyordu. Bu, aynı zamanda Anadolu birliğinin sağlanması için de gerekli idi.

Bâyezid, gerek bu hadiseden önce, gerekse sonra Anadolu işleri ile meşgul olmaya başlar. Bu maksatla daha önce kendisine bağlı olan, fakat sonradan Kadı Burhaneddin tarafına geçmiş bulunan Kastamonu'daki Çandaroğlu Süleyman Paşa'yı ortadan kaldırmak ister. Bir taraftan da Anadolu'da Kadı Burhaneddin'e düşman olan beyleri ve özellikle Amasya'da hüküm süren Hacı Şadgeldioğlu Emir Ahmed'i kendi tarafına çekmeye çalışır. 1391'de Kastamonu üzerine gerçekleştirilen bu harekette Bâyezid, Kadı Burhaneddin'in tarafsız kalmasını ister. Fakat bu konuda ondan müsbet bir cevap alamaz.

Ancak tam bu sırada Bâyezid, Eflâk voyvodası Mirçe'nin daha önce kendisine karşı yapılmış bir akının intikamını almak üzere, Tuna'yı geçip Karın Ovası (Karinâbâd)'nı yakıp yıktığını öğrenince Kastamonu seferini bırakarak Rumeli'ye geçer. Arkuş Ovasında yapılan şiddetli bir muharebede voyvoda esir edilerek kendisinden ağır bir fidye alınmış ve Osmanlı tabiiyetini kabul ettikten sonra yine memleketine gönderilmişti. Aynı sene hudud beyleri de büyük akınlar yapmışlardı. Bu akınlar sonucunda Bosna'ya girerek Naglazinze'ye kadar ilerlemişlerdi.

Yukarıda belirtilen hadiseden sonra tekrar Anadolu'ya dönen Bâyezid, Kadı Burhaneddin'in, Candaroğlu ile birleşmesine meydan vermeden tekrar Kastamonu üzerine yürür. Fakat bu defa da mevsimin kış olmasından dolayı geri çekilmek zorunda kalır. Zira böyle bir mevsimde hareket üssünden uzak bir mıntıkada, düşman ülkesinde kalmak doğru bir hareket olmazdı. Bu sebepten dolayı Bâyezid, tekrar Bursa'ya döner. Nihayet 794 (1392) ilkbaharında Kastamonu bölgesine giren Bâyezid, Candaroğlu Süleyman Paşa'nın ölümü ile sonuçlanan savaşta, beyliğin Kastamonu kolunu

19. Tekindağ, *Memlûk Sultanlığı*, s. 102.

ortadan kaldırır. Bununla beraber Süleyman Paşa'nın kardeşi olan ve Sinop'ta hüküm süren İsfendiyar Çelebi, Osmanlılarla dost geçindiği için kendisine dokunulmadığı gibi Sinop'ta aynı şekilde kalmasına müsaade edildi.

Bâyezid'in, Kastamonu'yu ilhak etmesi ve Osmancık'ı kuşatması üzerine bir kısmı açıktan açığa, bir kısmı da istemeyerek Kadı Burhaneddin'e bağlı görünen Kelkit, Yeşilırmak ve Canik bölgelerindeki beylerin, birer birer Osmanlılara iltihak ettikleri görülür. Bu vaziyet, Osmanlılar ile Kadı Burhaneddin Ahmed arasındaki münasebetleri oldukça gergin bir safhaya soktu. İki tarafın öncü kuvvetleri arasında Çorumlu sahrasında meydana gelen savaşta Osmanlı askeri bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kalır. Bu savaşta, Bâyezid'in, Karesi ve Saruhan sancakları valisi bulunan büyük oğlu Ertuğrul öldürülmüştü. Bu galibiyet, Anadolu'da Kadı Burhaneddin'in şöhretini bir kat daha artırdı. Hatta Kadı Burhaneddin, psikolojik etkisinden istifade ile Bâyezid'in Rumeli işleri ile meşgul olduğu anı, fırsat bilerek Amasya'yı kuşatma altına alır. Fakat mevsimin kış olması ve muhtemel bir Osmanlı taarruzundan çekindiğinden Tokat'a döner. Bu arada Osmanlı kuvvetlerinin büyük bir ordu ile Amasya üzerine doğru geldikleri haberini alınca açık bir sahrada onlarla karşılaşmamak için Sivas'a çekilir. Böylece Amasya Osmanlı idaresine girer. Sancak beyliğine de Bâyezid'in oğlu Mehmed Çelebi tayin edilir(1393).[20]

Bu hareket üzerine Taceddinoğulları, Taşan oğlu ve Bafra emiri, Sultan Bâyezid'e bağlılıklarını bildirerek onun idaresine girdiklerini kabul ederler. Süleyman Paşa'nın, Bâyezid ile yapılan harpte öldürülmesinden sonra Kadı Burhaneddin'e iltica eden 500 kadar Kastamonu atlısı da Taceddinoğulları ve dolayısıyla Osmanlılar tarafına geçmiş oluyordu. Bu arada Karaman oğlu Alaeddin Ali Bey, Kadı Burhaneddin'e elçi gönderip Amasya'nın Osmanlıların eline geçmesinden dolayı taziyetlerini bildirmek ve müşterek düşmanları olan Bâyezid'e karşı birlikte tedbir almak ve görüş alış verişinde bulunmak üzere kendisini Niğde'ye davet etti. Alaeddin Ali Bey ile görüşüp birleşmek üzere Sivas'tan hareket eden Kadı Burhaneddin, Karaman oğlu ile anlaşmak şöyle dursun, büsbütün bozuşup harbe tutuşurlar. Aralarındaki düşmanlığın gittikçe büyümesi her ikisinin de zayıflamasına ve rakipleri olan Bâyezid'in daha fazla kuvvetlenip Anadolu'daki kuvvetini daha sağlamlaştırmasına sebep oldu. Rakiplerinin arasında meydana gelen

20. Geniş bilgi için bk. Mükrimin Halil Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, 372-373.

anlaşmazlığı gören Bâyezid, artık kendisinin Anadolu'da durmasına gerek kalmadığını anlayarak yeniden Rumeli'deki faaliyetlerine başlar.

Sultan Bâyezid'in bu dönemdeki faaliyetlerini inceleyen Mükrimin Halil Yinanç, kaynakların verdiği bilgilere dayanarak şöyle der:

"1393 senesi Nisanında Venedik Senatosu, Türklere karşı birlikte harp etmek üzere Macar Kralı ile bir antlaşma yapmaya karar vermiş ve Macar Kralını harbe teşvik etmeye başlamıştı. Diğer taraftan uzun zamandan beri İstanbul'da kuşatılmış olan İmparator Manuel, Hıristiyan devletlere müracaat ediyordu."

"Macar Kralının, Tuna kenarına gelmiş olması ve Bulgarların bunlarla birleşme ihtimali, Bâyezid'i endişelendirdiğinden Bulgar krallığının son kısmının da ortadan kaldırılmasına karar verir. Bunun için büyük oğlu Süleyman komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu, Bulgarların payitahtı olan Tırnova'yı uzun ve şiddetli bir muhasaradan sonra feth etti. Daha sonra Tuna sahilinde birer müstahkem mevki olan Silistre, Niğbolu ve Vidin zapt olundu. Niğbolu'ya kapanan Bulgar Kralı Şişman, oğlu Aleksandr ile birlikte esir edildi. Rivayete göre kral öldürülmüş, oğlu da Müslüman olarak Bâyezid'in maiyetine girmiştir.* Macar Kralı Sigismond, Bulgar ülkesinin Türkler tarafından alınması üzerine Hıristiyan devletlere müracaat etmiş ve Türklere karşı müşterek bir Haçlı hareketi yapılması için papayı teşvik etmişti."[21]

1) YENİ BİR HAÇLI İTTİFAKI VE NİĞBOLU SAVAŞI

Osmanlı sınırlarının Macaristan'a kadar dayanması, Macar Kralı Sigismond'u korkutmaktaydı. Zira Sigismond, ufuktan azametle yuvarlanıp gelmekte olan Osmanlı dalgasının, er geç kendi ülkesini de basacağını görmekteydi. Tek başına altından kalkamayacağını bildiği bir tehlikeye karşı gece rüyalarını, gündüz hülyalarını tutan ümid, her şeye rağmen yine de bir Haçlı ordusunun yardımında görüyordu. Fakat imdadına çağırabileceği devletlerden Venedik, bu Katolik dindaşına müzaheret eder görünmekle bera-

* Müslüman olduktan sonra "Süleyman" adını alan Aleksandr'ın hizmetleri ilerideki sayfalarda görülecektir.

21. Mükrimin Halil Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, 373.

ber, Sigismond'un zaferinin Balkanlarda bir Macar hegemonyasına yol açacağından da endişeleniyordu. Cenevizliler ise siyasî ve iktisadî hayatlarının sağlıklı bir şekildeki devamını Osmanlıların teveccühünü kazanmakta gördüklerini gizlemiyorlardı.

Sigismond, Osmanlı tehlikesini bertaraf etmek ve hatta Kudüs'e kadar gidebilmek için Avrupa'nın muhtelif memleketlerine elçiler göndererek yeni bir Haçlı ittifakının kurulmasını istiyordu. Bu ittifakın kurulması için Papalık makamı da, yoğun bir faaliyete girişerek kiliselerde Müslüman Türkler aleyhinde vaazlar verdirmeye başladı. Bu teşebbüsler, hedef Türkler olduğu için kısa bir süre içinde olumlu bir sonuç verdi. Böylece Sigismond ile işbirliği yapan Avrupa, heyecan ve ümid içinde idi. Yalnız Fransızlar değil, İngiltere, İskoçya, Lehistan, Avusturya, İtalya, İsviçre ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinden gelen kuvvetler, Bulgaristan'da Sigismond'un komutası altında toplanmaya başladı. Avrupa'nın her köşesinden süzülüp gelen cengaver, cesur ve tecrübeli şövalyeler, Osmanlı ordusunu aramaya başladı.

Birleşik Avrupa kuvvetlerinden meydana gelen bu birlikler, Sigismond'un kendilerine bildirdiği gibi, karşı tarafta bir tecavüz hareketi göremeyince, araştırmaya başladılar. Onlar, bu salib (haç) düşmanını bulup tepelemek istiyorlardı. Onlara göre bunu yapmak bir zaruret idi. Zira bu bir haç seferi idi. Ona tapmayanı ezmek yolunda gecikmek olmazdı. Üstelik Eflak Voyvodası Mirçe ile Bizans İmparatoru da Osmanlılar ile olan ittifaklarını bozmuş, gizli gizli hazırlıklarını tamamlamışlardı.

Papanın desteği ile tertiplenen bu Haçlı seferine batılı bütün şövalye ve asilzâdelerin katıldıkları görülmektedir. Osmanlılara karşı büyük bir kin ve nefret hissi ile dolu olan Haçlılar, Avrupa'yı bunlardan (Müslüman Osmanlılar'dan) temizlemek istiyorlardı. Bunun temini için de her şey yapılabilirdi. Büyük bir birliğin toplanması gerekiyordu ki bu da gerçekleşmişti. Nitekim, maiyetinde 1000 Fransız şövalyesi ile 7000 civarında yardımcı ve ücretli asker bulunan Burgonya dukası Jean de Nevers başta olmak üzere birçok asilzâdenin maiyetindeki Alman, İngiliz, İtalyan, İspanyol ve Polonyalı şövalyeler olduğu gibi, 1394 seferinin intikamını almak isteyen Eflâk Voyvodası Mirçe ve bir kısım Erdel kuvvetlerinin iştiraki ile mevcudu 100.000'i (Şükrüllah, Behçetu't-Tevârih 130.000 kişi) bulan ve Türkleri Avrupa'dan sürmek gayesini güden bu Haçlı ordusu, Tuna boyunca ilerleyerek Vidin ve Rahova'yı aldıktan sonra 12 Eylül 1396'da Niğbolu önüne

gelmişti. Venedik ve Rodos gemilerinden müteşekkil bir donanmanın da yardımı ile kaleyi muhasaraya başladılar.[22]

Osmanlı tarihi bakımından önemli olan bu zaferi, kaynakların müşterek dili ile kısa ve ana hatları ile buraya almak istiyoruz. Niğbolu kalesini kuşatma altına alan Haçlı ordusuna karşı kale muhafızı Doğan Bey, şiddetli bir müdafaada bulunur. 15 gün devam eden bu kuşatma esnasında İstanbul önlerinde bulunan Sultan Bâyezid, Haçlıların hareketini duyar duymaz, muhasara mancınıklarını yakıp, Şucaeddin Evrenos Bey'i ileri göndermişti. Kendisi de İslâm âlemine müracat edip durumu bildirdikten sonra yanında bulunan 10.000 askerle yola çıkar. Anadolu ve Rumeli kuvvetlerinin Kara Timurtaş ile şehzadelerin komutasında sür'atle toplanıp Edirne'de kendisine ulaşmaları üzerine 60.000 kişiden meydana gelen Osmanlı ordusunun başına geçen Sultan Bâyezid, sür'atle Şıpka geçidini aşmış ve Tırnova'da Stephan Lazaroviç ile birleştikten sonra Osma vadisinde Niğbolu ovasına hakim bir tepede ordugâhını kurar. Kaynakların verdiği bilgilere göre kalenin erzak ve mühimmat durumunu bizzat tesbit eden Bâyezid, 25 Eylül 1396 pazartesi günü (Osmanlı kaynaklarında Cuma) Niğbolu önünde meydana gelen savaşta mahirâne bir manevra ile iki kısma ayırdığı ordusunun yaya askerini yani yeniçerileri merkeze koyup onların etrafında kapıkulu süvarilerini tesbit ile sağ ve sol kollara tımarlı sipahileri koymuştu. Arkada da ihtiyat kuvvetleri bulunuyordu. Osmanlı ordusunun harb nizamı hilâl veya ağzı açık kerpeten şeklinde idi.

İki ordu, Niğbolu kalesi yakınında karşılaştılar. Galibiyet şerefini kazanmak isteyen Fransız süvarileri, başlangıçta Bâyezid'in merkezde yeniçerilerin önündeki ilk kademede bulunan ve Azep denilen hafif yaya kuvvetleri üzerine yüklenip onları mağlub ve imhaya başladılar. Fransızlar, teslim olanları bile öldürdüler. Bundan sonra da Azeplerin gerisindeki Yeniçeri kuvvetleri üzerine yüklendiler. Fakat Yeniçerilerin ok yağmuruna tutularak epey telefat verdiler. Aynı zamanda da sol kanatta Anadolu askerine komuta eden Şehzade Mustafa kuvvetlerinin yandan taarruzuna uğradılar. Fakat, bunları da bertaraf ederek ilerlediler. Plân gereğince Osmanlı merkez kuvveti bir miktar geri alındı. Bu çekilmeden cesaret alan Fransızlar, daha da ileri giderek kıskacın içine girdiler. Onlar, Osmanlı plânını bilen Sigismond tarafından ileri gitmemeleri ve kıskacın içine girmeyip beklemeleri hakkın-

22. Geniş bilgi için bk. Şükrüllah, s. 57; Neşrî, I, 155-156; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 279-280; Tekindağ, "Niğbolu", *İA*, IX, 248; Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 196-197.

da verilen emri dinlemediler. Bu defa plân gereği Osmanlıların üçüncü hattı da ikiye ayrıldı. Böylece Fransızlar tepeyi işgal etmiş ve muharebenin Türklerin mağlubiyeti ile neticelendiğini zannettikleri sırada bizzat pusudan çıkan Bâyezid'in komutasındaki kuvvetlerle karşılaşınca şaşırdılar. Fakat fazla zayiat vermemek için daha önce atlardan inmiş ve yaya olarak harb eden Fransızlar, geri dönüp atlarına binmek istedilerse de kaçacakları kapının kapanmış olduğunu görerek şaşırdılar. Bunları kurtarmak için Sigismond'un gönderdiği kuvvetler ilerleyemeyerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Tuzağa düşmüş olan kuvvetler kısmen imha ve kısmen esir edildiler.

Osmanlı ordusunun merkezine hücum eden Fransız kuvvetleri ile olan muharebe, üç saat kadar sürmüştür. Eflâk Voyvodası Mirçe, muharebenin gidiş şeklini görünce neticeyi kestirerek hemen memleketine dönmüştü. Muharebenin en tehlikeli olan ilk safhası bittikten sonra Türk kuvvetleri, derhal ve şiddetle Sigismond'un kuvvetlerine hücum etmişlerdi. İhtiyat kuvvetlerini bile muharebeye sokmuş olan Macar Kralı, hiçbir başarı elde edemedi. Sonunda kesin sonucun alınma zamanının geldiğini gören Yıldırım Bâyezid, kendi ihtiyat kuvvetlerini taarruza geçirmek suretiyle Haçlıları müthiş bir paniğe uğrattı. Sigismond, maiyetindeki bazı adamların yardımı ile Tuna nehrine gelip kendini bir balıkçı kayığına zor attı. Nehirdeki Venedik amirali Mocenigo'nun kadırgalarından birine yanaşarak Karadeniz yolu ile İstanbul'a gelebildi. Oradan da Marmara ve Çanakkale Boğazından geçip Modon limanına uğradıktan sonra Dalmaçya'ya çıkarak memleketine gidebildi.

Niğbolu muharebesinde Haçlı ordusuyla gelen prens ve asilzâdelerden bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da esir alınmıştı. Muharebe sonunda savaş meydanını gezen Yıldırım Bâyezid, kendi hudud muhafızlarının ve teslim olmalarına rağmen bir kısım esirlerin insafsızca öldürüldüklerini görünce fevkalâde müteessir olup gözlerinden yaşlar akmıştı. Kendi esirlerine yapılan bu muameleyi gören Bâyezid, buna karşılık olmak üzere düşmandan ele geçirilen esirlerin bir kısmını öldürttü. Harbe iştirak etmeden kaçmış olan Eflâk kuvvetleri ile Hırvat askerlerinden başka, diğer bütün düşman kuvveti ya imha edilmiş veya kaçarken nehirde boğulmuştu.

Niğbolu'da esir düşenlerden bir kısmı önce Edirne'ye oradan da Gelibolu'ya götürülüp Haçlı donanması ile boğazdan geçmekte olan Sigismond ve maiyetindekilere teşhir edildikten sonra Bursa ve Mihaliç'e nakledilmişlerdi. Bunlardan bir kısmı da Memlûk sultanı el-Meliku'z-Zahir Ebu Said

Berkuk'a gönderilmişti. Niğbolu'da esir düşen asilzâdeler, sonradan Macaristan, Fransa ve Kıbrıs krallarının teşebbüsü ve Midilli prensinin kefaleti ile 200.000 altın florin fidye karşılığı serbest bırakılmışlardır.[23]

Niğbolu'da elde edilen parlak zaferden sonra daha önce düşmanın eline geçmiş olan kaleler geri alındığı gibi Osmanlı himayesinde bulunan Vidin Bulgar krallığına da son verilmişti. Bundan sonra Macaristan'a büyük bir akın yapılarak külliyetli miktarda esir alınmıştı. Bu savaştan sonra Garp dünyası bir anda en seçkin asilzâdelerini kayb etmiş, süngüden kurtulan veya Tuna'da boğulmayan kılıç artıkları ise başsız, idaresiz ve perişan kafileler halinde geldikleri yerlere doğru dağlara düşmüşlerdi.

Öte yandan Niğbolu muzafferiyetinden elde edilen ganimet ve fidyelerden alınan hisseler ile Anadolu ve Rumeli'de birçok hayrat yaptıran Bâyezid'in Niğbolu'da ismine izafe edilen camii de bu sırada yaptırmış olması muhtemeldir.[24]

Savaşı müteakip, akıncı ve sekbanlar yerleştirilmek suretiyle uç beylerinin faaliyet merkezi haline getirilen Niğbolu, serhad livası olarak Osmanlı idaresinde mühim bir rol oynamıştır. Genellikle Tuna geçitlerine hakim bir noktada, Eflâk'ı tehdid eden bir üs özelliğini taşıyan Niğbolu, Osmanlı hükümdarlarının zaman zaman Eflâk ve Macaristan seferlerine çıktıkları bir yer olarak Eflâk ve Macar krallarının taarruzlarına hedef olmuştu.

2) İSTANBUL KUŞATMASI

Niğbolu zaferinden önce İstanbul'un Yıldırım tarafından kuşatma altına alındığını, fakat zaferle sonuçlanacak olan Niğbolu hadisesi sebebiyle muhasaranın kaldırıldığına daha önce temas edilmişti.

Yıldırım Bâyezid, Haçlı ittifakının teşvikçisi durumundaki İmparator Manuel'e elçi göndererek İstanbul'un teslimini istemişti. Manuel bu isteğe cevap bile vermedi. Bunun üzerine şehrin dış dünya ile irtibatı kesilerek kuşatma daraltıldı. O dönemlerde kale surlarını yıkacak büyüklükte toplar bulunmadığından şehir halkının açlık sıkıntısı ile teslim olacağı düşünülüyor-

23. Geniş bilgi için bk. Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 30-31; Âşıkpaşazâde, s. 66; Hammer, I, 285-289; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Niğbolu", *İA*, IX, 249.

24. Şükrüllah, s. 57; Tekindağ, "Niğbolu", *İA*, Ix, 251.

du. Gerçekten de halk, bu yüzden şehri teslim etmeye meyilli idi. Zira İstanbul halkı, Manuel ve Silivri Beyi İoannis taraftarı olmak üzere ikiye bölünmüştü. Henüz deniz kuvetleri fazla güçlü olmayan Osmanlılar, denizden bir şey yapamadıkları gibi, gelecek olan yardıma da mani olamayacaklardı. Bununla beraber, Bizans'ın Karadeniz ile olan bağlantısını kesmek için Boğaziçi'nde müstahkem bir kale, yani Anadolu Hisarı (Güzelce Hisar) inşa ettirilip İstanbul'un muhasarası şiddetlendirildi. Tam bu esnada baş gösteren Timur tehlikesi üzerine Yıldırım Bâyezid, muhasarayı kaldırmak zorunda kaldı. Bu arada Bizans, Yıldırım'ın şartlarını da kabul ediyordu. Buna göre:

1- Her sene Osmanlı hazinesine verilmekte olan haracın arttırılması.

2- İstanbul'da bir Türk mahallesi kurularak bir cami yapılması.

3- İstanbul'daki Müslümanlarla Rumlar arasındaki anlaşmazlıkları İslâm hukuku çerçevesinde karara bağlamak üzere bir kadı tayin edilmesi.

4- Silivri de dahil olmak üzere Silivri'ye kadar olan yerlerin Osmanlılara terki.

Bizans İmparatoru, bu antlaşmaya riayet ederek İstanbul'da Sirkeci'de Türkler için yedi yüz hâne ile bir mescid tedarik etmişti. Padişah da İstanbul'da ikamet etmek üzere Taraklı Yenicesi ile Göynük ve Karadeniz sahili taraflarından buraya göçmen nakl ettirerek iskan etmişti. Ayrıca kadı (hakim, yargıç) ve imam da tayin etmişti.[25]

3. KARAMANOĞULLARI'NIN OSMANLILARA BAĞLANMASI

Osmanlıların, Rumeli'de yeni sefer ve fetihlerle uğraşmasını fırsat bilen ve Osmanoğulları'nın bütün bir Avrupa'ya karşı gelemeyeceğini düşünen Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey, bu sırada Osmanlılara ait olan Ankara'ya yürüyerek orayı ele geçirdi. Burada bulunan Anadolu Beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı esir aldığı gibi maiyetinden bir çok kimseyi de öldürdü. 1395 ve 1396 yıllarında Kadı Burhaneddin ile yaptığı muharebelerde yenilen ve Aksaray şehrini kayb eden Alaeddin Ali Bey'in Ankara'yı ele geçir-

25. Âşıkpaşazâde, 68; Neşrî, I, 157; Hoca Saadeddin, I, 148-149; Dukas, 33; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 289-292.

mesi, büyük bir hata idi. Çünkü Niğbolu savaşından sonra kendisini çok daha kuvvetli gören ve Avrupa'dan hiç bir tehlike beklemeyen Yıldırım Bâyezid'le tek başına karşı karşıya kalmıştı. Bu hareketi ile o, Karamanlıları, Anadolu Selçukluları'nın mirasından da mahrum etmiş oluyordu. Bununla beraber Alaeddin Ali Bey, vaziyetin kendisi için kötü olacağını anlamakta gecikmedi. Bunun üzerine derhal Sarı Timurtaş Paşa'yı serbest bıraktığı gibi yanına bir elçi katarak af dilemek ve yeni bir antlaşma yapmak üzere Yıldırım'a gönderir. Barış teklifini red eden Bâyezid, Anadolu ve Rumeli'deki bütün kuvvetlerini toplayıp Karamanoğlu üzerine yürür. Bu durum karşısında Alaeddin Bey, bütün gücü ile Bâyezid'e mukabele edebilmek için harekete geçer. Başta Varsak, Turgutlu ve Bayburtlu aşiretleri olmak üzere birçok Türkmen boyundan ve bu arada hizmetinde bulunan Kara Tatarlardan kuvvetli bir ordu meydana getirir.

İki ordu Konya ovasında karşı karşıya gelir. İki günlük bir muharebeden sonra sonucu belli edecek bir netice alınmayınca ikinci günün akşamı gece yarısından sonra otuz bin kadar Osmanlı askeri, Karamanoğlu kuvvetlerinin gerisini çevirir. İki ateş arasında kalan Karamanoğlu, Konya kalesine kaçmak suretiyle kendini zor kurtarır. Konya, on bir gün kadar muhasara edildi. Konya halkı, mal ve canlarına dokunulmamak şartıyla şehri teslim edebileceklerini gizlice Bâyezid'e bildirirler. Alınan tertibat üzerine şehir teslim oldu. Kaleden çıkan Alaeddin Ali Bey, Osmanlı askerleri ile çarpıştı ise de muvaffak olamayacağını anlayınca kaçmaya başlar. Fakat bu esnada attan düşerek yakalanır. Yakalanır yakalanmaz derhal Yıldırım Bâyezid'in huzuruna getirilir. Padişah, eniştesi olan Alaeddin Bey'e niçin böyle yaptığını ve kendisine niçin itaat etmediğini sorar. O da: "Niçin sana itaat edeyim, ben de senin gibi bir hükümdarım" cevabını verir. Bu söze canı sıkılan Bâyezid, onu, Ankara'da basıp esir aldığı Sarı Timurtaş Paşa'ya teslim eder. Timurtaş Paşa da derhal onu katl eder. Alaeddin Bey'in acele katlinden müteessir olan Yıldırım Bâyezid, Paşa'yı tekdir etmiş, fakat onun ikna edici konuşması ve ileri sürdüğü deliller üzerine sükûnet bulmuştur. Bâyezid, bundan sonra Konya'ya bir vali tayin ederek Larende (Karaman) üzerine yürüdü. Burada Yıldırım Bâyezid'in kızkardeşi ve Alaeddin Ali Bey'in hanımı, iki oğlu ile birlikte kardeşinin karargâhına gelir. Padişah, çadırından çıkarak kız kardeşini dışarda karşılar. Böylece Larende 1397 yılında Osmanlıların idaresine girer. Padişah, kız kardeşi ve çocuklarını Bursa'ya gönderir.

Alaeddin Ali Bey'in katli üzerine Karamanlılar'a ait şehirlerin Toros-

ların kuzeyindeki şehirler (Konya, Larende, Niğde, Develi, Karahisar) Osmanlılara geçmişti. Sadece Toros dağlarının güneyinde kalan Mut, Ermenek, Taşeli ve İçel, Karamanoğlu ailesinin diğer kolundan gelen beyler elinde kalmıştı.

Karaman Beyliği'nin ortadan kaldırılması, Anadolu tarihi bakımından mühim bir hadise idi. Zira bu hadiseden sonra Sivas'ta bulunan Kadı Burhaneddin Ahmed, Osmanlılarla aynı sınırı paylaşır olmuştu. Bu da onun Osmanlılardan çekinmesine sebep olmuştu. Zira daha önceki bazı faaliyetleri, onu Osmanlılarla hasım hale getirmişti. Osmanlılara karşı mukavemet etmesi mümkün olmadığından bütün gururuna ve Memlûk Devleti ile olan geçmişine rağmen bu devlete tabi olmak zorunda kaldı.

4) KADI BURHANEDDİN DEVLETİ'NİN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRMESİ

Karamanoğulları'nın, Osmanlılar'a bağlanmasından sonra Anadolu'da merkeziyetçi bir idrare kurmak ve Anadolu birliğini sağlamak düşüncesinde olan Bâyezid, Canik bölgesindeki bazı Türk beylerini idaresi altına almak için harekete geçer. Bu gayenin gerçekleşmesi için 1398 ilkbaharında o taraflara doğru bir sefere çıkarak Canik Beyi Kubadoğlu Cüneyd'in üzerine varır. Sonunda bunun merkezi olan Müslüman Samsun'u* zapt eder. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmak şartıyla Cüneyd Bey'e Ladik ve diğer bazı kaleler bırakılır. Samsun ve havalisi bir sancak itibar edilerek, Bulgar Kralı Şişman'ın, Müslüman olan oğlu Aleksandr'a verilir.

Yıldırım Bâyezid, daha sonra Bafra ve Giresun bölgesindeki beyler ile Çarşamba ve Terme havalisine hâkim olan Taceddinoğulları'nı, sonra da Havza ile Merzifon'a hâkim olan Taşanoğulları'nı Osmanlılara bağlar.[26] Bu bölgelerin zaptı ile Karadeniz bölgesindeki Osmanlı sınırı, Trabzon Rum İmparatorluğu sınırına kadar dayanmış oluyordu.

---

* Burada biri Müslüman, diğeri kâfir olmak üzere iki Samsun kalesi vardı. Bu ikisi birbirlerine çok yakın idiler. Her iki kale de surlarla çevrilmişti. Yıldırım Bâyezid, Müslüman Samsun'u aldı. Ceneviz Samsun'u dost idi. Yıldırım ona dokunmadı.

26. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, s. 298-299; Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, II, s. 378.

Anadolu'daki bu başarılar sonucunda Yıldırım Bâyezid, Kadı Burhaneddin Devleti'nin kuzey, batı ve güneybatı taraflarını ele geçirmişti. Fakat Sivas merkez olmak üzere Anadolu'nun büyük bir kısmı hâlâ Kadı Burhaneddin'in idaresinde idi. Yıldırım Bayezid ile Kadı Burhaneddin birbirlerine bu kadar yaklaşmış olmalarına rağmen müşterek bir düşmana karşı koymak için işbirliği yapmaktan çekinmediler. Bu tehlike, doğudan gelen ve daha sonra Anadolu'yu kasıp kavuracak olan Timur tehlikesiydi.

Anadolu'ya geleceği haberi alınan Timur'un, Kadı Burhaneddin'e elçi gönderdiği ve kendisine tabi olmasını istediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Kadı Burhaneddin, Osmanlı hükümdarı ile Mısır Sultanı (Memlûk)na mektuplar göndererek tehlikeyi haber vermiş ve "bilesiniz ki ben her ikinizin de komşusuyum ve benim memleketim sizin memleketiniz demektir. Ben, sizin hududlarınızın siperiyim ve askerlerinizin öncüsüyüm. Yoksa ben ona nasıl mukavemet edip ve nasıl müsademe edebilirim. Halbuki onun ahvalini işitmişsinizdir. Nice ordular bozmuştur. Eğer siz bana imdad ederseniz ben ona karşı dururum, beni yalnız bırakırsanız beni ona karşı harcamış olursunuz. Sizin önünüzde bulunan ben, size gelecek belalara kâfiyimdir. Maazallah eğer ondan bana bir zarar gelirse pek me'muldur ki size de sirayet edecektir. Benim, Timur'un mektubuna cevap vermemekliğim sizden alacağım cevaba göre bir cevap olacaktır."

Yıldırım Bâyezid, Kadı Burhaneddin'in mektubundan son derece memnun olup mütalaasını beğenmiş ve kendisine şu cevabı göndermişti:

"Eğer Timur seni bırakıp giderse ne âla. Şayet vaz geçmezse karşı koyacak bir orduyu ona karşı sevkederiz ve onun için istediğin kadar ona mukavemet et. Basiret ve hüsnü niyet üzere olup onun askerinin çokluğundan korkma. Zira nice az cemaat (topluluk) çok cemaata galebe etmiştir. Eğer sizce lüzum görürseniz bizzat kendim geleyim ve askerimle oraya ineyim. Sizin bayraklarınız daima başta ve ayakta olsun. Ben, senin kılıcına kol ve sana bazu olayım."[27] Fakat bu muhabere devam ederken, kaderin bir cilvesi olacak ki, Timur daha Anadolu'ya gelmeden Kadı Burhaneddin vefat eder.

1398 yılında Kadı Burhaneddin'in, Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman Bey ile yaptığı savaşta ölmesi, Osmanlıların onun ülkesine sahip olmalarına sebep oldu.

---

27. İbn Arabşah, Mısır 1305, s. 63-67'den naklen bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969, s. 165-166.

Sivas, Kayseri ve çevresi hükümdarı Kadı Burhaneddin, bir zaman kendisine tabi olan ve daha sonra muhalefete kalkışmış bulunan Akkoyunlu aşiretinin reisi Karayülük Osman Bey'i takib ederek onunla meydana gelen muharebede yakalanıp katledilmişti. Sivas halkının kararı ile oğlu Alaeddin Ali Bey (Zeynelâbidin) babasının yerine hükümdar olmuştu. Fakat Karayülük diye şöhret bulan Osman Bey, Sivas'ı muhasara edip almak istediğinden Sivas'ın ileri gelenleri Osmanlı hükümdarını yardıma çağırmışlardı. Yıldırım Bâyezid bu daveti kabul ederek oğlu Süleyman Çelebi vasıtasiyle Sivas üzerine yirmi bin atlı ve dört bin yaya göndermişti. Bu birlik, Karayülüğü mağlub ederek Sivas'ı kurtarmıştı.

Süleyman Çelebi, Sivas'ı kendisi zapt etmeyip babasını davet ettiğinden büyük bir kuvvetle gelen yıldırım Bâyezid, şehre girmişti. Bâyezid, Kadı Burhaneddin'in oğlu Zeynelâbidin'i, eniştesi olan Dulkadiroğlu Nasıruddin Bey'in yanına gönderdi. Böylece Kadı Burhaneddin'in ülkesi (Sivas, Tokat, Niksar, Şarkî Karahisar, Kayseri, Kırşehir ve Aksaray), yani Orta Anadolu'nun doğu kısmı da Osmanlı Anadolu birliğine katılmış oldu. Bâyezid, oğlu Süleyman Çelebi veya Mehmed Çelebi'den birini buraya vali tayin eder. Kadı Burhaneddin'in devlet erkanını ve bütün askerlerini maiyetine alır. Böylece, Kara Tatarlar da Osmanlı Devleti'nin hizmetine girerler.[28]

Kadı Burhaneddin Ahmed'in ülkesinin alınmasından sonra Osmanlı Devleti, Anadolu'nun yarısından fazlasına hâkim oluyor, kuvvet ve kudretçe Mısır Memlûk hükümdarlığına rakib olacak bir hale geliyordu. Aynı zamanda Mısır Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Malatya ve çevresi ile Divriği ve civarını da tehlikeye sokmuş oluyordu. İş bu kadarla da kalmıyordu. Zira Memlûk hâkimiyetini tanımış olan Dulkadıroğulları Beyliği de tehlikeye giriyordu. Bu durumdan endişelenen Memlûk hükümdarı Berkuk, Bâyezid'in çok kısa zamanda kazandığı bu parlak zaferlerden ürkmeye başlamış ve bilhassa onun Hıristiyan dünyasında elde ettiği zafer ve fetihler dolayısıyla, kendi Müslüman tebeasının ona karşı doğacak sevgi ve hissiyatını da düşünerek, o dönemde Mısır'da Malikî Mezhebi'nin baş kadısı olan meşhur İbn Haldun'a kendisinin Timur'dan çekinmediğini, asıl Bâyezid'den korkmakta olduğunu söylemişti.[29]

---

28. Geniş bilgi için bk. Yınanç, "Bâyezid I" *İA*, II, 378; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 298-299.

29. Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, II, 378.

Yıldırım Bâyezid'in Batı ve İç Anadolu'nun tamamını idaresi altına alarak doğuya doğru bir genişleme siyaseti gütmesi, Osmanlı Devleti ile Timur'un İmparatorluğunu da karşı karşıya getirdi. Bu arada Osmanlı Devleti tarafından bağımsızlıklarına son verilen Anadolu beyleri, bu iki Müslüman devleti karşı karşıya getirmek için gayret sarf ediyorlardı. Bunlar, savaş ateşini alevlendirmek için olayların üzerine körükle varmaya başladılar.

5) MALATYA'NIN ZAPTI

Sultan Bâyezid, Kadı Burhaneddin'in ülkesini kendi ülkesine ilhak ettikten sonra Bursa'ya dönmüştü. Bundan kısa bir müddet sonra 15 Şevval 801 (20 Haziran 1399) günü vefat eden Memlûk Sultanı Berkuk'un bu ani vefatı, gerek ülkesinde gerekse dışarda bazı tesirlerin meydana gelmesine sebep olmuştu. Timur'un, kendisinden çekindiği Berkuk'un ölümüne sevindiği anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hatib en-Nâsırıya'nın bildirdiğine göre Berkuk'un ölümünden büyük bir ferah ve sevinç duyan Timur, ölüm haberini getirene 15.000 dinar vermişti. İbn Arabşah ise, Hind seferinde iken bu haberi alan Timur'un sevinçten adeta uçtuğunu tasvir eder.[30]

Memlûk Sultanı Berkuk'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Ferec'in küçük ve tecrübesiz olması yanında emirler arasında meydana gelen ihtilaflar aynı zamanda Yıldırım Bâyezid'i de memnun etmiş görünmektedir. Şayet Ahmedî'nin verdiği bilgileri doğru kabul edersek Yıldırım'ın da buna sevindiğini söyleyebiliriz. Fakat bu sevincin doğrudan doğruya ve sadece ölüm sebebiyle mi yoksa başka bir maksattan mı kaynaklandığı belirtilmemektedir. Ahmedî bu konuya bir açıklık getirmeden şöyle der:

"Bunı işidüb Şam'a ol kasd eyledi
Mısır benüm oldı deyü söyledi.
Demedi ol öldi ben dahi ölürem.
Şöyle kim ol oldı ben dahi oluram."[31]

Gerçekten, Ferec'in küçük ve tecrübesiz olması, o esnada Timur'un da Hindistan'da büyük bir istila ile meşgul olmasını fırsat bilen Bâyezid, daha önce Anadolu Selçukluları ülkesinde iken bilahare Mısırlılar eline geç-

30. Kaynaklar ve geniş bilgi için bk. Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 114.
31. Ahmedî, *Dâsitân*, s. 22.

miş olan bölgelerin zaptına karar verir. Bunun için daha önce Kadı Burhaneddin'e ait olduğunu belittiği Malatya'nın kendisine verilmesi için Nasırüddin Ferec'e bir elçi gönderir. Red cevabı alması üzerine Sivas'tan Malatya'ya gider. Şehrin müdafaa edildiğini görünce şehri kuşatır. Bu kuşatmanın devam etmesinin aleyhlerine olacağını anlayan Malatyalılar teslim olur. Yıldırım,oraya bir miktar asker koyarak geri döner. Bu arada Memlûklara ait Kâhta, Besni, Divriği ve Darende kaleleri de Osmanlılara geçmiş olur. Böylece Elbistan da, Orta Fırat havzasına kadar uzanan Osmanlı hududu içine girmiş olur.

Mısır'da meydana gelen saltanat değişikliğinden istifade ile Malatya ve çevresini alan Yıldırım Bâyezid'e karşı kader, başka bir şekilde tecelli edecekti. Bu tecelli de Ahmedî'nin dediği şekilde olacaktı.

Mısır'da meydana gelen sarsıntıyı dikkatle takip edenlerden biri de şüphesiz ki Timur'du*. O, Osmanlılar ile Memlûklular arasındaki çatışmayı çok iyi değerlendirip her iki düşmanını ortadan kaldırmak için zamanın geldiğine karar verir. Timur, 1400 yılında Azerbaycan ve Doğu Irak'ta hâkimiyetini yeniden kurduktan ve Gürcistan'ı zapt ettikten sonra Pasinler'e doğru yol almaya başlar. Bu sırada Bâyezid'e itaatı kabul etmeyen Erzincan Emiri Mutahharten Bey ile Bâyezid tarafından beyliklerine son verilen Menteşoğlu, Saruhanoğlu Hızır Şah, Germiyanoğlu Yakub Bey, Aydınoğlu İsa Bey'in oğlu Musa Bey, Timur'a baş vurarak kendisine olan bağlılıklarını bildirip topraklarını geri almak için yardım isterler. Buna karşılık, Timur'un önünden kaçan ve Bağdad'da hüküm süren Celayirli Sultan Ahmed ile Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Sultan Bâyezid'e sığınırlar. Bunlara büyük bir iltifat gösteren Bâyezid, Sultan Ahmed'e Kütahya şehrini, Kara Yusuf'a da Aksaray'ı ikamet yeri olarak tahsis eder. Ayrıca bu şehirlerin gelirlerini de onlara verir.

Bu iki düşmanının, Bâyezid tarafından kabul ve himaye edilmesi, zaten savaşmak üzere Anadolu'ya gelmiş olan Timur'a savaş için bir fırsat verir. İki hükümdar arasında teati edilen mektuplar müsbet bir netice vermez. Hatta Timur, Osmanlı idaresindeki Sivas'a girerek (Ağustos 1400), şehri savunan herkesi kılıçtan geçirtti. Timur, yalnız Sivas'ı tahrib ile kalmamış, hatta kendisini mushaflar (Kur'an ve Kur'an sayfaları) ve tevhidler ile karşı-

* Torunu Uluğ Bey tarafından Cengiz Han'a kadar ulaştırılan Timur'un nesebi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bk. A. Zeki Velidi Togan "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma" İ.Ü.Tarih Dergisi (1972), 26, s. 75-84.

lamaya çıkan çocukları, ordusundaki atların ayakları altında çiğnetmiştir. Âli'nin, Künhü'l-Ahbar (III, s. 96)'ında zikr edilen bu vak'a, Timur ile aynı zamanda yaşamış olan Ermeni tarihçisi Thomas de Medzoph tarafından da kayd edilmiştir. Böyle bir katliamdan sonra Sivas adeta bir harabeye dönmüş oldu. Timur, daha sonra güney istikametinde hareket ederek Malatya ve Suriye'yi işgal eder. Gerek Haleb, gerekse Suriye'nin diğer şehirlerinde büyük zulümler yapar. Şam'da (Dımaşk) büyük bir katliama girişen Timur, sonunda Yezid b. Muaviye'nin kabrini buldurarak açtırır. Kemiklerle birlikte kabri yaktırıp içine pislik doldurur.[32]

Timur'un güneye inmesinden istifade eden Bâyezid, Sivas ve Erzincan'ı da alarak Timur'a karşı stratejik bir üstünlük sağlamaya çalıştı. Bir ayağının sakat olmasından dolayı Osmanlı tarihlerinde "Timurlenk" veya "Aksak Timur" diye isimlendirilen Timur ile Bâyezid arasında teati edilen mektup ve gönderilen hediyeler de bir fayda sağlayamamıştı. Zira, Timur'un teklifleri bir bakıma Osmanlı hükümdarının diğer beyler gibi tamamen kendisine tabi olmasını emr eden bir mahiyet taşıyordu. Nitekim o, Sultan Bâyezid'den şu isteklerde bulunuyordu:

1- Kemah'ın Mutahharten'e geri verilmesiyle ailesinin serbest bırakılması.

2- Şehzadelerinden birinin kendi yanına gönderilmesi.

3- Metbuiyet alâmeti olarak kendisine gönderilecek olan külah ile kemerin kabul edilmesi.

4- Anadolu beylerinden alınan yerlerin yine eski sahiplerine iade edilmesi.

5- Kara Yusuf'un kendisine teslimi. Bu esnada Kara Yusuf, Osmanlılar'ın yanından ayrılmış olduğundan istenenin Kara Yusuf'un ailesi olduğu anlaşılmaktadır. Yıldırım Bâyezid gibi bir hükümdar için çok olmasına rağmen o, bu şartları değerlendirmek için çevresiyle istişarede bulunur.

---

32. Geniş bilgi için bk. Neşrî, I, 163-166; Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, II, 379; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 299-301; İlhan Şahin, "Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, X, 163-164; Ahlatlı Ermeni Grigor'un ifadesine göre "Timur Dımaşk memleketine girince deniz ve kara her taraf sarsıldı. Onlar orada insanları kılıçtan geçirdiler, yaktılar ve kestikleri kellelerle minare yaptılar. Dünyayı dehşete düşüren Mir Timur..." Hrand D. Andreasyan, "XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar" *Tarih Enstitüsü Dergisi* (1972), III, 87.

Bununla beraber, bütün bunlara karşı ihtiyatlı hareket edilmesini tavsiye eden vezir-i azam Ali Paşa'ya Sultan Bâyezid şöyle diyecektir:

"Şerefimiz ve karşı koyacak kuvvetimiz vardır. Tâbi olamayız ve istiklâlsiz yaşayamayız." Bu esnada o, Timur'la meydana gelebilecek bir savaşı düşünerek Bizans İmparatoru ile anlaşır ve İstanbul muhasarasını kaldırıp oradaki askerini geri çeker.

D. ANKARA SAVAŞI

Bâyezid ve Timur arasında teati edilen mektuplar, ortalığı yatıştırmaya kifayet etmeyince muharebe kaçınılmaz bir hal almıştı. Tarihlerde tafsilatlı ve geniş bir şekilde verilen Ankara Meydan Muharebesi'nin bütün detaylarına temas etmeyeceğimize işaret etmek gerekiyor.

Büyük bir casusluk ve haber alma teşkilatına sahib olduğu anlaşılan Timur, elindeki kuvvetler ile Anadolu'da fazla bir iş göremeyeceğini anlayarak Orta Asya'da bulunan en güzide kuvvetlerini getirmeye mecbur olmuştu. Kışı, Karabağ'da geçirdikten sonra Azerbaycan ve Gürcistan'da yeniden toplayıp düzene soktuğu ordusuyla Anadolu'ya yürümeye karar vermişti. Böylece Timur, bu yeni ordusuyla Erzurum ve Kemah yolunu takib ile Orta Anadolu'ya doğru yol almaya başladı. Osmanlılardan aldığı toprakları tekrar Türkmen beylerine vererek onların desteğini sağladı. Böylece, Osmanlıların, senelerce uğraşıp sağladığı Anadolu birliğini de bozmuş oldu.

Kırşehir'e doğru yürümekte olan Timur, o sırada Osmanlı kuvvetlerinin kendi üzerine doğru gelmekte olduğunu haber alınca, durumun kendisi için müsait olmadığını anlayıp telaşa kapılır. Ordusunun erkânı ile görüşerek Osmanlı ordusunu arkada bırakmak üzere Ankara yolunu tutar.

Timur, Ankara önüne gelir gelmez Ankara kalesini kuşatır. Kale muhafızı Yakub Bey, burayı bütün gücü ile müdafaa eder. Timur, Bâyezid'in kendisinin geldiği yoldan geleceğini tahmin ile o cepheyi iyice tahkim eder. Ankara kalesini de kuzey doğu yani iç kale tarafından almak istiyordu. Bu maksatla kalenin suyunu keserek Osmanlı kuvvetleri gelmeden önce burayı düşürmeye çalışıyordu.

Timur, Osmanlı ordusunun daha geç geleceğini de tahmin etmişti.

Fakat o, bu tahmininde yanılmıştı. Çünkü Bâyezid'in kuvvetleri seri bir yürüyüşle çok daha evvel ve hem de Timur'un hiç beklemediği bir yoldan gelip ortaya çıkmışlardı. Halbuki Timur, Osmanlı ordusunu güney doğudan gelecek diye beklerken Osmanlılar kuzey doğudan yani Kalecik, Ravlı üzerinden gelerek Çubukova'da Melikşah köyüne inmişlerdi. Buna göre Timur bir baskına uğramış demekti. Bu tehlikeli durum karşısında buhranlar geçiren Timur, itidalini muhafaza ederek bütün gece çalışıp cephesini değiştirmiş ve kale kenarından da çekilmişti. Timur'u bu şekilde hazırlıksız yakalayan Bâyezid ise hayatına mal olacak bir hata işliyordu. O, Timur'un bu durumundan istifade etmek için, oğulları ile komutanlarının hemen taarruza geçilmesi hakkındaki ısrarlarını dinlemeyerek büyük bir fırsatı kaçırmış oldu. Bâyezid, mertçe bir muharebe olmasını istiyordu. Böyle bir anlayış ve bekleme, Timur'a vakit kazandırıp onu düşmüş olduğu tehlikeli durumdan kurtarmıştı.

Ankara Muharebesi diye meşhur olan ve Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyeti ile İstanbul'un fethini yarım asır geciktiren bu savaşın, gün olarak tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bununla beraber doğruya en yakın olan görüşe göre 27 Zilhicce 804 (28 Temmuz 1402) tarihinde yapılmıştır.

Her iki ordunun mevcudu hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermekte iseler de, Timur'un ordusunun daha kalabalık olduğunda (160 bin) birleşmektedirler. Bu büyük güce karşılık Osmanlı ordusunun mevcudu ise yetmiş bin civarında idi. Ankara yakınındaki Çubuk Ovası'nda yapılan savaşın başlangıcında Osmanlılar üstün bir duruma gelmişlerdi. Fakat Osmanlı ordusundaki Kara Tatarların* ihaneti ve Anadolu Beylerine bağlı tımarlı sipahilerin Timur tarafına geçmeleri, harbin Osmanlılar tarafından kayb edilmesine sebep oldu.

Bu tehlikeli hal üzerine Bayezid'e geri çekilmesi tavsiye edildiyse de o, bunu kabul etmedi. Harbin kayb edildiğini gören Yıldırım Bâyezid, Vezir-i Azam Ali Paşa ile Murad Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ve Karesi subaşısı İnebeye, büyük şehzade Süleyman Çelebi'yi alıp kaçırmalarını emr eder. Böylece Yıldırım'ın başına bir şey gelse bile devleti yeniden kurmak ve toparlamak için bir şehzade kurtulmuş olacaktı. Bu esnada ihtiyat kuvvetlerinin başında bulunan Çelebi Mehmed de maiyetinde bulunan bin ka-

* Hükümdarlığı döneminde Çelebi Sultan Mehmed, bir daha böyle bir ihanetle karşılaşmamak için bunların son kalıntılarını Rumeli'ye gönderecektir.

dar adam ile sancak merkezi olan Amasya'ya doğru gitmişti. Bundan başka Osmanlı ordusunda bulunan Sırp despotu ile kardeşinin komutası altındaki kuvvetler de kaçmışlardı. Bütün bunlara karşı Yıldırım Bâyezid yerinde duruyor ve Minnet Bey'in kaçma teklifini red ederek şerefle ölmeyi tercih ettiğini söylüyordu. Fakat bulunduğu yerde kalmasının uygun olmadığını anlayarak daha gerideki Çataltepe'ye çekildi. Maiyetinde iki üç bin yaya ve atlı kuvveti kalmıştı. Bu kuvvetlere karşı yetmiş bin kişilik Timur kuvvetleri merkezden hücum ediyordu. Çataltepe bir kaç kat Timur kuvvetleri ile sarılmıştı. Bâyezid, elinde balta ile hücum edenleri orada hemen yere seriyordu. Bâyezid, bu durumdan kurtulabilmek ve Timur'un kat kat olan saflarını yarmak için ortalığın kararmasını bekliyordu. Bir ara az bir kuvvetle ilk muhasara hattını yarıp fırlamağa muvaffak oldu. Fakat sayısız çenberle çevrilmiş olduğundan her muhasara hattını zorlukla geçiyordu. Bâyezid'in kaçtığı haberi alınınca takibi için büyük bir kuvvet gönderildi. Nihayet son müdafaa tepesinden üç saat ayrıldıktan sonra atı yere yuvarlandı. Yeni bir ata binmesine meydan verilmeden yakalandı. Böylece Bâyezid, Timur'a esir düştü (28 Temmuz 1402).[33] Böylece kaderin, savaşlarda süratli hareket etmesinden dolayı, kendisine layık gördüğü Yıldırım ünvanına sahip olan bu mert ve cesur hükümdar, aleyhine örülen ağın içine düşerek esir alınmış oldu.

Mevlânâ Hatifî, Şehnâmesinde Yıldırım Bâyezid'in hücumlarından ve kahramanca çarpışmasından bahs ederken şöyle der:

"Bâyezid Han, öyle bir şiddetle hücum eylemiş ki, önüne geleni yere düşürüp Timur'un önüne kadar varmış. Timur, kendi üzerine doğru yıldırım gibi bir fedainin geldiğini görünce ürkmüş ve fena halde korkmuştu. O esnada Timur'un yanında bulunan Germiyanoğlu, kendisine "Han'ım, gafil olma bu fırsat bir daha ele geçmez. Bu fedai Yıldırım Han'ın kendisidir." deyince Timur hemen kemandazlarına "Sakın Yıldırım'a bir zarar getirmeyiniz, sağ olarak ele geçiriniz" diye emir vermişti. Dört bir taraftan kemendler atılarak Yıldırım'ı attan düşürdüler. Yaya kalınca etrafını sardılar. Yıldırım Han hançerle bir çok kişiyi hâk-ı helâke serdi (öldürdü). Nihayet birçok kişi etrafını sarıp onu yakaladılar. Yıldırım teslim olmadı, silahını da teslim etmedi. Bununla beraber onu kullanamayacak şekilde her taraftan tutmuşlardı.[34]

33. Geniş bilgi için bk. Ahmedî, s. 23; Âşıkpaşazâde, s. 75-79; Hoca Saadeddin, I, 165-174; Yınanç "Bâyezid I", *İA*, II, 386-387; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 310-314.

34. Fatma Aliye, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti*, s. 118.

Ankara galibiyeti ile Anadolu'yu harabeye çevirecek olan Timur, bu galibiyetini Fransa kralı VI. Şarl ile İngiltere kralı IV. Henri'ye bildirmek üzere mektuplar yollamış ve kendilerinin Niğbolu Muharebesinde yenemedikleri Osmanlı hükümdarını yenip esir aldığını bildirmiştir. Farsça metni elimizde bulunan mektuba göre Timur, Fransa kralından büyük bir övgü ile bahs etmekte ve müşterek düşman olarak kabul ettiği Osmanlı Devletini perişan ettiğini bildirmektedir. İşin önemli noktalarından biri de Fransa kralının mektubunu getiren F. Fransiskos adındaki papaza Timur'un çok iyi davranmış olmasıdır. Fransa kralına devamlı iyi dualarda bulunduğunu ifade eden Timur, "bizim ve sizin düşmanlarımızı müzmahil eyledim" gibi bir ifade ile âdeta Osmanlıları ortadan kaldırmak için batı ile iş birliği yapmış ve belki de onların teşviki ile Anadolu'ya gelmiş görünmektedir. Nitekim sözü edilen mektupta Timur şöyle demektedir:

"Bu muhibbinin, yüz bin selam ve hayırhahlığını dünyalar kadar çok hulusunu Fransa kralı kabul buyursun. Ed'iye (dualar) tebliğinden sonra siz emir-i kebirin re'y-i âlilerine arz olunur ki, Ferrari Fransiskos adındaki vaiz rahib tarafımıza geldi. Ve mulûkî mektupları getirdi. Ve siz emir-i kebirin iyi adını ve azamet-i şanını bize bildirdi. Çok mesrur olduk. Şu dahi beyan olunur ki, leşkerenbuh ile gidüp yaver-i bari-i Teala ile bizim ve sizin düşmanlarımızı müzmahil eyledim. Bundan sonra sultaniye şehrinin murahassası F. Cevanî'yi huzurunuza gönderdim. Her ne ki vaki oldu ise arz ve takrir eder. Şimdi siz emir-i kebirden rica ederim ki, daima nâme-i humayunlarınızın irsal kılınup bize haber-i selamet ve afiyetiniz ilâm oluna..."[35]

Timur, muharebeden sonra Osmanlı kuvvetlerini takib için asker sevk ettiği gibi Osmanlı şehzadesi Süleyman Çelebi'yi yakalamak üzere de torunu Mehmed Mirza'yı otuz bin kişilik bir kuvvetle Bursa üzerine göndermişti.

Ankara önünde sekiz gün kalan Timur, oradan Kütahya'ya gelir. Burayı beğendiği için bir ay kadar burada kalır. Bursa üzerine hareket eden Mehmed Mirza'nın maiyetinde amcasının oğlu Ebu Bekir Mirza, Emir Cihan Şah, Emir Şeyh Nureddin ve Emir Süyüncük bulunuyordu. Bursa'ya kadar olan yerleri yağmalayan bu 30 bin kişilik birlik, henüz Bursa'ya ula-

35. 1 Muharrem 805 (2 Ağustos 1402) tarihini taşıyan bu mektubun Farsça ve Türkçe tercümesi ile tam metni için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul 1309, I, 346-347.

şamadan Süleyman Çelebi kızkardeşi Fatma ile küçük kardeşi Kasım Çelebi'yi yanına alarak kaçmaya muvaffak olmuştu. Bursa halkının bir kısmı Uludağ'a çekilmiş, bir kısmı da sahile doğru firara başlamıştı. Kaçmaya çalışanların çoğu esir edildi. Şemseddin Cezerî, Seyyid Şemseddin Muhammed Buharî ve Şemseddin Muhammed Fenarî gibi Bursa'nın önemli şahsiyetleri de bu esirler arasında bulunuyorlardı. Emir Şeyh Nureddin, Bursa'yı elde edince yağmaya başlar ve mal için Bursa halkına her türlü zulüm ve işkenceyi reva görür. Bunlar, halka bir şey bırakmayacak derecede onları soyarlar. Bursa'nın çevresi de bu talihsizlikten nasibini alır. Bu soygun ve tahribattan sonra tamamen ahşab mimariye dayalı olan Bursa ateşe verilir. Böylece Bursa tamamen yanar. Timur'un kuvvetleri, Süleyman Çelebi'nin kaçırmaya muvaffak olamadığı bütün Osmanlı hazinesini ele geçirmişti. Bunca senelik seferlerin sonunda toplanan bu zengin hazine ile sarayın kıymetli eşyası Timur'un veziri Şerafeddin Ali ile Müstevfî Seyfeddin Tunî tarafından defter yapılıp kayd edildi. Bu arada daha önce Şehzade Mustafa'ya nişanlanmış bulunan Ahmed Celayirî'nin kzı, Bursa'da esir alınanlar arasında idi. Bâyezid'in zevcesi (Sırp kralının kız kardeşi) ile iki kızı da galiplerin eline düştü. Bütün bunlar, Kütahya'da bulunan Timur'a götürülüp takdim edildi.

Timur, Kütahya'da bulunduğu sırada etrafı vurdurup kendi emniyetini sağladıktan sonra Bâyezid'in, memleketlerini almış olduğu Karaman, Germiyan, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Hamid oğulları'nın beyliklerini tekrar kendilerine iade eder. Bunlar, Timur'un yüksek hâkimiyeti altında dedelerinden kalan yerlere tekrar sahip olurlar. Timur, Bâyezid'in oğlu Süleyman Çelebi'ye mektup yazarak kendisine tabi olmasını bildirmişti. Bunun üzerine o da Şeyh Ramazan ismindeki elçisi vasıtasiyle bu teklifi kabul ettiğini bildirmişti. Buna karşılık Timur kendisine bağlılık alâmeti olarak tac ve hil'at göndermişti. Böylece o, Süleyman Çelebi'ye Trakya'yı, Çelebi Mehmed'e Amasya ve çevresini, İsa Çelebi'ye de Bursa ve havalisini vererek yüksek hâkimiyeti altında Osmanlı Devleti'ni üç parçaya böldü. Bu vesile ile ileride meydana gelecek olan ve Osmanlı tarihinde "Fetret devri" diye anılacak kardeşler arasındaki taht mücadelelerine zemin hazırlamış oldu.

Anadolu'da sekiz ay kadar kalan Timur, birçok şehri yakıp yağmalattırdıktan sonra Rumeli, adalar, Bizans imparatoru ve Memlûk sultanını nüfuzu altına aldı. Anadolu'da eski beylikleri ihya edip kurduktan ve Osmanlı Devleti'ni dağıttıktan sonra memleketine döndü. Giderken, Selçuklular za-

manında Moğollar tarafından Anadolu'ya getirilip yerleştirilen Kara Tatarları da yanında götürmüştü.*

1) YILDIRIM BÂYEZİD'İN ÖLÜMÜ

Bazan Anadolu'da, bazan da Rumeli'de ismine yaraşır bir şekilde fırtına gibi esip şimşek gibi çakarak Osmanlı Devleti'nin lehinde olacak şekilde bütün Türk beyliklerini tasfiye eden, Bizans'ı muhasara ve tehdid eyleyen, Doğu Roma tahtının mukadderatını Müslüman Türk menfaatleri adına istediği gibi tasarruf eden, Niğbolu'da Haçlı ordularına kesin cevabı veren, bu sürekli zaferlerinden dolayı Abbasî halifesi tarafından "Sultan-ı İklim-i Rûm" ünvanı tevcih edilen Yıldırım Bâyezid, Timur'un eline düştükten sonra onunla birlikte Batı Anadolu seferlerinde hazır bulunuyordu. Timur, cengaver ve bir zamanlar fırtına gibi esmiş olan bu esirini gittiği her yere kendisiyle birlikte götürüyordu. Onbeş gün gibi kısa bir zamanda İzmir'i zapt eden Timur, dönüşünde henüz Osmanlılara bağlı bulunan Uluborlu ve Eğri-

* Şerafeddin ve Şamî'nin Zafernâme'lerine göre Timur'un beraberinde götürmüş olduğu Kara Tatarlar, Sivas, Malatya, Kayseri ve havalisinde yurt tutmuşlardı. Çok serkeş ve gaddar olan bu Tatarlar, aslen İç Asya Moğollarından olup Hulagû Han tarafından Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir. İlhanlı (Batı Moğolları) hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra Anadolu'daki karışıklıklar esnasında bunlar adam akıllı gemi azıya almışlardı. Kara Tatarlar, elli iki kısma ayrılıp her yüz tanesi kendi başına bir yerde yurt tutmuştu. Bunlar, Eretnaoğulları zamandında mühim rol oynadıkları gibi Kadı Burhaneddin Ahmed de çok zaman bunlardan yardım görmüştü.

Sultan Yıldırım Bâyezid, Amasya, Sivas, Kayseri, Divriği ve Malatya taraflarına sahib olduktan sonra bunları da eyalet süvarisi olarak kullanmış, kendilerine yer vermiş ve kısa zamanda bunları servet sahibi yapmıştı. Fakat bunlar, yaratılışları gereği olarak en mühim zamanda Osmanlı ordusunu can damarından arkadan vurup Ankara savaşının kayb edilmesinde en önemli rolü oynamışlardı. İşte Timur bunları Mâveraünnehr'e götürmek için bulundukları mıntıkaları öncü kuvvetlerle sardıktan sonra dağılmalarına meydan vermeden toplayıp götürmüştür. Çelebi Sultan Mehmed, Samsun seferinden dönüp İskilip taraflarına geldiği sırada oralarda bir kaç bin hâne Tatar göçebeleri görmüş. Bunların kim olduklarını ve niçin toplu bulunduklarını sormuş. Reisleri olan Samagaroğlu'nun düğününde bulunduklarını söylemişler. Çelebi Mehmed, Kara Tatarların Timur'la gittiklerini biliyorduk. Bunlar ne şekilde kalmışlardır. Buralarda fesadları eksik olmaz diyerek tamamının Rumeli'ye geçirilmesini emr etmiş ve Filibe civarında Konuş mevkiine iskân edilmişlerdir ki, sonradan buraya Tatarpazarı denmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hoca Saadeddin, *Tâcu't-Tevârih*, I, 288-289; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 319.

dir kalelerini zapt ettirdi. Bâyezid, Eğridir'in zaptı esnasında hastalanmıştı. Bunun üzerine Timur, onu Akşehir'e göndermişti. Tedavisi için de meşhur tabiplerinden İzzeddin Mesud Şirazî ile Celaleddin Arabî'yi göndermişti.

Yıldırım Han'ın tedavisine memur edilen doktorların bütün çabalarına rağmen, cevval, izzet-i nefis sahibi, mağrur ve zaferden zafere koşmaya alışmış bir hükümdar olan Yıldırım, mağlubiyet ve esarete tahammül edemedi.

Zaman zaman Timur'la yapılan sohbetlerde Timur'un kendisini serbest bırakcağına ve tekrar Osmanlı Devleti'nin başına geçeceğine dair söylediği sözlere de inamayan Yıldırım Bâyezid'in, keder ve üzüntüden gelen bu hastalığına çare bulunamadı. Bunun için 14 Şaban 805 (9 Mart 1403) Perşembe günü ruhunu teslim edip intikal-ı dâr-ı beka eyledi. Öldüğü zaman kırk iki yaşlarında olduğu bildirilen Yıldırım'ın zehir kullanmak suretiyle intihar ettiğine dair bilgiler varsa da bunlar gerçeği yansıtmamaktadırlar. Zira çağdaşı ve Yıldırım'ı yakından tanıyan tarihçi İbn Arabşah ile Osmanlı tarihçilerinden Enverî, Şükrüllah, Karamanî Mehmed Paşa, Hoca Saadeddin ve Solakzâde gibi kaynaklar ile Timur'un tarihçisi Şerafeddin Ali Yezdî ve Nizameddin Şamî kesin olarak intihardan bahs etmezler. Bunlara göre o, nefes darlığı ve hunnaktan ölmüştür. Solakzâde (Tarih, I, 122) gerçekleri bilmeyen bazı kimselerin tarih yazmaya başladıklarını, cahil oldukları için hakiki sebepleri bilmediklerini söyleyerek bu zehir meselesine şöyle temas eder: "Bulduğunu yazan ve tarihi zapt etme yolundan azan bazı ozanlar, tarih yazmaya ölçümlenip pek çok farklı kaviller irad etmişlerdir. Bunlar ne saltanatın şanına layık gönüller beğenen tabirleri bilirler, ne de cülûs tarihleri ve halifelik müddetlerine vâkıftırlar. Padişahların ölümlerinin sebepleri beyanında da nice lâyık olmayan sözler yazıp şer'ce cevaz verilmeyen meseleleri o yüce padişahlara isnad edip zehir içti veyahut Timur'un hekimleri zehirlediler diye buhtan ve iftira etmişlerdir" der. Gerçekten onun hastalıklarına esaret zilleti ve keder de eklenince kısa bir süre içinde vefat etmiştir. Hükümdarlığı 14 sene kadar devam etmiştir. Ölümü müteakip cesedi tahnit edilerek Akşehir'de Mahmud Hayranî türbesine konulmuştur. Timur, onun vefatı üzerine yanında bulunan ailesine taziyetlerini bildirerek ihsanlarda bulunmuştu. Semerkand'a dönerken cesedi oğlu Musa Çelebi'ye teslim ederek hükümdarlara yaraşır bir merasimle defn edilmesini istemiş, Musa Çelebi'ye de babasının mülkünde hükümdarlık için kemer, murassa kılıç ve yüz at vermiştir. Yıldırım Bâyezid'in na'şının Bursa'da kendisinin inşa ettirdiği Cami yanına defnini vasiyet ettiğini söylemeleri üzerine Ti-

mur, Yıldırım'ın tabutunu ve Musa Çelebi'yi Germiyanoğlu Yakub Bey'e teslim ederek Bursa'ya gönderdi.

Tarihlerde, azim ve irade sahibi, cesur, cevval, mert, dobra dobra konuşan bir kimse olarak zikr edilen Yıldırım Bâyezid, aynı zamanda dindar bir kimseydi. Mizac itibariyle sert, hırçın ve inatçı olan Yıldırım Bâyezid, Sırp prensesi ile evlendikten sonra, Vezir-i Azam Ali Paşa'nın da teşvikiyle içkiye başlar. Bu sefahat ve işret hayatı zamanla saray muhitinden dışarı taşarak kütleye de sirayet etmekte gecikmez. Özellikle ikbal ve mevki hırsı iliklerine kadar işlemiş olan Vezir-i Azam Ali Paşa, kendine uydurduğu arkadaşları ile gerek devletin adalet ve insaf töresine, gerek politika ve cemiyet gidişatında hayli gedikler açtı. Bu sebepledir ki, memlekette meydana gelen ahlâkî çöküntü, zamanla kadıların bile rüşvetle iş görmesine sebep olmuştu. Nitekim Hoca Saadeddin Efendi'nin ifadesine göre (Tâcu't-Tevârih, I, 139-140) Osmanlı tarihinde "kadıyân-ı fi'n-nâr" diye tarihlere geçen hadise, insanların can ve malı üzerinde geniş bir tasarruf yetkisine sahip olan ve günümüz ifadesiyle yargıç denen kadıların, adalete göre hükm etmemeleri yüzünden Sultan Bâyezid tarafından yakılmak suretiyle cezalandırılmalarının istenmesi hadisesidir. Gerçekleşmeyen ama düşünülen bu hadise bize, Bâyezid'in adalet anlayışına ne kadar önem verdiğini gösterdiği gibi, onun ne kadar dindar bir kimse olduğunu da göstermektedir. Gerçekten onun, Ali Paşa'nın iğva ve tesiri ile sadece kendi şahsı ile ilgili yaptığı bazı işlerden ve içkiden tamamen tevbe ettiği, bir daha içki âlemlerine katılmayacağını belirterek söz verdiği, tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Nitekim Şükrüllah (Behcetu't-Tevârih, 57) gerek adalet anlayışı, gerekse bu içki meselesine temasla şöyle der:

"Yeniden adalet gösterdi. Kadıları topladı. Onların kıyıcılıklarından soruşturdu. Taaddiden, şeriata aykırılıktan, rüşvetten özge nesne bulmadı. Kimden, şeriata aykırı nesne almışlarsa ödenmesini buyurdu. Onların terbiyesini verdi. Azli gerekeni azl etti. Halk, ülkeler alanın yüksek adalet ve şefkatini işitince ekim biçimleri, iş güçleri ile, yurtlarını şenlendirmekle uğraşır oldular. Osmaneli her ne kadar şenlik idiyse de on kat daha şenlendi. Gazi sultan, kötü ve şüpheli işlerden çekinmeyi ve Tanrı'dan korkmayı kamudan ileri tuttu. Beğlerle sultanların göreneği olan şeriata aykırı eğlence, çalgı ve bunun gibi aldatıcı Albızın (şeytan) kuruntusundan gelen ne ki varsa hepsini bıraktı. O zamanın bilginleri ve şeyhleri onun arkadaşlığı ile yücelirlerdi."

Kaynaklar, onun Bursa Ulu Camii'nin inşası esnasında bir hatırasını bize nakl ederler. Buna göre Bursa'daki Ulu Cami inşa edildiği zaman Bâyezid, Emir Sultan diye şöhret bulan Şemseddin Muhammed Buharî ile birlikte caminin binasını kontrol etmeye gelir. Konuşma esnasında padişah, bu güzel binanın Hz. Emir'in hoşuna gidip gitmediğini sorar. Emir Hazretleri de yapının sağlamlığı, güzelliği, alanının genişliği ve çatısının yüksekliğinin tam bir ölçü ve olgunlukta olduğunu söyledikten sonra şöyle der: "Pek güzel olmuş, lakin civarında dört köşeye de birer meyhane yapılsaydı" deyince Sultan Bâyezid: "Cami-i Şerif, Allah'ın evidir. Civarında meyhanenin ne işi var?" der. Bunun üzerine Emir Sultan: "Padişahım, gerçekte Allah'ın evi mü'minin kalbidir. Niçin kalbinizi içki ve münkeratla dolduruyorsunuz?" diyerek tarihî bir nasihatta bulunmuş olur. Emir Sultan'ın bu nasihatı derhal tesirini gösterecek ve sultan bundan böyle içki içmeyeceğine söz vererek eski hataları için de tevbe eder. Biraz önce de temas edildiği gibi o, sadece içkiyi terk etmekle kalmaz, aynı zamanda bütün işlerin, Allah'ın rızasına uygun bir şekilde görülmesini, doğruluk ve adaletten sapılmamasını, memleketin imar edilmesini, hayır tesislerinin inşa edilip halka hizmetin sağlanmasını ister. Bizzat kendisi bu neviden faaliyetlere ön ayak olarak her sahada halkına örnek olur. Zaten hareket ve davranışları da bunu ortaya koyar. Nitekim Bursa kadısı olan Şemseddin Muhammed Fenarî'nin mahkemede şahidlik yapmak üzere gelen padişahın, cemaatla namaz kılmayı terk ettiği için şehadetini sahih saymayarak kabul etmemesi, bunu göstermektedir. Bizans tarihçileri, padişahın özellikle Niğbolu zaferinden sonra kendisini zevk ve eğlenceye kaptırdığını zikr ederler. Bu sebepledir ki son asır Avrupa müellifleri, zamanındaki hükümdarların çoğundan daha üstün olan Bâyezid'in işret ve sefahat yüzünden fikrî ve bedenî kabiliyetlerini kayb ederek inhitata uğradığını ve bu sebeple tac ve tahtını kayb ettiğini yazarlar. Bu ifadelerde büyük bir mübalağa olduğu anlaşılmaktadır. Zira her sene Anadolu'nun bir ucundan Rumeli'nin öteki ucuna kadar, bazan bir kaç defa at koşturan, mütemadiyen harp ve devlet işlerini tedvir ile meşgul olan hükümdarın işret ve sefahata ne kadar zaman ayırabileceğini düşünecek olursak mesele daha bir kolaylıkla anlaşılmış olur.

Bâyezid'in ne kadar âdil, hak perest ve tebeasını seven bir hükümdar olduğu hakkında tabip İbnu's-Sağir'den naklen Mısır tarihçilerine geçen malumat dikkat çekicidir. Buna göre o, her gün herkesin belli zamanda kendisini uzaktan bile görebileceği geniş bir yere gelir ve her taraftan gelen tebeasının şikâyet ve arzularını birer birer dinler. Tebeasının maruz kaldıkları

zulümleri derhal izale ederdi. O, idaresinde bulunan memleketlerde adalet ve asayiş tesis etmişti.

Bâyezid, azim ve irade sahibi, mütehevvir, aceleci ve her şeyden nem kapan bir hükümdardı. Bununla beraber âlim ve şeyhlere karşı mütevazi ve hürmetkârdı. Muasırı olan hükümdarlara karşı ise mağrur olduğu gibi, şahsen pek cesur olduğundan en büyük tehlikelere atılmaktan çekinmezdi. Zamanında yaşamış olan Mısır ve Suriye tarihçileri, Bâyezid'in İslâm hükümdarlarının en hayırlısı ve en büyüğü olduğunu zikr ederler. Bundan başka onun, çağdaşı olan diğer İslâm hükümdarlarının cihad ve gazayı bırakmalarından dolayı onlara kızdığını da yazarlar. Keza bunlar, Yıldırım Bâyezid'in Müslüman hükümdarların kendi tebealarından kanunsuz vergi almalarına tahammül edemediğini ve bu yüzden onlara kızdığını da açıkça belirtirler.

Bu hükümdar, bir asırdan beri anarşi ve mücadelelerle çalkalanan Anadolu'ya bir vahdet getirerek buradaki insanlara siyasî bir birlik kazandırmış ve onları bir bayrak altında toplamaya muvaffak olmuştu. Böylece Bâyezid, Anadolu Selçuklu sultanlarının gerçek halefi olduğunu isbatlamıştı. Ancak Ankara mağlubiyeti ile Anadolu'daki birlik bozularak bölge tekrar tefrika içine sokulmuştu.[36]

2) ANKARA SAVAŞI'NIN SONUÇLARI

Ankara Muharebesi'ndeki mağlubiyet, Osmanlı tarihi için olduğu kadar Anadolu'daki Türk tarihi için de büyük bir felaket oldu. Zira bu savaşın verdiği zafer sarhoşluğu ile Timur, bir kasırga gibi eserek bütün bir Anadolu'yu yakıp yıkmıştı. Bu arada çocuklar dahil olmak üzere binlerce kişiyi esir alıp hunharca katl etmekten de çekinmemişti. Onun bu zulümleri, Anadolu insanının hafızasında silinmeyerek hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir.

Timur, Anadolu beyliklerini yeniden canlandırarak Osmanlılar da da-

36. Ankara Savaşı ve Yıldırım Bâyezid'in vefatı hakkında daha geniş bilgi için bk. Ahmedî, 23; Şükrüllah, 58; Âşıkpaşazâde, s. 75-79; Fatma Aliye, s. 110-124; Hoca Saadeddin, I, 208-215; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 309-323; Mükrimin Halil Yınanç "Bâyezid I", *İA*, II, 386-389.

hil olmak üzere hepsini kendine bağladı. Böylece Anadolu birliğini de parçalayarak Osmanlı Devleti'nin büyük mücadeleler sonucunda kurmaya muvaffak olduğu bu birliği ortadan kaldırarak, bölgedeki İslâmî hareketin zayıflamasına sebep oldu. Böylece İslâm topraklarının ortasında bir ada gibi duran Hıristiyan İstanbul'un fethi ve Anadolu birliğinin yeniden kurulması yarım asır gecikmiş oldu.

Osmanlı Devleti'ni üçe bölen Timur, bu hareketi ile Yıldırım Bâyezid'in çocukları arasında taht kavgalarının başlamasına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki sınırları ise hemen hemen Sultan I. Murad'ın devri başlarındaki sınırlarına çekilmişti. Buna karşılık Timur'un tesir sahasından uzakta kalan Rumeli, bütünlüğünü koruyarak Osmanlı Devleti'nin ağırlık merkezi durumuna yükseldi.

Gerçekten Ankara'da uğranılan hezimet, Balkanlar'daki Hıristiyan tebea üzerinde kötü denebilecek hiç bir tesir yapmamıştı. Hıristiyan Balkan halkları, Osmanlı idaresine bağlı kalmışlardı. Bu durum, Rumeli'deki Osmanlı idaresinin komşu Hıristiyan devletlerden daha âdil olduğunu gösteren en açık delillerden biridir. Osmanlı Devleti, bağlı bulunduğu dinin gereği olarak gayr-i müslim tebeasına karşı âdilâne bir idare ve siyaset takip ediyordu ki, bu da, o fırtınalı ve tehlikeli havada Rumeli'nin hadisesiz olarak elinde kalmasına sebep olmuştu. Bazı yabancı kaynaklar, Osmanlı Devleti'nin, Timur'un darbesini yeyip parçalandığı ve şehzadeler arasında taht kavgaları başladığı halde Balkan devletlerinin Osmanlılar'a karşı birleşememelerini, kiliselerinin birleşmemesine bağlamışlardır. Halbuki Osmanlı idaresi, tebeası arasında adalet ve âhengi temin etmek ve onların dinî işlerine karışmamak suretiyle bu güveni sağlamış oldu. Bundan başka Osmanlılar, Balkanlardaki Hıristiyan Ortodoks mezhebine mensub mutaassıb halkın Katoliklere karşı âdeta müdafaasını üstlenmişlerdi. Bu anlayışla, onların dinî ve vicdanî akidelerine karşı saygı gösteriyorlardı. Bu sebeple onların bu akidelerine kimsenin müdahale etmesine de izin vermiyorlardı. Bunun içindir ki Rumeli'deki Ortodoks tebea huzur içinde yaşıyordu.

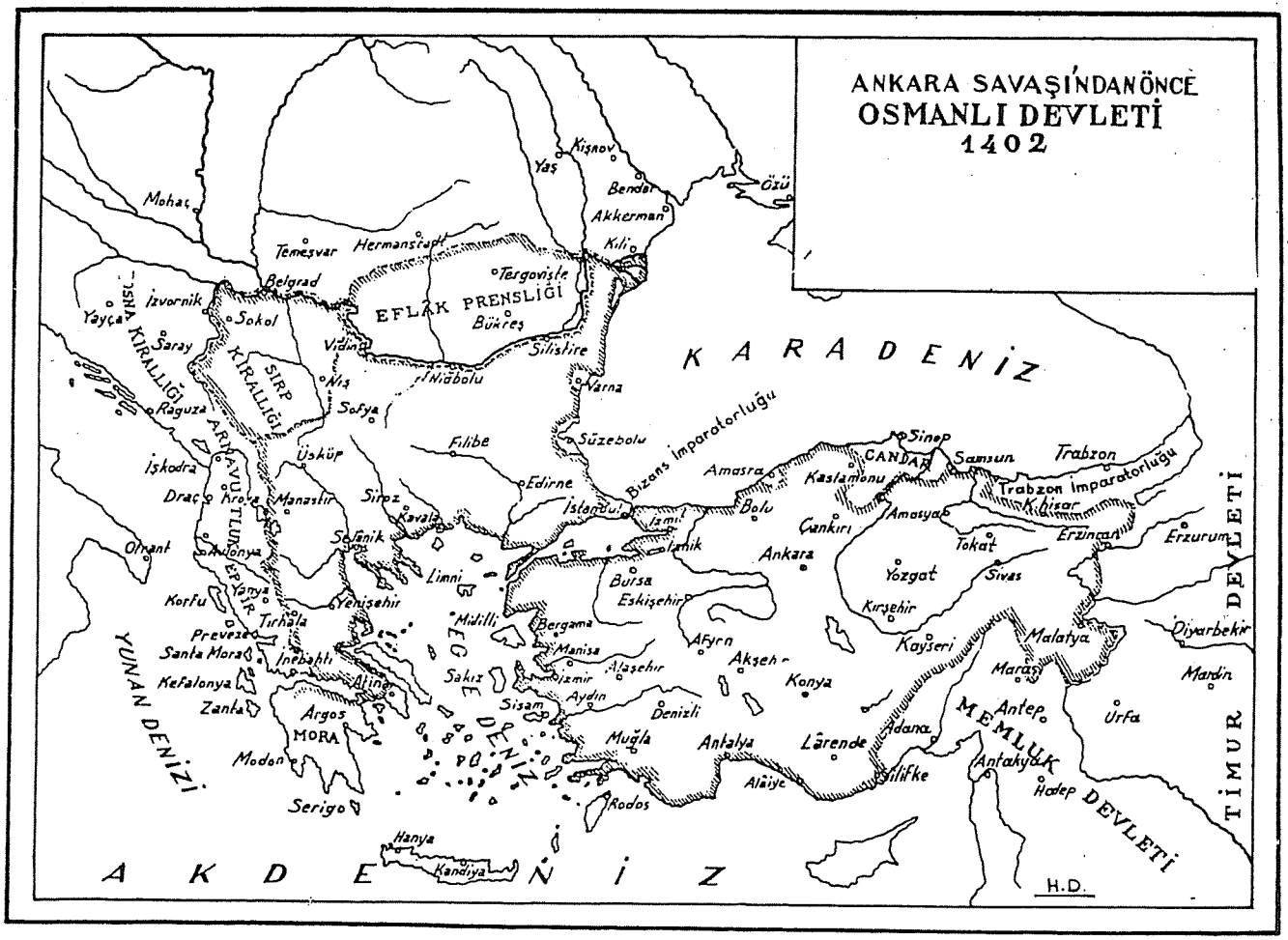
ANKARA SAVAŞINDAN ÖNCE
OSMANLI DEVLETİ
1402
KARADENİZ
AKDENİZ
YUNAN DENİZİ
EGE DENİZİ
TİMUR DEVLETİ
MEMLUK DEVLETİ
EFLAK PRENSLİĞİ
SIRP KIRALLIĞI
BOSNA KIRALLIĞI
ARNAVUTLUK
EPİR
MORA
Bizans İmparatorluğu
Trabzon İmparatorluğu
CANDAR
Mohaç
Temeşvar
Hermanstadt
Belgrad
Tergoviste
Bükreş
Yaş
Kişnov
Bendar
Akkerman
Kili
Özü
Yayça
İzvornik
Sokol
Saray
Vidin
Niş
Sofya
Niğbolu
Silistire
Varna
Süzebolu
Raguza
İşkodra
Draç
Krova
Manastir
Üsküp
Siroz
Kavala
Filibe
Edirne
İstanbul
İzmit
İznik
Bursa
Eskişehir
Bolu
Amasra
Kastamonu
Sinop
Samsun
Trabzon
Amasya
Çankırı
Ankara
Tokat
Erzincan
Erzurum
Yozgat
Sivas
Kırşehir
Kayseri
Malatya
Diyarbekir
Maraş
Mardin
Urfa
Antep
Adana
Lârende
Silifke
Antakya
Hadep
Konya
Afyon
Akşehir
Denizli
Antalya
Alâiye
Muğla
Rodos
Sisam
Aydın
İzmir
Alaşehir
Manisa
Bergama
Midilli
Sakız
Limni
Selânik
Yenişehir
Tirhala
Korfu
Preveze
Santa Mora
İnebahti
Kefalonya
Zanta
Argos
Modon
Serigo
Atina
Hanya
Kandiya
H.D.

A. FETRET DEVRİ

Osmanlı tarihinde, kardeşlerin saltanat mücadelisi verdikleri ve 1413 yılına kadar devam eden karışıklıklar dönemi diyebileceğimiz "Fetret Devri", Timur'un uyguladığı bir siyasetin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Yıldırım Bâyezid, Ankara Savaşı'nda Timur'a esir düştüğü zaman en büyükleri Süleyman olmak üzere İsa, Mehmed, Musa, Mustafa ve Kasım adlarında altı erkek çocuğa sahipti. Bunlardan beşi babaları ile birlikte Ankara Savaşı'na katılmışlardı. Kasım ise çok küçük olduğundan Bursa'da kalmıştı.

Süleyman Çelebi, muharebenin kayb edildiğini görünce babasının emri üzerine Vezir-i Azam Çandarlızâde Ali Paşa, Murad Paşa, Yeniçeri ağası Hasan Ağa ve Subaşı Eyne Bey ile birlikte yanındaki kuvvetlerle Bursa'ya gelmiş, buradan da küçük şehzade Kasım'ı alarak büyük zorluklarla Rumeli'ye geçebilmişti. İsa Çelebi, muharebe meydanını terk ettikten sonra Balıkesir taraflarında saklanmış, Mehmet Çelebi Amasya'ya çekilmiş, Musa ve Mustafa ise babaları ile birlikte esir düşmüşlerdi.

Asıl gayesi, güçlü bir Osmanlı Devleti yerine, kendisine bağlı ve onun yüksek hâkimiyetini tanıyan parçalanmış birkaç Osmanlı Beyliği meydana getirmek olan Timur, başlangıçta bu gayesine ulaşmış görünmekteydi. Ayrıca o, Yıldırım Bâyezid tarafından kurulmaya çalışılan Anadolu birliğini de parçalamak istiyordu. Bu sebeple Anadolu beylerine ait yerleri Osmanlılardan alıp tekrar eski sahiplerine verdi. Geriye kalan Osmanlı ülkesini de Bâyezid'in dört oğlu arasında paylaştırmıştı Edirne'de bulunan Emir Süleyman'a Rumeli'deki yerleri verip kendisine tabi olduğunu ifade

eden hükümdarlık alâmeti olarak kemer, külah ve hil'at göndermiştir. Diğer şehzadelerden İsa Çelebi Balıkesir ve Bursa'da, Mehmed Çelebi Amasya'da, Musa Çelebi ise İsa'yı Bursa'dan çekilmeye mecbur ederek Bursa'da Timur'un al damgasıyla hükümdar olmuşlardı.

Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'da sekiz ay kadar kalan Timur, uyguladığı siyasetin meyvelerini verdiğini gördükten sonra Doğuya dönüp Çin seferine çıkarken arkasında bıraktığı Anadolu'nun politik yapısı Sultan I. Murad'ın hükümdarlığı sonundaki durumu andırıyordu. Timur, Bâyezid'in ele geçirdiği toprakları geri almıştı. Böylece Sultan Murad'ın Ankara'dan Akdeniz'e açtığı Osmanlı koridoru kapanmış oluyordu.

Karamanoğlu Mehmed Bey, Anadolu'nun üçte birini kaplayan ve içlerinde Hamidoğulları ve Germiyanoğulları'nın topraklarının doğu bölgeleri ile Kayseri, Isparta, Antalya ve Alaiyye gibi kentler bulunan büyük bir devletin başına getirilmişti. Timur, Anadolu'da Osmanlılara karşı koyabilecek bir güç meydana getirmek için böyle yapmıştı. Mehmet Bey, Osmanlılar da dahil olmak üzere bütün beyliklerin emiri olarak ilân edilmişti.

Timur'un, Anadolu'da uyguladığı bu parçalama politikası sonucunda Osmanlı ülkesi şehzadeler arasında taksim edilmiş, on bir sene süren ve tarihlerde Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından dolayı "Saltanatta Ara" denilen ve kanlı hadiselerle dolu bir devrin açılmasına, fetihlerin durmasına, İstanbul İmparatoru'nun türlü entrikalarla bu durumu körüklemesine sebep olmuştu. Hatta bazı Avrupalılar, yeni bir Haçlı Seferi düzenledikleri takdirde Osmanlılar'ı Avrupa'dan atabileceklerini düşünür olmuşlardı.

Ankara Savaşı ve bunun sonucunda bir daha kalkınamaması plânı ile Osmanlı Devleti'nin parçalanması bu devlet için mühim ve büyük bir darbe olmakla birlikte çeyrek asırda kendisini sür'atle toplamaya muvaffak olması bu devletin teşkilât ve müesseselerinin sağlamlığını göstermektedir. Buna karşılık Hindistan, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Ege Denizine kadar geniş topraklar üzerinde fetihlerde bulunmuş olan Timur'un, ölümünden kısa bir müddet sonra devletinin ortadan kalkması, onun sadece tedhişe dayalı bir devlet kurduğunu göstermektedir.[1]

---

1. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ahmedî, s. 23-24; Şükrüllah, s. 58-60; Âşıkpaşazâde, s. 80-82; Hayrullah Efendi, *Tarih*, İstanbul 1269, V, 74-76; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 326-328; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 64-65.

1) ŞEHZÂDELERİN HÂKİMİYET MÜCÂDELESİ

Ankara bozgunu, yüz sene zarfında Anadolu'nun hemen hemen tamamına yakın bir kısmı ile Rumeli'nin Tuna boylarına kadar en mühim yerlerini zapt eden Osmanlı Devleti için büyük bir felaket olmuştu. Ankara hezimeti ile başsız duruma düşen Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki toprakları Hıristiyan devletlerle çevrili olmasına rağmen bu devletin yıkılıp ortadan kalkmayışı, onun ne kadar sağlam temeller ve müesseseler üzerine kurulduğunu göstermektedir. Böyle tehlikeli bir dönemde Balkanlar'da, Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılma veya isyan etme şeklinde bir hareketin görülmemesi, Osmanlıların, buralarda yaşayan Hıristiyan halka gösterdikleri âdilâne muameleden kaynaklanmaktadır. Müslüman Türkler, Balkanlar'daki Ortodoks halkı, Katoliklerin baskısından kurtarmak, onların dinî inançlarına kimseyi karıştırmamakla din ve vicdan hürriyetine saygının en güzel örneklerini vermişlerdi. Gerçekten de hiç bir devletin idare tarzı, Osmanlıların idaresi kadar iyi olamazdı. Balkan halkları bu gerçeği çok acı tecrübeler sonunda anlamışlardı.

Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı şehzadeleri arasındaki çekişme, Timur henüz sahnede iken ortaya çıkmıştı. Bu da Bursa'yı elde etme yüzünden olmuştu. Nitekim Mehmet Çelebi, ailesinin Bursa'daki topraklarını istemeye kalkışmış, fakat Timur'un Musa Çelebi'yi tutması yüzünden bundan vaz geçmişti. Babası Yıldırım Bâyezid ile birlikte Timur'a esir düşen ve onun yanında bulunan Musa Çelebi, Timur'un destek ve yakınlığını kazanarak, Bursa ve Karesi bölgesine hâkim olan kardeşi İsa Çelebi ile çatışmaya girer. Bu mücadeleden başarılı çıkan Musa Çelebi, Bursa'ya hâkim olur. Fakat, Timur'un Anadolu'yu terk etmesinden sonra kuvvetlenen İsa Çelebi, eski payitaht olan Bursa'yı tekrar ele geçirir. Mağlup olan Musa Çelebi ise Kütahya'daki dayısı Germiyanoğlu'nun yanında kalmaya mecbur olur. Muhtemelen oradan da Karamanoğlu'nun yanına gitmişti.

Amasya'da bulunan şehzade Mehmed, Amasya, Canik, Tokat, Niksar ve Sivas taraflarında bulunan yerli beylerden Kara Devletşah Kubadoğlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu, Kadı Burhaneddin Ahmed'in damadı Mezid Bey'le mücadele edip o havaliyi tamamen kendi nüfuz ve hükmü altına almıştı. Subaşı Eyne Bey'in tavsiyesi ile Bursa taraflarında bulunan biraderi İsa Çelebi'ye müracaatla Anadolu'yu aralarında taksim etme teklifinde bulundu ise de İsa Çelebi'nin kendisinin büyük kardeş olduğunu söyleyip teklifi red

etmesi üzerine Ulubat'ta başlayan muharebede (1404) İsa Çelebi, mağlub olarak önce Yalova'ya, oradan da İstanbul'a gitti. Edirne'de bulunan Emir Süleyman'ın, İmparator'dan İsa'yı istemesi üzerine, antlaşma gereği olarak İsa Edirne'ye gönderildi.

Ulubat savaşında, Yıldırım Bâyezid'in meşhur komutanlarından olup Mehmed Çelebi'nin maiyetine giren Subaşı Eyne Bey ile İsa Çelebi'nin yanında yer alan Sarı Timurtaş Paşa maktul düşmüşlerdi. Savaşı müteakip Bursa'ya giren Mehmed Çelebi, hükümdarlığını ilân etmesine rağmen, bir ihtiyat tedbiri olarak Timur'un adının da bulunduğu para bastırarak zekice bir siyaset takip etmiştir. "Sikke-i müştereke" adı ile anılan bu paranın Bursa'da hicrî 806 tarihinde basıldığı anlaşılmaktadır. Mehmet Çelebi, daha sonra Germiyanoğlu Yakub Bey'in yanında bulunan babasının cesedini getirterek camiinin yanına gömdürmüştür.

Anadolu'daki bu mücadeleler devam ederken, en büyük şehzade olan Süleyman Çelebi (Emir Süleyman), Edirne'de Hıristiyan unsurların desteğiyle güvenlik içindeydi. Bu esnada Sırbistan'da Lazar'ın yerine geçen oğlu Stefan (İstefan) hüküm sürüyordu. Georg Brankoviç de güney Sırbistan'da gücünü yaymaya çalışıyordu. Emir Süleyman, bu iki Sırp prensin çatışmalarından istifade etmeyi başardı. O, babasının Anadolu topraklarını ele geçirmek ve kardeşlerini ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti'ni yeniden eski durumuna getirmek istiyordu. Bu gayesini gerçekleştirebilmek için Selanik, Makedonya'nın bir bölümü, Mora, Trakya kıyıları, Marmara ve Karadeniz'de İstanbul'a en yakın kıyı kasabaları verilmek suretiyle Bizans'tan para ve askerî yardım sağlandı. Bizans'ın daha önce Osmanlılara ödemek zorunda olduğu vergi de kaldırıldı. Böylece Emir Süleyman, kendi kardeşlerine karşı yardım sağlamak için ağır bir bedel ödemiş oluyordu. Kendisine en büyük rakip olarak Mehmed Çelebi'yi gören Emir Süleyman, kuvvetli bir ordunun başında İsa Çelebi'yi Bursa üzerine gönderir. Mehmed Çelebi'ye bağlı kalan Bursa'lıların mukavemeti üzerine muvaffak olamayan İsa Çelebi, Bursa'yı ateşe verip yaktıktan sonra, Kastamonu'da bulunan İsfendiyar Bey'in yanına çekilir. Onunla ittifak halinde bulunan Aydınoğlu Cüneyd, Saruhanoğlu Hızırşah Bey ve Menteşeoğlu İlyas Beylerle Mehmed Çelebi üzerine varıp onunla savaşmak istemişti. Fakat bu son teşebbüsünde de muvaffak olamayınca Karaman iline sığınmak ister. Fakat bu arzusunu gerçekleştiremeden Eskişehir yakınlarında yakalanarak öldürülür. Cesedi, Bursa'da Murad Hüdavendigâr türbesi yanına gömülür. İsa Çelebi'nin öldürül-

mesi üzerine onunla ittifak halinde bulunan ve yukarıda adı geçen Ege beylikleri, Mehmed Çelebi'nin hükümdarlığını tanımak zorunda kalırlar. Böylece Mehmed ve Süleyman Çelebiler, devletin Anadolu ve Avrupa bölümlerinin hükümdarları oldular.

Bununla beraber Emir Süleyman, devletin tamamını istiyordu. Bu yüzden ordusu ile kardeşinin üzerine varıp önce Bursa, sonra da Ankara'yı zapt etmişti. Bu kayıplardan sonra Amasya'ya çekilmek zorunda kalan Mehmed Çelebi, mücadeleden vaz geçme niyetinde değildi. Nitekim 1406 yılında Yenişehir ovasında kardeşi Emir Süleyman ile savaşmış, fakat mağlub olarak tekrar Amasya'ya çekilmiş ise de onu Rumeli'ye dönmek zorunda bırakmak için çareler aramaya başlamıştı. Anadolu'da dört yıl kadar kalan Emir Süleyman'ın, Sivrihisar yüzünden Karamanlılar'la arasının açılmasını fırsat bilen Mehmed Çelebi, yeni bir taktik deneyerek Karaman'da bulunan kardeşi Musa Çelebi'yi kendisine bağlı kalmak şartıyla Rumeli'ne göndermeye karar verir. Bu maksatla Karamanlılar'la Kırşehir'in Malya ovasında bulunan Cemale kalesinde buluşan Mehmed Çelebi, Candaroğlu İsfendiyar Bey ve Eflak voyvodası Mirçe ile de müzakerelerde bulunmuştu. Onların da muvafakatı üzerine Candar iline gelen Musa Çelebi, Temmuz 1409'da Sinop'tan gemilerle Eflâk'a geçer. Gerçi Emir Süleyman'ın güçlenip kendi bağımsızlığını tehdid etmesinden korkan Eflâk'ın ve Sırp kralı Stefan'ın da destekleri sağlanmıştı. Musa Çelebi, Eflâk'ta prensin kızı ile evlendi. Böylece Türkler, Ulahlar, Sırplar ve Bulgarlar'dan oluşan bir ordu toplamayı başaran Musa Çelebi, Edirne üzerine yürür.

Musa Çelebi, İstanbul'a kaçmak üzere yola çıkan Emir Süleyman'ın yakalanıp öldürülmesi ve bütün tımarlı sipahiler gibi sancak beylerinin de kendisine bağlılıklarını bildirmeleri üzerine Rumeli'deki Osmanlı eyaletlerinin yegane hâkimi olarak Edirne'de tahta geçer. Böylece Emir Süleyman'ın devleti, daha yetenekli ve enerjik Musa Çelebi'ye kalmıştı. Gerçekten, cesur, gözü pek, faal bir kimse olan Musa Çelebi, Çelebi Mehmed'e olan bağlılığını red ve inkâr ederek hükümranlığını ilân eder. Şubat 1411 yılında gerçekleşen hükümdarlık ilânından sonra adına para bastıran Musa Çelebi, gerçek bir hükümdar gibi davranmaya başlar. Saray protokol ve merasimlerinde eski Osmanlı saray geleneklerini kurmaya yeniden tesis etmeye çalışır.

Musa Çelebi, Emir Süleyman'a yardım eden Sırp despotu Stephan Lazaroviç üzerine yürüyerek önemli bir maden şehri olan Novo Brodo'yu

zapt eder. Pravati ve köprü kalelerini de ele geçirmek suretiyle, karışıklık döneminde Osmanlılar'ın Balkanlar'da kayb ettikleri toprakları geri alır. Bu esnada Emir Süleyman'ın Rumeli'ye geçişi esnasında Bizans'a bıraktığı yerlerin çoğunu geri alan Musa Çelebi, böylece Bizans'ı da cezalandırmaya çalışıyordu. İstanbul'u karadan ve denizden kuşatma altına alan Musa Çelebi, 1411 yılında Silivri'ye gelmiş ve İstanbul'u açlıkla teslime zorlamak istemişti. Çağdaş kaynakların ifadesine göre Musa Çelebi'nin tutumundan çekinen Manuel, Venedikliler'in de yardım etmemeleri üzerine şehri teslim etmeye karar verir. Ancak daha önce Musa Çelebi tarafından Bizans'a gönderilen ve bilahare Manuel ile iş birliği yapan Candaroğlu İbrahim Paşa'nın tavsiyesi ile hareket eden Manuel, Çelebi Mehmed'i Rumeli'ye geçirmek suretiyle İstanbul kuşatmasını kaldırmak teşebbüsünde bulunur. Nitekim, Gebze kadısı Fazlullah'ı Manuel'e göndererek onunla anlaşan Çelebi Mehmed, önce İstanbul'a gelmiş, 1412 senesinin Ekim ayında da Çatalca yakınında bulunan İnceğiz'de Musa Çelebi ile savaşa girmiştir.

Kardeşler arasındaki mücadele esnasında sık sık taraf değiştirmekle dikkat çeken bir şahsiyet vardır. Aydınoğlu Cüneyd Bey adını taşıyan bu zat, Aydın ilindeki mevkiini sağlamlaştırmak için bir dizi faaliyetlerde bulunmuştu. Fakat sonunda Çelebi Mehmet duruma hâkim olup eski birliği sağlayınca onu Niğbolu muhafızlığına getirmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber ona güvenemeyen Çelebi Mehmet, onu bölgesinden alıp uzaklaştırmak ihtiyacını duymuştu.

Başlangıçta gayet halim selim görünen Musa Çelebi'nin, sonraları sert bir tavır takınarak gerek beylerinin gerekse askerlerinin kendisine olan bağlılığını kayb etmesi, yenilmesinde büyük bir rol oynamıştır. O, Sofya'nın güneyinde bulunan Samakov kasabası civarındaki Çamurlu sahrasındaki savaşta ordusunun mağlub olması üzerine yaralı olarak Eflâk'a doğru kaçmak isterken yakalanıp 10 Temmuz 1413'te öldürülür. Musa Çelebi'nin ölüm haberi, büyük bir üzüntüye sebep olmuştu. Naşının Bursa'ya gelmesi üzerine şehri muhasara eden Karamanoğlu Mehmed Bey, sür'atle geri çekilmek zorunda kaldı.

Musa Çelebi'nin vefatı üzerine Osmanlı hanedanının bölünmesi sona ermiş oluyordu. Çelebi Sultan Mehmed, babasının topraklarını yeniden toparlamaya gayret ediyordu. Onbir yıl süren bu karışıklık döneminden sonra Osmanlı Devleti, Güneydoğu Avrupa'daki bütün stratejik noktaları, Edirne, Sofya ve Üsküp'ü; Doğu Balkanlar'da da eski şehir ve yerleşim bölgelerini

tekrar elde etmiş oldu. Bunun sadece bir istisnası vardı o da Çelebi Sultan Mehmed'e yardım karşılığında Sırbistan'a bırakılmış olan Niş'ti.[2]

2. Fetret dönemi ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 81-86; Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341, s. 61-68; Hayrullah Efendi, *Tarih*, V, 74-79; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 328-345; J.H. Mordtmann "Cüneyd", *İA*, III, 239-240; Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi, Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 78-81; İsmet Miroğlu, "Fetret Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, X, 167-172; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 64-69.

A. ÇELEBİ SULTAN MEHMED

(I. MEHMED)

Osmanlı sultanları içinde "Mehmed" adını taşıyan ilk hükümdar olan Çelebi Sultan Mehmed'in gerek doğumu, gerekse Yıldırım Bâyezid'in kaçıncı oğlu olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.[1]

"Nizâm-ı âlem" için, kardeşi Musa Çelebi'yi de bertaraf edip 1413 yılında Edirne'de tek başına tahta geçip idareyi ele aldığı zaman Osmanlı ülkesinde genel bir sevinç ve memnuniyet havası esmeye başladı. Özellikle ordu, büyük bir coşku ile onu alkışlamaktan geri kalmadı. Çünkü o, kardeşleri arasında moral ve fizikî nitelikleri bakımından en çok dikkat çekeni idi. Hemen hemen bütün beden eksersizlerinde maharetli oluşu, güzelliği, gönül yüceliği, düşünce çekiciliği ile -hem beden gücü hem de huy güzelliğini belirten- Güreşçi Çelebi ünvanını almıştı. Organları birbirine mütenasib olarak uygundu. Halk tarafından kendisine pehlivan lakabı takılmıştı. Teni pembeye yakın beyazlıkta idi. Gözleri ve kaşları kara idi. Uzun boylu, gür sakallı ve sık bıyıklı olmakla birlikte şeklen zarifti. Alnı açık, çenesi yuvarlak, göğsü geniş, kolları uzundu. Kartal bakışlı, arslan güçlü idi. Atalarından farklı bir şekilde başına tülbent sarardı. Başının etrafına kat kat sarılan bez, birçok çıkıntılar teşkil ederek sırmalı külahının ucundan başka yerini göstermezdi. Kendisinden önceki hükümdarların kaftanlarına uygun bir şekilde biçilmiş olan kaftanına, astar yerine başka bir renkle samur kaplanmış ve etrafına kürk dürülmüştü.

Sultan Mehmed'i davranışlarına, hareketlerinin çabukluğuna ve veka-

1. Kaynakların verdiği farklı bilgiler için bk. Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, VIII, 496.

rına ait bütün övgülerin üstüne çıkaran şey, Osmanlı tarihçileri gibi, Bizans tarihçileri tarafından da adaleti, şefkati, gönül yüceliği, dostluğunda sebatı, hem Türkler hem de Rumlar için iyilik severliği hakkında belirtilen ortak şehadettir. O, hıristiyanlara düşmanlık göstermemekle kalmamış, aynı zamanda onlara karşı dostça davranmıştır. Çok iyi yetişmiş, mümtaz bir eğitim görmenin bütün sonuçlarını ve ince düşünürlüğün örneklerini göstermiştir. Osmanlı tarihçilerinin deyimi ile o, Tatar Tufanı'nın tehlikeye düşürdüğü devlet gemisini kurtaran Nuh gibidir.

İmparator Manuel, müttefiki olan Mehmed'in son ve korkunç rakibini yendiğine dair aldığı haber üzerine başarılarını tebrik edip kutlamak ve antlaşma şartları ile kendisinin yapmış olduğu hizmetleri hatırlatmak üzere 816 (1413)'da elçiler gönderir. Politikadan çok iyi anlayan Mehmed, taahhüdlerine bağlı kalarak Karadeniz ve Marmara Denizi'nde elinde bulunan kuleler ile Teselya kalelerinin imparatora verilmesini çabuklaştırır. Manuel'in elçilerini, hediyelerle sevindirip geri dönmelerine izin verdiği zaman onlara şu sözleri söyledi:

"İmparatora söyleyiniz ki, yardımı sayesinde atalarımın ülkesini elde ettim. Bu hizmetinin hatırası gönlümde daima saklı kalacaktır. Onun hoşuna gitmek için bütün fırsatları arayacağım."

Çelebi Sultan Mehmed, aynı şekilde Sırp, Ulah ve Bulgar hükümdarlarının, Yanya dukasının, Makedonya despotunun, Ahaiya prensinin elçileri ile diğer zevatı kabul etti. Bunlarla birlikte bir sofrada yemek yiyerek hepsinin şan ve şöhretini okşayıcı sözler söyledi. Hepsini sulh ve selametle geri gönderdi. Bunlara dedi ki:

"Hükümdarlarınıza deyin ki, ben, herkes ile barış ve sulh içinde kalmak istiyorum. Barışı hile ile bozmak isteyen kimse, sulhün hamisi olan Allah'a karşı hareket etmiş bulunacaktır."[2]

Gerçekten de Çelebi Sultan Mehmed, her şeyden önce Timur'un istila ve yağmasıyla parçalanan, sonra saltanat kavgaları ile kanı çekilen memleketi, tedbirli, basiretli ve uyanık bir idareci dehasıyla avucunun içine alır almaz, babasının ve kardeşlerinin Bizans'a karşı kullandıkları politikaya derhal son vererek memleketi o yönden gelecek olan tehlikelere karşı emniyete almış oldu. O, böyle davranmak zorunda idi. Zira idare ve iradesinin gücü-

2. Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 59; Solakzâde, *Tarih*, I, 169; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, II, 116-118.

nü bekleyen, daha nice tehlikeler ve gaileler boy boy himmet ve gayret istiyordu.

Bir kere kardeşlerini yenip tek başına idareyi ele aldığı zaman, devlet bünyesinde hâsıl olmuş çatlak ve çöküntülerden nice yabancı ve zararlı unsur içeri sızmış bulunuyordu. Bir yandan bunları temizlerken, bir yandan da kayb olan toprakları yeniden Osmanlı hududları içine kazanmakla, memleketin sarsılmış olan itibarını iade ile işe başladı.

Çelebi Sultan Mehmed, Edirne'de, bütün bir Osmanlı ülkesinin hükümdarı olduğunu ilân etti. Bundan sonra da bazı faaliyetlerde bulunarak memleketin bozulmuş bulunan idaresini yeniden düzenlemeye çalıştı. Bu cümleden olarak, kardeşi Musa Çelebi'nin beylerbeyi yaptığı Mihaloğlu Mehmed Bey'i tevkif ettirerek Tokat kalesine gönderdi. Öbür taraftan, ileride devletin başına büyük gaileler açacak olan Simavna kadısı oğlu Bedreddin Mahmud'u fazl ve keremine hürmeten 1000 (bin) akça maaş ile İznik'te oturmaya memur eyledi.

Daha önce de belirtildiği gibi, cülûsunu tebrik için gelen çevre imparator ve hükümdarların elçilerini kabul ederek onlarla sulh içinde yaşama teminatı verdikten sonra Anadolu'ya geçer. Otuzbir veya otuziki günden beri muhasara ettiği Bursa'yı yakıp yıkan Karamanoğlu'nu te'dib etmeden önce Ohri'den kaçıp İzmir'e gelen ve Musa Çelebi'nin taraftarı olan Aydınoğlu Cüneyd Bey üzerine yürür. Bu arada Ayasluğ (Selçuk)u zapt eden Cüneyd, Mehmed Çelebi'nin üzerine gelmekte olduğu haberini alır almaz kurtuluşu kaçmakta bulur. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, Menemen, Kayacık ve Nif (Kemalpaşa) kalelerini alarak Cüneyd'in ailesinin içinde bulunduğu İzmir kalesini kuşatmaya başlar. Cüneyd'in teşebbüslerinden endişelenen civarın Türk ve hıristiyan beylikleri, donanmalarını göndermek suretiyle Mehmed Çelebi'nin yanında İzmir muhasarasına katılıp ona yardımcı olmuşlardı. Nitekim İzmir kalesi önüne gelen Rodos, Midilli ve Sakız Hıristiyan donanmaları gibi, Menteşe donanması da Mehmed Çelebi ile işbirliği yaparak İzmir'in zaptında rol oynamışlardı.

Bununla beraber ihtiyatî bir tedbir olmak üzere İzmir kalesinin surlarını yıktıran Çelebi Mehmed, aynı körfezde, şövalyeler tarafından eski İzmir (Gavur İzmir) kalesinin yerinde yaptırılmakta olan kaleyi de bütün tehdid ve karşı koymalara rağmen yıktırmaktan çekinmemiştir. Bununla beraber aradaki dostluğu büsbütün bozmak istemeyen Çelebi Sultan Mehmed, Rodos şövalyelerinin, Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Menteşe ilindeki

Halikarnas (Bodrum)'da Petronion kalesini yapmalarına müsaade etmişti.

Öte yandan Çelebi Sultan Mehmed, Cüneyd Bey'in annesinin ricası üzerine onu affetmiş ise de kendisine Anadolu'da değil, Rumeli'de Niğbolu sancak beyliğini vermiş, onun yerine de Aydın sancak beyi olarak Bulgar kralı Sosmanos (Şişman)'un müslüman olan oğlu Süleyman (eski adı: Alexandr)'ı getirmiştir. 816 (M. 1413) yılında gerçekleşen bu hareket sonucunda, Cenevizlilerin Ege sahillerinde bulunan kolonilerinden Foça, Midilli ve Sakız adaları, ekonomik bakımdan da Osmanlılar'la daha sıkı münasebetlerde bulunmuş ve onların nüfuzu altına girmiş oluyorlardı.[3]

1) BURSA KUŞATMASI VE ÇELEBİ MEHMED'İN KARAMAN SEFERİ

Karamanoğlu Mehmed Bey, Osmanlılar'ın fetret dönemi içinde bulundukları ve Çelebi Mehmed ile Musa Çelebi'nin Rumeli'nde savaştıkları bir sırada Bursa üzerine yürümeye karar vermişti. 1413 yılında yanında Türkmen boyları olduğu halde önce Sivrihisar üzerine yürüyüp burayı zapt eden Mehmed Bey, daha sonra Bursa önüne gelip Bursa hisarını kuşatma altına alır. Otuz iki gün devam eden bu kuşatma sırasında hisarın subaşısı bulunan Hacı İvaz Paşa, Bursa halkının yardımı ile şiddetle mukavemet etmişti. Bu arada burçlara yapılan hücumları da bertaraf etmişti. Özellikle Karamanoğlu'nun Bursa hisarına giren pınar suyunu kesmek suretiyle halkını teslime zorlama teşebbüsünü, zaman zaman yaptığı huruç hareketleri ile bertaraf eden Hacı İvaz Paşa, esir aldığı Karaman askerlerini surlar üzerinde Karamanoğlu'nun gözleri önünde astırıyordu. Böylece onun maneviyatını bozmaya gayret ediyordu. Hacı İvaz Paşa, Karamanlılar tarafından bir gece meşalelerle girişilmek istenen hücumu da tesirsiz hale getirip önledikten sonra hisarın Kaplıca kapısını açtırarak karşı hücuma geçmiş ve Karaman ordusunu perişan etmişti. İvaz Paşa'nın yiğitleri, büyük ganimetlerle salimen geri dönüp elde ettikleri ganimetleri ona arz ettiler. O da bütün ganimetleri askerlere taksim ederek daha nice vaadlerde bulundu.

Gerçi muhasaranın uzaması, Bursa hisarında bulunanları bir hayli sı-

3. Geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 83-84; Solakzâde, I, 169-170; Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, VII, 500-501.

kıntıya sokmuştu. Hatta Hacı İvaz Paşa bile birkaç yerinden ok yarası almış olmasına rağmen onları gizleyip kale muhafızlarına yardımda bulunuyor ve onları teselli ediyordu. Bununla beraber kaledekilerin durumu gün geçtikçe zorlaşıyordu. Fakat Karamanoğlu da artık bir şey yapamayacağını anlamıştı. Hele son hareket, onun maneviyatını büsbütün bozmuştu. Böyle psikolojik bir çöküntü içinde bulunulduğu bir sırada Musa Çelebi'nin tabutu, dedesi Murad Hüdavendigâr'ın kabri yanına defn edilmek üzere Bursa'ya getirilir. Karamanoğlu, bundan haberdar olunca cenazenin düzme olma ihtimalini düşünerek bizzat kendisi kontrol etmek ister. Bu maksatla varıp kefeni açar ve cenazenin yüzüne bakar. Cenazenin gerçekten Musa Çelebi'ye ait olduğunu görünce maneviyatı daha fazla bozulur. Bunun üzerine şehri ateşe verir. O, bununla da yetinmeyerek dayısı Yıldırım Bâyezid'in kabrine hakaret ederek ülkesine geri döner. Fakat gelirken takib ettiği güzergâh tutulduğundan oradan dönmeye cesaret edemediğinden Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa) ve Isparta üzerinden Karaman iline gider.

Osmanlı kaynakları, bu dönüş esnasında cereyan eden bir konuşma daha doğrusu bir hadiseden bahs ederler ki, Karamanoğlu'nun durumunu ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir hadisedir. Buna göre Musa Çelebi'nin cenazesini görüp teşhis ettikten sonra devlet idaresinde tek başına kalan Çelebi Sultan Mehmed ile başa çıkamayacağını anlayınca, Bursa kuşatmasını kaldırıp sür'atle ülkesine dönerken Harman Danası denilen ve şişman olan nedimi, kaçmaktan yorulunca Karamanoğlu Mehmed Bey'e:

"Hanım, Osmanoğlu'nun ölüsünden böyle kaçarsın, ya dirisi gelmiş olsaydı ne çare ederdin?" deyince bu söze gücenen Karamanoğlu, onu bulunduğu yerde bir ağaca astırarak cezalandırmıştır.

Osmanlı, Memlûklu ve Bizans kaynaklarının bildirdiklerine göre Karamanoğlu, Bursa'yı ateşe verdiği zaman Orhan Gazi Camiini de yaktırmıştır. Keza o, dayısı Bâyezid'in kabrini açtırarak kemiklerini yaktırmıştı. Nitekim bugün Bursa Orhan Camii kapısı üstünde bulunan beş satırlık bir kitabe, bu yangını açık bir şekilde ortaya koyup o günü hâlâ hatırlatmaktadır.[4]

Daha önce de belirtildiği gibi İzmir ve çevresini zapt edip Cüneyd'i bertaraf eden Çelebi Sultan Mehmed, yukarıda belirtilen hareketlerinden

4. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 85; Dukas, s. 62; Solakzâde, I, 169-171; Lütfi Paşa, s. 68-70; Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, VII, 500-501; İsmet Miroğlu, "Fetret Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, X, 173-174.

dolayı Karamanoğlu üzerine yürümeye karar vererek süratle İnegöl'e gelir. Buranın kadısı Mevlânâ Kıvamuddin'i bir elçilik heyeti ile Memlûk sultanına gönderir. Bundan sonra Kastamano hakimi Candaroğlu Kasım ve Germiyanoğlu Yakub Bey'le birleştikten sonra Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve Konya üzerine yürümüştü. 1414 yılında cereyan eden bu hadisede Karamanoğlu, Konya önünde Ortakuyu mevkiinde Osmanlı ordusuna mukavemet etmek istediyse de mağlub olarak kaçmak zorunda kalır. Oğlu Mustafa ise Konya kalesine sığınır. Bu mağlubiyete rağmen Karamürsel'i elçilikle Çelebi Mehmed'e gönderen Karamanoğlu, şiddetli yağmurlardan dolayı zor durumda bulunan Osmanlılar'la barışmıştır. Bu barıştan sonra Canik üzerine gitmek zorunda kalan Çelebi Sultan Mehmed, çok geçmeden Karamanlılar'ın tekrar sözlerini bozduklarını ve anlaşarak Osmanlılar'a bıraktıkları yerleri geri alma teşebbüsünde bulunduklarını öğrenir. Bunun üzerine tekrar o tarafa döner. Fakat Karamanoğlu'nun yaptığı bu hareketten dolayı üzülür ve üzüntüsünden hastalanır. Bu sırada Bâyezid Paşa, ani bir baskınla Konya önünde bulunan Karamanoğlu'nu yakalayıp Mehmed Çelebi'nin yanına getirir. Çelebi Sultan Mehmed, Karamanoğlu'nu, Karaman askeri ile Konya kalesine sığınan oğlu Mustafa'yı yanına getirmesi şartıyla affeder. Bunun üzerine yanında Osmanlı kuvvetleri olduğu halde Konya surları önüne gelen Karamanoğlu, hisar üstünde kendisiyle konuşan oğlunu ikna ederek birlikte Osmanlı sultanının yanına gelirler. Bu defa başını kurtarmak için öncekinden daha ağır olan bir muahede imzalamak zorunda kalan Karamanoğlu, Beypazarı, Sivrihisar, Akşehir, Yalvaç, Beyşehri, Seydişehri ve Niğde'yi Osmanlılar'a terk etmek zorunda kaldı. Hicrî 818 (M. 1415) yılında gerçekleşen bu antlaşmaya göre Karamanoğlu, gerektiği zaman Osmanlılar'a askerle yardımda da bulunacaktı. Bu şartlarla Karamanoğlu Mehmed Bey'i affeden Çelebi Mehmed'e karşı Karamanoğlu şöyle demiştir:

"Madem ki bu can bu tendedir, memleket-i Osman'a kat'a yaramaz nazarla bakmayayım. Eğer bakacak olursam Kelâm-ı Kadîm (Kur'an) benden davacı olsun." şeklinde yemin etmiş, yeminden sonra da kendisine hil'at giydirilip at, deve, tabl (davul) ve âlem verilmiştir. Ancak koyu bir Osmanlı düşmanı olan Karamanoğlu, daha ordugâhtan çıkar çıkmaz yeminini bozmuş ve ovalara yayılmış bulunan Osmanlı atlarını, maiyetindeki askerlerine yağmalattırmıştır. Kendisine Kur'an-ı Kerim üzerine ettiği yemin hatırlatılınca: "Bu can şu tende durdukça" sözü ile kendi canını değil, koynunda saklamış olduğu güvercini kast etmiş olduğunu söylemiştir. Nitekim bu maksatla koynunda saklı bulunan güvercini salıveren Karamanoğlu, sü-

ratle Konya'ya çekilirken şöyle diyordu:

"Bizim, Osmanoğlu ile adavetimiz (düşmanlığımız) beşikten mezara kadardır, işimizin gereği de ahdi bozmaktır."

Karamanoğlu'nun bu hilesi, dönemin efkâr-ı umumiyesinde Karamanlılar hakkında bazı fikir ve görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim Âşıkpaşazâde tarihinde şöyle denilmektedir:

"Karaman'da bulunmaz doğru bir yar

Veliler çok bile kulmaş ve ayyar

Eder kavl ü karar ahd u peyman

İçer andlar, yalan çok, eyler inkar

Beyi ve kadısı hem şeyhi müderris

Hiledir işleri hem hâr u mekkâr

Tekebbür, kel ve foduldur Karaman

Anınçün kahr eder anı Kahhar"

Yine bu cümleden olarak "Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu" darbımeseli, bazı değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir.

Karamanoğlu'nun bu hilesinden sonra Çelebi Sultan Mehmed tekrar ve süratle Konya üzerine yürümüş ve kısa bir çarpışmayı müteakip müstahkem hisarını zapt etmişti. Osmanlı saldırısına karşı koyamayan Mehmed Bey, Silifke'nin kuzeyinde bulunan Varsaklar arasına kaçıp kurtulmuştu. Bununla beraber Çelebi Sultan Mehmed, Memlûklular'ın himayesinde bulunan Karamanlılar'ı fazla tazyik etmekten de uzak durmaya çalışıyordu. Bu sebeple, Memlûklular'la arasının açılmasını istemeyen Çelebi Sultan Mehmed, Konya'yı Osmanlı ülkesine katmaktan vaz geçer.[5]

5. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Şükrüllah, 60; Âşıkpaşazâe, s. 87-88; Lütfi Paşa, s. 71; Solakzâde, I, 172-175; Miroğlu, *age.*, X, 174-175.

2) VENEDİKLİLER'LE YAPILAN İLK DENİZ SAVAŞI

Bir kara devleti olarak kurulan Osmanlı Devleti, daha Orhan Gazi zamanından itibaren denizciliğin önemini kavramış ve gelişmesinin denizcilik sayesinde daha kolay olacağını anlamıştı. Bu sebeple olacak ki 1321'lerden itibaren üç yönde denizlere çıkma hareketine başladı. Yıldırım Bâyezid zamanında Gelibolu tersanesinin yapılması ile gelişmeye başlayan Osmanlı denizciliği, henüz Venedikliler'le boy ölçüşebilecek bir güce sahip değildi.

Ege Denizi'nde Venedikliler'e bağlı Andros adası beyi olan Pietro Zeno, Osmanlı ticaret gemilerine karşı düşmanca bir muamele içinde bulunduğu için hicrî 818 (M. 1415) yılında Gelibolu tersanesinde hazırlanan 30 kadırga, Çalı Bey komutasında Akdeniz'e çıkar. Otuz gemiden meydana gelen bu Osmanlı donanması, Venedikliler tarafından Türk ticaret gemilerine karşı girişilen hareketlere mukabele etmek üzere Andros, Paros ve Milos adalarına hücum etmiş, bir hayli de esir alıp dönmekte iken Eğriboz adası sahilinde rastladığı birkaç Venedik ticaret gemisini de zapt ederek geriye dönmüştü. Bu hadiseden bir sene sonra, Venedikliler'in Pietro Loredano komutasında sevk ettikleri donanma, Lapseki önlerine gelir. Venedik amirali, Türkler tarafından kendisine bir taarruz olmadıkça, kendisinin taarruz etmemesi hakkında senatodan kesin talimat almıştı. Bu talimat gereği o, Türklerden zapt ettikleri gemileri geri isteyecekti. Bununla beraber her iki donanma da harp tertibatı almıştı. Tam bu sırada İstanbul taraflarından gelmekte olan bir Middili gemisini, Türklere ait olduğunu zannederek yakalamak isteyen Venedik amirali, geminin Osmanlı donanmasına doğru kaçıp onlara sığınması üzerine geminin kendisine verilmesini ister. Bu isteği red eden Osmanlı amirali, olaya müdahale ettiğinden Marmara adası ile Gelibolu arasında şiddetli bir muharebe meydana gelir. Henüz yeni gelişmekte olan Osmanlı donanması, bu ilk ciddi deniz muharebesinde mağlub olurken komutanı (amiral) olan Çalı Bey de şehid olur (1 Rebiülâhir 819/29 Mayıs 1416). Yaralanmış olan Venedik amirali ise Bozcaada'ya çekilir. 1417 yılında Pietro Loredano tekrar gelerek Lapseki'yi almak istediyse de muvaffak olamaz. Sonunda İmparator Manuel'in araya girmesi ile iki taraf arasında barış sağlanmış ve esirler iade edilmişti.[6]

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar, yeni yeni öğrenmeye başladıkları bu

6. Daha geniş bilgi için bk. Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 66-67; Hammer, II, 125-126.

denizcilik mesleğinde henüz tam bir olgunluğa erişmiş değillerdi. Bu sebeple, kahramanca savaşmış olmalarına rağmen Venedikliler'le başa çıkamamışlardı. Zaten Venedikliler de kendileri ile denizde rekabet edebilecek bir gücü istemiyorlardı. Bunun için Osmanlı denizciliğini baltalamaya yönelik her çareye başvuruyorlardı. Nitekim bu ilk savaşta mağlub olan Osmanlı donanması ve askerine karşı giriştikleri katliam bunun açık bir delili olarak tarih sayfalarında yer almaktadır. Gerek çağdaş tarihçi Dukas, gerekse daha sonraki tarihçiler bu katliamı tafsilatlı bir şekilde anlatırlar. Bunların verdiği bilgiye göre Gelibolu sahilinde cereyan eden muharebeyi seyr eden çocuk ve kadınların gözleri önünde o anda ele geçirilen Osmanlı amiral gemisi ile altı kadırga ve altı çektirmede ele geçirilen bütün esirler, topluca öldürülerek büyük bir katliama tabi tutuldular. Bu arada bütün savaş boyunca yirmi yedi gemi, Venedikliler'in eline düştü. Ertesi gün, ölümden kurtulmuş bulunan esirler, tekrar gözden geçirildi. Bunlar içinde kendi istekleri ile Osmanlı gemilerinde bulunan Ceneviz, Katalan, Sicilyalı, Fransız ve Giridli gibi Hıristiyan gemiciler de, gemilerin seren direklerine asılmak suretiyle öldürüldüler. Bu arada Osmanlı amirali ile işbirliği yaptıklarını sandıkları vatandaşlarını da amiral gemisinde işkence ile öldürdüler. Katliamdan kurtulan Müslüman gemici ve askerlerin bir kısmı da idareleri altında bulunan Ege adalarına çalıştırılmak üzere götürüldüler.[7]

Dukas, bu muharebedeki katliamı şu ifadelerle nakl eder: "Evvela amiral Çalı Bey'in kadırgasına taarruz ederek, gemide mevcud bütün erleri kılıçtan geçirdiler. Hatta Çalı Bey'i de yakalayarak vücudunu parça parça ettiler. Sonra başka kadırgalara da taarruz ederek bütün Türk kadırgalarını zapt ettiler. Türkleri, karılarının ve çocuklarının gözleri önünde merhametsizce parçaladılar. Bu muharebe, Gelibolu'dan bir mil kadar uzakta cereyan etmişti.

Venedikliler, akşama doğru muharebeye son verdiler. 27 adet Türk gemisini alarak Bozcaada limanına girdiler. Burada tahkikat yaparak erler arasında Türk aslından olanları kâmilen boğazladılar. Hıristiyan erler hakkında da araştırma yaparak Türk donanmasına angarya olarak cebren (zorla) alınmış olanların hayatlarını bağışladılar. Ücret ve diğer menfaat temini maksadıyla Türklerin hizmetine girmiş olanlarını Bozcaada'da kazıkladılar. Bütün adada çepeçevre bağ kütükleri ve bu kütüklerden sarkmış üzüm salkımları gibi asılmış erler görünüyordu."[8]

7. Daha geniş bilgi için bk. Dukas, s. 66-67; Hamer, II, 126.

8. Dukas, s. 67.

İstanbul'un fethinden tam otuz yedi sene önce cereyan eden bu hadise, Venedikliler'in vahşetini ortaya koymaktadır. Osmanlılar'ın, şimdiye kadar tanımadıkları ve şahidi olmadıkları böyle bir olay, onların daha sonra denizcilikte de maharet kesb etmek için çok daha ciddi çalışmalarına sebep olmuştu.

B. ANADOLU HAREKÂTI

Çelebi Sultan Mehmed, Eflâk harekâtından sonra askerî harekâtını bir müddet için Anadolu'ya çevirmek zorunda kaldı. Bu harekât, plânlı bir harekattan ziyade bölgede Osmanlı hâkimiyetine karşı ortaya çıkıp yükselen tehdidlerin sonucu olmuştu. Nitekim Candar beyleri ile olan münasebet de böyle bir endişenin sonucunda başlamıştı.

Candaroğlu İsfendiyar Bey, Ankara muharebesinden sonra Timur'un yardımı ile, daha önce Osmanlılar'ın eline geçmiş olan yerlerini geri almıştı. Kardeşler arasında meydana gelen mücadelede, İsfendiyar Bey'in, Mehmed Çelebi'nin rakiplerini desteklemesi, aradaki dostane münasebetleri bozmuş ise de sonradan anlaşarak pek çok olayda birlikte hareket etmeye başladılar. Nitekim İsfendiyar Bey, Karaman ve Eflâk seferlerinde oğlu Kasım Bey komutasında birlikler göndererek Çelebi Sultan Mehmed'i desteklemişti.

Osmanlı tarihçilerinin bildirdiğine göre Osmanlılar'la birlikte hareket eden Kasım Bey, Eflâk seferinden dönüşte babası İsfendiyar Bey'in, ülkesinin en verimli yerlerini, sevdiği oğlu Hızır Bey'e vereceğini duyarak Mehmed Çelebi'ye baş vurmuş ve onun aracılığı ile bazı yerlerin kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Mehmed Çelebi, İsfendiyar Bey'e bir mektup yazarak Kastamonu, Tosya, Çankırı, Küre ve Kalecik'in Kasım Bey'e verilmesini istemişti. Bu isteğinin reddi üzerine harekete geçen Osmanlı ordusu, İsfendiyar Bey'i Sinop'ta muhasara altına almıştı. Osmanlı hükümdarı ile başa çıkamayacağını anlayan İsfendiyar Bey, Çelebi Mehmed namına hutbe okutup para bastırmak suretiyle onun hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştı. Ancak, Kastamonu ile Küre hariç olmak üzere adı geçen yerleri oğlu Kasım Bey'e değil, Çelebi Sultan Mehmed'e bırakan İsfendiyar Bey, Kastamonu'ya dönmüş ve bütün camilerde Mehmed Çelebi adına hutbe okutmuştur(1416).[9]

9. Âşıkpaşazâde, s. 89; Hayrullah Efendi, *Tarih,* VI, 88-89; Hammer, II, 131; Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA,* VII, 502.

1) CANİK BÖLGESİNİN ZAPTI

Osmanlılar'ın, Canik bölgesini ilhak etmek üzere uğraştıkları dönemde doğu sınırlarında Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletleri vardı. Bu iki devlet, devamlı olarak birbirleri ile mücadele edip bölge halkına zarar vermekte idiler. Hayatı boyunca Timur'a düşman olmuş ve onunla mücadele etmiş olan Karakoyunlu Devleti'nin beyi Kara Yusuf, Osmanlılar'ın dostu idi. Kara Yusuf, Erzincan'ı Akkoyunlular'dan alarak kendi adamlarından olan Pir Ömer Bey'e vermişti. Pir Ömer Bey, kendi sahasını genişletmek için Şarkî Karahisar Bey'i Melek Ahmed Bey'in oğlu Hasan Bey'i tehdid ederek burayı alıp kendi bölgesine katmak istiyordu. Bu tehdid üzerine Hasan Bey, yardım istemek üzere o dönemde Amasya valisi bulunan Şehzade Murad'a bir heyet göndermişti. Fakat henüz yardım gelmeden harekete geçen Pir Ömer bu beyi yakalayarak Şarkî Karahisar'ı da zapt etmişti. Bundan sonra biri Sivas, diğeri de Karahisar'a tabi iki Canik (bunlardan Samsun ve Çarşamba tarafları Sivas Canik'ine, Ordu tarafları da Karahisar Canik'ine aittir) bölgesinde de faaliyette bulunan Pir Ömer'in bu hareketi, Osmanlı Devleti'ni endişeye sevk etmişti. Nitekim, 1418 yılında Pir Ömer'in Karahisar Canik'ini, mahallî beylerden Alparslan oğlu Hasan'ın da Çarşamba taraflarını alması, nihayet Candaroğlu İsfendiyar Bey'in de Müslüman Samsun'u alarak Bafra Bey'i olan oğlu Hızır Bey'e vermesi, Çelebi Sultan Mehmed'in harekete geçmesine sebep olmuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi Sivas Canik'i mıntıkasında biri müslüman diğeri Cenevizliler'e bağlı olan ve kâfir (Gavur) Samsun denen, birbirine yakın iki Samsun vardı. Yukarıda belirtilen hadiseler cereyan ederken her iki Samsun'un alınmasına karar verilerek Amasya valisi Şehzade Murad'ın lalası Biçeroğlu Hamza Bey, Cenevizliler'in elindeki Samsun'a almaya memur edildi. Bu haberi duyan Ceneviz Samsun'u halkı, şehri ateşe verdikten sonra gemilere binip buradan ayrılır. Böylece bu Samsun, savaş olmadan ele geçmiş oldu. Bundan sonra da Müslüman Samsun kuşatma altına alınmıştı. Şehrin muhafızı İsfendiyar oğlu Hızır Bey, mukavemet edemeyeceğini anlayarak şehri bizzat sefere katılmış olan Çelebi Sultan Mehmed'e teslim eder. Çelebi Sultan Mehmed, Hızır Bey'e kardeşi Kasım Bey gibi kendisinin de Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmesini teklif etmiş ise de Hızır Bey, -aralarındaki düşmanlıktan dolayı- kardeşi ile bir arada bulunamayacağını belirterek özür dilemiş ve babasının yanına dönmüş-

tür(1419).

Çelebi Sultan Mehmed, Canik seferinden sonra Bursa'ya dönerken İskilip taraflarında bir Tatar cemaatine rastlar. Bunlar, Moğol istilası zamanında buralara getirilip yerleştirilmişlerdi. Padişah, bunların kim olduklarını ve reislerinin nerede bulunduğunu sorunca, kendilerinin Samagar Tatarlarından olduklarını, reislerinin de Minnet Bey adında biri olduğunu ve şu anda bir düğünde bulunduğunu söylerler. Bunun üzerine Çelebi Sultan Mehmed, "bakınız, ben harb ederken bu Tatar beyleri düğün peşinde koşuyorlar ve bab-ı hümayunumda görünmüyorlar" diyerek, ileride onlardan gelebilecek bir tehlikeye şimdiden mani olmak maksadıyla onların Rumeli'ye göç ettirilmelerini emr eder. Bu emir üzerine yol hazırlıklarına başlayan Minnet Bey, yanındaki bütün Tatarlarla birlikte Rumeli'ye geçer. Verilen emre göre bunların bir kısmı Filibe taraflarına, diğer bir kısmı da Arnavutluk havalisine iskân edileceklerdi. Emre uyularak, bunlardan bir kısmı Filibe civarındaki Konuşhisar mevkiine, bir kısmı da Arnavutluk tarafına yerleştirilmişlerdi. Filibe-İstanbul yolu üzerinde ve Filibe'ye yakın bir mesafede bulunan yere yerleştirilen ve sonradan Tatarpazarı adını alan bu yer, adı geçen Tatarlar tarafından kurulmuştur. Minnet Bey'in oğlu Mehmed Bey, sonradan burada cami, imâret ve kervansaray yaptırmıştır.[10]

C. İÇ İSYANLAR ve SİMAVNA KADISI OĞLU ŞEYH BEDREDDİN MAHMUD'UN İSYANI

Çelebi Sultan Mehmed devrinin en önemli hâdiselerinden birisi, Şeyh Bedreddin Mahmud ve taraftarlarının çıkardıkları isyandır. Şeyh Bedreddin, gerek memleket içinde, gerekse Kahire, Şam, Haleb gibi İslâm âleminin en namlı kültür merkezlerinde uzun zaman dolaşıp; ciddi ve parlak bir tahsilden sonra Hüseyin b. Ahlatî isminde bir zata intisâb ederek şeyhlik sıfatı almış olmasına rağmen, memleketin siyasî ve sosyal bünyesine vurmayı tasarladığı darbeyi vurabilecek yıkıcı bir zekaya sahipti. O, ilim ve irfan üstadlarının eğitim ve terbiye nimazlarını kırarak, yerleşmiş ve sağlam sistemleri ezip geçecek kadar sakat bir yol seçmişti. Bilgi bakımından

10. Canik seferi ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 89-91; Lütfi Paşa, s. 71-72; Hammer, II, s. 130-132; Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, VII, s. 502-503.

zamanının ileri gelenlerindendi. Onun bu özelliği -daha önce temas edildiği gibi- hayatını kurtarmış ve kendisine sürgün yerinde bile maaş bağlanmasına sebep olmuştu. Gerçekten Şeyh Bedreddin Mahmud, hem zahirî, hem de batınî ilimlerdeki vukuf ve ihatasıyla mümtaz ve müstesna bir mevki işgal etmişti. İslâm hukukunda zamanının imamı durumunda idi. Bu hususta "Câmiu'l-Fusûleyn" adlı eseri, onun değerini ortaya koyma bakımından yeterlidir. Bu eserinden önce fıkha dair "Letâifu'l-İşârât" isimli eserini yazmıştı. Şeyh Bedreddin'in, "Kitâbu't-Teshil" adı ile kaleme aldığı eseri, "Letâifu'l-İşârât"ın şerhidir. Şeyh Bedreddin bu eserini Edirne'de kadıasker iken yazmaya başlamış, 818 Cemaziyelâhir'in yirmi yedinci salı günü (3 Eylül 1415) İznik'te ikamet ederken bitirmişti. Bedreddin'in bu eserleri ulemaca muteber kabul edilmişlerdir. Şeyh Bedreddin'in tasavvuf sahasındaki görüşlerini ortaya koyan eseri, Vâridat adını taşımaktadır. Şeyh Bedreddin'in bunlardan başka eserleri de vardır.

Ülkeye tek başına hâkim olduğu günden beri Şeyh Bedreddin'in hareketlerini dikkatle takib eden Çelebi Sultan Mehmed, şeyhin başlattığı dinî, siyasî ve ictimaî mahiyetteki ayaklanmayı bastırmaya muvaffak oldu.

Şeyh Bedreddin, Mısır dönüşü Haleb, Konya ve Tire'de dolaşmaya başladı. Daha sonra Edirne'ye gidip ana ve babasına kavuştu. Burada, iki seneden daha fazla bir süre, Osmanlı tahtını kardeşleri ile paylaşarak saltanat sürmekte olan Musa Çelebi'nin takdirlerini kazanarak kadıaskerliğe tayin edildi. Fakat Çelebi Sultan Mehmed'in kardeşlerine galip gelmesi üzerine mevkiini kayb ederek İznik'e gönderildi. Göz hapsinde bulunmasına rağmen Şeyh Bedreddin burada rahat durmuyor, gizlice adamlarını yetiştiriyordu. Bu dönemde Bedreddin'e, hareketlerinin sorumluluğunu yüklenecek ve kendisine yol açacak bir âlet lazımdı. Bu gaye ile Bedreddin, İzmir körfezinin güney ucunda ve Sakız adasının karşısında Karaburun'da (Çeşme) (o zamanki adı ile Stylaryus dağı) üzerinde doğmuş, aşağı tabakadan birini seçti. Bedreddin bu adamda, kendi görüşlerini açıklayabilecek enerji ve heyecanı bulduğundan onu kendine kethuda, vekil ve dinî temsilci olarak seçti. Börklüce Mustafa denilen bu hızlı fanatik, derhal kendini baba ve ruhanî reis ilân etti. Bundan dolayı da taraftarları ona Dede Sultan adını verdiler. Bedreddin'e Torlak Kemal denilen bir yahudi de yardım etti. Bu yahudi, o zamanlarda Bedreddin'in görüşlerini yaymaya çalışan dervişlerin başına geçti. Onun görüşlerinin temeli, eşitlik ve fakr gibi insana cazip gelen sloganlara dayanıyordu. Buna göre kadınlar hariç olmak üzere her şeyde ortak-

lık vardı. Bu meczuplar şöyle diyorlardı:

"Ben, senin evinde kendi evim gibi otururum. Sen de benim elbiselerimi giyer, silahlarımı, arabalarımı kullanırsın. Sadece kadınlar müstesnadır."

Bu safhada Börklüce Mustafa, Aydın, Yahudi Torlak Kemal de Manisa taraflarında Rafızî Bâtınî bir Şia'nın tehlikeli hürriyeti ile faaliyetlerine başladılar. Bunlar, Şeriat çerçevesi içine alınmış ahlâk değerlerini hiçe sayarak beşer zaaflarına geniş müsaadeler tanımak, bir taraftan da ferdî mülkiyeti, din farkını ve evlilik müessesesi gibi kanunun teminatı altına alınmış sosyal barajları da aşıp cemiyete yeni bir nizam tanımak yoluna koyuldular.

Aydın ve Karaburun'da etrafına binlerce insan toplayan Börklüce Mustafa'nın muvaffakıyetleri, şeyhin İznik'te kalmasını tehlikeli bir duruma sokmuştu. Bunun için ailesini İznik'te bırakarak Sinop'taki İsfendiyar Beyi'nin yanına kaçtı. Gayesi, oradan Tatar iline geçmekti. İsfendiyar Bey, Çelebi Mehmed'den çekindiği için şeyhe müsaade etmedi. Bunun üzerine Şeyh Bedreddin, gizlice bir gemiye binerek Rumeli yakasına geçip Zagra'ya gider. Şeyhin, nüfuz dairesi burada gittikçe genişlemeye başlar. Şeyh, bir müddet sonra Zagra'dan Silistre'ye, oradan da Dobruca'ya geçer. Sonra da halkının çoğunluğu Şiî olan Deliorman'a yerleşir. Deliorman'dan her tarafa mektup ve adamlar göndererek büyük bir propaganda faaliyetine girişir. Âşıkpaşazâde'nin ifadesine göre o şöyle diyordu: "Bundan sonra padişahlık benimdir. Sancak isteyen gelsin, subaşılık isteyen gelsin velhasıl her arzusu olan gelsin. Ben, halifeyim Mustafa (Börklüce) da benim hizmetkârımdır."

Bedreddin ile sırdaşlarının gizli amaçları, Avrupa ve Asya'da bir hükümet kurmak olduğundan Hıristiyanları ve özellikle Rumları elde etmek istiyorlardı. Bu gayelerine erişmek için de dervişlerin görüşüne göre Hıristiyanların, Allah'a ibadet ettiklerini inkâr edenlerin kâfir olduklarını ilân ve kendilerine katılmak için gelen Hıristiyanları gökten inen melekler gibi bereketli kabul ediyorlardı. Gerçekten de Börklüce, Dukas'ın da dediği gibi gayr-i müslimi bol olan Karaburun (Çeşme) havalisinde Türklerden ziyade Hıristiyan ve Yahudilere taviz vererek o suretle bu cemaatleri başına toplayabilmişti.

İslâm tarihindeki, Batınî Hasan Sabbah hareketinin bir benzeri olarak karşımıza çıkan bu hadise, devletin temelini kökten sarsmaya yönelik bir hadise idi. Karaburun, Aydın ve Manisa çevresinde başlayan bu fesad hare-

ketinden haberdar olan Çelebi Sultan Mehmed, gerekli tedbirleri almakta gecikmedi. Fakat, başlangıçta bütün boyutları ile büyüklüğünün farkına varılamayan bu olay, Müslüman Türk kanına hayli pahalıya mal oldu.

Şiî karekterli olan bu isyanı bastırmak üzere harekete geçen Osmanlı hükümdarı, önce bölge beylerini bunların üzerine gönderecektir. Fakat bunların fazla bir varlık gösterememesi ve hatta maktul düşmeleri üzerine daha ciddi tedbirlerin alınması gerektiğine kanaat getirip Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ile taraftarlarını ortadan kaldıracaktır.

Anadolu'nun bu bölgesinde büyük bir tehlike olarak ortaya çıkan bu isyanı bastırmak üzere harekete geçen yeni Aydın Beyi Süleyman (Aleksandr) Bey'in mağlub ve maktul düşmesi üzerine, Manisa Sancak Beyi Kara Timurtaş Ali Bey, asilerin üzerine yürümüş ise de muvaffak olamamıştı. Bunun üzerine Amasya sancak beyi ve henüz on iki yaşında bulunan Şehzade Murad ile lalası Bâyezid Paşa, âsileri büyük bir bozguna uğratıp Yahudi Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa'yı öldürmüşlerdi. Öbür taraftan etrafına pek çok Hıristiyan ve Yahudiyi toplayan Şeyh Bedreddin, üzerine gönderilen kuvvetlere mukavemet edemeyerek teslim olmuş ve Serez'de bulunan Çelebi Sultan Mehmed'in yanına götürülmüştü. Mehmed Çelebi'nin emri ile kurulan bir ulema divanında durumu tesbit edilip toplum nizamını bozmakla suçlanan Şeyh Bedreddin Mahmud, gayet âdilane cereyan eden bu muhakemede, Türk İslâm birliğine karşı giriştiği bozguncu hareketin zararını kabul etti. Devrin en seçkin âlimlerinden müteşekkil bir mahkemenin karşısında suçunu kabul eden Şeyh Bedreddin için, Saadeddin Teftazanî'nin talebelerinden olan Heratlı Mevlânâ Haydar Acemî'nin verdiği "Malı haram, kanı helâl" fetvası üzerine 1420 yılında Serez pazarında idam edilmişti.

Dinî vecibelerin kalkması, kanunların bozulması, haramların helal kılınması, bazı kimseler için göz boyayan hoş müsaadelerdi. Fakat bunların hepsinden cazip olanı şüphesiz ki memleketin muayyen bir zümre arasında taksim edildi.

Gerçekten, sayıları binleri bulan, mürid ve dervişler üzerinde şeyhin nüfuzu o derece kuvvetli idi ki, bu adamlar, Allah birdir dedikten sonra peygamberliği sadece şeyhlerine lâyık görüyorlardı. Şeyhe ve halifelerine uyanlar arasında Türklerden çok Yahudi ve Hıristiyanlar görülüyordu ki, bu da onların bol huzur ve kolayca servet temini gibi vaadleri çok cazib bulmalarından ileri geliyordu. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi propa-

gandacılar, şeyhten aldıkları ilham ve hızla, kısa bir zamanda binlerce kişiyi ayaklandırmaya muvaffak olmuşlardı. Tarihî seyri ve neticesi ne olursa olsun, her kaynaşma ve ayaklanmada mühim olan birer figüran rolündeki yığınların çıkardığı gürültü değil, bu yığınların gizli veya aşikâr istek, ızdırap ve zaaflarını sezip bunları şahıs ve zümre menfaatleri adına kullanmasını bilen anarşi merkezlerinin gayesidir. Bu belirli ihtiraslar etrafında merkezleşen gayeler ise, sosyal şartların ve siyasî buhranların halk için sıkıntılar ortaya çıkardığı devirlerde meydana gelen hoşnudsuz ruh haletinden faydalanırlar. Nasıl ki, Babaî isyanları Selçuklu inkırazının ortaya çıkardığı sosyal bir çalkantının sonucu ise, Bedreddin Mahmud da sahne olarak aynı coğrafya parçasını seçip on yıldan fazla süren şehzadeler mücadelesinin doğurduğu siyasî ve ictimaî huzursuzluktan faydalanmasını bilmiştir.

Büyük bir mücadele ve gayret sonucu, iç yaraları sarıp memleket bünyesinin sağlığını iade eden Çelebi Sultan Mehmed'in bu vatana en büyük hediyesi, İkinci Sultan Murad gibi hükümdar namzedi bir şehzade yetiştirip bırakmasıdır.[11]

1) MUSTAFA ÇELEBİ'NİN İSYANI

Yıldırım Bâyezid'in oğullarından biri olan ve saltanat iddiasında bulunduğu için tarihlerde Düzme Mustafa denilen Mustafa Çelebi, Şeyh Bedreddin'den sonra devletin ikinci kez sarsılmasına sebep olmuştu. Onun, bu sarsıntıda oynadığı rol, Çelebi Sultan Mehmed'in vefatından sonra oğlu II. Murad'ı da meşgul edecektir.

Babası ile birlikte Ankara savaşına katılan Mustafa Çelebi (öl. 1422), Hamideli ve Teke sancağı askerlerinin başında bulunuyordu. Ankara savaşından sonra Musa Çelebi ile birlikte kayb olduğu söylenmiş, Yıldırım Bayezid'in ricası üzerine arattırılarak bulunmuştu. Kaynakların verdiği bilgiye göre Timur onu Semerkand'a götürmüştü. Timur'un ölümü üzerine şehzade Mustafa da diğer hükümdarların oğulları gibi serbest bırakılmıştı. Yorucu

11. Şeyh Bedreddin olayı ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 91-93; Dukas, s. 67-69; Hoca Saadeddin, I, 296-300; Lütfi Paşa, *Tarih*, s. 71-72; Hammer, II, 132-136; M. Şerafeddin Yaltkaya, "Bedreddin Simavî", *İA*, II, 444-446; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 360-367; Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 239-242.

ve zahmetli bir yolculuktan sonra Anadolu'ya gelebilen Şehzade Mustafa, Karamanoğlu Ali Bey'e ait Niğde'de bir müddet kaldıktan sonra kardeşi Musa Çelebi gibi İsfendiyar Bey'in yanına gider. Onun teşviki üzerine Eflâk Bey'i Mirçe ile bağlantı kurup o tarafa geçer. Fakat, küçük yaşta vefat ettiğine dair çıkarılan şayia ve Çelebi Sultan Mehmed'in siyasî teşebbüsü üzerine orada barınamayarak Bizans İmparatoru Manuel'e iltica edip ve ondan yardım ister. Kendi menfaatini gözönünde bulunduran İmparator, görünüşte Çelebi Mehmed'in dostu idi. Hatta ona bir evlad gözü ile baktığını bile söyleyerek ona bu yönde teminat vermişti. Fakat bütün bunlar, menfaat karşılığı idi. Gerçekten Manuel, Musa Çelebi'ye karşı, Çelebi Sultan Mehmed'e yardım etmişti. Çünkü o sıralarda Musa Çelebi İstanbul'u kuşatma altına almıştı.

Bu defa onun karşısına Yıldırım Bâyezid'in yaşça kendisinden daha büyük olan (bazı kaynaklarda küçük) ve saltanat iddiasında bulunan Mustafa Çelebi'yi çıkarmıştı. Mustafa, Manuel'e Osmanlı ülkesinden daha çok menfaat temin edeceği garantisini veriyordu. Bu sebeple İmparator Manuel bu defa Mustafa'nın tarafını tutmaya başlamıştı. Ulahlar'dan ve iki defa isyan edip iki defa da af edilen Niğbolu Sancak beyi İzmiroğlu Cüneyd Bey'den yardım gören Mustafa Çelebi, Teselya ve Selanik taraflarında faaliyete geçer. Burada faaliyette bulunmalarının sebebi de herhangi bir muvaffakıyetsizlik halinde derhal Selanik kalesine sığınabilmeleri içindi.

Çelebi Sultan Mehmed, Mustafa ve Cüneyd Bey'in giriştikleri hareketleri haber alır almaz derhal harekete geçer. Selanik mıntıkasında iki ordu karşı karşıya gelir. Yapılan muharebede Çelebi Sultan Mehmed galip geldiyse de Mustafa ve Cüneyd'i yakalayıp ortadan kaldıramaz. Çünkü mağluplar Selanik kalesine sığınmışlardı. Selanik valisi Dimitrios Laskaris Leondarios, bunlara izaz ve ikramlarda bulunarak onları teselli eder. Talihlerinin değişmiş olmalarından müteessir olmamalarını, cesaretlerini kayb etmemelerini ve Selanik'in Türklere teslimi tehlikesi olsa bile, kendilerini Mehmed'e teslim etmeyeceğini bu bakımdan müsterih olmaları gerektiğini söyler. Onlar da Dimitrios'un teselli veren bu sözlerinden cesaret alarak rahat bir nefes aldılar.

Selanik valisi Dimitrios'un, kaçakları, koruması altına alması üzerine Çelebi Sultan Mehmed, maiyeti erkanından birisini Selanik valisi Dimitrios Laskaris'e göndererek:

"Bizans imparatoru ile aramızda mevcut olan bozulmaz dostluk ve

sevgiyi pek iyi bilirsin. Bu dostluğu bozmaya ve Bizanslılara büyük zararlar yapılmasına sebep olma. Bizimle Bizanslılar arasında nifak ve düşmanlık sokmaya çalışma. Bunun için avlamakta olduğum avı bana teslim et. Bunu yapmayacak olursan, dostluğu bırakarak düşmanlığı ele alacağım. Kısa bir zaman içinde şehri zapt edip halkını esir edeceğim, senin hayatına da son verip düşmanlarımı avucumun içine alacağım." dedi. Bu açık tehdide karşılık Selanik valisi Dimitrios Leondarios şu yumuşak cevabı verir:

"Ey padişah, pekâla bilirsin ki, ben despot değil bir kulum. Yalnız Bizans İmparatorunun kulu değil, aynı zamanda senin de kulunum. Zira sen, onun evladı makamındasın. Tarafınızdan sadır olan bu emrin icrası ve neticeye erdirilmesi size ait bir keyfiyettir. Halbuki benim de vazifem cereyan eden hali imparatoruma haber vermektir. Şunu da biliniz ki, imparatorun himayesine sığınan ve bir atmacanın takip ettiği keklik gibi, hayatını kurtarmak isteyen zât, alelâde Türklerden biri değildir. Haber aldığıma göre o senin kardeşindir. Zaten alelâde biri olsa dahi yine imparatorun izni olmadıkça onu size veremezdim. Bu sebeplerden dolayı âbidane istirham ediyorum, biraz sabr ediniz. Ben, şu dakikada cereyan eden vak'aları imparatora yazıyorum. Bu hususta emir vermek ona aittir. Ben ise verilecek emri ifa edeceğim."[12] diyerek padişahtan özür diler.

Validen bu şekilde bir cevap alan Çelebi Sultan Mehmed, imparatora müracaat ile Mustafa Çelebi'nin kendisine teslim edilmesini ister. Bu istek karşısında Bizans İmparatoru Manuel, Çelebi Mehmed'e gönderdiği mektubunda:

"Sen benim evladım, ben de baban makamında olmayı kabul ederek ahd ettik. Eğer ettiğin yemini tutmak istemiyorsan haksız olanı Allah'ın adaleti cezalandırır. Bana iltica edenleri teslim hakkındaki teklifini yapmak değil, dinlemek bile istemem. Bununla beraber, biz Hıristiyanların itikad ettiğimiz ekanim-i selâse (Hıristiyanlık'taki üçlü ilâh sistemi)'ye yemin ederim ki, hükümdarlığın devam ettikçe ve sen hayatta bulundukça mülteci Mustafa ile arkadaşı Cüneyd hapishaneden çıkmayacaklardır. Sen bu dünyadan göç ettikten sonra talihleri ne ise o olsun. Eğer işin böylece halline razı değilsen istediğin gibi hareket et."[13] sözleri ile Mustafa ve Cüneyd'in teslim edilmesi teklifini red eder. Bu arada, Selanik valisinden de Mustafa ile Cüneyd'in kendisine gönderilmesini ister.

12. Dukas, s. 71-72.

13. Mektubun tam metni için bk. Dukas, s. 72-73.

Mektuptaki ifadelerden anlaşıldığına göre İmparator, gerek Sultan Mehmed, gerekse ondan sonra gelecek olan Osmanlı hükümdarlarına karşı bunları, hem bir koz, hem de bir emniyet sebabı olarak kullanmak arzusunu taşımaktadır. O, bu arzusunu açıkça dile getirmese bile "hükümdarlığın devam ettikçe..." demek suretiyle zımnen buna işaret etmektedir.

Sultan Mehmed, daha ileri gitmeyerek imparatorun teklifini kabul eder görünür. Selanik kuşatmasını da kaldırarak Edirne'ye döner. İmparator, İstanbul'a getirilen Mustafa ile Cüneyd'i ve maiyetlerindeki otuz üç kişiyi Limni adasına gönderir.

Bu mültecilerin masrafları için Osmanlı Devleti, her sene üç yüz bin akça vermeyi, buna karşılık imparator da Çelebi Mehmed hayatta kaldığı müddetçe Mustafa'yı serbest bırakmamayı ve Mehmed'in haleflerinin Bizans'a karşı takınacakları tavra göre hareket etmeyi taahhüd ediyorlardı.

Bu hadiselerden sonra Çelebi Mehmed, Mustafa Çelebi'ye yardım edip asker veren Eflâk topraklarına akınlar yaptırmak suretiyle intikamını almış oluyordu.

Çelebi Sultan Mehmed, 1420 yılında İstanbul yolu ile Anadolu'ya geçmek üzere gelir. Bu arada Bizans casusları, padişahın Anadolu'daki işlerini bitirdikten sonra İstanbul'u almak üzere kuşatacağı haberini getirmişlerdi. Bu haber üzerine Bizans'ın bazı ileri gelenleri, padişah İstanbul yolu ile Anadolu'ya geçerken yolda yakalanıp tevkif edilmesini imparatora teklif ettiler. Fakat İmparator Manuel, bu teklifi kabul etmez. Bununla beraber bu haber yüzünden ihtiyatî bir tedbir olmak üzere Çelebi Sultan Mehmed'i karşılamak için çocuklarını da göndermez. Ama Bizans ileri gelenlerinden birçoğunu padişahı karşılamak ve hediyeler takdim etmek üzere gönderir. Elçiler, Çelebi Mehmed'i şehir dışında karşılayarak Boğaz kenarında Çifte sutun (Beşiktaş) denilen yere kadar kendisine refakat ederler. Dolmabahçe ve Tophane sahillerine gelen padişahı, burada üç sıra kürekli kadırgada bulunan imparator bizzat kendisi karşıladı. Padişaha tahsis edilen gemi ile imparatorun gemisi yanyana olmak üzere Üsküdar'a geçtiler. Çelebi Sultan Mehmed, burada karaya çıkarak çadıra iner. Akşam olunca maiyyeti ile birlikte İzmit tarafına hareket ederek Bursa'ya gelir.[14]

---

14. Düzme Mustafa olayı ile ilgili geniş bilgi için bk. Dukas, s. 71-73; Hammer, II, 139-141; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 367-372.

D. MEHMED ÇELEBİ'NİN VEFATI

Mehmed Çelebi, kışı Bursa'da geçirdikten sonra 1421 yılı ilkbaharında Gelibolu yolu ile Edirne'ye döner. Bir ara Edirne civarında tertiplediği bir av sonunda ormandan çıkan bir domuzu takip ederken ani bir felç geçirerek baygın bir şekilde attan düşer. Derhal Edirne sarayına taşınan Mehmed Çelebi'nin durumundan şüphelenen asker, büyük bir heyecana kapılmış ise de bu heyecanı yatıştırmaya muvaffak olan devletin ileri gelenleri onu hayatta ve sağlıklı imiş gibi gösterebilmişlerdi. Hükümdarlarının hayatta ve sağlıklı olduğunu gören asker ise sevinmişti.[15]

Padişahın hastalandığı Bizans İmparatoru Manuel tarafından haber alınınca, güya hatır sormak için bir elçi göndermişti. Çelebi Sultan Mehmed, gelen Bizans elçisini kabul etmemiş ve birkaç günden beri hasta olduğunu, bu bakımdan iyileştikten sonra görüşebileceklerini söylemişti. Fakat bu hastalıktan kurtulambayacağını anlayınca vezirleri olan Bayezid, İbrahim ve Hacı İvaz Paşaları davet ederek kendileri ile gizlice görüşmüştü. Bu görüşmede, Amasya valisi olan büyük oğlu Murad'ın hemen davet edilip hükümdar ilan edilmesini vasiyet etmişti. Bu vasiyetinde ayrıca, hükümdar olacak olan oğlu Murad'ın, küçük kardeşlerini öldürmemesi için de bunların imparatorun yanına gönderilmesini bildirmişti. Bu görüşmeden sonra Murad'a haber verip onu davet etmek üzere Elvan Bey süratle yola çıkarılmıştı. Kararın ertesi günü hastalığı son haddine vararak akşam üzeri vefat etti. Cemaziyelevvel 824 (Haziran 1421) tarihinde meydana gelen vefatın günü hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Behcetu't-Tevârih'te bu tarih 23 Cemaziyelevvel 824 (26 Mayıs 1421) olarak gösterilmektedir.[16]

Çelebi Mehmed'in, Murad'ın derhal getirilmesini istemesi, ölümü halinde kardeşi Mustafa Çelebi'nin imparator tarafından salıverilmesi endişesi idi. Çünkü imparator ile yapılan antlaşmada kendisi hayatta bulunduğu sürece kardeşinin salıverilmemesi şeklinde idi. Halbuki kendisinin ölümü ile bu şart ortadan kalkmış oluyordu. Bu yüzden de onun ölümü gizli tutulmuştu. Âşıkpaşazâde'nin ifadesine göre asker padişahı görmek istemiş, devlet erkanı ise bir hekimin tedbiri sayesinde onu sağmış gibi askere göstermeye muvaffak olmuştu.[17] Bu arada imparator tarafından padişaha gönderilen

15. Dukas, s. 75; Hayrullah Efendi, VI, 92.

16. Âşıkpaşazâde, s. 94-95; Hayrullah Efendi, VI, 92-93.

17. Âşıkpaşazâde, s. 95.

Leondari Dimitrios, aradan uzun bir süre geçtiği halde huzura kabul edilmediği için şüphelenmiş ve sonunda bir vasıta ile padişahın öldüğünü öğrenmiş. Bu haberi derhal İstanbul'a bildirmek için yola çıkardığı birkaç ulak, yolların tamamen tutulmuş olmasından dolayı gidememişlerdi. Fakat Leondari, deniz yolu ile padişahın ölüm haberini imparatora iletmeye muvaffak olmuştu.

Çelebi Sultan Mehmed'in cesedi tahnit edilerek sarayda muhafaza edildi. Böylece hem asker hem de halk kendisini hayatta biliyordu. Bu arada Murad'ın Bursa'ya doğru yola çıkması bekleniyordu. Murad'ın Bursa'ya geldiği haberi üzerine padişahın Anadolu'ya bir seferinin olacağı, fakat rahatsız bulunduğu için yalnız başına gideceği söylenerek cenaze Anadolu sahiline geçirildi. Onun ölümünü bildirmemek için pek çok tedbir alındı. Böylece vefatı yaklaşık 40 gün kadar saklanabildi. Padişahın cesedi, Bursa'da daha önce inşa ettirdiği Yeşil Türbe'ye defn edildi. Çelebi Sultan Mehmed'in bu tarihte 43 veya 47 yaşlarında bulunduğu kabul edilmektedir.[18]

Kaynakların verdiği bilgiye göre Çelebi Sultan Mehmed, beyaz yüzlü, kara gözlü, kara ve çatık kaşlı, sık sakallı, açık alınlı, geniş omuzlu, orta boylu, uzun kollu ve güler yüzlü bir hükümdardı. Osmanlı Devleti'ni tek bir idare altında topladıktan sonraki hükümdarlığı hicrî tarihle 7 sene 11 ay ve birkaç gün, miladî takvim ile de 7 sene 8 ay ve birkaç gün olmaktadır.[19]

Çelebi Mehmed'in özelliklerini kaynak eserlere istinaden veren Uzunçarşılı, onun hakkındaki kanaatlerini şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Çelebi Mehmed, ne babası Bâyezid ve kardeşi Musa Çelebi gibi sert, ne de diğer kardeşi Süleyman Çelebi gibi yumuşak ve kayıtsız idi. O, makul hareket eden, sabırlı, azim ve irade sahibi, sözüne ve vaadine sadık, nazik, vakur ve ciddi bir hükümdardı. Yalnız dostuna değil, düşmanlarına da kendisini sevdirerek itimat telkin etmiş ve kendisini saydırmıştır. Çelebi Mehmed hakkında Osmanlı tarihlerinden başka yabancı kaynaklar da iyi şehadette bulunmaktadır. Zamanının olayları gözden geçirilince bu kanaatte isabet olduğu anlaşılır. İyi görüşü, vaziyeti kavrayarak istediğini ve vaziyeti

18. Âşıkpaşazâde, s. 95; Dukas, 76-78; Lütfi Paşa, s. 74-75; Hammer, II, 143-144; Hayrullah Efendi, VI, 94-95.

19. Şükrüllah, s. 62; Solakzâde, I, s. 169; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicu'l-Vukuat*, I, 36; Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, VII, 505 .

ona göre ayarlaması, duruma göre uysal davranarak ileri gitmeyişi, seri hareket etmesi de kendisini en tehlikeli gailelerden başarı ile çıkarmıştır. Küçük-büyük 24 muharebede bulunarak kırka yakın yara aldığı rivayet edilmektedir. (Netâyicu'l-Vukuat, I, 36)."[20]

Annesi, Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun olan Mehmed Çelebi, Osmanlı Devleti'ni, karşılaştığı büyük bunalımlardan başarı ile kurtaran bir şahsiyettir. O, şehzadeler mücadelesinden galip çıkarak devletin birliğini sağlamıştı. Onun en büyük emeli, babası zamanındaki toprakları tekrar ele geçirmekti. Bu gaye için çaba sarf etmiş ve büyük ölçüde de muvaffak olmuştu. Daha önce sözü edilen Venediklilerle yapılan deniz muharebesi bir tarafa bırakılacak olursa Bizans ve diğer devletlerle dostane faaliyetlerde bulunmuştur. O, Memlûklular ile de dostça geçinmişti. Karamanoğlu Mehmed Bey'in 822 (1419) yılında Memlûk ordusu tarafından esir edilerek Kahire'ye götürülmesi üzerine, Karamanlılar'ın, Kayseri'nin zaptı konusundaki teşviklerine aldırmayan Mehmed Çelebi, dostluğu bozmamış ve sonucu belli olmayan bir maceraya atılmamıştır. Yerli ve yabancı hemen bütün kaynaklar, Çelebi Mehmed'in dirayetinden, sebatkârlığından ve iyi ahlâkından bahs ederler. Hammer, onun hakkında şunları yazar:

"Hayır ve din işleri ile ilgili müesseseler meydana getirmekte şöhretli Selçuk sultanı Birinci Alaeddin ile boy ölçüşebilecek olan Birinci Mehmed; din âlimleri ve genellikle Kur'an'a gönül vermiş olanlar hakkındaki cömertliği bakımından da Mısır sultanları ile rekabet edebilir. Osmanlı hükümdarları arasında ilk defa olmak üzere Anadolu ve Suriye yolu ile Mekke ve Medine'ye giden hacılar kervanı ile bu iki kutsal şehrin fakirlerine dağıtılmak üzere "Sürre" adı ile altın olarak bir miktar akça gönderen odur."[21]

---

20. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicu'l-Vukuat*, I, 36; Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, VII, 505.

21. Hammer, II, 148. Hammer'in bu ifadesinde belirttiği gibi Osmanlı hükümdarları içinde ilk defa sürre gönderenin Çelebi Sultan Mehmed olduğunu belirten Osmanlı tarihçilerine karşılık elimizde bulunan başka bir eserde şu ifadeler görülmektedir: "791 senesinde Selatin-i izam-ı Osmaniye'den Haremeyn-i şerifeyn hademe ve şürefa ve sâdat ve ulemasına ibtida Edirne'den 80.000 altın sürre irsal buyuran (gönderen) Cennetmekân "Gazi Yıldırım Bâyezid Han" tâbe serahu hazretleridir." Buna göre Osmanlılar'da ilk sürre Çelebi Sultan Mehmed'in babası Yıldırım Bâyezid tarafından gönderilmiş olmaktadır. Aynı eser, 816 (1413) senesinde Çelebi Sultan Mehmed'in gönderdiği sürrenin 14.000 altın olduğunu ifade etmektedir. Geniş bilgi için bk. Muhammed el-Emin el-Mekkî, *Hulefa-ı İzâm-ı Osmaniye hazeratının Haremeyn-i Şerifeyn'deki Âsar-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Humayunları*, İstanbul 1318, s. 19.

Günümüz yabancı tarihçilerinden biri olan Norman İtzkowitz, Çelebi Sultan Mehmed'den bahs ederken şunları söylemekten kendini alamaz:

"Tek yönetici olduğu zaman I. Mehmed'in (1413-1421) hükümranlığının başarısını belirgin kılan ihtiyatlıktı. Timur'un oğlu Şahruh'un gücü geri plânda ağırlığını hissettirdiği sürece Mehmed, topraklarını geri almış bulunan Anadolu beylerine karşı askerî harekata girişemezdi. Osmanlı tahtında gözü olanların, Bizans desteğine tabi olmaları sebebiyle de Kostantiniye ile ilişkilerini yumuşak tuttu. İç isyanlar, taht kavgaları ve idarî meselelerle sürekli taciz edilen Mehmed, başarıya götürmeyi düşündüğü yeniden yapılanma teşebbüslerini engelleyecek herhangi bir genel Avrupa tepkisini canlandırmama dikkatini gösterdi. Böylelikle onun kısa, ama hayatî önemdeki hükümdarlığı, Osmanlı topraklarının tamamen çözülmesini önleyen bir koruyuculuk faaliyeti olma başarısına erdi."[22]

Bazı tarihçiler tarafından devletin ikinci kurucusu olarak kabul edilen Çelebi Sultan Mehmed, çocuk denecek yaştan beri üzerine almak zorunda kaldığı büyük mesuliyetlerden dolayı son derece yıpranmıştı. Vücudunda kırk kadar muharebe yarası taşıyordu. Bitmek tükenmek bilmeyen gailelerle karşılaşmış ama bütün bu gailelerin hakkından gelmesini bilmiştir. Bununla beraber babası Yıldırım Bâyezid'in son yıllarda eriştiği güce erememişti.

Çelebi Sultan Mehmed'in en büyüğü Murad olmak üzere Mustafa, Kasım, Ahmed, Yusuf ve Mahmud adlarında altı oğlu ile yedi kızı olmuştur. Oğullarından Kasım ve Ahmed, hükümdarın kendisi hayatta iken vefat etmişlerdi. Çelebi Sultan Mehmed vefat ettiği zaman Murad Amasya'da, Mustafa da Hamideli (Isparta)'nde sancak beyi olarak bulunuyorlardı. Yusuf ile Mahmud ise henüz küçük yaşlarda idiler. Isparta sancak beyi Mustafa, İkinci Murad'ın hükümdarlığı zamanında saltanat iddiasına kalktığı için İznik'te yakalanarak boğdurulmuştu. Yusuf ile Mahmud ise ileride taht kavgalarına sebebiyet vermemeleri için gözlerine mil çekilerek kör edilmişlerdi. Fakat daha sonraları Bursa'da çıkan bir veba hastalığında ikisi de vefat etmişlerdi.

Çelebi Mehmed'in yedi kızından Selçuk, Hafsa, Sultan, Ayşe ve Hatice hatunların ad ve durumları bilinmekte ise de diğer iki kızının adı henüz bilinememektedir. Bunlardan Selçuk Hatun, Candaroğulları'ndan İsfendiyar

22. İtzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, s. 43-44.

Bey'in oğlu İbrahim Bey ile evlenmişti. İbrahim Bey'den çocukları olan Selçuk Hatun, kocasının ölümü üzerine Bursa'ya dönmüştü. 890 (1485) yılında epey yaşlanmış olarak vefat etmiştir. Hafsa Hatun, Çandarzâde veziriâzam İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud ile evlenmiş ve 847 (1443)'ten sonra Hacca giderek Mekke'de vefat etmiştir. Sultan Hatun, İsfendiyar Bey'in diğer oğlu Kasım Bey ile evlenmiştir. 848 (1444) de vefat etmiştir. Çelebi Mehmed'in diğer kızlarına gelince bunlar, İkinci Murad'ın hükümdarlığı zamanında Karamanoğulları'ndan İbrahim, İsa ve Ali Beyler ile evlenmişlerdi. Kızlardan biri de Varna muharebesinde şehid olan Karaca Bey ile evlenmiştir.[23]

E. SULTAN MEHMED'İN HAYRATI

Çelebi Sultan Mehmed, kendisinden önceki Osmanlı hükümdarları gibi vatandaşlarını (tebeasını) gözeten, onlar için imkânlar hazırlamaya çalışan bir hükümdardı. Bu bakımdan günün ekonomik, sosyal ve dinî şartlarının gerektirdiği ihtiyaçları karşılamak için gayret sarf ediyordu. Bunun içindir ki o, fakir, kimsesiz ve hatta yolcuları doyurmak için imâretler inşa ediyordu. O, sadece bununla da iktifa etmiyor, aynı zamanda ve özellikle cuma günleri fakirlere ve yoksullara yemek yediriyordu. Nitekim Hoca Saadeddin Efendi'nin "her cuma günü fukarayı it'am ve ehl-i ihtiyaca in'am-ı amm edüb"[24] dediği Çelebi Sultan Mehmed, cami, medrese ve çarşılar inşa edip onlara vakıflar tahsis ediyordu. O, babası Bâyezid ve dedesi Murad gibi kendisinden önce geçen hükümdarlar gibi devletin iki başkenti olan Bursa ve Edirne'yi camilerle süslemişti. Cülusundan kısa bir müddet sonra, Edirne'de Emir Süleyman'ın temelini attığı, Musa Çelebi'nin ancak pencerelere kadar inşa ettirebildiği camiyi (Eski Cami) tamamlamıştı. Filibe yolu üzerinde ve Meriç sahiline yakın bir yerde inşa edilen bu camiye vakf olmak üzere de Edirne'deki Bedesten inşa ettirilmişti. Evliya Çelebi, gerek Ulu Cami diye isimlendirdiği bu cami (Eski Cami), gerekse bundan önceki cami hakkında şöyle demektedir::

23. Çelebi Sultan Mehmed'in çocukları hakkında daha geniş bilgi için bk. Şükrüllah, s. 62; Âşıkpaşazâde, s. 94; Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, VII, 506; M. Çağtaay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 11-13.

24. Hoca Saadeddin, I, 304.

"Edirne'de bundan ulu ve ruhaniyetli cami yoktur. Gerçi bundan kadim Mihal köprüsü dibinde Yıldırım Han Camii vardır. Fakat Timur-ı bî nûr (Nursuz Timur) hadisesinde bu cami na tamam kalmağla onu da Çelebi Sultan Mehmed itmam edüb sevabını babası Yıldırım Han ruhuna hibe etmişti."[25]

Sultan Mehmed, dedesi Murad Hüdavendigâr'ın Bursa'da başlatıp Yıldırım Bâyezid'in yarım bıraktığı büyük ve haşmetli camii de tamamlatmıştır. Büyük harcamalarla ortaya çıkan bu cami, yirmi beş bölmeye ayrılmış olup bunlardan yirmi dördü birer kubbe ile örtülmüştür. Yirmi beşincinin ortasında yüksek ve çevresi yirmi ayak tutan yuvarlak bir pencere vardır. Pencerenin altına cami içinde geniş ve kare şeklinde bir havuz tesadüf eder. Bursa Camii, İstanbul ve Edirne camilerinden bu havuzla ayırd edilir. İstanbul ve Edirne'deki camilerden hiç birinin yukarıdan penceresi olmadığı gibi berrak ve devamlı akan bir suyun verdiği serinlik te yoktur. Eskiden, kuşların cami içine girip yuva yapmalarına engel olmak üzere açık olan yerlere bakır tellerden bir kafes yapılmıştı. Havuzda da dülger balıkları yüzermiş. Minberin oymaları çiçek, meyve, yaprak ve hatta ince işlenmiş elbise yakaları şeklinde idi. Osmanlı ülkesinin mukaddes mabedleri arasında sadece Sinop Camii'nde buna benzer bir minber vardı. Temeller, dibinden bir insan boyu kadar yaldızlanmıştı. Duvarlara da "el-Esmau'l-Hüsna" nakş edilmişti. Binanın iki ucunda iki minare yükselir.

Sultan Mehmed, Bursa ve Edirne'de iki büyük camii tamamlatınca, Asya'daki merkezinde yeni bir cami yaptırmaya başladı. Yeşil-İmâret Camii adı ile şöhret bulan bu mabed, gerek yapılışında kullanılan mermerlerin az bulunuşu, gerek onu süsleyen oymaların inceliği bakımından, Bursa şehrinin başlıca güzelliklerinden biridir. Bu camiin duvarlarının bütün cephelerindeki renkli mermerler, kapı ve pencerelerin içine takıldığı kırmızı mermerler üzerine işlenmiş yazılar, kapı süsleri göz alıcıdır. Camiin içini bezeyen çiniler de pek nefistir. Bunların üzerine yazılmış Kur'an âyetleri fevkalâde güzeldir. Kırmızı mermerden oyulmuş mihrabın zerafeti, karşısındaki kapının güzelliği ile boy ölçüşebilir. Zamanında kubbeler ile minareler yeşil çini ile kaplanmış olduklarından, bu çiniler güneşte zümrüt gibi parlar ve yapıya periler sarayı görünümünü verirmiş. Bundan dolayı bu cami Yeşil imâret adını almıştır.

Caminin yanında Çelebi Sultan Mehmed'in türbesi bulunur. Sekiz

25. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, III, 430.

köşeli bir şekilde olan bu türbe, çok güzel bir bahçenin ortasındadır. Yapının duvarları, dıştan ve içten yeşil çini ile kaplanmıştır. Bunun sekiz yönünde, gök renginde bir zemin üzerine gümüş harflerle yazılmış Kur'an âyetleri bulunmaktadır. Bu iki yapının yakınında Birinci Mehmed, bir medrese ile yoksullar için bir imâret tesis ve her ikisine de padişahlara layık bir cömertlikle gelir (vakıf) tayin etmiştir.

Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Camii, bu padişahın sultanlık çağının bir belirtisi olarak günahtan sakınma ve sanat sevgisinin maddi ve devamlı bir delilidir. Sultan Mehmed'e "Çelebi" ünvanının verilmesi onun buyruğu ile yapılan anıtlardaki sanat sevgisinden ve ince zevkten dolayıdır. Bu mânâda kendisine "Çelebi hükümdar" denmiştir.[26]

26. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 93; Hammer, II, 145-148; Solakzâde, I, 181; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicu'l-Vukuat*, I, 35; Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, VII, 505.

A. SULTAN İKİNCİ MURAD

1404 Haziran'ında Amasya'da dünyaya gelen Murad, babası Çelebi Sultan Mehmed (Birinci Mehmed)'in vefatı üzerine daha 17 veya 18 yaşında bir delikanlı iken Osmanlı tahtına geçip idareyi eline almak zorunda kaldı. İleride de temas edilip görüleceği gibi onun yönetimde bulunduğu dönem, idarî, mülkî ve hukukî mekanizmanın istikrarlı bir şekilde intizam ve ahenkle yürüyen bir devir olmuştu. Bununla beraber hâlâ Timur âfetinden kalma ve işlemekte bulunan bazı yaraların bulunduğuna işaret etmek gerekir.

Yaş bakımından çocukluktan henüz çıkmış olan İkinci Murad, hem savaş sanatında hem de siyasî deha ve anlayışta çocukluktan çok uzaktı. Gerçekten henüz on iki yaşlarında iken Şeyh Bedreddin Mahmud isyanının bastırılmasında oynadığı önemli rol, babası Çelebi Mehmed'in, oğlunun yaşına göre vaktinden önce tahta çıkabileceğini ve buna lâyık olabileceğini sezdiği belirtilmektedir. Bunun için de hükümdar, oğlunun, hükümdarların görmesi gereken eğitimden geçirilmesini istemiş, veliahdın savaşlar ve iktidarın zorlukları ile karşılaşmasını arzulamıştır. Oğlunun erken yaşlarda tahta geçmesi, babasının tasarılarına da uygun düşüyordu. Genç yaşı, yakışıklılığı, ilişkilerindeki zerafet ve nezaket, göğüs göğüse olan savaşlardaki mahareti, kendisinden daha yaşlı ve tecrübeli savaşçılar ile bilhassa vasisi durumundaki Bâyezid Paşa ile yaptığı tartışmalarda son derece yumuşak başlı davranması ve çocuksu görünüşüyle askerlerinin onu hem kalpten sevmeleri, hem de kudretine saygı göstermeleri, İkinci Murad'ı ordunun yegane hâkimi durumuna getirmişti. Babasında görülen muntazam yüz hatları, olduğu gibi oğluna da geçmişti. Onun manevî etkisine yakışıklılığından ileri

gelmiş bir tesir de eklenmişti. Velhasıl, bir milletin, kendi başında bulunan hükümdarda görmek istediği, tabiatın tacı olan yakışıklılık, bütünüyle İkinci Murad'da toplanmıştı.[1]

Şehzade Murad, 1410 yılına kadar Amasya sarayında kaldı. Sonra babası Çelebi Mehmed ile Bursa'ya, 1413'te de Edirne'ye gitti. 12 yaşına girince Rum vilayeti beyliği ile Amasya'ya geldi. Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve Osmancık bölgelerini içine alan Rum veya Danişmendiye vilayeti, Osmanlılar'ın doğu sınır vilayeti olup o dönemlerde fevkalâde bir önemi haiz idi. Bu yüzden Osmanlı sultanı, şarktaki gelişmeleri çok dikkatle takip etmek zorunda idi. Çünkü burada, küçümsenmeyecek miktarda Türkmen ve Moğol göçebeleri vardı. Bunları, merkezin kontrolü altında tutabilmek pek kolay bir iş değildi. İşte Çelebi Sultan Mehmed, büyük oğlu Murad'ı lalası Yörgüç Bey ile bu mühim vilayetin başına gönderiyordu. Tayininden bir yıl sonra Murad, idaresinde bulunan Amasya kuvvetleri ile Börklüce Mustafa isyanını bastırmak üzere Saruhan ve İzmir taraflarına hareket emrini almıştı[2].

Babası tarafından, ileride hükümdar olabilecek şekilde yetiştirilen Murad, babasının ölüm haberini alınca Amasya ile Bursa'yı birbirine bağlayan uzun yolu süratle aşıp Bursa'ya yetişir. Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünden ancak o zaman haberdar olan Yeniçeriler, yeni sultanı karşılamak üzere şehrin dışına çıkarlar. Yeniçeriler, onunla birlikte saraya kadar gelip huzurunda geçit resmini tamamladıktan sonra bağlılıklarını bildirirler. Bursa'da, devlet ileri gelenleri ile yeniçeriler tarafından kendisine bey'at edilen Murad Bey, babasının cenazesini muhteşem bir törenle Yeşil Cami yanındaki türbesine defn ettirip bir hafta yas tutulmasını emr eder. 25 Haziran 1421'de, babasının ölümünden kırk gün sonra Osmanlı tahtına geçip hükümdar olan Murad'a, Yıldırım Bâyezid'in damadı Şeyh Emir Buharî hazretleri kendi eliyle kılıç kuşatıp hükümdarlığını ilan eder. Hükümdar olduktan sonra çevresinde bulunan beylikler ile politik bakımdan önemli olan Karaman, Germiyan, Menteşe, Dulkadir, İsfendiyar beyleri ile Mısır Sultanı, Akkoyunlu ve Karakoyunlu emirleri, Hindistan hükümdarı, Alman İmparatoru, Macar Kralı Sigismond, Bizans İmparatoru ile Eflâk ve Boğdan Voyvodaları, Sırp ve Bosna Kralları, Mora Despotu ve Venedik Cumhuri-

1. Alphonse de Lamartine, *Türkiye Tarihi,* Hazırlayan M.R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, nr. 39, II, 309.

2. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Çelebi Sultan Mehmed dönemi.

yeti gibi devletlerin tamamına özel elçiler ile mektuplar gönderip kendisinin Osmanlı tahtına geçip hükümdar olduğunu bildirir.

Tahta geçtiği sırada babası gibi barış temayülünde olduğu anlaşılan Sultan İkinci Murad'ın bu barışçı arzusu, özellikle Bizans tarafından farklı bir anlayışla yorumlanacaktır. Bu sebeple Bizans, hemen hemen her zaman olduğu gibi, bu sefer de, saltanat değişikliğinin meydana getireceği nazik durumdan yararlanmaya yeltendi.

Sultan Murad'ın, Osmanlı toplumunu taht hakkında tereddüde düşürecek yaşta başka erkek kardeşi yoktu. Onun, iki kardeşi, daha babalarının sağlığında ölmüşlerdi. Sadece çocuk denebilecek yaşta iki küçük kardeşi kalmıştı. Bunlar da daha sonra vebadan öleceklerdi.

Daha önce de temas edildiği gibi, Müslüman ve Hıristiyan devletlere elçiler gönderen Sultan II. Murad, Karaman Beyi ve Macarlarla birer barış antlaşması yapar. Barışı seven bir kimse olarak Sultan Murad, bu duygusunu her zaman açığa vuruyordu. Fakat Bizans devlet adamlarının Osmanlılar'daki saltanat değişikliğinin meydana getirebileceği ilk günlerdeki şaşkınlık havasından faydalanmak istemeleri, Sultan Murad'ı mücadeleye hazırlanma mecburiyetinde bıraktı. Bizans'tan, Sultan Murad'ı tebrik için gönderilen elçiye verilen gerçek talimat, Mustafa Çelebi (Düzme Mustafa)'nin elde bulunuşundan istifadeyi temindi. İmparator Manuel, bir koz olarak elinde tuttuğu Mustafa Çelebi vasıtasiyle Murad'dan bazı menfaatler temin etmek istiyordu. Buna göre, imparatorun elçisi Çelebi Sultan Mehmed'in vasiyetine istinaden Murad'ın, küçük kardeşlerinin kendisine teslim edilmesini ister. Çelebi Sultan Mehmed'in iki küçük oğlunun (Yusuf ve Mahmud) Bizans'a gönderilme işi, sadece bir vasiyet olduğuna göre iki devlet arasında taahhüde bağlı olmayan bir mesele idi. Bunu bir hak isteme şeklinde ileri sürmek, Bizans kurnazlığından başka bir şey değildi. Nitekim elçinin şehzadelerle ilgili talebine veziri azam ve Rumeli beylerbeyi olarak işlerin idaresini elinde bulunduran Bâyezid Paşa, padişah adına "Müslüman evladının, müslüman olmayanlar yanında terbiye ve eğitim görmesinin Şeriat-ı Muhammediye'ye aykırı olduğu, bu bakımdan efendisi imparatora bu vâsilikten vaz geçerek kendisi ile iyi ilişkilerini devam ettirmesini rica eylediğini" söyler. Böylece, daha önce alınan vâşilik kararına uyulmayarak şehzadeler Tokat'a gönderilir.[3]

3. Geniş bilgi için bk. Dukas, s. 80-82; Hammer, II, 155-157; Hayrullah Efendi, VII, 35-37; Selanikli Hilmi, *Musavver Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1329, s. 53-54.

Manuel, elçilerine verilen bu cevabı öğrenince, memleketinin içinde bulunduğu acıklı durumu ve güçlü bir düşmanın öfkesini üstüne çekmekle kendisini tehlikelere atmış olacağını hesap etmeksizin Dimitrius Laskaris Leontarius'u iyice silahlanmış on kadırga ile Limni adasına gönderir. Leontarius, imparator adına burada adeta bir sürgün hayatı yaşayan Mustafa Çelebi ile pazarlığa girişir. Yapılan bu pazarlığa göre Mustafa ve onun kader arkadaşı olan İzmiroğlu Cüneyd serbest bırakılacaklardı. Mustafa, tahtın meşru vârisi olarak kabul edilecekti. Limni adasındaki sürgün hayatından sonra böyle bir delet kuşunun başına konmasına sevinen Mustafa Çelebi, saltanatı uğruna bol bol vaadlerde bulunur. İmparator, entrikalı siyasetinin Müslüman Türkler arasında çıkaracağı nifaktan büyük faydalar umarak Mustafa'ya bazı şartlar teklif edince bunlar büyük bir iştiyakla kabul edilir. Buna göre şayet Mustafa başarılı olursa Gelibolu ile İstanbul'un kuzeyinde Boğdan sınırına kadar Karadeniz kıyısındaki bütün şehirler ile güneyde Erysus ve Aynaroz'a kadar olan yerlerin tamamını İmparatora geri vermeyi taahhüd etti. Böylece Mustafa, büyük emeklerle elde edilmiş bulunan toprakları, tekrar Bizans'a vermeyi kabul ediyordu. Mustafa, kendisi için utanç verici olan bu antlaşmayı imzaladıktan ve yemin ile de onu teyid edip sağlamlaştırdıktan sonra Leontarius, 15 gemiden müteşekkil bir filo ile onu ve yandaşlarını Gelibolu önlerine çıkarır (Eylül 1421). Bu hareketi ile Sultan İkinci Murad'a karşı cephe alan Bizans'la birlikte Anadolu beylikleri de yeni hükümdarın babası olan Mehmed Çelebi'nin yaptığı ilhakları geri almak ve Osmanlı tabiiyetini tanımamak suretiyle ayaklanıp Anadolu birliğinin bozulmasına sebep oldular. Nitekim Germiyanoğlu II. Yakub Bey, Sultan Murad'ı tanımayarak Mustafa Çelebi'nin tarafını tuttuğu gibi, Hamideli de Karamanoğlu tarafından işgal edildi. Öte yandan babaları İlyas Bey tarafından Osmanlı sarayına gönderilmiş bulunan Menteşeoğulları'ndan Ahmed ve Leys de bu karışıklıklardan istifade ile kendi memleketlerine dönmüş ve bağımsızlıklarını ilan edip kendi adlarına bastırdıkları paralara Osmanlı hükümdarının adını koymamak suretiyle onu tanımadıklarını gösterdiler.[4] Anadolu birliğine vurulan darbe bu kadarla da bitmiyordu. Aydınoğlu ile Saruhanoğlu eski topraklarından bir kısmını ellerine geçirmişlerdi. Keza taarruza geçen İsfendiyar Bey de Osmanlılar'ın himayesi altında Çankırı, Kalecik ve Tosya'da hüküm süren oğlu Kasım'ı buralardan kovmuştu. Sultan Murad, Bizans tarafından tertiplenen ve Osmanlı ülkesini bölmeye yönelik

4. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, trc. O.Ş. Gökyay, Ankara 1944, s. 97; Ayrıca sikkeler için bk. 158-159.

olan Şehzade Mustafa isyanı ile uğraşırken bu oldu bittilere karşı sessiz kalmak ihtiyacını hissetmişti. Zira günün siyasî şartları bir müddet için onu böyle davranmak zorunda bırakmıştı.

1) MUSTAFA ÇELEBİ'NİN İSYANI ve ÖLDÜRÜLMESİ

Sultan İkinci Murad, hükümdarlığının ilk iki yılını iç isyanları bastırmak ve ülke birliğini yeniden tesis etmekle geçirdi. Gerek kendisi gerekse devleti için en büyük tehlike Mustafa Çelebi'nin isyanı idi. Daha önce de temas edildiği gibi Mustafa Çelebi, Bizans İmparatoru'nun sözünden çıkmamak, oğlunu rehine olarak onun yanına vermek ve Osmanlılar'a ait bazı yerleri Bizans'a terk etme karşılığında İmparatorun adamı ile bir antlaşma yapmıştı.[5] Buna karşılık İmparator da İkinci Murad'ı değil, onu hükümdar olarak tanıyacaktı. Bu hareketin gerçekleşmesi için de İmparator ona yardım edecekti. İki taraf arasında gerçekleştirilen bu antlaşma gereğince İmparator, Limni adasında sürgün hayatı yaşayan Mustafa Çelebi'yi Gelibolu önlerine çıkarıp ona yardım edecekti. Onu, 15 gemiden müteşekkil bir filo ile Gelibolu önlerine çıkaran Leontarius, bu hareketi ile Bizans adına büyük bir başarı sağlamış oluyordu. Mustafa Çelebi, yanında İzmiroğlu Cüneyd Bey ve maiyetine ilaveten bir kısım Rum kuvvetleri de olduğu halde Gelibolu'ya gelir.

Mustafa Çelebi'nin kuvvetleri Gelibolu'ya çıktıkları zaman karşılarında Sultan Murad'ın kuvvetlerini buldular. İki taraf arasında şiddetli muharebeler oldu. Mustafa'nın kuvvetlerine kumanda eden Cüneyd Bey, galib gelince Mustafa kadırgadan inip karaya çıkar. Ama muharebe yeniden devam edip şiddetlenir. Geceyi kadırgada geçiren Mustafa Çelebi, Gelibolu halkının ileri gelenlerini davet ederek kendisinin Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu, Edirne'ye gitmesi için kendisine yol verilmesini ve hükümdar olarak tanınmasını ister. Gelibolu halkı ve civardakiler, Mustafa Çelebi'ye bey'at ettilerse de Şahmelek komutasındaki kale muhafızları kaleyi teslim etmediklerinden Mustafa Çelebi, İzmiroğlu Cüneyd Bey ile Leontarius'u kale önünde bırakarak Aynaroz taraflarına doğru yürüyüp bazı yerleri ele geçirmişti. Halk, geçtiği yerlerde Mustafa Çelebi'ye iltihak ediyordu. Böylece, gün geçtikçe kuvvetleri de çoğalıp büyüyordu. Bu arada önemli olan mese-

5. Dukas, s. 85.

le Rumeli'de sadece halk tabakasının değil, askerin, komutanların ve Rumeli Beylerbeyi'nin Mustafa Çelebi'ye iltihak ederek onu hükümdar olarak kabul etmeleri geliyordu. Zaten onun kısa zamanda muvaffak olmasının ve kuvvetlerinin çoğalmasının en önemli âmili Rumeli bey ve komutanlarının kendisine katılmaları idi.

Mustafa Çelebi'nin, Müslüman kanı akıtılarak zapt edilmiş olan toprakları Bizans'a terk etmeyi kabul eden bir antlaşma imzaladığı ve devletin birliğini bozacak iddialarla ortaya çıktığı halde Rumeli beylerinin ona iltihak etmesi dikkati çekecek bir noktadır. Bazı tarihçilere göre bunun sebebini henüz on sekiz yaşında bulunan bir delikanlının yerine, yetişkin bir kimsenin tahta geçmesi arzusu bulunmaktadır. Bununla beraber bu meseleye sadece yaşça küçük veya büyük olma açısından bakmamak gerekir. Bölge halkını etrafına toplamayı başaran Mustafa Çelebi, Vardar Yenicesinden sonra Edirne'yi de ele geçirmek suretiyle Rumeli'ne hakim olacaktı.

Cüneyd Bey'in fikir ve yardımı ile Rumeli'nin "Yayasını" "Müsellem" hale getiren Mustafa Çelebi, her birine ellişer akça harçlık tayin ederek yeni bir teşkilat kurmaya muvaffak olur.[6] Bu uygulama, askerin hoşuna gider. Mustafa Çelebi'nin yaptığı tahribat ve kazandığı başarı haberleri Bursa'ya ulaşınca Sultan Murad'ın huzuru ile Vezir-i Azam ve Beylerbeyi Bâyezid, ikinci vezir Çandarlızâde İbrahim, üçüncü vezir Hacı İvaz Paşa'larla Timurtaş Paşa'nın Umur, Ali ve Oruç Beyler adındaki üç oğlu bir görüşme yaparlar. Bu görüşmede İbrahim Paşa ile Hacı İvaz Paşa, hem beylerbeyi olması hem de Rumeli beylerini yakından tanıması sebebiyle Bayezid Paşa'nın Mustafa Çelebi üzerine gönderilmesini teklif ederler. Timurtaş Paşa'nın oğulları ise bizzat padişahın gitmesini söylerler. Sultan Murad, ilk iki vezirin teklifi üzere babasının en güçlü vezirlerinden olan Bâyezid Paşa'nın gitmesini uygun görür.

Gelibolu yolu kapalı olduğundan Bâyezid Paşa kış mevsiminde İstanbul Boğazı'ndaki Güzelcehisar (Anadoluhisarı)'dan Rumeli yakasına geçer. Yanında büyük bir kuvvet yoktu. Edirne tarafına gidip orada da kuvvet topladı. Mustafa Çelebi'nin Gelibolu'dan çıkıp geldiğini duyunca onu Sazlıdere mevkiinde karşılar. Askeri, Mustafa Çelebi tarafına geçen bu Paşa da şehzadeye iltihaka mecbur olur. Mustafa Çelebi, Timur ile yapılan savaşta aldığı yaraları göstererek Bâyezid Paşa'yı kendine bağlayıp vezir tayin etmek istediyse de çok geçmeden Evrenos oğulları ve Cüneyd Bey'in de teşviki ile

6. Âşıkpaşazâde, s. 97; Lütfî Paşa, s. 76.

onu Sazlıdere'de öldürtür.[7] Bâyezid Paşa'nın öldürülmesinden sonra bütün askerleri, Mustafa'nın tarafına geçerler. Bundan sonra parlak bir tören ve muzaffer bir eda ile Edirne'ye giren Mustafa Çelebi, burada hükümdarlığını ilân eder. Rumeli'deki bütün şehir ve merkezler, onun hükümranlığını tanıdılar.

Mustafa Çelebi, bundan sonra Anadolu'ya geçmek üzere Gelibolu'ya tekrar hareket eder. Artık Rumeli'nin bütün beyleri ve kuvvetleri onunla beraberdirler. Mustafa Çelebi'nin Sazlıdere başarısını haber alan Gelibolu muhafızı, kaleyi Dimitrius Leontarius'a teslim etmek zorunda kalır. Dimitrius, buraya asker ve mühimmat koymaya hazırlanırken, İzmiroğlu Cüneyd Bey yetişerek buna mani olur. Bunun üzerine Mustafa Çelebi'ye baş vuran Dimitrius'a, Mustafa Çelebi, Gelibolu'yu İmparatora teslim edeceğine dair verdiği sözü unutmadığını, ancak böyle bir harekette bulunmasının Müslüman halk arasında büyük bir infiale sebep olacağını bu yüzden halkın kendi padişahlığını tanımayacağını söyler. Bunun üzerine İstanbul'a dönen Dimitrius Leontarius, durumu İmparatora anlatır.

Mustafa Çelebi, Gelibolu kalesini tahkim ederek donanmaya komutanlar tayin eder. Buradaki işleri yoluna koyduktan sonra Edirne'ye dönerek, daha önce kardeşi Çelebi Sultan Mehmed tarafından devlet hazinesine konmuş bulunan servete el koyarak sefahata başlar.[8]

İmparator, Mustafa Çelebi'nin kendisini atlatarak Gelibolu'yu vermemesi üzerine onu terk edip Sultan Murad'la anlaşmak ister. Bu sıralarda Bursa'da bulunan Sultan İkinci Murad, Gelibolu'nun İmparatora teslim edilmediği haberini alınca o da bu fırsattan istifade etmek ister. Bunun için, Bâyezid Paşa'nın ölümünden sonra Vezir-i Azam olan Çandarlızâde İbrahim Paşa'yı elçi olarak İstanbul'a gönderir. Fakat İmparator, Gelibolu ile iki şehzadenin kendisine teslim edilmesinde ısrar ettiği için bir anlaşmaya varılamaz. Bu durum, Sultan Murad'ın, Mustafa Çelebi tarafından kazanılan başarılardan bir hayli telaşa düştüğünü göstermektedir. Gerçekten de Sultan Murad, Yıldırım Bâyezid zamanında Bursa'ya gelen ve kaynakların ifadesine göre bütün Osmanlı padişahlarının kendisine hürmet ettiği, kendisinden daima hayır dua bekledikleri ve kendilerine kılıç kuşatan Emir Sultan'dan

7. Âşıkpaşazâde, s. 97; Selânikli Hilmi, s. 55; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 379.

8. "Mustafa, Edirne'de ölen kardeşi Mehmed'in dairesine girdiği zaman orada hesapsız servet ve daha pek çok şeyler buldu. Her gün sarhoş oluyor ve nefsanî hazlarını tatmin ile vaktini geçiriyordu." Dukas, s. 95.

manevî yardım talebinde bulunur. Verilen bilgiye göre Emir Sultan, Murad ile amcası Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) arasındaki mücadelede, Sultan Murad tarafını tutup onu teşci' etmiş, aynı hükümdarın 1422 İstanbul muhasarasına beraberinde yüzlerce derviş ile bizzat iştirak etmiştir.[9]

Cenevizliler, Osmanlılar'dan önce Foça'daki şap madenlerini işletiyor ve Saruhanoğulları'na her sene bir miktar para vererek buradaki kalede ikamet ediyorlardı. Buradan elde edilen şapları da Avrupa piyasalarına ihrac ediyorlardı. Bölge, Osmanlılar'a geçtiği zaman bu vergiyi Osmanlılar almaya başladılar. Bu Ceneviz kolonisi, doğudaki diğer Ceneviz kolonileri gibi belli bir süre tayin edilen podesta (vali, komiser) veya konsoloslar vasıtasiyle idare ediliyorlardı. Çelebi Sultan Mehmed'in sağlığında Foça'da Jan Adorno adında bir podesta bulunuyordu. Burası on sene müddetle kendisine verilmişti. Adorno, Foça madenlerini işlemek karşılığında senede yirmi bin altın üzerine Çelebi Sultan Mehmed'le anlaşmıştı. Çelebi Mehmed'in vefatından sonra ortaya çıkan Mustafa Çelebi hadisesi esnasında, maden işi aksamış ve Jan Adorno yıllık imtiyaz bedelini ödeyememişti.

Adorno, Çelebi Sultan Mehmed'in ölüm haberini alınca bu fırsattan istifade ile borcundan kurtulmak isteyerek Sultan Murad'a mektuplar yazar. Bu mektuplarda o, kendisini kadırgalarla Anadolu'dan Rumeli'ye geçirebileceğini ve kendisine hiç kimsenin yapamadığı hizmeti yapacağını söylemişti. Murad tarafından memnuniyetle karşılanan bu teklif, zamanı gelince iyi bir şekilde değerlendirilecektir.

Böylece, Foça'lılarla da anlaşan Sultan Murad'a karşılık Mustafa Çelebi, kazandığı zaferin sarhoşluğu içinde kendini zevk ve eğlenceye kaptırmıştı. Askerinin hizmetlerine karşılık, onları mükâfatlandırmayı aklına bile getirmiyordu. Hatta öylesine ki şayet Cüneyd, Sultan Murad'ın hazırlıklarını bildirerek kendisini tenbelliğinden uyandırmamış olsaydı, aleyhinde silahlandığı genç padişahı da unutacak ve Edirne'de hareketsiz oturup duracaktı. Cüneyd, Mustafa'ya: "Murad, İmparatorla pazarlık halinde bulunuyor, üstelik Frenklerle de anlaşıyor. Biz de Edirne'de hiç bir hazırlıkta bulunmadan oturuyoruz. Onlar bu tarafa gelmeden önce biz karşı tarafa geçelim. Her bakımdan düşmanlarımızdan üstünüz. Onlar bu tarafa geçerlerse, bizim için felaket olur." diyerek onu ikaz ediyordu. Cüneyd, bu sözleri ile

9. Hayrullah Efendi, VII, 48; Ayrıca bk. Cavid Baysun, "Emir Sultanın Hayatı ve Şahsiyeti", *Tarih Dergisi*, sayı I, 84.

düşmanları olan Sultan Murad'ın Cenevizlilerle birlikte Avrupa'ya gelmeden önce kendilerinin Asya'ya geçmesini öğütlüyordu. Gerçi O, bu düşünce ve bunun mahsûlü olan hareketleri ile daha çok kendi menfaatlerine hizmet ediyordu. Çünkü sonucundan ümidini kestiği bir teşebbüsün sonlarından, yeni bir hainlikle kurtulmak niyetinde idi.

Mustafa Çelebi, derhal kuvvetlerini toplayarak 20 Ocak 1422'de Gelibolu'ya gelip Lapseki'ye geçer. Sultan Murad'ın müttefiki olan Cenevizlilerin donanması, Mustafa Çelebi'nin geçmesine mani olmak istediyse de bunda muvaffak olamaz. Mustafa Çelebi'nin yanında on iki bin atlı ve beş bin yaya vardı. Mustafa Çelebi, burada üç gün kaldıktan sonra Bursa'ya doğru harekete geçer. Bunu haber alan Sultan Murad, Bursa'dan çıkarak Ulubad'a geler. Ulubat deresi üzerindeki köprüyü keser. Böylece Mustafa'nın ordusunun sol kanadı denize dayanmış, sağ kanadı da Ulubat gölü ve bataklıkları ile kapanmış bulunuyordu.

Sultan Murad'ın maiyetinde Hacı İvaz Paşa ile Timurtaş'ın üç oğlu Umur, Ali ve Oruç Beylerle, Cüneyd'in kardeşi olduğu söylenen Hamza Bey de vardı. İki taraf, Ulubat suyu önünde ve suyun iki kıyısında karşılaşırlar. Bu karşılaşmada hiçbir taraf üstünlük sağlayamaz. Sultan Murad'ın ordusunda Mihaloğlu Mehmed Bey de vardı. Bu zat, Musa Çelebi'nin Rumeli'deki saltanatı zamanında onun beylerbeyi yani ordu komutanı idi. Bununla beraber el altından Çelebi Mehmed'e taraftar idi. Çelebi Mehmed zamanında akıncı beyliğinde ve divanda bulunmuştu. Şeyh Bedreddin Mahmud olayında Tokat kalesinde hapsedilmişti. Murad hükümdar olup, Mustafa Çelebi hadisesi ortaya çıkınca Murad'ın devlet adamları, eski şöhretli Rumeli beylerinden olan Mihaloğlu'nun serbest bırakılarak gönlünün alınmasını ve bunun Rumeli akıncı beyleri üzerindeki nüfuzunun büyüklüğünden söz ettiler. Bunun üzerine Mihaloğlu Mehmed Bey derhal Tokat'tan alınarak Bursa'ya getirilmiş, oradan da ordu ile Ulubat önüne gelmişti.

Mihaloğlu Mehmed Bey, bir gece Ulubat çayının kenarına gelerek Rumeli akıncı beylerini isimleri ile çağırmaya başlar. Bunlar, çay kenarına gelerek ölmüş olduğunu sandıkları Mihaloğlu'nun sağ olduğunu anladılar. O, akıncı beylerine padişahlarının oğlunu terk ederek bir düzme hükümdara tabi olduklarından dolayı sitemde bulunur. Bu sitem karşısında onlar, Mihaloğlu'nun isteği doğrultusunda hareket edeceklerine söz verirler. Böylece Mihaloğlu, Rumeli beylerinden, Murad'ın tarafına geçeceklerine dair söz almış oldu. Bu görüşmeden haberdar olan Mustafa Çelebi, korkmaya başlar.

Bu korku, kalbinde büyük şüphelerin meydana gelmesine sebep olur.

Bu sırada Mustafa, Ulubat çayının kıyılarına yaklaşır. Murad, savaşa hazırlanmakla beraber, tahta çıkışında kendisine kılıç kuşatan Emir Sultan'ın kendisi için dua etmesini ister. Emir Sultan da üç gün üst üste dua edip zaferin Murad'a ait olması niyazında bulunur. Bu üç gün içinde Mustafa, sinirlerinin fazlasıyla gerilmesinden dolayı bir burun kanamasına tutulur. Mustafa'nın taraftarları bunu, onun yenileceğine bir işaret sayarlar.

Tam bu esnada Vezir Hacı İvaz Paşa'dan, Mustafa Çelebi'ye gizli bir mektup gelir. Hacı İvaz, mektupta kendi sadakatinden bahs ettikten sonra Rumeli beylerinin Murad'la ittifakından ve gününü tayin ettikleri bir baskınla ansızın kendisini yakalayacaklarından inandırıcı bir şekilde söz eder. Bundan başka Timurtaş Paşa oğullarından da Cüneyd Bey'e bir mektup gelmişti. Onların bu mektubunda da dostluklar hatırlatılıyor ve Rumeli beylerinin Mustafa Çelebi'yi yakalayarak Sultan Murad'a teslim edeceklerine temas ediliyordu. Şayet kendisi Osmanlıların hâkimiyetini tanıyacak olursa, Aydın ve havalisinin kendisine verileceğinden bahs ediliyordu.

Mustafa Çelebi, Rumeli beylerinin Mihaloğlu Mehmed Bey ile görüşmelerinden şüpheye düşmüştü. Hacı İvaz Paşa'dan gelen mektup ise onun bu şüphelerini büsbütün artırmıştı. Bunun üzerine durumu Cüneyd Bey'e açar. Cüneyd Bey, kendisine gelen mektupları da ona gösterir.

"Harp hiledir" kaidesince uygulanan bu plân, kısa zamanda tesirini göstermiş ve Mustafa Çelebi'nin, Cüneyd'den şüphelenerek ona karşı güvensizlik duymasına sebep olmuştu. Cüneyd ise bu işin sonunu iyi görmediğinden, bir gece Mustafa'nın ordusundaki herkes uyurken, gümüş ve altından en değerli eşyasını alarak, silah arkadaşlarından kendisine en çok bağlı olan yetmiş kişi ile oradan çıkıp Aydın yolunu tutar. Kaçaklar, çadırlarında ışıkları yanar durumda bıraktıklarından, gidişleri ancak şafak vakti anlaşılabildi. Bu haber orduda hemen yayıldı. Mustafa'nın askerlerini dehşetli bir korku sardı. Bu korku sadece orduda değil, bizzat Mustafa'nın kendisinde de vardı. O, Cüneyd'in Murad tarafına geçtiğini zannetmişti. Bu esnada Sultan Murad'ın ordusunda borazan ve davulların çalması da ondaki bu düşünceyi kuvvetlendiriyordu.

Aldatılmak suretiyle hiç kimseye güveni kalmayan Mustafa Çelebi, bir an evvel Rumeli tarafına kaçıp kurtulmak istiyordu. Çok az maiyeti ile Lapseki'ye doğru yola koyuldu. Bunun kaçmasından sonra Ulubat nehri

üzerine kurulan köprüden karşıya geçen Rumeli beyleri ve akıncı tavcıları (tımarlı akıncılar) gelip Sultan Murad'a baş eğdiler.

Mustafa Çelebi kaçarken Biga çayı önüne gelerek mevsim şartları gereği nehrin taşkın olmasından dolayı Biga kadısının yardımıyla ve bir hayli altın karşılığında geçidi bulup karşı tarafa geçmeye muvaffak olur. Sahile inen Mustafa Çelebi, orada bulunan gemilere binerek Gelibolu tarafına hareket eder. Giderken takip edilmemesi için Anadolu sahilinde ne kadar nakil vasıtası varsa hepsine el koyar. Gelibolu limanını da tahkim eden Mustafa Çelebi, Gelibolu'daki vasıtaların Anadolu sahiline geçmemeleri için onları da karaya çektirmek suretiyle kendi konumunu emniyet altına alıp sahillere muhafızlar tayin eder.

Böylece, harp etmeksizin savaş alanına muzafferâne bir şekilde sahip olan Sultan Murad'ın adamları, kendisine hiç tereddüd göstermeden ve sıcağı sıcağına Mustafa Çelebi'nin takib edilip bu işin bitirilmesini teklif ederler. Ama Anadolu sahilinden, karşı sahile geçmek üzere onlara yardımcı olacak bir vâsıta da yoktu. Fakat Sultan Murad, daha önce anlaştığı Foça Ceneviz Beyi Adorno'ya vaziyeti bildirerek derhal harp gemilerini göndermesini ister. Adorno, hazır durumda beklemekte olan yedi kadırga ile boğazı geçip Lapseki'ye gelir. Sultan Murad, beş yüz kadar maiyeti ile kadırgaların en büyüğüne biner. Diğer kadırgalarda da Türk ve Frenk askerleri bulunuyordu. Gemilerle denizin ortasına gelindiğinde Adorno, Sultan Murad'ın önünde diz çökerek, şap madenleri sebebiyle Osmanlı hazinesine olan borcunun bağışlanmasını rica eder. Yirmi yedi bin Bizans altını tutan bu borç, Sultan Murad tarafından aff edilerek Adorno'nun eline bir belge verilir. Gelibolu sahilinde bulunan Mustafa Çelebi, Ceneviz gemilerinin yaklaştığını görünce Adorno'ya bir adam göndererek Murad'ı karaya çıkarmamasını, buna karşılık kendisine elli bin altın vermeyi teklif ettiyse de bu teklif red olunur.

Karaya çıkmaya muvaffak olan Sultan Murad'ın ordusu ile Mustafa Çelebi'nin ordusu arasında meydana gelen muharebede Mustafa'nın kuvvetleri mağlup olarak kaçarlar. Gelibolu kalesi, Sultan Murad'a teslim olur. Harp meydanından sür'atle kaçan Mustafa Çelebi, nihayet Edirne'ye ulaşır. Sarayda bulunan hazineyi alarak Eflâk tarafına doğru kaçmaya başlar. Üç gün kadar Gelibolu'da kalan Murad, kaleyi teslim aldıktan sonra süratle ve büyük bir ordu ile yoluna devam edip Edirne'ye girer.

Murad, Mustafa'yı takip etmek üzere seçme kuvvetler gönderir. Mus-

tafa Çelebi, Sultan Murad kuvvetleri tarafından süratle takip edilir. Bu kuvvetler, kendisini Edirne'nin kuzeyinde ve Tunca nehrinin kenarındaki Kızılağaç Yenicesi'nde yakalayarak Edirne'ye getirirler. Sultan Murad, Mustafa'nın herhangi bir şahıs gibi umumi meydanda asılmasını emreder. Onun, bu şekilde meydanda asılması, kendisinin Osmanlı sülalesinden olmadığının belirtilmesi içindi. 825 (1422) yılında Edirne'de asılarak öldürülen Mustafa Çelebi'nin Rumeli'deki hükümdarlığı, takriben bir buçuk yıl kadardır.[10]

2) İSTANBUL KUŞATMASI

Bizans İmparatoru İkinci Manuel'in, Çelebi Sultan Mehmed'in vefatından sonra Mustafa Çelebi'yi salıvermesi ve onunla anlaşarak Osmanlı Devleti'nin başına büyük bir gaile açması, Sultan Murad'ın kendisinden önce beş defa kuşatılmış bulunan ve hiç birinde de alınamayan İstanbul, dolayısiyle Bizans problemine bir çare düşünmesine sebep olmuştu. Mustafa Çelebi isyanını, fazla kardeş kanı dökülmeden başarılı bir şekilde atlatan Murad, Bizans'ın devamlı surette oynadığı iki yüzlü rolüne son vermek istiyordu.

Sultan Murad'ın, amcasına karşı olan galibiyeti, Bizans İmparatoru'nu korkutmuştu. Mustafa Çelebi'yi serbest bırakıp onu Murad'la mücadeleye tahrik ederken, Osmanlılar'ın senelerce kardeş kavgaları ile kanlarını akıtıp zayıflayacaklarını düşünen imparatorun hesapları tam anlamıyla gerçekleşmemişti. Halbuki bütün ricalara ve kendisine sağlanmaya çalışılan menfaatlere rağmen Bizans İmparatoru Manuel, Mustafa Çelebi'ye yardımı daha kârlı bulmuş olacak ki, İkinci Sultan Murad'ın bütün tekliflerini red edecek ve hatta Sultan Murad'ın elçisi olan Çandarlızâde İbrahim Paşa'yı dinleme nezâketinde bile bulunmayacaktı.

Gerçi Osmanlılar, başlangıçta imparatorun düşündüğü şekilde ikiye ayrılmakla beraber, bu ikilik davası, kısa sürmüş ve hemen hemen kansız denecek şekilde sona ermişti. Hatta fazla zayiat verilmeden halledildiğinden kuvvet kaybına da uğranılmamıştı.

10. Mustafa Çelebi isyanı ve gelişen olaylar hakkında geniş bilgi için bk. Dukas, s. 95-102; Âşıkpaşazâde, s. 97-100; Hoca Saadeddin, I, 306-315; Lütfî Paşa, s. 76-79; Hammer, II, 158-167; Selânikli Hilmi, s. 54-56; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 379-388; Halil İnalcık "Murad II", *İA*, VIII, 599-600.

Mustafa Çelebi hadisesinin bastırıldığı ve şehzadenin bertaraf edildiği haberini alan ihtiyar Manuel ile saltanat ortağı olan oğlu VIII. İoannis'i bir telaş alır. Bu sebeple görünüşte Murad'ı tebrik etmek, fakat gerçekte durumu öğrenmek ve aradaki soğukluğu giderip dostluğa çevirmek için Bizans asilzâdelerinden Lakanas ve Marko Ganis adlarında iki elçi gönderirler. Bu elçiler, bütün kabahati Bâyezid Paşa'ya yüklerler. Onlara göre Sultan Mehmed (Çelebi Mehmed)'in vasiyetine rağmen, Bâyezid, bu çocukları vermediği gibi elçileri de kovmuştu. Sultan Murad, bu iddiada bulunan elçileri huzuruna kabul etmediği gibi hediyelerini de red eder.[11] Öyle anlaşılıyor ki Sultan Murad ise Bizans'ın bu iki yüzlülüğüne kanmamış, başka devletlerden tebrik için gelen heyetleri kabul ettiği halde İstanbul ile ilgili hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar Bizans elçilerini kabul etmemişti. Fakat bütün hazırlıklarını tamamlayınca elçileri huzuruna çağırarak İmparatorlarının yanına dönmelerini ve yirmi bin askerin başında olarak cevabını bizzat kendisinin getireceğini söylemelerini emr etmişti.[12]

Bu hareketle Sultan Murad, artık imparatora hesap sorma zamanının geldiğini kendisine bildirmiş oluyordu. Gerçekten de hazırlıklar tamamlandıktan sonra Sultan Murad 1422 senesi Haziran ayında önce on bin kişilik bir kuvvet ile Mihaloğlu Mehmed Bey'i İstanbul çevresini vurmak üzere göndermişti. Bunun arkasından da bizzat kendisi yirmi bin kişilik bir ordu ile hareket eder. 20 Haziran'da İstanbul önüne gelen ordu, Yıldızlıkapı'dan Haliç'e kadar şehri karadan kuşatır. Osmanlı donanması da bu kuşatmada hazır bulunur. Osmanlı ordusunda top ta vardı. Surlara hücum etmek ve onları aşmak için sur yüksekliğinde ve hatta bazan ondan daha yüksek tekerlekli kuleler yapılmıştı. Bu kuşatma daha öncekilere göre çok daha çetin, zorlu ve sistemli olmuştu.

Bu kuşatma ile İstanbul altıncı defadır Müslüman Türkler tarafından kuşatılıyordu. Kuşatmaların ilk dördü Yıldırım Bâyezid, beşincisi Musa Çelebi tarafından yapılmıştı. Bizanslılar, her kuşatılmada, Türklerin başına yeni yeni gaileler çıkarıp kurtuluşlarını sağlıyorlardı. Bundan önceki kuşatmaların en şiddetlisi, Yıldırım Bâyezid'in son kuşatması idi. Fakat Timur belası, Türkleri büyük bir felakete uğratırken, Bizansı da dördüncü muhasaradan kurtarmıştı. Böylece Timur, Bizans'ın ömrünü yarım asır kadar uzatmış oluyordu.

---

11. Dukas, s. 110; Hammer, II, 167.

12. Dukas, s. 110; Hammer, II, 167-168.

Osmanlıların muhasarasından, İmparator kadar Bizans halkı da korkuya düştüğünden İstanbul'da halk arasında bazı dedikodular yayılmaya başladı. Bunların başında, Çelebi Sultan Mehmed zamanında, Osmanlılara elçilik vazifesi ile gönderilen Bizans'ın tanınmış şahsiyetlerinden ve aynı zamanda saray tercümanı olan Teologos Koraks'ın bu sefer aynı vazife ile Murad'a gönderilmemiş olması, saray nazırının hilesine bağlanıyordu. Bu sebeple İmparator Manuel, halkın şüphesini ortadan kaldırmak gayesiyle Teologos Koraks'ı İstanbul önlerinde çadırlarını kurdurmuş bulunan Sultan Murad'a gönderdi ise de Koraks bir şey elde edemiyerek gerisin geriye dönmüştü.

Bizans halkının çektiği korku ve içinde bulunduğu endişenin derecesi, ortalıkta dolaşan dedikodu ve rivayetlerden de belli oluyordu. Önemli şahsiyetlere karşı itimatsızlığın bir ifadesi olan bu rivayetler, bazı kimselerin işkence ile öldürülmesine sebep oluyordu. Nitekim Sultan Murad'a elçi olarak gönderilen Teologos Koraks'ın öldürülmesi, böyle bir rivayetin sonucunda gerçekleşmişti. Buna göre Koraks, idareciliğini kendisine vermek şartı ile Murad'a şehri teslim etme sözü vermişti. O, Piyi (Silivri) kapısını açmak suretiyle Murad'ın şehre girmesini sağlayacaktı. Bu dedikodu, Teologos Koraks'ın, Murad'ın yanından dönüşünde tahkir edilmesine sebep oldu. Saray tercümanı olan Koraks, İmparatorun huzurundan çıkarken muhafız askerler bağırıp çağırarak Koraks'ın idamını isterler. El ve ayakları bağlanan Koraks, askerlere teslim edilir. Askerler, Koraks'ın üzerine çullanıp onun gözlerini oyup vücudunu birçok yerinden yaralarlar. Bundan sonra bir zindana atılan Koraks, üç gün sonra olduğu yerde ölür. Evi de yağma edilip ateşe verilir.[13]

Bizans içerisinde böyle hadiseler cereyan ederken, Sultan Murad da şehri almak için esaslı tedbirler alıyordu. Ordunun muhasarası başlamadan önce Mihaloğlu Mehmed Bey'in emrindeki askerler İstanbul çevresini vurmuşlardı. Sonra bizzat padişah, ordunun başına geçerek kuşatmaya başladı. İstanbul kara tarafından tamamen sarılmıştı. Şehrin surlarının çıkış kapılarının karşılarına siperler kazdırıldı. Bu siperler, gayet kalın, sert ve sağlam kiriş ile kalaslardan inşa edilmiş olup surlara dönük cephelerine ok, mızrak ve taş gülleye karşı ağaç dallarından sıra halinde koruyucu mahiyette bir takım sedler ilave edilmişti. Öyle ki Türk ordusu, bu kuvvetli siperler sayesinde Bizans surlarını delip tahrip edeceğine inanıyordu. Murad'ın yaptığı

13. Dukas, s. 111-112; Hammer, II, 168.

bu muhasara, o ana kadar Osmanlılar'ın yapmış olduğu en büyük ve en şiddetlilerindendi.

Sultan Murad, askerlerini gayretlendirmek ve onların sayılarını artırmak için İstanbul ve hazinelerinin askerlere bırakılacağını ilan ettirdi. Bu haber üzerine orduya pek çok yerden katılmalar oldu.

Kuşatmaya, Yıldırım Bâyezid'in damadı Emir Sultan adı ile bilinen Şeyh Şemseddin Buharî de beş yüz derviş ve muhibbanı ile katılmıştı. O, askerlerin arasında dolaşarak manevî nüfuzu ile onları cesaretlendiriyordu. Bu arada iç murakebeye dalarak ve dua ederek İstanbul surlarının Murad'ın önünde açılacağı zamanı bekliyordu.

Emir Sultan, sonunda çadırından çıkarak 1422 Ağustos'unun 24 Pazartesi günü Kostantiniyye'nin düşeceğini söyledi. Bazı kaynakların ifadesine göre Emir Sultan, dediği gün ve zamanda bir savaş atına binmiş olduğu halde şehre doğru ilerler. Şeyh kılıcını kınından çekip "Allah, Muhammed" diye haykırarak atını sürer. O, askerin başında idi. Arkasından Altınkapı ile Odunkapısı arasında yani şehrin kara tarafından surunu çevreleyen büyük hat üzerinde savaş başladı. Bu hücum esnasında İmparator Manuel ölüm döşeğinde idi. Oğlu İoannis, Sen Roman kapısını savunan askerin başında idi. Kostantiniyye'nin bütün halkı bu tehlikeli günde silah altında idi. Kadınlar ve çocuklar kılıç yerine tırpan kullanıyor, fıçıların altlarından kendilerine kalkan yapıyorlardı. Savaşın en kızgın zamanlarında bir taraftan kopan "Allah" ve "Muhammed" sadalarına karşı, Bizanslıların söyledikleri "Hıristos" ve "Panaiya" kelimeleri işitiliyordu. Güneş batarken savaş hâlâ sürüp gidiyordu. Sonunda Osmanlılar, ordugâhlarına döndüler. Bizanslılar, Müslümanların çekilmelerini gökten inen "Panaiya"nın (Hz. Meryem) görünüşüne bağlamışlardı. Öylesine ki o devir müverrihlerinden Kanano'ya göre bunu bizzat Emir Sultan da görmüştü.[14]

İstanbul, bu kuşatmada da feth edilemedi. Sultan Murad, ordusunu İstanbul surları önünden çekip kuşatmayı kaldırdı. Böylece İstanbul, İmparatorun entrikaları sayesinde bir defa daha Osmanlıların elinden kurtulmuştu. İmparator Manuel, Bizans'ın bundan önceki muhasaralarında olduğu gibi, padişahın başına yeni gaileler açarak hükümdarın dikkatlerini başka bir yöne çekmeye çalışmış ve bunda muvaffak da olmuştu. O, Sultan Murad'ın

14. Dukas, s. 111-112; Hammer, II, 170-171; Hayrullah Efendi, VII, 48-49; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 389-390.

küçük kardeşi ve Hamideli (Isparta) Sancak beyi Mustafa Çelebi'yi teşvik ederek şehzadenin saltanat davasına kalkmasına sebep olmuştu. İşte bu yüzden Sultan Murad, İstanbul muhasarasını kaldırmak zorunda kalmıştı.

Takriben iki ay kadar süren bu muhasaranın kaldırılması için, hücum günü olan 24 Ağustos 1422'de, burçlar üzerinde görüldüğü ve Osmanlılar'ın bundan dolayı kuşatmayı bıraktıkları iddia edilen kadın hayaleti, bir hikâyeden ileri gidemez. Hükümdarı, muhasaradan vaz geçiren sebep ne Bizans'ı kurtarmaya gelen Hz. Meryem, ne de Bizans'ın güçlü bir şekilde karşı koymasıdır. Kuşatmanın kaldırılmasının gerçek sebebi, hükümdarın küçük kardeşi Mustafa'nın, saltanat dâvasına kalkışıp İznik'e kadar gelmiş olmasıdır.

3) KÜÇÜK MUSTAFA ÇELEBİ'NİN İSYANI

Küçük Mustafa, Çelebi Sultan Mehmed'in oğlu olup babasının sağlığında henüz on üç yaşında iken Hamideli sancak beyliğine tayin edilmişti. Küçük Mustafa, babasının ölümünü müteakip, Murad'ın Osmanlı tahtına geçmesi üzerine, öldürülmek korkusu yüzünden Karamanoğlu'nun yanına kaçmıştı. Sultan Murad, İstanbul muhasarası ile meşgulken Bizans İmparatoru'nun el altından teşvik ve uğraşıları sonucunda Anadolu'da saltanat iddiasına kalkışmıştı. İmparator, kuşatmadan kurtulmak için şehzadenin lalası Şarabdar İlyas'a mektuplar yazarak külliyetli miktarda altın göndermişti ki, bunlarla asker toplayabilsin. İş bu kadarla da bitmeyecek ve İmparator, Küçük Mustafa'yı İstanbul'a getirtecekti. İstanbul'a gelen Küçük Mustafa, Manuel ve onun çocukları ile görüşür. bu görüşmede, muvaffak olduğu takdirde imparatora karşı yapacağı fedakârlık hakkında teminat verdikten sonra Rumların verdikleri kuvvetlerle Anadolu tarafına geçerek faaliyetlere başlar. Bu faaliyetleri esnasında, daha başından beri Osmanlılar'la çekişen Karamanoğlu'nun Turgutlu Türkmenleri ile Germiyanoğlu'nun kuvvetleri de kendisine iltihak eder. Şehzade Mustafa bu şekildeki bir iddia ile ortaya çıkmakla, babasının vasiyeti hilafına hareket etmiş oluyordu.

Mustafa, topladığı kuvvetlerle Bursa üzerine yürür. Fakat Bursa halkı, şehri ve kaleyi Mustafa'ya teslim etmek istemez. Bu sebeple kendisine, memleketin ileri gelenlerinden Ahi Yakub ile Ahi Hoşkadem'i elçi olarak gönderir. Bunlar, Mustafa'ya para ve hediyeler takdim etmek suretiyle onu

Bursa'yı almaktan vaz geçirmeye çalışırlar. Elçiler, Şehzade Mustafa'nın kendisine vezir yaptığı ve bütün bu olaylara sebep olan Şarabdar İlyas ile de görüşürler. Heyet, Bursalıların Sultan Murad'a bey'at ettikleri için ona sadakatla bağlı kalacaklarını ve gerekirse şehri müdafaa edeceklerini söyler.Ayrıca, bir Osmanlı şehrinin Karamanoğlu'nun kuvvetleri ile vurulmasının da doğru olmayacağını anlatır.[15] Şarabdar İlyas, heyetin bu teklifini kabul edince, Mustafa'nın ordusu oradan ayrılıp İznik tarafına doğru harekete geçer.

Şehzade Mustafa, İznik kalesini kırk gün kadar kuşatma altında tutar. Firuz Bey'in oğlu olan kale muhafızı Ali Bey, gelişmelerden Sultan Murad'ı haberdar eder. Pâdişah, kaleyi sulh yolu ile teslim etmesini bildirerek Mustafa orada meşgulken kendisinin yetişeceğini yazar. Ayrıca, küçük şehzadeyi alet edip kullanan Şarabdar İlyas'ı da ondan ayırmaya çalışır. Bunun gerçekleşmesi için Şarabdar İlyas'a adamlar göndererek kendisini Anadolu beylerbeyliğine tayin edeceğini bildirir. Şarabdar'a gelen adam, beylerbeyilik beratını da yanında getirmişti. Bu makama karşılık Sultan Murad, Şarabdar İlyas'tan çok önemli bir hizmet bekliyordu. O da kendisi gelinceye kadar Şehzade Mustafa'nın kaçmasına engel olup onu oyalaması idi.

Şarabdar İlyas, tiynetini bir defa daha ortaya koymuştu. Vaktiyle Çelebi Mehmed'in taraftarı iken Süleyman'ın vaad ettiği menfaat karşılığında derhal Çelebi Mehmed'i bırakarak karşı tarafa geçmişti. Bu defa da saf değiştirmekte bir sakınca görmemişti. Anadolu beylerbeyliğine konduğunu öğrenince kendisinden istenen şeyleri büyük bir ustalıkla başardı.

Ali Bey, Sultan Murad'dan aldığı talimat üzerine muhasaranın kırk gün uzamasından dolayı halka ve şehre hiç bir zarar gelmeyeceğine dair yeminli söz aldıktan sonra teslim olur. Şarabdar İlyas da aldığı beylerbeyilik müjdesi üzerine şehirden ayrılmaz. Çandarlızâde İbrahim Paşa'nın sarayına yerleşen Küçük Mustafa, tımar ve memuriyetler vermek suretiyle hüküm-

15. Âşıkpaşazâde, Küçük Mustafa olayından bahsederken şöyle der: "Mustafa dahi Bursa'ya hücum etti. Bursa'nın azizleri işittiler kim Mustafa gelirmiş. Tiz şehirden hayli akça cem' ettiler. Ve yüz pare (parça) dahi kumaş aldılar. Şehrin ahilerinden Ahi Yakub ile Ahi Kadem'i gönderdiler. Mustafa dahi geldi fidyeye kondu. Bu ahiler, beyin lalasına ki "Şarabdar İlyas"tır. Ona vardılar, ettiler "Bu dahi padişahımız oğludur ve illa kardeşi geldi hisarı berkitti. İmdi kerem edin atasının memleketini bu yâd (yabancı) leşkere (asker) yıktırmayın." dediler. "Ve hem şehre getirmeyin" dediler. Ve hem şehre getirecek şayet ki şehri yıkalar veyahut uralar, zira bilirsiz ki Karaman bunlarla müddeidir" dediler. Şarabdar İlyas dahi kabul etti. Armağanı dahi aldı. Ondan İznik'e geldiler." Âşıkpaşazâde, s. 101.

darlığını ilan etmiş oluyordu. Böylece Osmanlı mülkünde, yeniden ikinci bir hükümdar tehlikesi belirmişti. Âşıkpaşazâde bu hükümdarlığı şu ifadelerle nakleder:

"İznik'te, İbrahim Paşa'nın sarayına kondular. Etraftan gelip tımar isteyene tımar dahi verdiler. Hüküm ve hükümet ettiler."[16]

Sultan Murad, bütün gücü ile İstanbul'u kuşatıp feth etmek üzere iken, kardeşi Küçük Mustafa'nın faaliyetleri üzerine, bazı tedbirler alarak kuşatmayı kaldırmak zorunda kalır. Çünkü kardeşinin hareketleri, memleketi ikiye bölmeye yönelikti. Bu ise daha tehlikeli bir durum arz ediyordu. Onun için derhal Gelibolu yolu ile Anadolu'ya geçip İznik üzerine yürür. Sultan Murad'ın bu yolculuğu devam ederken Şehzade Mustafa'nın, İznik'te kalmasını tehlikeli bulan Germiyan ve Turgutlu kuvvetlerinin komutanları, onu buradan uzaklaştırmaya çalışırlar. Onu tehlikeden korumak için Karaman, Germiyan veya İstanbul'a götürmek istedilerse de daha önce Sultan Murad'dan beylerbeyilik beratını almış olan Şarabdar İlyas, çeşitli bahaneler ileri sürerek buna mani olur.

Sultan Murad'ın ordusu, yola çıkışının dokuzuncu günü gece geç saatlerde İznik'e gelir. Henüz uyku mahmurluğunu atamamış ve Mustafa'ya bağlı olan askerlerin şaşkın bakışları arasında, sabahın erken saatlerinde açılan kapılardan İznik'e girilir. O anda hamamda bulunan Küçük Mustafa, Mihaloğlu tarafından yakalanmak üzere iken Mustafa'nın beylerbeyi olan Taceddinoğlu Mahmud Bey, efendisine bir at bulup onu kaçırmak ister. Fakat bunda muvaffak olamaz. Ama Mihaloğlu'nu durdurup onunla vuruşmaya başlar. Taceddinoğlu ile Mihaloğlu arasında başlayan bu vuruşma sonunda, her şeyi idaresi altında bulunduran ulu hakimin (Allah) ecel hükmü, Mihaloğlu'nun şehadet beratını kanla yazıp hakkını teslim eyleyecektir. Nitekim, attan düşürülen Mihaloğlu ölümcül bir yara alır. Bundan bir kaç gün sonra da vefat eder. Mihaloğlu'nu atından düşürüp ölümüne sebep olan Taceddinoğlu Mahmud Bey, daha sonra saklandığı yerde yakalanıp Mihaloğlu'nun adamlarına teslim edilecek ve onlar tarafından öldürülecektir.

Sultan Murad'ın, İznik'i kuşattığı ve Taceddinoğlu ile Mihaloğlu'nun vuruştuğu sırada fırsat kollayan Şarabdar İlyas, Mustafa Çelebi'yi yakalayıp Murad'ın, şehrin önünde bulunan Mirahor başısına teslim eder. Âşıkpaşazâde bu olayı da şöyle verir:

16. Âşıkpaşazâde, s. 102.

"Bunlar bunda cenkte iken Şarabdar İlyas, Mustafa'yı tuttu kucağına aldı. At üzerinde Mustafa "Hey lala, beni niçin tutarsın?" Hain İlyas "Kardeşine ileteyin" der. Mustafa "Beni kardeşime iletme kim kardeşim bana kıyar." der. Şarabdar İlyas sakin oldu. Aldı gitti Hüdavendighar'a karşı iletti." Mustafa, padişahın emri ile İznik dışında bir incir ağacının dibinde boğdurularak cesedi Bursa'ya gönderildi. Şehzade Mustafa, Bursa'da babasının türbesine defn edildi.[17]

Görüldüğü gibi Küçük Şehzade Mustafa Çelebi hadisesi, amcasınınkinden daha kısa ve daha kolay bir şekilde halledilmiş oldu. İkinci Murad, İstanbul muhasarasını kaldırmakla, kardeşinin fazla taraftar toplamadan hakkından gelip kendisine bırakılmış olan Osmanlı tahtını emniyete almak istiyordu. Onun, vakit kayb etmeden isyanı ortadan kaldırmaya teşebbüs etmesi, memleketin ikiye bölünmesini ve beyhude yere kardeş kanının akıtılmasını önlemiş oldu. Böylece, Bizans'ın bu son oyunu da başarısızlıkla son bulmuş, ama olan aldatılmış bulunan zavallı Küçük Şehzade Mustafa'ya olmuştu. Bizans'tan menfaat temin eden ve küçük şehzadenin öldürülmesine sebep olan Şarabdar İlyas ise yaptıkları için:

"Suretâ ben günahkâr oldum. İlla bu ikisi vilayette olsa zarar-ı âmmdır. Ve biri dahi bu kim, ben efendim oğluna yaramaz iş etmedim. Bu dünyanın murdarına bulaşmadan şehid ettirdim. Ve hem cemi-i âlem rahat oldu. Ve hem bizden önden gelenler bu kanunu komuşlar"[18] diyerek yaptığı fenalığı tevile çalışmıştır.

Sultan Murad, Şehzade Küçük Mustafa'nın gailesini bertaraf etmekle birlikte benzer bir tehlikenin daha mevcud olduğunun farkında idi. Bir daha kardeş kanının akıtılmaması ve ülkenin, Bizans gibi entrikacı bir devlet ile, varlığını Osmanlılar'ın zayıflamasına bağlayan Karaman gibi bir beyliğin oyuncağı haline gelmemesi için henüz ortaya çıkmadan bu tehlike ve fitnenin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bunun için Sultan Murad, tarihi henüz kesin olmayan bir zamanda, Tokat kalesinde tuttuğu Mahmud ve Yusuf adlarındaki iki kardeşinin gözlerine mil çektirip onları kör ettikten sonra anneleriyle birlikte Bursa'ya getirir. İdareleri için de kendilerine yüksek seviyeden maaş bağlatır.

---

17. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 101-103; Hoca Saadeddin, I, 315-317; Lütfî Paşa, s. 79-81; Hammer, II, 173-174; Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 390-393; Halil İnalcık, "Murad II", *İA,* VIII, 600-601.

18. Âşıkpaşazâde, s. 103.

B. CANDAROĞLU İSFENDİYAR BEY İLE OLAN MÜCADELE ve İDARÎ DÜZENLEME

Karamanoğulları'ndan sonra Anadolu Beylikleri'nin en kuvvetlilerinden olan Candaroğulları, Karamanlılar gibi Osmanlılar'ın en zor ve sıkıntılı anlarından faydalanmaya çalışan beyliklerden biri idi. Nitekim Candaroğlu İsfendiyar Bey, Sultan İkinci Murad'ın amcası Mustafa ve küçük kardeşi Mustafa Çelebi'lerle meşgul olduğu anı fırsat bilerek ondan yararlanmaya çalışarak Tosya, Çankırı ve Kalecik'i geri almıştı. Halbuki buralar, daha önce Çelebi Sultan Mehmed zamanındaki gayretler sonucunda elde edilmiş olup Osmanlı himayesinde kalmak şartiyle İsfendiyar'ın oğlu Kasım Bey'e verilmişti. İsfendiyar Bey'in geri aldığı bu yerler, Osmanlıların taraftarı olan oğlu Kasım'a ait yerlerdi. İsfendiyar Bey, bu toprakları almakla da yetinmeyip Taraklı Borlu denilen Safranbolu'yu alıp Bolu'ya doğru uzanmıştı. Bu arada Kasım Bey de İznik hareketi esnasında kaçıp Sultan Murad'ın yanına gelmişti. Sultan Murad, Küçük Şehzade Mustafa Çelebi olayını halledince İsfendiyar'a karşı kuvvet gönderdi. Kasım Bey de Osmanlı kuvvetleri ile birlikte bulunuyordu. Osmanlı ordusu Bolu'ya geldiği zaman İsfendiyar Bey'in ordusundaki Kasım Bey taraftarları, efendilerinin bulunduğu Osmanlı ordusunun saflarına katılırlar. Böylece İsfendiyar Bey, büsbütün sarsılır. Bununla beraber savaşı kabul etmekten başka çaresi de kalmamıştı. Bu sebeple Bolu ile Gerede arasında yapılan savaşta mağlub olup bozguna uğrar. Muharebenin karışıklığı arasında kendi Kapıcıbaşısı Yahşi Bey tarafından başına vurulan bir "bozdoğan"la kulağı sağır olur. Zorlukla Sinop kalesine sığınan İsfendiyar Bey artık sağırdı.

Candaroğlu'nu takib eden Osmanlı kuvvetleri, Kastamonu ile Bakır Küresini zapt ederler. İsfendiyar Bey, küçük oğlu Murad Bey başkanlığında bir heyet vasıtasiyle barış istemek zorunda kalır. O, bu barışı sağlamak üzere Osmanlı devlet adamlarına da ayrı ayrı mektuplar yazarak tavassutlarını ister. Bu arada torununun (İbrahim Bey'in kızı) padişah tarafından nikahlanmasını da teklif eder. Sultan Murad'ın adamları, barışılması için hükümdarlarına ricada bulunurlar. Bunun üzerine Sultan Murad, sulh yapmayı kabul etti.

Bu antlaşma gereğince Kasım Bey'e yerleri tekrar geri verilecek, Osmanlıların aldıkları Kastamonu ile Bakır Küresi İsfendiyar Bey'e iade edilecekti. Fakat İsfendiyar Bey, Bakır Küresi hâsılatından büyük bir kısmını

Osmanlı Devleti'ne verecek ve gerektiği zaman da Osmanlı ordusuna asker gönderecekti (827 H./1423 M.).[19]

Sultan Murad, bundan sonra bazı idarî tasarruflarda bulunup ondan sonra Edirne'ye dönmeye karar vermişti. Hükümdar ilân edildiği zaman henüz on sekiz yaşlarında bulunuyordu. Karşısında da tehlikeli ve kuvvetli bir rakip olarak amcası Mustafa vardı. Hükümdarlığının ilk senesi ümidsiz denecek kadar korkunçtu. Bununla beraber etrafında ve kendisine sâdıkane bir şekilde bağlı olan Bâyezid, İbrahim, Hacı İvaz Paşalarla Mihaloğlu Mehmed Bey ve Kara Timurtaş Paşa'nın vezirlik rütbesine kadar çıkartılmış olan oğulları Ali, Umur ve Oruç Bey'ler bulunuyordu.

Daha önce de görüldüğü gibi Bâyezid Paşa, Mustafa Çelebi hadisesinde Rumeli Beylerbeyi olduğu için onun üzerine gönderilmiş, sonunda Düzme Mustafa tarafından katl edilmişti.

Sultan Murad, küçük şehzade Mustafa Çelebi olayını halledince vezirleri ile maiyetindeki bazı mühim şahsiyetler arasında mevcut rekabet ve geçimsizliklerin farkına varır. Devlet merkezinde fazla nüfuz sahibi kimselerin varlığını kendi kudret ve hâkimiyeti için bir engel telakki etmiş olmalı ki, bunların bir kısmını yeni vazifelerle merkezden uzaklaştırma ihtiyacını duyar. Sultan Murad, Rumeli'ye dönmeden önce bu işi halletmeliydi. Bunun için Kara Timurtaş Paşa'nın oğullarından Umur Bey'i Kütahya'ya, Ali Bey'i Saruhan (Manisa) sancak beyliğine gönderir. Oruç Bey'i de Anadolu Beylerbeyi yapar. Padişah, kendi lalası olan Yörgüç Paşa'yı da Rumiye-i suğra valisi olarak Amasya'ya gönderir. Evrenoszâdeler ile Paşa Yiğit oğlu Turahan Bey ve Gümlü oğlu gibi Rumeli beylerinin harp zamanında padişahın maiyetinde birleşmeleri hariç başka zamanlarda Rumelideki vazife yerlerinde bulunuyorlardı. Onun için Rumeli beylerini ilgilendiren bir tedbire lüzum yoktu. Böylece divanda sadece İbrahim Paşa ile Hacı İvaz Paşa kalmışlardı.

Bu defa da iki vezir arasında nüfuz rekabeti baş göstermişti. Vezir-i A'zam İbrahim Paşa, devletin kuruluşu ile birlikte hizmete giren Çandarlı hanedanından olup babası Hayreddin ve biraderi Ali Paşa'lar da bu vazifede bulunmuşlardı. İbrahim Paşa, Çelebi Sultan Mehmed'e olan sadakati ve tehlikeli zamanlardaki hizmeti ile tanınmış olup Çelebi Mehmed zamanında

19. Geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 104; Hoca Saadeddin, I, 317-319; Hayrullah Efendi, VII, 52-53; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 393-394.

kadıaskerlik ve ikinci vezirlikte bulunmuştu. Bâyezid Paşa'dan sonra birinci vezir olmuştu.

Hacı İvaz Paşa da Çelebi Mehmed'in bütün savaşlarına iştirak etmiş, Karamanoğ'lu'nun Bursa'yı muhasarası sırasında burayı müdafaa ve muhafazada sebat göstermişti. Mustafa Çelebi hadisesinde aldığı tedbirler ve yazdığı mektuplarla Mustafa Çelebi kuvvetlerinin dağılmasına sebep olmuştu. Bu bakımdan büyük hizmetleri olan değerli bir şahsiyetti. Çelebi Mehmed zamanında hürmet görmüş, Yeşil Camiin plânlarını tertip ederek dışardan memlekete sanatkârlar getirtmişti.

İşte bu iki değerli vezir arasındaki rekabet, Hacı İvaz Paşa'nın sahneden çekilmesine sebep olmuştu. Hacı İvaz Paşa'nın kul (yeniçeri) ile gizli münasebetlerde bulunduğu, padişaha suikast yapacağı ve divana silahla geldiği Sultan Murad'a haber verilir. Bir gün divanda Padişah, Hacı İvaz Paşa'nın göğsüne eliyle dokunarak içinde zırh bulunduğunu anlayıp sebebini sorunca Hacı İvaz Paşa buna cevap veremez. Bu durum, söylenenlerin doğru olabileceğini hatırlattığı için gözlerine mil çekilmek suretiyle Bursa'da ikamete mecbur edilir. Bu olayın hangi tarihte olduğu kesin olmadığı gibi, hadisenin bir at gezintisi sırasında cereyan ettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Bu hadiseden sonra İbrahim Paşa rakipsiz kalmış ve padişahın kendisine tam anlamıyla güvenmesinden dolayı tamamen müstakil imiş gibi iş görmüştür. Hacı İvaz Paşa ise hicretin 831 (1428) yılında Bursa'da vefat etmiştir. Cenazesi Pınarbaşı'nda Kuzgunluk mevkiine defn edilmiştir.[20]

Bu idarî düzenlemeden sonra padişah, Gelibolu üzerinden yeniden Rumeli'ye geçip Edirne'ye gelir. Sultan Murad, saltanatının buhranlı geçen ilk yıllarını geride bırakıp devlet işlerini idarî ve siyasî bir düzene kavuşturduktan, ülke ve halkın problemlerine çözüm yolları bulduktan sonra biraz rahat bir nefes almaya başlar. Çünkü artık içerde taht kavgasına yeltenip ülkeyi bölünme noktasına getirecek kimse kalmamıştı. Dışarıya göre ise Sul-

20. Geniş bilgi ve karşılaştırma için bk. Âşıkpaşazâde, s. 103-104; Hammer, II, 175-176; Hayrullah Efendi, (VII, 53-54) olayı şöyle nakl eder: "Bu kerre dahi asakir ile ittifakı vardır. Hatta kaftanı altında silah taşımağı âdet eyledi. İcabında istimal etmek için daima hazır ve âmadedir deyü İvaz Paşa'yı birçok gamz ve nifak etmişlerdi. Hazreti Padişah dahi bu ifadeden münfail ve muğberu'l-hâtır olup İvaz Paşa ile birlikte at ile gezerken kaftanı üzerine elini koyup "Paşa bu kaftanın altında ne vardır?" dedikte Paşay-ı saf dil: "Zümre-i sipahın bazılarından emin olamadığımdan kendimi muhafaza için üstüme cebe ve cevşen giydim" demekle a'dasının (düşmanlarının) sözlerini tasdik eylediğinden derhal gözlerine mil çekilmek..."

tan Murad'ın gücü, kendisinden çekinilir bir kuvvete ulaşmıştı. Bu bakımdan artık evlenip rahat bir nefes alabilirdi. Zira İsfendiyar Bey'in, bizzat padişaha vermeyi teklif ettiği torunu Hatice Alime Hanım'la evlenme zamanı gelmişti. Bu sebeple padişah, gelini almak üzere İsfendiyar Bey'in sarayına Çaşnigirbaşı Elvan Bey, Tavaşi Şerafeddin Paşa ile Reyhan Paşa; kadınlardan Halil Paşa'nın dul eşi ve padişahın Şah Ana diye hitab ettiği Germiyanoğlu Yakub Bey'in hanımı ile daha birçok erkek ve kadını külliyetli miktarda mal ve eşya ile gönderir. Bunlar "mihr-i muaccel"i takdim edip gelini getireceklerdi. Kastamonu'da şölenler tertipleyen İsfendiyar Bey de gelenleri rütbelerine göre ağırlayıp bir nice ikramda bulunur. Orada akd edilen düğün merasiminden sonra İsfendiyar Bey, torununu Halil Paşa ile Germiyanoğlu Yakub Bey'in hanımlarına teslim ederek büyük bir merasimle uğurlar. Hicretin 828 (1424) yılında gerçekleşen bu düğünün, Sultan Murad bakımından Edirne'de mi yoksa Bursa'da mı yapıldığı kesin olarak tesbit edilebilmiş değildir. Zira kaynaklardan bir kısmı bunun Edirne'de, bir kısmı da Bursa'da olduğuna dair bilgi vermektedir. Bazı kaynaklar ise Sultan Murad'ın bulunduğu yeri zikr etmezler.[21] Uzunçarşılı, Sultan Murad'ın nikahladığı kızın adının Hatice Sultan olduğunu hicrî, 906 (M. 1500) tarihli bir vakfiyesi bulunduğundan, kabrinin Bursa'da Kükürtlü Kaplıcası'nın yakınındaki Hatice Sultan Türbesi denilen büyük bir türbede olduğunu, orada daha başka kabirlerin de bulunduğunu, ne türbe kapısında ne de diğer kabirlerde bir kitabenin bulunduğunu nakleder.[22]

Sultan Murad, evlendiği yıl içinde kız kardeşlerinden üçünün de düğünlerini yaptırır. Hemşirelerinden Sultan Hatun'u İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey'e, Ayşe Hatun'u bilahare Varna muharebesinde şehid düşecek olan Karaca Bey'e, Ayşe Hatun'u da Çandarlızâde İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Bey'e nikahlamıştı. Bu düğünler vesilesiyle büyük ziyafetler veriliyor, fakir ve yoksullar doyuruluyor, düğüne iştirak eden herkese ihsanlarda bulunuluyordu.

---

21. Geniş bilgi ve karşılaştırma için bk. Âşıkpaşazâde, s. 106; Hoca Saadeddin, I, 320-322; Solakzâde, I, 205-206; Hammer, II, 176; Hayrullah Efendi, VII, 54; Selânikli Hilmi, s. 57; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 394; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 13.

22. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 394.

1) RUMELİ'DE İSTİKRARIN SAĞLANMASI

Candaroğlu İsfendiyar Bey üzerine yapılan harekâtı fırsat bilen Eflâk voyvodası Drakul, Silistre'yi geçip Osmanlı topraklarına taarruz etmişti. Sultan Murad'ın emri ile bu taarruza karşılık olmak üzere Firuz Bey de Eflâk'a şiddetli bir akın yapmıştı. Bu akında Firuz Bey, Drakul'u mağlub etti. Mağlub olan Drakul iki senelik haraca karşılık bir miktar para ve bazı hediyeler vereceğini taahhüd etti. Bu mağlubiyetle Drakul, barışa zorlanmıştı. Sultan Murad'ın Anadolu'dan Edirne'ye gelmesi üzerine Drakul iki oğlu ile birlikte bizzat Edirne'ye gelmiş ve bağlılığını arz edip iki yıllık vergisini de takdim etmişti. Bunun üzerine yaptıklarına göz yumulan Drakul, yerinde kalmak üzere ülkesine gönderildi. Ama iki oğlundan biri (veya ikisi) de rehin olarak Osmanlı sarayında alıkonmuştu. 1424 yılında gerçekleşen bu barışla bölge nisbeten rahat ve huzura kavuşmuş oluyordu.[23]

Bölgede istikrarın sağlanmasına tesir eden âmillerden biri de şüphesiz ki Bizans'la varılan antlaşmadır. Gerek Düzme Mustafa, gerekse Küçük Mustafa olaylarını çıkarıp Sultan Murad'ı ve ülkesini bir hayli yoran, kardeş kanının akıtılmasına sebep olan Bizans, artık yapacak bir şey bulamadığı için Osmanlılar'la iyi geçinmek ihtiyacını hissetmişti. Zira aksi takdirde kendi ülkesi ve imparatorlukları tamamen elden gidebilirdi.

Bu dönemde, Bizans İmparatoru Manuel, henüz hayatta ise de çok yaşlı olduğundan sekiz dokuz seneden beri bütün işleri saltanat ortağı olan oğlu VIII. İoannis görüyordu. İoannis, daha kötü bir duruma düşmemek için Sultan Murad'a müracaatla barış yapmak istediğini bildirir. Bunun için elçi olarak Lukas Notaras, Melahrinos ve Bizans tarihçisi Françes'i Sultan Murad'a gönderir. Yapılan anlaşma gereğince Bizans, her sene Osmanlı hazinesine üçyüz bin akça veya otuz bin duka altını vermeyi kabul ettiği gibi, Misivri ve Terkos mıntıkaları hariç olmak üzere, daha önce Bizanslılara geçmiş olan Karadeniz sahilindeki bütün yerler ile Selanik havalisinde bulunan Situnion ve Ustruma (Karasu) taraflarına ilaveten, Osmanlılar'ın Zeytin dedikleri İzdin'i de terk ediyordu (28 Şubat 1424).[24]

Yine 1424 senesinde Sırp despotu İstefan (Etyen) Lazareviç ,Edir-

23. Âşıkpaşazâde, s. 105; Hoca Saadeddin, I, 319; Hammer, II, 174; Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 398.

24. Dukas, s. 118; Hammer, II, 177.

ne'ye gelip eski dostluk antlaşmasını yeniledi. Onunla birlikte bir Türk heyeti Alman İmparatorluğu'na seçilmiş olan Macar Kralı Sigismond'u tebrike ve iki yıllık bir mütareke müzakeresinde bulunmak için gönderildi. Buna göre Osmanlı heyeti, hem Sigismond'un imparatorluğunu tebrik edecek, hem de iki yıllık bir mütareke imzalayacaktı. Osmanlı hükümdarı bu heyetle birlikte kıymetli hediyeler de göndermişti. Sigismond tarafından kabul edilen Osmanlı heyeti ile iki yıllık bir barış antlaşması imzalanır. Bu akitten sonra Sigismond, Osmanlı padişahına aynı şekilde hediyeler gönderir.[25]

Rumeli'de istikrarın sağlanmasına sebep olan anlaşmalar yapıldıktan ve bölge harpsiz bir döneme girdikten sonra artık Anadolu'daki pürüzlerin ortadan kaldırılmasına sıra geliyordu.

Çelebi Sultan Mehmed'in vefatı ve iki Mustafa Çelebi'nin isyanları zamanında, daha önce Osmanlı sarayında rehin bulunan Menteşe Beyi İlyas Bey'in iki oğlu Leys ile Ahmed kaçarak memleketlerine gelmiş ve hükümdarlık yapmaya başlamışlardı. Rumeli'deki durumu düzene sokan Sultan Murad, Menteşe tarafına gelerek bu iki kardeşi elde edip Tokat kalesine gönderdikten sonra beyliği tamamen ilhak etmişti. Hicrî 829 (M. 1425) tarihinden itibaren bu beylik artık tarihe karışmıştı.[26]

2. İZMİROĞLU CÜNEYD BEY'İN AKİBETİ

Kaynaklarda İzmiroğlu, Aydınoğlu, bazan da Kara Cüneyd diye adlandırılan bu beyin babası olan İbrahim, Yıldırım Bâyezid tarafından İzmir'e subaşı olarak tayin edilmişti. Ankara savaşı sonrasında çıkan kardeş kavgaları esnasında Cüneyd Bey, önce İsa Çelebi'ye yardım etmiş, arkasından da Süleyman Çelebi ile birleşerek onun tarafından Ohri sancak beyliğine getirilmişti. Kardeşler arasındaki mücadeleden istifadeyi düşünen Cüneyd Bey'in bu dönemdeki faaliyetlerinden ilgili bölümlerde bahsedilmiş ve hakkında bilgi verilmişti.

Daha önce de temas edildiği gibi Cüneyd, Mustafa Çelebi (Düzme Mustafa) kuvvetleri ile Ulubat suyu kenarına kadar gelmişti. Burada, Sultan

25. Hammer, II, 177; Hayrullah Efendi, VII, 55.

26. Geniş bilgi için bk. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 99-101; Hoca Saadeddin, I, 322-323; Solakzâde, I, 206-207; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 400.

Murad tarafından tatmin edilip Aydın beyliğine döner. Bundan sonra bütün gayretiyle eski Aydınoğulları topraklarını tamamen elde etmeye çalışır. Böylece Anadolu birliğini yeniden bozma faaliyetlerine ön ayak olur. Osmanlılara olan bağlılığı red edip Osmanlı idarecileri ile uğraşmaya başlar. Bunun üzerine Sultan Murad, onu yola getirmek maksadıyla yeni Aydın-ili beyi Yahşi Bey ile Anadolu Beylerbeyi Oruç Bey'i vazifelendirir. Ancak bu beyler Cüneyd'e karşı bir başarı elde edemezler. Bu son muvaffakıyet üzerine Aydın Bey'i olarak harekete geçen Cüneyd, Anadolu beylerini ve Bizans'ı Osmanlılar'ın aleyhine tahrike başlar. O, bununla da yetinmeyerek Venedik ile de ticarî ve siyasî münasebetlere girişir. Bununla beraber Sultan Murad'ın Anadolu Beylerbeyliğine tayin ettiği Hamza Bey, bu meseleyi ciddi bir şekilde ele alarak Halil idaresinde gönderdiği kuvvetler, Cüneyd'i Akhisar civarında mağlub edip onu sığındığı İpsili kalesinde kuşatırlar. Cüneyd, Karamanoğlu İbrahim Bey'in yardımlarını sağlamak maksadıyla gizlice onun yanına gidip bir miktar Karaman askeri ile döndüyse de, bilahare bu yardımcı kuvvetlerin kaçması sonunda Sisam adasının karşısında bulunan İpsili kalesinde oğlu Bâyezid ile birlikte tutunmaya çalışır. Bu arada Bizans İmparatoru VIII. İoannis ve Venedik ile temasa geçerek yeni bir saltanat müddeisini Selanik'e geçirip Rumeli'nde isyan çıkarmayı tasarlar. Fakat Murad Bey, Cenevizliler'den kiralanan gemiler ile onu deniz tarafından da sıkıştırdığından vaziyeti gittikçe kötüleşmeye ve artık müdafaada bulunamayacak bir duruma gelir. Bunun üzerine Hamza Bey'e teslim olmak zorunda kalan Cüneyd, kanına girdiği insanlara karşılık 1425 yılında öldürülür. Çanakkale hapishanesinde bulunan oğlu Kurt Hasan ile kardeşi Hamza Bey de ortadan kaldırılarak soyuna son verilir.[27]

3) KARAMANOĞLU MEHMED BEY'İN ANTALYA'YI KUŞATMASI VE OĞLU İBRAHİM BEY'İN OSMANLI HİMAYESİNE GİRMESİ

Ankara Muharebesi'nden sonra Timur tarafından yeniden kurulan Karaman Beyliği'nin başına Alaeddin Ali Bey'in oğlu Mehmed Bey tayin edilmiş, kardeşi Bengi Ali Bey de Mehmed Bey'in hâkimiyeti altında olmak

27. Geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 107-109; Dukas, s. 115-118; Hoca Saadeddin, I, 324; Hammer, II, 177-178.

şartıyla Niğde ve havalisine getirilmişti. Mehmed Bey, Osmanlılar'dan çekindiği için bir ara Memlûk sultanının himayesini kabul etmişti. Fakat Memlûk Devleti'ne ait bazı yerlere el uzattığı için o devletle de arası açılmıştı. Gerçekten de Tarsus kuşatması yüzünden Memlûklularla arası açılan Karamanoğlu Mehmed Bey, önce Niğde'ye hâkim bulunan kardeşi Bengi Ali Bey, sonra da Dulkadiroğlu Nasırüddin Mehmed Bey'le giriştiği mücadeleyi kayb etmiş ve Dulkadirliler tarafından esir alınarak Kahire'ye gönderilmişti. Memlûk Sultanı Melik Müeyyed Şeyh, gerek Bursa'da, gerekse Tarsus ve Kayseri'de giriştiği taşkın hareketlerinden dolayı Karamanoğlu Mehmed Bey'i azarlayıp hapse attırmıştı. Onun yerine de Karaman hükamdarı olmak isteyen Niğde hâkimi Bengi Ali Bey'i destekleyerek onun hükümranlığını tanımıştı. Böylece Bengi Ali Bey, Karaman hükümdarı olmuştu. Fakat Memlûk sultanı Melik Müeyyed'in ölümünden biraz sonra hükümdarlığı elde eden Seyfeddin Tatar, Mehmed Bey'i serbest bırakarak memleketine gönderir. Bengi Ali Bey, Mehmed Bey'in idareyi tekrar ele geçirmesi üzerine yeniden Niğde'ye çekilir.

Bilindiği gibi Ankara Muharebesi'nden sonra Antalya ve Korkuteli ile civarı, Timur tarafından Hamidoğlu Osman Bey'e verilhmişti. Osman Bey, Antalya'yı Osmanlılar'dan alamamış ise de Korkuteli taraflarında hüküm sürüyor ve Antalya'yı da elde etmek için çare arıyordu.

Gerek Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü, gerekse Mustafa Çelebiler isyanın, meydana getirdiği karışıklıklardan istifade etmek isteyen Hamidoğlu Osman Bey, Antalya'yı zapt etmek istemiş, fakat bu işe tek başına gücünün yetmeyeceğini anlayınca Karamanoğlu ile birlikte hareket etmeye karar vermişti.

O dönemde, Osmanlıların Antalya Sancak beyi olan Firuz Bey oğlu Hamza Bey, bu birleşmeye mani olmak ve dolayısıyla sancağını kurtarmak için henüz iki kuvvet birleşmeden önce Korkuteli'nde bulunan Osman Bey'in kuvvetlerine baskın yapmış, Hamidoğlu da bu müsademe esnasında öldürülmüştü. Bu olaydan sonra Karamanoğlu Mehmed Bey, Antalya önüne gelip kaleyi karadan kuşatmıştı. Bu sırada kaleden atılan bir gülle, Karamanoğlu'na isabet ederek ölümüne sebep olmuştu. Böylece Antalya, hem muhasara hem de işgalden kurtulmuştu. Karaman ordusunda bulunan Mehmed Bey'in büyük oğlu İbrahim Bey, babasının cenazesini alarak Karaman ordusuyla birlikte dönmüş ve Mehmed Bey'in cenazesini Larende'ye (Karaman) defn etmişti (27 Safer 826/9 Şubat 1423).

Mehmed Bey'in ölümü üzerine yanında bulunan oğullarından Ali Bey, aralarındaki saltanat rekabeti yüzünden askerin İbrahim Bey'i istediğini görünce kaçıp Antalya kalesine sığınır. İbrahim Bey ve diğer kardeşi İsa Bey ise babalarının cenazesini alıp memleketlerine dönerler. Fakat Mehmed Bey'in kardeşi Bengi Ali Bey, kardeşinin öldüğünü öğrenince Konya'ya gelip hükümdarlığını ilân etmişti. Bunun üzerine İbrahim ve İsa Beyler, babalarının cenazesini defn ettikten sonra Osmanlılar'a sığınmak zorunda kalmışlardı.

Bu arada Antalya sancak beyi olan Hamza Bey de Karamanoğlu Mehmed'in ölümünü ve Antalya'nın kurtulduğunu, kendisine iltica etmiş olan Mehmed Bey'in oğlu Ali Bey'le Sultan Murad'a arz etmişti.

İbrahim Bey, amcası Bengi Ali Bey'in yerine hükümdar olmak üzere Sultan Murad'ın yardımını istemişti. Sultan Murad, eskiden beri aralarında bulunan akrabalığı kuvvetlendirmek için İbrahim Bey'le kardeşleri Ali ve İsa'ya birer kız kardeşlerini vererek onları kendine bağlamaya çalışır.[28] Osmanlı siyasetine uygun düşen bu davranışla Sultan Murad, aradaki eski düşmanlıkları ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Bu düşmanlığı tamamen yok etmek için onların her birine Rumeli'nde birer sancak da vermişti. Bu arada İbrahim Bey'e kuvvet verip onun Konya ve Larende üzerine yürümesini sağlayan Sultan Murad'ın bu kuvveti sayesinde İbrahim Bey, amcasını kaçırıp Konya'da Karaman Beyliği'ne hâkim oldu. Fakat bunun karşılığında da daha önce Osmanlılara ait olup Timur tarafından Karamanoğulları'na verilmiş olan bazı yerleri (Hamideli- Beyşehir) eski sahiplerine yani Osmanlılar'a terk etmeye razı oldu (1424).[29]

Sultan İkinci Murad, gerek Rumeli, gerekse Anadolu'da kısmen barış, kısmen de mücadelelerle sağladığı sükûnetin devam etmesi için daha bazı işlerin yapılması gerektiğine inanıyordu. Nitekim Amasya, Tokat ve Canik havalisindeki yerlerde bir takım küçük Türkmen aile ve aşiretleri vardı. Bunlar, gerek bulundukları kalelerinin sarp oluşu, gerekse devletin başka bölgelerde meşgul olmasından istifade ile zaman zaman çevrelerini vurup eşkıyalık ediyorlardı. Halk, bu yüzden bir hayli sıkıntı çekiyordu. Hatta Solakzâde'nin ifadesine göre, insanlar bunların yüzünden evlerinden çıkamaz hâle gelmişlerdi. Bunların normal bir hale gelmesi ve gereği gibi

---

28. Âşıkpaşazâde, s. 107.

29. Geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 111-112; Uzunçarşılı,*Tarih*, I, 402-403.

idareleri devleti bir hayli meşgul ediyordu. Bu yerli Türkmen ailelerinden bir kısmı, Ankara muharebesinden sonra Çelebi Sultan Mehmed tarafından ortadan kaldırılmış ise de büyük bir grubu faaliyetlerine devam ediyordu. Sultan İkinci Murad, lalası Yörgüç Paşa'nın faaliyetleri sonucunda bunların büyük bir kısmını ortadan kaldırmaya muvaffak olmuşt.[30]

4) GERMİYANLI MÜLKÜNÜN OSMANLI'YA VASİYETİ

Daha önce, Yıldırım Bâyezid tarafından zapt edilmiş bulunan Germiyan Beyliği, Ankara Muharebesi'nden sonra yeniden dirilttirilen diğer Anadolu beylikleri gibi o da tekrar bağımsızlığına kavuşmuştu. Germiyanoğlu İkinci Yakub Bey de ülkesine yeniden sahip olmuştu. Yakub Bey, "Fetret Dönemi" diye bilinen şehzadelerin mücadeleleri esnasında Çelebi Sultan Mehmed tarafını tutmuştu. Bir ara Karamanoğlu'nun tecavüzüne maruz kaldıysa da Çelebi Sultan Mehmed'in, Karamanoğlu'nu yenmesi üzerine Yakub Bey, Osmanlılar'ın himayesinde devletini idare etmişti.

Kız kardeşinin oğlu olan Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü üzerine Yakub Bey, Osmanlılar'daki saltanat değişikliğinden istifadeye yeltendi. Bu yüzden Sultan İkinci Murad'ın kardeşi ve Hamideli Sancakbeyi Mustafa Çelebi'ye meyl ederek Karamanoğlu ile birlikte Mustafa'ya kuvvet verip yardım eder. Bununla beraber Sultan Murad, Yakub Bey aleyhinde hiç bir harekette bulunmuyordu. O da son anlarına kadar beyliğini muhafaza etmişti. Hatta Osmanlı hükümdarı, "Şah Ana" diye hitab ettiği Yakub Bey'in eşini, Candaroğlu İsfendiyar Bey'in torununu alacağı zaman gelini getirmeye göndermişti.

Erkek evladı bulunmayan Yakub Bey, kız kardeşinin torunu olan Murad'ı gün geçtikçe sevmeye başlar. Bu sevgi, erkek evladının olmayışı ve Osmanlılar'ın ileride büyük bir devlet haline geleceğini sezmesi üzerine onun, ülkesini Osmanlılar'a vasiyet etmesine sebep oldu.

Bu sebepledir ki, ilerlemiş yaşına rağmen Edirne'de bulunan padişahı ziyaret etmek ister. Bu gaye ile yola çıkan Yakub Bey, Bursa'ya gelir. Oradan Çanakkale Boğazı'na kadar giderek Gelibolu'da Rumeli yakasına ayak basar. İkinci Murad, Yakub Bey'i karşılamak için Meriç ve Ergene üzerinde

30. Geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 112-113; Hayrullah Efendi, VII, 59-62.

inşa ettirmekte olduğu köprü sahasına kadar gelir. Bu vesile ile Sırbistan sınırı valisi İshak Bey'in idaresinde orada yaptırmakta olduğu köprünün inşaat durumunu görme imkânını da elde eder. Yüz yetmiş kemer üzerine kurulan ve hâlen Uzunköprü ilçesine adını vermiş bulunan bu köprü, yapılış tarzındaki özellikten dolayı İkinci Murad'ın sultanlık çağında kurulmuş binalar arasında ilk plânda yer alır.

Yakub Bey, geçtiği bütün yollarda olduğu gibi Edirne'de de hürmet ve itibar görür. Padişah, onu yaşının büyüklüğüne ve mevkiine lâyık bir hürmetle karşılar. Yakub Bey, Edirne'de misafir bulunduğu sıralarda büyük şenlikler yapılır. Devrin en büyük hekim ve şairlerinden olan Şeyhî, mihmandar sıfatı ile onun maiyetine verilir. Şeyhî, gezmelerinde ona refakat etmeye ve arzularının en küçüğüne kadar bütün isteklerinin yerine getirilmesine memur edilmişti.

Bu şöhretli misafir, gördüğü misafirperverlikten dolayı minnettar olarak ülkesine döner. Sultan Murad'ın, emrine verdiği askere karşı o kadar cömertçe davranır ki, Gelibolu'ya ulaştığı sırada parası tükenir. O zaman padişaha bir mektup yazarak durum ve ihtiyacını bildirir. Sultan Murad, Germiyan Beyi'nin mektubunu okuduğu zaman:

"Cenab-ı Hak, Germiyan Beyi'ni bize öyle bir kardeş olmak üzere göndermiş ki, kendi gelirinden başka bizimkileri de yiyor." diyerek derhal onun şanına lâyık olacak şekilde bir miktar para gönderir.

İkinci Murad'ı ziyaret ettiği sırada seksenini bulmuş olan Yakub Bey, ilk karşılaşmada Sultan Murad'ın elini öpmek istediyse de padişah elini vermez. Karşılıklı öpüşüp musafaha ederler. Yakub Bey, ziyaretinin sebebini anlatarak içten gelen arzusunu şifahî (ağızdan) arz ile ölümünden sonra memleketini padişaha vasiyet eyler. O, ülkesini kızkardeşlerinin çocuklarına bırakmak istemiyordu.

Edirne'de bir ay kadar kalan Yakub Bey, Kütahya'ya dönüşünden bir sene sonra 832 Rebiülâhir (1429 Ocak)'ta vefat ederek Kütahya'da yaptırmış olduğu imâret mescidi mihrabının arkasına defnedilir. Yanında zevcesi Paşa Kerime Hanım da vardır. Yakub Bey, hastalandığı sırada yazdırıp İkinci Murad'a gönderdiği vasiyetnâmesinde ülkesini Osmanlılara vasiyet eyleyip terk ettiğini tekrarlamıştı. Böylece Yakub Bey'in vasiyeti üzerine beyliği, Osmanlı idaresine girmişti. Buranın sancak beyliğine de Kara Timurtaş Paşa'nın torunu ve Umur Bey'in oğlu Osman Bey tayin edilmiştir.

Aradaki fasılalar hariç olmak üzere takriben otuz sene kadar Germiyan hükümdarı olan Yakub Bey, çok cömert bir insandı. Bilginleri seven bir kimse olarak Yakub Bey, sarayında pek çok şair, edip, bilgin ve tabibin bulunmasını sağlamıştır. Edirne'de kendisine mihmandar olarak tayin edilen Şeyhu'ş-Şuara Şeyhî Sinan da bizzat kendi himayesinde yetişen ve sonradan Osmanlılar'ın hizmetine giren bir kimse idi.

O, ilim ve fikir adamlarını himaye hususunda babasının izini takib etmişti. Türkçe'nin gelişmesine hizmet etmiş, meşhur ilk Türkçe imâret vakfiyesini güzel bir yazı ile hak ettirerek imâretin duvarına koydurmuştu.

Çok cömert, eli açık, ihsanı bol bir kimse olan Yakub Bey, Bursa'ya geldiği zaman Osman, Orhan, Yıldırım Bâyezid ve Çelebi Sultan Mehmed'in türbelerini ziyaret eder. Bu esnada henüz hayatta bulunan Emir Sultan'ı da ziyaret ederek elini öper.[31]

C. SIRBİSTAN VE GÜVERCİNLİK KALESİ MESELESİ

Sırbistan, Birinci Kosova muharebesinden beri Osmanlılar'ın nüfuzu altında idi. Ankara muharebesinden sonra Sırbistan himayeden çıkmamakla beraber kendi lehine bazı tavizler elde etmişti. Kosova muharebesinde öldürülen Lazar'ın yerine Stefan Lazareviç (1389-1427) Sırp despotluğuna getirildi. Stefan Lazareviç, Temmuz 1427 senesinde evlad bırakmadan ölünce onun yerine kız kardeşinin oğlu Jorj Brankoviç, Sırp despotu oldu. Osmanlı tarihlerinde Vılk (babasının adı Vulk) oğlu diye bahs edilen Jorj Brankoviç'in Sırp despotu olur olmaz bazı kalelerini Macarlara terk etmesi, Osmanlılar ile Sırp ve Macarlar arasında bazı çatışmaların çıkmasına sebep oldu. Bu adam, selefi ve Osmanlı dostu olan Lazareviç'in gütmekte olduğu siyaseti terk ederek gerektiğinde Osmanlılar'a karşı kendini müdafaa etmek ve Türk taarruzlarını kuzeye yani Macaristan'a geçirmemek için hem Alman İmparatoru hem de Macaristan Kralı olan Sigismond'a kendi topraklarından bazı mühim yerleri vermişti. Bu yerlerden birisi de Sırpların merkezi olan Semendire ile Orsova arasında ve Tuna nehri kenarındaki Golumbaç (Kolombaç) idi. Osmanlılar buraya "Güvercinlik" diyorlardı.Halbuki eski

31. Geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 116-117; Hayrullah Efendi, VII, 62-63; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 48-53.

despot Stefan Lazareviç, ölmeden önce burayı on iki bin duka altın borçuna karşılık "boyar" yani beylerinden birisine rehin olarak vermişti. Belgrad'ı işgal eden Sigismond, parayı ödemeden Kolombaç'ı da almak isteyince, boyar kaleyi Osmanlılar'a terk etti

Sigismond'un, Macaristan'a açılan yollar üzerinde önemli ve stratejik bir mevkide bulunan Güvercinliği zorla almak istemesi üzerine Sultan Murad, kalenin müdafaasına koşar. Macarlar bir başarı elde edemedikleri gibi Sigismond da ölüm tehlikesi geçirerek bir fedaisi sayesinde zor kurtulmuştu. Sigismond, muvaffak olamayınca Osmanlılarla anlaşmak zorunda kalır ve Güvercinlik'in Osmanlılar'a geçmesini kabul eder.

Belgrad'ın Macarlara verilmesi üzerine hükümet merkezini daha önce Semendir'e nakl etmiş olan Jorj Brankoviç, Sigismond'un başarısız olduğunu görünce ondan ümidini keserek Osmanlılar'la anlaşmaya çalışır. Varılan anlaşmaya göre o, her sene Osmanlı hazinesine elli bin duka altın vermeyi, Macarlarla münasebetlerini kesmeyi ve padişah istediği zaman Osmanlı ordusuna asker göndermeyi kabul eder.

Sultan Murad, Edirne'ye döndüğü zaman hükümdarlara nâmeler göndererek yeni fetihlerini bildirir. Güvercinlik ve Kruşevaç gibi kalelerin ele geçirilmesiyle Osmanlı sınırları, Sırbistan'ın kuzeyinde yeni gelişmeler kayd etmişti. Güvercinlik, Macaristan'a açılan yollar üzerinde olduğu gibi bilhassa Sırbistan'ın müdafaa ve elde tutulmasına yarayacak bir mevki işgal ediyordu. Onun içindir ki, zaptından on altı yıl sonra Segedin muahedesi yapılırken Güvercinlik üzerinde bir hayli durulacaktır. Macaristan bakımından çok önemli bir üs olarak kabul edildiği için burası, her fırsatta Macarlar tarafından gözetlenecektir. Hatta Fatih Sultan Mehmed, 1473 senesinde Uzun Hasan'a karşı sefere giderken Macar elçisi Padişahın ve dolayısıyla Osmanlıların bu müşkül durumundan yararlanarak Güvercinlik'in terkini veya kalesinin yıkılmasını isteyecektir.[32]

1) SELÂNİK VE YANYA'NIN FETHİ

Birinci Murad zamanında kuşatılıp alınamayan, fakat hicrî 791 (M. 1394) yılında Yıldırım Bâyezid tarafından zapt edilen Selânik, Ankara Mu-

32. Âşıkpaşazâde, s. 117; Hammer, II, 187-188.

harebesi'nden sonra Bizans İmparatoru ile uyuşmak isteyen Emir Süleyman tarafından Bizanslılara terk edilmişti. Selânik şehrinin, Osmanlılar tarafından ilk defa olarak fethi ve bilahare tekrar Rumların eline geçişine dair bilgiler, Yıldırım Bâyezid dönemi hadiseleri arasında zikr edilmişti.

Osmanlılar'ın saltanat değişkilği ve buna bağlı olarak çıkan taht kavgaları fitnesi ortadan kalkıp tehlikeli durumlarının düzelmesinden sonra sıra daha önce ellerine geçmiş olan Selânik'in yeniden elde edilmesine gelmişti. Bunun için Sultan Murad, Evrenoszâdelerle Turahan Bey komutasındaki ordusuyla Selânik'i muhasara ettirmişti. Bu sırada Manuel'in oğlu Andronikos, Selânik valiliğinde bulunuyordu. Muhasara yüzünden sıkıntıya düşen halk, Andronikos'un muvafakatı olsun olmasın, kendilerine yiyeccek vermek ve şehri mamur hale getirmek şartıyla Venediklilere satmaya karar verir. Venedikliler, kendilerine sadık kalmak şartiyle Selânikliler'in tekliflerini kabul ile elli bin duka altın karşılığında Selânik'i satın alırlar. Böylece Selânik halkı, para karşılığında kendilerini yabancı bir millete satarken, Venedikliler de kan yerine keselerinden para dökerek Ege kıyılarının en mühim şehirlerinden birine sahip olurlar. Bu esnada zaten hasta olan Andronikos da Venedikliler'ce Mora'ya gönderir (H. 826 / M. 1423).

Sultan II. Murad, Selânik'in Venedikliler'in eline geçmesini istememişti. Fakat o sırada daha pürüzlü ve önemli işler olduğundan ses çıkarmamış ve uygun bir zaman gözetlemeyi uygun görmüştü. Sultan Murad, 1426 yılında Ayasolug'a giderek orada bulunduğu sırada Midilli, Sakız ve Rodos ile eski antlaşmaları yenilediği zaman Venediklilerin Selânik'i almalarından dolayı bunlarla olan muahedeyi yenilemeyerek Venedik elçisini geri çevirmişti.

Padişah, buradaki işlerini yoluna koyduktan sonra Edirne'ye döner. Venedikliler yeni bir heyet göndererek muahedeleri yenilemek istedilerse de padişah: "Selânik, babamdan kalma mülkümdür. Büyük babam Bâyezid bazusunun kuvvetiyle burasını Rumlardan aldı, eğer oranın idaresi Rumların elinde bulunsaydı, bunlara haksızlık ettiğimi belki iddia edebilirlerdi. Siz ise İtalya'dan gelen Latinlersiniz. Buralara sokulmanıza sebep ne? Ya arzunuzla oradan çekiliniz, ya da hemen gelirim" cevabını verir. Böylece elçiler bir iş göremeden geriye dönerler.[33] Osmanlılar'ın bu şekildeki kesin tutumu üzerine Venedikliler, ilk günlerden itibaren işi diplomatik yollarla ve gürültüsüz atlatmaya çalışırlar. Sultan Murad'a defalarca elçi gönderirler ama bu çabaların hiç birisi Sultan Murad'ı bu oldu bitti karşısında yumuşa-

33. Dukas, s. 120.

tamaz. Bu arada Venedikliler, şehrin zaptı kadar garip ve tuhaf olan bir muameleye baş vurarak bizzat Bizanslıların tavassutunu temin ederler. Padişah, imparatorun bu tavassutunu çok garip bulmuştu. İoannis'in göndermiş olduğu Nikola de Gona ve Frangopulos adlarındaki elçilerine, şayet Selânik imparatora ait olsaydı orayı hiç bir zaman zapt etmek istemeyeceğini, fakat Venediklilerin, imparatorun arazisi ile kendi toprakları arasına yerleşmesine de müsaade edemeyeceğini söyleyerek onları da geri gönderir.

Bu müzakereler esnasında sefer hazırlıklarını da ihmal etmeyen Sultan Murad, 1430 senesi Şubatının ortalarında Edirne'den Serez'e gelir. Burada Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Bey komutasındaki Anadolu kuvvetleri ile Sinan Bey komutasındaki Rumeli kuvvetlerini bir araya getirir. Kendisi Serez'de kalarak Hamza Bey'i ileriye gönderir. Bütün kuşatma hazırlıkları yapıldıktan sonra Venedik valisinden şehrin teslimini ister. Fakat Venedik valisi bunu red eder. Bunun üzerine Hamza Bey şehri topla dövmeye başlar. Selânikliler, Venedikliler'den donanma ve yardım istedilerse de bu yardım gerçekleşmedi. Muhasara karargahına gelen Sultan Murad, şehrin bir an önce düşmesini istiyordu. Venedikliler Rumlara itimad edemediklerinden kendi askerlerini Rumların arasına dağıtmışlardı. Bu şekilde şehir müdafaa edilirken Rumların gevşekliğini ve icabında karşı tarafla anlaşmalarını önlemeyi düşünüyorlardı.

Umumi hücumla alındığı takdirde şehrin zarar ve tahribata uğrayacağını hesaplayan Hamza Bey, hem buna mani olmak, hem de fazla zahmet çekilmeden fethi mümkün kılmak için surlardan içeriye adamlar soktu. Şayet Venedikliler, Rumlardan gelebilecek bir hainliğin önünü almak üzere önceden gerekli tedbirleri almamış olsalardı belki de Hamza Bey'in adamları gayelerine ulaşacaklardı. Buna meydan vermemek düşüncesi ile Venedikliler, her Rum askerinin yanına değişik memleketlerden ücretle topladıkları adamlardan kurulu yağmacı (Butineur) denilen askerden birini koymuşlardı. Ayrıca Hamza'nın oklarının ucuna mektuplar sararak Rumları şehir kapılarını açmaya teşvik etmesi, buna karşılık kendilerine hürriyet ve himaye vaad etmesi de bir sonuç vermedi. Çünkü Venediklilerin çok sıkı tedbirler almaları üzerine şehre sokulan adamlarla içeriye fırlatılan mektupların, Rumlar üzerindeki tesirleri önlenmişti.

26 Şubat gecesi meydana gelen depremde halk büyük bir heyecan yaşadı. Fakat Venediklilerin çabası sonucunda bu korku ve heyecan giderilerek müdafaa daha bir güç kazandı. Rumlar, Venediklilere mecburen itaat

ediyorlardı. Hamza Bey'in tekliflerini kabul etmeyen Venedikliler'e karşı padişah, hücuma karar verir. Bu, şehrin zapt edildiği zaman, âdet olduğu üzere yağmaya uğraması demekti. Hükümdar böyle bir karar almak zorunda kalmıştı. Çünkü daha önceki bütün barış ve teslim çağrıları cevapsız kalmıştı.

28 Şubat'ı 1 Mart'a bağlayan gece, Selânik halkı arasında genel hücumun ertesi gün yapılacağı söylentileri dolaşmaya başlar. Bunun üzerine halk, kalabalık topluluklar halinde kiliselerde toplanmaya başladı. En fazla kalabalık ise Aziz Dimitrios'un tabutu bulunan ve içinde devamlı olarak "kutsal yağ" akan kilisede toplanmıştı. O gün akşama doğru, Osmanlılar'ın, limandaki üç Venedik kadırgasını yakması, Venedikliler arasında büyük bir korkunun meydana gelmesine sebep oldu. Bu yüzden bütün askerlerini kaleden çekip gemilere bindirdiler. Venediklilerin, şehrin savunmasından ayrılmaları, Rumları büsbütün perişan etmişti. Bu yüzden onlardan da bulundukları mevzileri terk edenler oldu. Ertesi gün şafakla başlayan genel hücum sonunda Osmanlı askeri şehre girmeye başladı. Bu esnada Selânik halkından bazıları, gruplar halinde Venedik kadırgalarına binmek istedilerse de bunlar, Venedikliler tarafından gemilere alınmazlar. Selânik şehrini para karşılığı alan Venedikliler, sadece şehrin ticaretini düşünüyorlardı. Zira Selânik, Ege Denizi'nde ticarî mevkii parlak bir şehirdi. Fakat orada barınamayacaklarını anladıkları zaman dindaşları olan Rumları, Müslüman olan Osmanlılar'a terk etmekten çekinmemişlerdi.

Öyle anlaşılıyor ki şehrin umumî bir hücumla alınacağı söylentileri boşu boşuna çıkarılmış bir iddia değildi. Zira Mart ayının ikinci günü şato tarafından yapılan şiddetli bir hücum ve merdivenlerle üzerlerine çıkılan surların işgali sonunda, kale kapılarının açılması ile şehir zapt edildi (27 Receb 833/2 Mart 1430). Selânik'in düşmesi, Avrupa ve bilhassa Venedik'te büyük üzüntülere sebep olmuştu.[34]

Selânik zapt edilince Sultan Murad, Vardar Yenicesi ile diğer şehirlerden Türk aileler getirterek buraya iskân ettirir. Bu politikası ile o, şehrin Müslüman Türk hüviyeti kazanmasına çalışıyordu. O, sadece iskân ile yetinmiyerek buraya yerleştirilenler için bazı imkânlar da sağlıyordu. Bu sebeple Aya Dimitri (Sen Dimitrios) kilisesi hariç olmak üzere diğer bütün kiliseleri camiye tahvil ettirir. Hammer'in ifadesine göre bazı kiliseleri de yıktırıp onların malzemesinden şehrin ortasında bir Türk hamamı yaptırır.

34. Dukas, s. 120-121; Âşıkpaşazâde, s. 118-119; Hammer, II, 188-190.

Böylece Müslümanların rahat ibadet etmeleri ve diğer sosyal tesislerden istifade etmelerini sağlamıştı.

Osmanlı kaynakları, Selânik'in kırk günlük bir kuşatma sonunda zapt edildiğini yazarlarsa da yabancı kaynaklarda buranın daha kısa bir sürede zaptedildiği bildirilmektedir. Şubat ortalarında başlayan kuşatma, 2 Mart'ta sona erdiğine göre bu sürenin çok daha az olduğu anlaşılmaktadır.

Selânik muhasarası devam ederken, Amiral Andrea Moceniko komutasındaki Venedik donanması, Gelibolu'yu zapt etmek için uğraştıysa da bunda başarılı olamadığı gibi gemi bakımından da zayiata uğradı. Zira henüz emekleme durumunda bulunmasına rağmen Osmanlı donanması, onların başarılı olmasına ve Gelibolu'yu ele geçirmelerine engel olmuştu.

Amiral Moceniko'nun yerine geçen Silvestr Morisini Selânik'in intikamını almak için 1431 yılında Çanakkale boğazının Anadolu yakasındaki istihkamlara ani bir baskında bulunarak ele geçirdiği muhafızları öldürmüş, surlarını da tahrib etmişti. Bundan sonra Sultan Murad ile Venedikliler arasında Gelibolu'da bir muahede imzalanır. Bu muahede ile Selânik'in Osmanlılar'a terk edildiği belgelendirilip kabul ediliyordu. Dukas'ın ifadesine göre Venedikliler, Eğriboz adasının Osmanlılar tarafından zapt edilmesinden korktukları için böyle bir barış teklifinde bulunmuşlardı.[35]

Selânik'in zaptından takriben bir buçuk sene sonra 13 Safer 835 (9 Ekim 1431)'de Yanya Osmanlı topraklarına katıldı. Yıldırım Bâyezid zamanından beri Yunanistan'ın Epir bölgesinde Latin kökenli despotlar vardı. Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında bulunan ve merkezi Yanya olan Epir despotu Karlotoçi (Carlo Tocco) ölünce oğulları arasında hâkimiyet mücadelesi baş göstermişti. Bunlardan Memnon adındaki oğul, Osmanlılar'dan yardım ister. Bunun üzerine Sultan Murad, Karaca Paşa komutasında gönderdiği kuvvetler ile Memnon'a yardım edip onu arzusuna kavuşturur. Bununla beraber yerli Rum halkı, oğullar arasında meydana gelen bu mücadele ile Latinlerden memnun değildir. Bu yüzden aradan fazla bir zaman geçmeden Yanya halkının ileri gelenlerinin meydana getirdiği bir heyet, o sıralarda Selânik civarında bulunan Sultan Murad'ı ziyaret eder. Heyet, halkın hürriyetine, örf, âdet ve ibadetlerine dokunmayacağına dair Sultan Murad'dan bir ferman aldıktan sonra şehrin anahtarlarını kendisine teslim eder. Sultan Murad, Yanya'yı teslim almak için Karaca Paşa'yı görev-

35. Dukas, s. 121; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 410-411.

lendirir. Karaca Paşa'nın şehri teslim almasından sonra buraya da Türkler iskân edilir.[36]

Yanya'nın barış (sulh) yolu ile alınması ve özellikle halkın isteğiyle Osmanlı idaresinin kabul edilmesi, Osmanlı idare ve adaletinin, Balkan halkları üzerinde nasıl iyi bir tesir meydana getirdiğinin göstergesidir. Kendi dindaşları olan Latinlerin zulüm ve çekişmesinden bıkan halk, adalet ve hak şinaslıklarına güvendikleri Osmanlıya bağlanmayı tercih etmişti.

D. BALKANLAR'DAKİ YENİ OLAYLAR

Macarlar, eskiden beri Balkanlar'daki milletlerin Osmanlılar'a karşı tavır koymalarını istiyor ve kendilerini bölge halklarının bir çeşit hâmisi kabul ediyorlardı. Bu yüzden, Eflâk ve Sırbistan'ın Osmanlılar'la olan bağlantılarını kesmekte kakarlı görünüyorlardı. Durumun nezaketini bilen Osmanlı devlet adamları da buna karşı tedbir almakta gecikmiyorlardı. Onun için de zaman zaman çatışmalar meydana geliyordu. Bu çatışma ve anlaşmazlıklara ilaveten bölgede iç karışıklıklarda sürüp gidiyordu. Devamlı karışıklıklara sebep olan bölgedeki olayları Eflâk ve Sırbistan hadiseleri olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

1) EFLÂK HÂDİSELERİ

Eflâk'ın şöhretli voyvodası Mirça'nın ölümünden sonra bölge, senelerce sürecek olan iç karışıklıklara sahne olacaktır. Bu mücadeleler esnasında voyvodaların bazıları Macarlar, bazıları da Osmanlılar'dan yardım göreceklerdir. Eflâk'taki iç mücadele Mirça'nın kardeşinin çocukları olan Dan'lılar ve Mirça'nın oğlu Vlad Drakula'nın torunları olan Drakul'lular arasında cereyan ediyordu. Bu mücadeleler sebebiyle voyvodalar makamlarını yeterince sağlama alamadıkları gibi bu dönem Eflâk kaynakları da kifayetsiz oldukları için voyvodaların saltanat tarihlerinde karışıklıklar bulunmaktadır.

Mirça'nın ölümünden sonra kardeşinin oğlu Dan, Eflâk voyvodası olmuştu. Fakat bu voyvoda, Boğdan prensinin yardımını alan Vlad Drakul ta-

36. Hammer, II, 199-200.

rafından öldürülür. Dan'ın oğlu Osmanlılar'dan yardım istediği için kendisine yardım edildiyse de bunda iyi bir başarı sağlanamadı. Bu yüzden bu da babası gibi Vlad tarafından öldürülür(1431). Vlad, bu cesareti, Macarların ve bilhassa Sigismond'un kendisini himaye etmesinden alıyordu. Dukas ve Hammer'in ifadelerine göre Eflâk Beyi (voyvodası) Vlad, ya insafsız ve zâlimliğinden veya Sigismond'un kendisine verdiği Dragon nişanından dolayı Drakul (Eflâl dilinde hilekâr, Şeytan) lakabı ile anılıyordu. Vlad, bütün bu himayelere rağmen Sigismond'un kendisini Türklerin elinden kurtaramayacağını düşünerek rakiplerine galip gelmekle birlikte Osmanlılar'a da sokularak görünüşte onlara olan bağlılığını göstermek istiyordu. Filhakika Vlad Drakul, Osmanlı hükümdarının, Karaman seferine hareket edeceği esnada bizzat Bursa'ya kadar gelerek bağlılığını arz ve Sultan Murad'ın Macaristan'a yapacağı seferlerde kendisine her türlü kolaylığı göstereceğini vaad ettiği gibi böyle bir seferde Osmanlı ordusuna klavuzluk edeceğini de taahhud eder. Bu arz-ı ubûdiyetten memnun olan Sultan Murad, onu tekrar ülkesine gönderir.

Büyük bir idarî ve diplomatik tecrübeye sahip olan Osmanlı devlet erkânı, Vlad'ın iki yüzlülüğünü çok iyi biliyordu. Bu sebeple onun Macarlarla olan münasebetlerini bozmak için aynı sene (1432), yanına asker vererek onu Transilvanya'ya akın yapmaya memur eder. Bu şekilde, Vlad Drakul vasıtasiyle Macarlara büyük bir darbe indiren Sultan Murad, bilahare Macarlarla dostluğu yenilemek ister. Zira Sultan Murad, Macaristan ile dostça münasebetlerin faydalı olacağını düşünür. Bu sebeple İmparatorun bulunduğu Bâl şehrine tantanalı bir elçilik heyeti gönderir. Sigismond, heyeti -Baş kilisede ve bütün hükümdarlık alhametleri üzerinde bulunduğu halde- kabul eder. Bu elçikilk erkânından on iki kişi ilerleyerek İmparatora altın sikkelerle dolu on iki altın kupa, bir takımı sırma işlemeli, bir takımı da kıymetli taşlarla süslü ipekli elbiseler sunar. Böylece mütareke yenilendikten sonra Sigismond, Sultan Murad'ın elçilerini gayet şahane bir surette taltif ederek birçok hediyelerle Padişahlarına gönderir (Kasım 1433).[37]

2) SIRBİSTAN HÂDİSELERİ

Eflâk voyvodası Vlad Drakul gibi Sırp despotu Jorj Brankoviç te Ma-

37. Dukas, s. 121-122; Hammer, II, 201-202.

carlara dayanıp onlardan yararlanmak istiyordu. Zaten Macarlar da Sırp despotunu Osmanlılar aleyhine teşvikten geri kalmıyorlardı. Sırbistan'ın iki önemli şehrinden Belgrad'ın Macarlar, Güvercinlik'in de Osmanlılar elinde bulunmasından dolayı her iki devletin Sırbistan üzerindeki dikkatleri daha fazla hassasiyet kazanmıştı. Sırp despotunun Osmanlı Devleti'ne sadık görünmesine rağmen el altından da Osmanlılar'ın aleyhindeki bazı hareketleri, Üsküp Sancak Beyi İshak Bey tarafından haber alınıp merkeze bildirildiğinden, onun komutasındaki bir ordu ile Sırbistan içlerine doğru bir akın yapılır. Bu akınla, Sırp despotunun Macarlarla olan alâkasını kesmek ve Osmanlılar'a olan bağlılığını güçlendirme hedeflenmişti.

İshak Bey komutasındaki Osmanlı ordusunun Sırbistan ortalarına kadar bir akın yapması, Sırp despotu Brankoviç'i telaşlandırır. Bu yüzden Macarlarla olan münasebetlerini kesmeyi ve kızı Marya (Mâra)'yı Osmanlı hükümdarına zevce olarak vermeyi kabul ederek barışı sağlayabildi. Sarıca Paşa, Osmanlılara olan bağlılık yeminini ettirmek ve padişahın nişanlısını getirmek üzere Jorj Brankoviç'in sarayına gider. Bununla beraber yine aynı sene (1433) içinde, Evrenoszâde Ali Bey'in Macaristan'a yaptığı bir akında başarılı olamaması, Brankoviç'i yeniden Macarlarla münasebetlerini geliştirmeye yöneltir. Hatta kızını padişaha nişanlamış olmasına rağmen onun henüz küçük olduğunu ileri sürerek düğünün yapılmasını da tehir eder.

İki yüzlü harekette Eflâk voyvodasından da usta davranan Jorj Brankoviç, Macar Kralı Sigismond ile birlikte Karamanoğlu İbrahim Bey'le gizlice anlaşarak onu, Osmanlılar aleyhine kışkırtmaya ve bir takım faaliyetlerde bulunmaya sevkeder. Bundan cesaret alan İbrahim Bey, Osmanlı ülkesine saldıracak ve bazı yerleri ele geçirecektir. Fakat ileride de bahs edileceği gibi Sultan Murad, Karamanoğlu İbrahim Bey'in hakkından geldikten sonra tekrar Rumeliye dönecektir. Durumun kendi aleyhindeki vehametini görmekte gecikmeyen Brankoviç, padişahın hiddetini teskin ile dikkatini başka şeyler üzerine çekebilmek için kızı Mara'yı aldırması istirhamında bulunacaktır. Sultan Murad, paşalarını toplayıp kendileri ile bu durumu görüşünce paşalar "almak gerek sultanım" demişlerdi. Bunun üzerine sultan da "tedarik neyse edin" diyerek Kızlarağası Reyhan Ağa ve Oruç Bey ile Sırp sınırları üzerinde toplanmış olan askerin komutanı İshak Bey'in eşini gelini almak üzere bir heyetle Üsküp'e, oradan da Semendire'ye gönderir. Âşıkpaşazâde hadiseyi şu ifadelerle nakl eder:

"Bir kaç günlük yol kalınca Vılk oğlu, kâfir beylerinin hatunlarını

karşı gönderdi. Acayip konukluklar eyledi. Gayet iyi tazimle Semendire'ye getirdiler. Onda dahi nihayetsiz konukluklar etti. Çeyizinin hesabını yazmışlar. Defterini Özbek Ağa'ya verdiler. Vılk oğlu demiş ki: "Ben çeyizi kızıma vermedim, Hünkâra verdim, dilerse bu câriyesine versin, dilerse gayrı câriyesine versin". Elhasıl kızı Edirne'ye getirdiler. hünkâr kendine düğün etmedi. "Bir sipahi kâfirin kızına ne düğün gerek" dedi. Ve her ne kim Vılk oğlu dedi, onu Hünkâr'a dediler. Hünkâr eder "Benim câriyelerime vereceğim yokmudur ki onun kızının çeyizini vereyin." dedi. Hiç nesne kabul etmedi. Geri çeyizini ol kıza verdi. Bir sehl zaman durdu, Bursa'ya gönderdi. İsfendiyar kızı dahi Bursa'da idi, onu Edirne'ye getirdi."[38]

Jorj Brankoviç, mutad merasimle, kızını Osmanlı sarayına götürmek üzere gelen heyete teslim eder. Edirne'ye gelen Mara oradan da Bursa'ya gönderilir.

Sultan Murad, kızı Mara'yı Edirne'ye göndermiş olan Jorj Brankoviç'e pek güvenemiyordu. Bu sebeple Sırp despotu ile Eflâk voyvodasının Macarlar'la arasını iyice açarak kendisine bağlanmalarını sağlamak için Macaristan harekâtına katılmalarını emr eder. Padişahın emri gereğince Jorj Brankoviç ve Vlad Drakul 1438'deki Macaristan akınına katılırlar. Her iki hükümdarın Evrenoszâde Ali Bey komutasındaki akıncı kuvvetlerine iltihaklarını müteakip Demirkapı üzerinden Tuna nehri aşılır. Birbuçuk ay kadar süren akınlar esnasında, Transilvanya'da bazı şehirler zapt ve kaleler de tahrib edilir. Bu akınlar esnasında birçok ganimet elde edilir.

Sultan Murad, 1438 kışında Brankoviç'in kızı Mara ile evlendi. Bununla beraber Sırbistan hududundaki Türk kuvvetlerinin komutanı olan İshak Bey'den aldığı raporlar, kayınpederine itimad edilemeyeceğini gösteren delillerle dolu idi. Sultan Murad, müştereken icra edilen Transilvanya akınına rağmen Macarlarla aralarının açılmadığını görünce, Sırbistan problemine kesin bir çözüm getirme kararına varır. Buna göre Karamanoğlu'nu tahrik edenlerden birisi daha bütünüyle ortadan kalkacaktı.

Sultan Murad, Brankoviç'in, Semendire'nin anahtarları ile birlikte Edirne'ye gelmesini emr eder. Brankoviç, itaat edecek yerde, büyük oğlu Greguar'ı Semendire'nin tahkim ve müdafaasına memur eder. Kendisi de diğer oğlu Lazar'ı yanına alarak Sigismond'a halef olan Albert'e sığınır.

Sultan Murad, Brankoviç gibi Eflâk Voyvodasını da davet etmişti.

38. Âşıkpaşazâde, s. 122. Ayrıca bk. Hammer, II, 204-205.

Voyvoda Drakul, Jorj Brankoviç'i taklid etmeyerek padişahın dâvetine icabet eder. Vlad Drakul, ordugâha gelince yakalanarak Edirne'ye gönderilir. Edirne'den de Gelibolu'ya yollanarak haps edildiyse de iki oğlunu rehin olarak bırakmayı kabul ettiğinden hapiste uzun süre tutulmayarak serbest bırakıldı. Vlad Drakul ülkesine dönerek yine eski makamına geçer.

Sultan Murad, Sırbistan işini kesin bir sonuca bağlamak için Semendire üzerine kuvvet sevk eder. Brankoviç'in oğlu tarafından müdafaa edilen Semendire, üç ay müddetle kuşatılır. Bu esnada, Sırbistan işlerini çok iyi bilen İshak Bey, hacdan dönünce kuşatmanın şiddeti artırılır. Bu şiddetli kuşatmaya tahammül edemeyen Semendire, 1439 yılında teslim olur. Âşıkpaşazâde, şehrin fethinden hemen sonra onun Müslüman Türk şehri haline getirilmesi için kadı tayin edildiğini, Cuma namazının kılındığını ve hisarına asker konduğunu yazar. Şehri müdafaa edenlerle birlikte esir düşen Greguar, daha önce rehine olarak Edirne'ye gönderilmiş bulunan kardeşi Stefan ile birlikte Tokat'a yollanarak hapsedilir.

Semendire muhasarası devam ederken bir Macar ordusu şehrin imdadına geldiyse de İshak Bey ile Timurtaş Paşaoğlu Osman Çelebi tarafından mağlub edildikten başka Macaristan'a da akınlar düzenlendi. Osmanlılar bu sefer esnasında pek çok esir ve ganimet aldılar. Seferde bizzat bulunmuş olan tarihçi Âşıkpaşazâde, "esirlerin sayısının çok fazla olduğunu, kendisinin bile beş esir satın aldığını, esirlerin fazlalığı sebebiyle fiatlarının düştüğünü, hatta bir askerin, güzel bir cariyeyi bir çift çizme ile mübadele (değiştirdiğini) ettiğini" yazar.[39]

Sultan Murad, bu sefer esnasında, eteklerinde kurulduğu dağın madenlerinin çokluğundan dolayı "Şehirler anası" diye adlandırılan Novaberda'yı bizzat kendisi yeniden feth ederek ele geçirdi (1439). Böylece Sırbistan'ın diğer şehir ve yerleri de zapt edilmiş oluyordu. Novaberda, daha önce zapt edilmiş ise de fetret döneminde tekrar Sırplara iade edilmişti. Maden ocakları ile meşhur olan Novaberda, asırlarca Osmanlı ordusunun mermi ihtiyacını kullanmada hizmet görmüştü.

Sırbistan'a karşı yapılan hareket, Bosna Kralı Tvartko'yu korkuttuğundan, Osmanlı hazinesine daha önce vermekte olduğu yirmi bin duka altını yirmi beş bine çıkarmıştı.[40]

39. Âşıkpaşazâde, s. 125-127; Hammer, II, 206-207.

40. Geniş bilgi için bk. Hammer, II, 207.

3) BELGRAD'IN MUHASARASI

Tarihî kronoloji itibarı ile Karaman seferinden sonra olmasına rağmen, olayların akışı içinde Sırbistan hadiseleri ile yakın ilgisinden dolayı bu muhasaradan bahs edildikten sonra, Karaman olaylarına temas edilecektir.

Sırbistan'ın fethinden sonra Belgrad için de bir şeyler yapmak gerekiyordu. Zira o sıralarda Macar hâkimiyetinde olmakla beraber Belgrad, gerçekte bir Sırp şehri idi. Filhakika o tarihlerde Bohemya'da meydana gelen krallık mücadelesi ile Alman İmparatoru ve Macaristan Kralı Albert'in ölümünden dolayı meydana gelen çekişmeler, Sultan Murad'ı düşüncesini gerçekleştirmeye yöneltmişti. O, bu şehrin stratejik durumunu çok iyi biliyordu. Bunun için de "Belgrad, Engürüs vilayetinin kapısıdır" diyerek onun askerî önemini ortaya koyuyordu. Sultan Murad, Belgrad'ı muhasara için önce Evrenosoğlu Ali Bey komutasında bir ordu gönderdi. Arkasından bizzat kendisi de bu kuşatmaya iştirak etti. Kuşatma hem karadan hem de nehirden yapılıyordu. Osmanlı topları kaleyi dövmeye başlayınca ondan büyük bir parçayı yıkıp bir gedik açtılar. Osmanlı birlikleri buradan içeri daldılarsa da şiddetli bir mukavemetle karşılaştılar. Şehri Zovan adında Raguza'lı bir rahip müdafaa ediyordu. Evrenosoğlu kuşatmayı kaldırmadı. Surun etrafındaki hendek kenarına kadar büyük bir siper kazdırdı. Bu arada kale burçlarından, kendisini rahatsız edenleri de kaçırdı. Polonya Kralı iken aynı zamanda Macaristan krallığına da getirilmiş olan Viladislas, Sultan Murad'dan kuşatmayı kaldırmasını rica etmiş ise de buna pek aldırış edilmedi. Bu sıralarda Macaristan içlerine doğru da akınlar devam ediyordu. Fakat altı ay kadar devam eden Belgrad kuşatması, zamanın uzamasından dolayı kaldırıldı.[41]

4) KARAMAN SEFERİ*

Murad Bey'in desteği sayesinde idareyi elde edip iş başına gelmiş olmasına rağmen, Karamanlılar'ın, Osmanlılar'a karşı takib ettikleri tarihî ve

41. Bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 125-126; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 418-419.

* Bazı tarihlerde (Dukas, Hammer), Karaman seferinin sebebinin Sultan Murad'ın Karamanoğlu'ndan istediği ve onun da vermediği bir at olduğu belirtilir. Bazılarında da (Tacu't-Tevârih) Karamanoğlu ile Dulkadiroğlu arasındaki bir at yüzünden cereyan eden hadisedir. Bu iki görüş te doğru değildir. Doğrusu bizim metin içinde verdiğimiz bilgidir.

daimî düşmanlık siyasetine devam etmekte mahzur görmeyen İbrahim Bey, mevkiini ve yerini kuvvetlendirdikten sonra Sırp despotu ve Macarlar'la ittifak ederek Osmanlılar'ın aleyhindeki faaliyetlerine başlar. Osmanlıların, Rumeli'deki sıkışık durumlarından devamlı olarak istifade etmeyi adeta bir prensip haline getiren Karamanlılar, bu sefer de rollerini İbrahim Bey vasıtasıyle oynuyorlardı.

Evrenoszâde Ali Bey'in, Macaristan'a yaptığı bir akında muvaffak olamaması üzerine, Balkanlar'daki Hıristiyanlarla iş birliğine giren İbrahim Bey, 1433 senisinde de Sırp ve Macarlar'la birleşerek Osmanlılar'ın aleyhinde bir ittifak kurmuştu.

Karşılıklı anlaşmalar gereğince Macarlar ile Sırp despotunun Tuna'yı geçip Güvercinlik (Kolambac) kalesine taarruzları esnasında Karamanoğlu İbrahim Bey de Beyşehir'den sonra Hamideli'ni işgal etmeye başlayarak bu sancağın beyi olan Şarabdar İlyas'ı esir almıştı. Rumeli işlerinin kritik bir vaziyet arz etmesinden dolayı yerinden ayrılamayan Murad Bey, her iki tarafı da tarassut ediyordu. Bununla beraber Rumeli'ndeki işler yüzünden Edirne'yi bırakıp Karamanoğlu'nun üzerine gidemiyordu. Karamanoğlu da bunu bildiği için işgal sahasını gittikçe genişletmeye çalışıyordu.

Sultan Murad, Sinan Paşa komutasında bir ordu sevk ederek Macarları mağlub eder. Mağlub olan Macarlar'dan bir kısmı Tuna nehrinde boğulurken kralları da zor kurtulmuştu (1433).

Sultan Murad, Güvercinlik önünde kazanılan bu zaferden sonra Rumeli'ndeki vaziyetin düzeldiğini görünce vezir Saruca Paşa'yı Edirne muhafazasında bırakarak Karamanoğlu'nun üzerine yürür. Akşehir, Konya ve Beyşehri'ni alan Sultan Murad, Bozkır'a kadar gidip Karamanoğlu'nu takib eder. Yanında bulunan Karamanoğlu İsa Bey'i de Karaman hükümdarı ilan edip, İbrahim'i sonuna kadar takib edeceğini açıkça ortaya koyar. Buna karşılık İbrahim Bey, âlimlerden Mevlânâ Hamza vâsıtasiyle özür dileyerek barışa talib olur. Padişahı bu konuda ikna etmek için Mevlânâ Hamza, epey dil döker. Bunun üzerine Sultan Murad:

"Senin hatırın için günahından vaz geçelim, fakat onun bu makama gelmesi bizim yardımımızla olmuştur. Şimdi onu azl ederek biraderi İsa Bey'i Karaman Bey'i yapmayı uygun gördüm" deyince Mevlânâ Hamza, Padişahın ayaklarına kapanarak onu düşüncesinden vaz geçirir. Sonunda iş, Osmanlılar'dan aldığı yerleri iad etmekle tatlıya bağlanır. Sultan Murad,

Şükrüllah'ı (Behcetü't-Tevârih adlı eserin müellifi) Karamanoğlu'na elçi olarak gönderir.[42]

Osmanlılar'a karşı giriştiği tecavüzden dersini aldıktan kısa bir müddet sonra Dulkadiroğulları'na ait Kayseri'yi zapt etmesi, İbrahim üzerine yeniden kuvvet gönderilmesine sebep oldu.

Bu son gelişmeler karşısında Macarlar'la aynı zamanda hareket eden Sultan Murad, Macarlar'ın mağlubiyeti üzerine 1437 baharında tabiî müttefiki Dulkadırlılarla beraber doğudan ve batıdan Karaman ülkesine taarruz eder. Tokat'tan yola çıkan kuvvetli bir Osmanlı ordusu, Maraş Bey'i Dulkadirli Süleyman Bey'le birlikte Kayseri'yi kuşatırken, Murad Bey de Rumeli ve Anadolu kuvvetleri ile Akşehir'e girer. Böylece Karamanlıları, işgal ettikleri yerlerden çıkarır. İbrahim Bey, İkinci Murad'ın kız kardeşi olan hanımının ricaları üzerine bu sefer de af edilir.

Daha önce de belirtildiği gibi Sultan Murad, kızkardeşlerinden birini de Karamanoğlu İbrahim Bey'in kardeşi olan İsa Bey ile evlendirmişti. İsa Bey, İkinci Murad tarafından Hamideli sancakbeyliğine getirilmişti. Karaman Devleti'nin yanıbaşındaki bir Osmanlı sancağının başına, İbrahim Bey'in en büyük rakibinin getirilmiş olması onu ürkütmüştü. Bu korku yüzünden olsa gerek ki, 1437 yılı sonlarına doğru İbrahim Bey, kardeşi İsa Bey ile giriştiği bir vuruşmada onu öldürür.

Bu arada, Osmanlılar'ın Dulkadiroğulları'nı himaye etmesini bir türlü hazmedemeyen Memlûklular, Karamanoğlu'nun Osmanlılar karşısında ezilmesinden dolayı endişeye kapılırlar. Zira bu, Osmanlıların tek başlarına Anadolu'nun hâkimi drurumuna gelmeleri, ve Anadolu'da kendilerine ait olan toprakların kaybı demekti. Osmanlılar ile Memlûklular arasında Karaman ve Dulkadir gibi tampon devletlerin bulunması, Memlûk Devleti için bir garanti olarak görülüyordu. Bunların, Anadolu'da Osmanlıları ezip ortadan kaldırmaları imkânsızdı. Fakat fütuhatçı olan ve dünyanın en müsait jeopolitik mevkiinde yerleşmiş bulunan Osmanlıların Memlûkluları ezmesi imkân dahilinde idi. Bu durumu bilen Memlûk idarecileri, Osmanlılarla savaşmak üzere bizzat sultanlarının sefere çıkmasını bile düşünmüşlerdi. Fakat Sultan Murad'ın Anadolu'da kalmayıp Rumeli'ye geçmek üzere olduğu haberinin gelmesi üzerine sultan bu tasavvurundan vazgeçer. Bununla beraber Suriye valisine Anadolu işlerine çok dikkat etmesi emrini verir.

---

42. Âşıkpaşazâde, s. 121; Lütfi Paşa, s. 88; Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 414-415.

5) ŞAHRUH'A KARŞI TAKİP EDİLEN OSMANLI SİYASETİ

Sultan Murad, dedesi Yıldırım Bâyezid zamanında olduğu gibi bir anda kendisinin de yeni bir tehlike ile karşı karşıya geldiğini görür. Bütün batı Hıristiyan dünyasını sevince boğan bu tehlike, doğudan geliyordu. Venedik gibi bazı Hıristiyan devletler ise bu tehlikeyi bir silah gibi kullanarak bazı Osmanlı şehirlerini istila ümidine bile kapılmışlardı.

Timur'un çok dindar olduğu söylenen oğlu Şahruh (1404-1447), Anadolu ve İran'da babası tarafından tesis edilen fiili durumu yeniden iade etmek arzusunda olduğundan Anadolu'daki olayları yakından takib ediyor ve mektupları ile bazı durumları tasvib etmediğini bildiriyordu.[43] Öbür taraftan, önce Timur'un sonra da Şahruh'un desteğini sağlayan Akkoyunlu Bey'i Karayülük Osman Bey, ona bir mektup göndermişti. Mektubunda Anadolu beylerinden Karamanoğlu Mehmed Bey, İsfendiyar Bey, Hamidoğlu Hüseyin, Cüneydoğlu Hamza ve Dulkadir Bey Süleyman ile Birlikte Bizans ve Trabzon imparatorları da dahil olmak üzere Gürcü meliklerinin de emrine girmek için kendisini beklediklerini yazmıştı.[44]

Timur'un yaptığı tahribatı unutmayan Osmanlılar, içişlerinin karışık olmasına rağmen, kudretini devam ettiren Şahruh'un ölümüne kadar (1447) ona açıktan açığa cephe almaktan uzak durmuşlardı. Sultan İkinci Murad, Memlûk ve Karakoyunlular gibi Timurlulara kafa tutmayı düşünmüyordu. O, dedesi zamanındaki Timur hadisesinden iyi bir ders almışa benziyordu.

Sultan Murad, Memlûk Devleti ile de iyi geçinmeye dikkat ediyordu. Bu devletin, Anadolu siyasetine karşı kötü bir tavır takınmamaya itina ediyor, onların çoğu zaman Osmanlılar'ın tabii olan Karaman ve Dulkadiroğulları'nın işlerine müdahale etmelerine ses çıkarmıyordu. Zira o, Balkanlar'ın ve Anadolu'nun mutlak hâkimi olmadan, bu ülkelerdeki tabi devletleri ortadan kaldırmadan, Timurlular ve Memlûklular gibi kudretli Müslüman doğu devletleri ile, sonunun nereye varacağı ve nasıl biteceği belli olmayan bir mücadeleye girmenin hiç bir faydası olmayacağını biliyordu.

Bütün Anadolu toprakları üzerinde metbûluk iddiasında bulunan Şahruh, Memlûkluların, Anadolu siyasetine karşı açık bir şekilde cephe alıyor-

43. Feridûn Bey, Münşeât, I, 150.

44. Feridûn Bey, I, 153.

du. 1437 yılına kadar Memlûk yöneticilerinin Osmanlılarla hemen hemen hiçbir ihtilafı olmadı. Hatta Şahruh, Anadolu'ya girince bunlar, dört elle Osmanlı dostluğuna sarıldılar. Karamanoğlu İbrahim Bey de bu yüzden onlara karşı cephe aldı. Zira bir Osmanlı Memlûk ittifakı demek Karaman Beyliği'nin haritadan silinmesi demekti.

Şahruh'un, 17 Eylül 1429'da Selmas Meydan savaşında Karakoyunlularla müttefiklerini perişan etmesi ile Anadolu ve Suriye yolları bütün genişlikleri ile onun önünde açılmış bulunuyorlardı. O zamana kadar Şahruh'un aleyhinde olabilecek herhangi bir faaliyette bulunmamakla beraber Sultan II. Murad, bu durumdan endişe duyuyordu. Sultan Murad'ın bu endişesinin farkına varan Venedik, bu tehdidi siyasî bir manevra ile kendi lehine çevirmeye yeltendi ise de Sultan Murad'dan istediğini elde edemedi. Şahruh'un, adı geçen savaşı kazanması, Mısır'da da büyük endişelere sebep olmuştu. Buna karşılık Osmanlı Memlûk yakınlaşması daha bir perçinlenmiş görünüyordu. Şahruh'un Herat'a dönmesi ile bu iki büyük devlet rahat nefes aldılar.

Şahruh'un üçüncü Azerbaycan seferine çıkması (1435), Osmanlılarca yeni bir tehlikenin işareti olarak görüldü. Buna karşılık Avrupa'da ise büyük ümit ve hayaller uyandı. Zira Yıldırım Bâyezid döneminde olduğu gibi, II. Murad'ın da başına bir felâketin gelmesi artık an meselesiydi. Bu da onlar için Osmanlılar'ın ortadan kalkması ve Avrupa'nın, Müslümanlardan temizlenmesi demekti.

Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey, Şahruh'un oğlu Muhammed Cuki Mirza'nın önünden kaçarak Tokat'a gelip siyasî mülteci olarak Osmanlılar'a sığınır. İbn Hacer'in ifadesine göre İskender Bey, ulak gönderip kışı Tokat'ta geçirmek üzere II. Murad'dan müsaade ister. Bunun üzerine Sultan Murad, Amasya valisi olan Yörgüç Paşa'ya İskender'in lâyık olduğu şekilde ağırlanmasını emr eder. O, bununla da yetinmeyerek Karakoyunlu beyine on bin altın ile sırmalı elbiseler, işlemeli silahlar, altın eğerli atlar, köle ve câriyeler göndermişti. Yine padişahın buyruğu üzerine Yörgüç Paşa da İskender'in askerleri için lazım olan bin kepenek, iki bin çul ve torba ile davar vesair hayvan tedarik etmişti.

Bu esnada Şahruh, kalabalık ve muazzam ordusu ile Azerbaycan'da bulunuyordu. Bu ordunun tehdid sahalarının nerelere kadar uzanacağı pek kestirilemiyordu. İskender Bey'in Osmanlılar'a sığınması, babası Kara Yusuf Bey'in Yıldırım Bâyezid'e ilticasına benziyordu. II. Murad, İskender

Bey'i reddetmeyi hükümdarlık şerefi ile mütenasib görmemekle beraber, Timurlulara bağlı olan ve ikide bir ayaklanan bu Karakoyunlu hükümdarlarından da kurtulmak istiyordu. Zira o dönemin en güçlü ordusuna sahip olan bu Türk Hakanlığı ile sonu nereye varacağı belli olmayan bir savaşa girmek istemiyordu.

Baharın gelmesi, Sultan II. Murad'a bu beyi topraklarından uzaklaştırma fırsatını vermişti. Çünkü İskender Bey'in askerleri, baharla birlikte yöredeki halka saldırmaya, onların çoluk çocuklarını esir etmeye ve mallarını ellerinden almaya başlamışlardı. Bunlara engel olamayan Yörgüç Paşa, durumu Sultan Murad'a bildirir. Böyle bir karşılığa canı sıkılan Osmanlı Padişahı, Anadolu Beylerbeyi olan Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey'i, İskender'in üzerine gönderir. Ona, ilk önce İskender'e memleketi güzellikle terk etmesinin bildirilmesini, bundan bir netice alınmadığı takdirde üzerine varılarak zorla hudud dışı edilmesini emr eder. Umur Bey, aldığı emir üzerine İskender Bey'e bir mektup yazarak memleketi terk etmesini ister. Bu mektup üzerine İskender, askerlerini alıp Osmanlı ülkesini terk eder. Zira artık Osmanlı ülkesinde kalmak tehlikeli bir hal almıştır. Buna, 1436 baharında Şahruh'un bütün Anadolu devletlerine onu kabul etmemeleri gerektiğine dair gönderdiği mektup da ilave edilirse artık İskender Bey için yapılabilecek bir şeyin kalmadığı anlaşılır. O da Tebriz'e gidip Şahruh'a boyun eğmeyi uygun görecektir. Şahruh da işi daha fazla ileri götürmek istemez. Irkdaş ve dindaş devletlerle mecbur kalmadıkça harbe girmenin bir mânâsı yoktu. O da Herat'a döner.[45]

6) OSMANLI - ARNAVUTLUK MÜNASEBETLERİ

Osmanlılar, Çelebi Sultan Mehmed döneminde 1415 yılında Arnavutluk'taki Kruya (Akçahisar)'ı yeniden ellerine geçirmişlerdi. Bir yıl sonra da Venedikliler'le çıkan anlaşmazlık yüzünden Yuvan Kastriota'ya hücum etmişlerdi. 1417'de Avlonya'yı da zapt eden Osmanlılar, ilk defa Akdeniz sahillerine çıkıyorlardı. Osmanlılar'ın, Arnavutluk faaliyetleri daha sonra da devam etmişti. Bu seferler sonunda Gergi Araniti ile Yuvan Kastriota, Osmanlı tabiiyetini kabule mecbur olmuşlardı. Bunlardan Yuvan Kastriota, aralarında en küçüğü Gergi Kastriota olan dört oğlunu rehine olarak Sultan Murad'ın yanına göndermek zorunda kalmıştı. Gergi, bir iç oğlanı olarak

45. Geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, I, 136-139.

padişahın hizmetinde Osmanlı terbiyesi görerek büyümüş ve İskender adını almıştı.

Arnavutluğun, genellikle güney ve merkez kısımlarında yeni bir teşkilat kuran Osmanlılar, kuzeyde özellikle dağlık bölgelerdeki kabilelere dayanan Arnavut beylerini kendilerine tabi birer senyör olarak yerlerinde bırakmışlardı. Bu Arnavut beyleri içinde en kuvvetli olanı Ergiri sancağının kuzeyindeki bölgeye hâkim olan Yuvan Kastriota idi. O da diğer Arnavut beyleri gibi muayyen yıllık tahsisat sözünü alınca Venedik tarafına dönmekten ve onlara hizmet etmekten çekinmeyerek 1428'de Venedik himayesine girer. Zaman zaman Venediklilere müracaatla oğlu İskender Bey'in bir Osmanlı Beyi sıfatı ile Venedik arazisine saldırıları olursa kendisini bundan sorumlu tutmamalarını da rica ediyordu. Fakat Selânik'ten sonra Yuvan İli'ne gelen Osmanlı kuvvetleri, ona tekrar boyun eğdirdiler.[46] Bu arada Arnavutluk'ta köylerin tımar olarak taksimi esnasında mukavemetler görüldü. Özellikle Ergiri bölgesinde, buranın eski Arnavut senyörleri olan Thopia Zenebissi ile Gergi Araniti tatmin olunmadıklarından şiddetli bir isyan ve ayaklanmaya baş vurdular. Asilere karşı hareket eden Evrenos oğlu Ali Bey, bir boğazda pusuya düşürülerek ağır kayıplara uğratıldı. Osmanlılar, Venedikliler'in bu isyanı tahrik ettiklerini düşünüyorlardı. Onun için bu konuda Venedikliler'e ihtarda bulundular. Durumun nezaket kazanması üzerine bizzat sefere çıkan Sultan Murad, Serez'e giderek harekât sahasına yakın bulunmak istedi. Buradan da Manastır'a gelerek Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa ile Uc Beyleri Turhan ve İshak Beyleri, yanlarına yeniçeri bölükleri de katarak harekât sahasına gönderdi. İsyan bastırılarak buradaki mahsur Türkler, muhakkak bir katliamdan kurtuldular. Venedik senatosu Osmanlılar'ın ihtarı üzerine asilere yardım edilmemesi için Arnavutluk'taki makamlara emirler göndermişti. O zaman dağlara sığınan asi Arnavut senyörleri, Macar Kralı ile ilişki kurdular. Kral, Balkanlar'da Osmanlılara karşı yeni bir müttefik bulduğuna inanarak onları teşvik etti. Böylece Osmanlılar'ı uzun süre meşgul edecek olan Arnavutluk gailesi ortaya çıktı. Gerçekten de uzun bir süre geçmeden İzladi savaşı sırasında (Kasım 1443) Osmanlı ordusundan kaçacak olan İskender Bey, Arnavut beylerinin başına geçmek suretiyle mukavemet hareketini organize edip; Kuzey Arnavutluğa giden Anayol üzerindeki Kocacık kalesini zapt ederek babasının topraklarını elde etmeye yönelik faaliyetlere girişti.[47]

46. Feridûn Bey, I, 199; İnalcık "Murad II", *İA*, VIII, 604.

47. Geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 124-125; İnalcık "Murad II", *İA*, VIII, 604-605.

7) İKİNCİ MURAD VE HAÇLI İTTİFAKI

Belgrad kuşatmasının başarısız bir şekilde sonuçlanması üzerine başlayan ve mağlubiyetlerle geçen buhranlı bir kaç yılın verdiği cesaretle Hıristiyanlar, Osmanlılar'ı Avrupa'dan atacaklarına iyice kanaat getirmişlerdi. Gerçi Osmanlılar, düşmanın gücünden dolayı Belgrad muhasarasını kaldırmış değillerdi. Bunun sebebi, kalenin çok müstahkem olması, uzun süren muhasaranın sebep olduğu salgın hastalıkların verdiği zayiattı.

Hıristiyan dünyasındaki bu anlayış ve sebep olduğu birleşme, Osmanlılar tarafından öğrenilmişti. Gerçekten 1439 yılında Floransa konsilinde Bizans İmparatoru VIII. İoannis Paleologos'un iştirakiyle Şark ve Garp kiliseleri arasında "Union"un imzalanması, Osmanlı Devleti'nde büyük bir kaygı ile karşılanmıştı. Osmanlılar'daki bu kaygıyı öğrenen İoannis, Sultan Murad'dan çekindiği için ona elçiler gönderip bu konsilin sadece dinî bir sebebe dayandığını, siyasî bir gayesinin bulunmadığını bildirecektir. Bizans tarihçisi Dukas bu olayı şöyle nakl eder:

"İmparator, seyahatten avdeti münasebetiyle Murad'a elçiler gönderdi. Padişaha karşı minnettarlığı ile hilesiz dostluğunu arzetti. Zira bazı kimseler, Murad'ı imparator aleyhine harekete sevk etmek istemişler ve padişaha "imparator, Frengistan'a gittiği vakit Frenklerle ittifak edip Frenk oldu. Bunlar, denizden ve karadan padişah aleyhine yürüyecekler ve Türkleri Garp vilayetlerinden çıkaracaklar" demişlerdi. Elçiler ise bu hususta Murad'a izahat vererek imparatorun İtalya'ya seyahatinin kendisine arz edildiği gibi olmadığını, kendi dinlerinin akidelerinde (inançlarında) meydana gelen ihtilafların halli için gittiğini söylediler. Böylece Padişah'ın fikrrini tashih ettiler."[48] Bununla beraber daha o zaman Floransa'da Osmanlılar aleyhine denizden ve karadan bir Haçlı seferi plânı kararlaştırılmıştı. İmparatorun mabeyncisi J. Torzello, o zaman şöyle yazmakta idi: "Rumeli'nin bahis mevzuu durumu göz önüne alınır ve söylediğim gibi haçlı askeri gelirse, Allah'ın inayetiyle bir ay içinde her şey halledilmiş olacaktır. Rumeli zapt olunduktan sonra bir ay içinde de Arz-ı Mukaddes ele geçirilecektir." Gerçekten muasır Türk kaynakları, Gazavat ve Mısır sultanına gönderilen Varna fetihnâmesi, Floransa toplantısını buhranın başlangıcı olarak kabul ederler.[49]

48. Dukas, 131; Ayrıca bk. Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tedkikler ve Vesikalar*, Ankara 1987. I, 1.

49. İnalcık, *Fatih Devri*, I, 1.

Bilindiği gibi Sultan İkinci Murad zamanı, Osmanlı Macar mücadelesinin başlama dönemidir. Gerçi Sırbistan, Osmanlılar tarafından feth edilinceye kadar Macarlarla bazı çatışmalar olmuştu. Fakat genelde Macarlar, Osmanlı hareketinin kendi hududlarının çok uzağında bulunmasından dolayı bunu pek önemsemiyorlardı. Fakat Sırbistan'ın Osmanlılar'a ilhakı ile Osmanlılar ile Macarlar komşu iki devlet haline gelmişlerdi. Bu ana kadar Macar hâkimiyetinde bulunan Erdel (Transilvanya) topraklarına yapılan akınlar hariç tutulacak olursa, buraya girilmemişti. Akın hareketlerinde birçok çarpışma olmuşsa da bunlar, tam anlamıyla bir fetih ve ilhak değil, fethe zemin hazırlayan harplerdi. Halbuki Belgrad zaptına teşebbüs edilmekle Osmanlılar, artık Macar toprakları için de tehlike olmaya başlamışlardı. Bu sebeple iki millet arasında bir mücadele kaçınılmaz oluyordu. Çünkü Osmanlılar "İlay-ı kelimetullah" gayesi ile giriştikleri hareketlerini daha ileriye götürmek, Macarlar da buna mani olmak gayesini güdüyorlardı.

Macarlar karşısında, kayda değer ve mağlubiyetle biten çarpışmaların ilki, Mezid Bey komutasında Transilvanya'ya yapılan akın hareketidir.

30 Zilkade 845 (18 Mart 1442)'de Mezid Bey komutasındaki bir akıncı kuvveti, Transilvanya'ya girmişti. Bu birlik, mutad akınlarda bulunduğu gibi Sent İmre mevkiinde de büyük bir başarı elde ederek Hermanştad kalesini kuşatma altına almıştı. Bu sıralarda tarihlerimizde Yanko denilen Jan Hunyad (Hunyadi Yanoş), Macarların Osmanlılara karşı olan savaşlarında ilk defa ortaya çıkar. Jan Hunyad, Simon de Kemeny ile birlikte muhasara altında bulunan kalenin imdadına yetişir.

Mezid Bey'in, yersiz gururu yüzünden kaybedildiği anlaşılan bu savaş hakkında Hammer şu ifadeleri kullanmaktadır: "Mezid Bey, daha önceleri kazandığı başarı ile gururlandığından, onları karşılamaya yürüdü. Mezid Bey, yiğitlikleri ile tanınmış seçkin sipahilerine Hunyad'ın atı ile taşıdığı silahları tarif ederek onlar hakkında bilgi vermişti. Sipahiler de Hunyad'ı ölü veya diri yakalayıp getireceklerine söz vermişti. Casusları vasıtasiyle bunu öğrenmiş bulunan Hunyad, atını ve silahlarını Simon de Kemeny ile değiştirmişti. Simon, değiştirilmiş bulunan bu kıyafete aldanmış olan Türklerin hücumuna uğradı. Bu karışıklıkta Simon de Kemeny en iyi askerlerinden üç bin kişi ile birlikte yok oldu. Fakat Hunyad'ın gücü ve Hermanştad muhafızlarının bir çıkışı, savaşın öteki tarafça (Macarlar) kazanılmasına sebep oldu."[50]

50. Hammer, II, 209.

Gerçekten, kaynakların verdiği bilgiye göre muhasarayı kaldıran Mezid Bey, Hunyad'ı karşılar. Şiddetli çarpışmada Hunyad'ın arkadaşı Simon üç bin kişi ile maktul düşer. Böylece Mezid Bey, galip gelmek üzere iken Hermanştad'daki kuşatılmış kuvvetin bir çıkış yapıp harbe iştirak etmesiyle iki ateş arasında kalan akıncılar, yanlarında bulunan esirleri bırakmak zorunda kaldıkları gibi yirmi bin şehid vererek mağlub olurlar. Bu arada Mezid Bey ile oğlu da şehid olur. Elde edilen Türk esirleri vahşiyâne bir işkenceye tabi tutularak öldürülürler. Hıristiyan dünyasının kendi dininden olmayanlara karşı sergiledikleri bu vahşiyane hareket, kendi eserlerinde şöyle nakl edilir:

"Önden ve arkadan hücuma uğrayan Türkler, arkalarında taşıdıkları esirleri düşmana terk ve yirmi bin ölüyü bırakarak kaçmaya başladılar. Mezid Bey ile oğlu öldüler. Hunyad, düşmanını takipten dönünce, galipler tarafından getirilmekte olan esirleri kendisi sofrada bulunduğu halde vahşiyâne bir eğlence olmak üzere gözleri önünde öldürttü. Macarların kayıpları sadece üç bin kadardı. Hunyad, dağlar üzerinde Türk başlarından tepeler yaptırarak Kızıl kule geçidinden Alpleri geçip Eflâk'a girdi. Tuna'nın iki yakasındaki memleketleri bütünüyle yakıp yıktı. Dönüşünde, hemşehrileri kendisini vatan kurtarıcı olarak karşıladılar. Hunyad, askerleri gibi kendisi de kan içici olduğundan Sırp despotu ve Macaristan'ın müttefiki Jorj Brankoviç'e ganimet malları ile savaşta almış olduğu silahlar ve başka şeylerle dolu bir araba gönderdi ki, bu araba on atla çekilmekte idi. Mezid Bey ile oğlunun başları da, arabanın tepesinde görülmekte idi. Bu dehşet verici ganimetlerin ortasına oturtulmuş yaşlı bir Türk, bunları Brankoviç'e bizzat sunmak zorunda bırakılmıştı."[51]

Jan Hunyad'ın bu galibiyeti, Avrupa'da büyük bir şöhret kazanmasına sebep oldu. Bu mağlubiyetin acısını çıkarmak ve öcünü almak üzere Osmanlı Devleti, aynı senenin Eylül ayında ikinci bir kuvvet sevkine karar verir. Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşa (Kula Şahin) Anadolu ve Rumeli askerleri ile yeniçerilerin de katıldığı bir kuvvetle Silistre üzerinden Eflâk'a girer. Kuvvetine mağrur olarak ihtiyatsız hareket eden Paşa, tecrübeli akıncı beylerinin tavsiyelerine kulak asmadığından, Vlad Drakul ile birlikte hareket eden Jan Hunyad tarafından Vazağ mevkiinde büyük bir bozguna uğrar. Kendi hayatını güçlükle kurtarabilen Kula Şahin Paşa, kaçarak Tuna'yı geçer. Ancak onun bu korkaklığı kendisinin derhal beylerbey-

51. Hammer, II, 209-210.

likten alınmasına ve yerine Kasım Paşa'nın Rumeli beylerbeyi olmasına sebep olur.[52]

Hıristiyan âlemde, büyük bir sevince vesile olan bu iki galibiyet, Türkler aleyhinde bir Haçlı ittifakının meydana gelmesine sebep olmuştu. Papa IV. Eugènius teşviki ile Türkler aleyhinde derhal bir ittifak meydana getirilmişti. Bu ittifaka Macarlar'dan başka Leh, Ulah (Eflâk) ve Sırplarla Alman İmparatorluğu dahilindeki milletler, Fransa ve Belçika gönüllüleri yanında, Anadolu'da Karamanoğlu İbrahim Bey, dahil olmuştu. 22 Temmuz 1443'de Macaristan'ın merkezi olan Offen (Budin)'den hareketle Semendire yakınında Tuna'yı geçip Sırbistan'a gelen bu orduya bazı Bulgarlar, Bosnalılar ve Arnavudlar da katılıyorlardı. Sultan Murad'a dost görünmesine rağmen İmparator İoannis de hem Papa'ya hem de Macar kralına elçiler göndermek suretiyle onları Türkler aleyhine kışkırtıyordu.[53]

Müttefiklerin başında Polonya ve Macaristan kralı Ladislas ile Jan Hunyad bulunuyorlardı. Macarlara iltica etmiş olan Sırp despotu Jorj Brankoviç ile Eflâk Beyi Drakul ve Papa'nın vekili Kardinal Jülyen Cezzarini de bu müttefik Haçlı ordusunda yer alıyorlardı. Bu ordu, Sırbistan'ı istila ile Kruşevac (Alacahisar), Şehirköy ve Niş'i tahrib edip ateşe verir. 1443 Ekim ayında Osmanlı topraklarına giren Haçlılarla ilk muharebe 3 Kasım 1443'te Morava nehri kenarında ve Niş civarında olur. Üç kol halinde muharebeye iştirak eden Osmanlı ordusu, mağlub olarak dört bin esir ve iki bin şehid bırakır. Bu harpten önce Haçlılarla iş birliği yapıp onların müttefiki durumuna gelen Karamanoğlu İbrahim Bey, Haçlılarla aynı zamanda harekete geçince Sultan Murad Anadolu'ya geçerek Konya taraflarına gitmiş, mağlub olan Karamanoğlu ile bir anlaşma yaptıktan sonra derhal Edirne'ye, oradan da Sofya'ya hareket etmişti. Fakat bu sırada Morava savaşı haçlılarca kazanıldığı için Sultan Murad, Balkanların güneyine çekilmek zorunda kalır. Bulgaristan'a giren Haçlılar, Sofya'yı alırlar. Haçlılarla birlikte hareket eden Bulgarlar, onlara hem süvari kuvveti hem de yiyecek tedariki için yardımda bulunurlar. Osmanlı tebeası olan Bulgar halkının, Haçlılara bu şekilde yardımları onların daha da güçlenmesine sebep olur. Böylece onlar, Meriç va-

52. Âşıkpaşazâde, onun gurur ve ihtiyatsızlığı ile beylerini dinlememesini şöyle nakl eder: Beyler, düşmanın varlığını haber verdikleri zaman o, "ol benim börkümü görse bir nice günlük yol kaçar" der. Böyle derken nagah bir gün Engürüs leşkeri (askeri) geldi. Şahin dahi ağzındaki lokmasını yiyemedi, bindi kaçtı." s. 129; Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 420.

53. Geniş bilgi için bk. Dukas, s. 128-131.

disine yol veren Balkan geçitlerine dayanırlar. Karaman seferinden yeni dönmüş olan Sultan Murad, bu istilayı İzladi derbendinde güçlükle durdurabildi. Haçlıların bu cür'etli yürüyüşü, Osmanlı Devleti'ni o kadar ağır bir buhran içine sürükledi ki, Türklerin pek yakında Balkanlar'dan tamamıyla atılacağı her tarafta konuşulan genel bir kanaat haline gelmişti. Yanko'nun başarıları, Papa IV. Eugènius tarafından merasimle kutlanıyordu. Gerçekten de Eylül 1444 yılında Haçlı ordusunun bir kere daha Tuna'yı aştığı zaman adı geçen Papa, Türklerin artık tamamen Avrupa'dan atılacağından şüphesinin kalmadığını, durumun böyle bir hal almasından dolayı sevincini belirtecek kelime bulamadığını yazmakta idi. Çağdaş Yunan tarihçisi Chalkokondyles de, şimdi Balkanlar'da yerlerinden atılmış birçok yerli senyörün atalarının topraklarını yeniden elde etmek için acele harekete geçtiklerini görüyor ve hatta "müttefiklerden her biri, Rumeli'nin işgalinden sonra ganimetin hangi parçasını alacağını tasarlamakla meşguldu" der.[54]

Biraz önce de görüldüğü gibi Haçlılarla Morava, İzladi ve Yalvaç muharebeleri yapılmış olup Osmanlı ordusu zor durumda kalmıştı. Tam bu sıralarda Haçlıların müttefiki olan Karamanoğlu İbrahim Bey, uygun zamanın geldiğini düşünerek ve fırsat bu fırsattır diyerek Osmanlılar'la yaptığı antlaşmayı bozarak 1444 İlkbaharında tekrar Osmanlı hududunu geçerek büyük ölçüde istila ve tahriplere başlamıştı. Böylece Osmanlılar, Rumeli ve Anadolu'da iki ateş arasında kalmışlardı.

Sultan Murad, gerek devam eden mağlubiyetler, gerek bir önceki Karaman seferine katılan ve harbin kazanılmasında faal bir rol oynayan Amasya Sancak Beyi büyük oğlu Şehzade Alaeddin'in Amasya'ya döndükten kısa bir müddet sonra vefatı, gerekse bu yeni Karaman taarruzu yüzünden bir hayli sıkıntılı anlar yaşadı. İşte bu yüzden Sultan Murad, barış yapmayı uygun görmüştü.

Bu kararı veren Sultan Murad, Jorj Brankoviç vasıtasiyle Macaristan kralına müracaat edip barış teklifinde bulunur. Vladislas bu müracaatı kabul ederek Edirne'ye bir heyet gönderir. Burada "Edirne-Segedin" diyebileceğimiz bir barış antlaşması yapılır. 12 Haziran 1444 (25 Safer 848) tarihinde Edirne'de imzalanan bu antlaşmaya göre Sırplardan alınan yerler (Semendire, Kolombaç, Kruşevaç, Topliçe tarafları, Leskofça ve Zelenigrad) yine Jorj Brankoviç'e bırakılacak, Sırbistan'ın tekrar kurulması ve despotun Osmanlılar'ın yanında bulunan iki oğlunun iadeleri kabul ediliyordu. Buna

54. İnalcık, *Fatih Devri*, I, 1-2.

karşılık Sırp despotu da Osmanlılar'a vergi vermeyi kabul ediyordu. Bundan başka Eflâk, Osmanlılar'a vergi vermekle beraber Macarların nüfuzu altında bırakılmakta idi. Sultan Murad, muahedeye sadık kalacağına dair Macar elçileri önünde yemin eder. Bu antlaşmanın Macar kralı Vladislas tarafından da tasdiki için Macar elçilik heyeti ile birlikte bir Osmanlı heyeti de Macaristan'a gidecekti. Muahede gereğince despotun Osmanlılar yanında bulunan iki oğlu da serbest bırakılacak ve İzladi muharebesinde esir düşen padişahın eniştesi Çandarlızâde Mahmud Çelebi de yetmiş bin duka altın kurtuluş akçesi (fidye-i necat) karşılığında serbest bırakılacaktı. Bundan sonra Türkler ve Macarlar birbirlerinin topraklarına tecavüz etmeyip dostça yaşayacaklardı.

Edirne'ye gelen Macar heyeti ile birlikte padişahın tasdik ettiği muahedeyi Vladislas'a vermek ve onun tasdik edeceği muahedeyi de alıp getirmek üzere Kapıcıbaşı Baltaoğlu Süleyman Bey başkanlığında bir Osmanlı heyeti Macaristan'a gönderildi. Osmanlı mürahhas heyeti önce Jan Hunyad'a müracaat ettiyse de o, bu yanlışlığı düzelterek, heyeti Segedin'de bulunan millî meclise gönderdi. Yüz atlı maiyetiyle hareket eden heyet, Segedin'e varır. Segedin'deki havaya göre antlaşmanın imzalanıp imzalanmaması hususunda iki farklı görüş bulunuyordu. Papa ile Bizans İmparatoru muahedenin imzalanmaması taraftarı idiler. Buna karşılık Edirne muahedesiyle memleketini kurtarmış olan Sırp despotu, muharebenin devamında bir fayda görmeyeceğini ve belki de zarar göreceğini düşünerek sulhun akdini istediği gibi Jan Hunyad da muahedenin muvakkat bir zaman için kabul edilmesinde ısrar ediyordu. Nihayet kral, bunların görüşünü kabul ederek 12 Temmuz 1444'de Segedin'de muahedeyi imzalayarak Türk heyetine verir. Kral, barışı bozmayacağına dair kutsal kitaplarına el basarak Osmanlı heyeti önünde yemin eder. On yılı kapsayan muahede iki dilde yazılıp teati edildi.

8) KARAMAN SEFERİ

Haçlıların, Balkanları aştığı ve Osmanlılar'ın Rumeli'ni kayb etme tehlıkesi ile karşı karşıya kaldığı bir dönemde, Karamanoğlu İbrahim Bey,

55. Geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 131-132; Dukas, s. 132-133; Lütfi Paşa, s. 106; Hammer, II, 214-215; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 426-427.

daha önce imzaladığı muahedeyi bozarak 1444 İlkbaharında Osmanlı hududunu geçerek daha geniş ölçüde istila ve tahriplerde bulunmuştu. Bu yüzden Anadolu ve Rumeli'nde Osmanlılar iki ateş arasında kalmışlardı.

Karamanoğlu'nun, Haçlılarla birleşip Osmanlı'yı arkadan vurması, İslâm dünyasında büyük bir tepkiye sebep oldu. Devrin din bilginleri onu müşkil durumda bırakan vaazlara başladılar.

Karamanoğlu'nun aleyhinde başlayan bu cereyan üzerine Sultan Murad, Amasya'nın Hanefî ulemasından Abdurrahman el-Muslihî tarafından yazılmış bir mektupla, İslâm dünyasının ulemasına müracaat ederek, bir din düşmanının taarruzunu def etmek için uğraşan bir İslâm hükümdarının mülküne, başka bir İslâm hükümdarının taarruzuyla tahribat ve katl yapmasının müslümanlıkla ne derece telif edileceği hakkında dört mezheb ulemasından fetva istemişti. Böylece Sultan Murad'ın kendisi, Haçlılarla uğraşırken, Karamanoğlu'nun, kendi ülkesini tahrib edip Haçlılara yardım etmesine karşılık onun üzerine yürümek için dinî bir destek aradığı anlaşılmaktadır. Murad Bey'in bu haklı müracaatı üzerine, devrin âlimlerinden Şafiî Kadi'l-Kudat'ı Şeyhülislâm Şihabu'd-Din Ahmed İbn Hacer el-Askalanî (öl. 1449), Hanefî Kadi'l-Kudat'ı Şeyhülislâm Saadeddin Deyrî (öl. 1462) ile Abdusselam el-Bağdadî, Malikî âlimlerinden Kadi'l-Kudat Şeyhülislâm Bedreddin et-Tenesî (öl. 1449), ve Hanbelî âlimlerinden Şeyhülislâm Bedreddin el-Bağdadî (öl. 1453), Karamanoğlu üzerine yapılacak bir seferin meşru olacağına dair fetva verdiler. Hatta İbn Hacer el-Askalanî, verdiği fetvada, Karamanoğlu'na karşı mukateleye gücü yetenlerin onunla savaşmalarının vâcib olduğunu belirterek kanının helâl olduğunu beyan ediyordu. Saadeddin Deyrî ise kaleme aldığı fetvasında Karamanoğlu'nun yapmış olduğu fenalıklardan dolayı tevbe edip Hakk'a rücu' etmesini, bunun gerçekleşmesi için de Frenklerle savaşan Osmanoğlu'na askerleri ile yardım etmesini tavsiye ediyor, aksi takdirde dünyada ve ahirette rezil olup hüsran içinde kalacağını belirtiyordu. Keza Bedreddin el-Bağdadî el-Hanbelî ve Bedreddin et-Tenesî de İbrahim Bey'in katlinin lâzım geldiğine fetva vermişlerdi. Amasya kadısı Abdurrahman el-Muslihî de bu fetvalara yaptığı bir şerhle fetva sahiplerinin görüşüne iştirak ediyordu.[56]

İbrahim Bey'in, Frenklerle birlikte hareket etmesini Müslümanlıkla bağdaştıramayan Sultan Murad, İslâm dünyasının tanınmış âlimlerinden alı-

56. Fetva sûretleri ve geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, "Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman İmâreti Vakfiyesi", *Belleten*, (1937), I, 1, 118-133.

nan bu fetvalar üzerine harekete geçer. Sultan Murad, oğlu ve Manisa sancakbeyi Mehmed'i yerine vekil bırakarak Edirne'den ayrılır. Henüz tam anlamıyla istikrara kavuşmamış Rumeli'nin tehlikeli durumunu da göz önünde bulundurarak yanında beş altı bini aşmayan Kapıkulu askeri olduğu halde 12 Temmuz'da Çanakkale Boğazı'nı geçip Anadolu askeri ile birleştikten sonra Karamanlılar'a karşı büyük ve müthiş bir intikam seferine girişir.

Osmanlıların giriştikleri bu intikam seferi karşısında panik içinde Taşeli'ne kaçabilen İbrahim Bey, eşi olan padişahın kız kardeşi ile veziri Server (Sürur) Ağa'yı Yenişehir'de bulunan Murad Bey'e gönderip pek çok taviz karşılığı barışa razı olacağını bildirir. Elçiler, padişaha çok yalvarırlar. Bunlar, İbrahim Bey'in ilk tecavüzünde herhangi bir müdahalesinin bulunmadığını, son defaki tecavüzü de Turgutoğulları'nın tahriki ile olduğunu beyan ederek yeniden barışın sağlanmasına muvaffak olurlar. Murad Bey, kızkardeşinin ve bütün suçu Turgutoğulları'na yükleyen Server Ağa'nın ısrarları üzerine ileri süreceği şartları yerine getirmesi şartiyle Karamanoğlu ile anlaşmayı kabul eder. Çok zor durumda kalan İbrahim Bey, Murad Bey'le yeminle teyid ettiği bir "sevgendnâme" (yeminleşme) akdederek ileri sürülen ağır şartları kabul etmek zorunda kalır. Türkçe olarak kaleme alınan bu sevgendnâmeye göre İbrahim Bey, Osmanlılar'a karşı düşmanca hareketlerde bulunmayacağını Kur'an-ı Kerim üzerine yemin etmek suretiyle belirtiyor, Murad Bey ile oğlu Mehmed Çelebi'nin düşmanlarına düşman, dostlarına da dost olmayı kabul ederek savaş sırasında da oğlu emrinde yardımcı kuvvetler göndermeyi taahhud ediyordu.[57]

Bu anlaşmadan anlaşılacağı üzere, İslâm dünyasının efkâr-ı umumiyesi karşısında suçlu duruma düşen ve bundan endişe duyan İbrahim Bey, Osmanlılar'ın Rumeli'deki mukadderatını tayin edecek olan Varna savaşı sırasında Osmanlılar'a zorluk çıkarmadığı gibi İkinci Kosova savaşına da oğlunun komutasında yardımcı kuvvetler göndermek suretiyle Osmanlılar'ın, dolayisiyle İslâm âleminin dikkatlerini üzerine çekti. Buna paralel olarak Hıristiyanlar üzerine yapacağı bir seferin daha önceki fena intibaı sileceğini hesaplayarak henüz Kıbrıslılar elinde olup büyük babası Alaeddin Ali Bey'in 1367 yılında fethine teşebbüs ettiği Gorigos kalesini (Kız kalesi) zapt eder.[58]

57. Bu seferle ilgili geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 130; Hoca Saadeddin I, 371; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 427-429.

58. İsmet Miroğlu, "Fetret Devri'nden II. Bâyezid'e Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, X, 200.

Daha önce de görüldüğü gibi II. Murad, Karamanoğlu üzerine gitmeden önce oğlu Manisa sancakbeyi Mehmed'i Edirne'ye getirtmiş ve Karaman seferi esnasında da onu yerine vekil olarak bırakmıştı. Sultan Murad, Karamanoğlu ile yaptığı anlaşmadan sonra Ağustos başlarında Yenişehir'den Mihaliç ovasına gelmişti. Buradan kapıkulu askerleri ve beyleri önünde henüz 12 yaşında genç bir şehzade olan oğlu Mehmed lehine tahttan feragat eder.[59] Böylece kendisi Bursa'da rahat ve huzurlu bir şekilde ahiret işleri ile meşgul olup ibadet edebilecekti. Sultan Murad'ın tahtını bir çocuğa terk ediş hadisesini mücerred ve şahsî bir heves veya hevessizlik olarak değil, hükümdarın böyle bir karara gidecek kadar asil ve feragatli bir ruh haletine sahip olduğunu görmek lazımdır. Bu tahttan uzaklaşma keyfiyeti belki de Sultan II. Murad'ın, devrine kazandırmış olduğu muvaffakıyetlerin anahtarıdır. Zira tahtı, şahsî bir ikbal ve devlet ihtirası adına değil, kütle menfaatı namına üstüne almış olmanın en kesin ve açık delilidir.

Solakzâde, Sultan Murad'ın çok çalışmak suretiyle Osmanlı memleketinde güven ve emniyet temin ettiğini, işleri yoluna koyduğunu belirttikten sonra şöyle der: "Saltanat işlerinden feragat buyurup, bundan sonra halvette ve uzlette oturmayı arzu eyledi. Saltanat tantanasını, miskinlik sermayesine tebdil etmekle sonsuz uğurlar bulmayı ummakta idiler."[60] Sultan Murad, bu karekter ve yaratılışta olan bir kimse idi. Fakat ne yazık ki bu arzusu, gerçekleşmeyecekti. Çünkü henüz 12 yaşında olan bir çocuğun başında bulunduğu devlet, kolay yutulabilir bir lokma idi. Bu sebeple Hıristiyanlar, on yıllık bir muahede yapmış olmalarına rağmen bu antlaşma on gün bile sürmeyecektir.

9) VARNA SAVAŞI

Kutsal kitapları olan İncil üzerine yemin etseler bile kendilerine göre "dinsiz olan Müslümanlar" söz konusu olunca bu yeminin geçerli sayılmayacağı anlayışını gelenek haline getiren Hıristiyanlar, Varna Savaşı ile bu

59. "Oradan kalkup Mihaliç ovasına gelüp kondular. Ve pâdişah emr edüb yeniçeri ağası Hızır Ağa'yı ve sair beyleri şem'ine cem idüb her birine halli halince iltifatlar idüb ve libaslar giydirüp ve bunlara etti kim bakın beyler paşalar bu ana gelince padişahınız ben idim. Ba'de'l-yevm padişahınız oğlumdur. İmdi göreyim sizi... dedi. Zira ben cümle tac ve tahtımı ve ünvanımı fi'l-cümle oğluma verdim..." *Gazavat-ı Sultan Murad,* nşr. Halil İnalcık, *Fatih Devri,* I, 197.

60. Solakzâde, I, 233-234.

geleneklerini devam ettirmiş görünmektedirler. Zira Osmanlılar ile Hıristiyan müttefikler arasında imzalanan barış antlaşması, daha mürekkebi kurumadan bu müttefikler tarafından bozulmuştu.

Sultan İkinci Murad ile Macaristan ve Lehistan Kralı Vladislas arasında 10 yıl için yapılan mütareke, altı hafta geçmeden bozuldu. İncil üzerine yapılan yeminden henüz 10 gün geçmemişti ki, Papa'nın vekili Kardinal Julien Sezarini, kral ile krallık meclisi üyelerine, Osmanlılarla imzalanmış olan antlaşmanın bozulması ve Eylül'ün ilk günü Orsova'nın kuşatılması için ekanim-i selâse (Teslis, üçlü ilâh sistemi) ve Hz. Meryem ile azizlerden Etyen ve Ladislas üzerine yemin ettirir.[61]

Hıristiyan dünyasını böyle bir antlaşmayı bozmaya yönelten fırsat, Sultan Murad gibi tecrübeli bir hükümdarın hükümdarlıktan çekilerek, devletin başına çocuk yaşta bir kimsenin getirilmesi idi. Bu saltanat değişikliği, Türklerin, Balkanlar'dan atılması için uygun ve kaçırılmaz bir fırsattı. Bu fırsatın değerlendirilmesi gerekiyordu. Bunun için de, yapılan yeminin hiç bir mânâ ifade etmeyeceği, bizzat din adamları tarafından belirtilmeliydi. Nitekim bu da yapıldı. Bu arada Karamanoğlu İbrahim Bey fiilen bir şey yapamıyorsa da vaziyetin müsaid olduğunu müttefiklere bildirmesi, Bizans İmparatorunun Papa'yı teşvik etmesi ve sarayında bulunan Osmanlı hanedanına mensup şehzade Orhan'ı (Çelebi Sultan Mehmed'in oğlu) Çatalca taraflarına salıvererek saltanat iddiasıyla onu ortaya çıkarması, durumu nazik bir safhaya sokmuştu. Çünkü Osmanlı yönetimi böyle bir şey beklemiyordu. Zira yapılan antlaşma, bağlı kalınması gereken bir yemindi. Kime karşı ve hangi şartlarla olursa olsun bozulmaması gerekirdi. Fakat Haçlı ordusu yeminine bağlı kalmadığı için böyle bir savaş vuku bulmuştu. Dukas'ın ifadesine göre antlaşmanın bozulmasını anlamakta güçlük çeken Sultan Murad,[62] Hammer'in de belirttiği gibi, savaş esnasında "düşmanların hainliklerini kendi askerlerine göstermek istiyormuş ve yemininden dönenleri cezalandıran Cenâb-ı Hakk'ın, himayesini bekliyormuş gibi, Hıristiyanların bozmuş oldukları antlaşmayı, hendeğin kenarına dikilen bir mızrağın ucuna astırmıştı."[63]

Türkleri bütünüyle Balkanlar'dan uzaklaştırmak için gereken tedbirlere baş vuran Papa, Anadolu'daki Türklerin Rumeli'ye geçmelerini önle-

61. Hammer, II, 217.

62. Dukas, s. 134.

63. Hammer, II, 221.

mek için Çanakkale Boğazını kapatmak üzere Kardinal Françesco Gondolmieri komutasındaki donanmadan da uygun mektuplar alıyordu. Bu da savaşın yeniden başlaması için bir fırsattı.

Papanın, donanma komutanı olan Kardinal Françesco Gondolmieri, Anadolu'dan Rumeli'ye kuvvet geçirilmeyeceğini temin ediyordu. Bu vaziyet karşısında artık Türklerin işi bitiriliyor ve Balkanlardan çıkarılacaklarına kesin gözle bakılıyordu. Haçlıların, başarılı komutanı Jan Hunyad'ın, Türklerden alınacak Bulgaristan'a kral olacağı da vaad ediliyordu. Böylece, başlangıçta antlaşmayı bozmanın ve yeniden Osmanlılarla bir harbe girmenin taraftarı olmayan Jan Hunyad, fikrinden caydırılmış oluyordu.

Edirne-Segedin muahedesinin bozulması üzerine, Macar, Bohemya, Eflâk, Hırvat, Polonya ve Alman milletleri ile Papa taraftarları da dahil olmak üzere büyük bir ittifak kurulmuştu. Gizlice donanma vermek suretiyle Venedikliler de bu ittifaka dahil olmuşlardı. Osmanlılar'ın üst üste mağlubiyetleri, Venedikliler'i parsayı toplamak ümidine kaptırmıştı. Şayet Osmanlılar mağlub olurlarsa -ki buna kesin gözü ile bakılıyordu- Gelibolu, Selânik ve Karadeniz sahilindeki bazı yerler, bunlara verilecekti. Bununla beraber Venedikliler, Papa'ya verdikleri gemilerine kendi bayraklarını değil, Papalık ve Burgondiya bayraklarını çekmişlerdi. Böylece güya Osmanlılar'a karşı tarafsız kaldıklarını göstereceklerdi. Osmanlılar'a vergi veren Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti de Macarlarla birlikte hareket ederek harbin sonundaki taksimde Avlonya ile Kanina'yı almak istiyordu. Bizans İmparatoru, müttefiklerin galibiyetinden istifade edeceğini ümid etmekle beraber, Osmanlılar'dan çekindiği için sureta pek istekli görünmüyordu. Bununla beraber İmparator VIII. İoannis, Macar Kralı ve diğer hıristiyanlara baş vurup Karamanoğlu'nun isyanından dolayı müttefiklerin acele sefere çıkmalarını istemişti. Bu sıralarda akd edilen Edirne muahedesi üzerine, 30 Temmuz 1444 tarihli ikinci bir mektupla Türklerin çok zor durumda olduklarını bildirerek bir an önce harbe başlanmasını ısrarla tavsiye ediyordu. Bu hareketi ile harbe girmeden ve burnu kanamadan bir hisse almak istiyordu.

Muahedenin bozulmasından sonra derhal taarruza geçilmedi. Böylece bir açıkgözlük veya hile daha yapılıyordu. Zira, muahedenin bozulmuş olduğundan haberi olmayan Osmanlılar'ın, antlaşma gereğince Sırplara terk edecekleri yerlerin verilmesi bekleniyordu. Gerçekten de muahedeye bağlı olan Osmanlılar, antlaşma gereği Sırplardan aldıkları yerleri geri verdiler. Ancak bundan sonra Eylül ayında Birleşik Haçlı ordusunun taarruzu başla-

yacaktı. Müttefikler, başlarında Kral Vladislas olduğu halde harbe girmeyen Sırp despotunun (muahededeki yeminini bozmayacağını söyleyen Sırp despotu, Osmanlı Devleti'ni de durumdan haberdar etmişti) topraklarına girmeyerek Orsova'dan Tuna nehrine geçip Vidin'e gelirler. Burayı yaktıktan sonra Niğbolu'da Eflâk voyvodası Vlad Drakul'un kuvvetleri ile birleşerek Tuna boyunca yürüyüp Şumnu'ya ulaşırlar. Geçtikleri yerlerde müdafaasız köyleri ve hatta kiliseleri yağmalayarak Şumnu'yu aldıktan sonra Pravadi yolu ile Varna önünde belirdiler. Osmanlıların, Tuna nehrinde işletilmek üzere Kamçık nehri ağzında yaptıkları yirmi sekiz nehir gemisi de, bu kuvvetler tarafından yakılır.

18-22 Eylül'de Tuna'yı aşıp Varna yakınlarına gelen bu güçlü ordunun meydana geçireceği tehlikeden endişeye düşen Osmanlı devlet ricali, durumun vahemetini kavradıklarından başta vezir-i a'zam Çandarlı Halil Paşa olmak üzere diğer devlet adamlarının telkini ile II. Mehmed, babasını başkomutan olmak üzere Edirne'ye davet eder. Cebe Ali (Veya Kassaboğlu Mahmud Bey), tehlikenin büyüklüğünü anlatmak üzere Sultan Murad'a gönderilir. Cebe Ali'nin tesirli konuşması üzerine Murad Bey, yanında kırk bin Anadolu askeri ile Edirne'ye doğru yola çıkar. Bu esnada Çanakkale Boğazı Haçlı donanması tarafından tutulduğu için oradan Rumeli'ye geçme imkânı bulamaz. Sultan Murad, düşmanı şaşırtmak için küçük bir kuvvet gönderip kendisi sür'atle İstanbul Boğazına gelip Güzelcehisar (Anadolu Hisarı)'dan Rumeli'ye geçer. Koordineli bir şekilde hareket eden Osmanlı birliklerinden biri boğazın Anadolu tarafına geldiği zaman Veziri A'zam Halil Paşa komutasındaki bir diğer birlik, toplarla Anadolu Hisarı'nın karşısına gelip geçiş için gerekli emniyet tedbirleri almıştı. Her bir nefer için bir duka altın verilmek suretiyle Ceneviz gemileri ile karşı sahile geçen Osmanlı ordusunun geçiş haberi, düşman birlikleri arasında telaşa sebep olur. Sultan Murad'ın, boğaz geçişini engellemek isteyen iki Bizans gemisinden biri, topla batırılırken diğeri yaralı olarak kaçıp kurtulur.

Sür'atle Edirne'ye gelen Murad, oğlu Mehmed ve vezir-i a'zamı orada bırakarak ordu komutanı sıfatıyla Varna önlerine gelmiş olan Haçlılar üzerine gider.

Murad Bey, Varna önlerine geldiği sırada düşmanın ileri hareketini yakından takib eden Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa, esas orduya katılır. Harp düzenine göre Osmanlı ordusunun sağ kolunda Anadolu Beylerbeyi Karaca, sol kolunda da Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşalar

(bazı kayıtlarda sol kolunda Turahan Bey bulunmuştur) bulunuyorlardı. Merkezde de baş komutan olarak II. Murad vardı. Daha önce de temas edildiği gibi merkez cephesinin önüne bir mızrak ucuna takılmış olarak Segedin muahedenhamesi dikilmişti. Ordunun gerisi tahkim edilmediğinden sarılma tehlikesi vardı. Merkezde yeniçerilerin önünde kazıklarla korunmuş bir hendek bulunuyordu.

Müttefiklerin, Ulahlar ve beş bölük Macar'dan meydana gelen sol kanadı, Varna bataklıkları ile muhafaza altına alınmıştı. Sağ kol ise açık ovaya ve şehre doğru düşmüştü. Burası açık ve tehdide maruz olduğundan Macar kuvvetleri tamamen burada toplanmışlardı. Siyah bayrakları altında Kardinal Jülyen Sezarini komutasındaki kuvvetler bu kolda idiler. Kral Vladislas, merkezde Sen Jorj sancağı altında bulunup elli süvari ile koruma altına alınmıştı. Başkomutan Hunyad ise hemen hemen her tarafta görülüyordu.

Her iki tarafın sahip olduğu insan gücü, kesin olarak belli değilse de düşman kuvvetlerinin Türk kuvvetlerinden daha fazla olduğu bir gerçektir. 28 Receb 848 (10 Kasım 1444) Sen Marten yortusuna tesadüf eden Salı günü başlayan Varna Savaşı, Haçlılarca uğurlu sayılan bir günde olduğu için sevince sebep olmuştu. Bununla beraber, Hıristiyanları büyük bir korkuya sevk eden bir hadisenin de cereyan ettiğini belirtmek gerekir. O anda patlak veren şiddetli bir kasırga, kralınki hariç olmak üzere Haçlı ordusundaki bütün bayrakları savurup atmıştı.

Muharebe başlar başlamaz Jan Hunyad, Osmanlı ordusunun Karacabey komutasındaki sağ koluna hücum ederek püskürtür. Sol kola yüklenen Eflâk kuvvetleri ise bu kolu bozguna uğratırlar. Hatta yandan padişahın bulunduğu ordu merkezine doğru yürüdülerse de sonradan püskürtülürler. Ordunun gerisinin iyice tahkim edilmemesinden dolayı (burada ağırlıklar ve develer bulunuyordu) bu kısım da tehdid altında idi. Sağ ve sol kollar dağılmış olduklarından ordu merkezinde yalnız hükümdar, maiyeti ve kapıkulu askerleri kalmıştı. Fakat Sultan Murad telaş göstermeyerek yerinde duruyor ve komutayı bırakmıyordu.

Osmanlı ordusunun sağ ve sol kanatlarının bozulduğunu gören Macaristan kralı Ladislas, kendini tutamayarak heyecana kapılır ve Polonya kuvvetleri ile birlikte Osmanlı ordusu merkezine ve padişahın üzerine hücum ederek sancakların bulunduğu yere kadar gelir. Hükümdarlarının büyük bir tehlikeye maruz kalacağını gören yeniçeriler, büyük bir gayretle savaşıp

merkezden içeriye giren düşman kuvvetlerini çevirirler. Tam bu esnada Timurtaş adlı bir yeniçeri, kralın atının ayağına bir balta vurarak onu atı ile birlikte yere düşürür. Kralın düştüğünü gören Koca Hızır adında bir yayabaşı (Yeniçeri bölük komutanı), hemen koşup kralın başını keser. Kesilen başı bir mızrağın ucuna takıp yüksek sesle bağırıp kralın öldüğünü söyleyince Polonya kuvvetleri dağılıp kaçmaya başlarlar. Büyük bir kısmı da kaçamayarak öldürülür. Bu sırada Osmanlılar'ın sol kolunu çevirmekte olan Jan Hunyad, sür'atle yetişerek vaziyeti düzeltmeye çalışıp, "biz, kral için değil, dinimiz için vuruşmaya geldik" dediyse de başarılı olamaz. Kralın öldüğünü duyan Osmanlı birliklerinin daha bir azimle geri döndüklerini görünce toplayabildiği kadar askeri ile kaçmaya başlar.

Varna muharebesinde Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa ile Kara Timurtaş Paşa'nın torunu Umur Bey'in oğlu Osman Bey şehid olmuşlardı. Düşman ordusunda ise Kral Ladislas ve muahedenin bozulmasında birinci derecede rol oynayan Kardinal Julyen Sezarini ölmüşlerdi. Bazı kaynaklarda (Sahavî, et-Tibru'l-Mesbûk fî Zeyli's-Süluk, Ayasafya Ktb., nr. 3113, s. 191) Osmanlıların bu savaşta on bin kadar şehid verdikleri belirtilmektedir. Düşmanın telefatı ise bundan daha fazla idi.

Sultan Murad, kazandığı bu önemli zaferden sonra, güvendiği adamlarından biri olan Azeb Bey'le savaş alanını gezip düşman ölülerini görünce:

— Şaşılacak şey değil mi? Bütün bu delikanlılar arasında bir tane ihtiyar yok, der. Bu söz üzerine Azeb Bey ona şu cevabı verir:

— Eğer aralarında yaşlıca bir kimse olsaydı, böyle delice bir harekette bulunmazlardı."

Osmanlılar, bu savaşta külliyetli miktarda savaş ganimeti elde ettiler. Değerli eşya ile dolu ikiyüz elli araba, galip gelen Osmanlılar'ın eline geçmişti. Bu da gerçekten büyük bir ganimet idi.

Müslümanların, Avrupa'daki varlıklarının devam edip etmemesi bakımından bir dönüm noktası olan Varna savaşından sonra, zaferi müjdelemek üzere belli başlı şehirlerin kadılarına ve İslâm hükümdarlarına fetihnâmeler gönderildi. Sultan Murad, bu savaşta esir alınan düşman askerlerinden bir kısmını ve nasıl demirden adamları yendiğini daha iyi anlatabilmek için Macar asilzâdelerinin giydiği zırhlarla donatılmış yirmi beş esiri, Mısır Sultanı Melik Zahir Çakmak'a gönderdi.

II. Murad, bozulmasın diye bal içinde muhafaza edilen kralın başını zaferinin bir nişanesi olarak Bursa valisi Cebe Ali'ye göndermişti. Bursa halkı, kalabalık bir topluluk halinde bu zafer nişanesini karşılamaya çıkar. Nilüfer suyunda yıkanan bu baş, bir mızrak ucunda sokaklarda dolaştırıldı.[64] Böylece, daha önceki savaşlarda meydana gelen mağlubiyetler yüzünden moralleri bozulmuş olan halka moral verilmeye çalışılır.

Murad Bey, savaşı müteakip Edirne'ye dönünce vezirlerinin de isteği üzerine bir müddet daha orada kalır. Zira tehlike henüz tam anlamıyla ortadan kalkmış değildi. Bir müddet sonra tehlikenin tamamen kalktığını gören Murad Bey, oğlunun mevkiini sarsmamak için, yanında Şarabdar Hamza Bey ile İskender Paşa olduğu halde Manisa'ya çekilir. Manisa'daki ikameti müddetince kendisine Saruhan, Aydın ve Menteşe sancaklarının geliri tahsis olunur. Âdeta, tahttan ikinci bir feragat anlamına gelebilecek bu fedakârlığa rağmen Murad Bey'in, Varna galibi olarak büyük bir şöhret kazandığı anlaşılmaktadır.

10) II. MURAD'IN TEKRAR TAHTA GEÇİŞİ

Murad Bey'in, Manisa'ya çekilmesinden sonra, devamlı surette onu padişah olarak kabul edip buna göre muamele eden Çandarlı Halil Paşa ile, genç padişahın etrafında toplanan rakipleri ikinci vezir ve Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin, genç padişahın lalası Zaganos ve vezir Saruca Paşa'lar arasında bir iktidar mücadelesi başlar. Bu arada, genç padişahı yeni fetihler için teşvik eden Şehabedin ve Zaganos Paşa'lar, onu devletin siyasetine hakim tek hükümdar olarak görmek istiyorlardı. Bu durumdan haberdar olan ve kendilerini tehlikede gören Karamanoğlu ile Kastamonu hâkimi, Murad Bey'e baş vurarak vaziyeti anlatmak zorunda kalmışlardı. Sonradan bunlara Bizans İmparatoru ve Despot da katılacaklardır. Murad Bey, bu baş vurular üzerine küçük sultan ile, onu bu siyasete iten vezirleri şiddetle ikaz etmiş olmasına rağmen, oğlunun gerçek bir padişah gibi hareket etmesinden dolayı da içten içe sevinmişti. Bundan sonra Çandarlı Halil

64. Varna Savaşı ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, s. 132-133; Dukas, s. 134-135; Hoca Saadeddin, I, 383; Lütfi Paşa, s. 110-144; Hammer, II, 218-223; Hayrullah Efendi, VII, 72-77; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 432-439; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 84-87.

Paşa'nın hazırlayacağı uygun vasatı beklemeye başlar. Nitekim çok geçmeden yeniçeriler 1446'da Şehabeddin Paşa'nın aleyhine olmak üzere isyan ederler. Halkın da desteği ile güçlükle bastırılan bu isyan üzerine, devletin iç ve dış emniyeti için Murad Bey'in tekrar Edirne'ye gelip iş başına geçmesi gerekiyordu. Halil Paşa'nın gizli daveti ile Murad Bey, 5 Mayıs 1446'da Rumeli'ye gitmek üzere 4000 kişilik bir kuvvetle Manisa'dan yola çıkar. Fakat sonradan fikrini değiştirerek Bursa'ya gider. Ama Mora'da despot Konstantin'in tasarrufunun devam ettiği bir sırada Halil Paşa, İshak Bey ve Anadolu Beylerbeyi Özgüroğlu İsa Bey, onu tekrar Edirne'ye davet ederler. Bunun üzerine Murad Bey, Ağustos sonlarında, oğlunun haberi olmadan Edirne'ye gelir. Ertesi gün Halil Paşa, İshak Bey, İsa Bey ve diğer beyler aralarında anlaşıp genç padişaha nezaketen tahtını babası lehine terk etmesini, fakat onun bunu kabul etmeyeceğini söyleyerek bir emrivaki yaparlar. Murad Bey, yapılan teklifi kabul ederek tahta geçer. Tursun Bey, Sultan Mehmed'in babasına olan saygısından dolayı tahtını gönül rızası ile teslim ettiğini söyleyerek şöyle der: "Amma çün atasına nisbet-i kemâl-i inkıyadı var idi, hüsn-i rıza ile atasın getürdi, saltanatın teslim etti." O anda da orada hazır bulunan herkes kendisine bey'at etti. Mehmed, veliahd olarak Zaganos ve Nişancı İbrahim Bey'le birlikte Manisa'ya gönderildi.[65]

E. BALKANLAR'DA HÂKİMİYET VE MORA SEFERİ

Yıldırım Bâyezid zamanında Osmanlı nüfuzu altına girmiş olan Mora, Ankara Muharebesi'nden sonra bağlantıdan kurtulmuştu. Mora'nın büyük bir kısmı Bizans'a aitti. Eskiden beri imparatorun oğlu veya kardeşleri bu yarımadada "Despot" adı ile müstakil birer hükümdar gibi hüküm sürerlerdi. Mora Despotu olan Konstantin (1448'den itibaren Bizans İmparatoru), Segedin muahedesini kabul etmek zorunda kalan Sultan Murad'ın, hükümdarlıktan çekilmesi üzerine durumu kendi lehine müsait görerek Teb, Beotya ve Pindos taraflarını ele geçirerek Mora'nın müdafaası için faaliyetlere girişmişti. O, bununla da yetinmeyerek Osmanlı taraftarı olan Atina prensi II. Nerio Acciajoli'yi de kendisiyle birleşmeye zorlamıştı. Kuzeyden gelebi-

65. Dukas, s. 135; Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, nşr. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 36; Lütfi Paşa, s. 150; Hoca Saadeddin, I, 387; Hammer, II, 224-225; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 440-441.

lecek bir Osmanlı hücumuna karşı, Gördes ile Korent denilen ve karadan Mora'nın kapısı durumunda bulunan dar geçidi (berzah) sağlamlaştırmıştı. Böylece Mora, Osmanlılara karşı yeniden tahkim edilmiş oluyordu. Mora seferinin sebebi de Padişahın bu tahkimattan şüphelenmesi idi. Osmanlıların, nüfuzları altındaki Mora'dan vaz geçmeleri mümkün değildi. Çünkü Yunanistan fütuhatının tamamlanması, Mora'ya hâkim olmakla mümkündü. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar'ın güttükleri siyasî hedef, Tuna'nın güneyinde, kendi yönetimlerinde olmayan bir toprak parçası bırakmamaktı.

Daha önce de temas edildiği gibi Varna savaşından önce Papa donanmasının Çanakkale Boğazını kapatması ve Macaristan Kralı'nın Varna'ya kadar gelmesi, bütün Hıristiyan dünyasına olduğu gibi Kostantin'e de cesaret vermişti. O da diğerleri gibi Osmanlılar'ın Varna'da tamamen perişan olacaklarını ve artık Balkanları tamamiyle terk edeceklerine inanıyordu. Bu yüzden de Osmanlılar'a ait bazı yerleri almıştı. Sultan Murad, Varna zaferini kazandıktan sonra, Kostantin'in işgal ettiği yerleri geri vermesini istemiş ise de uygun bir cevap alamamıştı. Bu yüzden Mora'nın tekrar nüfuz altına alınması gerekiyordu..

Sultan Murad, Mora seferinden önce bölgeyi ve insanlarını tanıyan akıncı komutanlarından Paşa Yiğitoğlu Gazi Turahan Bey'den buranın askerî, siyasî ve etnoğrafik durumu hakkında tafsilatlı bilgi alır. Sultan Murad, gereken bilgiyi aldıktan sonra Turahan Bey'in akıncı kuvvetlerini Mora'nın fethi ile görevlendirir. Korent kalelerini elde edebilmek için çok miktarda top mermisine (gülle) ihtiyaç vardı. Beş kaleyi birden vurabilmek için develerle buraya bakır nakl edilerek toplar dökülür. Serez'de toplanan Osmanlı kuvvetleri, süratli bir yürüyüşle 8 Ramazan 850 (27 Kasım 1446)'da Korent (Korintos) berzahını kapayan Hexamilion (Kesmehisar) surları önüne gelirler. Top ateşiyle başlayan savaşa bizzat Sultan Murad da katılır. Onun başında bulunduğu asıl ordunun gayreti ile kale Aralık ayının onunda zapt edilir. Osmanlılar'daki topçuluğun ilerlemesi sayesinde on üç günde surlar delinmiş ve Osmanlı ordusu bu deliklerden içeri girip kaleyi zapt etmişti. Korent'in düşmesi ile Mora'nın kapıları yeniden Türklere açılmış oldu. Osmanlılar'ca Balyabadra adı verilen Mora'nın merkezi ve en büyük şehri Petras, tekrar feth edildi. Mora'nın kapısı olan bu yerler alınınca bir koldan Padişah, diğer koldan da Turahan harekete geçerler. Bunun üzerine Despot Konstantin, tarihçi Halkondilas'ı elçi olarak Sultan Murad'a gönderir. Elçi, haber iletmesin diye başlangıçta tevkif edildiyse de sonunda serbest bırakılır. Konstantin de senede belli bir miktar vergi vermeyi kabul

eder. Ayrıca Korent berzahı (geçit) kendisine yıktırılır. Sonuç olarak Osmanlılar'a karşı tecavüzlerde bulunan Despot Konstantin ile kardeşi Thomas, tekrar Osmanlı tabiiyetini tanımak zorunda kalırlar.[66] Bu başarıdan sonra Edirne'ye dönen Sultan Murad, buradan getirdiği esirleri Anadolu'ya nakl ettirip, oradan da bu bölgeye Müslüman Türkleri getirtmek suretiyle nüfus mübadelesi yapmıştı.

Eflâk voyvodası Vlad Drakul, Sultan Murad'ın Mora işini başarılı bir şekilde sonuca bağlayıp Edirne'ye döndüğünü görünce, onunla anlaşmak ister. Fakat Yanko tarafından öldürülür. Öte yandan daha önce Osmanlı ordusundan kaçtığını belirttiğimiz Arnavut İskender Bey, Papa ve Macar Kralı ile temaslarda bulunup Arnavutluk yolu üzerindeki Kocacık hisarını ele geçirmişti. Morava savaşı sırasında ordudan kaçıp bozgunluğa başlaması, Kroya sancağına tayin edildiğine dair sahte bir ferman uydurup Kroya (Akçahisar)'ya girip hisardaki Osmanlı askerinin tamamını uykuda iken kılıçtan geçirmesi, tekrar Hıristiyanlığa dönmesi ve Papadan yardım görmesi gibi hareketleri yüzünden ortadan kaldırılması gerekiyordu. İskender Bey, aldığı yardımlar sonucunda kazandığı bazı başarılarına güvenerek Venedikliler'le de bozuşur. Osmanlılar bunu iyi değerlendirerek 1448 yazında bir taarruza karar verirler. Gerçekten de Sultan Murad, belirtilen yılda yanında Şehzade Mehmed de olmak üzere büyük bir ordu ile Arnavutluğa girerek Kocacık hisarını zapt eder. Fakat kısa bir müddet sonra Sırp Despotu Jorj Brankoviç'ten, Jan Hunyad'ın Macar, Eflâk, Bohemya ve Almanya'dan topladığı 90.000 kişilik bir ordu ile Tuna'yı geçip Sırp topraklarına girmek üzere olduğu haberini alınca, Sofya'ya çekilerek ordusunu yeniden düzene sokar. Buradan güney yolu ile Kosova ovasına gelerek düşmanını savaşa mecbur eder.

1) İKİNCİ KOSOVA MUHAREBESİ

Osmanlılar'a karşa tertiplenen bu yeni Haçlı seferi, Varna zaferinden dört yıl sonra 17-19 Ekim 1448 tarihlerinde olmuştur. Takdirin bir tecellisi olacak ki bu ikinci seferde bulunan Osmanlı hükümdarının adı da Murad'dır. Birinci Kosova'da Murad Hüdavendigâr (Birinci Murad), İkinci Ko-

66. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Dukas, s. 135-136 (Buna göre bu savaşta Osmanlılar 60 binden fazla esir almışlardır, 136); Hammer, II, 226-235; Hayrullah Efendi, VII, 80-82.

sova zaferinde de İkinci Murad bulunmuşlardı.

Osmanlı Devleti, İskender Bey'in ayaklandırdığı Arnavutlar'ı yola getirmek için uğraşıyordu. Sultan Murad, İskender'in merkezi olan Kroya (Akçahisar)'yı kuşatma altına aldığı zaman Jan Hunyad'ın hududu geçmek üzere olduğunu Sırp Despotu ile Vidin sancak beyinden öğrenmişti. Bu haberin alınması üzerine Sultan Murad kuşatmayı kaldırıp Sofya'ya dönmüştü. Bu arada Jan Hunyad, Albert'in küçük oğluna naib olarak Macaristan'ın bütün dizginlerini ele geçirmişti. Varna muharebesinin kahramanlığına sürdüğü lekeyi silmek için var gücü ile çalışıp kuvvet topluyordu. Bunda muvaffak da oluyordu. Çünkü kısa zamanda etrafında, Macarlar'dan başka Eflâk, Polonya, Erdel ve Almanya gibi devletlerden de kuvvetler toplanmıştı. Böylece Jan Hunyad, doksan bin kişilik bir kuvvetin başına geçip Sırbistan'ı işgal ile yoluna devam eder.

Sultan Murad, Hunyad'ın Tuna'yı geçmek üzere olduğunu öğrenince derhal Arnavutluktan çıkarak Sofya'ya gelir. Burada orduyu terhis etmeyerek tımarlı sipahilere memleketlerinden harçlık getirmek üzere "harçlıkçı"lar tayin edip Sofya'da beklemeye karar verir. Jan Hunyad ise yoluna devamla 1448 senesinin Ekim ayı ortalarında Kosova'ya gelir. Osmanlı hükümdarı da 80-100 bin kişilik bir kuvvetle aynı yere gelir.

Sultan İkinci Murad, muharebeden önce barış teklifinde bulunmak üzere düşmana elçiler gönderdiyse de bunlar, Jan Hunyad tarafından gerisin geriye gönderilmişlerdi. İki ordu harb etmeksizin karşılıklı olarak bir gün beklediler.

Muharebe 1448 Ekim ayının 17, 18 ve 19. günü olmak üzere üç gün sürdü. Savaş, Jan Hunyad'ın hücumu ile başladı. Osmanlı ordusu klasik bir düzenle sağ, sol ve merkez olmak üzere bölümlere ayrılmıştı. Düşmanın sağ kolunda Macarlar ile Sicilyalılar, sol kolunda da Alman, Bohemya, Transilvanya ve Eflâk (Ulah) kuvvetleri bulunuyordu.

Hunyad, Varna'daki hataları tekrarlamayacağını düşündüğünden savaşı kazanacağından emin görünüyordu. Haçlı ordusunda, I. Murad'ın oğlu olan Savcı'nın öldürülmesinden sonra kaçmayı başaran oğlu Davud da vardı. Muharebenin ilk günü, hafif silahlarla başlayan savaş, eşit şartlar altında devam ediyordu. Hunyad, Osmanlı ordusunun ikinci gün çekileceğinden emin görünüyordu. Bu sebeple asıl hücum ikinci günü öğleden sonra başlayıp akşama kadar devam etti. Savcı Bey'in oğlu Davud'un tavsiyesi ile gece

yarısı Osmanlı ordusuna yapılan baskın da bir işe yaramaz. Muharebe üçüncü gün güneşin doğmasıyla tekrar başlar. Taktik gereği Osmanlı ordusunun sağ ve sol kanatları mukavemet edemiyorlarmış gibi yavaş yavaş geri çekilirler. Böylece merkez, düşmana karşı açık ve korumasız kalıyordu. Durumu fark eden düşman, bütün gücü ile merkeze yüklenir. Yeniçeriler bütün güçleri ile karşı koyarlarsa da onlar da yine plân gereği geri çekiliyormuş havasını verirler. Tam bu sırada Osmanlı ordusunun sağ ve sol kanatları, merkeze girmiş olan düşman kuvvetlerini yandan ve arkadan çevirmeye başlarlar. Bu sırada Turahan Bey'in bulunduğu sol kol, Osmanlı karşı taarruzunun merkezini teşkil ediyordu. Çünkü Osmanlılar'ın sol kolu ile harb etmekte olan Jan Hunyad'ın sağ cenahını, Turahan Bey kuvvetleri çevirmekte idi. Çevrildiğini anlayan düşman, ümitsizce savaşmaya devam ediyordu. Tam bu esnada Vezir-i A'zam Çandarlızâde Halil Paşa'nın delâleti ve bazı vaadlerle Eflâk prensini harpten çekilmeye ikna etmesi üzerine düşman tam bir ümitsizliğe kapılır. Önden ve arkadan hücuma maruz kalan düşman, perişan olmuştu. Bununla beraber askerler, geri çekilerek siperlerine ulaşabildiler. Hunyad, komutanları ile görüşüp durum değerlendirmesi yapar. Ama gece yarısı yanına aldığı bazı seçkin süvarileri ile harp meydanını terk edip kaçar. Onun kaçtığını bilmeyen ordusu, sabahleyin Türklerin hücumuna dayanmaya çalışırsa da komutanlarının kaçtığını öğrenince tamamen dağılır. Bu ordudan pek azı kurtulur. Düşmanın zayiatı on yedi bin kadardı. Halkondil'e göre Osmanlılar'ın zayiatı ise dört bin civarındadır.[67] Böylece Kosova ovasında Müslüman Türkler ikinci defa parlak bir zafer kazanmış oluyorlardı. İkinci Kosova, Avrupa'nın, Türkleri Balkanlar'dan sürmek için yaptığı sonuncu teşebbüstür. Bundan sonra Avrupa tamamen savunma durumuna geçecek, elindeki toprak ve menfaatleri kaptırmamak için mücadele edecektir.

Sultan Murad, 1450 yazında oğlu Mehmed'i de yanına alarak ikinci defa Arnavutluk seferine çıkar. Osmanlı kuvvetleri Akçahisar'ı kuşatıp toplarla dövmeye başladılarsa da hisarın savunmasını Vrana'ya bırakıp dışarda ani baskınlarda bulunduktan sonra sarp dağlara sığınan İskender'in bu neviden baskınları yüzünden alınamaz. Tam bu esnada Jan Hunyad'ın yeni bir hücuma kalkışacağı şayiası yayılır. Ekim soğuklarının da başlaması üzerine Sultan Murad, kuşatmayı kaldırıp Edirne'ye döner. Sultan Murad'ın kaleyi

67. Bu savaşla ilgili geniş bilgi için bk. Dukas, s. 135; Âşıkpaşazâde, s. 134-136; Lütfi Paşa, s. 157-166; Hammer, II, 235-239; Hayrullah Efendi, VII, s. 82-83; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 416-450..

feth etmeden Edirne'ye dönmesi, Hıristiyan âleminde büyük bir sevinçle karşılanır. Bu hâdiseden sonra İskender Bey'in şöhreti birdenbire artar.[68]

2) ŞEHZÂDE MEHMED'İN DÜĞÜNÜ

Akçahisar kuşatmasının kaldırılması, Hıristiyan dünyasında büyük bir sevince sebep olmuştu. Bununla beraber Osmanlılar üzerinde fazla bir etkisinin, olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu hadiseden hemen sonra Sultan Murad, şehzadesi Mehmed için Edirne'de muhteşem bir düğün tertiplemişti.[69]

Sultan Murad, daha önce bir sefer evlenmiş bulunan oğlu Şehzâde Mehmed'e Dulkadiroğlu'nun kızını almak istediğini, Vezir-i A'zam Halil Paşa'ya sorup fikrini almak ister. O da bu görüşün yerinde olduğunu söyler. Bu sırada Dulkadir Beyliği'nde Nâsırüddin Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Bey bulunuyordu. Bundan çok seneler önce, Çelebi Sultan Mehmed Bey de Nâsırüddin Bey'in kızını almış olduğu için arada bir akrabalık da vardı. Bunun için derhal Amasya sancakbeyi Hızır Bey'in hanımı, görücü olarak Elbistan'a gönderilir. Süleyman Bey'in beş kızından en küçüğü olan Sitti Hanım'ın nikahı kıyıldıktan sonra gelin olarak Edirne'ye getirilir. 1450 senesi kışında (H. 854, Şevval-Zilhicce) genç şehzade Mehmed'in evlenmesi münasebetiyle doğu ve batıdaki dost hükümdarlar ile tâbi beyler, Edirne'ye davet edilerek muhteşem bir düğün yapılır. Bu iş ve davetlerin organizasyonu için Saruca Paşa görevlendirildmişti. Düğünden sonra Şehzade Mehmed genç karısıyla birlikte Manisa'ya gider.[70]

F. SULTAN II. MURAD'IN VEFATI VE ŞAHSİYETİ

Sultan II. Murad, genç evlileri Manisa'ya uğurladıktan kısa bir müddet sonra 1 Muharrem 855 (3 Şubat 1451) günü kuşluk vakti vefat etti.[71] Kay-

68. Geniş bilgi için bk. Hammer, II, 248; İnalcık, "Murad II", *İA*, VIII, 610.
69. Hammer gibi bazı müsteşrikler tarafından, Sultan Murad'ın, Arnavutluk seferinin başarısızlığını unutturmak için bu düğünü tertiplediği söyleniyorsa da bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Varna ve II. Kosova gibi harplerde birleşik Haçlı ordularını yenen Sultan Murad'ın buna pek ihtiyacı yoktu.
70. Âşıkpaşazâde, s. 137-138; Lütfi Paşa, s. 167-168.
71. İbn Tağriberdî'nin, vefat tarihini 7 Muharrem olarak vermesi doğru değildir. Bilgi için bk. Cemaleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Tağriberdî, *en-Nücumu'z-Zahire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, Kahire 1972, XVI, 2.

nakların çoğu, Sultan Murad'ın ölümünü nüzûl (felç) isabetine, bazıları dâ soğuk algınlığından ileri gelen kısa bir hastalığa bağlarlar. Dukas ve Hammer gibi bazı tarihçiler de aşırı yorgunluğun ölümüne sebep olduğunu bildirirler. Öldüğü zaman henüz kırk sekiz yaşlarında idi. Ölüm hadisesinden hemen sonra cesedi tahnit edilir. Vefat haberi Manisa'daki Şehzade Mehmed'e bildirilerek derhal gelmesi istenir. Halil Paşa tarafından gönderilen bu haber üzerine "Beni seven arkamdan gelsin" diyen Şehzade Mehmed, sür'atli bir şekilde Edirne'ye gelip babasının ölümünden 16 gün sonra Osmanlı tahtına geçer. İleride "Fatih" ünvanını alacak olan genç padişah, babasının vasiyeti gereği cesedini Bursa'ya göndererek onu bugün hâlâ "Muradiye" diye bilinen semtteki türbesine defn ettirir.

Murad Bey, veya halkın dili ile Koca Murad 1446 Ağustos'unda tanzim edip Eylül sonlarında Halil Paşa, Saruca Paşa, İshak Paşa ve kadıasker Mehmed b. Feramürz tarafından tescil olunan vasiyetnâmesinde nereye ve ne şekilde gömüleceğini, üstüne yapılacak türbenin ne şekilde olacağını ve nihayet vakfının şartlarını bildirir. O, aslı Arapça olan ve oğlu tarafından uyulan vasiyetnâmesinde şöyle diyordu:

"... Öldüğüm zaman beni Bursa'ya, caminin yakınındaki oğlum Alaeddin'in 3-4 arşın yanına gömün. Mezarımın üstüne büyük hükümdarlar için yapılan muhteşem türbelerden yapmayınız. Cesedimi lahde değil, sünnet-i seniyye üzre toprağa koyun. Etrafı duvar fakat üstü açık bir türbe yapınız. Hafızların Kur'an okuyacakları yerin üzeri kapalı, kabrimin üstüne yağmur yağması için oraya tesadüf eden kısmın üstü açık olsun. Azad edilmemiş olan kölelerimin tamamı ölümümden kırk gün önce azad edilmiştir. Etrafıma evlad ve akrabalarımdan kimseyi gömmeyin. Eğer Bursa'dan başka bir yerde ölürsem nâşımı oraya nakl ediniz. Bu nakil, bir perşembe günü olsun ki, defin cuma günü gerçekleşsin..."[72]

II. Murad hakkında gerek Osmanlı, gerekse diğer milletlere mensub tarihçilerin ittifaka yakın bir şekilde beyan ettiklerine göre o, ince ruhlu, hassas, çok âdil, merhametli, sözüne ve vaadlerine sâdık, cesur, azim ve tedbir sahibi, güler yüzlü, ahdine riayet edenler hakkında dost, ahdini bozanlar hakkında da şedid idi. Hammer'in de ifadesine göre memleketini şeref ve hakkaniyetle idare ederek milletinin hatırasında mütedeyyin (dindar), lütufkâr, âdil ve metin bir hükümdar adı bıraktı. Savaşta olduğu gibi barışta

72. Vasiyetnâmenin metni için bk. Uzunçarşılı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi" *Vakıflar Dergisi,* (1958), IV, 1-17.

da sözünün eri idi. Ancak sözünden dönenlerin korkunç öc alıcısı idi.[73]

Sultan II. Murad, ince ruhlu ve hassas bir kimse idi. İlmî müsahabeleri sever, ulemayı himaye eder ve onlara tahsisatlar ayırırdı. Musikî, şiir ve edebiyata düşkündü. Denebilir ki şiir, onunla Osmanlı sarayına girmişti. Şuara tezkireleri, onun şairliğinden bahs ederlerken onun ilim ve sanata olan sevgisinden de uzun uzadıya söz ederler. Güldeste-i Riyaz-ı İrfan'a göre bizzat kendi latif tab'ı (yaratılışı) şiire meyyâl ve nükte söyleyicilerin dildâdesi olup haftada iki gün âlim ve şairleri divanında toplayıp ilmî mübâheseler ederek ve şairlerin münazara ve münakaşalarını dinleyerek "Ehl-i kemâlin cevheri, ancak itibar ile parlayıp açılır" derdi. Çağdaş tarihçi İbn Tağriberdî, onun şahsiyeti hakkındaki şu ifadeleri ile gerçeği yansıtmaya çalışır: "Hükümdarlığı uzun sürmüş, yükselmiş, haşmet kazanmış, saadete ermiş ve Rûm (Anadolu) hükümdarlarının en büyüğü olmuştur. Cihaddan hiç bir vakit geri kalmamakla beraber eğlence ve zevke düşkündü. Allah yolunda tehlikelere bizzat atılır ve bu uğurda yorulmak bilmez, varını yoğunu harcardı. Bütün hayatı böyle geçmiş denebilir. Bununla beraber halka karşı âdil olup işleri ile yakından ilgilenirdi. Aynı zamanda cömert ve iyi huylu idi. Yalnız şu kadar var ki keyfine düşkündü. Musikî ehlini severdi. Fakat bir cihad haberi gelince derhal kalkar her şeyi bırakırdı."[74]

Ülkesinde kültür ve ilim hayatını yükseltmek için her fedakârlığı göze alabilen Sultan Murad, ilim adamı ve bilginlere karşı son derece cömert davranırdı. Bu sebeple Arabistan, Türkistan ve Kırım gibi yerlerden pek çok değerli âlim, onun ülkesine gelmişti. Bu da memlekette kültürün gelişmesine ve ilmî ilerlemenin sür'atli bir şekilde olmasına sebep olmuştu. Gerçekten de onun döneminde Arapça ve Farsça'dan bir çok eserin Türkçe'ye tercüme edildiğini, bunun da kültürel gelişmeye tesir ettiğini biliyoruz. Hatta onun adına birçok eser telif ve tercüme edilmişti.

Sultan Murad, Edirne, Bursa, Selânik, İpsala ve Ergene gibi önemli yerleşim merkezlerinde yaptırdığı hayır ve sosyal tesisler ile de dikkat çeker. Yaptırdığı muazzam eserler sebebiyle kendisine "Ebu'l-hayrât" ünvanı verilmişti. Onun bu neviden faaliyetlerini gören devrinin devlet erkânı ile zenginleri de benzer tesisleri kurmakta gecikmediler. Bursa'da Muradiye Camii, imâret, medrese ve müştemilâtı Sultan II. Murad tarafından yaptırıl-

73. Hammer, II, 248.

74. İbn Tağriberdî, el-Menhelü's-Safi, II, 215'den naklen bk. Halil İnalcık, "Murad II", *İA*, VIII, 610.

mıştır. Fakat bu hakan asıl dev eserlerini Edirne'de inşa ettirmişti. Bunların en mühimleri, Muradiye (1435), Dâru'l-hadis (1435), Yeni Cami (Bugünkü adı ile Üç Şerefeli, 1447) gibi eserlerdir. "Üç Şerefeli" denen minare, Türk minarelerinin en güzellerinden biridir. 1413'te Çelebi Sultan Mehmed'in, Mimar Konyalı Hacı Alaeddin'e tamamlattığı Eski Cami'de olduğu gibi Üç Şerefeli'de de kışın abdest musluklarından sıcak su akardı. Sultan Murad, Edirne'yi ihya edercesine kalkındırmış ve Balkanların en büyük şehri haline getirmişti. O, Ergene köprüsünü yaptırmak suretiyle bölgeyi de yerleşime açmıştı. Doğu ile batı arasında önemli bir geçit vazifesi gören Ergene köprüsünün yeri, orman ve bataklıktı. Bu yüzden burası, eşkıya, kanun kaçakları ve hırsızlar için mükemmel bir barınak vazifesi görüyordu. Sultan Murad, böyle bir yerde köprü yaptırmak suretiyle hem kötülüklerin barınağını kurutmuş oluyor, hem ulaşımın kolaylaşmasını sağlıyor, hem de bölgenin mamur hale gelmesine yardım ediyordu. Köprünün inşasından sonra burada cami, hamam, imâret ve pazar gibi halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek sosyal tesisleri kurduktan sonra halkı oraya yerleştirir. O, bununla da kalmaz, gelip oraya yerleşen halkı birçok vergiden de muaf tutar. Âşıkpaşazâde köprü inşaatının durumunu verdikten sonra şöyle der: "Köprünün iki başını mamur şehir edüp imâret ve Cuma mescidi etti. Hamam ve pazarlar yaptı. Ve ol vakit kim imâretin kapusu açıldı. Sultan Murad ulemayı ve fukarayı kendisi aldı ol imârete vardı. Bir nice gün atâlar etti. Akçalar ve floriler üleştirdi. Ol taam piştiği vakit kendi mübarek eli ile fukaraya üleştirdi. Ve çırağın kendi uyardı. Yapan mimarlara hil'atlar giydirdi. Ol şehrin halkını cemi-i avarızdan muaf ve müsellem etti."[75]

75. Âşıkpaşazâde, s. 116.

Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesi

ايضاً الى من يجتمعون من أهل مدينة الرسول صلى الله عليه وسلم في مسجده عليه الصلوة

والسلام مستقبلين الى روضته المطهرة فيذكرون كلمة لا اله الا الله سبعين

الف مرة ويعطون ثوابه الموصى تقبل الله حسناته ويختمون القرآن العظيم ثمة

مراراً عديدة ويعطون ثوابه الموصى تقبل الله تعالى خيراته ويصرف من

الالفين الباقيين الف وخمسمائة الى فقراء بيت المقدس ويصرف خمسمائة بقيت الى من

يجتمعون في المسجد الاقصى وقبة الصخرة فيذكرون كلمة لا اله الا الله سبعين الف مرة ويختمون

القرآن العظيم مراراً كما سبق تلك عشرة كاملة فمن بذله بعد يوم جمعة فعليه لعنة الله والملائكة

والناس اجمعين ثم اوصى تقبل الله تعالى خيراته بعشرة آلاف افلوري نمري

من ذلك المال على هذا التفصيل الذي يذكر يصرف سبعة آلاف افلوري الى

القراء المجودين ليقرؤا عليه القرآن المجيد كل يوم وليلة الى ان ينفد الافلوري

ويعطون ثوابه الموصى تقبل الله تعالى خيراته ويصرف الف الى السادات

في اليوم الأول وألف آخر إلى من يصلي على النبي صلى الله عليه وسلم سبعين ألف مرة

ويعطون ثوابه الموصي تقبل الله تعالى خيراته وألف آخر إلى من يذكرون عليه كلمة

لا إله إلا الله سبعين ألف مرة ويعطون ثوابه الموصي تقبل الله حسناته عشرة كاملة

فمن بدله بعد ما سمعه فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين ثم أوصى تقبل الله

تعالى خيراته أن يباع الخاتم الذي له فص من ياقوت أحمر في الوكر من مثقال

وفي جنبه نقبة قد كان اشتراه الموصي المومى إليه بخمسة وتسعين ألف درهم ويصرف

ثمنه إلى من يقرؤون عليه القرآن المجيد في اليوم والليل إلى أن ينفد فمن بدله بعد ما سمعه

فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين وأوصى أن يباع خاتم له فص من الماس

يصرف ثمنه إلى من يذكرون كلمة لا إله إلا الله سبعين ألف مرة هزارة عديدة

قبل دفنه وبعده كذلك وأن يبيع في ذلك الوقت فيرهن ويستقرض

ما يصرف إلى ما ذكر ثم يباع ويؤدي الدين فمن بدله بعد ما سمعه فعليه لعنة الله والملائكة

والناس أجمعين ثم أوصى أن يحج عنه لإسقاط فرض عليه ويصرف إلى من يحج عنه

ألف أفلوري من ذلك المال فمن بدله بعد ما سمعه فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين

وأوصى أن يسقط صلوته بلا حيلة ويصرف إليه من ذلك المال بالغا ما بلغ فمن بدله

بعد ما سمعه فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين وأوصى أن يدفن في محروسة روسا

جنب ولده السلطان علاء الدين بعيدا عنه مقدار ثلثة أذرع لزوار بعد

ويوضع على التراب كما هو السنة المتوارثة ولا يجعل له سرداب كسائر السلاطين

وأوصى أن يبنى حول مرقدهما الشريف جدران أربعة ويسقف فوقها من

الجوانب الأربعة ليجلس تحتها القراء ويكون وسط السقف مكشوفا

لينزل على المرقد غيث هو من آثار رحمة الله ويصرف إلى بنائها خمسة آلاف

أفلوري من ذلك المال وأوصى أن لا يوضع فيها بعد أحد من أولاده

وأقربائه وأوصى أنه لم يتوف طول الله تعالى عمره بالتوفيق في مدينة روسا

نفس ذائقة الموت وان كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام

ولاحظ معنى قوله تعالى لا يغرنكم الحيوة الدنيا ولا يغرنكم بالله الغرور ومنك بقوله صلى

الله عليه وسلم ما حق امرئ مسلم له شيء يوصي فيه يبيت ليلتين الا ووصيته مكتوبة عنده

فاوصى تقبل الله تعالى خيراته عن خلوص النية وصفاء الطوية يوم الثلثاء

السابع من جمادى الاولى لسنة خمسين وثمانمائة بثلث ماله الكائن في مملكة صاروخان

حينئذ وعين منها مبلغ عشرة آلاف فلوري على هذا التفصيل الذي يذكر يصرف ثلثة آلاف

وخمسمائة افلوري من ذلك المبلغ الى فقراء مكة شرفها الله تعالى وثلثة آلاف وخمسمائة اخرى

منه ايضا الى فقراء مدينة الرسول صلى الله عليه وسلم ويصرف خمسمائة منه ايضا الى من

يجتمعون من اهل مكة بين الكعبة والحطيم فيذكرون كلمة لا اله الا الله سبعين

الف مرة ويعطون ثواب الموصي المذكور تقبل الله خيراته ويختمون القرآن العظيم

مرارا عديدة ويعطون ثوابه الموصي المومى اليه تقبل الله حسناته ويصرف خمسمائة منه

يؤتى به إليها بحيث يصل إليها في يوم الخميس ليكون أول ما يلبس بحسب الأمر

ليلة الجمعة ثم قال كل عبد أملكه الآن وسأملكه من بعد المسمى في الكركي بانج أو علي

سواء كان عندي الآن أو خرج إلى المنصب فليكن حرا قبل مرض موتي بأربعين

يوما وقال كل عبد جاء معي من مملكة صاروخان إلى أدرنة من جميع الطوائف

وهم معي في أدرنة في التاريخ المذكور فليكن حرا قبل مرض موتي بأربعين يوما

ثم أوصى تقبل الله حسناته إلى من يكون وزيرا كبيرا في المملكة العثمانية

في ذلك الحين ليتصرف في الأموال المزبورة حسب ما ذكر وجعل من يكون قاضيا

في محروسة بروسا ونائبا فيها ومدرسا في مدارسها ناظرين على الوصي

يعرفون جهات تصرفه ويعاونونه في تنفيذ الوصية وصرف الأموال المزبورة

إلى مصارفها المسفورة وعلى جميع ذلك وقع التحرير والإشهاد في أواسط

شهر جمادى الأخرى من شهور سنة خمسين وثمانمائة

بسم الله الرحمن الرحيم وبه ثقتي

مثال نسخ الفتاوي المكتتبة في شأن ابراهيم بن قرمان

ما تقول السادة العلماء في الواقعة التي جعلت بن عثمان صاحب البلاد الرومية وبن قرمان حاكم البلاد
القرمانية وهي ان بن عثمان المذكور اتفق عليه جميع طوايف الفرنج وقصدوا اخذ بلاده والاستيلاء عليها وقتل ما بها من المسلمين
واخذ اموالهم واقامتهم بها فجمعوا جمعا كبيرا من الكفار لقتاله فلما بلغ بن عثمان المذكور ذلك استعد لقتالهم وجمع لهم عسكرا
كبيرا من اهل بلاده بحيث انه لم يترك في بلاده ولا في اطرافها من له قدرة على القتال الا وفر عنه في القتال وصحبه معه لدفع العدو المخذول
وتوجه اليهم وترك في مقابلتهم ومنعهم من التعرض الى دار الاسلام فاطلع على ذلك ابن قرمان وعلم ان بن عثمان المذكور خرج لقتال
الكفار فقصد ابن قرمان الاستيلاء على بعض بلاد ابن عثمان لمعرفته بخروج اهلها لقتال الكفار واشتغال بن عثمان بما هو عليه
من قتال الكفار ومنعهم من الدخول في دار الاسلام وما يترتب على ذلك من المفاسد وان اسلم الكافر صاحب استنبول واتفق على
ان يكون الكافر المذكور في طرف وابن قرمان في طرف وان بن عثمان من الوسط ويمنعا عن قتال الكفار ويتولى كل على بلاده الا
بهذا القصد الفاسد فماذا يجب على ابن قرمان المذكور بقصده لهذه المفسدة العظيمة من مقاتلة المسلمين حالة قتالهم للكفار
وتسليطه للكفار على قصدهم من الاستيلاء على بلاد الاسلام ومن فتنة هو والكافر صاحب استنبول على ذلك
وتخذيله لابن عثمان عن قتال الكفار لخوفه على بلاده من ابن قرمان المذكور المتسول التفرج بما يترتب على ابن قرمان المذكور من وجوه قتاله
وتردد عساكره الفاسدة وهل يجب قتله بذلك وصار مهدر الدم خارجا عن الشريعة يجب المبادرة الى قتله لموافقته للكفار
على قتال المسلمين واخذ بلادهم والاستيلاء على اموالهم وغير ذلك من وجوه الفساد واذا كان تسليطه للكفار على قتال المسلمين واخذ بلادهم
والاستيلاء على اموالهم وصيرورتهم يتعاونون فما يجب عليه في ذلك او كانت مساعدته لهم تخذيلا للمسلمين عن قتال الكفار
فهل يكون حكمه كما ذكر اعلاه وعند ذلك منولا يتشاد ضحا انا بكم لنبتلينه ونبغي عنكم اجمعين وحسبنا الله ونعم الوكيل

1. Osmanlı hükümdarı Sultan II. Murad'ın Karamanoğlu İbrahim Bey hakkında istediği fetva.

وأجاب سيدنا ومولانا

قاضي القضاة شيخ الإسلام بدر الدين البغدادي الحنبلي بما نصه

الحمد لله الموفق والهادي للصواب قال الله تعالى إنما يتولى الله ورسوله والذين آمنوا الذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون ومن يتول الله ورسوله والذين آمنوا فإن حزب الله هم الغالبون وقد أخبر الله تعالى أن ولي المؤمنين هو الله ورسوله وعباده المؤمنون وهذا عام في كل مؤمن موصوف بهذه الصفة سواء كان من أهل نسبه أو بلده ومذهبه أو طريقته أو لم يكن وقال تعالى والمؤمنون والمؤمنات بعضهم أولياء بعض وقال تعالى إن الذين آمنوا وهاجروا وجاهدوا بأموالهم وأنفسهم في سبيل الله والذين آووا ونصروا أولئك بعضهم أولياء بعض إلى قوله والذين كفروا بعضهم أولياء بعض إلى قوله والذين آمنوا من بعد وهاجروا وجاهدوا معكم فأولئك منكم وقد ذكر الله هذا المعنى في عدة مواضع من كتابه وكل من آمن بالله ورسوله واتقى الله فهو من أوليائه والله سبحانه وتعالى فقد أوجب موالاة المؤمنين بعضهم لبعض وأوجب عليهم معاداة الكافرين وفي الصحاح المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا وأمر الله في كتابه العزيز بالائتلاف ونهى عن الاختلاف والافتراق فقال واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا وقال إن الذين فرقوا دينهم وكانوا شيعا لست منهم في شيء فالواجب على كل أن يعتقد من قدم الله ورسوله ويؤخر من أخره ويحب من أحبه ويبغض ما أبغضه ويأمر بما أمر الله به وينهى عما نهى عنه وأن يكون المسلمون يدا واحدة فمن خالف ذلك وجب قتاله وردعه عن معاصيه القاسية واستحق بإضراره على ذلك قتله وصار مهدر الدم خارجا عن الشريعة وغب المبادرة إلى قتله لموافقته الكفار على قتال المسلمين والاستيلاء على بلادهم وأموالهم وثواب القائد على ذلك والمساعدة الثواب الجزيل بالقصد الجميل والحالة هذه والله سبحانه وتعالى أعلم

وأجاب الشيخ العالم

عبد السلام البغدادي الحنفي بما نصه

أما ابن عثمان فإنه من الملوك الغزاة الذين تغلبوا على بلاد الإسلام لكاة جماعة من شيدا المجد عليه أفضل الصلاة والسلام هذا شاع أمره وذاع ونصع نشر بذلك وضاع فلا أحلى لله تعالى منه أبد الآبدين ودهر الداهرين ورفع بذلك مزحم الله أمراء يأمر بنصرته ومساعدته وتقوية شوكته وإشادة كلمته لمثل هذا الفعل الغاية وزيادة فلينافس المتنافسون وأما شاه بن زمان فبدؤه فسق لاشتغاله بآل من قصدي لدفع العدو الصائل ووسطه نفاق حيث نزع بكاتب الكافر ورسل وآخره لموافقة الكافر وقصده أن يرفع من بذل نفسه لحفظ بيضة

4. Hanbelî âlimlerinden kadi'l-kudat ve şeyhülislâm Bedreddın el-Bağdadî ile Hanefî âlimlerinden Abdu's-Selâm el-Bağdadî'nın Ibrahim Bey hakkındaki fetvaları.

فأجاب سيدنا ومولانا

قاضي القضاة شيخ الإسلام شهاب الدين أحمد بن حجر الشافعي

العسقلاني بما نصه

الحمد لله اللهم أعذني مما أتخلف فيه من الحق بإذنك قال الله سبحانه وتعالى يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا اليهود والنصارى أولياء
بعضهم أولياء بعض ومن يتولهم منكم فإنه منهم وقال سبحانه وتعالى لا يتخذ المؤمنون الكافرين أولياء من دون المؤمنين ومن يفعل ذلك فليس
من الله في شيء إلا أن تتقوا منهم تقاة قال أهل التفسير في الآية الأولى النهي عن اتخاذ الكفار أولياء لا من أهل الكتاب دون من أهل الأوثان في الكفر
وفي ورد النص فيه فترك موالاة من هو أشد منهم كفرا أولى ثم قال بعضهم أولياء بعض إشارة إلى أن الكفر ملة واحدة ثم قال ومن يتولهم منكم فإنه منهم ففيه
إشارة إلى الوعيد الشديد لمن يتولى الكفار بأن يصير منهم ونظير قوله صلى الله عليه وسلم المرء مع من أحب وتضمنت الآية الثانية ما تضمنته الأولى
وهي أخص منها لأن الأولى نهت عن اتخاذ الكفار أولياء على الإطلاق والثانية نهت عن اتخاذهم أولياء مع ترك اتخاذ المؤمنين أولياء وهو أشد من الأولى
ومن ثم حصل الوعيد فأين الحل وذلك ليس من الله في شيء والمعنى أنه لا يتقرب إلى الله تعالى بمحبة تقوي ولا عبودية ولا إيمان ولا غير ذلك
وذلك الاستثناء على جواز ذلك لمن خاف من شر من يظهر موالاتهم مع استمرار موالاتهم بالحقيقة لمن منهم وإذا تقرر ذلك فهذا المسؤول عنه قد خالف
الأمر العظيم وارتكب الذنب الكبير لمن لا يعلم أنه أهل الإيمان وأشد من ذلك أن من هو منهم إلى من ينتسب للدفع عن بلاد الإسلام بنفسه وجنده
ويفر من البلاد ليفتك في عصره ويفتر عمته ويقهر عزيمته وأكثر من ذلك حتى كاتب أعداء الله تعالى بغير بلاد الإسلام وفي بعض منها ما يخرج من فعله
من دائرة الإسلام يجب على كل من قدر على قتاله أن يبادر لذلك إلى أن يرجع إلى الحق ويتبع أمر الله فيخرج جنده والله المستعان

وأجاب سيدنا ومولانا

قاضي القضاة شيخ الإسلام سعد الدين الديري الحنفي

بما نصه

الحمد لله الهادي إلى الحق لا ريب أن هذا الأمر من أعظم وأعلى من أعظم المحرمات وأجل المفاسد لا يكاد يتأتى عن عقيدة
مستقيمة ولا طوية سليمة وكيف وفيه تخذيل المسلمين وسلبه نظر المجاهدين إذ القصد الصحيح بالجهاد أن يكون
لإعزاز الدين وكبت المشركين فمن سلك ضد هذا فقد هلك بما سلك ولا يغني عنه ملكه وما ملك وقد ذكر في السؤال أنه قصد ذلك
وأسلم بذلك لكفره وأنه على هذا القصد الزري والفعل المزري وهذا جرم عظيم لما يترتب عليه من تخذيل المسلمين وتحويلهم وتجرئة قلوب
المشركين وتحريضهم على المسلمين ولو لم يكن منه إلا ذلك لكان ذنبا كبيرا يستحق به أن يتأمل حينئذ ما أمل فيقام بتبديد تعذيب وتصغيره
إلى أعز سلب وأضيق باب فأما إذا ساد على بعض بلاد ابن عثمان لهذا القصد فتلك جريمة أعظم وإن انضم إلى ذلك أخذ أموال
وإخافة المسلمين ففي ذلك جمع بين جرائم كاشفا لمجال نفيه مفاسد تابعة على فتح ما أجسرنا وأجزنا وأجاز هم إلى دار الحرب
بما خابوا بعلمهم وما ربحوا فيبوء لمن عندوا عليه أن يقيم لهم على أعينهم وأن يحضر على بلاده جيشا لجرائمهم وتبديدهم
وقد ذكر في مسألة من كاتب المشركين من المسلمين وأخبرهم بأخبار المسلمين فقال مالك ما سمعت فيه شيئا وأرى فيه اجتهاد الإمام وقال

2. Şafii âlimi kadi'l-kudat İbn Hacer el-Askalanî ile Hanefî âlim-lerinden kadi'l-kudat Sa'duddin ed-Deyrî'nin Karamanoğlu İbrahim Bey hakkındaki fetvaları

الادنى على استتاب فان تاب قبلنا توبته وان ابى عاقبه الامام عقوبة موجعة ثم عزره الى بعض الاماكن وقال فيه الذي يقتل لانه مفسد للعهد
فان كان من اهل الحرب بعثوا اليه باموال لما صنعهم فيقسم تلك الاموال فوضعت في بيت المال وقال علماؤنا نرجع عقوبته ويطال حبسه
الثاني لا يحل دم من تدين له حرمة الاسلام الا ان يرتد بعد احصان او يقتل او يكفر كفرا ثابتا بعد ايمان واحتج بحديث رويته خارج وان النبي صلى الله
عليه وسلم لم يعاقب حاطب بن ابي بلتعة لذلك ثم ذكر عنه انه قال ان كان ذلك من الرجل ذي الهيئة لها اتجنبت ان يجاني عنه
وان كان من غير ذي الهيئة كان للامام والله اعلم ان يقرره وقصة حاطب انما تركت مقابلته لانه اعتذر عن فعله باطنه سبحانه في ذلك
فقبل النبي صلى الله عليه وسلم عذره في ان عقيدته صحيحة وانه لم يفعل ذلك عن شك في الدين وانما فعله تقية لولده وماله وقوله عز رضي الله عنه
دعني اضرب عنقه فقد نافق سبا على ظاهر الحال نعم النبي صلى الله عليه وسلم من ذلك عالم يقيم عمر رضي الله عنه ولهذا اختلف اهل العلم رضي الله عنهم
في ذلك فقيل اذا لم يقل ذلك على كفره فهل يقتل عمدا ام لا وقال مالك ابن انس واشهب يجتهد فيه الامام وقال عبد الملك اذا كانت تلك عادته قتل لانه
جاسوس وعلل مالك قتل الجاسوس وهو صحيح لاضراره بالمسلمين وسعيه بالفساد في الارض وهذا على المذهب عندنا اذا تكرر منه دل على فساد عقيدته
وزوال عصمة دمه فيكون من ذلك بمنزلة وخاض بلاد المسلمين ليتعلم عن مناوئة من يقصدهم بالقتل والسبي واعلاء كلمة الكفر الى غير ذلك
من المفاسد التي لا تحصر فهذا المفسد واعظمه جرما ولئن كان بينه وبين بني عثمان نصرة الله عداوة تحمل على طلب التشفي منه ولموع الفضة فلا تخفى
لمن فتح سلامه لم يوثر نصرة عدوه في الدين على عدوه في الدنيا وان دين الامام الاعظم ايده الله به الدين وحسبه بنفسه المسلمين ان يسال
هذا الى عن سبب فعله ويطلعه على عظيم جهله ويعرض عليه التوبة عن مثل ذلك وان يرجع الى الحق الذي وان يكون من قبل توبته ان يتوفى نفسه
ويجتهد جهادا من ماله وولده على حرب المسلمين بان يكون من جملة اعوان دكك الملك لجهاد المجتهدين قال عداء الدين وان يكون
من انصاره بنفسه وجيشه وماله بما امكنه من ذلك في هذا تحقق توبته واقلاع عن معصيته والا فله الخزي في الدنيا والعذاب الاخرى اعاذنا الله من الشيطان

واجاب سيدنا ومولانا

قاضي القضاة شيخ الاسلام بدر الدين التنسي المالكي

بما صيته

رب اهدني سواء السبيل سئل مالك رضي الله عنه عن الجاسوس من المسلمين يؤخذ وقد كاتب الروم واخبرهم خبر المسلمين
ماذا ترى فيه قال ما سمعت فيه شيئا وارى فيه اجتهاد الامام قال الامام ابن رشد رحمه الله معنى قول مالك ارى فيه اجتهاد الامام
اي بين ان يقتله او يصلبه ولا يجيز الامام فيه من عفو بان المحارب اشد الى القتل والصلب لان القطع والنفي لا يرفعان فساده في الارض وقال
ابن القاسم رحمه الله تضرب عنقه ولا توبة له قال الامام ابن رشد ما قاله ابن القاسم صحيح لان الجاسوس اضر على المسلم من المحارب واشد فسادا
في الارض وقد قال الله تعالى في المحارب انما جزاء الذين يحاربون الله ورسوله ويسعون في الارض فسادا ان يقتلوا او يصلبوا الاية فلما سوى حكم المحارب
الا انه لا يقتل توبته كالزنديق وشاهد الزور وربما يدل على وجوب القتل عليه ان عمر بن الخطاب لما قال في حاطب ابن ابي بلتعة اذ كتب الى اهل
مكة يخبرهم بقصد النبي صلى الله عليه وسلم اليهم دعني اضرب عنقه فان قد خان الله ورسوله ولم ينكر النبي صلى الله عليه وسلم قوله ولا قال له ان ذلك لا يجوز فذلك
وانما اخبرانه لا يجب على حاطب لكونه من اهل بدر مع قبول اعتذاره الذي اعتذر به لعلم صدقه في ذلك من جهة الوحي فذلك خصوص له لا يشاركه فيه غيره
ولا يقاس عليه انتهى كلام الامام ابن رشد رحمه الله وانت جيد بان ما قاله مالك وابن القاسم رضي الله عنهما بين انصف كونه جاسوسا بجانب الروم باجتهاد
المسلمين وتطلعه على عوراتهم فان انضم الى ذلك مطالبته للمسلمين اعانة للكافرين فالامر اضيع واخطب عظم القتال والقتل والله اسال
ان يحصر دين المسلمين ان يقطع دابر الكافرين وان يسدد صلاح شانه المارقين وان يجعل سيف سلطاننا ماضيا في قاب المجاهدين والله تعالى اعلم بالصواب

3. Malikî halimlerinden kadi'l-kudat ve şeyhülislâm Bedreddin et-Tenisî'nin Karamanoğlu İbrahim Bey ile ilgili fetvası.

الدين واجبات كيد الكافرين يكون مارقا من الدين تاركا لجماعة المسلمين فليهدر دمه لا يحل دم امرئ مسلم
الا باحدى ثلث احديها التارك لدينه المفارق للجماعة فليبادر الى اخذه شرعا وليقتل قتلا شنيعا فضيعا
لكي تطفى نار اهل الحرب والشقاق ويشرق من كان في قلبه زيغ او نفاق فلله در من بادر الى ذرء المفاسد
وسارع الى اولى الضروريات واسنى المقاصد والمسؤل من الله الرحمن الرحيم ان ينصر من جاهد في سبيله حيث
ما كان في كل مكان على توالي الزمان

لذلك نقول مثل ما قال العلماء الكرام حفظهم الله تعالى بين الانام وافاض عليهم سجال الانعام العبد الفقير الى
الله الصمد عبد الرحمن بن محمد المصلحي الحنفي الاماسي كتبه حامدا لله تعالى ومصليا على نبيه محمد وآله وصحبه

5. Karamanoğlu hakkındaki fetvalara iştirak ettiğini bildiren Abdurrahman b. Muhammed el-Muslihî el-Amasî'nin tasdik yazısı.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MEDENİYETİ VE MÜESSESELERİ

I. OSMANLILAR'DA DEVLET YÖNETİMİ

A) OSMANLI PADİŞAHLARI

Osmanlı hânedanı, Oğuzların Kayı boyuna mensuptu. Bu boy, Avşar, Beydili ve Yıva gibi hükümdar çıkaran boylardandı. Bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkışından itibaren bünyesinin gerektirdiği dinî, sosyal ve ekonomik değişiklikleri yapmaktan çekinmeyen Osmanlı Beyliği, kısa bir müddet içerisinde köklü bir devlet haline geldi. Döneminin şartlarına göre çok kısa denebilecek bir zamanda, tarihin akışını değiştirecek kadar büyüyen bu devletin gelişmesini, basit bazı tesadüflerle izah etmeye çalışmak mümkün değildir.

Gerçekten, çok geniş topraklar üzerinde hakimiyetini tesis eden Osmanlı Devleti, çeşitli din, dil, ırk, örf ve âdetlere sahip toplulukları asırlarca âdil bir şekilde idare etmişti. Ulaşım teknolojisi bakımından günümüzle mukayese edilemeyecek derecede imkansızlıklar içinde bulunan o asırların dünyasında, bunca farklı yapıdaki toplulukları cebir ve tazyik kullanmadan idare etmek basit bir hakimiyet anlayışının sonucu olmasa gerekir. M. Fuad Köprülü'nün on bir madde halinde sıraladığı[1] ve Rásonyi'ye göre batılı tarihçilerce de kabul edilen[2] başarının bu sebepleri de pek tatmin edici görünmemektedir. Zira onun işaret ettiği bu on bir maddenin birçoğunda diğer Anadolu beylikleri de ortaktı. Osmanlıların din, ırk ve coğrafî ortam bakı-

1. Bu maddeler hakkında bk. M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu,* Ankara 1972, s. 176-183.

2. László Rásonyi, *Tarihte Türklük,* Ankara 1971, s. 197.

mından Anadolu beyliklerinden pek farkı yoktu. Hal böyle olunca Osmanlı başarısının sebeplerini başka sahalarda da aramak gerekir. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar, diğer beyliklerin sahip olmadıkları veya yapamadıkları bazı şeyleri başarmışlardı. Bu konuyu araştıran pek çok tarihçi gibi Mustafa Nuri Paşa da başlangıçta küçük bir uç beyliği olan bu devletin başarısını, maddî ve manevî sebeplere bağlar. Ona göre bu sebepler şunlardır:

1- Kuruluş dönemindeki hükümdarların tamamı, İslâm dinine ve bu dinin prensiplerine bağlı olan kimselerdi. Onlar, hukukî ve şer'î meseleleri bütünüyle kadılara havale etmişlerdi. Bu mevzuda kendilerini halktan ayrı görmezlerdi. Dolayısıyla halktan herhangi birine yapılan muamele, kendileri için de geçerli idi. Keza onlar, hukuk adamlarına baskı yapmadıkları gibi, tamamen İslâm hukukunun ruhuna uygun olarak verilen kararlarına da müdahalede bulunmazlardı. Bu da ülke içinde sağlam bir adlî mekanizmanın çalışmasına ve adaletin gerçekleşmesine sebep oluyordu. İşte bu adalet anlayışı sayesindedir ki, devletleri büyüyüp gelişti.

2- Osmanlılar, kuruluşlarından itibaren Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı kaldılar. Bu bağlılık, adı geçen devletin varlığına son verildiği ana kadar devam etti. Onların bu bağlılık ve vefalarından dolayı Allah, kendilerini mükâfatlandırdı. Zaman zaman ortaya çıkan isyan ve baş kaldırmalarda hep onlara yardımcı oldu.

3- Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkması ve Bizans'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durumlar yüzünden çevresinde kuvvetli bir devletin bulunmaması.*

4- Osmanlılar, İslâm dünyasının hudud boylarında kurulmuşlardı. Cihad ve ilay-ı kelimetullah için devamlı harp edip ganimet elde ettiklerinden şan ve şöhretleri de artıyordu. Onların bu durumunu öğrenen ve başka ülkeler ile topraklarda yaşayan Müslümanlar, gelip kendilerine iltihak ediyorlardı. Bu da onların kuvvetlenmesine sebep oluyordu.

5- Osmanlı hükümdarları, ilim adamı ile fazilet ehli kimselere karşı son derece hürmetkâr davranıp onları gözetiyorlardı. Devlet için hizmet edip yardımcı olanlara tımar arazisi vermek suretiyle onları devlete ortak ediyorlardı. Ayrıca topraklarını genişletip Müslüman nüfusunu artırmak için büyük bir gayret sarf ediyorlardı. Çıkardıkları kanunlara da sıkı sıkıya

* Köprülü dahil birçok yabancı müellif bu maddeyi çok önemli bir unsur olarak görür. Halbuki bu durum, diğer beylikler için de söz konusudur.

bağlı kalıyorlardı.[3] Mustafa Nuri Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti'nin kısa bir zamanda büyüyerek müesseselerinin kemal mertebesine ulaşmasına ve emsâllerine göre daha uzun ömürlü olmasına sebep olan âmiller, onların bu anlayış ve davranışlarıdır.

Selçuklu-Bizans hududlarında teşekkül eden bir uç beyliğinin, yeni bir din ve kültürün taşıyıcısı olarak eski Bizans İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde kurulan bu yeni devlete bir Türk ve İslâm damgası vurması hadisesi, çağdaş tarihçiler arasında henüz tam anlamıyla izah edilemeyen bir mesele olarak münakaşa edilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu münakaşa daha uzun süre devam edeceğe benzemektedir. Nitekim Leopold Von Ranke gibi bazı kimseler de bu gelişmeyi padişah şahsiyetlerine, askerî sisteme ve toprak uygulaması gibi maddî manevî bazı unsurlara bağlarlar.

Tarihin uzak dönemlerinden itibaren kurulmuş bulunan bütün Türk devletlerindeki töreye göre, Osmanlılarda da ülke, ailenin müşterek malı olarak kabul ediliyordu. Osmanlılarda saltanatın intikalinde yerleşmiş bazı merasimler önemli yer tutmaktadır. Bunların başında bey'at, cülûs ve kılıç kuşanma merasimleri gelmektedir. Saltanatın intikali, başlangıçtan 1617 tarihine kadar ilk on dört padişahta "amûd-ı nesebî" denilen babadan oğula geçmek suretiyle olmuştur. Eski Türklerdeki devletin, hânedanın ortak mülkü olma telakkisi Osmanlılarda özellikle Fâtih döneminde değişik bir anlayışa bürünmüştür. Kanunnâmenin meşhur olan maddesi ile saltanatın babadan oğula intikalinde kolaylık sağlanmıştır. 1617'de I. Ahmed'in ölümü üzerine "ekberiyet" usûlü benimsenmiş. Daha sonraki dönemde bir iki istisna dışında "ekberiyet ve erşediyet" usûlüne göre hânedanın en yaşlı erkek üyesi padişah olmuştur.[4] Hükümdarlık ailesinin reisi olan ve "Ulu Bey" adını taşıyan kişi, aynı zamanda devletin de reisi olurdu. Osmanlı Beyliği'nin ilk zamanlarında da görülen bu âdet, I. Murad zamanından itibaren sadece hükümdarın çocukları için geçerli hale gelmişti. Buna göre belirtilen dönemden itibaren saltanat, hükümdar olan kimsenin çocuklarının hakkı olarak telakki edilmeye başlandı. Bununla beraber bir veliahd tayini söz konusu değildir. Devlet adamları ve askerlerce sevilip takdir edilen şehzade, ölen babasının yerine hükümdar ilan olunurdu.

3. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, İstanbul 1294, I, 13-14.

4. Bu konuda geniş bilgi için bk. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977, s. 231; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971, II, 23-25; Mehmet İpşirli "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, I, 141-142.

Osmanlı padişahları cülûsları münasebetiyle çıkardıkları fermanda Allah'ın lütfu ile "bi'l-irs ve'l-istihkak" saltanatın kendilerine müyesser olduğunu ifade ederler. Öyle anlaşılıyor ki ilk dönemlerde devletin kuruluş hamurunda mayası bulunan ahi teşkilatının da bu seçimde büyük bir payı bulunmaktadır. Çok nadir de olsa, zaman zaman padişahların, yerlerine geçecek şehzadeyi devlet ileri gelenlerine vasiyet ettikleri görülmektedir. Mesela Çelebi Mehmed, Bizanslıların yanında bulunan kardeşi Mustafa Çelebi'nin tekrar hükümdarlık iddiasıyle ortaya çıkma ihtimalini göz önüne alarak hayatından ümidini kestiği sırada yanındaki vezir ve beylerine oğlu Murad'ın hükümdar yapılmasını ve o yetişinceye kadar ölümünün gizli tutulmasını vasiyet etmişti. Böylece Çelebi Mehmed, kardeş kavgasının sebep olacağı politik ve ekonomik huzursuzluklar için tedbir almış oluyordu.

Biraz önce temas edildiği gibi, Osmanlılarda hükümdarın çocuklarından kimin padişah olacağına dair kesin bir saltanat kanunu yoktu. Hükümdarlar, bir isyan hareketinin önüne geçmek için kardeşlerini öldürürlerdi. Kardeş katli, Yıldırım Bâyezid zamanından beri tatbik edilmekle beraber Fâtih kanunnâmesiyle yazılı hale getirilmiştir. Bu kanunnâmede "Ve her kimesneye evladımdan saltanat müyesser ola, karındaşlarını nizâm-ı âlem içün katl etmek münasibtir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmiştir. Anınla âmil olalar"[5] denilerek memleketin selameti için kardeşlerin katline bir nevi izin verilmiştir.

Töreye göre Osmanlı padişahı, memleketin sahibi sayılırdı. Bu sebeple tebeasının malı ve canı üzerinde tasarruf hakkı vardı. Vasıtalı vasıtasız bunu kullanırdı. Her türlü kuvvet padişahın elindeydi. Fakat o bunu keyfî olarak değil, kanun, nizam ve ananenelere dayanarak muamelatın icaplarına göre yürütürdü. Fâtih Kanunnâmesi (s. 16)'nde, padişahın yetkilerini nasıl kullandığına işaretle şöyle denilmektedir: "Ve tuğra-yı şerifim ile ahkam buyrulmak üç canibe mufazzdır. Umur-ı âleme müteallık ahkâm vezir-i azam buyruldusu ile yazıla ve malıma müteallık olan ahkâmı defterdarlarım buyruldusu ile yazalar. Ve şer'-i şerîf üzre deavi hükmünü kadıaskerlerim buyruldusu ile yazalar." Bu ifadelerden anlaşıldığına göre bütün dünyevî ve dinî idare padişah adına yapılmaktadır. Buna dayanılarak padişahın, dünyevî yetkilerinin idaresinde sadrazamları, dinî yetkilerinin idaresinde ise önceleri kadıaskerleri, daha sonra da şeyhülislâmları vekil tayin ettiği söylenebilir. Nitekim bu iki makama yapılacak tayin ve azillerde pa-

5. *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* İstanbul 1330, s. 27.

dişahın mutlak selâhiyet sahibi olduğu bilinmektedir. Bundan başka divan toplantılarında alınan her türlü kararın "arz" yolu ile onun tasdikine sunulması da padişahın nihaî karar mercii olduğunu teyid etmektedir.

İslâm hukukuna göre devletin başında bulunan hükümdarın, hakkında nass bulunmayan mevzularda tebeasının maslahatını gözeterek çıkardığı kanunlarına uymak dinin emridir.[6] İslâm hukukuna göre hükümdar her istediğini yapan ve her türlü arzusuna uyulması gereken bir kişi değildir. O da şer'î hukukun gerektirdiği emirlere uymak zorundadır. Aksi takdirde Hz. Peygamber'in "Allah'ın emirlerine uymayana itaat yoktur"[7] Hadis-i Şerifi ile Hz. Ebu Bekir'in halife seçildiği zaman yaptığı ilk konuşmasında dediği[8] gibi emirlerine itaat mecburiyeti kalkar.

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanlı devlet adamları, bundan başka türlü hareket de edemezlerdi. Zira bu devletin geleneğinde hâkim bulunan anlayışa göre "devlette din asıl, devlet ise onun bir fer'idir"[9] Kanun, hüküm, ferman ve uygulamada dinî anlayışın dışına çıkmamak için Osmanlılar, kuruluşlarından itibaren İslâm fıkhına (hukuk) yakından âşina olan ulemâya devlet idaresinde yer veriyorlardı. Nitekim Orhan Gazi'nin vezirlerinden Sinan Paşa ile Çandarlı Halil ulemâdandı. Esasen, XIV. asır Türk dünyasını gezip onlar hakkında canlı levhalar gibi sağlam bilgiler veren İbn Batuta'nın müşahede ettiği gibi, Anadolu Türkmen beyliklerinin hemen hepsinde fakihler, beylerin yanında en şerefli mevkide yer almakta idiler.[10]

Bernard Lewis'in dediği gibi; "Kuruluşundan düşüşüne kadar Osmanlı Devleti, İslâm gücünün ve inancının ilerlemesine veya savunmasına adanmış bir devlet idi. Osmanlılar, altı yüzyıl, ilk önce esas itibarıyla başarılı olarak, Avrupa'nın geniş bir kısmında İslâm egemenliği kurma çabasıyla, daha sonra da Batı'nın amansız karşı saldırısını durdurmak ya da geciktirmek için uzun süreli hareketleriyle hemen hemen devamlı olarak Hıristiyan Batı ile savaş halinde idiler. Yüzyıllar boyu süren bu mücadele, Türk

6. Kur'an, en-Nisa, 59.

7. Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen İbn Mâce*, Mısır 1953, II, 956.

8. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Mısır 1936, IV, 311.

9. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavanin-i Âl-i Osman*, Bibliothéque National (Paris) Ancien Fonds Turc, nr. 40, vr. 134 a-b.

10. Halil İnalcık "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993, s. 25.

İslâmlığının tâ köklerindeki kaynakları ile Türk toplumunun ve kurumlarının bütün yapısını etkilememezlik edemezdi. Osmanlı hükümdarının halkı, her şeyden önce kendini Müslüman sayardı. Daha önce gördüğümüz gibi Osmanlı ve Türk, nisbeten yeni kullanlan deyimlerdir. Osmanlı Türkleri, kendilerini İslâm ile özdeş görmüşlerdir. Diğer herhangi bir İslâm ulusundan çok daha büyük ölçüde hüviyetlerini İslâmiyet içinde eritmişlerdi. Türk kelimesi, Türkiye'de hemen hemen kullanılmaz iken, Batı'da Müslümanın eş anlamı haline gelmesi ve Müslüman olmuş bir Batılıya, olay İsfahan veya Fas'ta olsa bile "Türk olmuş" denmesi ilginçtir."[11]

Osmanlı pâdişahlarının, kanun ve nizamlara göre hareket etme mecburiyetini hissetmeleri, onların keyfî bir şekilde hareket etmelerine mani oluyordu. Hatta öyle ki, bazan devlet güvenliği için tehlike teşkil edenlerin durumu bile hükümdarların fevrî hareketlerine terk edilmiyordu. Nitekim II. Murad dönemi olaylarından bahs edilirken görüldüğü gibi Haçlılarla birlik olup Osmanlı vatandaşı olan Müslümanları arkadan vurup öldürmekten çekinmeyen Karamanoğlu İbrahim Bey'in bu tecavüzünü, İslâmla bağdaştıramayan hükümdar, döneminin Ehl-i Sünnet âlimlerine müracaatla Karamanoğlunu yola getirmek üzere onlardan fetva istemişti. İbn Hacer el-Askalanî, Saadeddin Deyrî, Abdu's-Selâm el-Bağdadî, Bedreddin Tenesî ve Bedreddin el-Bağdadî gibi dört mezheb otoritesi, onun, Karamanoğlu ile mücadele etmesi için fetva vermişlerdi. Sultan Murad, bu fetvalara dayanarak Karamanoğlu üzerine yürümüştü. Keza Çelebi Sultan Mehmed döneminde etrafına topladığı bazı çapulcularla birlikte isyan başlatarak halk ve devlet için büyük bir tehlike haline gelen Şeyh Bedreddin Mahmud, yakalandığı zaman hemen öldürülmedi. Hareketinin İslâm'a uygunluk derecesinin araştırılması ve cezanın, âlimler tarafından kurulacak bir heyet tarafından takdir edilmesini bizzat padişah istemişti. Padişahlar, her zaman bir kurulun danışma niteliğindeki kararlarını almazlarsa bile hiç olmazsa en az şeyhülislâm veya müftüden fetva aldıktan sonra hüküm verirlerdi.[12] Onların bu emir ve iradeleri, hatt-ı hümâyun, biti, ferman, berat, irâde, ahidnâme ve emannâme gibi belgelerle ifade edilirdi. Bunlardan hatt-ı hümâyunun bizzat padişahın kendi el yazısı olduğu, diğerlerinin onun adına Divan-ı Hümâyundan çıktığı bilinmektedir.

---

11. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* trc. Metin Kıratlı, Ankara 1984, s. 12-13.

12. Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık,* Ankara 1974, s. 54.

Osmanlılarda, devlet işlerinde kesin bir karar verilmeden önce, işler, Divan'da görüşülürdü. Bu görüşmelerden sonra son karar hükümdarın olurdu. Hükümdarın herhangi bir mesele hakkında verdiği karar ve kesin olarak beyan ettiği fikir, kanundu. Bununla beraber pâdişah, devlet işleri ile ilgili meselelerde şer'î ve hukukî konularda gerekli gördüğü kimselerle görüşüp onların fikirlerini alırdı. Bu durumdan anlaşılacağı üzere zâhiren geniş ve hudutsuz selâhiyeti olduğu görülen phadişah, gerçekte bir takım kanunlarla bağlı di. Bu da bir devletin devam ve bekası için şarttı. Osmanlı hükümdarlarının ilk ve en kudretli zamanlarında bile divan kararlarına tamamen riayet ettikleri ve alınan kararların dışına çıkmadıkları görülmektedir.[13]

Osmanlı padişahları, XVI. yüzyıl sonlarına kadar şehzadeliklerinde hizmet ve muharebelerde ordunun kollarında komutanlık yaparak memleket idaresinde ve muharebe usûllerinde tecrübe kazanıyorlardı. Hükümdar oldukları zaman bu bilgi ve tecrübe birikiminden istifade ediyorlardı. Osmanlı hükümdarları, ordularının başkomutanı idiler. Büyük ve önemli savaşlara bizzat kendileri iştirak edip komutanlık yapıyorlardı. Küçük savaşlara ise selahiyetli bir komutan tayin ediyorlardı.

Fâtih Sultan Mehmed döneminin ortalarına kadar Osmanlı padişahları, Divan-ı Hümâyuna başkanlık ederlerdi. Divan'da halkı ve devleti ilgilendiren işleri görüp gereken hükümleri verirlerdi. Hastalık veya başka bir sebepten dolayı padişahın iştirak etmemesi halinde onun yerine vezir-i azam başkanlık ederdi. Solakzâde'nin bir ifadesine dayanılarak Fâtih'in, Divan başkanlığını terk edişi şöyle bir hadiseye bağlanır: Bir gün Fâtih'in başkanlığında Divan toplantısı yapıldığı sırada işini takip etmek üzere payitahta gelmiş olan bir Türk köylüsü, Divan çavuşlarının ellerinden kurtularak toplantı yerine girer ve "Devletlû Hünkâr kangınızdır, şikayetim var" demiş. Bir suikast tehlikesini de beraberinde getiren bu hareket, padişahın canını sıkmış. Vezir-i A'zam Gedik Ahmed Paşa'nın tavsiyesiyle hükümdarın Divan müzakerelerini bir perde arkasından dinlemesi ve vezâret mührünün yanı muhr-i hümayunun vezir-i a'zama verilmesi sistemi kabul edilmişti. Bundan sonra adı geçen vezir-i a'zamın teklifi üzerine padişahlar için toplantı mahallinin arkasında biraz yüksekçe ve önü kafesli bir yer yapılmıştı. Bundan sonra padişahlar, divan müzakerelerini oradan dinleyip takip etmeye başlamışlardı.[14]

13. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 495-496.

14. Solakzâde, *Tarih*, İstanbul 1297, s. 268; Ayrıca bk. Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Ankara 1976, s. 39-40.

Bu hadiseden sonra Fatih Sultan Mehmed, divan müzakerelerine başkanlık etmeyip bir perde veya kafes arkasından dinlerdi. Meşhur kanunnâmesinde de "Cenab-ı şerifim pes-i perdede oturup"[15] demek suretiyle bunu bir kanun hükmü haline getirmişti. Görüldüğü gibi II. Murad da dahil olmak üzere Osmanlı hükümdarları devamlı olarak halkla temasta bulunuyor, bizzat davaları dinleyip devlet işlerini görüyorlardı.

Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren hükümdarlar, halk ile temas ediyor, her fırsatta halka yardımcı olmaya çalışıyorlardı. Bunu bilen halk, şikâyet, taleb ve arzularını çeşitli vesilelerle hükümdarlara ulaştırıyordu. Bu anlayış, kökleri mazide olan eski bir an'anenin yerleşmesine sebep oluyordu. Bu an'anelerden biri, Hz. Peygamber'den beri devam edegelmekte idi. Buna göre Medine şehir devletinde, oldukça sade bir yapı içerisinde halk, külfetsizce Hz. Peygamber ile görüşüyordu. Şüphesiz ki bu davranış, daha sonraki Müslüman hükümdarlar için ideal bir örnek teşkil ediyordu. Hulafa-i Raşidîn döneminde gelişen fetihlerle büyüyen idarî yapıda, çok farklı inanç ve düşüncede olan kimselerin mevcud olması, bazı suikast ve cinayet ihtimallerini de akla getiriyordu. Bu yüzden halifelerin halk ile temaslarında bazı tedbirlerin alınması ihtiyacı doğdu.

Halk ile Osmanlı hükümdarları arasındaki münasebeti sağlayan çeşitli vesileler vardı. Cuma ve bayram namazları, ava çıkma, İstanbul'un içi ve çevresindeki mesire yerlerine, saray ve kasırlara yapılan ziyaretler, halka hükümdara ulaşma imkanı veren fırsatlardı.

Osmanlı hükümdarları, daha Osman Bey'den itibaren meşru mazeretlerinin dışında Cuma namazını sarayın dışında ve halka açık bir camide kılmaya büyük bir itina gösteriyorlardı. Bu durum, vekayinâme, hatırat ve seyahatnâmelerden açıkça anlaşılmaktadır. Cuma selamlığı sırasında üzerinde durulması gereken en önemli husus, halkın dilek ve bilhassa şikayetlerini bizzat hükümdara ulaştırmış olmasıdır. Osmanlı tarihi boyunca bunun pek çok örneğini görmek mümkündür. Aslında Osmanlı Devleti'nde tebeanın padişaha ulaşması yerleşmiş bir gelenekti.

Padişahların zaman zaman kıyafet değiştirerek halk arasında dolaşıp kamuoyunu yoklamaları (tebdil gezmeleri), günlük hayatları, yemekleri, İstanbul ve civarında çeşitli gezintileri saltanat kurumu açısından önemli hususlardır.

---

15. *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 23.

Gerek günümüzde gerekse tarihteki devletlerde olduğu gibi Osmanlılarda da hükümdarın hakimiyet (egemenliğini)'ini temsil eden ve adına "Hükümdarlık alametleri" denilen işaret ve semboller vardı. Kaynaklar, yeri geldikçe bu sembollerden söz ederler. Buna göre kuruluş döneminde Osmanlı padişahlarının hakimiyet sembolü olan hükümdarlık alametleri şunlardır: Payıtaht, saray, çadır (otağ), taht, tac, hutbe, sikke, ünvan ve lakaplar, nevbet, kılıç, bayrak, tıraz, tuğ.

Padişahların kullandıkları unvanlar, bunların kullanıldığı yerler Osmanlı hâkimiyet anlayışı açısından önemlidir. Halil İnalcık ("Padişah", İA, IX) bunları, şer'î ve örfî ünvanlar olarak iki kısımda değerlendirmekte ve resmî belgelerde bunların itina ile kullanıldığına işaret etmektedir. Bunlar: bey, han, hâkan, hüdavendigâr, gazi, kayzer, sultan, emîr, halife ve padişah gibi ünvanlardır. Bundan başka Yavuz Sultan Selim, Mercidabık zaferinden hemen sonra Haleb'de "Hadimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn" ünvanını kullandı. Bu ünvan daha sonraki padişahlarca da kullanıldı.

B) OSMANLI ŞEHZÂDELERİ

XIV. asrın sonları ile XV. asırda, diğer Anadolu beyliklerinde de görüldüğü gibi "çelebi" ünvanı ile de anılan Osmanlı hükümdar çocuklarına, şehzâde ismi verilmekte idi. Menşe' ve mânâsı tam olarak tesbit edilemeyen ve Türkçe bir kelime olan "çelebi" kelimesinin ilk defa Anadolu'daki Türkler tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir.[16]

Osmanlı şehzâdeleri babalarının sağlığında yüksek haslarla bir sancağın idaresine (sancağa çıkma) tayin ediliyorlardı. Böylece, askerî ve idarî işlerde tecrübe kazanıp yetiştiriliyorlardı. Şehzâdeler, takriben on-onbeş yaşlarında tayin edildikleri sancağa gönderilirlerdi. Devlet işlerinde kendilerini yetiştirmek üzere, "lala" denilen tecrübeli bir devlet adamı ile çeşitli hizmetler için kalabalık bir maiyet verilirdi. Şehzâdeler, gidecekleri sancağa validelerini de beraberlerinde götürürlerdi. Sancakta bulunan şehzâdelere "Çelebi Sultan" denirdi.

Osmanlı şehzâdelerinden, sancak beyi olanların maiyetlerinde nişancı, defterdar, reisü'l-küttab gibi kalem heyetiyle miralem, mirahur, kapı ağa-

16. W. Barthold, "Çelebi", *İA*, III, 369.

sı ve diğer bazı saray erkânı vardı. Çelebi sultanların yaşları müsaitse bizzat kendileri divan kurup sancaklarına ait işleri görürlerdi. Yaşları küçük olanların bu işlerine de lalaları bakardı. Sancağın bütün işlerinde söz sahibi olan lalalar, devletçe itimad edilen şahıslardan (vezirlerden) tayin edilirdi. Şehzâdeler, kendi sancaklarında zeâmet ve tımar tevcih edebildikleri gibi berat ve hüküm verip bunlara kendi isimlerini hâvi tuğra çekebilirlerdi. Ancak yapacakları bu tayin ve tevcihlerde devlet merkezine bilgi vermek ve asıl deftere kaydettirmek mecburiyeti vardı.

XV. yüzyıl ortalarına kadar duruma göre İzmit, Bursa, Eskişehir, Aydın, Kütahya, Balıkesir, Isparta, Antalya, Amasya, Manisa ve Sivas gibi şehirler, başlıca şehzâde sancak merkezleri olmuştur. Şehzâdelere Rumeli'de sancak verilmesi kanun değildi. Şehzâdelerin bulundukları sancak merkezlerinde çevrelerinde bir fikir ve kültür hâlesi meydana gelirdi.

Kuruluş dönemindeki Osmanlı şehzâdeleri, ya babaları ile beraber veya yalnız olarak sefere giderlerdi. Babalarıyla sefere katıldıkları zamanlarda ordunun yanlarında, bazan da gerisindeki (ihtiyat) kuvvetlere komuta ederlerdi. Her Osmanlı şehzâdesi, veliahd tayini usûlü olmadığından dolayı hükümdar olma hakkına sahipti. Bu sebeple hükümdar olana karşı zaman zaman diğer kardeşlerin saltanat iddiasıyle ortaya çıktıkları görülür. Bu arada Savcı Bey gibi, babası I. Murad'a karşı hükümdarlık iddiasiyle ortaya çıkanlar da olmuştur.

III. Mehmed'in cülûsundan (1595) itibaren şehzâdelerin fiilen sancağa gönderilmeleri usûlü tamamen terk edilerek, onun adına bir vekil sancağa gönderilmiştir. Şehzâdeler ise âdeta Harem'e hapsedilmişlerdi. Bu geleneğin terk edilmesi, Osmanlı saltanat kurumu için tam bir felaket olmuştu. XVII-XVIII. asırlarda Topkapı Sarayı'nın Harem kısmında "Şimşirlik" denilen dairede hayatını geçiren şehzâdelerin şahsiyetleri, tam gelişememiş, ilim ve kültür bakımından zayıf kalmışlardı. Bununla beraber XVIII. asrın sonlarında şehzâdeler, tekrar serbest hareket eder olmuş ve devlet işleri ile ilgilenir olmuşlardır.[16a]

C) OSMANLI MERKEZ TEŞKİLÂTI

Kuruluş dönemi Osmanlı Devleti'nde yönetim, eski Türk töresindeki aşiret usûllerine göre tatbik ediliyordu. Bu mânâda memleket, ailenin müş-

16a. İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,* I, 148-150.

terek malı sayılıyordu. Bununla beraber hükümdar, önemli konularda tek başına karar vermeyerek bir kısım devlet adamının fikrine de müracaat ediyordu. Bu fonksiyon, daha sonra adına "Divan" denecek meclis (bir çeşit bakanlar kurulu) tarafından yerine getiriliyordu. Başlangıçta vezir-i azam ve vezirler, hükümdarın birinci derecede yardımcıları idi. Her şey belli kanun ve nizamlar çerçevesinde yürütülüyordu. Fâtih dönemine kadar örfe dayalı olan bu sistem, Fâtih'le birlikte yazılı kanun haline getirilmiştir. Bununla beraber, devletin genel kanunları dışında, her kaza ve sancağın ekonomik ve sosyal durumuna göre özel kanunları vardı.[17]

İdarede bütün yetki padişahın ve onu temsilen divanın elinde toplanmıştı. Bu durum, mutlak bir merkezî otoriteyi ön plâna çıkarmış oluyordu. Bu da devlete merkeziyetçi bir karekter kazandırıyordu. Çünkü daha kuruluştan itibaren hükümdarlar, merkeziyetçiliğe giden bir yol tutmuşlardı. Bu bakımdan bütün tayin ve aziller, merkezin bilgisi altında yapılıyordu. Merkezin en önemli karar organı da "Divan-ı Hümayûn" denilen müessese idi.

a) DİVAN-I HÜMÂYUN

İslâm dünyasında, Hz. Ömer ile başlayan divan teşkilatı[18], daha sonra değişik şekil ve isimlerle gelişip devam etti. Osmanlı döneminde bizzat padişahın başkanlığında önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanan Divan'a, "Divan-ı Hümâyun" denirdi. Bu müessesenin, devletin ilk yıllarında nasıl geliştiğine dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak İbn Kemâl, (Defter I, s. 28, 106) bu müessesenin daha Osman Gazi zamanında ortaya çıktığını kayd eder. Herhalde bu, Anadolu beyliklerinde ortaya çıkan divanın bir benzeri olmalıdır ki, pek fazla bir gelişme göstermemiştir. Babasının yerine geçip Bey ünvanını alan Orhan döneminde, divanın varlığı artık kesinlik kazanmış görünmektedir. Hatta Âşıkpaşazâde'nin, bu bey zamanında, divana gelmek zorunda olan devlet adamlarının (divan üyeleri) burmalı tülbent, yani bir çeşit sarık sarmalarını emr ettiğini söylemesi, onun divan

17. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I (Kanunlar)*, İstanbul 1945.

18. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniye*, Beyrut 1978, s. 199; İbn Haldun, *Mukaddime*, trc. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1986, I, 620.

erkânı için bir kıyafet tesbit ettiğini göstermektedir.[19] Osmanlı divanı, daha sonra gelen hükümdarlar vâsıtasıyle bir hayli geliştirilerek devletin en önemli organları arasında yer alacaktır.

İlk dönem Osmanlı divanının çok sade ve basit olduğu tahmin edilebilir. Öyle anlaşılıyor ki bu ilk divan, uç beyliği zamanındaki şeklini az çok muhafaza etmişti. Divan heyetinde, Osmanlı beyinin kendisinden başka bir veziri, muhtemelen hükümet merkezi olan şehrin kadısı, beyliğin malî işlerini idare eden nâib veya defterdar gibi az sayıda üye vardı. Zaman zaman, bey yerine icabında orduya kumanda eden şahıs olarak sahnede Osmanlı beyinin oğlu görülmektedir ki, bu vaziyet, divan kuruluşunun uç beyliği divanının modeline göre olduğu hakkında bir kanaat vermektedir. Fakat Selçuklu Devleti tamamen yıkılıp Moğol nüfuzu da sarsılmaya başlayınca müstakil bir devlet olma yolunu tutan Osmanlı Beyliği'nde, divanın gittikçe Selçuklu divanı modeline benzer bir mahiyet kazandığı görülür.[20]

Orhan Bey zamanında müesseseleştiği görülen divanın üyeleri için, artık resmî bir kıyafetin tesbit edildiği görülür. Divan toplantıları, Sultan I. Murad, Yıldırım Bâyezid, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad devirlerinde de devam etmişti. Yıldırım Bâyezid, halkın şikâyetlerini dinlemek üzere her sabah yüksek bir yere çıkardı. Herhangi bir derdi ve sıkıntısı olanlar orada kendisine şikayette bulunurlardı. O da bunların problemlerini derhal çözerdi.[21]

Divan, Orhan Bey zamanından, Fâtih'in ilk devirlerine kadar her gün toplanırdı. Toplantılar sabah namazından sonra başlar ve öğleye kadar devam ederdi. XV. asrın ortalarından sonra (Fâtih dönemi) toplantılar haftada dört güne (Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı) inmiş, Pazar ve Salı günleri de arz günleri olarak tesbit edilmişti.[22]

Divan, hangi din ve millete mensub olursa olsun, hangi sınıf ve tabakadan bulunursa bulunsun, kadın erkek herkese açıktı. İdarî, siyasî ve örfî işler re'sen, diğerleri de müracaat, şikâyet veya görülen lüzum üzerine veya itiraz sebebiyle temyiz suretiyle tedkik edilirdi. Memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören veya mahalli kadılarca haklarında

19. Âşıkpaşazâde, 40; Ayrıca bk. Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s. 21-22.

20. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, İstanbul 1974, I, 261.

21. Mumcu, *Divan*, s. 23.

22. Tevkîî Abdurrahman Paşa, *Kanunnâme, MTM.*, (1331), I, 510.

yanlış hüküm verilmiş olanlar, vali ve askerî sınıftan şikâyeti bulunanlar, vakıf mütevellilerinin haksız muamelelerine uğrayanlar vs. gibi davacılar için divan kapısı daima açıktı.[23] Divanda önce halkın dilek ve şikâyetleri dinlenir, ondan sonra devlet işleri görüşülüp karara bağlanırdı.

Divanda idarî ve örfî işler vezir-i azam, şer'î ve hukuki işler kadıasker, malî işler defterdar, arazi işleri de nişancı tarafından görülürdü. Divan müzakereleri o günkü rûznâmeye (gündem) göre yapılırdı. Toplantı bittikten ve Maliye hazinesi ile Defterhane, vezir-i a'zamın mührü ile mühürlenip kapandıktan sonra çavuşbaşı, elindeki asasını yere vurarak divanın sona erdiğini bildirirdi. Divandan sonra Yeniçeri ağası padişah tarafından kabul olunarak ocak hakkında bilgi alınırdı. Ondan sonra kadıaskerler huzura girip kendileri ile ilgili işleri arzederlerdi. Bundan sonra da vezir-i a'zam ile vezirler ve defterdar kabul olunurdu. Bütün bunlardan sonra da padişahlar, vezir-i a'zam ve vezirlerle beraber yemek yerlerdi. Ancak bu usûl, Fâtih Sultan Mehmed döneminde kaldırılmıştı. Divan erkânından başka o gün işleri için divana gelmiş bulunan halka da din ve milliyet farkı gözetilmeksizin yemek verilirdi.

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti divanı, devletin en yüksek organı özelliğini taşımaktaydı. Devlet başkanı olarak hükümdar, sık sık divan üyelerinin fikirlerini almak ihtiyacını hissediyordu. Bu durum, devlet idaresinin bir kişinin değil, bir kurulu teşkil eden üyelerinin fikirlerinden yararlanılarak en mükemmel şekilde yapılabileceğinin açık bir göstergesidir. Divanda, halk ile devletin bütün problemleri, özellikle tımar tevcihleri ve önemli mevkilere yapılacak atamalar da görüşülmekteydi. Bu, yüksek memuriyetlere, hükümeti teşkil eden üyelerin fikirlerinin alınarak atamalar yapıldığına işarettir. Bir kurulun yapacağı atamaların ise bir tek kişinin yapacağı atamalardan daha isabetli olacağı bir gerçektir. Divanda son söz şüphesiz ki sultanındır. Ancak gördüğümüz gibi hükümdarın, vezirlerin mütalaalarını alması, daha doğrusu böyle bir ihtiyacı hissetmesi, devlet idaresinde iş birliği ve koordinasyonun ön planda tutulduğunu göstermektedir.[24]

---

23. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 13.

24. Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık*, Ankara 1974, s. 49.

b) DİVAN ÜYELERİ

Kuruluş dönemi Osmanlı divanı, her gün sabah namazından sonra padişahın huzuru ile toplanarak görevinin gerektirdiği işleri yapardı. Divan toplantılarında üyelerden her birinin kendisini ilgilendiren vazifeleri vardı. Her üye kendini ilgilendiren vazifeleri ile meşgul olurdu. Padişahı bir tarafa bırakacak olursak kuruluş döneminde divanda vezir-i a'zam, kadıasker, defterdar ve nişancı gibi asıl üyeler bulunuyordu.

1. Vezir-i A'zam ve vezirler

Osmanlıların ilk dönemlerinde divanda sadece bir vezir bulunuyordu. O da ilmiye sınıfına mensuptu. Daha sonra vezir sayısı artınca birinci vezire "Vezir-i a'zam" denildi. Bundan başka "Sadr-ı âlî", "Sâhib-i devlet", "Zât-ı asefî" ve "Vekil-i mutlak" gibi tabirler de kullanılmış ise de bunlar asıl elkabtan değillerdir.[25]

Osmanlı Devleti'nde ilk vezir, Hacı Kemaleddin oğlu Alaeddin Paşa'dır. Bu zat, ilmiye sınıfına mensup olduğu gibi aynı zamanda tanınmış ahi reislerindendi. Osmanlı tarihçilerinin büyük bir kısmı, bu zat ile Şehzâde Alaeddin'i birbirine karıştırır. Alaeddin Paşa'dan sonra bu makama sıra ile Ahmed Paşa, Hacı Paşa ve Sinaneddin Yusuf Paşa gelmişlerdi. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ise Sinaneddin Yusuf Paşa'dan sonra vezirliğe getirilmişti. Onun ölümü üzerine vezir olan ve bu makamda onbir yıl kadar kalan Çandarlızâde Ali Paşa zamanında, Timurtaş Paşa'ya da vezirlik verilince Çandarlızâde Ali Paşa vezir-i a'zam diye anılmaya başlandı.

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'dan önceki vezirler orduya komuta etmiyorlardı. Bu görevi, askerî sınıfa mensub olanlar yürütüyordu. Fakat Hayreddin Paşa'nın Rumeli fetihlerinde komutanlığı vezirlikle birleştirip mühim muvaffakıyetler kazanması, idarî ve askerî işlerin bir elde toplanmasına sebep olmuştu. Bundan sonra gelen birinci vezirler hep aynı şekilde hareket etmişlerdi.

Daha sonraki tarihlerde vezirlerin sayısı artmış ve XVI. asır ortaları-

25. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 111.

na yakın zamana kadar vezirlik, sadece İstanbul'da bulunan mahdud kimselere münhasır iken Kanunî devri vezirlerinden Çoban Mustafa Paşa ile Hain Ahmed Paşa, önemine binaen vezirlikle Mısır valiliğine tayin edilmişlerdi. Daha sonraki tarihlerde Budin, Yemen ve Bağdad eyaletlerine de vali olarak vezirler gönderilmişti.[26]

Vezir-i azam, padişahtan sonra devletin en büyük reisi ve hükümdarın mutlak vekili olduğundan, sözü ve yazısı padişahın iradesi ve fermanı demekti. Çandarlı hanedanının düşüşüne kadar bütün işlerde birinci merci vezir-i azamdı. Çelebi Mehmed zamanındaki Amasyalı Bayezid Paşa'nın vezir-i azamlığı bir tarafa bırakılacak olursa Çandarlı ailesinin bir silsile halinde kadıaskerlikten gelmek suretiyle yetmiş seneden fazla bir müddet kesintisiz o mevkii işgal etmeleri ve hükümdarların itimadlarını kazanmaları bütün Türk devlet adamlarının bir ailenin etrafında toplanmalarına sebep olmuştu. Hatta Segedin muahedesinin akdi üzerine saltanatı oğlu Mehmed'e bırakan İkinci Murad, karşı tarafın bu fırsatı ganimet bilip antlaşmayı bozması üzerine, anormal bir hal alan olaylar karşısında tekrar hükümdar olup idareyi eline almak istediği zaman, Vezir-i azam Çandarlızâde Halil Paşa'nın teşebbüsüyle ikinci defa hükümdarlık makamına getirilmişti.[27]

İcabında padişah adına divana riyaset (başkanlık) eden vezir veya vezir-i azamlar, hükümdarın mutlak vekili idiler. Pâdişahın elips şeklindeki altın bir mührü, bunun alameti olarak yanlarında bulunurdu. Vezir, devlet işlerinde bütün selahiyet ve mesuliyetlere sahip olduğu gibi bütün azil ve tayin işleri de onun reyi ile olurdu. Bu dönemlerde, hükümdarlarca hiç bir taleplerinin reddedilmemesi adet haline gelmişti.

Kendisinden önceki töre, örf ve gelenekleri yazılı bir metin haline getiren Fâtih Sultan Mehmed'in kanunnâmesinde vezir-i âzamla ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Bilgil ki vüzerâ ve ümerânın vezir-i azam başıdır, cümlenin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır. Ve malımın vekili defterdarımdır ve ol, vezir-i azam nâzırıdır. Ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i azam cümleden mukaddemdir."[28]

Tevkiî Abdurrahman Paşa kanunnâmesinde de vezir-i azam hakkında

26. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 112.

27. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 112.

28. *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, İstanbul 1330, s. 10.

şu ifadeler kullanılmaktadır:

"Evvela sadr-ı azam olanlar cümleyi tasaddur edüp amme-i mesalih-i din ve devlet ve kâffe-i nizâm-ı ahval-i saltanat ve tenfiz-i hudud ve kısas ve haps ve nefy ve enva-ı ta'zir ve siyâset ve istimaı da'va ve icray-ı ahkâm-ı şeriat ve def'-i mezâlim ve tedbir-i memleket ve tevcih-i eyâlet ve emâret ve ulûfe ve zeamet ve tımar ve tevliyet ve hitabet ve imâmet ve kitâbet ve cem'i cihet ve taklid-i kaza ve nasb-ı müvella ve tefviz ve tevkil ve tayin ve tahsil ve umur-ı cumhur ve tevcihat-ı gayr-ı mahsur ve'l-hasıl cemi-i menâsıb-ı seyfiyye ve ilmiyenin tevcih ve azli ve cemi-i kadaya-ı şer'iyye ve örfiyenin istima ve icrası için bizzat cenab-ı padişahîden vekil-i mutlak ve memâlik-i mahruse-i Osmanî ve taht-ı hükümet-i sultanîde olan cemi-i nâsın üzerine hakim-i sahib-i ferman olduğu muhakkaktır.

Sair vüzera ve vülat ve amme-i ulemâ ve kudat ve meşayih ve sâdat ve a'yan ve ekâbir ve tavaif-i asâkir ve reâya ve berâya ve ehl-i cihât ve ashab-ı ticarat kebir ve sağir ve gani ve fakir ve kavi ve zayıf ve vadi' ve şerif ve muhassalan havas ve avam kâffe-i enâm cemian sadr-ı a'zam olanların kelamını bizzat şevketlû ve mehâbetlû ve seadetlû padişah zillullah hazretlerinin mübarek lisan-ı şeriflerinden sadır olmuş ferman-ı vâcibu'l-iz'an bilüp emrine imtisâl ve kendüye ta'zim ve tavkır ve iclâl etmeye me'murlerdir."[29]

Kanunnâme metinlerinde görüldüğü gibi vezir-i a'zamlar, vekil-i mutlak olarak büyük ve geniş yetkilere sahip olan kimselerdi. Herkes onun emirlerine itaat etmekle yükümlü görünmektedir. Çünkü o, padişahı temsil etmekteydi. Vezir-i a'zam (Kanunî döneminden itibaren) sadr-ı a'zamlar, padişahın yüzük şeklindeki tuğralı altın mührünü taşırlardı. Vezir-i a'zamların, diğer vezirlerden farkları "mühr-i hümâyun" denilen bu mühür ile olup hükümdarlık selâhiyetinin icrasına ve padişahın kendisini vekil ettiğine dair bir delil olduğu için onlar bu mührü örülmüş bir kese içinde koyunlarında taşırlardı. Vezir-i azamın azlinde veya ölümü halinde "mühr-i hümâyun" ikinci veya üçüncü vezire verilirdi. Mühr-i hümâyun ya divana gönderilmek veya vezir-i a'zam olacak kimsenin huzura kabul edilmesi suretiyle verilirdi.[30]

Osmanlı Devleti'nde XVI. asrın ilk yarılarına kadar yalnız devlet

29. Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, *MTM*, (1331), I, 498.

30. Bilgi ve kaynaklar için bk. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 118.

merkezinde bulunup divan-ı hümâyuna memur "kubbe veziri" veya "kubbenişîn" denilen vezirler vardı. Bunların sayıları pek fazla değildi. Kubbe vezirleri divanda kıdem sırasına göre otururlardı.

Fâtih Sultan Mehmed'den itibaren hükümdarlar Divan-ı Hümâyun toplantılarına katılmayı terk edip, riyaseti sadrazama bıraktıktan ve XVI. asrın ikinci yarısında bu toplantılar haftada dört güne inhisar edildikten sonra hükümdarlar, arz odasında sadrazamın verdiği izahatı dinleyerek müzakerelerden haberdar olurdu. Bir müddet sonra devlet işleri Paşakapısı'nda görülmeye başlanmış ve Divan-ı Hümâyun XVIII. asırdan sonra elçi kabulü ve ulûfe tevziine tahsis edilmişti. Sadrazamların hükümdarlarla görüşmeleri ise XVII. asırdan itibaren gittikçe azalmıştı. Bunlar, devlet işlerini "telhîs" veya "takrîr" adlı vesikalarla ve ekleri ile birlikte hükümdara arz ederlerdi. Böylelikle telhîsler, kanun, nizam, tevcih, usûl ve âdet ile tayin edilmiş olan ve hükümdarın tasdikine ihtiyaç gösteren hususlara ait sadrazamın arzı mahiyetinde idiler. Sadrazam kendi fikrini de beyan ettikten sonra ilgili konu hakkında padişahın fikrini sorardı. Telhislerin hazırlanması Reisü'l-küttabın görevi olup, hazırlandıktan sonra genellikle padişahı yormamak ve meramı açıkça ifade etmek üzere sade bir ifade ve iri nesihle yazılarak saraya gönderilirdi. Padişahın "manzurum oldu", "verilsin", "verdim", "tedarik edesin", "zamanı değildir", "berhüdar olasın", "olmaz" gibi hatt-ı hümâyunu ile işaret etmesinden sonra sadrazam onu işleme koyardı.[30a] Sadrazamların diğer devlet ricaline ve idarecilere olan tahriratına ise "buyruldu" denirdi. Osmanlı Devleti'nin ilgasına kadar sadrazamların ya re'sen veya bir muamele dolayısiyle mektubî kaleminden yazılan kağıtlara "buyruldi-i sâmi" ismi verilmektedir. Bu buyruldunun divanî yazı ile yazılması ve baş tarafına da sadrazamın ismini havi sadaret mührünün basılması usûldendi.[30b]

2. Kadıasker*

Osmanlı Devleti'nde askerî ve hukukî işlerden sorumlu olan kadıas-

30a. Cengiz Orhonlu, "Telhîs", *İA*, XII/1, 148; Telhîs örnekleri için bk. Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhîsler*, İstanbul 1970.

30b. Geniş bilgi ve örnekler için bk. Uzunçarşılı, "Buyruldı", *Belleten* (1941) XIX, 289-318; Mübahat S. Kütükoğlu, "Buyruldu", *DİA*, VI, 478-480.

* Yapısı bakımından farklı dönemlerde verilmesi dağınıklık ve bilgi eksikliğine sebep olacağından kadıaskerlik ve benzer bazı teşkilâtlar, ana hatları ile müessesenin sona erdiği tarihe kadar ele alınıp incelenecektir.

kerlik teşkilâtı, gerek kelime gerekse meslek olarak uzun bir geçmişe sahiptir. Hz. Ömer tarafından ordugâh şehirlerine tayin edilen kadılar, sivil olmaktan ziyade askerî bir hüviyet taşıyorlardı. Bu sebeple, kadıaskerliğin Hz. Ömer tarafından kurulduğu belirtilmektedir.[31] Abbasîler'de de görülen bu mansıb, Harzemşahlar'da, Anadolu Selçukluları'nda Eyyûbîler'de, Memlûklerde ve hatta Karamanlılar'da da vardı.[32]

Osmanlı Devleti'nde ilk kadıaskerin Bursa Kadısı Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa olduğu belirtilmektedir.[33] Kaynaklar, ilk kadıaskerin adı geçen zat olduğunda müttefik olmalarına rağmen, tayin tarihi için farklı rakamlar vermektedirler. Âşıkpaşazâde ve Oruç Bey, bu makamın 761 (M 1359), Hoca Saadeddin, Solakzâde ve Müneccimbaşı 763 (M. 1361)'de ihdas edildiğini belirtmektedirler. Bundan başka kadıaskerlik hakkındaki araştırmasında M. İpşirli ,başka kaynaklarda bu tarihin 762 (M. 1360) olarak verildiğini söyler.[34]

Kelime olarak lügat mânâsı "asker kadısı" demek olan kadıaskerlik, Osmanlı ilmiye teşkilâtı içinde önemli bir mevki idi. Kadıasker terkibindeki "asker" kelimesi, müessesenin özelliği açısından önem taşır. Zira, Şeyhulislâmlıktan takriben bir asır kadar önce (80 sene) kurulmuş olan müessesenin kuruluşunda devletin, asker ve onların ihtiyaçlarını karşılamada titizlikle hareket ettiğini göstermeektedir. Bununla beraber, Divan-ı Hümâyun azası olan kadıaskerin vazifeleri sadece askerî saha ile sınırlı değildi. Kadıaskerler aynı zamanda bütün sivil adlî işlere de bakıyorlardı. Onlar, belli seviyedeki bazı kadı ve nâiblerin tayinlerini de yapıyorlardı. Divan toplantılarında vezir-i a'zamın sağında vezirler, solunda da kadıaskerler yer alırdı.[35]

Fâtih Sultan Mehmed'in son senelerine kadar yalnız bir kadıaskerlik vardı. Hududların genişlemesi ve işlerin çoğalması yüzünden 885 (M.

---

31. Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Eyyubî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 230.

32. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 387; Şeşen, *Selahaddin Eyyubî*, s. 230.

33. Âşıkpaşazâde, s. 54; Hoca Saadeddin, I, 69; Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 228.

34. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 228; Mehmet İpşirli, *Osmanlı İmparatorluğunda Kadıaskerlik Müessesesi* (Basılmamış doçentlik tezi), İstanbul 1980, s. 17; Bununla beraber İpşirli başka bir araştırmasında bu tarihin 1363 yılı olduğunu göstermektedir. "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, 267.

35. *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 13.

1481) yılında biri Rumeli, diğeri Anadolu olmak üzere ikiye ayrıldı. Belirtilen tarihte, Muslihiddin el-Kastalanî daha üstün kabul edilen Rumeli kadıaskerliğine, o dönemde İstanbul kadısı olan Balıkesirli Hacı Hasanzâde Mehmed b. Mustafa da Anadolu kadıaskerliğine getirildiler.[36] Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı ülkesine ilhakından sonra Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tarafından 922'de yani XVI. asrın ilk çeyreğinde (1516) merkezi Diyarbekir (Diyarbakır) olan Arap ve Acem kadıaskerliği adı altında üçüncü bir kadıaskerlik kuruldu. Devlet merkezine olan uzaklığı sebebiyle olsa gerek ki divân üyeliği bulunmayan bu kadıaskerliğin başına meşhur tarihçi ve bilgin İdrisî Bitlisî getirildi. Bilahare merkezi, payitahta (İstanbul) nakledilen bu kadıaskerliğe Fenarîzâde Mehmed Şah Efendi tayin edildi. 924 (M. 1518) de adı geçen şahsın bu görevden ayrılmasından sonra bir müddet vekaletle idareye başlanan bu kadıaskerlik lağv edilerek vazife ve selahiyetleri Anadolu kadıaskerliğine bırakıldı. Böylece Rumeli ve Anadolu kadıaskerlikleri diye tekrar ikiye indirilen bu müessese, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etti.

Protokola göre daha üstün addedilen Rumeli kadıaskerleri ile daha aşağı bir mevkide bulunan Anadolu kadıaskerinin vazifeleri kanunnâmelerde şöyle belirtilir:

"Bilfiil Rumeli kadıaskeri olan efendi, Rumeli ve adalarda vaki kazaları ve kısmet-i askeriyeleri tevcih eder.

Ve bilfiil Anadolu kadıaskeri olan efendi, Anadolu'da ve Arabistan'da vaki kazaları ve kısmet-i askeriyeleri tevcih eder.

Ve bu efendiler, divân günlerinde elbette Divan-ı Hümâyuna müdavemet edüp Cuma günlerinde vezir-i a'zam hazretlerinin hânesine varırlar. Amma dâva istimaı lâzım gelse Rumeli kadıaskeri istima edüp Anadolu kadıaskeri kendi halinde oturur. Meğer vekil-i saltanat tarafından me'zûn ve me'mûr ola, ol zaman istimaı şer'an caiz olur.

Ve yirmi, yirmibeş ve otuz ve kırk medreselerin ve kendi taraflarına müteallik olan bazı mahallin cihet ve tevliyet makulesin tevcih edegelmişlerdir."[37]

Böylece Anadolu'da bulunan müderris ve kadıların tayini, Anadolu

36. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisu'l-Beyân*, vr. 139b.

37. Tevkiî Abdurrahman Paşa, Kanunnâme, *MTM*, I, 540.

kadıaskerinin, Rumeli'de bulunan müderris ve kadıların tayini de Rumeli kadıaskeri tarafından yapılmaktaydı.[38] Görüldüğü gibi müessesenin görevleri, eğitim ve yargı teşkilatının idaresi, ordu ve askerî zümrenin gerek barış, gerekse savaş sırasında hukukî ihtilaflarının giderilmesi ve davalarının görülmesi şeklinde iki ana grupta toplanabilir.

Kadıaskerler, XVI. yüzyılın ikinci yarısını müteakip, Şeyhülislâmlığın ön plâna çıktığı tarihe kadar bütün kadı ve müderrisleri aday (namzet) gösterip tayinleri sadr-ı a'zama ait olan kırktan yukarı müderrisler ile mevâliyi vezir-i a'zama arz ile tayinlerine delâlet ederlerdi. Daha sonra bu gibilerin arzları kendilerinden alınarak, kırk akçaya kadar olan müderrislerle kaza kadılarının tayinleri eskisi gibi bunlara bırakıldı. Kırktan yukarı yevmiyeli müderrisler ile mevâlinin tayinleri ise şeyhülislâmlara verilmiştir. Tayin olunacak müderris veya kadı Anadolu'da ise Anadolu kadıaskeri, Rumelide ise Rumeli kadıaskeri tarafından arz günlerinde, bizzat kendisi tarafından, padişah huzurunda okunan "Defter-i akdiye" de okunup inha olunan kadıların tayinleri için padişahın muvafakatı alınırdı.[39]

Bir kimsenin kadıasker olabilmesi için "mevleviyet" denilen 500 akça yevmiyeli büyük kadılık mansıbında bulunması gerekirdi. XVI. asrın ikinci yarısına kadar kadıasker olmak için muayyen bir usûl yoktu. Fakat bu tarihten sonra İstanbul ve Edirne kadılarından veya Anadolu kadıaskeri pâyesi olan İstanbul kadısı mazullerinden birinin fiilen Anadolu kadıaskeri olması kanun haline gelmişti. Bu kadıaskerlikten sonra da Rumeli kadıaskerliği gelirdi. Kuruluştan sonraki dönemlerde kadıaskerlik müddeti, diğer mevleviyetlerde olduğu gibi bir yıldı. Bu müddeti dolduran kadıasker, mazûl sayılarak yerine sırada olan bir başkası tayin edilirdi. XVI. asrın ikinci yarısından itibaren Rumeli kadıaskerleri Şeyhülislâm olurlardı.[40]

Zamanla maaşlarında farklılık görülen kadıaskerler, Fatih kanunnâmesine göre devlet hazinesinden yevmiye 500 akça alıyorlardı. XVI. yüzyılın ortalarından sonra Rumeli kadıaskeri 572, Anadolu kadıaskeri ise 563 akça yevmiye alıyorlardı. Bunların maaşlarından başka askerî sınıftan olup vefat edenlerin "resm-i kısmet"lerinden, binde onbeş akça ola-

38. Tayinlerle ilgili geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991, s. 133.

39. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, s. 155-156.

40. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 152.

rak gelirleri vardı. Bu para, kadıasker kassamları vasıtasiyle tahsil edilirdi. Âli'nin kaydına göre Rumeli kadıaskerine resm-i kısmetten günde sekiz bin akça hasıl olurdu. Anadolu kadıaskerinin resm-i kısmeti ise daha fazla idi. Irak, Suriye ve Mısır'ın bu kadıaskerliğe bağlı olması, bu artışa sebep oluyordu. Mazuliyet veya tekaüdlerinde de kendilerine maaş tahsis edilen kadıaskerlere, daha sonra birer arpalık verilerek iaşelerinin temin edilmesi sağlanırdı.[41]

Divân'daki davaları dinleyen kadıaskerler, Salı ve Çarşamba hariç olmak üzere hergün kendi konaklarında divân akdedip kendilerini ilgilendiren şer'î ve hukukî işlere bakarlardı. Kadıaskerlerden her birinin tezkireci, rûznamçeci, matlabçı, tatbikçi, mektupçu ve kethüda olmak üzere yardımcıları bulunurdu. Ayrıca her birinin davalı ve davacıyı divâna getiren yirmişer muhzırı bulunmaktaydı.[42]

Padişah, sefere çıktığı zaman kadıaskerler de onunla birlikte giderlerdi. Padişah sefere gitmediği takdirde onlar da gitmezlerdi. Bu durumda şer'î muameleleri görmek üzere onların yerine "ordu kadısı" tayin edilip gönderilirdi. Aynı şekilde padişahlar Edirne'ye gittikleri zaman onlar da padişahla birlikte gider ve akd edilen divân oturumlarına iştirak ederlerdi.[43]

Bu müessese, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiş, Osmanlı hükümeti ile birlikte o da tarihe mal olmuştur.

3. Defterdâr

Defter ile dâr kelimelerinden meydana gelen bir terkib olan "defterdâr" "defter tutan" demektir. Doğudaki Müslüman devletlerin "müstevfi" dedikleri görevliye Osmanlılar, defterdâr diyorlardı. Bir bakıma günümüzdeki Maliye bakanlığı mânâsını ifade eder. Osmanlılar, XIV. asrın son yarısında ve Sultan I. Murad zamanında maliye teşkilâtının temelini atıp onu tedricen geliştirmişlerdir. Buna bakarak Osmanlıların daha kuruluş yıllarından itibaren maliye işleri üzerinde önemle durdukları söylenebilir. Hatta Abdurrahman Vefik, Osman Gazi'nin ölümü esnasında oğlu Orhan'a yaptığı

41. Geniş bilgi için bk. İpşirli, Kadıaskerlik, s. 66.

42. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 237.

43. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 237.

vasiyetinden bahs ederken onun "beytü'l-mal-ı müslimîn"i koruması gerektiğini söyleyerek devletin servetini muhafaza etmesi ve gereksiz yere para harcamaması gerektiğine işaretle bunun önemini belirttiğine temas eder.[44]

Fâtih Sultan Mehmed tarafından tedvin ettirilmiş olan kanunnâme-i Âl-i Osman ile diğer kanunnâmelere göre defterdâr, padişah malının (Devlet hazinesi) vekili olarak gösterilmektedir. Dış hazine ile maliye kayıtlarını ihtiva eden devlet hazinesinin açılıp kapanması defterdârın huzurunda olurdu. Başka bir ifade ile hazinenin açılmasında hazır bulunmak, defterdârın vazifeleri arasında bulunuyordu. Divân'ın aslî üyelerinden olan defterdâr, sadece salı günkü divan sonunda arza girer ve kendi dairesi ile ilgili bilgiler verirdi. Bununla beraber, padişahın huzurunda okuyacağı telhîs hakkında daha önce vezir-i a'zamla görüşür ve onun muvafakatını alırdı. Bayram tebriklerinde padişah vezirlere olduğu gibi defterdarlara da ayağa kalkardı.[45]

Genel olarak devlet gelirlerini çoğaltmak, gerekli yerlere sarf etmek ve fazla olanı da muhafaza altında bulundurmak vazifesi ile yükümlü bulunan defterdâr, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında bu görevleri yerine getiriyordu.[46] Devletin kuruluş yıllarında bir defterdâr varken, daha sonra, yeni yeni yerlerin feth edilmesi ve ihtiyaçların çoğalması yüzünden sayıları artırıldı. Bunlar, II. Bâyezid dönemine kadar Rumeli'de hazineye ait işlere bakan Rumeli defterdârı veya baş defterdâr ile Anadolu'nun malî işlerine bakan Anadolu defterdârı olmak üzere iki kişi idi. Tevkîî Abdurrahman Paşa kanunnâmesine göre daha sonraki dönemlerde baş defterdârdan başka Anadolu defterdârı ile "şıkk-ı sânî" denilen defterdârlar vardır. Bunlar da baş defterdâr ile divana devam ederler. Sefer esnasında baş defterdâr ordu ile gittiği zaman, Anadolu defterdârı onun yerine vekâleten bakardı.[47]

Defterdârlar, kendilerini ilgilendiren malî işlerdeki şikâyetleri, Defterdâr Kapısı'nda akd edilen divanda dinler ve gerek görülürse "tuğralı ahkâm" verirlerdi. Zaten kanunnâmeye göre kendilerine bu selahiyet verilmiştir.[48] Her defterdâr, kendi dairesinden çıkan evrakın arkasını imzalardı. On yedinci asrın ortalarından itibaren bütün maliye hükümlerinin (tuğralı

44. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi,* İstanbul 1328, I, 162.

45. Kanunnâme-i Âl-i Osman, s. 25.

46. Abdurrahman Vefik, I, 161.

47. Tevkîî Abdurrahman Paşa, Kanunnâme, s. 517.

48. *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 16.

ahkâm) arkalarına kuyruklu imza koyma hakkı, baş defterdâra verildi. Bundan başka baş defterdâr, divan kararı ile malî tayinlere ait kuyruklu imzası ile "buyruldu" yazmakla birlikte bunun üst kenarı sadr-ı a'zamın buyruldusuyla tasdik olunurdu. Defterdâr, sadr-ı a'zama re'sen yazdığı veya havale edilmiş bir muameleli kağıt üzerine cevap verdiği zaman, kuyruklu imza koymaz, topluca bir imza koyardı.[49]

Kanunnâmede baş defterdâr ve vazifeleri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

"Baş defterdâr pâye ve itibarda "nişancı" gibidir. Baş defterdâr olan mal vekilidir. Ve kendi evinde divân eder. Ve maliyeye müteallik davaları dinler. Maliye tarafından ahkâm verir. Ve ahkâmın zahrına (tuğralı ahkâmın arkasına) kuyruklu imza çeker. Ve tahsil-i mal-ı mirî için mültezimleri haps eder. Ve mahallinde mukataatı tevcih edüp buyurur. Ama "pençe" çekmez. Ve bi'l-cümle mal-ı beytü'l-malı tahsil ve hazineyi tekmil ile memur olup beytü'l-mala müteallik olan umur-ı cumhuru onlar görür. Ve mültezimleri zulüm ve taaddiden tahzir ve reaya fukarasını himaye babında sa'y-i kesir etmek ve söz tutmayıp fukaraya zulm eden mültezimleri vekil-i devlete arz ve ta'zir ettirmek, defterdârların lazime-i zimmetleri ve zahri ahiretleridir (ahiret azıkları). Hususan emval-i yetamadan (yetim mallarından) hazine-i âmireyi sıyânet (korumak) ve beytü'l-mal-ı müslîmîni mal-ı haramdan himayet etmek.[50] Kanunnâme metninden anlaşılacağı üzere devlet gelir ve giderleri ile ilgilenen defterdârların vazifeleri, sadece devlet hazinesini zenginleştirmek değildir. Onlar, devlet hazinesine haram malın girmesine engel olmak zorunda oldukları gibi yetim malı dahi sokmayacaklardır.

Onsekizinci asır başlarından itibaren Rumeli defterdârlarına veya baş defterdâra "şıkk-ı evvel", Anadolu defterdârına "şıkk-ı sânî", üçüncü defterdâra da "şıkk-ı sâlis" adı verildi.[51]

İcraat ve tahsilatta defterdârın icra memuru olarak maiyetinde farklı vazifeleri bulunan beş görevli bulunurdu. Bunlardan ilki, baş bakikulu denilen devlet gelirlerinin birinci tahsil memurudur. Defterdârlıkta bunun bir dairesi olup emri altında bakikulu ismiyle altmış kadar mübaşir vardır.

---

49. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 329.

50. Tevkiî Abdurrahman Paşa, *Kanunnâme*, s. 516-517.

51. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 332.

Bunlar, hazineye borcu olup vermiyenleri hapis ve sıkıştırma ile tahsilat yaparlardı. Bu yüzden maliyeye borcu olanlar baş bakikulu hapishanesinde tutuklanırlardı.

İkinci icra memuru, cizye baş bakikuludur. Bu da cizye sebebiyle hazineye borcu olanları takip eder. İltizama verilen cizyelerin, mültezimlerinden henüz borcunu ödememiş veya yatırmamış olanları takib ederdi.

Adı geçen dairenin üçüncü icra memuru, tahsilat ve ödemelere nezâret eden veznedar başıdır. Bunun da maiyetinde dört veznedar vardı. Baş defterdârın icra memurlarından dördüncüsü sergi nâzırı, beşincisi de sergi halifesi olup her ikisi de hazine muamelatının defterini tutuyorlardı.[52]

Defterdâr tabiri, 1253 (1838) senesinin Zilhicce ayında sadır olan Hatt-ı hümâyun mucibince terk edilerek yerine "Maliye Nezâreti" tabiri kullanılmıştır.[53]

4. Nişancı

Osmanlı devlet teşkilâtında Divan-ı Hümâyunun önemli vazifelerinden birini yerine getiren görevli için kullanılan bir tabirdir. Nişan kelimesinden türetilmiş olan "Nişancı", ferman, berat, menşûr, nâme, mektup, ahidnâme, hüküm ve biti gibi devlet resmî evrakının baş tarafına padişahın imzası demek olan nişanı koyardı. Bu görevliye nişancı, muvakkî, tevkiî ve tuğraî gibi isimler de verilirdi.[54]

Osmanlı devlet teşkilâtında XVIII. asır başlarına kadar önemli bir makam olan nişancılık, daha önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinde de vardı. Nişancılık müessesesinin başında bulunan görevliye Osmanlılar'da nişancı denirken, Abbasîler'de buna "Reisu Divani'l-İnşa"[55] deniyordu. Bu teşkilat, sadece Müslüman Doğu'da değil, Batı Müslüman devletlerinde de vardı. Nitekim batıda devlet kurmuş ve zaman zaman Endülüs'e de geçmiş bulunan Merinîler (592-956 = 1196-1458)'de "Divanu'l-in-

52. Bu görevliler hakkında geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 333-334.

53. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, I, 162.

54. M. Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, IX, 299.

55. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 9.

şa" adı ile aynı görevi yerine getiren bir müessese vardı.[56] Büyük Selçuklular'da da aynı vazifeyi gören bir divan vardı ki, bu divanın başındaki görevliye "Sahib-i Divan-ı Tuğra ve İnşa" adı veriliyordu. Bazan da sadece "Tuğraî" deniyordu. Bu zat, hükümdarın menşûr, ferman vs. gibi isimler altında çıkardığı emirnâmelere, onun işaret ve tuğrasını koymakla görevliydi.[57] Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkez teşkilatı içinde de aynı görevleri yerine getiren ve adına "Tuğraî" denilen bir görevlinin bulunduğunu[58] belirtmek gerekir. Kalkaşandî, Mısır'daki bu hizmeti beş merhalede ele alır ve Memlûklerde bu görevi üstlenen kişiye "Kâtibu's-Sır" veya "Sahibu Divani'l-İnşa" adının verildiğini bildirir.[59] Görüldüğü gibi müesseseleşmiş hali ile Abbasîlerde görülen nişancılık, daha sonraki bütün Müslüman devletlerde olduğu gibi Osmanlılarda da olacaktı. Bunun için Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtı içinde önemli bir yeri bulunan divanın azalarından biri de "Nişancı" adını taşıyan görevli idi. Önemli hizmeti bulunmasına rağmen, nişancılığın Osmanlılar'da hangi tarihlerde kurulduğu kesin olarak tesbit edilebilmiş değildir. Bununla beraber, bazı araştırıcılar bu kuruluşu Osmanlı Devleti'nin ikinci hükümdarı olan Orhan Gazi dönemine kadar çıkarırlar. Çünkü bu döneme ait fermanlarda tuğra bulunmaktadır. Bu da nişancılığın basit şekli ile de olsa Orhan Gazi döneminde var olduğunun bir işareti olarak kabul edilebilir. Keza, bu tabirin devletin ilk zamanlarında kullanıldığını gösteren kayıtlar da vardır. Nitekim, Sultan İkinci Murad'ın emri ile Türkçe'ye tercüme edilen İbn Kesir tarihinin Arapça metnindeki "Muvakkî" tabirinin "Nişancı" olarak tercüme edilmesi de bunu göstermektedir.[60] İbn Kesir'in el-Bidâye ve'n-Nihâye adlı tarihinin mütercimi olan zat, nişancı kelimesini kullandığına göre, bu tabir, o dönem Osmanlı toplumu arasında biliniyordu demektir.

Fâtih Sultan Mehmed'in tedvin ettirdiği kanunnâmede bu memuriyetin isim ve selâhiyetleri ile zikr edilmiş olması, bunun Fâtih'ten önce mev-

56. Muhammed İsa el-Harirî, *Tarihu Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endülüs*, Küveyt 1987, s. 269-270.

57. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 43; M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı, II*, Ankara 1983, s. 146-147; Ayrıca bk. Sadrüddin Ebu'l-Hasan Ali, *Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye*, Kahire 1930, s. 59.

58. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 92.

59. Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şa fî Sınaati'l-İnşa*, Beyrut 1987, I, 131.

60. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 214; Ayrıca bk. Mahmud b. Muhammed, *Tercemetu'l-Bidâye ve'n-Nihâye*, Süleymaniye Ktb. Damad İbrahim Paşa, nr. 896, vr. 119b.

cud olduğunu, fakat onun zamanında tam anlamıyla geliştiğini göstermektedir.

Divan-ı Hümâyunda vezir-i a'zamın sağında ve vezirlerin alt tarafında oturan nişancı, önemli bir hizmeti yerine getiriyordu. Nişancılar, görevleri icabı bazı özellikleri taşıyan kimseler arasından seçiliyorlardı. Nişancı olacak kimselerin inşa konusunda maharetli bulunmaları gerekirdi. Nitekim kıraat ilminin büyük isimlerinden Şeyh Muhammed Cezerî'nin küçük oğlu Ebu'l-Hayr Muhammed (Muhammed-i Asgar), Mısır'dan, Osmanlı hizmetine geldiği zaman inşadaki kudretinden dolayı kendisine nişancılık verilmişti.[61]

Görevleri icabı olarak inşa konusunda maharetli olmaları, devlet kanunlarını iyi bilerek yeni kanunlar ile eskiler arasında bağ kurup onları telif etme kabiliyetine sahip bulunmaları gereken nişancıların, ilmiye sınıfı arasından dahil ve sahn-ı semân müderrislerinden seçilmesi kanundu.

Nişancılar, XVI. asrın başlarından itibaren Divan-ı Hümâyunun kalem heyeti arasında, bu vazifeyi yerine getirebilecek olan reisü'l-küttâblardan seçilmeye başlanmıştır. Eğer reisü'l-küttâb bu vazifeyi yerine getirebilecek kabiliyete sahib değilse yine müderrisler arasından uygun görülen bir kişi bu vazifeye tayin edilirdi.[62]

Fâtih döneminde müesseseleşerek kurulduğunu gördüğümüz nişancılık, Osmanlı Divan-ı Hümâyunun dört temel rüknünden birini teşkil ediyordu. Fâtih kanunnâmesinde de belirtildiği gibi bu dönemde vezirlik, kadıaskerlik ve defterdarlıktan sonra en önemli vazife nişancılıktı. Fâtih zamanında bu görevi büyük bir başarı ile yürüten Karamanî Mehmed Paşa ile nişancılığın itibarı daha da artmıştı. Fâtih'ten sonra gelen II. Bâyezid ve onun oğlu Yavuz Sultan Selim dönemlerinde nişancılık yapan Tacizâde Cafer Çelebi de büyük bir itibar kazanarak teşrifatta defterdârın üstüne yükseltilmiş ve vezirler gibi otağ kurmasına müsaade edilmiştir. Nişancılık mansıbının üstünlüğü, Kanunî Sultan Süleyman döneminde de devam etmiş, "Koca Nişancı" lakabı ile tanınan Celalzâde, mesleğindeki kıdemi ve vukufiyeti sebebiyle defterdârın önüne geçirilmişti.[63]

Nişancıların nüfuzları ve gördükleri önemli hizmetler, bundan sonra

61. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 215.

62. Geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 215.

63. Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, IX, 300.

da devam etti. Bunlardan büyük bir kısmı beylerbeyi ve vezir rütbesini ihraz etti. Bununla beraber, XVI. asrın sonuna kadar nişancılar vezir olmayıp sadece beylerbeyi rütbesinde idiler. Bu rütbe ile nişancı olan Boyalı Mehmed Paşa (öl. 1001) vezirliğe nakl edilince nişancılığı bırakmış fakat sonradan tekrar nişancı olunca tayini beylerbeyi rütbesi ile yapılmıştı.[64] Daha sonra bazan kubbe vezirliği ile nişancılığın birleştirilerek bir kişiye verildiği (tevcih) de oldu.65

Nişancı, Divan-ı Hümâyun azası olmasına rağmen, vezir rütbesini haiz değilse kanun gereği arz günlerinde padişahın huzuruna kabul edilmezdi. Sadece nişancılığa tayin edildiği zaman bir defa padişahın huzuruna girip tayinlerinden dolayı teşekkür ederdi.[66]

XVI ve XVII. asrın başlarında serdar veya padişah seferde bulunduğu zaman, İstanbul muhafazasında bırakılan vezire nişancı tarafından tuğraları çekilmiş boş ahkâm kağıtları gönderilir ve bunlar, icab ettikçe kaim-i makam tarafından doldurularak kullanılırdı.[67]

XVII. asrın sonlarında (1087) tedvin edilmiş önemli bir Osmanlı kanunnâmesi olan Tevkiî Abdurrahman Paşa kanunnâmesinde "Kanun-ı Nişancı" başlığı altında ayrı ve özel bir fasıl bulunmaktadır. Bu fasılda, o dönem nişancılarının nizamları tafsilatlı bir şekilde verilmekte, onların resmî ve hukukî durumları belirtilmektedir. Buna göre nişancı, "tuğra-i şerif hizmeti ile me'murdur. Kendi dairesinde kanuna müteallik ahkâm yazılır. Mümeyyizi tashih ettikten sonra tuğralarını çeker ve defteri tashih etmek lazım gelse, kendisine hitaben vârid olan ferman mucibince defterhaneden getirtip kendi kalemi ile tashih eder. Bu ferman gelince defter emini ile defter kesedarını ,düzeltilmesi lazım gelen defter hakkında vazifeli kılar. Sonra tashihi yapar, fermanı da kendisi saklar, Kadıaskerlerden mühürlü kese ile gelen ehl-i cihat beratlarının tuğralarını çektikten sonra ehl-i cihatın isimlerini defterlerine "sahh" çekip ve yine kesesine koyup mühürleyerek kendi kesedarı ile kağıt eminine gönderir. Divan tarafından verilen şikâyet ahkâmını reis efendi (reisu'l-küttâb) resid ettikten sonra kesedarı toplayıp kendisine getirir, tuğralarını çekerdi." Kanunnâmede aynen şu ifadeler yer

64. Nev'îzâde Ataî, *Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti'ş-Şakaik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 337.

65. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 215.

66. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 217; Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, IX, 301.

67. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 217.

almaktadır: "Ve kavanin-i Osmaniye ve merasim-i sultaniye, nişancılardan sual olunagelmiştir. Sâbıkta (eskiden) bunlara müftî-i kanun ıtlak olunmuştur."[68]

Kanunnâme, nişancılar hakkında daha tafsilatlı bilgiler vermektedir. Buna göre, nişancının vezirliği varsa vüzeray-ı izam silkine dahil hükmünü verir. Eğer Rumeli beylerbeyilik pâyesi var ise beylerbeyi merasimini icra edip kendisinden kıdemli Rumeli pâyesinde olan beylerbeylerden başka bütün beylerbeylere ve kadıaskerlere tasaddur eder. Bu pâye ile Divan-ı Hümâyuna girip çıktıkça vezirler ile birlikte girip çıkar. Fakat arza girmezdi. Kanunnâme, arz esnasında nişancının dışarıda nerede ve nasıl selama çıkacağını da belirtmiştir. Nişancının beylerbeyilik pâyesi yok ise sadece ümerâ pâyesindedir. Kendisine nişancı bey denilmektedir. Bu takdirde Divan-ı Hümâyuna ümerâ tariki üzere gider. Ancak taht kadılarına tasaddur eder. Diğer divan hacegânı gibi mücevveze, sof üst, lokmalı kutnî ve iç kaftanı giyer. Ata orta abayı ve orta raht vururdu. Hasları da dört yükten (400.000 akça) fazla olurdu. Nişancıların vezir-i a'zama gitmeleri için belli ve muayyen bir zaman yoktu. Sadece isti'zan (izin isteme) âdet idi.[69]

Nişancılık, XVI. asrın sonlarından itibaren yavaş yavaş önemini kayb etmeye başladı. Bunun içindir ki, önceleri âmiri durumunda bulunduğu reisü'l-küttâbla eşit duruma getirilmişti. XVII. asrın ortalarında nişancılık adeta kuru bir ünvan haline geldi. XIX. yüzyılın başlarına kadar ismen de olsa varlıklarını devam ettiren nişancılar, eski önemlerini tamamen kayb ettiler. Bu sebeple nişancılık 1836 yılında tamamen lağv edilerek vazifeleri "Defter eminine" verilmiştir. Mühim işlere dair fermanların üzerlerine Bâbıâlî, diğerlerine de defter eminleri tarafından tayin edilen ve tuğra-nüvis denilen memurlar tarafından tuğra çekilirdi. 1838'de tuğra-nüvislik görevi de kaldırılıp Bâbıâlî ile defter eminliği tuğracılığı birleştirildi. Böylece bu hizmetin Bâbıâlî'de görülmesi kararlaştırıldı.[70]

II. SARAY TEŞKİLÂTI

Bursa feth edilip merkez haline getirilmeden önce, Osmanoğulları'na

68. Tevkiî Abdurrahman Paşa, *Kanunnâme*, s. 515-516.

69. Tevkiî Abdurrahman Paşa, *Kanunnâme*, s. 516.

70. Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, İstanbul 1328, V, 129; Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 227.

ait özel bir saray yoktu. Osmanlı Beyi, diğer emirler gibi kendi ailesi halkı ile birlikte bir evde oturur, beyliğin ileri gelenlerini ve tebeasını burada kabul ederdi. İşler, bu mütevazi evde görüşülürdü. Bu şekildeki bir ikametgâhın, muhafız vs. gibi fazla sayıda yardımcı kimselere de ihtiyacı yoktu. Nitekim bir katip, birkaç çavuş, haberci ve az sayıda bir muhafız grubu, bütün işleri görmeye yetiyordu. Yaz aylarında, genellikle bey evinin karşısındaki ulu çınarların serin gölgelikleri, toplantı yeri olurdu. Yaz mevsimindeki bu toplantılar, Osmanlıların Söğüt bölgesine yerleşmeden önceki göçebelik dönemini hatırlatıyordu. Zira bu dönemlerde, aşiretin ileri gelenleri açık havada, beyin çadırının önünde toplanıp işleri görüşüyor ve bir karara varıyorlardı. Bununla beraber zaman zaman sefer veya herhangi bir sebeple hareket halinde bulunan beyler, eski Türk âdetlerine göre at sırtında da toplantılar yaparlardı. Böyle toplantılarda sadece şifahî kararlar verilirdi. Bey, Cuma günleri Cuma namazında hazır bulunurdu. Bu, beyin tebeasıyla görüşmeye, onların dert ve şikâyetlerini dinlemeye vesile olurdu. Bu dönemdeki bütün âdet ve merasimler, Oğuz töresince icra olunurdu.

Orhan Bey, Bursa'yı feth edip iş başına geçtikten sonra beyliği her sahada teşkilâtlandırmaya gayret etmişti. Bunun içindir ki bazı araştırıcılar, Osmanlı Devleti için onun döneminden itibaren bugünkü mânâda "devlet" denebileceğini kayd ederler.

Gerçekten, Osmanlı Devleti, gelişip büyüdükçe, hükümdarlarının oturdukları saraylar da bu gelişmeye paralel olarak büyümüş ve ihtişamları artmıştı. İlk Osmanlı sarayı, mütevazi bir şekilde Bursa'da yapılmıştı. Bundan sonra Edirne'de saraylar inşa edilmişti. İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafından bugünkü Bâyezid'de İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu sahada bir saray yaptırılmıştı. Fakat daha sonra beğenilmeyen bu sarayın (Eski saray) yerine Marmara ile Haliç arasında bulunan çıkıntılı tepe (Sarayburnu) üzerinde yeni bir saray inşa edilmişti. Yeni saray adı verilen bu saray (Topkapı Sarayı), padişahın ailesine mahsus daireler (harem), Enderûn ve dış hizmetlerle alâkalı Birûn adı verilen üç kısımdan teşekkül etmekteydi. Fâtih'ten sonra gelen Osmanlı padişahları, 1400 metre uzunluğunda "Sûr-ı Sultânî" denilen yüksek ihata duvarı ile çevrili olan bu sarayda ikamet ettiler.

Fâtih Sultan Mehmed tarafından inşasına başlanılan ve XIX. yüzyıl ortalarında Dolmabahçe Sarayı'na taşınıncaya kadar yaklaşık dört asra yakın Osmanlı padişahlarına hizmet eden Topkapı Sarayı'na, hemen her Os-

manlı padişahı bir ilavede bulunmuştu. Bu saray, 3 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan Bakanlar Kurulu kararı ile müze haline getirilmiştir.

Orhan Bey'in, Bursa'nın iç kalesinde bir sarayı vardı. Fatih devrine kadar gelen Osmanlı hükümdarları tarafından kullanılan Bursa sarayından Evliya Çelebi de bahs etmekte, ancak sarayın bu hükümdardan sonra rağbet görmediğini, sadece muhafız bostancılarının burada bulunduğunu kayd etmektedir.[71] Mamafih, Bursa büyük bir yangın ve depreme maruz kaldığı için Evliya Çelebi'nin bahs ettiği sarayın, Orhan Bey devrinden kalan bina olmadığı söylenebilir. Ayrıca 1402'deki Ankara Muharebesi'nden sonra Bursa'nın maruz kaldığı Moğol istilası esnasındaki yangın ve yağmalamalar da düşünülecek olursa Orhan döneminden XVII. asra pek fazla bir şeyin kalmayacağı kanaatine varılabilir.

Bursa sarayı hakkında bilinenler pek fazla değildir. Teşkilat ve iç taksimatı ise hemen hemen hiç bilinmemektedir. Sadece, muhafazası için kapıcılarının, muhtelif hizmetler için iç halkının ve harem kısmının bulunduğu söylenebilir. Edirne'nin fethinden sonra da Bursa bir müddet daha devlet merkezi olmakta devam etmişti.

Bilindiği gibi Rumeli fetihlerinin başladığı sıralarda Osmanlı Devleti'nin merkezi Bursa idi. Edirne'nin fethinden sonra da burası hemen terk edilmedi. Bununla beraber Edirne'de ilk sarayın Murad Hüdavendigâr (I. Murad) tarafından h. 767 (m. 1365) yılında yaptırıldığı ve yerinin de bugünkü Selimiye Camii'nin bulunduğu yüksek yerde veya yakınında olduğu ileri sürülmektedir. Evliya Çelebi, kendi zamanında bu sarayın bulunduğunu ve Musa Çelebi tarafından etrafının bir duvarla çevrilmiş olduğunu bildirir. Yine onun yazdığına göre, Kanunî Sultan Süleyman da bu sarayı tamir ettirmiş ve acemi oğlanlarına tahsis etmiştir. Bu eski saraydan günümüze kadar bir iz kalmamakla beraber, Selimiye Camii'nin üst tarafındaki Saray Hamamı denilen Çifte Hamam harabesinin bu saraya ait hamamın kalıntısı olduğu kabul edilmektedir.[72]

Edirne saraylarının en meşhuru, Hünkârbahçesi Sarayı denilen Yeni Saray olup burada harem daireleri ile diğer teşkilâtlar vardı. Yine Evliya Çelebi'nin kaydına göre önceleri koru halinde bulunan bu yer, Sultan Birin-

71. Evliya Çelebi, *Seyahatnâmeden Seçmeler*, nşr. Atsız, İstanbul 1971, I, 126.

72. Tayyarzâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, I, 22; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 11-12; Semavî Eyice "Edirne", *DİA*, X, 431-432.

ci Murad tarafından imar edilmiş, fakat Sultan II. Murad, Tunca nehrinin kenarında bulunan bu mevkii köşklerle süslemişti. Kendisinden sonra gelenler de buraya ilaveler yaparak Kanunî zamanında mükellef bir hale getirmişlerdi.[73]

İstanbul'un fethinden üç yıl sonra, yani 1457 senesinde Edirne şehri büyük bir yangın sonunda tamamen yok olmuş gibiydi. Bu arada saray da yangından zarar görmüştü. Bunun için şehrin yeniden imarı sırasında Fâtih'in emri ile yeniden Hünkârbahçesi Sarayı diye anılan yerde inşa edilen sarayda altı bin iç oğlanı ile beşyüz civarında bostancı vazife görüyordu. İç oğlanları, Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi muhtelif koğuşlar halindeydiler. Bostancılar hem Edirne sarayı bahçelerine hem de Edirne'de bulunan Mamak, Çömlek ve Mesihpaşa bahçelerine bakıyorlardı. Ayrıca Edirne Bostancıbaşısının idaresinde şehrin inzibat işleri ile de meşgul oluyorlardı. Hükümdarlar, İstanbul'da ikamete başlamadan önce Edirne sarayında, muhafız kapıcılar ve kapıcıbaşılar vardı. Bunlar sonradan kaldırılmışlardı. Onların yerine bostancılar bakmaya başlamışlardı. Edirne sarayındaki iç oğlanların kıdemlileri, üç senede bir İstanbul'daki yeni sarayın Enderûn kısmına veya kapı kulu süvari ocaklarına verilirlerdi. Keza Bostancılar da zamanı gelince kıdemlerine göre Yeniçeri, Sipahi veya Müteferrika olurlardı.

Edirne sarayı da İstanbul'daki yeni sarayda olduğu gibi Enderûn, Birûn ve Harem kısımlarından meydana geliyordu.[74]

A) Enderûn

Osmanlı Devletinde XV. asır ortalarından itibaren medrese dışında en köklü ve sağlam ikinci eğitim kurumu, Enderûndu. Sarayın, Enderûn halkını, devşirme denilen bazı hıristiyan tebea çocukları veya harplerde esir alınıp yetiştirilen gençler meydana getiriyordu. Bunlar, devşirme kanununa göre sekiz ila on sekiz yaşları arasında toplanıp önce Enderûn dışındaki Edirne Sarayı, Galatasarayı ve İbrahim Paşa Sarayı gibi saraylarda terbiye ve tahsil görüp Türk-İslâm âdet ve geleneklerini öğrendikten sonra Enderûn'daki ihtiyaç ve kıdemlerine göre yeni saraydaki küçük ve büyük

73. Daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Saray*, s. 12; Eyice, *a.g.e.*, s. 432.

74. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Saray*, s. 11; Ayrıca bk. *BOA*, C. Saray, nr. 6113.

odalara verilirlerdi. Bunlar, burada da tahsile devam edip saray âdap ve erkânını öğrendikten sonra yeteneklerine göre Seferli, Kiler ve Hazine odalarından birisine çıkarılırlardı. Bundan sonra da en mümtaz oda olan Has oda gelirdi. Kiler ve Hazine odasındaki eskiler, yani kıdemlilerin seçmeleri münhal vukuunda (boşaldığında) buraya verilirlerdi. Veya zamanları gelince kapıkulu süvarisi olarak dışarı çıkarılırlardı. Bu odaların en ilerisi ve mümtazı olan Has oda idi ki, asıl Enderûn ağaları bunlardı.[75] Gerek devşirme sistemi, gerekse İç oğlanları hakkında aşağıdaki bilgiler konuya daha bir açıklık getirecektir.

Devşirme olarak alınıp sarayda uzun müddet hizmet ve terbiyeden sonra devletin muhtelif makamlarına namzet olarak yetiştirilen çocuklara, İç oğlanı denirdi. Rivayete göre Osmanlı sarayında İç oğlanı istihdamı Yıldırım Bâyezid zamanından itibaren başlamıştır. İç oğlanlarının bedenî eğitimlerine de önem verilirdi. Ok atmak, mızrak kullanmak, cirit ve çomak oynamak, binicilik gibi hareketler, o dönem için başlıca bedenî hareketler olarak kabul ediliyordu. Bundan dolayı bunlar kuvvetli, çevik ve dayanıklı olurlardı. Bazan odalar arasında müsabakalar yapılırdı. Bunlar, mensup oldukları odalara göre hizmet ve sanat öğrenirlerdi.[76] Öyle anlaşılıyor ki, İç oğlanları II. Murad zamanına kadar silah eğitiminden başka eğitim görmüyorlardı. Bu dönemde saray, Osmanlı Devleti'nin kültürel, siyasî ve askerî gelişiminin ana yönlerini belirleyen önemli bir faktör olmuştur. Bu bakımdan saray, en parlak ilim merkezlerinden biri haline gelmiştir.[77]

1. Harem

Topkapı Sarayı'nda ikinci avlunun solunda Divân-ı Hümâyunun arka kısmında yer alan Harem-i Hümâyun, genellikle Haliç'e nâzır çeşitli sofalar, koridorlar, daireler, odalar, çeşmeler ve hizmet binalarından meydana gelmekte idi. Buraların üzerleri kubbeler ve tonozlarla örtülüydü. Duvarları en değerli çini ve mermerlerle kaplı olduğu gibi en güzel kitâbe ve yazılarla da süslü idi. Gerek mimarî form, gerekse bezemeleri açısından yüzyılları burada iç içe ve yan yana görmek mümkündür. Harem, Osmanlı padişahla-

75. Geniş bilgi için bk. Atâ, *Tarih*, I, 34; Uzunçarşılı, *Saray*, s. 300-339.

76. Uzunçarşılı, *Saray*, s. 300; Ayrıca bk. Atâ, I, 27; Ahmed Rasim, *Tarih*, I, 85-87.

77. Geniş bilgi için bk. Ülker Akkutay, *Enderûn Mektebi*, Ankara 1984, s. 60.

rının hususi evi konumunda olan binalar manzûmesidir. İslâm dünyasında eskiden beri yaygın olarak bilinen bir terim olarak harem, sarayların ve büyükçe evlerin sadece hanımlara tahsis edilen bölümü ve selamlığın mukabili olarak kullanılmıştır. Topkapı Sarayı da Osmanlı padişahlarının sarayı olduğundan, padişahın aile efradı ve onlara hizmet eden kadınlara tahsis edilmiş bölümüne Harem-i Hümâyun denilmiştir. Haremin (aile) reisi ve efendisi padişah olduğuna göre buradaki hiyerarşi ile mevcud binaların konumu, tefrişi, mesafeleri hep hünkâr dairesi esas alınarak belirleniyordu. Böylece vâlide sultan, hasekiler (kadın efendiler), şehzâdeler, padişah kızları (sultanlar), ustalar, kalfalar ve câriyelerin daireleri belirli bir tertip içerisinde yer alıyorlardı.

Harem halkını, padişah, vâlide sultan, padişah hanımları, sultanlar ve şehzâdeler gibi haremde hizmet edilenler ile ustalar, kalfalar, câriyeler şeklinde hizmet edenler olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür.[78]

2. Ak ve Kara Hadım Ağaları

"Ağa-i Bâbu's-Saâde" denilen kapı ağası, hadım ak ağalarından olup yeni sarayın baş nâzırı, ve "Bâbu's-Saâde"nin âmiri idi. Başka bir ifade ile bunlar, Osmanlı sarayının "Bâbu's-Saâde" denilen kapısını muhafaza ile vazifeliydiler. XVI. asrın sonlarına kadar sarayın en nüfuzlu ağası Bâbu's-Saâde veya Kapı ağası idi.[79] Atâ tarihinde belirtildiğine göre Kapı ağalığı ile Hazinedar başılık, Saray ağalığı ve kilerci başılık, Sultan İkinci Murad zamanında ihdas edilmişlerdi. Kapı ağası, Harem'in en büyük zâbiti durumunda idi.[80] Kapı ağasının emrindeki Ak hadımlar, sarayın kapısını muhafaza etmekte olup sayıları otuz civarında idi.

Kara hadım ağaları ise kadınların bulunduğu harem kısmında vazife görüyorlardı. Kara hadımların en büyük âmirine "Dâru's-Saâde Ağası" veya "Kızlar Ağası" denirdi. Bunlar harem kısmında bulundukları için kendilerine "Harem Ağası" da deniyordu.

78. Geniş bilgi için bk. Çağatay Uluçay, *Harem*, İpşirli "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, 146; Cengiz Köseoğlu, *Harem*, İstanbul 1979, s. 3-24.

79. Uzunçarşılı, *Saray*, s. 354.

80. Atâ, I, 34.

B) Bîrûn Erkânı

Osmanlı sarayının dış hizmetlerine bakan ve sarayda yatıp kalkma mecburiyetinde olmayıp dışarıda evleri bulunan kimselerdir. Bunlar, padişah hocası, hekimbaşı, cerrahbaşı, göz hekimi, hünkâr imamı gibi ulemâ sınıfından olanlarla şehremini, matbah-ı âmire emini, darphâne emini ve arpa emini gibi mülkiyeden olan sivil vazife sahipleri idi. Bunlardan başka sarayın Enderûn dışındaki hizmet erbabından olup emir-i alem, kapıcılar kethüdası, çavuşbaşı, mirahur, bostancı ve bunların maiyetinde bulunan memurlar da "Bîrûn" erkânı içinde yer alıyorlardı.[81]

Bîrûn'da hizmet eden ilmiye sınıfı ile "Ağayan-ı Bîrûn" yani dış ağaları denilen ağalar, sarayın Harem ile Enderûn kısmının haricindeki yer ve dairelerde oturup işlerini görürlerdi. Akşam olunca da evlerine giderlerdi. Bunlar, Enderûn ağaları gibi sıkı bir disipline tabi olmadıkları gibi sarayda yatıp kalkma mecburiyetleri de yoktu. Bunlardan isteyenler sakal da bırakabilirlerdi. Bîrûn teşkilâtının bütün tayinleri, sadr-ı azam tarafından yapılırdı.[82]

81. Bu vazifeliler hakkında geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Saray,* s. 358-407.

82. Uzunçarşılı, *Saray,* s. 358.

III. ASKERÎ TEŞKİLÂT

Bir toplumun "devlet" haline gelebilmesi, onun varlığına vücud veren halk ve idarecilerin "bağımsızlık" (istiklâl) kavramını tanımaları ile mümkündür. Bu tanıma, sadece fikir ve düşüncede kalmayıp fiilen tatbik edilmelidir. Bu da belli sınırları koruyacak olan "askerî güç" denilen bir sınıfın mevcudiyeti ile gerçekleşir. Disiplinli ve sistemli hareket eden bir askerî gücün ifade ettiği mâna çok iyi bilindiğinden, tarihte üne kavuşmuş bütün büyük devletler, bu konu ve teşkilât üzerinde hassasiyetle durarak onu muhafazaya çalışmışlardır.

Disiplinli ve devamlı bir ordunun teşkili fikrinden hareketle sarf edilen çabalar, milletlerin kendi bünyeleri, bulundukları coğrafî ortam ve zamanlarına göre değişik olagelmiştir. Bu sebepledir ki, hayatlarını ziraî ürünlerle kazanan milletler gibi toprağa sıkı sıkıya bağlı olmayan göçebe Türklerin hayatlarında hayvanlarının büyük rolü vardı. Bu, onların daha disiplinli hareket etmesini sağlıyordu. Keza bu, onların harp disiplin, oyun ve usûllerine alışmalarına da yardımcı oluyordu. Nitekim sonbaharda yapılan büyük sürek avlarının sebepleri, bu önemli gerçek içinde yatıyordu. Uygurların birçok aile ve boylarının bir araya gelerek yaptıkları bu sürek avları, Göktürkler'de olduğu gibi bir çeşit savaş eğitimi idi. Ekonomi, devlet ve ordu idaresi, askerî bilgi ve eğlence bu bahanelerle tatbikat sahasına konuyor, yaşanıyor ve deneniyordu.

Ortaasya'lı atlı kavimlerin hayatlarının en önde gelen özelliği, hareket halinde olma idi. Fertlerin bu hareketli hayatı, topluma da bir dinamizm ve-

riyordu. Bu hareket ve canlılığın sonucu olsa gerek ki, İslâm öncesi Türklerinde hakim bulunan anlayışa göre "kendileri bir kurt, düşmanları da bir koyun sürüsü idi."[1] Türklerdeki bu dinamizm, Müslaman olduktan sonra daha bir kuvvetle devam etmiş görünmektedir. Zira onlar, tarihî kültürlerinin bir mirası olarak devam ettiregeldikleri bu anlayışı, İslâm'ın "cihâd" ve "şehidlik" motifleri ile birleştirmişlerdi.

Düşmanlarına karşı yanıltma, ani hücum ve sızma gibi taktikleri ile tanınan Türklerin, Müslüman Arap orduları içinde yer almalarından sonradır ki, İslâm orduları geniş bir coğrafî mekânda yayılma imkânını buldular. Müslüman Türk askerlerinin İslâm ordusundaki durumundan bahs eden bir araştırıcı şunları söylemektedir:

"Bazen uygulanan usûl de yürüyüş halinde olan düşman hatlarını tuzağa düşürmek veya hemen girişilen muharebe ile onları, önceden hazırlanmış tuzak bölgelerine çekmek idi. Bu taktikteki büyük avantaj, saf nizamında hücuma alışmış Arap süvarileri için pek söz konusu değilse de, âni hücum, yanıltıcı çekilme, kanatlara sızma, her taraftan ok yağdırma ve hücumu sür'atle tekrarlamada mâhir Türkler içindi."[2]

Tarih sahnesinde görünen birçok millet, askerî güç olarak ifade ettiğimiz devamlı ve disiplinli orduyu ayakta tutup kendisinden istifade edebilmek için çeşitli çarelere baş vurmuştur. Bu meyanda, harplerin sebep olduğu nüfus azalmasını bir dereceye kadar ortadan kaldırmak için galiplerin, mağlup olan toplumların çocuklarından yararlandığı da görülmektedir. Osmanlıların da baş vurduğu bu sistem, onların başarılı sonuçlar almalarına sebep olmuştur.

Özellikle kuruluş ve daha sonraki dönemlerde kullanılan sistemler ile ordunun sahip olduğu disiplin, Osmanlı ordusunu başarılı bir hale getiriyordu. Batıda bulunan Hıristiyan devletlerce de farkına varılan bu duruma işaret eden bir seyyahın şu sözlerine dikkat çeken Gibbons, o seyyahın ifadesini şöyle nakl eder:

"Osmanlılar, daha önceden Hıristiyan ordularının ne vakit geleceklerini ve kendileri ile çatışma için müsait yerin neresi olduğunu bilirler. Çünkü bunlar, daima seferber bir halde idiler. Çavuşları ve casusları, kuvvetleri

1. Bahaeddin Öğel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, I, 17-18.
2. V.J. Parry "İslâm'da Harb Sanatı" trc. E. Merçil-S.Özbaran, *İÜEF. Tarih Dergisi*, (1974-75) I, 28-29, 199.

nasıl ve nereye sevk etmek lazım geldiğini biliyorlardı. Bunlar, birdenbire harekete geçebilirlerdi. Yüz Hıristiyan askeri, on bin Osmanlıdan daha fazla gürültü yapıyordu. Trampet bir defa vurdu mu, derhal yürüyüşe başlarlar, adımlarını kat'iyyen yavaşlatmaz ve yeni bir komut verilinceye kadar kat'iyyen durmazlardı. Hafif techizatlı oldukları için Hıristiyan mühasımlarının üç günde kat edemedikleri mesafeyi bir gece içinde kat ederlerdi."[3]

Pek çok müessesede olduğu gibi, kendinden önceki Müslüman ve Müslüman-Türk devletlerinin teşkilatlarından yararlanmış bulunan Osmanlılar, bu uygulamayı askerî sahada da gösteriyorlardı. Gerçekten, Osmanlı askerî teşkilâtının, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Memlûk askerî teşkilâtları ile benzerlik arz etmesi, bu ifadelerin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber biz, daha açık bir fikir vermesi bakımından B. Selçuklu askerî teşkilâtından kısaca ve ana hatları ile bahs etmek istiyoruz.

Özellikle Alp Arslan ve oğlu Melikşah dönemlerinde devrinin en büyük askerî gücü haline gelen Selçuklu ordusu, günümüzün Milli Savunma Bakanlığı durumundaki "Divan-ı Arizu'l-Ceyş" denilen bir teşkilât tarafından idare ediliyordu. Büyük Selçuklu ordusu, çeşitli kavimlerden alınarak hususi saray terbiyesi ile yetiştirilmiş, tören, usûl ve protokolu bilen ve doğrudan doğruya Sultana bağlı bulunan "Gulaman-ı saray", en seçkin komutanların eğitimi altında her an emre hazır bekleyen "Hassa ordu" su ile melik, vali, vezir gibi ileri gelen devlet büyüklerinin askerleri ve tabi hükümetlerin askerlerinden kurulu idi. İsimleri "Divan defteri"nde yazılı bulunan "Gulaman-ı saray" efradı, yılda dört maaş (bistgâni) alırdı. Devletin esas askerî gücünü teşkil eden, harplere katılan ve düşmana ağır darbeler indiren "Hassa ordu"su askeri de maaşlıydı. Ayrıca vezir Nizamülmülk (ö1. 485/1092) vâsıtasiyle daha küçük parçalara bölünen askerî iktalarda, geçimini arazi gelirlerinden temin eden ve her zaman harbe hazır kalabalık bir süvari kuvveti (sipahiyan) de vardı. Bu sâyede Selçuklu Devleti, büyük bir askerî kuvvet bulundurma imkânına sahip olmuştu. Buna karşılık Gazneliler ile Büveyhîler döneminde askere ikta değil maaş veriliyordu. Sıkışık durum ve zamanlarda, devletin bu maaşları ödeyemediği oluyordu. Böyle durumlarda komutanlar, vilayetlerin vergilerini kendi nâm ve hesaplarına topluyorlardı. Halkla aralarında bir menfaat birliği olmadığından askerin faaliyetleri, zaman zaman vilayetlerin harab olmasına kadar varıyordu. Halbuki

3. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 66.

askerî iktalar sayesinde Büyük Selçuklu Devleti 400 bin, Türkiye Selçukluları da 100 bin kişilik bir orduya sahip bulunuyorlardı.[4]

A) OSMANLILARIN İLK ASKERÎ TEŞKİLÂTI

Bizans İmparatoluğu'nun hududlarında bulunan ve Osman Gazi'ye bağlı olan Türk aşiretleri atlı idiler. O dönemin iklim, harp, teknoloji ve siyasi şartlarına göre bu gerekliydi. Bu sebeple Osman Bey zamanında harplere iştirak edip fetih yapanlar bu aşiret kuvvetleri idi. Aşiret kuvvetleri, başlarında serdarları olmak üzere Osman Bey'in hizmetine giriyor, fetihlerin sonunda ganimetlerden pay alıyor ve zapt edilen topraklardan yerleşme hakkı elde ediyorlardı. Toprağa yerleşen Türkmenler, tasarruf ettikleri (kullandıklar) yer karşılığında Osman Gazi'ye tabi oluyorlardı. Tımarlarının gerektirdiği sayıda atlı askeri de savaşa gönderiyorlardı. Osman Bey, uç beyi olduktan sonra kendisi ile yakın çevresini koruyan ve yevmiye hesabı ile ücret alan askerlerin sayısını artırdı. Bunlar, Selçuklular'da olduğu gibi "Kul" veya "Nöker" adı ile anılıyorlardı. Ulûfeli askerlerin sayısı, beyliğin gücü ile orantlı olarak artıyordu. Bu bakımdan beyliğin sınırları genişledikçe Osman Bey'in kapısındaki kul sayısı da artıyordu.

Osman Bey zamanında, beyliğin kuvvetleri, hizmetleri karşılığı ganimetten hisse alan ve feth edilen yerlere atlı asker vermek şartıyla yerleşen Türkmen kuvvetleri ile ücretleri gündelik olarak ödenen Osman Bey'in şahsî askerlerinden ibaretti. Nöker veya Kul adını taşıyan bu askerler, fetih hareketlerinde henüz etkin rol oynayacak sayıya ulaşmamışlardı.

Aşiret kuvvetleri ile ulûfeli askerler, ilk zamanlarda yeterli oldularsa da fetihler çoğaldıkça sayı olarak kifayet etmemeye başladılar. Bu bakımdan Osman Bey, fetihlere devam edebilmek için dinamik eleman arayışına başlama ihtiyacını duydu. Bundan sonra ihtiyaç hasıl olduğu zaman Söğüt, Karacaşehir, Eskişehir ve Bilecik dolaylarındaki köylerde oturan ve tarımla uğraşan Türk köylülerinden yararlanmaya karar verdi.[5]

Atlı olan aşiret birlikleri, özellikle kale muhasaralarında fazla tesirli

4. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 238-239.

5. Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s. 2-3.

olamıyorlardı. Bundan başka fetihler sonucu arazi genişleyip birçok gayr-i müslimin, devletin vatandaşı durumuna gelmesi ve muhasaraların uzaması üzerine aşiret kuvvetleri, istenilen zamanda istenilen yere ulaşamıyorlardı. Bu sebeple Orhan Bey döneminde yeni ve devamlı bir askerî birliğe ihtiyaç duyuldu.[6]

B) YAYA VE MÜSELLEMLER

Osman Bey'in ölümünden kısa bir süre sonra, beyliğin sınırlarının genişlemesi ve kısa bir gelecekte, daha bir genişlemeye namzed olması, Orhan Bey'i askerî, malî ve idarî düzenlemeler yapmak zorunda bıraktı. Gerçekten de beylik çerçevesinden çıkıp güçlü bir devlet haline gelmek için, düzenli bir orduya ihtiyaç vardı. Orhan Bey de bu görüşten hareketle önce orduyu ele aldı.

Orhan Bey'in saltanatının ilk yıllarında askerî kuvvetler, Osman Bey zamanından pek farklı değildi. Fetihler arttıkça toprağa yerleşen Türkmenlerin sayısı artmış, buna bağlı olarak tımarlı sipahî sayısı da çoğalmıştı. Kul veya Nöker denilen sınıf, Osman Bey zamanında olduğu gibi yine ulûfe alıyordu.

Fetihlerin devamı için zarurî olan ordunun organizasyonu, yani, ilk düzenli birlikler, Bursa'nın fethinden sonra ve İznik'in fethinden önce Vezir Alaeddin Paşa ile Bursa Kadısı Çandarlı Kara Halil'in (öl. 1387) teklifleri doğrultusunda yapılmıştı. Buna göre devamlı surette savaşa hazır yaya ve atlı bir kuvvetin bulundurulması gerekiyordu. Bu maksatla Türk gençlerinden meydana getirilen bu ordunun atsız askerine "Yaya", atlı askerine de "Müsellem" adı verildi. Alaeddin Paşa'ya göre askerî sınıfa mensub olan kimseler ile vezirler, özel bir kıyafet giyerek halktan ayırd edilmeliydi. Bu sebeple, bunların giyecekleri elbise ve başlarında taşıyacakları sarığın renk ve biçimi tesbit edildi. Buna göre bunlar "Ak börk" giyeceklerdi. Böylece taşradaki tımarlı sipahilerden de ayrılacaklardı.[7]

Türk gençlerinden kurulan ve her biri bin kişi olan bu askerî birliğin efradı. Çandarlı Kara Halil tarafından seçilmişti. Âşıkpaşazâde'nin ifadesine

6. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*, I, 21.

7. Âşıkpaşazâde, s. 39-40; İbn Kemâl, *Defter*, II, 54; Doğru, *Yaya-Müsellem*, s. 6.

göre birçok kişi "Yaya" yazılmak için Çandarlı Kara Halil'e müracaat etmişti.[8] Savaş zamanında bu gençlere önce birer, daha sonra da ikişer akça gündelik verilmesi kararlaştırıldı. Savaş olmadığı zamanlarda da ziraat yapmak üzere kendilerine toprak tahsis edildi. Bunlar, vergilerden muaf tutuldular. Orhan Bey zamanında hassa ordusu sayılan yaya ve müsellemler, kaç sancak varsa o kadar yaya ve atlı sancağa bölünerek başına sancakbeyi tayin edildi. Yaya denilen piyade sınıfının her on kişisi için bir baş (onbaşı), her yüz kişiye de daha büyük bir baş (yüzbaşı) tayin edilmişti. Müsellem adı verilen atlı birliğin her otuz kişisi bir "Ocak" meydana getiriyordu. XV. yüzyıl ortalarına kadar fiilen silahlı hizmette bulunmuş olan bu Yaya ve Müsellemler, Kapıkulu ocaklarının kurulup gelişmesiyle yerlerini onlara terk ettiler. Daha sonra Rumeli'deki Yürükler, Canbazlar ve Tatarların katılmasıyla Osmanlı askerî teşkilâtının geri hizmet sınıfını meydana getirdiler. Bu sınıf, köprü yapımı, yol inşaatı, kale tamir ve yapımı ile hendek kazımı gibi işlerde kullanıldı.[9]

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde, yani Osman Bey zamanında beyliğin kuvvetleri iki kısımdan ibaret bulunuyordu. Bunlardan biri, Türkmen aşiretlerinden sağlanan ve kendilerine hizmetleri karşılığında elde ettikleri ganimetler dışında tımar da verilen atlı kuvvetler, diğeri de Osman Bey'in, ücretlerini gündelik olarak verdiği şahsî askerlerdi. Bunlara Nöker deniyordu ki tamamı hür insanlardan meydana gelmişti. Orhan Gazi döneminde ise Yaya ve Müsellem adı ile yeni ve devamlı bir askerî birlik kurulmuştu.

Bu bilgilerin ışığı altında konuya bakıldığı zaman Osman ve Orhan Bey'ler zamanında Osmanlı ordusu, üç gruptan teşekkül ediyordu. Bunlardan biri aşiret kuvvetleri, ikincisi Nöker adı verilen ve sonradan "azab" adını alan şahsî askerler ki bir çeşit hassa orduyu meydana getiriyorlardı. Üçüncüsü de biraz önce kuruluşlarından bahs ettiğimiz Yaya ve Müselle ordusu idi.

Kuruluş döneminden başlamak üzere Osmanlı ordusu "Kara" ve "Deniz" olmak üzere iki kısımdan ibaretti.

---

8. Âşıkpaşazâde, s. 40.

9. Hoca Saadeddin, I; Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 508; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış,* İstanbul 1977, s. 21.

C) OSMANLI KARA ORDUSU

Ordu-u Hümâyun denilen Osmanlı Kara Ordusu, genel olarak iki bölüme ayrılmakta idi. Bunlardan biri "Kapıkulu Askerleri" diğeri de "Eyâlet Askerleri" adını taşıyordu. Bu askerî birliklerin her biri, gördükleri hizmetlere göre kendi içinde daha küçük kısımlara ayrılıp ona göre isimler alıyor. Bu isimler, ocak kelimesi ile bir terkip oluşturduklarından ayrıca bunlara "ocak" deniyordu. Ocağ'ın en büyük subayına da "Ocak Ağası" adı veriliyordu.[10]

a) KAPIKULU ASKERLERİ

Kapıkulu denilen bu askerî birlik, Selçuklular ve diğer bazı devletlerde olduğu gibi "Hassa Ordu"yu meydana getirmekteydi. Bu sınıfa dahil olan askerler, devletten "Ulûfe" adıyla maaş alırlardı. Burada "kapı" kelimesinin kullanılması ve devletten maaş alan askerlere de "Kapıkulu" askeri denmesinin sebebi, Kapı kelimesinden bizzat devletin anlaşılmasıydı. Zira eskiden beri doğu ülkelerinde işler, hükümdar saraylarının kapısında görülürdü. Bu tabir, Kapı müdafaasında bulunan askerler için de kullanılmakla beraber sadece onlara hasr edilmeyen bir kelimedir. Askerler için de bu kelime kullanılıyordu. İşte bu sebepten dolayı devletten maaş alan askerlere "Kapıkulu askerleri" deniyordu.

Kapıkulu askerleri başlangıçta devlet merkezinde bulunuyorlardı. Fakat ülke genişleyip muhafazası için hudud boylarında kaleler inşa edilince oralarda da ikamet etmek mecburiyetinde kaldılar.

Osmanlı Devleti, Rumeli taraflarında fetihler yapıp genişlemeye başlayınca devamlı bir orduya ve daha fazla askere ihtiyaç hasıl olmuştu. Bu da savaşlarda esir alınan ve askerî şartlara uygun hıristiyan çocuklarının kısa bir müddet Türk terbiyesi ile yetiştirilerek yeni bir askerî sınıfın meydana getirilmesiyle karşılanmıştı. İşte bu teşkilât, Kapıkulu ocağının çekirdeğini teşkil etmişti. Kapıkulu askerleri iki gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar:

1. Kapıkulu Piyadesi

10. Mahmut Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İstanbul 1325, I, 1.

2. Kapıkulu Süvarisi.

1. KAPIKULU PİYADESİ

Osmanlı Devleti'nin, merkez askerî teşkilât, içinde yer alan Kapıkulu askerleri, Osmanlı askerî teşkilâtının önemli bir bölümünü meydana getiriyorlardı. Kapıkulu piyadesi de kendi arasında ayrı gruplara ayrılmıştı.

I. Acemi Ocağı

Osmanlı askerî tarihinde, önemli yeri bulunan ve Kapıkulu piyadesinin mühim bir bölümünü teşkil eden yeniçerilere menşe' olan "Acemi ocağı", Sultan Birinci Murad zamanında Kadıasker Çandarlı Kara Halil ile Karaman'lı Kara Rüstem'in tavsiyeleri sonucu ortaya çıkmıştı. Hoca Saadeddin Efendi'nin bildirdiğine göre bu uygulama, Sultan Birinci Murad'ın devr-i saltanatında 763 (1361-62) tarihindeki Zağra'nın fethi ile başlamıştır. Devlet adına ve "Pencik" kanununa göre alınan esirler"[11], Yeniçeri ocağına asker yetiştirmek için Gelibolu'da kurulmuş bulunan Acemi ocağına gönderiliyor ve yevmiye bir akça ücretle Gelibolu ile Çardak arasında işleyen at gemilerinde hizmet görüyorlardı. Bir müddet sonra bunlar, Yeniçeri ocağına alınıyorlardı. Fakat bu esirler, fırsat buldukça kaçıp memleketlerine gittikleri için bu sistem değiştirildi. Savaşlarda esir edilen küçük yaştaki Hıristiyan çocukları, evvela Anadolu'daki Türk köylülerinin yanına verilerek (Türk'e vermek)[12] az bir ücretle hizmet ettirilmeye başlandı.

Gerçi bu ocağın, Rumeli fatihi Süleyman Paşa zamanında, bizzat kendisi tarafından savaşta esir alınan Hıristiyan çocukları ile başladığı be-

---

11. Hoca Saadeddin, I, 75; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhis,* vr. 79b.

12. "Halen südde-i saadetim Yeniçeri ağası olan Halil Ağa'ya hüküm ki, Hassa bahçelerime tevzi olunmak için Türk üzerinde olan Acemi oğlanlarından 365 nefer oğlan temini emr edüp buyurdum ki, vardukta emr-i celilu'l-kadrim üzre Türk üzerinde olan eski ve tuvana, hizmete kadir oğlanlardan hassa bahçelere tevzi içün 365 nefer oğlan yazup defter eyleyüp olıgeldiği üzre Bostancıbaşına irsâl eyleyesün. 21 Zilkade 994 (4 Kasım 1586) BOA, *Mühimme Defteri,* nr. 61, s. 129.

lirtilmekte ise de ocağın gerçek manada müesseseleşmesi, yukarıda belirtilen şekilde olmuştur.

Sözlük manasiyle beşte bir demek olan "pencik" harplerde ele geçirilen esirlerden, askerlikte kullanılmak üzere beşte birinin alınması demektir.[13]

İslâm hukukunun ganimetlerle ilgili vaz' etmiş olduğu prensiplerinden[14] doğmuş olan "pencik", Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında uygulanmıyordu. Harpler sonunda ele geçen diğer ganimetler gibi esirler de gazilere taksim ediliyordu. Gaziler, hisselerine düşen esirleri, İslâm hukuku gereğince istedikleri şekilde istihdam edebiliyor, istihdam yeri olmayan da onları satabiliyordu.[15]

Osmanlılarda Acemi oğlanı iki şekilde alınırdı. Bunlardan biri savaşlarda elde edilen erkek esirlerin beşte birinden (pencik), diğeri de Osmanlı vatandaşı olan Hıristiyan çocuklardandı. Savaşlarda elde edilen esirlerin asker olarak alınmasıyle ilgili "Pencik Kanunu" tertib edilmişti. Buna göre alınan esir oğlanlara "Pencik Oğlanı" adı verilmişti. Elde edilen bu esirler, "Pencikçi" denilen memur tarafından tesbit edilir, bunlardan on ila on yedi yaşları arasında olan erkek esirlerden vücutça kusursuz ve sağlam olanlar devletçe üçyüz akça karşılığı satın alınırdı. Böylece Acemi ocağına ilk efrad, Pencik kanunu ile toplanmıştır. Bu sistemin gelişmesinde büyük ölçüde rolü bulunan Kara Rüstem de Gelibolu'da Pencik vergisini (Resm-i Pencik) toplamakla görevlendirilmişti.

Pencik oğlanlarının, Anadolu'daki Türk çiftçilerinin yanına verilmesi, aradaki deniz sebebiyle kaçmalarına engel olmak içindi. Bununla beraber, zaman zaman bazı esir çocukların Avrupa'ya kaçtığı görülüyordu. Esirlerin, Türk çiftçilerinin yanına verilmesi ile ilgili kanun hakkında kaynaklarda farklı tarih ve zamanlar verilmektedir. Bu cümleden olarak Sırpsındığı savaşı, Edirne'nin fethi ve Bilecik tarafına yapılan ilk akınlarda olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.[16]

Cüz'i bir ücretle Türk çiftçisinin yanına verilen Acemi oğlanlarına

13. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, II, 766.

14. Kur'an, el-Enfâl, 41.

15. Pencik vergisi hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 131-134.

16. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 8-9.

çok az bir ücretin verilmesi, onların "ben padişah kuluyum" deyip çiftlik sahibine kafa tutmaması içindi.

Acemi oğlanlar, ziraat işlerinde çalıştırıldıkları gibi kısa zamanda Türkçe ile birlikte İslâm-Türk örf ve âdetlerini de öğreniyorlardı. Böylece yeni hayata intibak ettikten sonra bir akça gündelikle "Acemi Ocağı"na kayıt ettiriliyorlardı. Burada bir müddet hizmet gördükten sonra yevmiye iki akça karşılığı "Yeniçeri Ocağı"na gönderiliyorlardı. Yıldırım Bâyezid döneminin sonlarına kadar belirtilen şekilde devam eden bu usûl, Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra fetihlerin durması ve iç karışıklıkların baş göstermesi yüzünden büyük ölçüde tatbik edilemez olmuştu. Kapıkulu ocaklarındaki kadro eksikliğini gidermek için başka bir çareye baş vurmak gerekiyordu. Bu sebeple Rumeli'ndeki Hıristiyan tebeadan muayyen bir kanunla ve "Devşirme" ismiyle münasib sayıda Hıristiyan çocuğu alınmasına karar verildi.

Daha önce de temas edildiği gibi Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı fetihleri durmuş, bazı yerler Bizans ve Sırplara terk edilmişlerdi. Gerek Çelebi Mehmed zamanında, gerekse oğlu Sultan İkinci Murad'ın ilk devirlerinde Rumeli'de fütuhat yapılamadığı için esirlerden istifade edilememişti. Bunun üzerine Osmanlılardan önceki Türk ve İslâm devletlerinde uygulanmamış olan yeni bir usûl ile devletin, Hıristiyan tebeası olan ve yaşları uygun çocuklarından sadece bir tanesinin Osmanıl ordusuna alınması kararlaştırıldı. Böylece Hıristiyan vatandaşların çocuklarından asker devşirmek için bir "Devşirme Kanunu" yürürlüğe konuldu. Bu yeni kanunla, baştan başa gayr-ı müslim olan Rumeli halkı, tedrici surette müslümanlaştırılacaktı. Müslümanlaştırılan bu insanlarla da Osmanlı ordusu kuvvetlenecekti. Böylece devlet, bu sayede Müslüman nüfusunu koruma gibi bir hedefe de ulaşmış oluyordu. Gerek Müslüman nüfusu çoğaltma, gerekse harplerde kendisinden istifade etme bakımından iki yönden faydalı olan bu Devşirme kanunu , Pencik kanunu ile asker almanın yerine geçmişti. Zaten Pencik kanunu da eski önemini kaybetmeye başlamıştı.

Devşirme kanunu gereği ihtiyaca göre üç-beş senede ve bazan daha da uzun bir sürede Hıristiyanlardan sekiz ila on sekiz ve bazan yirmi yaş arasındaki sıhhatli ve kuvvetli çocuklardan Acemi Oğlanı alınmaya başladı. Bununla beraber 14-18 yaş arasındakiler tercih ediliyordu. Önceleri Rumeli'de Arnavutluk, Yunanistan, Adalar ve Bulgaristan'dan, daha sonra ise Sırbistan, Bosna-Hersek ve Macaristan'dan çocuk toplandı. Bu durum, XV.

asır sonları ve XVI. asır başlarından itibaren Anadolu'ya da teşmil edilmiş, XVII. asırda ise bütün Osmanlı ülkesini içine alacak şekilde düzenlenmişti.

Devşirme işinden birinci derecede Yeniçeri ağası sorumlu idi. Devşirilenlerin bütün işleri adı geçen ağa tarafından kontrol edildiği gibi Acemi ocağına alınacak çocukların miktarı da onun tezkeresi ile olurdu. Devşirmeye gidecek ocak ağalarını da o seçerdi. Devşirme yapılacak bölgelere gönderilen memurlara sancak beyleri, kadılar ve tımarlı sipahiler yardımcı olurlardı. Bu sayede devşirme gerçekleştirilirdi.

Devşirme memuru, vazifesinde tamamen serbestti. Kendisi itimad edilir kişilerden seçilirdi. Elinde bulunan ferman çerçevesinde kazalara göre tesbit edilmiş miktarda çocuk devşirirdi. Her kırk hanede bir oğlan devşirmek kanundu. Devşirme yapılacak bölgede, bütün görevliler ile o mıntıkanın papazları ve çocukların babaları hazır bulunurdu. Herhangi bir yolsuzluğa meydan vermemek için vaftiz defterlerindeki kayıtlara bakılarak karar verilirdi. Devşirme olarak alınan çocuğun köyü, kazası, sancağı, baba ve anasının isimleri, doğum tarihi ile eşkâli bir deftere yazılırdı. Asil ailelerin çocuklarının devşirilmesine dikkat edilirdi. Bir aileden bir çocuk alınır. Tek çocuğu olanlardan devşirme alınmazdı. Ticaretle meşgul olduklarından dolayı Yahudilerden devşirme alınmazdı. İyi terbiye göremeyeceği gerekçesiyle anası veya babası ölmüş olan çocuklarla, şımarık olur düşüncesiyle köy kethüdasının oğlu devşirilmezdi. Ayrıca Türkçe bilenler, çoban çocukları, kel, çok uzun veya çok kısa boyluların alınmaması da kanundu.

Devşirilen çocuklar, "sürü" halinde yüzer, yüz ellişer ikiyüz veya daha fazla kişilik kafileler halinde "sürücü" denilen devşirme memurlarının ve muhafızların nezaretinde hükümet merkezine sevk edilirlerdi. Bu çocuklar muayene edildikten sonra kendilerine "Acemi oğlanı" ismi verilirdi.

Türk köylülerinin yanında en az üç, en fazla sekiz sene istenilen şekilde eğitilen Acemi oğlanları, Gelibolu ve İstanbul'daki Acemi Ocaklarına sevk edilirlerdi. Acemi oğlanlara sivri uçlu serpuş adı verilen bir başlık (külah) giydirilmesi kabul edilmişti. Başlangıçta ocağa, Acemi Ocağı Ağası denilen ve 25 akça ulûfe ile bir komutan tayin edilmişti. İstanbul'un fethinden sonra burada da bir ocak kuruldu. Bunun üzerine Gelibolu Ağası denilen bir baş ağanın emrine sekiz çorbacı, yani bölük komutanı verildi. 31 bölükten oluşan İstanbul Acemi kışlaları, Şehzadebaşı ile Vezneciler arasında bulunmakta idi. Gelibolu Acemi Ocağı'nın mevcudu, dört beş yüz kadarken, İstanbul'daki ocağın mevcudu Fâtih dönemi ortalarında üç bin kadardı.

Muhtelif hizmetlerde bulunan Acemilerin, Yeniçeri Ocağına kayıt ve kabullerine "Çıkma" veya "Kapıya Çıkma (bedergâh) denirdi.[17]

Devşirme usûlü, kendi dönem ve zamanına göre iyi bir sonuç vermişti. Bu sonuç hem Osmanlılar, hem de çocuğu devşirilen aileler için faydalı olmuştu. Osmanlılar açısından faydalı olmuştu, zira o dönemin bitip tükenmek bilmeyen harpleri, devamlı surette insanları yutan birer makine haline gelmişlerdi. İşte bu makinaların zararlarını en aza indirebilmek ve kendi Müslüman Türk nüfusunu koruyabilmek için devlet, gayri müslim vatandaşlarından istifadeyi düşünmüştü. Böylece hem İslâm Türk mefkûresinin daha geniş sahalarda yayılmasını sağlamak, hem de kendi asıl nüfusuna dokunmamak suretiyle azınlığa düşmeyecekti. Devşirme sistemi, çocuğu devşirilenler bakımından da faydalı bir şeydi, çünkü onlar da çocuklarının içinde bulundukları mali sıkıntıdan kurtulacağını biliyorlardı. Muhtemelen çocukları devlet kademelerinde vazife alır ve yüksek bir mevkiye gelebilirdi. Bunun da kendileri için faydalı olacağı bir gerçekti. Bu sebepledir ki kaynaklar, pek çok Hıristiyan ailenin, çocuğunu devşirmeye verebilmek için adeta birbirleri ile yarıştıklarını kayd ederler. Hatta sadece Hıristiyan çocuklarının devşirilmesi kanun iken feth edildikten sonra halkı Müslüman olan Bosna'dan da devşirilmek suretiyle acemi oğlanı alınırdı. Zira bunu bizzat kendileri arzuluyordu.

Bilindiği üzere her saha ve konuda olduğu gibi devşirme sisteminde de arzu edilmeyen bazı suistimallerin olduğu söylenebilir. Buna karşılık devlet, gönderdiği memurlarının kanunsuz hareketlerini önlemeye gayret ediyordu. 9. Cemaziyelahir 973 (10 Ocak 1566) tarihinde Semendire Beyi ile İvraca Kadısına yazılan bir hükümde Acemi oğlanı devşirmeye giden bir memurun hâne (ev) başına onar akça nal parası vesair kanunsuz paralar alıp 5-10 yaşındaki çocukları önce alıp sonra bin ve daha ziyade akçaya tekrar babalarına sattığı bildirilmekle Yayabaşılarından Ferhad gönderilip hakkıyla teftiş olunması ve memurun eşyası arasında bulunan para, kumaş vesair mühürlenip defterle merkeze gönderilmesi emr edilmiştir.[18] Böylece devlet,

17. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Kavanin-i Yeniçeriyan, Süleymaniye Esad Ef. Ktb., nr. 2068, vr. 4a-14a; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhis*, vr. 79b; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 13-25; Yusuf Halacoğlu "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XII, 339-341.

18. BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 5, s. 304.

bu ve benzeri haksızlıkların önüne geçmeyi, adaletsizliği ortadan kaldırmayı istiyordu.

II. Yeniçeri Ocağı

Avrupa'da kurulan devamlı ordudan bir asır önce vücuda getirilmiş olan Yeniçeri ordusu, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde dünyanın en mükümmel ordusu haline getirilmişti. Bu ordu, teşkilât ve disiplini ile bu sıfatı taşımaya hak kazanmıştı. Osmanlı Devleti'ni kuran ve kısa bir zamanda hududları Rusya, Lehistan, Macar ovaları ile Viyana, Venedik önlerine; İran, Arabistan ve Mısır çöllerine kadar götüren hükümdarların en büyük dayanaklarından biri bu ordu olmuştur.

Piyade birliği olan Yeniçeri ocağının, hangi tarihte ihdas edildiği kesin olarak tesbit edilememekle birlikte bunun, Murad Hüdavendigâr zamanında yani on dördüncü asrın son yarısı içinde bir ocak halinde kurulduğu söylenebilir. Bazı kaynaklarda bu kuruluşun 1365 yılı olduğu söyleniyorsa da büyük bir ihtimalle bunun 1362 yılında olduğudur. Türkçe asker demek olan "Çeri" ile "yeni" kelimelerinin bir araya gelmesiyle meydana gelen bu terim, Osmanlı Devleti'nin merkezinde ve hükümdara bağlı bulunan yaya askeri için özel bir isim haline gelmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli ile hiç bir ilgisi olmamakla birlikte (Âşıkpaşazâde, 204-206) zamanla bu tarikata izafe edilerek Yeniçerilere "Taife-i Bektaşiye", ocağa da Bektaşî ocağı denmiştir.

Bu ocağın kuruluş sebebi, mevcud askerin azlığına rağmen, fetihlerin çoğalıp sınırların genişlemesi ve eldeki askerin de bu sınırları koruyamaz duruma gelme endişesi idi. Halbuki hem Rumeli'yi elde tutabilmek hem de yeni fetihlerde bulunabilmek için devamlı ve hükümdarın emir komutası altında bir askerî birliğe ihtiyaç vardı. Benzer teşkilâtlar, yani esirlerden istifade etme sistemi, daha önceki Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinde de vardı. Bu mânada Osmanlıların, Selçuklular ile Memlukluları örnek aldıkları anlaşılmaktadır.[19]

Yeniçeriliğin ilk kuruluşunda, orduya bin kadar yeniçeri alınmıştı. Bunların her yüz kişisine komutan olarak daha önce Türklerden meydana getirilen yaya askeri usûlüne uygun olarak bir "Yayabaşı" tayin edilmiştir.

19. Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 100-102, 414-415.

Ocak, XV. yüzyıl ortalarına kadar yaya bölükleri veya daha sonra cemaat adı verilen bir sınıftan ibaret iken Fâtih Sultan Mehmed zamanından itibaren (1451 senesi), "Sekban" bölüğünün de iltihakıyla iki sınıf haline gelmiş. XVI. asır başlarında ise "Ağa" bölüğü denilen üçüncü bir kısım daha teşkil edilmiştir. Yaya bölükleri peyderpey artarak 101 bölüğe kadar çıkmıştır. Ağa bölükleri 61, Sekban bölükleri ise 34 rakamına kadar yükselmiştir.[20]

Yeniçeriler, başlarına börk ismi verilen beyaz keçeden bir başlık giyerlerdi. Bunun arkasında ise yatırtma denilen ve omuza kadar inen bir parça yer almaktaydı. Yeniçeriler börklerini eğri, subayları da düz giyerlerdi. Fâtih kanunnâmesinde belirtildiğine göre yeniçeri taifesine her yıl beşer zira' laciverd çuka ve otuz iki akça "yaka akçası" ile her birine başına sarması için altışar zir'a astar verilmesi hükmü konmuştu.[21]

Her yeniçeri bölüğüne "Orta" denirdi. Her ortanın da komutanı olan ve "Çorbacı" denilen bir subayı bulunurdu. Sekban ve Ağa bölüklerinde bu komutana "Bölükbaşı" denirdi. Yeniçeri ocağının en büyük komutanı "Yeniçeri Ağası" idi. Yeniçeri Ağası, ocağın kuruluşundan 1451 senesine kadar ocaktan tayin edilirken bu tarihten sonra Sekbanbaşılardan tayin edilmeye başlandı.[22] Bununla beraber bu kanun daha sonra değiştirilerek ocağın dışından olan kimseler de tayin edilmiştir. Yeniçeri Ağası, Yeniçeri Ocağı ile Acemi Ocağı işlerinden sorumlu idi. Bundan başka İstanbul'un asayişi ile de ilgilenir ve yanında bulunan bir heyetle kol dolaşıp güvenliği sağlardı.[23] Bu sebeple hükümdarlar, bunların güvenilir ve sadık kimselerden olmasına dikkat ederlerdi. Yeniçeri Ağalarının azil ve tayini 1593'e kadar doğrudan padişah tarafından gerçekleştirilirken, bu tarihten itibaren veziriazamlara intikal etmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın en büyük komutanı olan Yeniçeri Ağası'ndan başka Sekbanbaşı, Ocak Kethüdası veya Kul Kethüdası, Zağarcıbaşı, Turnacıbaşı, Muhzır Ağa ve Baş çavuş ta ocağın büyüklerindendi. Bunlardan başka bir de "Yeniçeri Efendisi" denilen ocak kâtibi vardı.[24]

---

20. Mahmut Şevket, I, 3.

21. Kanunnâme-i Âl-i Osman, s. 22; Âşıkpaşazâde, s. 205; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 511-512.

22. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 177.

23. "Ve bilcümle şehrin zapt ve rabt ve hifz ve hiraseti ve Ocağın tedbir-i umur-ı cumhur ve tevcihat ve siyaseti, kendüye mufavvaddır" Tevkîî Abdurrahman Paşa, *Kanunnâme*, s. 524.

24. Mahmud Şevket, I, 3.

Yeniçeriler, maaşlarını (ulûfe) üç ayda bir alırlardı. Bu konuda ocağın en büyük âmiri olan Yeniçeri Ağası ile herhangi bir nefer arasında fark yoktu.[25] Onun için Yeniçeri Ağası da bu ulûfe işine dahil edilirdi. Ulûfe, pâdişahın nezâretinde büyük bir merasimle her ortaya torbalar halinde tevzi edilirdi. Hicrî kamerî takvime göre dağıtılan ulûfenin Salı günü verilmesi kanundu.[26]

XVI. asra kadar devşirmeden toplananlardan başkası katılamazken 990 (1582) senesinde Sultan III. Murad (1574-1595)'ın, şehzadesi Mehmed için tertiplenen sünnet düğününe katılan bir sürü canbaz, hokkabaz ve oyuncunun mükafat olarak bu ocağa kayd olmaları, ocağın yavaş yavaş bozulmasına sebep olmuştu. Devletin kuruluşundan kısa bir müddet sonra teşkil edilen Yeniçeri Ocağı, belirtilen olaydan sonra hariçten insanların ocağa girmesiyle bozulmaya yüz tutmuştu. Çünkü, eğitimsiz ve başıboş kimselerin ocağa girmeleriyle bu askerî teşkilât, doğrudan siyasete katılan, devlet adamlarını tayin veya azlettiren, padişahları tahttan indiren veya tahta çıkaran bir kuvvet halini almıştı. Gerçekten de onların zorbalıklarını ve yaptıkları kötülüklere işaret eden (1826) tarihli bir hüküm İstanbul Kadısına gönderilmiştir. Bu hükümde şöyle denilmektedir: "Allah'a, Peygambere ve sizden olan ûlu'l-emre itaat ediniz" âyet-i kerimesi muktezasınca kaffe-i mü'min ve muvahhid olanlar, emr-i ulu'l-emre itaat ve inkıyad ile me'mur olup bir müddetten beri Yeniçeri nâmına olan eşkıya makulesi, hilâf-ı şer'-i şerif, daire-i itattan huruc ederek fürce bulması cihetiyle gerek memâlik-i mahrûsede ve gerek dârı's-saltanat-ı seniyede her bir şey çığırından çıkmış ve ol makule eşrar-ı nâsın garazları olan mel'aneti icra zımnında her bir şeye müdahele daiyesine düşmelerinden naşi, Ümmet-i Muhammed'in mal ve canlarından emniyetleri kalmayıp rahatlarına halel gelerek bayağı alış verişlerine varınca fesada varmış..."[27] Bu hükümde de açıkça görüldüğü ve yukarıda belirtildiği gibi Yeniçeri askeri her şeye müdahele eder olmuş. Buna karşılık gerçek vazifesi olan askerliği tamamiyle unutur olmuştu. Zira onlar, askerlik yerine esnaflıkla uğraşıyorlardı. XVII ve XVIII. asırlarda sık sık ayaklanmışlardı. Bunun üzerine ocak, "Vak'a-ı Hayriye" diye isimlendirilecek olan bir karar ve hareketle 15 Haziran 1826'da Sultan İkinci Mah-

25. Kanunnâmelerde Yeniçeri Ağasının yevmiyesi dörtyüz elli akça olarak tesbit edilmiş ise de sonradan beş yüz akçaya çıkartılmıştır. Kaynaklar hakkında bk. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 179.

26. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 511.

27. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1922, I, 335.

mud tarafından lağv edilerek ortadan kaldırıldı.

III. Cebeci Ocağı

Kapıkulu askerinin piyade ocaklarından biri de "Cebeci Ocağı"dır. Kelime olarak "cebe" zırh demektir. Osmanlılar, bir nevi ıstılah olarak bu kelimenin mana ve kapsamını genişletmiş görünmektedirler. Bunun içindir ki "cebeci" dendiği zaman belli hizmetleri olan bir askerî sınıf akla gelmektedir. Buna göre devletin yaya muharib askeri olan yeniçerilerin ok, yay, kalkan, kılıç, tüfek, balta, kazma, kürek, kurşun, barut, zırh, tolga, harbe vesaire gibi ihtiyaçları olan savaş alet ve eşyası yapan veya tedarik eden ocağa "Cebeci Ocağı" denirdi. Bu ocak, yeniçerilere lazım olan harp levazımatını deve ve katırlarla nakl ederek, cephede bulunan yeniçerilere dağıtırdı. Savaş sonunda da bunları tekrar toplardı. Bu arada tamire muhtaç olanları da tamir ederek silah depolarında muhafaza ederdi.

Sefer esnasında ordu komutanları refakatına münasib bir miktar cebeci verilirdi. Bunların, kuvvetli, becerikli ve silahtan anlayanlardan olması gerekirdi. Bu maksatla Cebecibaşıya bu yolda emirler verilirdi. Barış zamanında bunlar, kendilerine tahsis edilen Ayasofya taraflarında ve Tophane civarında bulunan kışlalarında ikamet ederlerdi.[28]

Bu ocağın kuruluş tarihi kesin olarak tesbit edilemekle birlikte, Yeniçeri ocağı ile birlikte veya ondan çok kısa bir müddet sonra olduğu tahmin edilmektedir.[29] Bu ocağa girecek olanlar, "Pencik" ve "Devşirme Kanunu" devam ettiği müddetçe Acemi oğlanları arasından seçilirdi. Sonraları Yeniçeriler gibi bunların da evlenmelerine müsaade edildiğinden yetişen çocukları da cebeci olurdu. Ocağa alınacak kimseler, önceleri "şakird" ismiyle alınır, daha sonra fiilen cebeci olurlardı.

Ocak mevcudu, aralarındaki münasebet dolayısıyla Yeniçeri askerinin azalıp çoğalmasına bağlı olarak artar veya eksilirdi. XVI. asır ortalarında yeniçeriler 12 bin nefer iken bunların sayıları 500 kadardı. XVII. asırda (1675) te cebecilerin sayıları 4180 civarındadır.[30] XVIII. yüzyılda cebecile-

28. M. Nuri Paşa, I, 171.

29. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Cebeci", *İA*, III, 34.

30. Hezarfen Hüseyin Ef. *Telhis*, vr. 37b.

rin sayısı 2500-5000 arasında değişmekteydi.[31] Yeniçeri Ocağı'nın lağv edilmesi ile ortadan kalkan Cebeci Ocağı, Asakir-i Mansûre ile yeniden tesis edilmişti.

Diğer Kapıkulu ocakları gibi "orta" denilen ve 38 bölüğe ayrılmış bulunan cebecilerin en büyük komutanı "Cebecibaşı" idi. Ortalar, kendi aralarında silah yapan, silahları tamir eden, barutları ıslâh eyleyen, harp levazımatını tedarik edip hazırlayan ve humbara yapanlar gibi ayrı ayrı kısımlara ayrılıyorlardı.

IV. Topçu Ocağı

Top dökmek, top atmak ve top mermisi yapmak gayesiyle teşkil edilen bu ocak da, Kapıkulu ocaklarının yaya kısmındandı. Efradı, Acemi Ocağı'ndan sağlanırdı. Osmanlı ordusunda ilk top, Sultan I. Murad zamanında 1389 yılında Kosova Meydan Muharebesinde kullanılmıştır. Yıldırım Beyâzid tarafından da gerek İstanbul muhasaralarında gerekse Niğbolu kuşatmasında topun bir silah olarak kullanıldığı, Âşıkpaşazâde tarafından anlatılmaktadır.[32] Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin daha başlangıç yıllarında top, ordunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bununla beraber topun silahlı kuvvetlerin ağır ve önemli bir silahı olarak ordu ve donanmaya yerleşmesini sağlayan, Fâtih Sultan Mehmet olmuştur. Kale yıkan büyük toplar ile havan topunun mucidinin de Fâtih Sultan Mehmed olduğu belirtilmektedir. Bu silahın, askeriyedeki önemi o kadar büyümüş ve devlet ona o kadar ehemmiyet vermiştir ki, patlatılamayan bir topun patlamasını temin eden kimseleri bile her türlü vergi ve rüsûmdan muaf saymıştır.[33]

Topçu ocağının top döken kısmı ile top kullanan bölükleri ayrı ayrı idiler. Toplar, her zaman devlet merkezinde veya fabrikalarında döktürülmezlerdi. Bazen kale muhasaralarında kalelerin önünde de top imal edildiği

31. Uzunçarşılı, "Cebeci", *İA*, III, 34.

32. Âşıkpaşazâde, s. 66.

33. Budin'de ateş almayan bir balyemez topunu, gömleğini yırtıp koymak suretiyle patlamasını sağlayan bir yahudi kadını, Kanunî'nin emri ile bütün vergilerden muaf sayılmıştır. Downey Fairfax, *Kanunî Sultan Süleyman*, trc. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975, s. 155.

görülmektedir. Nitekim Sultan II. Murad zamanındaki Mora ve Arnavutluk seferlerinde, daha sonra da İstanbul kuşatmasında develerle getirilen malzeme ile buralarda toplar döktürülmüştü.[34]

Osmanlılar, gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak ve devamlı bir şekilde hazırlıklı bulunmak gayesiyle İstanbul'un dışında da top fabrikaları kurmuşlardı. Bu fabrikalar, hudud veya hududa yakın yerlerde idi. Bu yerler: Belgrad, Semendire sancağının Baç (Beç) madeni, Budin, İşkodra, Pravişte, Tımaşvar ile Asya'da İran sınırına yakın Kerkük'ün Gülanber kalesi idi. Bu topların mermilerini yapan fabrikalar da Bilecik, Van, Kiğı, Kamengrad, Novaberda ve Baç'da idi. Bu mermiler (yuvarlak=gülle) için de ayrı ayrı yerlerde deppolar yaptırılmıştı. Her yıl ne kadar mermi ve gülle döküleceği, Divan tarafından planlanıp Topçubaşına bildirilirdi. Dökümhanelere de buna göre emir giderdi. Bir gülle dökümhanesinin yıllık ortalama kapasitesi 20-24 bin aded arasında değişiyordu. Bu mermilerin en küçükleri 320 gram ağırlığında idi. Bunlar, "Şahî" denilen topların gülleleri idi. Şahîler, katır sırtında taşınabilen ve yalnız iki topçu eri tarafından kullanılabilen küçük, pratik, ateşi seri ve müessir toplardı. "İnce Donanma"yı meydana getiren nehir gemilerinde de bunlar kullanılırdı. Kale muhasaralarında surları yıkmak için kullanılan toplar daha büyüktü. Bu topların gülleleri 70 kg. ağırlığında idi. Top mermisi döken madenlerde dökücü ustaları ve yeterince işçi vardı Dökücüler, İstanbul'daki Tophaneden gönderilirlerdi.

Osmanlılar, sadece madenî değil, taş gülle de kullanmışlardı. Bu gülleleri demir olanlardan ayırmak için "Taş gülle" tabirini kullanıyorlardı.[35]

Topçu ocağının en büyük zâbitine (subayına) "Sertopî" veya "Topçubaşı" denirdi. Bundan başka Dökümcübaşı, Ocak kethüdası ve çavuşu gibi yüksek rütbeli subayları ile "Çorbacı" veya "Bölükbaşı", Dökücü halifeleri" gibi subayları ile Ocak katibi vardı.

Tophanede sivil memurlar da istihdam ediliyordu. Bunlar, Tophane Nâzırı ile Tophane Emini idi. Tophane Emini, tophaneye alınan ve sarf edilen eşyanın defterini tutar ve her sene hesabını verirdi. Tophane levazımı, bunun eli ile tedarik edildiğinden vazifesi çok önemli idi. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Topçubaşı, Dökümcübaşı, Tophane nazırı, top dökümcüleri kethüdası, Tophane emini ve Topçu çavuşu Tophane ocağının yüksek

34. Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 514.

35. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları,* Ankara 1984, II, 45-51.

rütbeli subaylarındandı.[36]

Topçular, sayıca "Cebeciler"e yakın idiler. XVI. asırda ocağın mevcudu 1204 nefer iken, XVII. asırda bu sayı 2026'ya kadar yükselmiştir. Onyedinci asrın sonlarında muharebelerin devamı yüzünden sayıları 5084'e kadar çıkmıştır.[37]

Oldukça ıslah edilmesine rağmen Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi (hal') esnasında Kabakçı Mustafa'ya iltihak eden Topçu ocağı, isyana iştirak etmişti. Halbuki Sultan Selim, bu ocağın, zamanın şartlarına göre ıslâh edilmesine ehemmiyet vermiş, derece ve itibarlarını artırmıştı. Vak'a-i hayriye esnasında topçular, devlete sadık kalarak Humbaracı ve Lağımcı ocakları ile birlikte "Sancağ-ı Şerif" altına gelmişlerdi. Yeniçeri ocağının ilgasından sonra Topçu ocağı yeni şekle göre tertip edilmişti.

Topçu ocağı ile çok yakından ilgisi bulunan bir ocak daha vardır ki, bu da "Top Arabacıları Ocağı"dır. Osmanlıların ilk dönemlerinde kullanılan toplar, deve, katır ve beygirlerle naklolunan küçük ve hafif toplardı. XV. asırdan sonra topçuluğun büyük ölçüde gelişmesi üzerine ve büyük topların dökülmesinden sonra, yenilik yapan Osmanlılar, bunları araba ile savaşa götürmeye başladılar. Demek oluyor ki bu ocak, topların daha ziyade tekemmül ederek arabalarla taşınmasından sonra doğmuştur. Arabacıbaşı adında bir subayın komutasında bulunan bu ocak da çeşitli ortalara ayrılmıştı.[38]

V. Humbaracı Ocağı

Farsça asıllı bir kelime olan humbara, içine patlayıcı maddeler doldurulmak suretiyle demirden yapılmış bulunan mermi demektir. Humbaracı da bu mermiyi havan topu ile kullanan topçu (havan topçusu) demektir. Humbaranın el ile atılanı (el bombası) olduğu gibi havan topu ile atılanı da vardır. Ayrıca taş da atılabilirdi.[39]

---

36. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, 59.
37. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhis*, vr. 37b; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, 71.
38. Mahmud Şevket, I, 5.
39. M. Câvid Baysun "Kumbaracı", *İA*, VI, 982.

Daha çok kale kuşatmalarında ve görülmesi mümkün olmayan hedeflere karşı kullanılan havanlar sayesinde Müslüman Türkler, dikkate değer başarılar sağlamışlardı. Topçular gibi Kapıkulu ocağına mensub bulunan humbaracı ortalarının XV-XVI. asırlar arasında ihdas edildiği tahmin edilmektedir. Humbaracıbaşı adı verilen bir subayın komutasında bulunan bu ocak mensupları, başlangıçta biri topçulara, diğeri cebecilere bağlı olmak üzere iki kısımdan ibaretti. Bu ocağın esas kısmının Kapıkulu gibi maaşlı değil, tımarlı olduğu bilinmektedir. Nitekim 1126 yılı Safer ayının sonlarında Humbaracıbaşı tarafından Payıtahta gönderilen bir arizadan, Hotin Kalesi muhafazasında bulunan tımarlı humbaracı neferatının bulunduğu anlaşılmaktadır.[40] Buna göre humbaracıları topcu, cebeci, ve tımarlı olmak üzere üç kısma ayırabiliriz.[41]

Bulunması gereken birçok vesikada isimleri zikredilmeyen humbaracıların müstakil bir ocak haline gelmesi XVII. asırdan sonra olmalıdır. XVIII. yüzyıl başlarında büsbütün ihmale uğrayan humbaracılık mesleğinin, günün şartları ve Avrupa'daki gelişmesi de göz önüne alınarak yeniden tesisi düşünüldü. Bir müddet Avusturya'da kaldıktan sonra Osmanlı ülkesine iltica edip Müslüman olan Fransız asilzâdesi Copmte de Bonneval (Ahmet Paşa), Birinci Mahmud devrinde Mirimirân rütbesi ile humbaracıbaşılığına tayin edildi. Humbaracı ocağı, "fenn-i humbara ve sanayi-i ateşbazîde maharet-i tammesi" olan bu zat tarafından Avrupa'daki usûl ve sistemlere uygun bir şekilde teşkilatlandırılmaya tabi tutuldu. Ahmed Paşa'nın bu konudaki çabaları sonucunda Bosna'dan 301 nefer alınarak her 100 kişi bir "oda" teşkil etmek üzere bir ocak vücuda getiriliyor, her bölüğe bir yüzbaşı, iki ellibaşı, on onbaşı, tabib, cerrah ve yazıcılar tayin olunduktan ve ulûfeler tesbit edildikten sonra teşkilât, humbaracıbaşının emri ve sadrazamın nezareti altına alınıyordu. Sıkı bir talim ve eğitim ile yetişecek olan humbaracılardan tahsillerini bitirip olgun bir hale gelenler, Vidin, Niş, Hotin, Azak ve Bosna"nın serhad kalelerine "Humbaracıbaşı" olarak tayin edileceklerdi.[42]

Fabrika ve kışlaları Üsküdar'da bulunan humbaracıların, devlet askerî teşkilâtı bakımından önemli bir yeri bulundukları anlaşılmaktadır. Yeniçeriliğin ilgası esnasında meydana gelen olaylarda, devletin yanında yer almış

40. BOA, Mühimme Defteri, nr. 120, s. 126.

41. Cevdet Paşa, *Tarih*, I, 37; Mahmud Şevket, I, 5; Baysun "Kumbaracı", *İA*, VI, 982.

42. Baysun, "Kumbaracı", *İA*, VI, 982.

olan Humbaracı Ocağı, Asakir-i Mansûre ordusu içinde topçulara bağlanarak ayrı bir ocak olmaktan çıkmış oldu.[43]

VI. Lağımcı Ocağı

Kuşatma altındaki surlarının altından tünel (lağım) kazmak suretiyle yıkan veya düşmanın açtığı tünelleri kapatan bir ocaktır. Osmanlı ordusunda mühendislik bilgisine dayalı olan bu ocak, XVII. asrın ortalarından itibaren bozulmaya yüz tutmuştu. Biri, Cebecibaşının komutasında ve maaşlı, diğeri de Lağımcıbaşı denilen komutanın emri altında ve tımarlı olan iki kısma ayrılıyorlardı.

Yer altında yollar açarak fitil ve barutla kale bedenlerini yıkan veya lağım açarak berheva eden lağımcılık, Osmanlı ordusunda çok gelişmişti.[44] Gerçekten, günümüzün istihkâm sınıfı diye adlandırabileceğimiz bu ocak hakkında şu ifadeler kullanılmaktadır: "XVIII. asra kadar Türk istihkamcısı, gerek teknik ve gerekse tabya bakımından dünyanın mukayese edilemeyecek kadar en üstün istihkâm sınıfı idi. Bunu, o dönemin bütün Avrupalı yazarları ve tanınmış generalleri teyid etmektedirler. Modern Avrupa istihkamcılığının kurucusu da Türklerdir. Türk istihkâm tekniğini ilk defa Fransızlar öğrenmiş ve XIV. Louis devrinde tatbik etmişlerdir. Daha sonra bu teknik bilgi, Avrupa orduları tarafından aynen iktibas edilmiştir. (Lavisse-Rambaud, VI, 96) Avrupa istihkamcılığının babası sayılan mühendis general Vauban, ilk defa Türkler'den öğrendiği tabya tekniğini, 1673 senesinde Hollanda'nın Maestricht kalesi kuşatmasında kullanmış, başarılı olması üzerine aynı asrın sonlarında bu teknik, bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Vauban, Türk istihkam tabyasını Kandiye'de öğrenmişti."[45]

Vazifesi, sadece tünel açmakla bitmeyen bu ocak, hem ordunun hem de ağırlıklarının geçirilmesi için köprü yapmak ve gerekiyorsa mevcudları tamir etmek gibi vazifelerle de yükümlü idi. Kale muhasaralarında bunların bilgi, teknik ve faaliyetlerinden epey istifade edilmiştir. Bu sayede zaptı kabil olmayan pek çok kale, bu ocak mensuplarının açtıkları tüneller sayesin-

43. Baysun, "Kumbaracı", *İA*, VI, 985.

44. Mahmud Şevket, I, 6; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, 131.

45. Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, IX, 406.

de kolayca ele geçirilmişti. Nitekim Serdar-ı Ekrem Köprülüzâde Ahmed Paşa'nın 1078 (1667) senesindeki Kandiye kuşatma ve fethinden bahs edilirken lağımcıların burada ne denli hizmet ve yararlılıklar gösterdiğine temas edilir.[46] Bu tarihten sonra da Osmanlıların lağımcılığı yavaş yavaş gerilemeye başlamıştı. Bu sebeple olsa gerek ki, 1207 (1792) de "Nizam-ı Cedid" denilen yeni bir sistemle dönemine göre modern bir hale getirilmeye çalışıldı. Bu maksatla ocak, biri lağım bağlamak, diğeri köprü, tabya ve kale yapmak gibi mimarî bilgi gerektiren iki kısma ayrıldı.[47]

b) KAPIKULU SÜVARİSİ

Osmanlı kapıkulu ordusunu teşkil eden ikinci sınıf askerî güç, Kapıkulu süvarisidir. Osmanlıların muvaffakıyetli hamlelerinde bu sınıfın da büyük bir hissesi vardır. Osmanlı toprakları genişledikçe tımarlar çoğalıyor, tımarlar çoğaldıkça da tımarlı süvari (sipahi)nin sayısı da artıyordu. Fakat bunlar, kendi tımarlarında ikamet ettiklerinden, başarıları mahdud kılıyordu. Bu bakımdan daha kuruluş yıllarından itibaren devlet merkezinde, yeniçeriler gibi devamlı ve maaş alan bir süvari birliğinin bulundurulması ihtiyacı hissediliyordu. Bu sebeple Sultan I. Murad döneminde, Rumeli Beylerbeyi olan Timurtaş Paşa'nın yardım ve tavsiyesiyle ilk adım atılmış oluyordu. Önce "Sipah" ve "Silahdar" adı ile iki bölük olarak teşkil edilen Kapıkulu süvarisine daha sonra "Sağ Ulûfeci" ve "Sol Ulûfeci" (Ulûfecıyan-ı yemin ve yesâr) ile "Sağ ve Sol Garipler" (Gureba-ı yemin ve yesâr) ismi verilen dört bölük daha ilave edilerek Kapıkulu süvari ocağı altı bölüğe yükseltilmiş oldu.[48]

Kapıkulu süvari sınıfını meydana getiren efrad da devşirme çocukları ile harplerde esir alınan çocuklardan meydana geliyordu. Bunlar da yeniçeriler gibi hükümdarın şahsına mahsus olan atlı kuvvetler idi. Bunlardan vücutça uygun ve kabiliyetli olanlar, İstanbul, Edirne ve Gelibolu saraylarında terbiye olunduktan sonra yedi senede bir "Bölüğe çıkmak" tabir edilen bölüklere verme işlemi yapılırdı.[49] Derece ve maaş itibariyle yeniçerilerden

46. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih-i Râşid*, İstanbul 1282, I, 167-184.

47. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, 131.

48. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, I, 29; Uzunçarşılı, *Kapıkulu*, II, 137.

49. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*, I, 171-172.

daha yüksek olmalarına rağmen, idare üzerindeki nüfuzları ve harplerdeki önemleri itibarıyla onlar kadar ilerde değillerdi.

Kapıkulu süvari birliklerinden ilk ikisine "Baş", öbür ikisine "Orta", son ikisine de "Aşağı bölükler" adı verilmişti. Bunlardan sipah bölüğüne "Kırmızı bayrak", silahtar bölüğüne "Sarı bayrak", orta ve aşağı bölükler için de Alaca bayrak" tabiri kullanılırdı.[50]

Kapıkulu süvarileri, hükümdarla birlikte sefere gittikleri zaman onun sağ ve solunda yürürlerdi. Sipah sağda, silahtar da solda bulunurdu. Sipahın sağında sağ ulûfeciler, silahtarların solunda da sol ulûfeceler yürürlerdi. Bunların sağ ve solunda da sağ ve sol garipler yürüyorlardı.

Sipah ve silahtarlar, muharebe meydanında padişahın çadırını (Otağ-ı hümâyun), ulûfeciler gerek muharebe esnasında, gerekse konaklama yerlerinde saltanat sancaklarını, garipler ise ordu ağırlıkları ile hazineyi muhafaza ederlerdi.[51]

Adı geçen "Altı Bölük" efradı, hayvan besledikleri için devlet merkezinden fazla uzak olmayan ve mer'ası bol yerlerde ikamet ediyorlardı. Bu yüzden bunlardan bir kısmı Bursa ile Edirne, bir kısmı da İstanbul ve civarında ikamet etmek zorunda idiler. Kanunî Sultan Süleyman zamanından başlamak üzere, bunlardan 300 kişi, sefer zamanlarında devlet merkezinde bir çeşit yaverlik yapmak vazifesi ile görevlendirilmişlerdi. Mülazım adı verilen bu 300 kişi, barış zamanlarında mirî mukataaların idaresi ile cizye cibâyeti (toplanması) gibi işlerle görevlendirilmişlerdi.[52]

Kapıkulu süvarilerini meydana getiren her bölüğün âmiri olarak ayrı ayrı ağaları vardı. Bunlar, Sipah ağası, Silahtar ağası, Sağ ulûfeciler ağası gibi isimler alıyorlardı. Belge ve kanunnâmelerde bu isimler aynen kullanılıyordu. Nitekim 18 Muharrem 973 (15 Ağustos 1565) tarihli Semendire ve Belgrad'a kadar yol üzerinde bulunan kadılara gönderilen hükümde bu isimlerden aynı lafızlarla söz edilmesi[53] bunun örneklerinden biridir. Protokol bakımından bunların en ileride olanı Sipah ağası olduğu gibi, bunun ko-

50. Mahmud Şevket, I, 7.

51. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 515.

52. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*, I, 172.

53. BOA, *Mühimme Defteri*, Nr. 5, s. 40; Ayn Ali Efendi kendi döneminde (1609) bunların isim ve ulûfelerinin miktarını da verir. *Risâle-i Vazifehoran*, nşr. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979, s. 91.

mutasında bulunan bölük te en itibarlı bölük idi. Ağalardan başka her bölüğün bölükbaşıları, kethüdaları, kethüda yeri, katip ve kalfa isimlerini taşıyan bir komuta heyeti ile başçavuş ve çavuş adlarında küçük rütbeli zâbitleri vardı.[54]

Kapıkulu süvarilerinin kullandıkları silahlar, genellikle o dönemde her kavim ve millet tarafından kullanılan silahlardı. Bunların orijinalliği, silahların imal ve kullanılmasında idi. Türk silahlarının daha hafif, yani taşınma ve kullanılmasının kolay olması bir üstünlük sağlıyordu. Hafif silahlar grubuna giren bu silahlar, ok, yay, kalkan, harbe veya mızrak ile bele takılan balta, pala veya hançerle atların eğer kaşına asılmış olan gaddare denilen geniş yüzlü kısa bir kılıç ve bozdoğan ismi verilen yuvarlak başlı bir ağaç topuzdu. Kapıkulu süvarilerinin bellerindeki ok keselerinde (sadak) okları vardı. Muharebelerde, bu silahlardan duruma göre uygun olanını kullanırlardı. Bu süvarilerin üzerlerinde çelik zırhlı gömlekler vardı. Kalkanları ise elbise ve başlıklarının renginde boyanmıştı. Muharebelerde yanlarında yedek hayvanları da bulunurdu.[55]

Sultan III. Murad döneminden önce hariçten bir kimsenin giremediği bu ocağa, adı geçen hükümdar zamanında, dışardan iltihaklar başladı. Ocak teşkilâtı bozulduktan sonra "veledeş" denilen süvari oğulları da ocağa alınmaya başlamıştı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında sayıları yedi bin kişi civarında iken, hariçten ocağa girenler yüzünden bu sayı yirmi bini bulmuştu. Bilahere Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa'nın, ocakları, İbşir Paşa aleyhine kışkırtması sonucunda süvari mevcudu, ocaktan tard edilmiş olanları da tekrar almak suretiyle elli bine ulaşmıştı[56] XVII. asrın ortalarında, vezir olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş bir aile olan Köprülüler iktidara geçince, devletin inhitatını uzunca bir süre yavaşlatmaya ve hatta durdurmaya başladıkları gibi bazı ıslahat hareketlerinde de bulunmaya teşebbüs etmişlerdi. İşte bu dönemde, süvari bölüklerinde yapılan tenkısatla sayıları on beş bin civarına indirilebilmişti. Bunların, yaptıkları bazı isyanları da bastırılınca takibata uğradılar. Bunun üzerine önemleri kalmayan bir sınıf haline geldiler. Zaman zaman zorbalıklar yapan ve isyan eden bu askerî birliklerin, Dördüncü Murad ile Köprülü Mehmed Paşa'dan yedikleri iki büyük

54. Mahmud Şevket, I, s. 7.

55. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, 178; Aydın Taneri, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri*, Ankara 1981, s. 176.

56. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*, I, 172; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, 208.

darbe, bunları önemsiz bir hale getirmişti. Hezarfen Hüseyin Efendi, bunların, bu dönemdeki sayılarını şu rakamlarla bize aktarmaktadır. Ona göre Sipah bölüğü 7203, Silahtar bölüğü 6254, Ulûfeciyan-ı yemin 488, Ulûfeciyan-ı yesâr 488, Gureba-ı yemin 410, Gruba-ı yesâr 312 olmak üzere toplam 15155 kişiye kadar yükselmektedir.[57]

XVIII. asırdan itibaren sayı ve güçleri giderek zayıflayan Kapıkulu süvarisi de "Vak'a-ı Hayriye" diye adlandırılan ve yeniçeriliğin ortadan kalkmasıyla sonuçlanan olayda lağv edildiler. Yeniçerilerin bu sıralardaki serkeşlik ve isyanlarına katılmayan bu ocak mensuplarından, isteyenlerin yeni kurulan modern süvaride vazife almalarına müsaade edilmişti.

D. EYÂLET ASKERLERİ

Osmanlı kara ordusunun ikinci kısmını meydana getiren, devletin büyümesinde, gelişmesinde ve sınırlarını genişletmesinde önemli derecede rolü bulunan askerî kuvvet, eyalet askerleridir. Bunları : Yerli Kulu, Serhad Kulu, ve Tımarlı Sipahiler olmak üzere 3 grup halinde ele alabiliriz.

a- YERLİ KULU

Yerli Kulu piyadesi, eyalet paşaları ile sancak beylerinin komuta ve idaresinde bulunan, komutanları da bunlar tarafından tayin olunan muntazam ve disiplinli bir askerî sınıftır. Rikab-ı Hümayûndaki askere Kapıkulu dendiği gibi, devlet merkezinin dışında bulunan bu askere de Yerli Kulu denmekteydi. Hizmet gördükleri müddetçe maaş alabilen bu askerî sınıfın iaşesi, eyalet veya sancak beyi vasıtasiyle veyahutta devlet hazinesinden verilirdi. Bu sınıfa dahil askerleri de gördükleri hizmetlere göre: 1- Azepler, 2- Sekban ve tüfekçiler, 3- İcareliler, 4- Lağımcılar, 5- Müsellem'ler olmak üzere beş gruba ayırmak mümkündür.

1. Azepler

Yerlikulu askerinin ilk sınıfını meydana getiren azepler, harplerde büyük hizmetler görüyorlardı. Ordunun ön saflarında yer almalarından do-

57. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhis*, vr. 40b-41a; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, 208.

layı düşman taarruzuna en çok onlar maruz kalıyorlardı.

Kelime olarak "bekâr" demek olan azep tabiri[58], Osmanlı askerî teşkilâtında: bekâr, güçlü ve kuvvetli olan gençlerden meydana getirilmiş bir askerî sınıf için kullanılmaktaydı.

Klasik Osmanlı ordusunda azepler, Anadolu'daki Müslüman Türklerden kurulu hafif piyade askerî birliğidir. Bununla beraber yine aynı adı taşıyan ve 1450'den sonra Fâtih Sultan Mehmed tarafından teşkil olunan kale azepleri de vardır.

Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren XVI. asrın yarısına kadar meydana gelen harplerde hafif okçu kuvvetlerine ihtiyaç vardı. Bu bakımdan, harp esnasında ne kadar azebe ihtiyaç varsa tesbit edilirdi. Tesbit edilen miktar, sancaklara taksim edilirdi. Böylece ihtiyaca göre 20 veya 30 hâne (ev)den bir azep istenirdi. İstenilen azebin bekâr, güçlü ve kuvvetli olması lazımdı. Sancağa bağlı kazalardan seçilen her azebin ücret ve masrafı onu seçen yere ait olup bu, XV. asrın sonu ile XVI. asırda her azeb için 300 akça tutmakta idi. Her azebin, askerden kaçmaması için bir kefili vardı. Kaçtığı takdirde masraf bu kefilinden alınırdı. Azeplere verilecek para, azeb alınan yer ile halkının servetine göre tahsil edilirdi. Sefer hazırlığı esnasında azeplerin toplanmasına "Azep çağırtmak" denirdi. Bunların maaşları olmadığından harp zamanlarında bütün vergilerden muaf sayılırlardı.[59]

Ok, yay ve pala gibi hafif silahlarla donatılmış olan azepler, ordunun ön saflarında bulunduklarından ilk olarak onlar düşman hücumuna maruz kalırlardı. Bunların gerisinde toplar, onların arkasında da yeniçeriler yer alırdı. Savaş başladığı zaman azepler sağa sola açılmak suretiyle topçunun rahat ateş etmesine imkan sağlarlardı.

Bahsimize konu teşkil eden ve iki asırdan fazla büyük hizmetler ifa eden hafif piyade azepleri, XVI. asır ortalarında, Kanunî Sultan Süleyman saltanatının sonlarına doğru ilga edildiler. Kale azepleri ise 1826 senesine kadar hizmetlerine devam ettiler.

2. Sekban ve Tüfekçiler

Yerlikulu piyadelerinden olan sekbanlar, askere ihtiyaç hasıl olduğu

58. M. Fuad Köprülü, "Azab", *İA*, II, 81.

59. Köprülü, *agm.*, göst. yer.

zaman, gönüllü olarak toplanan köy halkından oldukları için, diğer birlikler gibi sağlam bir askerî eğitime sahip değillerdi. "Salyâne"den kurtulmak için zaman zaman Hıristiyanlar bile bu birliğe iştirak edebiliyorlardı. Bunlar, bulundukları bölgenin paşasından başkasını tanımazlardı. Hizmet gördükleri müddetçe ulûfe alırlardı. Sekbanlar, "Bayrak" ismi ile sınıflara ayrılırlardı. Sekban bölükbaşısı ve Bayraktar adında subayları vardı. Bunlar, silah olarak kılıç kullanırlardı.

Zamanla sekbanların önemleri azalınca bunların yerini "Tüfekçi" adı ile yeni bir piyade sınıfı aldı. Her elli-altmış tüfekçi bir bayrak kabul edilerek, "Gönüllü zabiti" adı verilen bir subayın komutası altında bulunurdu. Her sancak veya eyaletteki tüfekçi bayrakları, "Tüfekçi başı" adı verilen bir subayın komutasına verilirdi. Önemli eyaletlerden üçer veya beşer tüfekçi başı varsa, bunlardan biri baş seçilerek adına "Serçeşme" denirdi[60].

3. İcâreliler

Hudud boylarında bulunan şehir ve kalelerde istihdam edilen yerli topçulardan meydana getirilen bir sınıftır. Ücretle vazife gördüklerinden dolayı kendilerine bu isim verilmiştir. Komutanları, topçuluğu iyi bilen ve "Topçu ağası" adı verilen bir kimsedir. Topçu ağası, eyalet paşalarının komutasında bulunmak üzere payıtahttan gönderilirdi.[61]

4. Lağımcılar

Yerlikulu askerinin bir bölümünü teşkil eden bu sınıf, hududa yakın bulunan önemli bazı kalelerin aniden muhasara edilmesi düşünülerek kurulmuş bir sınıftır. Ayrıca düşman tarafından kazılacak hendek ve tünellere mukabil hendek ve tünel kazmak suretiyle harbi kazanmak gayesi güdülmüştü. Kapıkulu ocaklarından olan Lağımcılarla aynı vazifeyi görmelerine rağmen bunların durumları daha farklı idi. Zira bunlar, barış zamanlarında da bağlı bulundukları kalelerde bulunuyor ve genellikle Hıristiyan tebeadan

60. Mahmud Şevket, I, 9-10; Pakalın, *Tarih Deyimleri*, III, 146.

61. Mahmud Şevket, I, 10.

meydana getiriliyorlardı. Bunlar, devlet merkezinden gönderilen ve "Lağımcıbaşı" denilen bir subayın komutasına verilmişlerdi.[62]

5. Müsellemler

Osmanlı Devleti'nde, pek çok görevi yerine getiren müsellemler, harp zamanlarında ordunun geçeceği yolları temizlemek, köprüleri tamir etmek ve yol açmak gibi hizmetlerle de mükellef idiler: Buna karşılık barış zamanlarında bütün vergilerden muaf sayılıyorlardı. Zaten bu ismi bu yüzden almışlardı.* Rumeli'de genellikle Hıristiyan tebeadan olan müsellemlere karşılık, Anadolu'da Müslüman tebea istihdam olunurdu. Bunlara "Yörük" ismi verilirdi.[63]

b- SERHAD KULU

Osmanlı kara ordusunun, önemli bir bölümünü meydana getiren eyâlet askerlerinin bu ikinci sınıfı olan Serhad kulu da, hizmet ve durumlarına göre ayrı kategorilerde mutalaa edilmiştir. Bu sınıf: Akıncılar, Deliler, Gönüllüler ve Beşliler olmak üzere daha küçük birliklere ayrılmışlardır.

1. Akıncılar

Serhad kulu grubunun en önemli birliğini akıncılar teşkil ederdi. Müslüman Türklerden meydana getirilen hafif süvari kuvvetlerine verilen bu isim, 500 sene sonra Avrupa'da "komando" olarak ortaya çıkacaktır.

Serhad denilen hudud boylarında bulunan akıncılar, fevkalade disiplinli bir teşkilâta sahiptiler. Bunlar, atlarla düşman içlerine kadar sokulur, gerek bizzat gördükleri, gerekse düşmandan elde edilen esirler vâsıtasıyla

62. Mahmud Şevket, göst. yer.

* Bu sınıfı, Orhan Gazi dönemindeki Müsellemlerle karıştırmamak gerekir.

63. Mahmud Şevket, I, 10.

öğrendikleri bilgileri değerlendirerek önemli bir istihbarat ağı kurmuşlardı. Öncü kuvvetler oldukları için, ordunun keşif hizmetlerini görüyorlardı. Bundan başka onlar, düşman topraklarındaki araziyi tedkik ederek orduya yol açıyorlardı. Çok seri hareket ettikleri için, düşmanın pusu kurmasına imkan vermiyorlardı. Ayrıca ordunun geçeceği yerlerdeki mahsûlü korumak suretiyle ekonomik bir fayda da sağlıyorlardı. Akıncılar, esir almak suretiyle bölgede bulunan nehirlerin geçit yerlerini de öğreniyordu. Bunun içindir ki akıncılar, esas ordudan dört beş gün daha ileride bulunurlardı. Günümüzün motorize birlikleri gibi pek seri ve sür'atli hareket ettikleri için, düşmana karşı dehşet saçar ve onların maneviyatı üzerinde çok etkin psikolojik tesirde bulunurlardı.

İslâmî şuurdan kaynaklanan bir ruha sahip olan akıncıların, ordunun başarısı için yaptıkları akınlarda, pekçok esir aldıkları bir gerçektir. Akıncı anlayışına göre savaşmak (cihad yapmak) hem dinî hem de millî bir vazifedir.

Hafif süvari birlikleri olduklarından, düşman kale ve ordusu üzerine varmayan akıncılar, ordu için yolları açıyorlardı. Bu yolların birkaç yönden açılması gerekiyordu. Ordunun hedefi olan ülke, hem maddî hem de manevî bir şekilde yıpratılmalı idi. Düşmanın, maddî güç kaynakları yok edilmeli, ekonomisi ile ordusu hırpalanmalı idi. Halka korku salıp onların manevî güçlerini kırmak gerekiyordu. Elde edilmesi mümkün olan her türlü gizli bilgi elde edilmeliydi. Akıncıların açtıkları bu yol ve verdikleri hizmetten sonra, Padişah veya Serdar-ı Ekrem asıl ordu ile gelip harp ederlerdi.

Akıncılar içinde devşirme yoktur. Bu sınıfa, Arnavut ve Boşnak gibi, Osmanlılar vasıtasiyle Müslüman olanlar da alınmazdı. Akıncı olabilmek için Osmanlı Türkü olmak gerekiyordu. akıncı beylerinin çoğu, Osman Gazi'nin arkadaşları olan maruf komutanların çocuklarıdır. Akıncı beyleri, istediklerini ocağa alır, istemediklerini de almazlardı. Bu konuda Divan onları tamamıyla serbest bırakmıştı. Bu yüzden Divan, onların bu tasarruflarına karışmazdı. Akıncı ocağı beyleri, geniş bir yetkiye sahip ve doğrudan doğruya padişahtan emir alan kimselerdi.

Büyük bir kısmı, Avrupa ve Balkan halklarının dillerini çok iyi biliyordu. Bu sebeple sınırların ötesinde kendilerine bağlı birçok ajanları vardı. Bu ajanlar sayesinde akıncılar, Orta Avrupa ve ötesi hakkında günlük bilgileri elde edebiliyorlardı. Bu şekilde hareket etmek, onlar için bir zorunlu-

luktu. Aksi takdirde girişecekleri akın bir felaketle sonuçlanabilirdi.

Her biri ayrı bir komutana bağlı bulunan akıncı birlikleri, ayrı ayrı yerlerde ikamet ediyorlardı. On kişilik akıncı birliğinin komutanına onbaşı, yüz kişilik birlik komutanına yüzbaşı, bin kişilik birliğin komutanına da binbaşı deniyordu. Bütün bunların üstünde de "Akıncı beyi" denilen akıncı komutanı vardı ki, buna akıncı sancakbeyi denirdi.

Düşman ülkesine yapılan bir akının, akın adını alabilmesi için o taarruzun akıncı komutanlarının emrinde olması lazımdı. Akıncı komutanı kendisi sefere iştirak etmez, gönderdiği birlik te 100 veya daha fazla kişiden meydana geliyorsa buna "Haramîlik", 100 kişiden daha az ise buna da "Çete" denirdi. Hazar zamanında (harb olmadığı zaman) akıncılar, kendi iş ve talimleri ile meşgul olurlardı. Düşman ülkesine yapılan akınlar, gelişigüzel değil, bir plan ve program dahilinde olurdu.

Rumeli'de ayrı ayrı ocaklar halinde bulunan akıncılar, komutanlarının isimleri ile anılırlardı. Osmanlılar'ın ilk fetihleri zamanında Evrenos Bey akıncıları vardı. Daha sonra Mihaloğulları, Turhan ve Malkoç Bey akıncıları meydana çıktı. XVI. asır sonlarına kadar şöhretlerini muhafaza eden akıncılar, Osmanlı fetihlerinde önemli rol oynamışlardı.[64] Genelde Akıncılar, Rumeli sınır boylarında kullanılmakla birlikte zaman zaman Anadolunun doğusunda da istihdam edilmişlerdir.

Savaşlarda başarılı olan akıncılara dirlik tahsis edilince tımarlı akıncılar ortaya çıktı. Böylece akıncılar, tımarlı ve vergiden muaf olanlar diye iki gruba ayrılmış oldular. XVII. asır başlarından itibaren vergiden muaf olanlar, bazı kadılar tarafından vergi vermeye zorlanmış görünmektedirler. Merkezden gönderilen emirlerle kadıların bu neviden davranışlarından vaz geçmeleri istenmektedir. Nitekim 1014 (1605) senesine ait bir hükümde şöyle denilmektedir:

"Akıncı taifesinin sakin oldukları yerin kadılarına hüküm ki, kadimu'l-eyyamdan olan sefer-i hümayunuma eşer akıncı taifesi sefere eştikleri (sene) umûmen avarız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellem olmak babında emr-i şerifim vârid olmuş iken, haliya taife-i mezbureye kudat tarafından tekâlif çektirilmekle, sefere ihraç olunmak lazım geldikte taife-i mezbûre sair reaya gibi hem tekâlif çekeriz ve hem sefere teklif idersiz

64. Geniş bilgi için bk. M. Nuri Paşa, I, 175; Mahmud Şevket, I, 11; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 518; Öztuna, *Tarih*, IX, 42-424.

deyü sefere gitmekte taallul ettikleri ilam olundu. İmdi taife-i mezbûre memur oldukları sefere gelüp hizmet ettiklerinden sonra tekâlif ile rencide olunmamak ferman olunmuştur."[65]

Akıncıların silahları, bir zırhlı göğüslük ve yaka ile mızrak, kalkan ve atlarının eğerine takılı başı topuzlu bir bozdoğandı. Akıncıların tamamı zırh kullanmazdı. Bunların yiyecekleri ve kapları da kendileri gibi hafifti. Atlarının eğerine asılı birer küçük kuşhâne ile yemek işlerini görürlerdi. Çoğu zaman bu tencerede pirinç, kavurma veya koyun pastırmasını pişirirlerdi.

XVI. asır sonlarına kadar Batı'da önemli hizmetlerde bulunan akıncıların sayısı, zaman ve şartlara bağlı olarak azalıp çoğalıyordu. Nitekim 1530 Budin ve 1532 Alman seferinde sadece Mihaloğlu Mehmed Bey'in komutasında 50 binden fazla akıncı vardı.[66]

Eflak Beyi Mihal'in isyanındaki harekâtta (1595), Vezir-i A'zam Sinan Paşa'nın tedbirsiz hareketi sonucu adeta mahv olurcasına zayiat veren akıncılar, bundan sonra pek fazla iş yapamadılar. Gerçi XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde cüz'î bir kuvvetle bazı muharebelerde görünmüşlerse de eski kuvvet ve kudretlerine ulaşamadılar. Bundan sonra akıncıların vazifesi, Tatar ve Kırım Hanı kuvvetleri tarafından görülür olmuştu. Varlığını ismen de olsa uzun süre devam ettiren akıncılık, 1826 yılında resmen ortadan kaldırılmıştı.[67]

2. Deliler

Serhad kulu askerinin bir bölümünü de "Deliler" teşkil ediyordu. Bunların büyük bir kısmı Türk'tü. Öncü birliklerden olan ve deli denilen bu atlılar da akıncılar gibi gözünü budaktan sakınmıyorlardı. Gerçekten bu sınıfa mensub olanlar, öyle bir cesarete sahip idiler ki, aslı "delil" demek olan bu tabir, cesaretlerinden dolayı halk arasında "deli" olarak meşhur olmuştu. İri yarı ve cesaretli kimselerden meydana gelen bu hafif süvari birliği, ocaklarını Hz. Ömer'e kadar dayandırırlar. Fevkalade cesaret, atılganlık ve kor-

65. BOA, *Mühimme Defteri,* nr. 77, s. 184.

66. Uzunçarşılı, *Tarih,* II, 573.

67. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih,* III/2, 286; Abdülkadir Özcan, "Akıncı", *İA,* II, 249-250.

kunç kıyafetleri ile düşmana dehşet veren Deliler, hep galip gelirlerdi. Bu sınıf askerî birliğin parolası "yazılan gelir başa" şeklinde idi. Böyle bir anlayış ve şuura sahip oldukları için hiç bir tehlikeden çekinmezlerdi.

Sancak beyi veya beylerbeyi maiyetinde olan delilerde, akıncıların bütün silahları vardı. Bunların her elli-altmış kişisi "bayrak" adı ile bir birlik meydana getiriyordu. Bu birliklerin birkaç tanesi "Delibaşı" adında bir subayın komutasında idi. Birkaç delibaşının askerleri de "Alaybeyi" veya "Serçeşme" denilen daha yüksek rütbeli bir subayın komutasına havale edilmişlerdi.[68]

XVI. asırlardan önce pek görülmeyen bu askerî birlik[69], Türklerden başka Boşnak, Sırp ve Hırvat gibi Müslüman olmuş cengaverlerden meydana gelmişti. Bunlar, tamamiyle Rumeli halkından oldukları için orada bulunurlardı.

Başlarında, benekli sırtlan derisinden yapılmış ve üzerine kartal kanatları takılmış bir başlık bulunurdu. Şalvarları kurt veya ayı derisinden olup tüyleri dışarda idi. Bu kıyafetleri ile deliler, düşmana büyük bir korku verirlerdi.

Devlette, zaaf belirtilerinin görüldüğü XVIII. asırdan itibaren bu askerî birlik te önemini kayb etti. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile bunlar da lağv edildi.

Serhad kulu askerini teşkil eden "Gönüllü" ve "Beşliler" diye iki ayrı birlik daha vardır. Hafif süvari birlikleri olan bu birlikler, zamanlarına göre önemli hizmetler ifa etmişlerdi. Bunlar, hududlardaki şehir ve kasabaların muhafazasına memur edilmişlerdi. Bu birlikler, ulûfelerini bulundukları yerin maliyesinden alıyorlardı. Atlı ve tüfekli olan gönüllü sınıfı sağ ve sol gönüllüler diye ikiye ayrılıyorlardı. Beşliler de sağ ve sol beşliler diye ayrıldıkları gibi "Cemaat-ı beşluyan-ı evvel", "Beşluyan-ı sani", "Beşluyan-ı salis" ve "Beşluyan-ı rabi" gibi isimler alırlardı.[70]

---

68. Mahmud Şevket, I, 11.

69. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 573.

70. Bu konularda daha geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı-Mehmed Şeker, *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1981, s. 200.

c- TIMARLI SİPAHİLER

Osmanlı eyâlet kuvvetlerinin en kalabalık ve önemli sınıfını tımarlı sipahi denilen atlı birlikler meydana getiriyordu. Devletin büyüyüp gelişmesinde başlıca rolü oynayan topraklı ve tımarlı süvari teşkilâtı, daha önceki Müslüman Türk devletlerinde de vardı. Osmanlılar, bu sistemi daha da geliştirmişlerdi. Bu sayede Osmanlılar, bir taraftan toprağın işlenmesini sağlarken, öbür taraftan devletin atlı ihtiyacını gideriyorlardı. Bu mânâda kendilerine dirlik verilmiş olan toprak sahipleri, buna mukabil devletin muhafazasını üzerlerine almışlardı. Kuruluş döneminden itibaren devam edegelen bu sistem, uzun müddet devam etmişti. Böylece devletin asker ihtiyacı, kendilerine tımar vermek suretiyle halk tarafından karşılanıyordu.

Dirlik verilen tımar sahibi, elindeki imkânlardan istifade ile "Cebelû" veya "Cebelî" denilen bir askerî güç bulundurmak zorunda idi. Tımarlı sipahilerin besleyecekleri asker (cebelû) sayısı, tımarın gelirine göre değişiyordu. Sefer esnasında tımar sahibi olan sipahi, cebelûleri ile birlikte harbe iştirak etmek zorunda idi. Aksi takdirde geri verilmemek üzere tımarı elinden alınırdı. Meşru bir mazeretinden dolayı gelemeyen veya beylerbeyinin emri ile güvenlik mülahazasıyla yerinde kalıp sefere iştirak etmeyenler için böyle bir ceza uygulanmazdı. Atlı olan bu askerî sınıf, binicilikte ve kılıç kullanmada son derece maharet sahibi idi. Piyadelerin korunması bunların sayesinde mümkün oluyordu.

Cebelûler, genellikle Anadolu gençlerinden teşkil ediliyorlardı. Bununla beraber bazan sipahinin para ile satın aldığı veya savaşlarda esir etmiş olduğu kimselerden de olabilirdi. Cebelûnun bütün masrafı "sahib-i arz" da denen tımar sahibine aitti. Sipahi, kendi bölgesinde veya bağlı bulunduğu sancak dahilinde oturmak zorunda idi.

Tımarlı sipahiler her sancakta bir kısım bölüklere ayrılmışlardı. Her bölüğün "Subaşı" denilen çeribaşları ile bayraktar ve çavuşları vardı. Tımarlı sipahilerden her on bölük (bin kişi) bir alaybeyinin komutası altında bulunurdu. Alaybeyleri ise sipahileri ile birlikte bağlı bulundukları sancakbeylerinin, onlar da eyalet valisi olan beylerbeyinin komutası altında sefere giderlerdi. Tımarlı sipahilerin iyi atları, kılıç, kargı, kalkan ve okları ile başlarında miğfer, üstlerinde de zırh bulunurdu. Savaş esnasında ordunun sağ ve solundaki kanatları teşkil ederek hilal şeklini almak suretiyle yandan ge-

lecek saldırılara karşı merkezi muhafaza ediyorlardı. Savaşta ölen sipahinin çocukları devlet tarafından himaye edilir ve çocuklarından birine dört bin, ikincisine üç bin akçalık tımar bağlanırdı.[71]

Bilindiği gibi mirî arazi rejiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan dirlik sisteminde sipahî, toprağın gerçek sahibi değildir. Bu sebeple o, tasarruf hakkını elinde bulundurduğu araziyi herhangi bir şekilde satamayacağı gibi varislerine miras da bırakamazdı. O, devlet tarafından belli hizmetler karşılığında kendisine verilen araziyi kullanma (tasarruf) yetkisine sahiptir. Kanunnâmelerle belirlenen kaidelerin dışına çıkamaz. Bu bakımdan, vazifesini kötüye kullandığı veya tımarında çalışanlara (reâya) zulm ve teaddi ettiği kesin olarak belirlenen sipahinin toprağı elinden alınırdı. Kendisi ayrıca cezaya da çarptırılırdı. Bununla beraber sipahinin seferde ölmesi halinde tımarı çocuklarına kalırdı. Nitekim daha Osman Gazi zamanında, sipahi, çocukları ve tımarla ilgili bazı kanunların yürürlüğe girdiği bilinmektedir. Âşıkpaşazâde'nin ifadesine göre ölen dirlik sahibinin tımarı, oğluna verilecektir. Şayet ölen kimsenin oğlu küçük ve sefere gidemeyecek yaşta ise, o zaman onun yerine hizmetçileri sefere gideceklerdir.[72] Böyle bir uygulama, seferdeki sipahiye daha bir kuvvet kazandırıyordu. İnsan ruh dünyasının karmaşık isteklerinden biri de kendinden sonra evlatlarına bir şeyler bırakma arzusudur. Binaenaleyh, tam anlamıyla maliki olmasa bile öldükten sonra toprağının kendi çocuklarına intikal edeceğini bilen bir sipahi, sefer esnasında cephe gerisinden emin demekti. Bu da ona ayrı bir güç veriyordu. Çünkü ölse bile, devletin kendi çocuklarını koruyacağını biliyordu. Bu bilgi, ona bir dinamizm veriyordu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar Türk ordusunun en güçlü askeri olan tımarlı sipahi, bilhassa XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu sınıfın arasına da yabancıların girmesiyle yavaş yavaş bozulmaya yüz tutmuştu. Bunların, disiplinli ve muntazam olmaları, Kapıkulu ocakları ile bir denge sağlıyordu. Tımarların önemlerini kayb etmesi, tımarların muharib olmayan sınıflara verilmesi ve bazı tımar gelirlerinin mukataa-ı miriye adı ile hazineye aktarılması, bunların nüfuzlarının azalmasına sebep oldu. Keza, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren hizmet bölüklerinin kaldırılması üzerine tımarlı süvariler, adeta yaya, müsellem ve yörükler gibi top, cephane ve diğer harp levazımatını, nakl etmek, kalelere zahire götürmek,

71. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 569-570.

72. Âşıkpaşazâde, s. 20.

tamir işlerinde hizmet görmek ve benzer daha nice geri hizmetleri ile vazifelendirildiler. Bu uygulama, teşkilat için ikinci bir darbe oldu.

XVII. asır başlarına kadar Anadolu ve Rumeli'deki tımarlı sipahîlerle, bunların kanunen beraberlerinde harbe götürmeye mecbur oldukları "Cebelû" sayısı 90 binden fazla iken[73] bu miktar, sonraları üçte bire inmişti. Tımarlı sipahi askerinin azalması sonucunda valiler, kapılarında besledikleri derme çatma levend, sarıca, sekban gibi kuvvetlerle bunların yerlerini doldurmaya çalıştılar.

E) OSMANLI DONANMASI

Osmanlı denizciliğinin temelinde, Anadolu Selçuklu Devleti, Aydınoğulları ve Karesi Beyliği gibi komşu devlet ve beyliklerin teknik ve tesirleri bulunmaktadır. Gerçekten, Osmanlı Beyliği gelişip denizlere ulaştığı ve kıyı sahibi olduğu zaman, komşu Türk beyliklerinin gemilerinden istifade etmişti. Nitekim Rumeli'ye de bu beyliklerin gemileri ile geçmişti. Bununla beraber Osmanlıların ilk zamanlarda küçük te olsa Karamürsel, Edincik ve İzmit'te tersane kurdukları bilinmektedir. Gelibolu'nun fethinden sonra burada bir tersane kurularak denizcilik yolunda ilk önemli adım atılmış oluyordu.[74] Bundan başka Saruhan, Aydın ve Menteşe beylikleri gibi denizde kıyısı olan beylikler, Osmanlı Devleti'nin idaresine girince, onların tersanelerinden de istifade edilmişti. Böylece daha ilk dönemlerden itibaren tarih sahnesinde önemli rol alıp hizmet yapacak olan muazzam bir devletin donanmasının temelleri atılmış oluyordu. Gibbons'un ifadesine göre, Osmanlılardan önce Ege sahillerine yerleşmiş bulunan Türklerden de Latinler gibi Akdeniz'de korsanlık yapanlar vardı. Bunlar, Venedik ve Cenevizlilerin ticareti ile Yunanistan ve adalarda kalmış olan Latin prenslerinin hakimiyetleri için tehlike teşkil etmeye başlamıştı. Bu korsanlar daha sonra Osmanlı donanmasının hizmetine alınmışlardı.[75] Osmanlı donanması, özellikle Yıl-

73. Ayn Ali Efendi, *Kavanin-i Âl-i Osman Der Hulasa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, nşr. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979.

74. Osmanlılardaki ilk muntazam tersane olarak bilinen Gelibolu Tersanesinin, Yıldırım Bayezid zamanında, Saruca Paşa'nın nezaretinde yaptırıldığı belirtilmektedir. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 394.

75. Gibbons, s. 66.

dırım Bâyezid zamanında büyük bir gelişme göstermişti. Bu arada Sakız ve Eğriboz adaları ile Yunanistan'ın doğusuna akınlarda bulunulmuştu. Bu yüzden Venedikliler, Ceneviz gemileri ile birleşerek Çanakkale Boğazından içeri girmişlerdi. Fakat Saruca Paşa komutasındaki on sekiz parçadan meydana gelmiş olan Osmanlı donanmasına yenilmişlerdi. Buna karşılık Rodos şövalyeleri ve yeni gemilerle takviye edilen Venedikliler, Osmanlı donanmasını mağlup ettikleri gibi onu yakmışlardı.[76]

Osmanlı donanmasının ikinci ciddi çatışması Çelebi Sultan Mehmed zamanında meydana gelmişti. Çalı Bey komutasındaki Osmanlı donanması, Ege'de Naksos dükalığına ait adaları vurduktan sonra 1415'te Venediklilerle savaştı. Bu savaşta Çalı Bey şehid olmuş, donanma da yok olurcasına zayiat verip mağlub olmuştu.[77] Bu mağlubiyetler, Osmanlı denizciliğinin gelişmesini yavaşlatmışsa da, devletin büyüyüp gelişmesinde, donanmaya olan ihtiyacı açıkça ortaya koymuştur. Bu anlayış, iyi bir donanmaya sahib olmak için gerekli çalışmaların hızlandırılmasına sebep olmuştur. Nitekim Sultan II. Murad döneminde donanma, Karadeniz'de Trabzon Rum İmparatorluğu'nu tehdid edecek bir güce ulaşmıştı. Aynı donanma, Fâtih Sultan Mehmed zamanında ve İstanbul'un fethi sırasında Baltaoğlu Süleyman Bey komutasında önemli roller oynamıştı. Bununla beraber henüz Venedik donanmasıyla boy ölçüşecek bir güce ulaşamamıştı. Bu sebeple İstanbul'un fethini müteakip, donanmanın daha da gelişmesi için çalışmalar yapıldığı ve hatta Fâtih'in Trabzon seferi sırasında Osmanlı ordusuna denizden büyük destek sağladığı görülmektedir.

Osmanlı harp gemileri, Gelibolu ile İstanbul tersanelerinden başka Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerindeki birçok iskele ve mevkide yapılırdı. Donanmaya olan ihtiyaç sebebiyle bu hariç tersanelerde yapılacak gemilerin sayı ve çeşitleri, hükümet tarafından o mahallin kadılarına bildirildiği gibi bunların inşa müddeti de tayin edilirdi. Bunların inşası için icab eden malzeme ile mühendis ve ustalar, ya mahallinden tayin olunur veya gönderilirdi. Onyedinci asrın ortalarına kadar her sene kırk tane kadırga yapılması kanundu. Daha sonraki tarihlerde bu kanun terk edilerek yavaş yavaş kalyon tipi gemilerin inşası ehemmiyet kazanmıştı.[78]

---

76. Gibbons, s. 212-213. Hammer, Saruca Paşa'nın komutasında 60 parça gemi olduğunu kaydeder. Hammer, I,261-262.

77. Hammer, II, 108-125.

78. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 445.

Osmanlıların, kuruluştan itibaren XVI. asır sonlarına kadar kullandıkları gemilerin esasını çekdiri sınıfından gemiler teşkil etmekteydi. Kürekle hareket eden gemiler, genellikle çekdiri sınıfındandı. Bununla beraber yelkenli gemiler de vardı. Buna göre Osmanlı donanmasında biri kürekli ve yelkenli, diğeri de sadece yelkenli olmak üzere iki çeşit gemi bulunuyordu. Çekdirilerin en küçük gemisine Karamürsel, en büyüğüne de Baştarde denirdi. Baştarde, kaptanın bindiği otuz altı oturaklı en büyük savaş gemisi idi ki, her oturağında beş ila yedi kürekçi bulunurdu. Gemi mevcudu kürekçi, savaşçı, topçu vs. ile birlikte sekiz yüz kadardı. Bunlardan başka gerek ince donanmada, gerekse büyük donanmada kullanılan gemilerden bazıları şunlardır: Uçurma, Varna beş çifteleri, Aktarma, Çete kayığı, Celiye, Kütük, Kancabaş, Şayka, Şahtur, Çekelve, Kırlangıç, Firkate, Mavna, Kadırga. Yelkenlerle hareket eden gemilere gelince bunlar da iki ve üç direkli olarak iki kısımdı. Şalope, Brik ve Uskuna iki direkli; Kalyon, Fırkateyn ve Korvet üç direkli idiler.[79]

79. Bu gemiler hakkında daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 455-471.

IV. OSMANLI MALİYESİ

Osmanlı Devleti, beylik döneminden itibaren sistemli bir malî teşkilâta sahip olmuştu. Kaynakların verdiği bilgiye göre Osmanlılardaki ilk maliye teşkilâtının Murad Hüdavendigâr (I. Murad) zamanında Çandarlı Kara Halil ile Karamanlı Kara Rüstem tarafından yapıldığı belirtilmektedir.[1] Bu bilgiler ışığında meseleye bakıldığı zaman Osmanlı maliyesinin daha ilk kuruluş dönemlerinde ortaya çıktığı ve devletin buna büyük bir itina gösterdiği anlaşılmaktadır. Gerçekten Fâtih zamanında tedvin edilmiş olan kanunnâmede "Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur" ifadesi ile tarihî bilgilere göre ilk Osmanlı hükümdarlarının, bir araya getirilip tedvin edilmemiş kanunnâme hükümleri ile âmil oldukları anlaşılmaktadır.[2] Fâtih kanunnâmesinde yer alan "Ve yılda bir kerre rikâb-ı Hümâyunuma defterdarlarım irad ve masrafım okuyalar hil'at-ı fahire giysinler."[3] ve "Ve hazineme dahil ve hariç olan akça, defterdarlarım emri ile dahil-hariç olsun"[4] ifadeleri, Osmanlıların maliye teşkilâtına ne denli önem verdiklerini, bu anlayışa daha ilk zamanlardan beri nasıl sahip çıktıkları görülmektedir. Aslında bu gerekli idi. Çünkü gelir ve gider hesapları olmayan, neyin nereden ve ne zaman geleceği bilinmeyen ve bu konuda matematikî bir bilgiye sahip olmayan bir devlet düşünülemez.

---

1. Âşıkpaşazâde, 54; Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 319.
2. Geniş bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem için Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi* (1980-1981) XXXIII, 13-15.
3. Kanunnâme, s. 22.
4. Kanunnâme, s. 28.

Görüldüğü gibi Osmanlı maliye teşkilâtının başında "Defterdâr" adı verilen bir görevli bulunmaktadır. Bu görevli, günümüzdeki Maliye Bakanlarının yerine getirmekle yükümlü oldukları görevleri yapıyordu. Önceleri teşkilatın başında bir defterdarla, onun maiyeti vardı. Bütün malî işlerden bu Baş defterdar sorumlu idi. Ancak zamanla Osmanlı ülkesinin genişlemesi üzerine defterdar sayısı ikiye çıkarıldı. Kanunnâmede de belirtildiği gibi defterdar padişah malının vekili idi.

Kuruluş döneminde gelirler, daha fazla bir yekûn tutuyordu. Buna karşılık masraflar pek o kadar fazla değildi. Zira bu dönemde Osmanlı askerinin büyük bir kısmı tımarlı sipahi idi. Ayrıca devlet erkânından çoğunun has ve tımarlarının geliri kendilerine yetiyordu. Devletin masrafı ise sadece Kapıkulu askerlerine verilen para (maaş) idi. Gelirlerin fazlası ise cami, medrese, köprü, han, hamam vs. gibi imar işlerinde kullanılıyordu.[5]

Osmanlı maliyesi, "Miri hazine" (veya dış hazine) ile Enderûn (veya iç hazine) hazinesi olmak üzere iki kısımdı. Dış hazinenin görev ve yetkisi, devletin genel gelirlerini toplamak ve gerekli masrafları yerli yerinde kullanmak şeklinde belirlenmişti. İç hazine ise padişaha aitti. Padişahlar, bu hazineyi istedikleri şekilde kullanıyorlardı. Şayet dış hazinenin parası yetişmez ise iç hazineden borçlanmak suretiyle ödünç para alınırdı. Dış hazine, vezirde bulunan hükümdar mührü ile açılıp kapanırdı. Bu hazine, defterdarın sorumluluğu ve vezirin denetimi altında idi.

Bundan bir müddet öncesine kadar ilk Osmanlı sikkesinin Orhan Bey'e ait olduğu biliniyordu. Fakat Osman Bey'e ait sikkenin bulunmasıyla eski bilgi, geçerliliğini kayb etti. Buna göre ilk Osmanlı parasının Osman Gazi döneminde tedavüle çıktığı anlaşılmaktadır. Gümüşten mamul Osmanlı parasına "akça" deniyordu. Her padişah, hükümdarlık alameti olarak kendi adına para bastırırdı. Osmanlı hükümdarları Fâtih Sultan Mehmed dönemine kadar gümüş ve bakır para bastırdılar. Kuruluş döneminde ve daha sonraki dönemlerde paranın ayarına ve saf gümüş olmasına özen gösteriliyordu.

A. VERGİLER

Osmanlı maliyesinin farklı gelir kaynakları vardı. Bunların başında

5. Mustafa Nuri Paşa, Netâyic, I, 22.

da halktan toplanan vergiler geliyordu. Tarihî bir vakıa olan vergi,amme hizmetlerinin muntazam bir şekilde devamlılığını temin için baş vurulan bir çaredir. Bu yüzden verginin, devletlerin ekonomik ve sosyal hayatlarında önemli bir yeri bulunmaktadır.

Siyasî bir çevre içinde ortaya çıkan İslâm, kendisinden önceki din ve toplumlarda mevcud olup tatbik edilen vergilerle karşılaştı.[6] Vergi, amme menfaat ve işlerinin tanzimi söz konusu olduğu zamanlarda, fertlere yüklenen bir mükellefiyet olduğuna göre İslâm, kendisinden müstağni kalamazdı. Bununla beraber İslâm vergi sistemi, birdenbire ve topyekûn vaz' edilip uygulama sahasına konmamıştır. O, İslâm'ın yayılışına ve ihtiyaçların ortaya çıkışına göre yirmi senelik teşrîî bir tekâmül sonunda müesseseleşmiştir.

Osmanlı devlet rejiminin, kendinden öncekilerden devr alıp tatbik ve inkişaf ettirdiği vergi sistemi, amme idaresi ve devletin iktisadî tarihi bakımından önemli bir yer tutar. Bunun için, iktisadî tarihin önemli bir bölümünü meydana getiren vergi sistemini iyi değerlendirmek gerekir.

Kuruluşundan itibaren Müslüman bir toplumu ifade eden Osmanlı Devleti, inkişâf ettirip kemâl mertebesine ulaştırdığı müesseseleri ile, tebeasından tahsil ettiği verginin temeli, İslâm hukukunun kaynaklarına dayanıyordu.[7]

Siyasî bir birlik olarak tarih sahnesinde görünmesinden itibaren birçok vergi kalemi tarh etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin bu uygulaması, yüzlerce vergi ismi gösteren cetvellerle tasvir edildiği kadar karmaşık ve anlaşılmaz değildir. Gerçekten mıntıka ve zamanlara göre farklı isimlerle toplanan bunca vergi kalemi, sağlam kaidelere dayanan bir sistemin esas hatlarını çizmek suretiyle, bize lüzumlu bilgiyi verecek şekilde basitleştirilebilir.

Bilindiği gibi Osmanlı devlet sisteminin önemli müesseselerinden biri olan mâliyenin, temel dayanağını teşkil eden vergi, genel mânâda iki ana bölüme ayrılır. Bunlardan biri tamamiyle şeriata dayanan ve esas itibarı ile Kitab (Kur'an) ile Sünnet'ten kaynaklanan "Şer'î Vergiler"dir ki buna "Tekâlif-i Şer'iyye" denmektedir. İkincisi de baş gösteren malî sıkıntılar yüzünden devlet tarafından bir zorunluluk sonucunda konan "Örfî Vergi-

6. Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara 1963, s. 53.

7. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 178.

ler"dir ki buna da "Tekâlif-i Örfiye" denir.[8]

Müslüman bir cemiyete istinad eden bünyesi ile şer'î hukuku hem nazarî hem de amelî bir şekilde ve her sahada uygulamaya koyan Osmanlı Devleti[9], diğer Müslüman devletlerin bu konudaki tatbikatlarını gözden ırak tutmuyordu. Bu bakımdan, Osmanlı tarih ve teşkilâtlarını başlı başına ve kendinden öncekilerden tamamen ayrı düşünemeyiz. Çünkü Osmanlılar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yaşayış tarzlarını, ahlâk, iktisat, âdet, örf ve diğer özelliklerini almaktan çekinmiyorlardı. Bunun içindir ki, bir şehir veya kasaba Karamanlılardan, Selçuklulardan, Germiyandan veya başka bir beylikten Osmanlılara geçmekle fazla bir değişikliğe uğramıyordu. Çünkü Osmanlı Devleti teşkilât ve müesseseleri ile Anadolu beylikleri teşkilât ve müesseseleri arasında pek büyük farklar bulunmuyordu.

Osmanlı vergi sisteminin özelliklerinden biri de tebeadan alınan verginin kendisini (tebea) ne malî, ne de hukukî yönden rencide etmemiş olmasıdır. Hatta bu, sadece devletin bizzat kendisinin aldığı vergilerde değil, onun adına tımar sahibinin aldığı vergilerde de geçerli idi. Öyle ki, dirlik sahibi, reâyadan cins ve miktarları kanunlarla tayin edilmiş olan bir kısım vergiden fazlasını tahsile selahiyetli değildi. Yetkisini aşıp onu kötüye kullanandan dirliği, bir daha geri verilmemek üzere alınırdı.[10]

Ana hatları ile Osmanlı vergi sisteminden bahs ettikten sonra artık vergi çeşitlerini görebiliriz. Daha önce de temas edildiği gibi Osmanlı vergisi iki ana bölümde inceleniyordu. Bunlardan biri Şer'î Vergiler, diğeri de Örfî vergilerdir.

a) ŞER'Î VERGİLER (TEKÂLİF-İ ŞER'İYYE)

Osmanlı Devleti'nde "Tekâlif-i Şer'iyye"nin temelini teşkil eden vergilerin tarh, cibâyet vs. gibi hükümleri, fıkıh kitaplarında tafsilâtlı bir şekil-

8. Geniş bilgi için bk. Süleyman Sûdî, *Defter-i Muktesid,* İstanbul 1306, I, 22; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi,* İstanbul 1977, s. 49.

9. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi" *İHFM,* (1945), XI/3-4, 209.

10. Barkan, "Tımar", *İA,* XII/1, 294.

de anlatıldıkları gibiydi. Bununla beraber farklı din, dil ve milliyetlere mensup kimseleri sınırları içinde barındırdığı için, tekâlif-i şer'iyye bölümüne dahil vergilerin isim ve çeşitleri de farklı olagelmişlerdir. Bu bakımdan Zekât, Öşür, Cizye ve Harac gibi temel vergilerden başka bunların kısımları olarak seksen kadar vergi kalemi bulunmaktaydı.[11]

1. ZEKÂT

Bilindiği gibi zekât, İslâm'ın üzerine bina kılındığı beş esas rükünden birini teşkil etmektedir. İslâm hukukuna göre zekât, bir ihsan veya basit bir sadaka değildir. O, devlet ve toplumun fert üzerindeki hakkıdır. Binaenaleyh devlet, zekât verip vermeme hususunda mükellefi serbest bırakmaz. Onu, âmilleri vâsıtasıyla toplamak ve yerine sarf etmek zorundadır. Nisaba mâlik bulunan ve belli şartları taşıyan her müslümanın vermekle mükellef olduğu zekât, Osmanlı Devleti'nde diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi uygulanyordu. Bu sebeple biz, konunun detaylarına girmek istemiyoruz.

2. HARAC

Osmanlılarda daha ziyade gayr-i müslim tebeayı ilgilendiren vergilerden biri, Harac adını taşımaktadır. İslâm vergi hukukunda olduğu gibi Osmanlılarda da Harac iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar Harac-ı Muvazzaf ve Harac-ı Mukasem adını taşımaktadırlar. Harac'ın bu iki kısmı da şer'î vergilerden olduğu için gerek ilk tarhı, gerekse ilk tahsili ile ilgili bir başlangıç tesbit etmek mümkün değildir.[12] Bununla beraber 11 Cemaziyelahir 860 (17 Mayıs 1456) tarihli bir fermanda belirtildiğine göre Fâtih Sultan Mehmed, babası II. Murad'ın Kostandin'de derbent bekleyen yirmi kadar kefereyi haractan muaf saydığı, kendisinin de buna aynen uyduğu girülmektedir.[13] Bu belge, harac uygulamasının kuruluş döneminde mevcud olduğunu göstermektedir.

11. Bu vergilerin isimleri için bk. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, I, 26-28; Kazıcı, *Vergi*, s. 59-121.

12. Süleyman Sûdî, *Defter*, II, 69.

13. Topkapı Saray Müzesi Arnşivi, nr. 10737/1.

Harac-ı Muvazzaf, arazi üzerine maktu bir şekilde konmuş bulunan akça olup zaman ve mıntıkalara göre farklı isimler alıyordu. Bunların bir kısmı adeta toprağın ücreti olarak alınmaktaydı. Bu gruba girenlerden bir kısmını şöyle isimlendirmek mümkün olacaktır: Resm-i Çift, Resm-i Zemin, Resm-i Âsiyâb, Resm-i Tapu, Bir kısmı da bir çeşit şahsî vergilere girmekteydi ki bunlar da: Resm-i Arûs, Resm-i Mücerred, İspenç ve Dühan gibi isimler alıyordu.[14] Biraz aşağıda görüleceği gibi Harac-ı Mukasem, Osmanlılar döneminde "öşür" kelimesi ile ifade ediliyordu. Bu bakımdan biz de öşür bahsinde ona temas edeceğiz.

3. ÖŞÜR

Bilindiği gibi İslâm vergi hukukuna göre, ziraî mahsullerden belli nisbetler şartlar dahilinde Müslüman tebeadan alınan vergiye Öşür denir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi, mülk olan "arazi-i öşriyye"den sadece öşür alınmaktaydı. Bu dönemde Osmanlılarda arazi biri "Öşriyye" diğeri de "Haraciyye" olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Fakat XIV. asrın son çeyreğinden itibaren bazı sebeplerden dolayı birtakım değişiklikler yapılarak, arazinin bir kısmı "Emiriyye" olarak kabul edildi. Bu durum, daha sonraları Hicaz mıntıkası hariç kalmak üzere "Osmanlılarda arazi sultaniyyedir"[15] şeklinde ifadesini bulacak olan bir vaziyete getirilmiş oldu. Binaenaleyh, Osmanlı Devleti'nde öşür denince biri kuruluş dönemindeki mülk arazi mahsulatından alınan vergi ve sonraları sadece Hicaz bölgesinde alınan öşür ile, diğeri de arazi-i emiriyyeye mahsus olmak üzere alınan ve "amme-i nâs tarafından galat-ı fâhiş" olarak kendisine öşür denen "harac-ı mukasem" anlaşılmaktadır. Zira Osmanlılarda haracın mukasem kısmına öşür adı verilmekteydi.[16]

Osmanlı Devleti'nde, Öşür kelimesi yerine başka tabirler de kullanılıyordu ki bunlar, son dönemlerde ortaya çıkmıştı. Dimus, İkta ve Sâlariye bu neviden kelimelerdi. Dimus, Suriye'ye ait defterlerde, İkta, Irak mıntıkasına

---

14. Bu isimler hakkında geniş bilgi için bkz. Kazıcı, *Vergi*, s. 59-78.

15. Hezarfen Hüseyin, *Telhis*, vr. 53a

16. Kavanin-i Kadime-i Osmaniye, vr. 47b. (Belediye ktb. M. Cevdet Tasnifi, K. 105); Nedkoff, Boris Christof, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten* (1944), VIII/32, 618.

ait defterlerde Sâlariye ise Anadolu ve Rumeli defterlerinde zikr edilmekteydi.[17] Osmanlı Devleti'nde öşür, şu aşağıdaki maddalerden de alınmaktaydı: Bağ, şıra, bahçe, bostan, fevakih, kovan, harir, pamuk, giyah, odun ve ağ (balık).[18]

4. CİZYE

İslâm hukukuna göre cizye, devletin, müslüman olmayan vatandaşını (tebeasını) yakından ilgilendiren bir vergidir. Bir mânâda buna, devletin müslüman tebeadan aldığı zekât karşılığıdır denebilir.[19] Zira müslüman olmayan tebeayı cizyeye bağlamakla, devlette bir denge sağlanmış bulunuyordu. İslâm nazarında müslümanlarla zımmîler (devletin müslüman olmayan tebeası = ehl-i zimmet) devletin vatandaşlarıdır. Aynı haklardan faydalanmakta ve aynı ölçülerde devletin imkanlarından yararlanmaktadırlar. Bu sebeple, Müslümanların ödediği zekâta karşılık, ehl-i zimmet te cizye vermekteydi.[20] Gerçekten İslâm Devleti, bu vergiyi koyarken yukarıda belirtilen dengeyi sağlamaktan başka bir şey düşünmüyordu. Nitekim ilk İslâm fetihleri ve bu fetihlerin sonucunda İslâm devletinin idaresine giren Gayr-i müslimlerin durumundan bahs edilirken "zımmîler bazan eski idarecilerinin topladıkları vergiden daha az bir vergi yükü ile mükellef tutuluyorlardı. Bu hal, İslâm'ın onları hakkıyle himaye ettiğini göstermesi bakımından İslâm devleti için bir şerefti"[21] denilmektedir.

Osmanlı vergi hukukunun "Tekâlif-i Şer'iyye" bölümüne dahil olan cizye, maliyenin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Müslüman bir devlet olması hasebiyle bu devlete, cizye uygulamasının ilk kuruluş yıllarından itibaren başladığı söylenebilir.

Devletin, idaresinde bulunan gayr-i müslimlerin haklarını korumak, onlara gelebilecek zararları ortadan kaldırmak ve askerlik hizmeti karşılı-

---

17. Süleyman Sûdî, *Defter*, II, 51.

18. Geniş bilgi için bk. Kazıcı, *Vergi*, s. 91-101.

19. İbrahim Fuad Ahmed Ali, *el-Mevâridu'l-Mâliye fi'l-İslâm*, Kahire 1970, s. 208.

20. Suphi es-Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, trc. İbrahim Sarmış, İstanbul 1981, s. 274.

21. Motgomery Watt, *İslâm'ın Avrupa'ya Tesiri*, trc. Hulusi Yavuz, İstanbul 1986, s. 16.

ğında aldığı bu vergi, önemsiz denebilecek kadar az bir şeydir. O kadar ki bunu, müslüman vatandaş ile müslüman olmayan vatandaş arasında mühim ve farklı bir muamele olarak görmek mümkün değildir.[22] Gerçekten devlet, tebeası olan zimmîlerin bütün haklarını koruduğu gibi onlara gelebilecek zararları da ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Hatta, onlara yapılan bir haksızlık veya onlara karşı işlenen bir suç, anında en ağır bir şekilde cezalandırılırdı. Nitekim 24 Cemaziyelevvel 975 (26 Kasım 1567) tarihli ve Alacahisar Beyi'ne gönderilen bir hükümde, dağda üç nefer zımmîyi katl eden dört sipahinin suçlarının sabit görülmesi üzerine idam edilmeleri gerektiği bildirilmektedir.[23] Bu belge, suç işleyenlerin din, ırk ve milliyetlerine bakılmaksızın, suçlarının gerektirdiği cezaların verildiğini göstermektedir. Günümüzde çok normal görünen bu olay, o asırların dünyasında bu kadar rahatlıkla uygulanamazdı.

Osmanlılarda, padişahların cizye ile ilgili bütün resmî tahrirleri şeriatın cizyeye ait kararlarına dayanıyordu. Nitekim daha Sultan I. Murad Han zamanında bu verginin İslâm hukukuna uygun olarak iki şekilde cibayet edildiği (toplandığı) görülmektedir. Bu şekillerden biri, Köstendil Tekfuru Konstantin ile anlaşılarak alınan "Maktu Cizey"[24], diğeri de Bosna ve Hersek ile sair tebeadan alınan "Ale'r-Ruûs Cizye"dir.[25]

Osmanlı Devleti'nde bu vergiyi vermekle yükümlü tutulan kimseler, sadece ergenlik (bulûğ) çağına gelmiş akıl ve vücutça sağlam olan erkeklerdir. Binaenaleyh sadaka ile geçinen rahipler, çalışamayacak derecede bir rahatsızlığı olup fakir düşenler, 14-75 yaşlarından küçük veya büyük olanlar ile kadınlar cizyeden muaf idiler.[26] Bundan da anlaşılacağı üzere Osmanlılarda cizye, tamamen İslâm hukukunun esaslarına göre uygulanıyordu.

Başlangıçta, devletin bütün bölgelerinde aynı miktarda cizye alınmıyordu. Zira bu dönemde, tedavülde bulunan paranın kıymet ve değeri de aynı değildi. Bu sebeple cizye miktarı, verilen fetvalara ve bölgelere göre azalıp çoğalabiliyordu. Bu konuda dikkatimizi çeken en önemli fetva Şeyhülislâm Ebû Suûd Efendi (1545-1574)'nin fetvasıdır. Bu fetvaya göre biz, o dönemin fakirlik ve zenginlik ölçüleri gibi toplumun sosyal yapısı

22. Akdağ "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar" *DTCF Dergisi*, XIII/1-2, 39.

23. BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 7, s. 176.

24. Hoca Saadeddin Efendi, I, 88.

25. Hoca Saadeddin Efendi, I, 100.

26. Kaynaklar için bk. Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991, s. 306.

hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Nitekim o, "amele kadir olan kâfir ki, ikiyüz dirhem-i şer'iyeye kadir olmaya, ol makule ednâdır, on iki dirhem-i şer'î alınır. İkiyüz dirhem-i şer'iyyeye kadir olup amele kadir olan evsat makulesidir, yirmi dirhem-i şer'î alınır. On bin dirhem-i şer'iyyeye malik olan 'a'la makulesidir, onların cizye-i şer'iyeleri kırk dirhem-i şer'idir" demektedir.[27]

Kısmen toplumun sosyo-ekonomik durumundan kaynaklansa bile büyük ölçüde devlet müsamahasının bir neticesi olarak cizye mükellefinin tabi bulunduğu sınıflamada en az cizye verenler (ednâ sınıfı), her zaman öbür sınıflardan daha fazla olmuşlardır. Örnek olması bakımından 1103 (1691) senesinin Brud (Brod) kazası ve tevabiinde cizye verenlerin sınıflarına göre sayısına baktığımız zaman karşımıza aşağıdaki tablo çıkmaktadır:

A'la: 27

Evsat: 147

Ednâ: 166.[28]

Daha önce de belirtildiği gibi, Müslüman devletlerde cizye mükellefi, bütün insanî hak ve vecibelerden rahatlıkla istifade edebilmekteydi. C.H. Becker'in İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Cizye" maddesinde belirttiği gibi cizye ödeyen mükellefler, İslâm devleti ile yalnız iman ve âyinlerine müsamaha değil, hatta himaye isteme hakkını da kendilerine bahş eden bir mukavele akd etmiş olurlar[29] ki, benzer örnekleri Osmanlı Devleti'nde çokça görmek mümkündür. Nitekim Edirne'de meydana gelen bir yangında, dükkânları yanan Yahudilere, devlet tarafından verilen atiyye ile yardımın taksim şeklini gösteren bir belgeye sahip bulunuyoruz.[30]

Osmanlı Devleti'nde hazine için tahsil edilen cizye, her senenin Muharrem ayında değişik müesseselerce toplanıyordu. Birliği ortadan kaldıran bu uygulama, bazen devlet hazinesini büyük sıkıntılara sokuyordu.[31] Bu durumu düzeltmek için 1101 (1689) senesinde Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl

27. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebu Suud Efedi Fetvaları Işığı Altında XVI. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, s. 97.

28. BOA, *Maliyeden Müdevver*, nr. 1400.

29. C.H. Becker "Cizye", *İA*, III, 200.

30. BOA, *İrade Dahiliye*, nr. 6872.

31. Süleyman Sûdî, *Defter*, I, 125.

Mustafa Paşa, devrin ilgilileri ile yaptığı istişareden sonra, cizyenin toplanmasını belli kaide ve sistemlere bağlayarak toplama işinin tek elden yapılmasını sağladı. Bundan sonra her üç sınıf zımmî için ayrı birer mühür kazdırdı. Bunlara "a'la", "evsat" ve "edna fakir" gibi kayıtlar koydurttu. Her sene için tarihleri değişen bu mühürlerin ve dolayısiyle cizye mükelleflerinin, birbirinden açık ve kesin çizgilerle ayrılabilmesi için bunların gerek şekillerinde ve gerekse yazı karakterlerinde farklı uygulamalara gidildi. Bu uygulama o kadar yaygınlaştı ki, aşağıda fotokopilerini göreceğiniz mühürler 1269 (1852) senesine aittir. Demek oluyor ki cizyenin kaldırılışına kadar bu uygulama devam etmiştir.

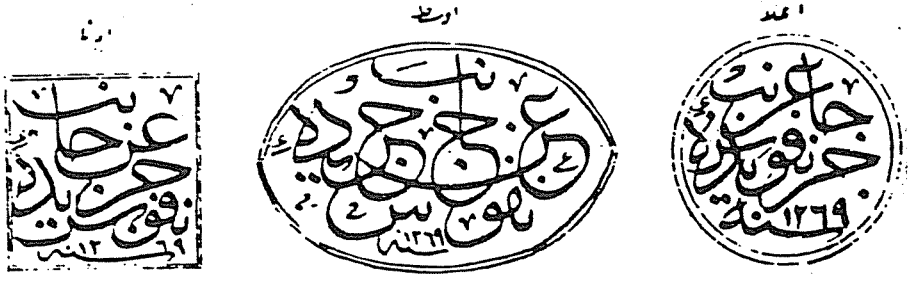

32

Bu uygulamada cizye mühürleri ile birlikte cizye kağıtlarının renkleri de değişiyordu. Kağıtların üzerinde de cizyenin hangi seneye ait olduğu, sınıfı, cizye muhasebesi, baş hazinedar ve cizye umum mülteziminin isimleri vardı.

Osmanlılarda cizye uygulaması, 1272 (1855) senesinde cizyenin, "Bedel-i askeriye"ye tebdili zamanına kadar devam etti.[33]

b) ÖRFÎ VERGİLER (TEKÂLİF-İ ÖRFİYYE)

Osmanlılarda şer'î vergilerin yanında, temeli ihtiyaçlardan doğan ve örfe dayanan bir verginin daha bulunduğuna temas edilmişti. Bu, örfî vergiler veya tekâlif-i örfiyye denilen ayrı bir kategoride mütalaa edilir. Osmanlı Devleti, kendisinden önceki diğer devletlerde olduğu gibi, örfî vergileri be-

32. BOA, *İrade, Dahiliye,* nr. 16223.

33. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic,* III, 100; Süleyman Sûdî, *Defter,* I, 126.

lirleyip koymak zorunda idi. Zira devrin özelliği diyebileceğimiz harpler, durmaksızın devam ediyor ve şer'î vergiler de bu durumun yüklediği masrafları karşılamaktan uzak bulunuyordu. Külliyetli miktarda askerin beslenmesi, donatılması ve harbe hazır bir duruma getirilebilmesi ile donanmanın hazır halde bulundurulması gibi mecburiyetler, deleti böyle bir vergiyi koyma zorunda bırakıyordu. İşte bunun için devlet, II. Bâyezid (1481-1512)'in son senelerine tesadüf eden günlerde "İmdadiye-i seferiye" adı ile bir örfî vergi koymak suretiyle bu sıkıntıyı ortadan kaldırıp gidermeye çalışıyordu.[34]

Görüldüğü gibi, devlet için şer'î vergilerden ayrı olarak örfî vergi tarh etmek, bir zaruret halini almıştı. Bu mecburiyet, devleti, vaz' ettiği (koyduğu) bu örfî vergileri devam ettirmek ve miktarının azalmaması için gerekli tedbirlere baş vurmak zorunda bırakıyordu.[35] Yine bu zaruretin bir sonucu olarak örfî vergilerin sayı ve kalemleri, belirten ihtiyaçlara göre çoğaltılıyordu. Böyle bir uygulamaya müsaade edildiğine daha önce de temas edilmişti. Zaten Osmanlı sultanlarının bu hususta şer'î hukuka göre hareket ettikleri, emir ve fermanları ile, eski uygulamaları bir araya toplayan kanunnâme mecmualarının başında bulunan "şer'-i şerife muvafakatı mukarrer olup hâlen muteber kavanîn ve mesâli-i şer'iyyedir"[36] ifadesinden de

34. Osmanlı Devleti'ndeki örfî vergilerin II. Bâyezid'den önce de var oldukları belirtilmektedir. Akdağ bu konuda aşağıdaki bilgiyi vermektedir: "Osmanlı vergilerini tedkik edenlerce iddia olunduğuna göre "Avarız" vergisi II. Bâyezid'den itibaren bahis mevzu olmuştur. Selçukî sultanlığı zamanında mevcud olup olmadığı hususunda bir şey söylenmemiştir. Halbuki açık surette metinlerden öğreniyoruz ki, mesela XIII. asır Türkiye'sinde avârız vergisi alınıyordu. Çünkü "muafnâmelerde avârız ve divan tekâlifinden açık olarak bahs olunmamaktadır. Osmanlılar devrine gelince, gerçekten de 1453'ten evveline ait avârız vergisi alındığı hususunda eski kaynaklarda dahi bir kayda rastlanmamıştır. Halbuki sonradan neşr olunan bazı mühim ve çok eski vesikalardan, avârız veya tekâlif-i divaniye denen verginin fiilen mevcud olduğunu öğrenmekteyiz. Mesela I. Murad'a ait 14 Mart 1366 (Gurre-i Receb 767) tarihli bir vakfiyede, vakıf yerlerin muaf tutulacağı vergiler arasında "Avârız-ı Divaniye" dahi sayılıyor. Ayrıca burada alınmayacak vergiler arasında "Sekbân ve Cerahor" geçiyor ki, bunlar gene "Avârız-ı Divaniye" karşılığı nakit yerine ücretli asker alınması demektir. Vesikanın bu kaydı, hayli mühim olup, Osmanlı Sultanlığı'nın kuruluş yıllarında dahi bu nevi verginin XVI. asırdaki şekli derecesinde mevcud olduğunu isbat ediyor." Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi,* I, 517.

35. İnalcık, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi" İstanbul 1959, s. 13.

36. Ebu Suud Efendi, "Osmanlı Kanunnameleri", *Millî Tetebbular Mecmuası* (1331), I/1, 49.

açıkça anlaşılmaktadır.

Normal olarak geçici olması gereken ve fakat bir biri ardı sıra gelen muharebe ve ekonomik sıkıntılar neticesinde devamlılık kazanan örfî vergileri de iki kısma ayırmak mümkündür:

1- Tekâlif-i âdiye

2- Tekâlif-i şakka[37]

1- Tekâlif-i Âdiye: Şer'î hukuka göre malî bir terim olarak "ca'l" adı da verilen bu vergi türü, aralıksız devam eden harp ve malî krizlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Böyle bir zaruretin, örfî vergilerin konmasına cevaz ve imkân sağladığı daha önce anlatılmıştı. Binaenaleyh, İslâm hukukunun müsaade ettiği bu nevi vergilerin Osmanlı Devleti'nde bulunmasında bir sakınca yok demektir. Bu yüzden "tekâlif-i örfiyye" diye zikr edilen vergilere şer'an ruhsatın verildiğini söyleyebiliriz.[38]

2- Tekâlif-i Şakka: Bu, harp, malî kriz ve tabii âfet gibi bir zarurete bağlı olmadan tekâlif kaideleri dışına çıkılarak konmuş bulunan vergilerdir. Belli bir kaide ve sistemi olmadığından bu tip vergilerde hak ve adâlete pek riayet edilmeyeceğinden, böyle vergilere şer'an müsaade edilmemiştir. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinin sadrazamı Lütfi Paşa (H. 942-947) bu konuya temasla şöyle der: "Cenk içinde askere hilaf-ı kanun vergi vermemek gerektir."[39]

Osmanlılarda, Tanzimat'a kadar devam eden örfî vergilerin bu ikinci kısmı olan "şakka"nın olmadığını, tebea üzerine böyle bir verginin tarh edilmediği, ancak bazı vergilerin buna benzemelerinden dolayı "şakka" zannedildikleri belirtilmektedir.[40] Bununla beraber, bilhassa XVII. asırdan itibaren bu tip vergilerin zaman zaman ortaya çıktığı bilinmektedir. Fakat padişahlar, bununla mücadele ediyor ve böyle bir yola baş vurulmaması için "adâletnâmeler" gönderiyorlardı.[41]

---

37. Sûdî, *Defter*, I, 24.

38. Geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Örfî Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfî Hukuk", *MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1986) IV, 288-290.

39. Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, İstanbul 1326, s. 20.

40. Vefik, *Tekalif Kavaidi*, I, 70.

41. M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. yüzyıllarda Saruhanda Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s. 37.

Örfî vergilerin tahsili, şer'î vergilerin tahsilinden farklı idi. Şer'î tekâlif, umumiyetle ziraî mahsul sahibi reâyâya, daha doğru bir ifade ile köylüye hasr edilmiş görünmektedir. Gerçi zekât ve cizye gibi şer'î vergiler, bu kaidenin dışında bulunmaktadır. Fakat ziraî mahsûl ile daha çok haşir neşir olan köylü, öşür ve harac gibi ziraî vergilerin mükellefi bulunmaktadır. Buna karşılık örfî vergiler, daha çok şehirliyi bilhassa ticaret erbabını ve pazarlarla alakalı kimseleri kapsamaktaydı. Şehirlerde tatbik olunan örfî tekâlif şekli, bilhassa ticaret ve sanayi faaliyetine dayanmakta olduğundan birçok vergi bu kısma dahil bulunuyordu. Keza büyük bir kısmının devlet adına sipahîler tarafından alındığını bildiğimiz şer'î vergilerin aksine bu, her sene vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından, mıntıka ileri gelenleri ve kadı marifetiyle memleketin nüfusu veya evi (hâne) üzerine tarh olunuyordu. "Rûz-ı Hızır" ve "Rûz-ı Kasım" hesabına göre senede iki taksitle alınmak üzere tevzi defterleri tanzim ediliyordu. Tanzim edilen bu defterler, şer'iye mahkemelerinin siciline kayd edilirdi. Bu defterlere bir memleket halkından, toplanması kararlaştırılmış ne kadar örfî vergi varsa tamamı yazılırdı. Yazılan bu miktar, eşit şekilde fertlere taksim edilerek alınırdı. Bu defterlerin tasdikli bir sureti, tahsil için kethüda, emin veya özel memurlara verilirdi. Vergi mükellefleri de bu defterlerin kapsadığı şekil ve miktarda vergilerini vererek, kendilerine düşen vatandaşlık görevlerini yerine getirmiş olurlardı.[42]

Zaman ve mıntıkalara göre isimleri ile birlikte çeşitleri de değişen örfî vergiler, hazinenin vaz geçemiyeceği bir malî yardım halini almıştı. Bu vergilerin başında "İmdadiye" diye isimlendirilen vergi gelmektedir. "İmdadiye-i seferiye" ve "İmdadiye-i hazariye" olmak üzere iki kısma ayrılan bu vergi, isminden de anlaşılacağı üzere sefer ve harplere bağlı olarak tarh ve cibâyet edilen bir vergi kalemidir. Muharebe masraflarını karşılamak üzere vatandaşlardan alınan bir vergidir. Bu vergi, Osmanlı Devleti'nin, durmak bilmeyen harplerle karşılaşması yüzünden hazinenin, malî külfeti kaldıramaması sebebiyle konulmuştu.[43]

Muharebeler esnasında, boşalan devlet hazinesinin (beytü'l-mal) ihtiyacı olan parayı tedarik etmek ve askerin donatılmasını sağlamak için konulan imdadiye vergisi, bazan hazineye gönderilir, bazan da doğrudan doğ-

42. Vefik, *Tekâlif*, I, 70.

43. Geniş bilgi için bk. Kazıcı, "Örfî Vergiler", *MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1986), IV, 292-293.

ruya orduya memur olan serdarlara verilirdi. Miktarı, durum ve ihtiyaca bağlı olarak fermanlarla artıp eksilen bu vergi kalemi, tevzi defterlerine yazılıp toplanırdı. Bu vergi, sadece esnaf, tüccar vs. gibi halk tabakalarından alınmıyordu. Duruma göre devlet adamları da bu vergiye iştirak ediyorlardı.[44]

Osmanlı Devleti'nde, örfî vergiler kısmına giren vergi kalemlerinden biri de "Avârız" adını taşıyan vergidir. Bu vergi, olağanüstü hallerde, tebeaya yüklenen bedenî, malî ve aynî bir vergidir. Avârız-ı divâniye adı ile de anılan bu vergi, devlet masraflarının memleket nüfusuna tevzi ve taksimi sonucu ortaya çıkmıştır. Çok eski bir vergi olmakla beraber, ne zaman ihdas olunduğu kesin olarak bilinememektedir.[45] Bununla beraber bu verginin Osmanlılardan önce Anadolu beyliklerindeki mevcudiyetinden bazı vesikalar sayesinde haberdar olmaktayız. Vergi muafiyetini ilgilendiren bu belgeleri neşr eden Uzunçarşılı, benzerinin Osmanlılarda da aynen uygulandığını bildirerek şöyle der: "Anadolu beyliklerindeki vergi ve rüsûmdan yani "avârız-ı divaniye" ve "rüsûm-ı örfiyye"den muafiyet muameleleri, birbirlerinin aynıdır. Bu hususa dair aşağıda vesikalar kısmında Karamanoğullarına ait kayıtlarla Osmanlı tahrir kayıtları karşılaştırılacak olursa görüşümüz kesinlik kazanır."[46]

Bu verginin 4-5 yılda bir defa alındığını belirten Lütfi Paşa, bunun Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde sadece bir defa alındığını kaydeder.[47]

Devlet, fevkalade bir vaziyetin icab ettirdiği masraflar ile muayyen vasıfları haiz yiyecek maddelerini, harp levazım ve masraflarını, belirli vergi kaynaklarından karşılayamayacağını anladığı zaman, özel bazı tedbirler ile memleketin bütün imkânlarını seferber etmeye karar verirdi. Bu karar gereğince vaziyetin icabına göre, kendisine lazım olan para, hizmet, eşya ve mahsûl miktarı tesbit edilerek muhtelif bölge ve mahallere tevzi edilirdi.[48]

Halk arasında "salgun" diye de adlandırılan bu vergi XIX. asırda tamamen paraya çevrildi. Tanzimat fermanı ile de ortadan kaldırıldı.[49]

---

44. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, I, 517.

45. Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", *İA*, II, 16.

46. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 149.

47. Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, s. 25.

48. Barkan "Avârız", *İA*, II, 14.

49. Vefik, *Tekâlif*, I, 99; Barkan "Avârız", *İA*, II, 17.

"Avârız" vergisi, değişik isimlerle zikr ediliyordu. Menzil malı, bedel-i nüzûl, zahire baha, han, resm-i sürsat, kürekçi bedeli, kömür ve kereste bedeli, beldaran, hâne, çayır kirası gibi isimler bunlardan birkaçıdır."[50]

Diğer bütün vergilerde olduğu gibi, bazı sınıf ve zümreler avârızdan muaf tutulmuşlardır. Askerî sınıfa mensub olanlarla ilmî ve dinî bazı mansıbların sahipleri, derbentçi, tuzcu, çeltikçi, ortakçı, katrancı ve doğancılar ile bazı vakıfların reâyası ve bazı hizmet erbabını burada zikredebiliriz.

Osmanlı örfî vergilerinden bir kalem de "Harçlar" adı altında zikredilmektedir. Bu vergi, daha ziyade resmî dairelere işi düşenlerden alınmaktaydı. Değişik isimlerle alınan bu harçlar, mahkemelerde hakim, kadı ve naiblerin verdikleri hüccetlerden, sicillere geçirilen hükümlerden, meşihat makamından yazılı olarak çıkan fetvalardan, ölen bir kimsenin mirasçıları arasında yapılan miras taksiminden, nikah vs. gibi muamelelerin karşılığı olarak alınmaktaydı.

50. Bunlar hakkında geniş bilgi için bk. Vefik, *Tekâlif*, I, 98; Kazıcı, "Örfî Vergiler", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, 295-301.

V. TAŞRA TEŞKİLÂTI

Osmanlı fetih geleneğinin en önemli özelliklerinden biri, fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadı'nın, idareyi temsilen bir beyin (subaşı)tayin edilmesidir. Orhan, I. Murad ve Yıldırım Bâyezid zamanlarında gerçekleştirilen fetih hareketleri ile devletin sınırları bir hayli genişlediği gibi, teşkilatlanma da o ölçüde hızlanmıştır.

Zamanla sınırları genişleyip büyüyen Osmanlı Devleti'nin merkezden idare edilmesi zorlaşıyordu. Bu güçlüğü gidermek ve halkının ihtiyaçlarına cevap verebilmek için, yabancıların hâlâ hayran oldukları ve adına "Osmanlı Düzeni" dedikleri devlet nizamı geliştirildi. İşte bu nizam sayesinde Osmanlılar, altı asırdan daha fazla bir süre idarede kalmayı başardılar.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy, kaza, sancak ve beylerbeyilik olmak üzere idarî ve askerî taksimata tabi tutulmuştu. Reâya denilen köy halkı da "dirlik", "vakıf" ve "mülk" reâyası olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Köylerin birleşmesiyle kazalar, kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden de eyaletler ortaya çıkmıştı. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde eyâlet, vilayet, liva, kaza ve nahiye gibi tabirlerin, birbirlerinin yerine kullanıldığı da olmuştur. Nitekim Eyâlet-i Rûm (Sivas-Amasya) yerine "Nahiye-i Rûm" tabiri kullanıldığı gibi eyalet tabiri de o zamanlar için pek açık ve belli bir mânâyı ifade etmiyordu. XV. asır ortalarında eyâlet kelimesi, beylerbeyilikten ziyade, küçük mıntıkaları gösteriyordu.[1] İdarî teşkilatta en fazla öneme sahip birim-

1. M. Tayyib Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952, s. 7-8.

ler, kaza ve sancaklardı. Kazalarda yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar bulunurdu. Bunlardan kadılar, askerî olmayan şer'î ve hukukî hususlardan sorumlu oldukları gibi kazanın iaşesinin temini, belediye, adliye, devlet tarafından merkezden istenilen şeylerin temin ve tedariki ile de sorumlu idiler.[2] Subaşılar, kazanın genel güvenliğini (asayişini) sağlamakla vazifeliydiler. Askerî meseleler de alaybeyinin yetkisinde idi. Beylerbeyine bağlı kazalarda ise inzibat ve askerî idare, tımar subaşısına aitti. Osmanlı taşra teşkilâtı, uzun ve çeşitli merhalelerden geçtikten sonra XVI. asırda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en gelişmiş şekline ulaşmıştı. Osmanlı eyâlet idaresi, kendinden önceki Türk ve Müslüman devletlerine ait idarelerden bir çok temel unsuru almış olmakla birlikte bu teşkilatı hayli geliştirmiştir. Taşra teşkilâtı bakımından yönetici olarak dikkatleri çeken iki görevli bulunmaktadır. Bunlar: Beylerbeyi ile Sancakbeyi isimlerini taşıyan kimselerdir.

A) BEYLERBEYİ

Osmanlı Devleti'nde mîrimîran, emirülümera ve XVIII. yüzyıldan itibaren de vali gibi kelimelerle ifade edilen beylerbeyi, çok büyük ve itibarı yüksek bir görevli idi. Osmanlıların ilk dönemlerinde sadece bir beylerbeyi bulunur ve bütün ordu işlerinden sorumlu olurdu. Hükümdardan sonra sözü en fazla geçerli olan o idi. Bu devlette ilk beylerbeyi olarak bilinen kimse Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa idi. Onun vefatından sonra bu vazife, Lala Şahin Paşa'ya verilmişti. Fakat Sultan I. Murad zamanında Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ordu komutanlığını da eline alması üzerine beylerbeyilerin önemleri bir dereceye kadar azalmış gibi görünse de nüfuzları yine de devam ediyordu. XIV. asır boyunca beylerbeyi, taşra kuvvetlerin komutanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin âmiri durumunda idi. Bu dönemde beylerbeyiler, belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu idiler.

Rumeli'de fetihlerin devam ettiği ve hükümdarın da Anadolu'da bulunduğu sıralarda Rumeli'deki beylerin amiri olan kişi, Rumeli Beylerbeyi

2. Kadıların vazifeleri hakkında geniş bilgi için bk. Kazıcı, *İslâm Müesseseleri*, s. 124-130; Halaçoğlu, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XII, 366.

haline gelmişti. Nitekim Orhan Bey'in ordu komutanı olan oğlu Süleyman Paşa'nın beylerbeyi olması bu şekilde olmuştu. Rumeli'de fetihlerin artması ile Anadolu ve Rumeli'nin tek komutan ile idaresi mahzurlu görülerek beylerbeyilik Rumeli ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrıldı. XV. yüzyılda bu iki beylerbeyiliğe Rum (Sivas-Amasya) ve Karaman beylerbeyilikleri de ilave edildi. Böylece beylerbeyilik sayısı dörde yükseldi. Yavuz devrinde Diyarbekir, Haleb ve Şam eyâletleri teşkil edildi. Kanunî'nin uzun süren saltanatı döneminde Dulkadir, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Cezayir-i Garb, Erzurum, Musul, Bağdad, Yemen, Budin, Basra, Van, Tımaşvar, Lahsa, Trablusgarb ve Habeş olmak üzere on dört yeni eyâletin teşkil edildiği, II. Selim devrinde Kefe, Kıbrıs, Tunus ve Trablusşam olmak üzere dört eyâletin daha kurulduğu, böylece III. Murad devrine gelindiğinde 25 eyâletin teşkil edilmiş olduğu görülmektedir. Daha sonraki tarihlerde beylerbeyilerin sayıları artmakla birlikte selâhiyetleri tahdid edildi[3] Nitekim bölgelerindeki sancakbeylerinin tayinlerinin doğrudan doğruya merkezden yapılması ve sancakbeylerinin hem yönetimde hem de seferlerde sultanın emri ile ayrı olarak görevlendirilebilmeleri, beylerbeyilerin otoritelerini sınırlandırıyordu.[4]

Beylerbeyiler, kendi bölgelerinde bütün "umur-ı siyasette" sultanın temsilcisi olmak, beylerbeyi divanında askerî hususlara dair meseleleri halletmek, güvenliği sağlamak, tımar tevcihi ve terakkilerini yürütmek gibi vazifelerle yükümlü idiler.[5] Beylerbeyiler, kendi bölgelerindeki sancakbeyleri ile tımarlı sipahileri maiyetine alarak emr edilen yerde orduya katılmak zorunda idiler. Beylerbeyi seferle görevlendirildiği zaman yerine vekil olarak "mütesellim" denilen birisini bırakırdı. XVI. yüzyıldaki yetkileri her ne kadar bütün sancakbeyleri, kadılar ve diğer görevlilerle halk nazarında "hakim ve vali" olarak tayin edilmişse de özellikle sancakbeyleri üzerinde sadece bir teftişten öteye gitmemiştir. Eyâlet içinde sadece kendi sancağı (merkez sancak)nın idaresinden sorumlu tutulmuştu.[6]

İki tuğ ve hasları bulunan beylerbeyiler, vilayet merkezinde oturur-

3. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 502-503; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi,* İstanbul 1978, s. 27; İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,* I, 225.

4. Kunt, *Sancaktan Eyalete,* s. 28.

5. "Ve Etrafta beğlerbeğiler tımar ve zeameti tevcih edüp arz etsünler, arzları makbul olsun. Fatih Kanmunnâmesi, s. 22; Ayrıca bk. Özcan "Fâtih'in Teşkilat Kanunnâmesi" *Tarih Dergisi* (1980-81), XXXIII, 41.

6. Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 503; Kunt, *Sancaktan Eyalete,* s. 27.

lardı. Anadolu beylerbeyiliğin merkezi Kütahya, Rumeli beylerbeyilerinki ise Manastır şehri idi. Bunların kalabalık bir maiyetleri bulunurdu. Merkezdeki adlî ve hukukî işler, kadı tarafından görülürdü. Bölgesi ile ilgili işler, kendi başkanlığında toplanan bir divanda görüşülürdü. Hazineye ait işler mal defterdarınca, zeamet işleri tımar kethüdası, tımar işleri ise tımar defterdarınca yerine getirilirdi.[7]

Derece itibariyle en büyük beylerbeyi Rumeli beylerbeyi idi. Ondan sonra Anadolu beylerbeyi gelirdi. Kanunnâmelerde belirtildiğine göre beylerbeyi olabilmek için Mal defterdarı, beylik ile nişancı olanlar, beşyüz akçalık kadılar ve dörtyüz bin akça hassı olan sancakbeyleri beylerbeyi olabilirlerdi.[8] Rumeli beylerbeyi terfi ettiği zaman "Küçük vezir" yani Divan-ı Hümâyun'da sonuncu vezir olurdu. Anadolu beylerbeyi terfi ettiği zaman da Rumeli Beylerbeyi olurdu. XVI. yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil alan Osmanlı eyâletleri, sâlyâneli (= yıllıklı) ve sâlyânesiz (= yıllıksız) olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Sâlyânesiz eyaletler daha çoktu. Bunlar: Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbekir, Haleb, Şam ve Trablusşam eyaletleri idi. Bunların mahsulatı, has, zeamet ve tımara ayrılmış olup, hazine ve defterhaneden idare edilmekteydiler. Sâlyâneli eyâletler ise Mısır, Habeş, Bağdad, Basra, Yemen ve Kaptanpaşa eyâletlerindeki bazı sancaklar ile Trablusgarb, Tunus ve Cezayir eyâletleri idi. Bunların mahsulatı has, zeamet ve tımara ayrılmayarak doğrudan doğruya hazine tarafından yıllık olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesairenin maaşları ayrıldıktan sonra kalanı devlet hazinesine gönderilirdi.[9]

Osmanlı Devleti'nde eyâletler, 40-50 senelik uzun bir araştırma ve tekemmül döneminden sonra askerî, siyasî ve idarî gelişmeler ile zaruretler sonucunda kuruluyorlardı. Nitekim Cezayir-i Bahr-i Sefid, Kıbrıs, Budin, Özi gibi eyaletlerin kuruluşu, bu ifadelerin muşahhas örnekleridir.

---

7. Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 582; "... Kendi eyâletine muteallik olan tevcihat ve umuru görürler. Ve vilayet kadısı fevt olsa Âsitaneden kadı gelinceye dek buyruldu ile mevla nasb ederler. Ve divan edüp dava dinlerler. Ve kadı efendileri huzurlarına getürüp dinledirler. Ve istima içün buyruldu verirler. Ahkâm-ı şeriat-ı mutahharayı icra ederler. Hıfz ve hiraset-i raiyyet ve zapt ve rabt-ı asker ve def-i mezâlim-i ahval-i memleket ve umur-ı seyf ve siyaset bi'l-külliye beglerbeğilere mufavaddır." Abdurrahman Paşa, *Kanunnâme*, s. 528.

8. Fatih Kanunnâmesi, s. 14; Ayrıca bkz. Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi", s. 34.

9. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 580.

B) SANCAKBEYİ

Kelime olarak birçok mânâya gelen "Sancak"[10], Osmanlı taşra teşkilatında kazaların birleşmesiyle teşekkül eden ve sancakbeyi denilen görevli tarafından yönetilen idarî birimin adıdır.XV. yüzyılda yaygın bir şekilde kullanılan sancak terimi, özellikle XVI. asırda idarî bir birim olarak Osmanlı kanunnâmelerinde yer aldığı ve hazırlanan "Tahrir Defterleri"nde her birinin, kendine has ayrı ayrı kanunnâmelerinin bulunduğu görülmektedir.[11]

Bir tuğ sahibi olan sancakbeylerinin hasları vardı. Bunlar, bir harp vukuunda sancağı dahilindeki tımarlı sipahilerin toplanma mahalli olan yerlerde (Rumeli'de İsakçı ovası) toplanmasını sağlayıp beylerbeyinin komutası altında harbe götürmekle mükelleftiler. Ayrıca bunlar, mıntıkalarındaki serbest tımar yerlerinden başka, idareleri altındaki sancakların hem idarî, hem askerî, hem de asayiş işlerinden sorumlu idiler. Keza bunlar, kalpazanlıkla mücadele etmek, özel görev için gelen devlet memurlarına yardımcı olmak ve görevlerinde kendilerine kolaylık sağlamak gibi vazifelerle de yükümlü idiler. Sancaktaki suçluların cezalandırılması da sancakbeylerine verilmişti. Nitekim kanunnâmede "tutulan kimesneyi sancakbeyi suçuna göre hakkından gele"[12] denilmektedir. Buna karşılık sancakbeyleri idarelerinde bulunan sancakta işlenen cürümlerin vergilerinin tamamını veya bir kısmını alırlardı. Bazı sancaklarda da "Çift resmi" ve "Resm-i arûsâne" gibi vergilerden payları vardı.[13]

Sancakbeylerinin dereceleri, sahip oldukları has gelirine göre tayin edilirdi. Kanunnâmelerde belirtildiği gibi bunlara dörtyüz bin akçaya kadar has verilmekteydi. Oğullarına ise otuz bin akçalık zeamet bağlanırdı. Sancakbeyleri protokolda bütün ağaların üstünde bir yere sahiptiler. Devlet merkezindeki yeniçeri ağası, nişancı, mir-i alem gibi hizmet sahipleri, sancak beyi olurlarsa beşyüz veya dörtyüz bin ile tayin edilirlerdi.[14]

---

10. Bu mânâlar için bk. J. Deny, "Sancak", *İA*, X, 186-189.

11. Bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları (Kanunlar)* I, İstanbul 1945; BOA, Tapu Tahrir Defterleri.

12. R. Anhegger-H.İnalcık, *Kanunname-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, Ankara 1956, s. 65; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 503; Deny "Sancak", *İA*, X, 188.

13. Bu vergiler hakkında geniş bilgi için bk. Kazıcı, *Vergi Sistemi*, s. 60-64, 69-72.

14. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 582.

VI. TOPRAK İDARESİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ve bu devletin ekonomik, sosyal ve askerî gelişmesinde önemli derecede rol oynayan etkenlerden biri de şüphesiz ki toprak sistemidir. Bu sistemin gelişmesi ile ilgili müesseseler, devlete bir dinamizm veriyordu. Bu sebepledir ki ortadan kalkıp tarihe mal oluşuna kadar toprak, bu devletin hayatında önemli bir rol oynamıştı.

Bir toplumun, devlet olabilmesi için, bazı hususiyetleri taşıması gerekir. Toprak (ülke) bu hususiyetlerin başında gelmektedir. Çünkü her bağımsız devletin, hak ve selahiyetlerini, mutlak surette kullanabildiği, belirli sınırlarla tesbit ve tayin edilmiş bulunan coğrafî bir toprak parçası diye tarif edilen "ülke" kavramı, ancak belli bir toprağa sahip olmakla mümkün olabilir.

İslâm öncesi Türklerinde toprak, biri fertlerin diğeri de cemaatin olmak üzere iki kısma ayrılıyordu.[1] İslâm öncesi Türk devletlerinin, kısmen yerleşik de olsa, göçebe hayat tarzı ve an'anelerine göre bir mülkiyet telakkisine sahip oldukları bilinmektedir. Hayvanlarına otlak vazifesi görmesinden dolayı göçebeler için toprağın ehemmiyeti büyüktü. Eski Türklerde otlaklar, fertlerin değil, kabile veya cemaatlerin mülkiyetinde bulunuyorlardı. Yedi-su havalisinde oturan Kazak-Kırgızların işledikleri topraklarda, özel mülkiyet ve cemaat mülkiyeti olmak üzere iki tip mülkiyet vardı. Özel mülkiyete dahil bulunan arazi, kabilenin müşterek mülkiyetinde bulunan toprakların paylaşılması ve şahıs ile kabileye ait olmayan boş yerlerin benim-

1. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971, s. 86.

senmesi suretiyle meydana gelmişti. Hususi mülkiyette sahibi, tam anlamıyla torağı temellük eder. Öldüğü zaman arazi, oğullarına miras kalır. Ancak vâris bulunmadığı zaman söz konusu olan toprak cemaata kalır. Cemaat içerisinde yeni bir aile kurulunca, cemaat ona idaresindeki araziden bir hisse verir. Şayet verilebilecek yeni bir arazi yoksa, cemaat tarafından onun için, bir arazinin tedarik edilmesine çalışılırdı. Cemaat mülkiyetine ait olan arazi, muayyen parçalara ayrılarak bir kira karşılığında geçici olarak fertlerin istifadesine terk edilirdi. Bu arazinin kiracılar elinde bırakılma müddeti, muhtelif yerlerde toprak, su ve ekim şartlarına göre değişiyordu.[2]

Türklerin İslâm'ı kabul edip İslâm medeniyeti içindeki yerlerini almalarından sonra, dinî, iktisadî ve ictimaî hayatlarında değişiklikler meydana geldi. Bu sebeple Müslüman Türkler, her konuda olduğu gibi toprak hukuku ve idaresi bakımından da İslâmî prensiplere bağlı kaldılar. Bunun içindir ki, İslâm toprak hukuku ile ilgilenenler tarihî açıdan bu sistemi dört ana devreye ayırırlar. Bunlar:

a) İslâmiyetin başlangıcından Hz. Ömer'in halifeliği dönemine kadar olan devre,

b) Hz. Ömer devri,

c) Abbasi ve Selçuklu devri,

d) Osmanlı devre.[3]

İslâm medeniyeti içerisinde başlı başına bir devreye konu olabilecek olan Osmanlı toprak uygulaması, gerçekten toprak hukuku bakımından büyük bir önem arz eder. Filhakika Osmanlılar, birçok müessesede olduğu gibi toprak mevzuunda da kendisinden önceki müslüman devletlerin tatbikatından istifade etmişlerdi. Zaten onlara bigâne kalmaları da mümkün değildi. Bu sebepledir ki devlet, henüz bir beylik durumunda olduğu zaman bile, İslâmî bir sistemin yerleşmesi için çalışıyordu. Bunun içindir ki bu Müslüman unsurlar (göçlerle gelen ve uçlarda yaşayan göçebe Müslüman Türkler) Osmanlı Beyliği'ni siyasî ve kültürel bakımlardan, klasik İslâm geleneklerinin ihyasını hedef tutan bir devlet olmaya doğru geliştirdiler. Osman Gazi'nin halefleri, tedricen "sultan"lar haline geldiler. Onların etrafında ka-

2. Osman Turan, *age.*, s. 86.

3. Ali Şafak, *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı*, İstanbul 1977, s. 52.

rekterini dil ve ırktan ziyade din ve medeniyetin tayin ettiği bir "Osmanlılar cemiyeti" teşekkül etti.[4]

İslâm âleminde bir gelenek olarak, Osmanlılardan önceki müslüman devletlerde ve özellikle Büyük Selçuklularda görülen ikta sistemi, Büyük Selçuklulardan sonra gelen bütün Türk İslâm devletlerinde uygulanmıştır.[5]

Selçukluların, askerî mukataalar ihdas etmeleri, hanedanın, kendi başlıca dayanağı olan Türk unsuruna mensup kütleleri yabancı sahalarda yerleştirmek, onlara hem toprak vermek hem de lüzumunda askerî bir kuvvet olarak faydalanmak fikrinden doğmuştur. Bu suretle yavaş yavaş toprağa bağlanan göçebeler, hem bir karışıklık âmili olmaktan çıkıyor, hem de devlete kuvvetli bir askerî dayanak teşkil ediyorlardı. Bu usulün ehemmiyet ve faydası, bilhassa Bizans'tan zapt edilen yeni sahalarda daha açık bir şekilde görünüyordu. Kısmen harplerde ve fetihlerde imha veya esir edilen ve kısmen de yerlerinde bırakılan yerli ahaliden kalmış geniş Anadolu toprakları, Selçukluların takib ettikleri ikta sistemi sayesinde yavaş yavaş Türkleşti.[6]

Osmanlıların, kendilerinden önceki Müslüman Türk devletlerinden mâhirâne bir usul ile alıp tatbik ettikleri tımar sistemi[7], Osman Gazi ile başlar. O, zapt ettiği bütün yerleri tımar olarak silah arkadaşları ile askerlerine veriyordu. İtaat eden yerli halkı da yerinde bırakıyordu. Hatta o, arkadaşlarından bazılarının uysal ve itaat eden ahaliyi herhangi bir sebeple yerlerinden kaçırmalarına engel oluyordu.[8] Âşıkpaşazâde'ye göre o: "Her kime kim bir tımar virem âni sebepsiz elinden almayalar ve hem ol öldüğü vakitte oğluna ve eğer küçücük dahi olsa vireler. Hizmetkârları sefer vaktı olıcak sefere varalar, tâ ol sefere yarayınca. Ve her kim kanun düzse Allah andan râzı olsun. Ve eğer neslimden bir kişi bu kanundan gayrı bir kanun koyacak olursa edenden ve ettirenlerden Allah Taala râzı olmasın"[9] demiştir. Sel-

4. Paul Wittek, "Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerinin Rolü", trc. Ercümend Kuran, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Dergisi* (1962-63), XIII/17-18, 263.

5. Osman Turan, "İkta", *İA*, V/2, 954; Ayrıca bk. M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, s. 110-111.

6. Köprülü, *age.*, s. 108.

7. Köprülü, *.ge.*, s. 113.

8. Âşıkpaşazâde, s. 24.

9. Âşıkpaşazâde, s. 20.

çuklu uygulaması ile aynı özellikleri taşıyan bu sözlerden[10] şu sonuçlar çıkmaktadır:

1- Sebepsiz yere hiç kimsenin tımarı elinden alınamaz.

2- Tımar sahibinin ölümü halinde tımarı oğluna intikal eder.

3- Oğul sefere gidemeyecek kadar küçükse, harbe gidecek yaşa gelinceye kadar onun yerine hizmetkârları sefere gideceklerdir.

Anadolu'da, Osman Gazi ile başlayan tımar sistemi, ondan sonra gelen torunları tarafından devam ettirildi. Gerçekten de Orhan zamanında tımar tevcihlerine dair bir çok tarihî kayıt bulunmaktadır. Ayrıca gazilerin yani tımar erlerinin yeni zaptedilen uclara yerleştirildiği hakkındaki rivayetler de tımarların askerî özellik ve mahiyetlerini daha iyi anlamamıza vesile olmaktadır.[11] Hatta tımarlarda bulunan yerli halk da zaman zaman sipahilerle birlikte kendi din kardeşlerine karşı harplere katılıyorlardı. Rumeli fetihleri başlayınca tımar sistemi oralarda da uygulanmaya başladı. Gelibolu havalisinin Yakub Ece ile Gazi Fazıl'a tımar olarak verildiği ilk tarihî kaynaklarda belirtilmektedir.[12] Sultan I. Murad devrinde Rumeli fütuhatı ehemmiyet kazanınca Anadolu'dan pekçok halk ve bazı Türk aşiretleri oradan alınıp Rumeli'ye iskan ettirildiler. Bu yeni gelenlerin geçimlerini sağlamak için onlara toprak tahsis edlimesi gerekiyordu. Bu durum sebebiyle, tımar sistemi daha da yaygınlık kazanmaya başladı.

Başlangıçta "Has" ile "Tımar" şeklinde ikiye ayrılmış olan dirlikler, I. Murad döneminde yeni bir kategorinin katılması ile üç kısma ayrıldılar. Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa ölünce, onun yerine Kara Ali oğlu Kara Timurtaş Paşa beylerbeyi olmuştu. Dirlikleri yeniden düzenlemek isteyen Kara Timurtaş Paşa, "Has" ile "Tımar" arasında "Zeâmet" adı ile yeni bir derece ihdas etti. Tedricî bir tekâmül takib ettiği muhakkak olan bu toprak sistemi, toprağın mülkiyet hakları ile ilgili değildir.[13] Böylece rakabesi

---

10. MTM. V, s. 213'den naklen bk. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri,* s. 113.

11. Âşıkpaşazâde, s. 39; Gerek tahrir defterleri, gerekse vekayinâmelerin bu konuda verdikleri bilgiler için bk. Nicoara Beldiceanu, *Osmanlı Devletinde Tımar,* trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 13-19.

12. Âşıkpaşazâde, s. 51.

13. M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri, Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış,* İstanbul 1977, s. 27-28.

(possesio) devlet elinde alıkonulmuş topraklar rejimi, Osmanlı Devleti'nde en geniş ölçüde ve en serbest bir şekilde tatbik edilebilmiştir. Bu rejimde, toprağın menfaati kendisine bırakılan sınıf, toprağı fiilen işleyen reâyâdır.[14] Burada şunu da hemen belirtelim ki, Osmanlı reâyasının sahip bulunduğu haklar, Avrupa'daki "Serf"lerin sahip olduğu haklar ile kıyas edilemeyecek kadar daha medenî, daha insanî ve daha mütekâmildir. Konuyu daha netleştirmek ve bir fikir vermek üzere Osmanlı reâyasının muasırı olan Avrupa'daki serflikten ve onların durumundan kısaca söz etmek gerekir.

Avrupa'da toprağa yerleştirilmiş olan köle (serf, çiftçi) bazı işleri hür insanlar gibi yapamaz. O, birçok haktan mahrumdur. Derebeylik sisteminin getirdiği feodalizme göre serfler, hukukî bakımdan diğer insanlardan tamamen farklı bir hüviyete sahiptirler. Aşağıdaki maddeler, onların nasıl bir statüye sahip olduklarını ortaya koyacaktır:

a- İstedikleri ile evlenemezler, başka senyörlerin serfleri veya hürlerle evlenemez.

b- Serflerin mirası hür olan insanlarınki gibi vârislerine intikal etmez, sahipleri istedikleri gibi mirasa müdahale edebilirler.

c- İstedikleri mesleği seçme, çalışıp çalışmamada serbestlikleri yoktur.

d- Efendilerinin angarya işlerinde çalışmak ve belli zamanlarda onlara hediye takdim mecburiyetleri var.

e- Serfleri cezalandırmak efendilerine aittir.

f- Serfler, ruhban sınıfı ve manastırlara giremezler, mahkemelerde hür bir insana karşı şahidlikleri kabul edilmez.

Serflerin içinde bulunduğu bu duruma karşılık Osmanlı reâyâsı hür insanlardı. Onlar ,her türlü hukukî statüye sahiptirler. Serf veya ortakçı kullarla bir ilgileri yoktur.[15] Bu sebepledir ki, Avrupa feodal toplum yapısında görülen köylü isyan ve ihtilallerine, son derece karışık dinî ve sosyal grupları bünyesinde toplayan Osmanlı Devleti'nde tarihin hiç bir döneminde rastlanmaz. Sınıf teşekkül ve kavgasına zemin hazırlamayan Osmanlı toplum yapısı, başka toplumlarla kıyası mümkün olmayan sosyal bir özellik ar-

14. Halil İnalcık, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *İslâm İlimleri Enstitü Dergisi* (1959), I, 41.

15. Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Servaj Varmıydı", *Belleten* (1956), XX/78, 240-241.

zeder. Batı insanının yüzyıllar boyu sürdürdüğü sınıf mücadelesini ve kölelikten kurtulma savaşının izlerini Türk ictimaî hayatında görmek mümkün değildir.[16]

Osmanlı Devleti kurulduğu ve daha sonra feth ettiği memleketlerde, bir çeşit toprak köleliğinin mevcud olduğu düzensiz bir derebeylik nizamı ile karşılaşmıştır. Bu nizamın, toprak münasebetlerinde sebep olacağı düzensizlikleri önlemek için mevcud toprak düzenine sür'atle müdahale etmiş, toprağa dayanan asalete son vermek suretiyle, toprağı işleyenleri serf olmaktan çıkarmış, derebeylik yerine tımar sistemini, serf yerine tımar sahibi olan sipahî ile aralarında sadece akdî bir münasebet bulunan, bir çeşit aynî hak sahibi kiracıya benzer toprak mutasarrıflarını ikame etmiştir. Böyle bir toprak düzeni ise toprağın mülkiyetinin devlette olmasıyla mümkündür. İşte bunun içindir ki Osmanlı hükümdarları, İslâm fetihlerinin başlangıcında olduğu gibi, fethedilen toprakların bir kısmının mülkiyetini halka bırakırken, bir kısmının rakabesini hazine için alıkoymuş ve sadece tasarruf hakkını halka tefviz etmiştir.[17]

Başlangıçta, arazinin mülk ve mirî olarak ikiye ayrıldığı Osmanlı Devleti'nde, bilahare arazinin tamamına yakın bir kısmı mirî rejime tabi tutulmuştur. Üsküp ve Selânik kanununun başına koyduğu mukaddimesinde Ebu Suud Efendi (898-982/1490-1574), arazinin mirî oluş sebeplerine temas ederken aynı zamanda, İslâm hukukuna göre arazinin mahiyetinden de söz eder. Ona göre:

"Bilâd-ı İslâmiyede olan arazi, muktezay-ı şeriat-ı şerife üzre üç kısımdır:

Bir kısmı arz-ı öşriyyedir ki hin-i fetihte (fetih esnasında) ehl-i İslâm'a temlik olunmuştur. Sahih mülkleridir (gerçek mülkleridir). Sâir malları gibi nice dilerlerse tasarruf ederler. Ehl-i İslâm üzerine ibtidâen harac vaz'ı, na meşrû olmağın (meşru olmadığı için) öşür vaz' olunmuştur. Ekerler, biçerler, hâsıl olan gallenin öşründen gayrı asla bir habbe alınmaz. Ânı dahi kendiler fukara ve mesâkine virürler. Sipahdan ve gayrıdan asla bir ferde helâl degüldür. Arz-ı Hicaz ve arz-ı Basra böyledir.

Bir kısmı dahi arz-ı haraciyedir ki, hin-i fetihte keferenin ellerinde mukarrer kılınup kendilerine temlik olunub üzerlerine hasıllarından öşür yahut sümün yahud subu', yahud südüs, nısfa değin (1/10, 1/8, 1/7, 1/6, 1/2)

16. Halil İnalcık, "Osmanlı Toprak Sisteminin İncelenmesi", *Gerçek* (1974), II/6, 64.

17. Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978, s. 76-77.

arzın tahammülüne göre harac-ı mukaseme vaz' olunup yılda bir miktar akça dahi harac-ı muvazzaf vaz' olunmuştur. Bu kısım dahi sahiplerinin mülk-i sahihleridir. Bey'a ve şiraya (satma, satın alma) vesair enva-ı tasarrufata kadirdirler. İştira edenler dahi vech-i mezbur üzerine ekerler biçerler, harac-ı mukasemin ve harac-ı muvazzafın verirler. Ehl-i İslâm iştira etseler dahi kefereden alınagelen haracları sâkıt olmaz (haraçları düşmez). Bi kusur edâ ederler. Eğerçi ehl-i İslâm'a ibtidâen harac vaz' olunmak meşru değildir. Amma bekaen alınmak meşrudur. Mutasarrıf olanlar eger ehl-i zimmettir eğer ehl-i islâmdır madem ki ellerinde olan yerleri ziraat ve hiraset edüp ta'dil eylemeyeler asla dahl ve taarruz olunmaz nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt oldukta sair emvâl ve emlakleri gibi vereselerine intikal eder. Sevad-ı Irak arazisi böyledir. Kütüb-i şer'iyyede mestûr ve meşhur olan arazi bu iki kısımdır.

Bir kısım dahi vardır ki, ne öşriyyedir ne de vech-i mezbûr üzerine haraciyyedir. Âna arz-ı memleket derler. Aslı haraciyedir. Lakin sahiplerine temlik olunduğu takdirde fevt olup verese-i kesire mabeynlerinde taksim olunup her birine bir cüz'î kıt'a değüp her birinin hissesine mabeynlerinde taksim olunup her birine bir cüz'î kıt'a değüp her birinin hissesine göre haracları tevzi ve tayin olunmakta kemal-ı suûbet ve işkâl olup belki âdeten muhal olmağın rakabe-i arazi, beytü'l-mal-ı müslimîn içün alıkonulup reâyaya ariyet tarikıyla virülüp ziraat ve hiraset idüp, bağ, bahça ve bostan idüp hâsıl olandan harac-ı mukasemin ve harac-ı muvazzafın vermek emr olunmuştur. Sevad-ı Irak'ın arazisi eimme-i din mezheblerinde bu kabildendir.

Bu diyar-ı bereket şiarın arazisi dahi bu uslûb üzerine arz-ı memlekettir ki, arz-ı mîrî demekle mâruftur. Reâyânın mülkleri degüldür. Ariyet tarikıyla tasarruf idüp ziraat ve hiraset idüp öşür adına harac-ı mukasemesin ve çift akçası adına harac-ı muvazzafın virüp madem ki, ta'til itmeyüp vücuh-ı merkume üzerine tamir idüp hukukun eda ederler kimesne dahl ve taarruz eylemeyüp fevt oluncaya değin nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt oldukta oğulları kendilerin makamlarına kayımlar tafsil-i mezbur üzerine tasarruf ederler. Oğulları kalmaz ise hariçten tamire kadir kimesnelere ücret-i muaccele alınıp tapuya verilip anlar dahi tafsil-i sâbık üzere tasarruf ederler."[18]

---

18. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I (Kanunlar)*, İstanbul 1945, s. 298-299.

Görüldüğü gibi devlet, reâyânın elindeki toprağın miras yolu ile parçalanması, serbest alışveriş usûlü ile gelişigüzel sahip değiştirmesi ve borç için hacz edilmesi gibi sebeplerle müstakil küçük köylü işletmelerinin mevcudiyetini tehlikeye düşüren muameleleri önleyici hükümler koymuştu. Bu yüzden kanunnâmelerde "yer beyliktir", yerde bey'u şira ve hibe ve miras vesair tasarrufat şer'an ve örfen memnudur[19] denilmektedir.

Müslüman Devletlerde arazinin mîrî oluş şekillerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Fethedilen arazi, gâliplere (fâtihlere) tevzi, veya mahallî halk elinde bırakılmayarak devlete (beytü'l-mal) mal edilmek suretiyle. İslâm hukukuna göre devlet başkanı bu arazi ile ilgili olarak istediği gibi tasarrufta bulunabilir.

b) Fetih esnasında nasıl muamele gördüğü belli olmayan arazi.

c) Mülk araziden olan toprağın, mâlikinin mirasçı bırakmadan ölmesi ve vasiyette bulunmaması halinde arazinin hazineye intikal etmesi ile.

d) Toprağın, murur-u zaman (zaman aşımı) ile sahibi bilinememek yüzünden hazineye intikali suretiyle.

e) Rakabesi devlete ait olmak üzere ihya edilen ölü (mevat) toprak.[20]

Osmanlı toprak sisteminde "emîriyye" denilen arazi de iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar:

1- Arazi-i emirîye-i sırfa (beytü'l-male ait)

2- Arazi-i emirîye-i mevkufa (vakfa ait)

Tafsilatına girmeden,sadece kaç kısım olduğuna işaret ettiğimiz arazi-i emirîye, 1274/1858 tarihli arazi kanunnâmesinin 3. maddesinde şöyle tarif edilmektedir:

"Arazi-i emirîyye, beytü'l-male ait olarak ihale ve tefvizi, taraf-ı Devlet-i Aliyye'den icra olunagelen tarla ve çayır ve yaylak ve kışlak ve korular ve emsali yerlerdir ki, mukaddema ferağ ve mahlulat vukuunda sahib-i arz itibar olunan tımar ve zeamet ashabının ve bir aralık mültezim ve muhassıl-

19. Kanunnâme, vr. 18-21, Aşir Ef. Ktb. nr. 1004'ten naklen bk. Barkan, "Tımar", *İA*, XII/1, 318.

20. Ebu'l-Ula Mardin, *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul 1947, s. 19.

ların izin ve tefviziyle tasarruf olunur iken, muahharan bunların ilgası hasebiyle el-haletu hazihi taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bu hususa memur olan zatın izin ve tefviziyle tasarruf olunup mutasarrıfları yedlerine bâlâsı tuğralı tapu senetleri verilir."[21]

1858 tarihli arazi kanununa göre Osmanlılarda arazi:

a- Arazi-i Memlûke, b- Arazi-i Emîrîye, c- Arazi-i Mevkufa, d- Arazi-i Metrûke, e- Arazi-i Mevât[22] olmak üzere beş gruba ayrılmaktadır:

a- Arazi-i Memlûke: Mülkiyet yolu ile tasarruf edilen topraklar olup dört kısımdan ibarettir:

1- Kasaba ve köylerdeki arsalar olup yarım dönümlük yerlerdir.

2- Emîrîye topraklardan mülkiyete dönüştürülen yerlerdir.

3- Öşrî topraklardır.

4- Haracî topraklardır.

Arazi-i Memlûkeye mâlik olanlar, mallarını diledikleri gibi kullanır, işler, satar, hibe veya vakf edebilir. Bütün bu muamelat için fıkhî hükümler tatbik edilir.

b- Arazi-i Emirîye: Devlete ait olup fertlere, tarla, otlak, yaylak, kışlak vs. olarak tahsis edilen yerlerdir. Eskiden tımar ve zeamet sahipleri tarafından kullanılan bu topraklar, arazi kanunnâmesi hükümlerine göre tapu ile tasarruf edilir hale getirilmiştir.

c- Arazi-i Mevkufa: Toplumun menfaati göz önünde bulundurularak vakf edilmiş olan topraklardır. Vakfı yapan (vâkıf) tarafından tesbit edilen şartlara göre kullanılır.

d- Arazi-i Metrûke: Toplumun menfaati için yapılan yollar, köprüler ile köy ve kasaba halkının birlikte istifade edebilmesi için bırakılan mera, koru vs. gibi yerlerdir.

e- Arazi-i Mevât: Köy, kasaba ve fertlere tahsis edilmemiş bulunan ve imar bölgeleri dışında bırakılmış olan topraklardır.

---

21. Arazi Kanunnâme-i Hümayunu, madde 3.

22. Âtıf Bey, *Arazi Kanunnâme-i Hümayunu*, İstanbul 1330, s. 13-14.

A. TIMAR (DİRLİK)

Bu sistem, devlete ait mîrî arazinin, savaşlarda yararlılığı görülen, kale yapım ve tamirinde bulunan, devlete hizmet eden mücahidlere, askerlere ve diğer bazı hizmet erbabına dağıtılarak, bu kimselerin, kendilerine verilen araziye ait örfî ve şer'î vergileri toplaması şeklinde belirlenebilir. Toprağın "rakabe" denilen çıplak mülkiyeti devlete, kullanma ve yararlanma hakkı tımar sahibine aittir. Daha önce de temas edildiği gibi toprak üzerindeki bu hak, babadan oğula intikal etmekte, ancak tımar sahibinin toprağı satması, hibe etmesi, bağışlaması, rehine koyması veya miras olarak intikal ettirmesi mümkün değildir.

Osmanlı Devleti'nde, mirî arazi rejiminin sonucu olarak tımar (dirlik) adı verilen bir sistem ortaya çıktı. Bu, daha önceki Müslüman devletlerdeki "İkta" sistemi ile aynı olmakla birlikte ona göre biraz daha gelişmişti. Osman Gazi'nin fetihleri ile ortaya çıktığını daha önce gördüğümüz bu uygulama, I. Murad döneminde teşkilâtlı ve sistemli bir kurum haline geldi. Önceleri tımar ve has diye ikiye ayrılan dirliklere bu devirde Kara Timurtaş Paşa yardımıyla "zeâmet" diye malî yönde ikinci derecede bulunan bir kısım daha ilave edildi.

Devlette, büyük bir fonksiyonu bulunan tımar sistemi, Osmanlı toprak rejiminin temelini teşkil ediyordu. Zira bu toplumda iktisadî, ictimaî, askerî ve idarî teşkilâtların tamamı büyük ölçüde toprak ekonomisine dayanmaktaydı. Toplum hayatında en küçük vazife sahibinden, devletin en üst kademesinde bulunan hükümdara varıncaya kadar hemen hemen bütün sosyal gruplar, geçimlerini toprak ürünleri ile sağlıyorlardı.

Toprak taksimatının en küçük bölümü olan tımar, geliri 3 bin ila 20 bin akça arasında değişen askerî dirliklere verilen bir isimdir. Devrin imkânları göz önünde bulundurularak bir kısım asker ve memurlara geçimlerini temin hususunda böyle bir kaynak sağlanmıştır. Nitekim bu mânâda "zeâmet ve tımar ki def'i a'da için tâyin olunan mal-ı mukateledir ve asker dahi bunları tasarruf edenlerdir[23] denilmektedir. Keza, İslâm Ansiklopedisindeki geniş makalesinde Barkan da bu mevzuda şunları söylemektedir: "Osmanlı İmparatorluğunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi

23. Kavanin-i Al-i Osman Der Mezamin-i Defter-i Divan, vr. 15a, Süleymaniye ktb. (Fâtih) nr. 3497; BOA, Ali Emirî, III. Murad, nr. 138, 369.

nâm ve hesaplarına tahsil selâhiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarina ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20 bin akçaya kadar olan askerî dirliklere verilen isimdir."[24] Kendisine böyle bir imkân tanınan kişi (tımar sahibi, sipahî), buna karşılık bâzı vazifelerle mükellef tutulmaktadır. O, batıdaki toprak sahiplerinin, serflerine karşı takındıkları tavır gibi bir pozisyonda bulunamaz. Keza, tımarı içinde meydana gelen olaylara, toprak sahibi sıfatiyle müdahalede bulunamaz. Zira "Osmanlı İmparatorluğunun adlî düzeni icabı, herhangi bir cezanın tatbiki için bütün suçların kadı mahkemeleri önünde usûlü vechiyle tesbit edilerek hükme bağlanmış bulunması lâzımdır. Ne kadar kudretli kişiler olurlarsa olsunlar, tımar sahipleri reâyanın hukuk ve ceza dâvalarına bakmak ve onlara ceza tâyin etmek yetkisine sahip değildi. Hatta diğer askerî sınıf mensupları gibi, tımar sahiplerinin de kendi reâyası ile beraber aynı mahkemeler önünde, aynı kanunlara göre muhakeme edilerek hüküm giymeleri icabediyordu. Mahkeme kararı olmaksızın, kimsenin hapsedilmesi, zincire vurulması, işkenceye tâbi tutulması veya para cezası ödemesi câiz değildi."[25] Osmanlılarda toprağın rakabesi devlete aittir. Bununla beraber, çiftçinin vermekle mükellef tutulduğu vergiyi doğrudan doğruya devlet değil ve fakat onun adına bir maaş karşılığı olarak herhangi bir memur alır ki, böyle bir memuriyeti bulunana **sipahî,** bu tatbikata da, **"tımar sistemi"** adı verilmektedir. Sipahî, tımarı içinde çalışanlara haksız bir ceza veremiyeceği gibi, onlara angarya da yükleyemez. Zira Osmanlılarda, tımarı içinde, sipahinin bir kısım toprakları kendi nâm ve hesabına işleten ve bu maksatla idaresi altında bulunan reâyânın iş-gücünü angarya mükellefiyetleri ile kullanmak mecburiyetinde olan büyük bir çiftlik sâhibi durumunda olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, mîrî arazi tasarruf eden bir reâyâ ile sipahî arasında, büyük ölçüde ekonomik bir farklılaşma görülmez. Birisi, idarî-askerî vazifeler karşılığı toprak gelirinden istifade ederken, diğeri sadece emek karşılığı bu ürünlerden faydalanmaktadır. Osmanlı cemiyetindeki bu iki sınıf insanın emeklerini toprak geliri ile karşılaması, maddî farklılaşmayı ortadan kaldıran önemli bir âmil olmuştur.

Sipahî, reâyâdan miktar ve cinsleri kanunlarla tesbit ve tâyin edilmiş olan bir kısım vergiden fazlasını tahsile selâhiyetli değildi. Selâhiyetini tecavüz edenden de dirliği, bir daha geri verilmemek şartiyle alınırdı. Nite-

24. Barkan, "Tımar", *İA*, XII/1, 286.

25. Barkan, *age.*, *İA*, XII/1, 310.

kim, 14 Muharrem 973 (12 Ağustos 1565) de Sivas Beylerbeyi, Sivas ve Arapkir kadılarına yazılan bir hükümde, Divriği Beyi Kasım'ın şeriat ve kanuna aykırı olarak reâyâya haksızlık ettiğinin mahkeme tarafından tesbit edilmiş olması cihetiyle, sancağının tebdiline karar verildiği bildirilmektedir.[26] Aynı seneye 973 (1565) ait başka bir belgeye göre Avlonya Kadısına yazılan bir hükümde de mezkûr kazaya bağlı Aspurokilise adındaki köyde tımar tasarruf eden Burhan oğlu Ahmed Sipahî, ehl-i şenaattan olmak, çeşitli kötülük ve haksızlıkları bulunmakla hapsedilmesi ve tımarının elinden alınmasına[27] dair tafsilâtlı bilgi verilmektedir. Ekonomik ve sosyal durumları ile dinî inançları tamamen farklı, çeşitli kavimlere mensup kimseleri sınırları içinde barındırarak onları tebea edinen Osmanlı Devleti, böylece tımar sahibinin yapabileceği herhangi bir haksızlığın önünü almış oluyordu.

Sipahî, mîrî arazinin halka tefvizinde, devletin bir temsilcisi olarak vazife görmektedir. O, arazinin gerçek sahibi değildir. Bunun içindir ki devlet, tımarların kapalı bir sistem halinde çalışmasını engellemek, onları devamlı kontrol etmek ve gerektiğinde müdahalede bulunmak için devamlı surette buralara çeşitli memurlarını gönderir. "Tımar sahiplerinin kendilerine tahsis edilmiş olan arazi ve reâyâya ait şer'î veya örfî bir takım hak ve resimleri (vergi) kendi nâm ve hesaplarına toplayıp onların gelirleri ile birtakım vazifelerin ifâsını temin ettiklerini biliyoruz. Bununla beraber, sipahî tımarlarını, malî bakımdan hârice karşı tamamiyle kapalı ve müstakil bir bütün, bir müafiyet (imnunité) sahası olarak kabul etmek de mümkün değildir. Çünkü vergilerin toplanma şekli ile aidiyyeti hususları, sıkı bir şekilde merkeziyetçi bir devlet teşkilâtı tarafından mürakebe edilmekte ve sipahî tımarına, muhtelif hak ve vazifeler dolayısiyle birçok devlet memuru girip çıkmaktadır."[28]

a) TIMAR SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜ

Osmanlılarda, Osman Gazi ile başlayan tımar sistemi, Yıldırım

26. BOA, Mühimme Defteri, no: 5, s. 34.

27. BOA, Adı geçen defter, s. 89.

28. Barkan, "Tımar", *İA*, XII/1, 309. 6 Rebiu'l-âhir 972 tarihinde Şehirköy kadısına yazılan bir hükümde Çakrukçu nâm karye halkı, taşir zamanında reâyâya zulüm ve kaddi eden İlyas adındaki sipahinin timarının elinden alınması gerektiği bildirilmektedir. Müh. Def. No. 6, s. 137.

Bâyezid zamanında Timur'la yapılan savaştan dolayı bir duraklama devresine girmişti. Bu hâl, Fâtih devrine kadar tesirini göstermiştir. Fâtih Sultan Mehmed, devletin artan ihtiyaçlarına uygun olarak, devlet teşkilâtını tanzim etmek ve bu arada tımar sistemini geliştirmek için yeni kanunlar çıkarmıştır. Nitekim o, tımar sisteminin düzenlenmesi, tımar topraklarının arttırılması ve aksaklıkların giderilmesi konusunda önemli yeniliklerde bulunmuştu. Onun, aslında devlete ait olup çeşitli yollarla devletin elinden çıkarak mülk veya vakıf haline gelmiş olan toprakları tekrar mîrî haline getirmesi operasyonu meşhurdur. Bu dönemde bütün vakıf ve mülkler gözden geçirilerek 20.000'den fazla köy ve mezra vakıf veya mülk olmaktan çıkarılıp sipahilere dağıtılmıştır.

II. Bâyezid (1481-1512) zamanında tımar teşkilâtında pek büyük bir değişiklik yapılmadı. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrinde tımar sistemi mükemmel bir şekilde işlenmiş, sipahî ve "cebelû"lerin miktarı 1514 yılında 140 bin kişiyi bulmuştu.[29]

Tımar teşkilâtı, Kanunî Sultan Süleyman devrinde tekâmülünün zirvesine ulaşmıştır. Kanunî'nin tımarlarla ilgili fermanları bu hususta çok açık birer delil teşkil etmektedirler.[30] Keza bu dönemdeki tımar sayısından ve **"cebelû"** miktarından da haberdar bulunmaktayız. Nitekim, Kanunî zamanında irili ufaklı 37521 tımar vardı. Bunlardan 6620 Rumeli, 2614 Anadolu, 419 Haleb ve Şam vilâyetlerinde bulunuyordu. Bunlardan 9653'ü kale muhafız tımarı, geriye kalan 27868'i ise tamamiyle eşkinci tımarı idi. Bahis mevzu 27868 eşkinci tımarı sahiplerinin, harbe beraber götürmek mecburiyetinde oldukları **"cebelû"** (veya cebelî) denilen silâhlı ve zırhlı askerlerle 70-80 bin kişilik atlı bir tımarlı sipahî ordusu teşkil ettikleri tahmin edilmektedir. Padişahın hassa ordusu demek olan İstanbul'daki Kapı-Kulu Ocaklarının bu devirdeki mevcudu ise henüz 27 bin civarında idi.[31] Kanunî zamanında bütün müesseseler gibi dirlik (tımar) sistemi de tekâmülünün zirvesine ulaşmıştır. Bu dönemdeki tımarlı asker sayısının yukarıda verilenden daha fazla olduğu ve bunun 200 bin civarında bulunduğu da söylenmektedir.[32]

---

29. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İnalcık, "Mehmed II", *İA*, VII, 533; Kazıcı, *Vakıflar*, s. 61; Cin, *age.*, s. 101.

30. Tafsilât için bk. Gökbilgin, *age.*, s. 122-140.

31. Barkan, "Tımar", *İA*, XII/1, 287.

32. Geniş bilgi için bk. Cin, *a.g.e.*, s. 102.

Osmanlı toprak düzeninde dirlikler, üç kısma ayrılıyordu. Bunlar:

a) Has: Padişah, vezir ve ileri gelen devlet adamlarına tahsis edilip, senelik hâsılatı 100 bin akçadan fazla olan yerlere (dirliklere) denirdi. Her has sahibi, gelirinin her beş bin akçası için bütün masrafları kendisine ait olmak üzere bir "cebelû" yetiştirmek ve beraberinde harbe götürmek mecburiyetindeydi. Haslar ırsî değildir.

b) Zeâmet: Senelik hâsılatı 20-100 bin akça arasında değişen dirliklerdir. Bu gelirin 20 bin akçası kılıç hakkı olduğundan, zeâmet sahibi bunun dışında kalan her beş bin akça için bir "cebelî"yi yetiştirmek ve harbe götürmek zorundaydı. Zeâmetler, devlet merkezinde bulunan hazine ve tımar defterdarlarına, zeâmet kethüdalarına, sancaklardaki alay-beyine kale dizdarlarına, kapıcıbaşılara, hâcegan-ı divan-ı hümâyuna ve müteferrikalara tevcih olunurdu. Bunların büyük bir suçu görülmedikçe zeâmetleri ellerinden alınmazdı.

c) Tımar: En küçük kategoriyi teşkil eden ve senelik geliri 3.000-20.000 akça arasında olan dirliklerdir. Bu dirlikte, cinslerine göre kılıç hakkı değişmektedir. Nitekim, Rumeli'de bulunan Budin, Bosna, Tımaşvar beylerbeyliklerindeki 6000'lik tezkireli tımarların kılıçları 3'er bindir. Anadolu, Karaman, Maraş, Rum, Diyarbekir, Erzurum, Haleb, Şam, Bağdad ve Kıbrıs eyâletlerindeki tezkireli tımarların kılıçları ise 2 bindir.[33] Kılıç hakkının dışında kalan her üç bin akça için tımar sâhibi bir "cebelî" yetiştirmek zorundadır.[34]

Osmanlı toprak rejiminde her dirliğin çekirdeğini teşkil eden ve "kılıç" adı verilen bir kısım vardır. Tımarlar, kılıç tâbir edilen ve hiç değişmeyen bir çekirdek kısmı ile bu kısma zamanla ilâve edilmiş olan hisselerden teşekkül eder. Tımarların bulunduğu yer ve durumuna göre farklılık arz eden her "kılıç"a bir tımar sahibinin tayin edilmiş olması lâzımdır. Bir kılıç yerine iki kişi tayin edilemez.[35] Bu, her sancaktaki zeâmet ve tımarların büyüklü-küçüklü dağılış şeklinin ve kadro mevcutlarının aynı kalmasını temin için baş vurulmuş bir çaredir.

---

33. *Kavanin-i Al-i Osman Der Mezâmin-i Defter-i Divan*, vr. 7b - 8a-b Fatih nr. 3497.

34. M. Nuri Paşa, *Netayic*, I, 143-144; Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri*, s. 27-28.

35. *Kavanin-i Âl-i Osman Der Mezâmin*, 7b - 8b; Barkan, "Tımar", *İA*, XII/1, 316.

b) TIMAR ÇEŞİTLERİ

Osmanlı toprak düzeninde, tımarları sınıflandırmak güç ve ince bir iş olmakla birlikte onları tiplerine göre birkaç kısma ayırabilirz. Bunlar:

1. Tımar arazisinin mülk olarak verilip verilmemesine göre:

aa) Mülk tımarlar: Anadolu'nun bazı vilâyetlerinde mevcud olan bu tip tımar sâhipleri, sefer anında yerlerine "cebelû"lerini gönderebiliyor, kendileri ise sefere iştirak etmeyebiliyorlardı. Bu mükellefiyetini yerine getirmeyen tımar sahibinin bir yıllık geliri hazine tarafından alınırdı. Fakat tımar başkasına verilmezdi. Ölümü halinde oğluna, yoksa diğer mirasçılarına kalırdı.

bb) Mülk olmayan tımarlar: Bunlar, hizmet mukabili vâridatının bir kısmının tahsisi suretiyle verilen tımarlardır ki, Osmanlı tımarlarının çoğu bu nevi'dendir.

2. Tımar sahiplerinin gördüğü işlere göre:

aa) Eşkinci tımarları: Bunların sahipleri alay beyinin sancağı altında sefere eşerler (giderler). "Cebelî"leri ile birlikte sefere gitmek zorunda olan bu tip tımarların mutasarrıfları, sefere eşmedikleri zaman tımarları ellerinden alınırdı. Osmanlı toprak sisteminde bu nevi'den olan tımarlar çoğunlukta idi.

bb) Mustahfız tımarları: Bu tımarların sahipleri, mensubu bulundukları kale muhafazasında bulunurlardı.

cc) Hizmet tımarları: Bâzı serhadlerde bulunan câmilerin imâmet ve hitâbetinde bulunanlar ile saraya hizmet edenlere verilen tımarlardır.[36]

3. Veriliş şekillerine göre:

Tımarların, beylerbeyi tarafından veya İstanbul'dan verilmesine göre sınıflandırılması ile ilgilidir. Buna göre tımarlar ikiye ayrılmaktadır:

---

36. Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri*, s. 120.

aa) Tezkireli: Beylerbeyilerin, bir tezkire ile devlet merkezine teklif ettikleri tımarlara bu isim verilirdi.

bb) Tezkiresiz: Beylerbeyilerin, kendi beratları ile verdikleri tımarlara da tezkiresiz adı verilir.

Küçük tımarların dağıtılmasında beylerbeyilerin selâhiyetleri büyüktü. Muhtelif eyâletlerde değişik baremlerde olmak üzere defter yazıları belirli bir rakamın altında olan tımarların sahiplerini beylerbeyiler kendi tuğralarını taşıyan beratlarla doğrudan doğruya tâyin edebiliyorlardı. Daha büyük bir gelir sağlayan tımarlarda ise beylerbeyi, o tımara hak kazanmış olan sipahinin eline bir "tezkire" vererek tâyinini devlet merkezine teklif eder. Bu sipahinin beratı, devlet merkezinden verilirdi. Beylerbeyinden böyle bir tezkire alan sipahî, İstanbul'a giderek 6 ay içinde beratını almak zorunda idi. Aksi takdirde tımarının gelirinden faydalanamazdı.

Doğrudan doğruya beylerbeyi tarafından verilen tezkiresiz tımarların defter geliri düşüktür. Bunların en büyüğü Rumeli'deki eyâletlerle (Budin, Bosna, Tımaşvar vs.) Şam, Haleb, Diyarbekir, Erzurum ve Bağdad bölgelerinde 6000, Anadolu ve Kıbrıs eyâletlerinde 5000, Karaman, Zülkadiriye ve Rum eyâletlerinde de 3000 akçalık geliri olan tımarlardır.[37]

Osmanlı tımar sisteminde dikkat edilen hususlardan biri de tezkireli tımarların bozulup tezkiresiz hâle getirilemeyişidir.[38]

4. Malî durumlarına göre:

aa) Serbest tımarlar: Tımar sahibinin "resm-i arûs", "resm-i tapu", "kışlak", "yaylak", "cürüm, cinayet" vs. gibi vergileri[39], alma hakkına sahip bulunduğu tımarlardır, (dirliklerdir). Bunlar, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı, defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar çeribaşıları, sübaşılar ve dizdarlar gibi yüksek rütbeli idare âmirleri ile memur ve askerlerin has ve zeâmetleridir. Bunlar, bazı imtiyazlara sahiptirler.

---

37. Kavanin-i Âl-i Osman Der Mezâmin, vr. 7a-b; Barkan, "Tımar", *İA*, XII/1, s. 315; Cin, *age.*, s. 105-106.

38. *Kavanin-i Âl-i Osman Der mezâmin*, vr. 21b.

39. Bu vergiler hakkında geniş malûmat için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, ilgili bahisler.

bb) Serbest olmayan tımarlar: Böyle bir tımarı tasarruf eden sipahînin, serbest tımar tasarruf eden gibi bir yetkisi yoktur. Onun için yukarıda adı geçen vergileri kendi nâm ve hesabına alamaz.[40]

Çeşitli yönleri ile tedkik ettiğimiz tımar sisteminin geçirmiş olduğu merhaleler ile farklı sebeblere bağlı olarak aldıkları değişik isimleri gördük. Beldiceanu, kendine göre ve özellikle tımar tasarruf eden kimselere göre ayrı bir sınıflandırma yapmaktadır.[41]

c) TIMAR SİSTEMİNİN BOZULMASI VE ORTADAN KALKMASI

Kanunî Sultan Süleyman devrinde, tekâmülünün zirvesine erişen tımar sistemi, bu pâdişahın ölümünden sonra bozulma temâyülü göstermeye başlamış olacaktır. Koçi Bey (?- 1640), 992 (1584) tarihine kadar tımarların kılıç ehli elinde ve ocak-zâdelerde bulunduğunu, bu sınıfa yabancı ve kötü kişilerin girmediğini keza tımarların büyükler ile âyânın sepetine de girmediğini belirterek[42] o ana kadar bir bozulma belirtisi görülmediğine işaret eder. Fakat XVI. asrın sonlarına doğru tımarların iltizam usûlü ile verilmesi, bunun neticesinde mültezimlerin fazla kâr sağlayabilmeleri için reâyâya haksızlıklarda bulunmaları, bozulmanın başlangıcı sayılmaktadır. III. Murad (1574-1595) devrinde bozulma emâreleri, daha belirgin bir şekil almıştı. Zira bu devrede eski kanunlara riayet edilmeyerek çeşitli yollardan tımar sahibi olan kimseler türedi. Bununla ilgili olarak Koçi Bey, "boşalan tımar ve zeâmetler de eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeye başlandı. İleri gelenler ve vükelâ, boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip, İslâm memleketinde olan tımar ve zeâmetin seçmelerini şer'-i şerîfe ve yüksek kanuna aykırı olarak kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücudu sıhhatta olan kimselere emeklilik olarak verip bütün zeâmet ve tımar, ileri gelenlerin yemliği oldu. Bu bozukluklar, devletin en şecaatli, güçlü, şan ve şevkete sebep olan askerinin harap olmasına sebep oldu. Halbuki paralı asker, aşağı tabaka halkından devşirilirse hiç bir yararlığı olmaz. Aksine bunlar, barış günlerinde azgınlık ve isyana sebep olup şer aleti ol-

40. Cin, *a.g.e.*, s. 106.

41. Geniş bilgi için bk. Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 25-47.

42. Koçi Mustafa Bey, *Risale*, nşr. Zuhuri Danışman, İstanbul 1972, s. 32.

duklarından epeyce zamandan beri taşkınlığın ardı arkası kesilmemektedir. Bu beylerbeyliklerinde ve sancakbeyliklerinde, vezirlerin ağaların, müteferrika, çavuş ve kâtipler zümresinde, dilsiz, cüce taifesinde, padişah nedimlerinde bölük halkının ileri gelenlerinde bir çok tımar ve zeametler olup, kimi hizmetkârları üzerine, kimi azadsız kulları üzerine berat çıkarmışlardır. Nâm adamlarının olup, mahsûlü kendileri yerler. İçlerinde öyleleri vardır ki, yirmi-otuz belki, kırk-elli kadar zeâmet ve tımarı bu yoldan alıp, ürününü kendileri yeyip, sefer-i hümâyun olunca, cebe ve cevşen yerine aba ve kebe giydirip birer semerli beygir ile sefere gönderirler. Kendileri evlerinde zevk ve safâ, seyir ve sohbette olurlar"[43] diyerek bozulmanın sebep ve şekillerini göstermeye çalışmıştır.

İltizam usûlünün doğması, tımarların akraba ile yakınlara dağıtılması ve rüşvetin ortaya çıkması sonucu, tımar sahiplerinin askere gitmemesi üzerine baş gösteren bozulmanın sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Merkezî devlet bürolarında tımar kayıtlarının son derece karışık bir hâle düşmesi. Tımar sahiplerinin seferlerde yapılması gerekli yoklamalarının türlü tesirler altında iyi bir şekilde yapılamaması ve bu yoklamaların daha sonraki tımar dağıtımı için iyice muhafaza edilmemesi.

b) Boş kalan tımarların, istihkak sahiplerine verilmesi yerine bir kenara ayrılarak (sepete konarak) çeşitli hileli yollarla bazı nüfûzlu kişilerin adamlarına verilmesi.

c) İş adamı vasfındaki yeni tımar sahipleri, sefer zahmetinden, baş ve can korkusundan halas olup safâ ve huzur içinde kâr ve kazançları ile meşgul olabilmek için, harp zamanlarında tımarlarını bir takım aracılara, seferden dönüşte bu tımarlardan eski sahipleri lehine feragat etmek şartiyle, devir ve tahvil ettirmenin yolunu bulmakta idiler.[44]

Görüldüğü gibi tımar sisteminde, reâyâ, sipahi ve devlet olmak üzere üç temel taraf bulunmaktadır. Bunların, birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiği, kanunnâme, adaletnâme ve zaman zaman ısdar edilen fermanlarla tesbit edilmişti. Bununla beraber bu üçlünün bazan birbirlerine karşı olan yanlış davranışları, Osmanlı sosyo-ekonomik tarihinin en önemli konusu

43. Koçi Bey, *a.g.e.*, s. 33. Bozulma sebebleri ile ilgili olarak ayrıca bk. M. Nuri Paşa, *Netayic*, III, 94.

44. Tafsilât için bk. Kavanin-i Âl-i Osman Der Mezâmin, vr. 30a - 39b. Barkan, "Tımar", *İA*, XII/1, 320.

olmuştur. Bilindiği gibi dirlik sisteminde devlet, arazinin rakabesine yani çıplak mülkiyetine sahiptir. Sâhib-i arz veya tımar sahibi adıyla da anılan sipahi ise devlete ait araziyi işleten, devletin reâyâdan alacağı vergileri toplayan kimsedir. Sipahi, topladığı bu paraların bir kısmını kendine ayırmakta, kalan kısmı ile asker besleyip bu askerlerle birlikte seferlere iştirak etmektedir. Bu durumu ile sipahi, mîrî toprağı işleyen bir devlet memurudur. Bu bakımdan, reâyâ üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi bulunmamaktadır. O, sorumluluğu altında bulunan topraklarda devletin otoritesini temsil etmektedir.

Reâyâ ise üzerinde yaşadığı toprakları işleyip bunların vergisini devlet adına sipahiye vermek zorundadır. O asırlarda halkın elinde nakit para pek fazla bulunmadığından vergileri aynî (mahsûl) olarak öderlerdi. Reâyâ bu mahsulü teslim etmek üzere kendisine en yakın pazara götürmek zorunda idi. Sipahi, reâyânın bunu daha uzaktaki pazara götürmesini isteyemezdi. Bundan başka reâyâya eziyet edilmesine, maddî ve manevî külfet yüklenmesine (angarya) izin verilmezdi. Devlet, sipahi, reâyâ üçlüsünün statüleri ve karşılıklı mükellefiyetleri "Tahrir Defterleri"nin başında yer alan sancak kanunnâmelerinde geniş ve etraflı bir şekilde belirlenmiştir. Ayrıca siyasetnâme nevinden olan eserlerde devletin bekasının reâyâ ile mümkün olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Kâtib Çelebi (Düsturu'l-Amel li Islahi'l-Halel, İstanbul 1280, s. 124) şöyle demektedir: "Evvela reâyâ ve berâyâ selâtin ve ümerâya vediat-ı ilâhiye olduğundan gayri La mülke illâ bi'r-ricâl, velâ ricâle illâ bi's-seyf velâ seyfe illâ bi'l-mal, velâ mâle illâ bi'r-raiyye, velâ raiyye illâ bi'l-adl."[45]

Farklı sebeplere bağlı olarak bozulmaya yüz tutan tımar sisteminin ıslahı için, çeşitli tedbirlere baş vurulmuş olmakla beraber, bu gidişin önü bir türlü alınamamıştır.

Kuruluşundan beri, Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal ve askerî tarihinde büyük bir rol oynayarak önemli bir hizmet ifa etmiş olan tımar rejimi, birkaç asırdan beri buhranlar içinde geçen hayatının son safhasında sessiz sedasız bir şekilde ve herhangi bir sarsıntıya sebep olmadan ortadan kalktı. Tarihe mal olması çeşitli safhalar geçiren[46] bu sistemin ilk tatbikatı,

45. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Barkan, "Türkiye'de Servaj Varmıydı", *Belleten* (1956), XX/78, 240-241; İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, 241; Kazıcı, *Vergi*, s. 86-91.

46. Geniş bilgi için bk. Barkan, agm. *İA XII/1*, 330-331.

1703 senesinde Girit adasında başladı. Ülkenin diğer mıntıkalarındaki tımarlar ise 1812 yılından itibaren mahlul oldukça (boşaldıkça) başkasına verilmemeye başlandı. Bu uygulama ile tımar sahiplerinin sayısı gittikçe azalmaya yüz tuttu. Nihayet, Yeniçeri Ocağı'nın lağv edilmesi ile muntazam ve disiplinli bir askerî sınıf vücuda getirildikten sonra, intizamlarını büsbütün kayb etmiş olan tımar sahiplerinin de eskiden olduğu gibi kendi hallerine bırakılması uygun görülmedi. Bu sebeple H. 1263 (M. 1848) senesinde bütün tımar sahipleri kaydı hayat şartıyla ve yarım tımar bedeli ile emekliye sevk edilerek tımar sistemine son verildi.[46]

47. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih deyimleri*, III, 507.

VII. SOSYAL MÜESSESELER

Osmanlı Devleti, feth edip ele geçirdiği yerlerde derhal sosyal müesseseler kurup halkın hizmetine sunuyordu. Devlet sınırları genişledikçe bu müesseseler de o nisbette artış kayd ediyordu. Bu sosyal tesisler sayesinde şehirlere Müslüman Türk damgası vurulmuş oluyordu. Bu neviden müesseseler kurulmakla yetinilmemiş, bunların idareleri, korunmaları ve devamlılıklarının sağlanması için geniş imkânlara sahip vakıflar tesis edilmiştir. Böylece devlet, bu müesseseler için, kendi hazinesinden ayrıca bir bütçe hazırlama ihtiyacını duymuyordu.

Sosyal müesseselerin kurulup gelişmesinde önemli derecede rol oynayan ve sadece geniş halk kitleleri değil, çevre ve hayvanlara da hizmet götüren vakıflar hakkında bilgi vermeden, onların kuruluşunu sağlayan prensip ve anlayışlara temas etmeden sadece sosyal müesseselerden söz etmek, konuyu eksik bırakmak olurdu. Bu bakımdan vakıflar, onların kuruluşunu sağlayan âmiller ve hizmet sahalarına işaret etmek zorundayız. Bunu da:

1- Osmanlılarda Vakıflar,

2- Vakıfların Hizmet Sahaları, Başlıkları altında ele alacağız.

A. VAKIFLAR

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanlı Devleti'nin, tarih ve müesseselerini, kendinden önceki Müslüman ve Müslüman Türk

devletlerinin müesseselerinden tamamen müstakil olarak düşünemeyiz. Çünkü Osmanlılar, kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yaşayış tarzlarını, ahlâk, iktisat, örf, âdet ve diğer özelliklerini almaktan çekinmiyorlardı. Böylece Osmanlılar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirası üzerinde ve onun bir devamı olarak inkişaf etme imkânına sahip oldular. Bu vesile ile onlar, kendilerinden önce diğer İslâm ve Türk İslâm devletlerinin çok zengin teşkilât ve müesseselerinden de geniş ölçüde faydalanma imkânını buldular. Nitekim Abbasîler devrinde, hukukî esasları tesbit edilen vakıf müessesesi, İslâm dünyasının her köşesine sür'atle yayıldı. İslâm cemiyetinin siyasî ve iktisadî gelişmesiyle paralel olan bu çoğalmayı, Mâveraünnehr'den Atlantik kıyılarına kadar her tarafta görmek mümkündür. Mescidler, türbeler, ribatlar, tekkeler, medrese ve mektepler, köprüler, sulama kanalları, su yolları, kervansaraylar, hastahaneler, hamamlar, imâretler gibi birçok dinî ve hayrî tesis hep bu vakıflar sayesinde vücuda getirildi.[1]

Maddî bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi ulvî ve fevkalâde bir düşüncenin mahsulü olan vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri İslâm ülkelerinde büyük bir önem kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş olan dinî ve hukukî bir müessesedir. İnsan fıtratında mevcud olan yardımlaşma hissi, şüphesiz ki insanlık tarihi kadar eskidir. Bu his, dinî emir ve hükümlerle birleşince daha bir kuvvet kazanır. İslâm ülkelerinde vakıfların, asırlarca büyük bir fonksiyon icra etmesinin sebebini burada (dinî his) aramak lazımdır. Çünkü "insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan (başka bir ifade ile vakf edilen), vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır" prensibinin anlamını çok iyi bilen müslümanlar, bu yolda birbirleri ile âdeta yarış edercesine vakıf tesisler kurmuşlardır.

Osmanlı sosyal müesseselerinin kurulup gelişmesinde büyük ve önemli hizmeti bulunan vakıfların kuruluş sebebini yukarıda temas edilen anlayışa bağlamak gerekir. Ayrıca, Ebû Hüreyre'den nakl edilen bir Hadis-i Şerif'te Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu belirtilmektedir: "İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-ı cariye), faydalanılan ilim ve kendisine dua eden bir evlad bırakanlarınki kesil-

1. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, II, 12.

mez."[2] Hadisçiler, "sadaka-ı câriyeyi" vakf ile tefsir etmiş ve sadaka devam ettiği müddetçe sevabının da devam edeceğine kani olmuşlardır. Hz. Peygamberin bizzat kendisinin de vakıf yapmış olması, ashabının onu takiben böyle eserler meydana getirmesine sebep olmuştur. Nitekim Câbir (r.a.) "Ben, Muhacir ve Ensar'dan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki vakıf ve tasaddukta bulunmuş olmasın."[3] diyerek daha o dönemde bu gelişmenin hangi seviyeye ulaştığını belirtmek ister.

Lugat olarak pek çok mânâsı bulunan "vakıf"[4] kelimesine farklı ıstılahî mânâlar verilmiştir. Bununla beraber bu mânâların tamamı birbirlerine çok benzemekte ve ihtiva ettikleri anlamın, hemen hemen birbirinin aynı olduğu görülmektedir.

İslâmî yardımlaşma prensibinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını gördüğümüz vakıflar, İslâm ülkelerinin tamamında sayılamayacak kadar çok ve önemli hizmetler ifa ediyorlardı.

Hemen hemen bütün müessese ve teşkilatlarının nüvesini kendilerinden önceki Müslüman devletlerden alan Osmanlılar, vakıf konusunda da bu yolu takib ettiler. Nitekim Osmanlı Devleti'nde daha ilk beyler zamanında başlayan, devletin siyasî ve malî kudretinin inkişafına paralel olarak gelişip artan vakıfların, Osmanlılar dönemindeki ilk müessisi (kurucusu) Orhan Gazi olmuştur. Onun 724 Rebiülevvel (1324 Mart başı) tarihi ile azadlı köelerinden Tavaşî Şerafeddin'e Mekece'de vakf ettiği hankahın tevliyetini verdiğine dair vakfiye ile vakfın şartlarını gösteren Farsça yazılmış tuğralı belgesi, elimizde bulunmaktadır.[5] Keza o, İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurarken, onun idaresi için yeterince gelir getirecek gayr-i menkul vakf etti. Kısa bir müddet sonra bu medreseden kudretli ilim ve devlet adamları yetişti. Sultan Orhan'ın yaptırdığı ilim ve hayır müesseseleri sadece isimleri verilenler değildir. Adapazarı'nda halen "Orhan Bey Camii", Kandıra'da "Orhan Camii" adı ile anılan camiler ile yine Adapazarı'nda medrese, Bursa'da bir cami, zâviye, misafirhane ve imâret inşa ederek bunlara vakıflar tahsis etti. O, topluma yararlı olan bu sosyal eserlerin görevlileri olarak mü-

2. Müslim, Vasıyy, 14; Ebu Davud, Vesaya, 14; Tirmizî, Ahkâm, 36.

3. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Ziya Kazıcı *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul 1985, s. 49.

4. Değişik mânâlar için bk. Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1318, II, 1495-96.

5. Metnin Türkçesi için bk. Uzunçarşılı "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belieten*, (1941), V/19, 281-282.

derris, imam, hafız, nakib, tabbah, hâdim ve bevvab gibi kimseleri de tayin ederek onlara maaş bağladı.[6]

Orhan Gazi'den başlayarak Osmanlı padişahları, sultanları, vezirleri, emirleri, zengin tebea ve hatta güçleri nisbetinde fakirler de pek çok vakıf tesisler meydana getirdiler. Niğbolu'dan zaaferle Bursa'ya dönen Yıldırım Bâyezid, burada bir Dârulhayr, bir hastahane, bir Ebû İshakîhane (tekke), iki medrese ve bir cami yaptırdı. Bütün bu müesseselerin ihtiyacını giderebilecek genişlikte vakıfları da tayin etmeyi ihmal etmedi. Nitekim, Dârulhayrın evkafından olmak üzere aş ve yemden başka her yıl bilginlere, yerli ve yabancı yoksullara 600 müdd buğday verilmek, her gün konuğa ve yerliye et ile birlikte 300 çanak aş eriştirilmek üzere vakıflarını tayin buyurdu. Hastahane, Ebû İshakîhane ve caminin her biri için ayrıca vakıflar tayin etti. Bunlara şeyh, tabib, imam, müezzin ve müderris dikip akçalarını tayin ettirdi.[7] Keza o, Bolu'da cami, medrese, çifte hamam ve bir kütüphâne yaptırıp vakıf etmişti. Bunlar için de 30 kadar dükkân vakf ederk onlara gelir tahsis etmişti.

İstanbul'u, fizikî görüntüsü ile Bizans Devleti'nin merkezi olmaktan çıkarıp Osmanlı Devleti'nin merkezi haline getiren Fâtih Sultan Mehmed, bu fetih esnasında ümerâ, devlet adamı ve askerlere ganimetten kendilerine düşen hisselerini verdikten sonra, kendi hissesine düşen emlâktan hiç birini almayarak tamamını toplum ve milletin hayrına olmak üzere vakf etti. O, Bizanstan kalan bu harab şehri, devletin merkezi olmaya yaraşır bir hâle getirirken yaptığı vakıflardan epey istifade etti.[8]

Osmanlı hükümdarları sadece kendi adlarına vakıf yapmakla yetinmediler. Onlar, başkaları tarafından daha önce yapılmış bulunan vakıflara da yardımda bulundular. Nitekim, meşhur vakıflar arasında padişahın maddî yardımları ile senelik bütçelerini denkleştirenler az değildi. Bu yardım, nakdî olduğu gibi bazan da aynî oluyordu. Konya'daki Sadreddin Konevî zaviyesi gibi orta büyüklükte bir vakıf, XVI. asrın son senelerinde Karaman gelirlerinden yılda 3600 akça alıyordu. Bununla da yetinilmiyor, mal olarak da pirinç vs. gibi yardımlar da yapılıyordu. Barçınlı kazasında

6. Ali Himmet Berkî, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *Vakıflar Dergisi*, V, 127-128; Kazıcı, *Vakıflar*, s. 58.

7. Şükrullah, s. 57-58.

8. Fâtih Vakıfları için bk. *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Ankara 1938; Osman Ergin, *Fatih İmâreti Vakfiyesi*, İstanbul 1945.

bulunan Uryan Baba zâviyesi, 8 Zilkade 975 (5 Mayıs 1568) tarihli bir hükme göre Beypazarı enhalarından pirinç alıyordu. Çorum civarındaki Abdal Ata zâviyesi ise padişahın salyânesi olarak Boyabat eminlerinden pirinç temin ediyordu.[9]

Osmanlılar, zapt ettikleri yerlerdeki vakıflara dokunmadan, eskiden beri devam eden şekli ile vâkıfın şartlarına riayet ediyorlardı. Konu ile ilgili pek çok vakfiye ve vesika, Osmanlılar tarafından, ilhak edilmeden önce Müslüman hükümdarların idaresinde bulunan vilayetlerdeki Osmanlı öncesi vakıflarının şartlarına bu yeni idarecilerce aynen riayet edildiğini göstermektedir.[10] Vakıflar, her türlü dış müdahaleye kapalı olduklarından hiç kimse ve hatta hükümdarlar bile bunların statülerini değiştirmeye yeltenmezlerdi. Bu yüzden Osmanlılar, vakıfların vâkıfın (vakfı kuran, tesis eden) şartlarına göre idare prensibine titizlikle riayet ediyorlardı. Bununla beraber Osmanlılar, vakıflara önemli yenilikler getirdiler. Evkaf idaresinin merkezîleştirilmesini bu yeniliklere bir örnek olarak gösterebiliriz. Mısır Kanunnâmesi, bu yolda bize ışık tutmaktadır. Nitekim her sene paşanın huzurunda tedkik ve tasdik edilecek gelir ve gider makbuzlarından, her birisinden birer suretin İstanbul'a gönderilmesi prensip ittihaz edildi. Bir vakfın idaresinde münhal (boş) olursa kadı, paşaya resmî bir yazı yazarak âlim ve faziletli filan oğlu filan fakir şahsın o yere tayinini arz ediyordu. Vakıfta münhal olduğu Defterdar tarafından da tasdik edilecek ve münhal yere aday gösterilen kimse ancak İstanbul'daki selahiyetli makamdan berat gelince vazifesine resmen tayin edilmiş sayılacaktı.

Osmanlı toplumunda vakıf o kadar önemli ve itibarlı bir müessesedir ki, malî imkân bakımından toplumun en alt seviyesinde bulunanlar ile en üst seviyesinde bulunanlar arasında anlayış bakımından bir farklılık göze çarpmaz. Bu bakımdan iki veya üç göz (oda) evi bulunan yaşlı ve kimsesiz bir kadın bile evinin bir veya iki odasını vakf etmek suretiyle bu anlayışa iştirak eder. Nitekim Ortaköy (İstanbul)'de üç bab evi olan Hakime Hanım'ın vakfı[11] bize bu konuda ne kadar ileriye gidildiğini göstermektedir. Gerçekten, Müslüman Osmanlı dünyasında büyük tesisleri yaptırmaya güçleri yetmiyenler, bütün bir toplum tarafından benimsenmiş olan hayır mües-

9. Suraiya Faroqhi, "Osmanlı Sultanlarının Hususi Şahıslar Tarafından Tesis Edilen Vakıflara Çeşitli Müdahaleleri", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1979, s. 52 .

10. Köprülü, "Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, II, 22; Kazıcı, *Vakıflar*, s. 61.

11. BOA, C. Evkaf, nr. 28339.

seselerine katılmaktan geri kalmıyorlardı. Yüzlerce kadın, geliri azalmış bir vakıf tesisine ufak ve çok mütevazi de olsa bir kaynak sağlamak için evlerini, meyveli bahçelerini, tarla ve ziynet eşyası gibi mal varlıklarını bağışlıyorlardı.[12]

O günün imkânları içinde vakıfları, bitip tükenmek bilmeyen, uzun ve meşakkatli yollarda, farklı isimler altında kervan ve yolcuların hizmetinde olduklarını görüyoruz. Hatta bu hizmeti gereği gibi yerine getirmeyen ve vakıflara bağlı bazı tekkelerin sorumluları hakkında soruşturma yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 14 Muharrem 986 (24 Mart 1578) tarihini taşıyan bir hükümde[13] belirtildiğine göre Ankara çevresindeki yollar üzerinde bulunan tekke ve zâviyelerin, vakıfları müsait oldukları halde bunları, sadece tekkenişîn ve zaviyedârlar "kendileri ekl ve bel' edüp âyende ve revendeye* şart-ı vâkıf mucibince taam verülmeyüp ebnay-ı sebil ziyade müzayaka çektikleri bildirmeğin şer'-i şerif muktezasınca evkaf teftiş olunup" vakfiyeye göre hareket etmeleri istenmektedir.

Vakıflar, değişik maksatlarla tesis edilmekte ve her vâkıf, vakfı üzerinde arzu ve iradesinin devam etmesini istemektedir. Bu durum normal karşılanmalıdır. Zira, senelerin çaba ve emeği ile kazanılmış mal ve mülk üzerinde o kadar zahmet çekmiş olan bir kimsenin, tescil ettirdiği şartları ile ölümünden sonra da tasarruf sahibi olmak istemesi hakkıdır. Şayet biz, onlar için böyle bir yetkiyi çok görür ve bu hakkı ellerinden alsaydık, o zaman büyük bir ihtimalle vakıflar istenilen şekilde devam etmeyecekti. Kişi, kendisinden sonra toplumun hayır ve menfaatına vesile olmayacak bir malı, daha hayatta iken israf suretiyle yok etme derecesine getirebilirdi. Bunun da bir cemiyet için ne denli kötü ve olumsuz şartlar doğuracağını söylemeye gerek yoktur. Çünkü böyle bir durumda vakıfların yüklendiği nice hizmetler, yerine getirilmeyecekti. Ne eğitim, ne ibâdet, ne iktisad, ne ulaşım, ne de sağlık bakımından hiç bir hizmet yeterince yapılmayacaktı.

Hukukî bir müessese olmasından dolayı vakfın kurulabilmesi için bazı şartların bulunması gerekir. Her şeyden önce vakfı yapmak isteyen kimsenin o vakfı yaptığına dair "malımı vakf ettim, haps ettim, tasadduk ettim"

---

12. Kadınların kurduğu vakıflar hakkında geniş bilgi için bk. Kazıcı, "Osmanlı Kadınlarının Kurduğu Bazı Vakıflar", *Kadın ve Aile Dergisi*, (1990) 59/9-11.

13. BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 34, s. 30.

* Âyende ve revende: Gelip giden mânâsında kullanılan Farsça iki kelimedir. Yolcu demektir. Arapçası İbn Sebil'dir.

veya "sadaka-i müebbede ile sadaka ettim" gibi ifadeler kullanması gerekir. Bu neviden söz ve işaretler, vakfın rüknünden sayılır. Bundan başka vakfın tesisi için gerek vakfı yapan kişi, gerekse vakf edilen malda da bazı özelliklerin bulunması icab eder. Bununla beraber bunları kesin çizgilerle birbirinden ayırmak pek mümkün değildir.

a- Vakfı Yapan Kimsede Bulunması Gereken Şartlar:

1- Vâkıfın, temlik ve teberrua ehil olması gerekir. Başka bir ifade ile akil, baliğ, reşid ve hür olmalıdır. Binaenaleyh, küçüğün, mecnun (deli) ve matuhun yapacağı vakıflar, sahih vakıf muamelesi görmezler.

2- Vâkıf, borçtan dolayı mahcur bulunmamalıdır.

3- Vâkıfın, vakfa rızası bulunmalıdır.

4- Vâkıf, vakf ettiği şeyi, hayır ve sevab kazanma inancı ile yapmalıdır. Burada gözetilen gâye, Allah'ın rızası ve toplumun menfaatidir.

b- Vakf edilen Malda Bulunması Gereken Şartlar:

1- Vakfedilen mal, vakıf anında vâkıfın mülkü olmalıdır. Şu halde başkasına ait olan bir şey vakfedilemez.

2- Vakf edilen mal deyn (borç) veya menfaat olmamalıdır.

3- Vakfolunacak malın akaar (ev, dükkan, tarla gibi gelir getiren mülk) olması gerekir.

4- Vakıfta muhayyerlik şartı bulunmamalıdır.

5- Vakf edilecek bina ve ağaçlar, müstahikkul-kal' (yıkılmaya veya sökülmeye mahkum) olmamalıdır.

6- Vakfın meşrutun lehi (vakıftan istifade edecek olanlar) belli olmalıdır.[14]

c- Vakıfların Kuruluş Şekilleri:

Vakıflar, şartları haiz olan kimseler tarafından aşağıdaki şekillerden biri ile kurulabilir. Bunlar:

---

14. Geniş bilgi için bk. Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fî Tertibi'ş-Şerai'*, Mısır 1910, VI, 219-220; Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, s. 44-46; Bilmen, *Istılahat*, IV, 311-316; Muhammed Ebu Zehre, *Muhaderat fi'l-Vakf*, Kahire 1972, s. 130-140.

1- Tescil şuretiyle: Vâkıf, hâkime (kadıya) müracaatla vakıf kurmak istediğini bilidirir. Bunun üzerine hâkim, yukarıda bir kısmından bahs edilen şartların bulunup bulunmadığını araştırır. Şayet bu araştırma müsbet bir şekilde sonuçlanırsa o zaman şahidlerin (şuhûdu'l-hal) huzurunda ve onların da karara iştiraki ile vakfı karara bağlayıp tescil eder. Müslüman olmayanlar tarafından tesis edilenler dahil bütün vakıfların şer'î mahkemelerde tescili şart olduğundan, muhtelif vilayet mahkemeleri arşivlerinin incelenmesi suretiyle Osmanlı döneminde tesis edilmiş vakıfların tam sayısı, gayesi ve karekteri hakkında sağlam bir bilgi edinmek mümkün olabilir.

2- Vasiyet yolu ile: Vakfı yapacak olan kimsenin ölmeden önce vasiyet etmesi suretiyle kurulan vakıftır. Eğer vâkıfın mirasçıları yoksa mâmelekinin tamamını, varsa üçte birini vasiyet suretiyle vakf edebilir. Ölümü halinde vasiyeti gereğince mülkü vakıf olur.

3- Fiil ve Hareketle: Bir kimse mülkü olan bir arsa üzerinde cami inşa ettirip, ezan okutturup, cemaatin camide namaz kılmasına müsaade etse ve kendisi de bu cami içinde cemaatla birlikte namaz kılsa o mekân vakf-ı lâzım suretiyle vakıf olur. Artık burası cami olmuştur.[15]

B. VAKIFLARIN İDARESİ

Allah'ın rızasını kazanmak ve ahirette karşılığını sadece O'ndan beklemek gayesiyle yapılan vakıflar, İslâm dünyasının hemen her bölgesinde vardır. Dinî, iktisadî ve ictimaî hayatın vazgeçilmez unsuru olan vakıflar, İslâm âleminde büyük bir yekûn teşkil ediyorlardı. Bunca büyüklükteki bir müessesenin belli bir sisteme bağlanması, iyi idare edilmesi ile mümkündür. Bu bakımdan, daha işin başında sıkı tedbirlere baş vurulduğu görülür. Nitekim her vakfın bir vakfiyesinin bulunması, vakfiyedeki (vakıf senedi) şartların "nass" gibi kabul edilmesi, vakfiyelerin tescil edilmeleri ve ayrıca bunları yönetmek için müstakil idarelerin kurulmuş olması bunu göstermektedir.

Vakıflara idareci (nâzır) tayini Hz. Peygamberle başlamış ve günümüze kadar devam edegelmiştir. Tabiatiyle Osmanlılar da vakıflarını idare etmek, onların devamlılığını sağlamak ve istenilmeyen şekilde harcamaları-

15. el-Kâsânî, VI, 220.

na mani olmak için yöneticiler tayin etmişlerdi. Nitekim Orhan Gazi, Bursa'da yaptırdığı câmi ve zâviyenin idaresini Sinan Paşa'ya vermişti. Böylece Sinan Paşa'yı Osmanlı döneminin ilk Evkaf Nâzırı sayabiliriz. Daha sonra hükümdar vakıfları, vezir, kadıasker, sadrazam, şeyhülislâm, bâbussaade ve dârussaade ağaları gibi devlet adamları tarafından idare edilir oldu.

Yıldırım Bayezid, her vilayete "Müfettiş-i Ahkâmi'ş-Şer'iyye" tayin ederek vakıf işlerini teftiş ettiriyordu. Çelebi Sultan Mehmed devrinde ise Cemaleddin Mehmed Çelebi, "Hâkimu'l-Hükkâmi'l-Osmaniyye" ünvanıyla evkaf işlerinin umumî nâzırlığına tayin edilmişti. Sultan II. Murad döneminde bu iş, kadıaskere, Fâtih Sultan Mehmed de bunu Mahmud ve İshak Paşalara havale etmişti. Bu dönemde evkaf idaresinden sadrazamlar sorumlu olduğundan, "Sadr-ı Âli Nezâreti" teşkil olunmuştu. Fâtih'ten sonra Sultan II. Bâyezid, evkaf işlerini Şeyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcih etti. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında evkaf nezâreti ile tekrar sadrazamlar görevlendirildiler. Sultan I. Ahmad Han devrinde, Şeyhülislâm idaresinde olan vakıflar, II. Mahmud Han zamanında Kadıaskerin emir ve idaresi altında idi. Yine bu dönemde her vilayette, "Müfettiş-i Evkaf" adında bir idareci vardır.

Osmanlılar döneminde şahıslar tarafından kurulan vakıflarla mütevelliler meşgul oluyor, bunlar kadılar vâsıtasiyle teftiş ve murakabe ediliyorlardı. Her kadı, kendi mıntıkasındaki vakıfları, emrindeki müfettişlerce teftiş ettirdiği gibi, bazan bizzat kendisi de bunları teftiş ederdi. İstanbul kadısı ise bütün vakıfları teftiş yetkisine sahipti.

Mısır, Suriye, Arabistan ve Kuzey Afrika'nın ilhakından sonra buralarda bulunan vakıflar 995 (M. 1587) senesinde kurulan "Haremeyn Evkaf Nezareti"ne bağlandı. Daha sonra gelişen vaziyet gereği, Anadolu ve Rumeli vekıflarının idaresi de 12 Rebiülevvel 1242 tarihinde teşkil olunan "Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti"ne bağlandı. Bu nezâretin teşkilinden sonra müessesenin başına getirilen ilk nâzır el-Hac Yusuf Efendi olmuştu.

Haremeyn Evkaf Nezâreti, 1254 (1838) yılında Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'ne ilhak olundu.

Osmanlılar döneminde 1242 (M. 1826) yılında kurulan Evkaf Nezâreti'nden önce vakıflar, vâkıflarının şartlarına göre idare ediliyorlardı. Genel olarak bu idare biçimlerini aşağıdaki şekilde gruplara ayırmak mümkündür:

a - Haremeyn Nezâreti: Haremeyn (Mekke-Medine)'e bağlı vakıflarla, Ayasofya, Sultan Ahmed, Nuruosmaniye, Yenicami, Üsküdar'da ise Çinili ve Atik Valide Camileri vakıflarının idareleri "Dârussaade Ağaları"nın elinde idi. 995 (1587) senesi Muharrem'inde Habeşî Mehmed Ağa'nın başına getirilmesi ile kurulan Haremeyn Nezâreti, meşrutun lehi "Haremeyni'ş-Şerifeyn" halkı olan vakıfların idaresine bakardı. Kuruluşundan kısa bir müddet sonra Osmanlı Padişahları, hanımları ve Dârussaade Ağaları gibi önemli şahsiyetlerin vakıfları, buna ilave edildiği için bu nezâret önem kazanmıştı. Bu nezâret dört daire tarafından idare edilirdi. Bunlar:

ı- Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği: Diğer vakıf müfettişlerinden ayrı olarak nezâretin kuruluş tarihi ile birlikte kurulmuş hukukî bir memuriyetti. Haremeyn vakıfları ile birlikte diğer bütün vakıfların hukukî problemlerini ve işleyiş tarzlarını da teftiş ederdi. Bu müessesenin başına ilk defa seçkin âlimlerden biri olan Amasyalı Mehmed Efendi getirilmişti.

ıı- Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği: Dârussaade ağalarının nezâreti altında bulunan bütün vakıfların vakfiye ve kuruluş gayelerini tescil eden, vakıfları, vakfiyelerinin şartlarına göre idare eden ve muhasebelerini tutan önemli bir memuriyet idi.

ıı- Evkaf-ı Haremeyn Mukataacılığı: Haremeyn vakıflarından mukataaya bağlanan, bütün vakıf arazi ve binaların kayıtlarının tutulması bu daireye aitti. Aynı şekilde vakıflara ait vergi ve diğer gelirlerin toplanması (cibâyet), ferağ ve intikallerin sağlanması bu daire tarafından yürütülürdü.

ıv- Dârussaade Yazıcılığı: Dârussaade Ağaları'nın bütün yazışmaları bu büro tarafından yürütülüyordu. Burada çalışan görevliler, Dârussaade Ağaları'nın bütün sırlarını bildikleri için geniş bir nüfuza sahiptiler.

Bu dört daire tarafından tutulan defterler, sıyakat hattı ile yazıldıkları gibi muhteva bakımından da tarihî belgelerin en mükemmeli durumunda idiler.

Haremeyn Nezâreti'nin idare merkezi, saray müştemilatından olan Darphânenin üst tarafı idi.

b - Vezir Nezâreti: Sadrazamların nezâreti ile idare olunan vakıflardır. Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'da yaptırdığı bina ve diğer hayır eserlerinin idaresini hicrî 868 (1463)'de vezir Mahmud Paşa'ya, 872

(1467)'de de veziriazam İshak Paşa'ya tevcihiyle başladı. Bunlara daha sonra Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman vakıfları da ilâve edilirdi. "Ser müfettiş" adı ile ulemadan biri bu vazife ile görevlendirildi.

c- Şeyhülislâm Nezâreti: Sultan II. Bâyezid Han'ın İstanbul ve diğer şehirlerde meydana getirip tesis ettiği hayratının idaresini, hicrî 912 (1506) senesinde Şeyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye tevcihi ile başladı. İdare merkezi Bâyezid imâret dairesi idi.

d- Tophâne Ümerâsı Nezâreti: Sultan Bâyezid, Hamidiye, Laleli, Selimiye, Mihrişah Valide ile II. Mahmud vakıflarının mulhakat ve mukataatından ibaret idi. Darphâne tarafından yönetilirdi.

e- İstanbul Kadıları Nezâreti: Kadılara meşruta olan bu vakıfların tamamına İstanbul kadıları nezâret ederlerdi. Daha sonra bu nezâretlere Galata, Üsküdar, Eyyub kadılıkları ile Kaptan Paşa, Yeniçeri Ağası, Sekbanbaşı, Bostancıbaşı gibi nezâretler de ilave edilmek suretiyle bu rakam 12 sayısına kadar çıkmıştı.[16]

Sultan II. Mahmud Han, yeniçeriliği "Vak'a-ı Hayriye" ile ortadan kaldırdıktan sonra, vakıflar arasındaki irtibatsızlığı yok etmek ve zamanla ortaya çıkan bazı yolsuzlukları önlemek gayesiyle bütün vakıfların tek bir nezâret altında toplanmasının daha doğru olacağı kanaatine varmış olacak ki, bütün dinî binaların bakım ve onarımı, personelinin aylıkları ve diğer hayrî maksatlar için tesis edilen vakıfların bir çatı altında toplanmasını kararlaştırdı.[17]

Vakıfların tek elden idaresi için 12 Rebiülevvel 1242'de çıkarılan bir fermanla "Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti"nin kurulduğu ve Darphâne nâzırı ve mütevelli kaimi makamı el-Hac Yusuf Efendi'nin yeni kurulan bu nezâretin başına getirildiğini biliyoruz. Böylece adı geçen nezâret resmen kurulmuş oluyordu. Bununla beraber, Sultan I. Abdülhamid Han'ın kendi vakıfları ile ilgili olarak tesis ettiği teşkilât, Evkaf-ı Hümâyun Nezareti'nin kuruluşuna bir başlangıç sayılmaktadır. Bu bakımdan, nezâretin ilk kurucusu olarak adı geçen padişahı kabul edenler de bulunmaktadır.

Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti kurulduğu zaman, "kesedarlık", "zimmet

16. Geniş bilgi için bk. İbnulemin Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsameddin, *Evkaf-ı Hümâyun Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzarın Terâcim-i Ahvali*, İstanbul 1335, s. 13-16.

17. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, trc. Metin Kıratlı, Ankara 1984, s. 94.

halifeliği" ile "sergi halifeliği" adında üç daireden meydana gelmişti. Bunların âmiri durumundaki nâzıra maaş olarak 10.000 kuruş bağlanmıştı.

Kesedarlık idaresi: Nezârete bağlı vakıfların ilamlarına, takrirlerine ve inhalarına ait bütün işleri yürütmekle görevli idi. Bu memuriyete ilk defa hâcegandan Küçük Kal'a tezkirecisi Eğin'li es-Seyyid Mehmed Şevki Efendi tayin edilmişti.

Zimmet Halifeliği: Vakıfların mukataalarını, zabıtlarını ve sarraflardan alınacak kefalete bağlı borç tahvilleri ile ilgili işlemleri yürütürdü. Keza, kira mukavelerini düzenlemek, tahsilatı yapmak ve muhasebe kayıtlarını kontrol etmekle görevli idi. Bu hizmetin başına da ilk defa Mehmed Arif Efendi getirildi.

Sergi Halifeliği: Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti hazinesine gelen paraları almak, vakfiyeye göre gider bütçesini hazırlamak ve vakıf bütçesine göre günlük harcamaları yapmakla vazifeli idi. İlk defa sergi halifeliğine tayin edilen kişi, Zimmet halifesi olan zatın kardeşi Ahmed İzzet Efendi'dir.

Bütün bu işlerin yürütülmesinde adı geçen dairelere yardım etmek üzere kâtipler, maiyyet ve hizmetliler tayin edilmişti.

Bilahare nezârete yapılan ilhaklarla işler çoğaldığından ve adı geçen üç dairenin bütün bu işleri gereği gibi ve zamanında görmesinin mümkün olamayacağının anlaşılmasından sonra Zilkade 1246 (Nisan 1831)'de Tahrirat Başkatipliği, Mülhakat Gedikler Kâtipliği ve Rûznâmecilik adı ile üç yeni memuriyet daha ihdas edildi.

Çalışan personel sayısının artması üzerine, nezâret için büyük bir idare binasına ihtiyaç duyulmuştu. Bu sebeple, eski Darphâne civarında hasırcı ve doğramacı koğuşları yıkılarak bunların yerine 17 odalı bir daire inşasına başlanmıştı. Bu yeni binanın inşaatı, Cemaziyelevvel 1248 (Ekim 1832)'de bitirilerek bina döşenmiş, nezâret de Receb (Kasım-Aralık 1832) ayında yeni binasına taşınmıştı.[18]

Vakfiyelerin tahlilinden anlaşıldığına göre, başlangıçta Osmanlı dönemi vakıflarında hizmet gören mütevellilerin müstakil bir idare binasına sahip olmadıkları, bu iş için kendi evlerini kullandıkları görülür. Ancak XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren Sultan III. Osman, Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamid Han kendi vakıfları için idare binaları inşa ettir-

18. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Kazıcı, *Vakıflar*, s. 77.

meye başladılar. Onlar, bu binalar için kapıcılar (bevvâb) ve bekçiler (mustahfız) tayin ettiler. Böylece bu vakıfların her biri, gerçek mânâda birer idarî merkeze kavuştu.[19] Söz konusu idare binalarının ihdas edilmesi, Osmanlılardaki vakıf idaresinin merkezîleştirilmesi için atılmış bir ilk adım olarak kabul edilebilir.

Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılışına kadar devam eden Evkaf Nezâreti, 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 429 sayılı kanunla ilga edilerek Başbakanlığa bağlı bir Umum Müdürlüğe havale edildi. 429 sayılı kanunla Vakıflar Umum Müdürlüğü de kurulmuş oldu. Bununla beraber bu kanun, vakıflarda fazla bir değişikliğe sebep olmuyordu. Cumhuriyetten sonra vakıf mevzuatında ilk mühim değişiklik, 5 Haziran 1935 tarih ve 2762 sayılı kanunla yapıldı. Bu kanun 5 Aralık 1935 tarihinde yürürlüğe girdi.

Vakıfların kuruluşu, kuruluş şartları ve idaresi gibi hukukî özelliklerine işaret ettikten sonra bir vakfın resmen tesis edilmiş olduğunu gösteren belgeden (vakfiye) bahs etmemek, konu için bir eksiklik olarak kalacaktı. Onun için biz de fazla teferruata girmeden bu hukukî belgeden söz etmek istiyoruz.

C. VAKFİYE

Vakfiye, vakfın vâkıfı (vakf eden, vakfı tesis eden) tarafından hazırlanmış nizamnâmesine verilen bir isimdir. Vakfiyeler, kadılık siciline kayd edilip işlendikten sonra kesinleşirlerdi.

İslâm tarihinde ilk vakfiyenin Hz. Ömer tarafından yazıldığı söylenmekle birlikte bunun, Hz. Peygamber devrinde mi, yoksa Hz. Ömer'in halifeliği zamanında mı olduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Büyük bir ihtimalle bu, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde olmuştur.

Tarih boyunca vakfiyeler, taş, deri ve kağıt gibi yazı için elverişli bulunan malzeme üzerine yazılarak günümüze kadar gelmişlerdir. Şayet vakfın mevzuu bir bina ise, bazan vakfiyenin özeti binanın duvarlarından birine kazılırdı. Nitekim Türkçe ile vakfiye olan Germiyanoğlu II. Yakub Bey (ö.

19. Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı" *Tarih Enstitüsü Dergisi* (1981-82), XII, 179.

1428) vakfiyesinin taş üzerine yazıldığını biliyoruz.

Tarih ve medeniyet açısından bakıldığı zaman vakfiyeler, büyük bir önem taşırlar. Çünkü bunlar, bize milletin muayyen bir zamanındaki hayat ve kültürüne ait muhtelif olayları ile şekilleri görme imkânı verirler. Keza vakfiyeler, Müslümanların ekonomik ve sosyal hayatlarında önemli rol oynamış olan vakıf tesisinin nasıl çalıştığını, kimlerin bunları idare ettiğini, kimlerin vakıf gelirinden istifade ettiğini vs. gibi hususları öğrenmemize yardımcı olurlar. Bunlardan (vakfiyelerden) vakfın büyüklüğüne göre hacimli olup defter gibi olanlar bulunduğu gibi, muhtasar ve tek sayfa şeklinde olanlar da vardır. Bu arada rulo şeklinde uzun ve kalın varaklar halinde olanlar da bulunmaktadır.[20] Mufassal olanlar uslûb bakımından edebî değeri yüksek olan eserlerdir.

Vakfiyelerde, Allah'a hamd ve senâ, Resûlüne salât ve selâmdan sonra hayır yapmaya teşvik edici, sadakanın sevabından bahs edici âyet ve hadisler verilir. Bazan konuyu daha cazip hale getirmek, insanı teşvik etmek ve edebî san'at yapmak bakımından âyet ve hadisler, şiirlerle de desteklenir. Bütün bunlar vakfiyenin mukaddimesi kabilinden oldukları için hukukî bünyeden sayılmazlar.[21] Bu mukaddimeden sonra vakfiyelerde genellikle şu hususlar yer alır:

1- Vakf olunan malların neler olduğu.

2- Vakf olunan bu malların nasıl idare edileceği.

3- Vakıf gelirlerinin, nerelere ve kimlere hangi şekillerde verilip sarf edileceği.

4- Vakfın kimler tarafından idare edileceği, müessesede kaç kişinin çalışacağı, bunlara ne miktarda ücret ödeneceği, bu ücretlerin hangi gelirlerden elde edileceği, eşyanın fiyatı vs. gibi konular, teferruatlı bir şekilde açıklanır.[22]

---

20. Mufassal ve büyük vakfiyelere örnek olması bakımından bk. Fâtih Mehmed II Vakfiyeleri; Süleymaniye Vakfiyesi, nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ankara 1962.

21. M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, s. 20.

22. Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan tarafından kurulan vakfın vakfiyesine göre her gün 117 kişi burada hizmet görecektir. Bunların hizmet ve maaşı hakkındaki tafsilatlı bilgi için bk. İbrahim Hakkı Konyalı "Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", *Vakıflar dergisi*, VIII, 47.

5- Hakimin (kadı), vakfın sıhhat ve lüzumuna dair olan hükmü.

6- Sonunda da tarih ile kadının mührü bulunur.[23]

Vakfiye, eb'ad, bakımından ister büyük, ister küçük olsun, mahiyet itibarı ile içindekiler üç ana bölümden meydana gelir. Bunlar:

a. Dîbâce (Giriş): Vâkıfın, vakfı kurma sebep ve gayesinden bahs eden bu bölüm, âyet ve hadislerle kuvvetlendirilir.

b. Vakfın Hizmet Şartları: Gelir kaynakları ve masraf yerlerini gösteren bu bölüm, vakfiyenin en uzun kısmıdır.

c. Sonuç: Bu kısımda müessesenin şeriata uygunluğu belirtilerek, hiç bir kimsenin bu vakfa müdahale edemiyeceği anlatılır. Bundan sonra da tarih ve şahidlerin imzaları bulunur.

Farklı dönemlerde kurulan vakıfların vakfiyelerinde, gerek başta ve gerekse sonda pek çok dua bulunur. Vakfiye metninde geçen duaları iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan biri hayır dua, diğeri de beddua şeklindedir. Vakfiyelerde bu neviden duaların bulunması normaldir. Zira vakıf hizmetlerinin yürütülmesinde, doğru ve dürüst çalışan, hizmetin görülmesine yardımcı olan yönetici ile görevlilere, bu hizmetlerinden dolayı vâkıfın hayır duada bulunması bir çeşit şükran ve minnet borcu olarak kabul edildiği için tabii bir harekettir. Bundan başka, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getirmeyen, ona ihanet eden, onu gayesinin dışında kullanan idareci ve görevlilere de beddua edilmektedir. Vakfiyenin sonunda bulunan beddua kısmı, düşünen ve basiretli kimseler için tüyler ürpertecek şekildedir. Bu bedduada vakfı kötüye kullanan, onu değiştiren, bilerek ona zarar veren, gelirinin azalmasına sebep olan, haksız olarak onun malından yiyen vs. gibi, vakfa kötülüğü dokunacak olanlar hedef alınmışlardır.

Gerçekten, ebediyet (devamlılık) şartı üzerine kurulan vakıflarda, vâkıfın seneler sonra (ölümden sonra) ona müdahale edenlere başka türlü karşı koyması mümkün değildir. Bunun içindir ki o: "Allah'ın, Peygamberlerin, meleklerin, insanların ve bütün mahlukatın lâneti"nin, vakfı değiştirenin üzerine olmasını dilemekten başka bir şey yapamaz. Bu sebeple vakfiyelerin sonuna bakıldığı zaman, böyle bir beddua kısmı görülür ki bu, insanlar için manevî bir tehdid olmaktadır. Gerçekten inanan ve muvahhid

23. Ali Himmet Berkî, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tabirler*, Ankara (tarihsiz), s. 57.

(Allah'ın birliğine iman eden) olanlar, böyle bir bedduaya maruz kalmak istemezler.[24]

Osmanlılarda vâkıf, vakfiyesini İstanbul'da Defterhâne'nin bu işlerle ilgili bürolarından birine kayd ettirirdi. Defterhanede sicillere geçirilmiş olan bu vakfiyeler, bugün Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktadırlar. Bu arşivde 26300 kadar vakfiye olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber bunlar, vakfiyelerin tamamını temsil etmekten çok uzaktırlar. Ancak muhtelif vilayet mahkemelerine ait bütün şer'iyye secilleri ve tahrir defterleri tarandıktan sonradır ki, Osmanlılar döneminde kurulmuş bulunan vakıfların sayısı yaklaşık olarak tesbit edilebilir. Belli bölge veya belli zamanlardaki vakıfların sayısı konusunda ancak iki örnek zikr edilebilir. Bunlardan biri 927-1005 (1519-1596) yılları arasında İstanbul'da tesis edilen vakıfların sayısıdır ki, bunların yekûnu 2868'dir.[25] Bu konuda başka bir örnek te 1718-1800 yılları arasında Haleb'te kurulmuş vakıfların sayısıdır. Buna göre belirtilen tarihte Haleb'te 485 vakıf kurulmuştur.

Vakfiyelerin en eski tarihi taşıyanlarından, en yenilerine kadar tedkik edilecek olursa bunların kültür ve medeniyet tarihimizin bir çok özelliklerine ışık tuttukları görülecektir. Nitekim, bunarın; tarih, kültürel gelişmeler, folklorik özellikler, sanat tarihi ve sosyolojik yönleri ile toplumun bilgilendirilmesine de yardımcı oldukları görülür. Vakfiyelerin bu özelliklerine kısaca temas ederek, bu vesikalar üzerinde uzmanların hangi yönleri ile araştırma yapabileceklerine ışık tutmaya gayret edeceğiz.

Vakfiyeler, düzenlendikleri dönemin tarihine ışık tutan önemli belgelerdir. Bilhassa hükümdar, bey, zengin ve bunların yakınlarının düzenledikleri vakfiyeler, bu şahısların hem hayatları, hem de şahsiyetleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlarlar.

Vakfiyeler, birer müessese olan vakıfların, ilk elden incelenmesi gereken kaynaklarıdır. Gerek dinî, gerek sosyal, gerekse ilmî müesseselerde çalışan insanların hangi işleri yaptıkları, çalışma şartlarının nasıl oldukları ve hatta yetişme ortamı bakımından bize bilgi veren yegane kaynak o müessesenin vakfiyesidir.

Vakfiyeler, birçok özellikleri yanında döneminin iktisadî hayatı hak-

24. Vakfiyelerde geçen dua ve beddualar ile bunların örnekleri hakkında geniş bilgi için bk. İbrahim Ateş "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar", *Vakıflar Dergisi*, (1983), XVII, 5-54.

25. Ömer Lütfi Barkan-E.H.Ayverdi, İstanbul vakıfları Tahrir Defteri, İstanbul 1970, s. VIII.

kında da faydalı bilgiler verirler. Gerek fiyat hareketleri, gerekse insanların geçim standartlarını tesbit etmemize yardım edecek bilgiler, vakfiye metinlerinde mevcut bulunmaktadır. Bu bakımdan, dönemin iktisadî tarihini yazacaklar için vakfiyeler, başta gelen kaynaklar arasında zikredilebilir. Keza vakfiyeler, şehir tarihçiliği ile uğraşanlar için de birer kaynaktırlar. Zira vakıf müessesesi, kurulduğu şehrin bir parçasıdır. Dolayisiyle vakıf müessesesinin tarihi, o şehrin tarihi ile iç içedir. Özellikle şehrin yerleşim durumu ile halkının dağılımı hakkında bilgilerin yer aldığı vakfiyeler, bize, bölgenin coğrafyası, siyasî ve fizikî haritası, hatta iklimi bakımından da bilgi sahibi olma imkanı veren yardımcı vesikalar hüviyetindedirler.

Vakfiyeler, kültürel özellikleri bakımından da önemli birer vesika olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Nitekim vakfiyelerde kullanılan dil ve uslûb, gelişi güzel değil, belli bir sistem ve usûle bağlı olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple vakfiyelerin kendilerine ait özel bir dili bulunmaktadır.

Vakfiyeler, halkın günlük yaşayışları hakkında bilgiler vermekle, toplumun folklorik özelliklerine de ışık tutarlar. Kara Ahmed Paşa vakfiyesinde Ramazan ve Kurban bayramı ile mübarek gün ve gecelerde halkın yaşayışı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Giyecek ve yiyecek satın alınabilmesi için kayıtlar konulan vakfiyede bu günlere mahsus yemeklerin pişirilmesi için gerekli malzemenin alınması gayesiyle vakıf gelirlerinden tahsisatlar ayrıldığı görülmektedir. Keza vakfiyelerde devrin ısınma kültürü bakımından da bilgilerin bulunduğuna tesadüf edilmektedir. Kışın odun ve kömürün yakıldığını gösteren metinler, bunun açık birer delilidir.

Misafir karşılama ve uğurlama âdetleri ile bineklerin kullanımı hakkında bilgiler bulduğumuz vakfiyelerde, sünnet geleneğinin Anadolu'da nasıl olduğunu gösteren ifadeler de bulunmaktadır.[25a]

D. VAKIFLARIN HİZMET SAHALARI

Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle, başkalarına karşılıksız yardım etmek gibi bir prensipten doğan vakıflar, toplumun hayır ve iyiliğine olan

25a. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mehmet Şeker, "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, (1993), VIII/6-11.

her yerde sağlam birer sigorta teşkilâtı gibi vazife görüyorlardı. Günümüz sigorta şirketlerinden daha üstün olduklarını söyleyebileceğimiz bu müesseseler, "sadaka-ı câriye" denilen hayır çeşitlerinin başında gelmektedirler. Bu bakımdan, İslâm âleminin hemen her yerinde rastladığımız vakıfların yardım elini uzatmadığı bir saha görmek mümkün değildir. Dünyanın, her dönem ve bölgesinde görülebilen yoksulların elem ve ızdırabını gidermek, yollar, köprüler, çeşmeler, su bentleri, okul, cami, hamam, hastahane, tekke, zâviye vs. gibi daha nice hizmetleri yerine getiren bu müesseselerin pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bu bakımdan, "toplumda birer sigorta vazifeleri görüyorlardı" derken bir gerçeğe işaret ediyorduk. Hatta bir mânâda sigortalardan daha ileri seviyede bir hizmet ifa ediyorlardı denebilir. Çünkü sigortalar belli bir süre aidat yatıranlara bu katkılarından dolayı hizmet verirler. Fakat vakıflar için böyle bir şey söz konusu değildir. Onlar, tamamen karşılıksız hizmet ediyorlardı. Aşağıda vereceğimiz birkaç örnek, bütün bu söylediklerimizde ne kadar haklı olduğumuzu gösterecektir.

Fakir, dul, öksüz ve borçlulara para yardımı yapmak; öğrencilere elbise ve yemek vermek; evlenecek genç kızlara çeyiz hazırlamak; her günün ihtiyaçları yanısıra efendileri azarlamasın diye kâse ve bardak gibi kapkacak kıran hizmetçilere verilmek üzere para vakıflarının yapıldığını biliyoruz. Bu vakıfları kuran hayırsever insanlar, sadece bununla da yetinmiyorlardı. Onlar, divitinde mürekkeb kalmayanların divitlerine mürekkeb koymaları için "Mürekkeb Vakfı"nı da kuruyorlardı. Halka meyve ve sebze verilmesi, çalışamayacak derecede yaşlanan kayıkçı ve hammalların bakımı için vakıf tesis edilmesi, çocukların emzirilmesi gayesiyle kurulan vakıflar, şehirlerdeki cadde ve sokakların temiz tutulması için ecdad tarafından yapılan vakıfları bütün bu söylediklerimiz için şahit gösterebiliriz. Bilhassa temizlik bakımından günümüz insanının düşünemiyeceği ve fakat anlatıldığı zaman da hayrette kalacağı bir vakıftan söz etmek yerinde olacaktır. Buna göre sokaklara atılan tükrük ve balgamlar ile insanı tiksindiren diğer maddeler, üzerine kül döktürülmek suretiyle çirkin manzaralarını ve zararlarını gidermek için para tahsis edip adamlar tayin eden hayır sahipleri (vâkıf) de vardır. Osman Nuri Ergin bu konuda şu örneği verir: "Şer'î mahkeme sicillerinde şöyle vakıf ve vakfiyelere rastlamak mümkündür. Söz gelimi Serez'deki vakfiyeye göre her gün iki adam bir kaba kül koyarak sırtlarına alıp çarşı ve pazarı geziyor, nerede bir tükrük veya balgam görürlerse üzerlerine bir miktar kül serpip geçiyorlarmış. Külün antiseptik bir madde olduğu düşünülürse atalarımızın tatbik ettikleri usûl daha doğru ve daha iyi değilmi-

dir?"[26] Keza, oyuncağı bulunmadığı için arkadaşları ile oynayamayan çocuklara oyuncak alınması ile ilgili vakıfları tesis edip meydana getiren hayırseverlerin yaptıkları, bu kadar da değildir. Selçuk Hatun gibi, bıraktığı vakıf bahçe ve tarlaya her yıl muhtelif cinsten 100 meyve ağacının dikilmesini şart koşanlar da vardı. Abdullah oğlu Hacı İbrahim, Yeni Cami'de duran leylekler için yılda 100 kuruş yem parası vakf etmişti. Yorgancı İsmail Çelebi, Beykoz'daki tekkeye vakf ettiği mandırada çalışan esirlerin (köle ve cariye) münasipleri ile evlendirilmesini şart koşar ve "gence karı, karıya genç tezvic olunmaya ve evladları dahi uslûb-ı mezkûr üzre tezvic oluna" diyerek yaşları birbirine yakın olmayan gençlerle yaşlıların birbirleri ile evlendirilmemesini ister. Bunlardan, vakfa 10 yıl hizmet edenlerin de azad edilmesi, vakfiyenin şartları arasında yer almaktadır.[27] Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki Osmanlı toplumunda vakıfların hizmet götürmediği bir sahayı görmek hemen hemen mümkün değildir. Bununla beraber biz, vakıfların hizmet sahalarını aşağıda görüleceği şekilde bir tasnife tabi tutabiliriz:

a) Dinî hizmetinm ifası için yapılmış bulunan vakıflar: Cami, mescid, tekke, namazgâh vs.

b) Eğitim ve kültürle ilgili vakıflar: Mektep, medrese, kütüphâne, dâru'l-hadis, dâru'l-kurra vs.

c) Sivil ve askerî sahada hizmet eden vakıflar: Evler, saraylar, kışlalar, tophaneler, silah sarayları, bahçeler.

d) Ekonomik sahada hizmet veren vakıflar: Çarşılar, bedestenler, arastalar, hanlar, kapanlar, dükkânlar vs.

e) Sosyal hizmetler için kurulmuş bulunan vakıflar: Hastahaneler, dâru'ş-şifalar, kervansaraylar, imâretler, dâru'l-acezeler, kör evleri, çocuk emzirme yurdu, cüzzamlılar yurdu vs.

f) Su hizmetleri ile ilgili vakıflar: Çeşme, sebil, şadırvan, su kemerleri, bentler, hamamlar, kaplıcalar vs.

g) Spor hizmetleri için yapılmış bulunan vakıflar: Pehlivan ve kemankeş (okçuluk) tekkeleri, ok meydanları, spor âbideleri.

Bundan başka vakıflarca kurulan tesislerde vazife yapan ve bundan

26. Osman Nuri Ergin, "Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği", *İller ve Belediyeler Dergisi* (1947), sayı 15-16, s. 613.

27. Osman Keskioğlu "Bazı Yönleri ile Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, (1973), X, 109 .

dolayı ücret alıp geçimini sağlayan nisanların meydana getirdiği yekûn, büyük rakamlarla ifade edilmektedir. Bunlara ödenen meblağın büyüklüğü düşünülürse vakıfların ne denli birer hizmet unsuru oldukları anlaşılır.

Osmanlı toplumunun sosyal hayatında önemli rol oynayan bu müesseselerin tamamından bahs etmek mümkün değildir. Zira Osmanlı toplum hayatında doğum ile ölüm arasındaki hayat çizgisinin bütün köşebaşlarında vakıfları görmek mümkündür. Bunun için "Kişi vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte büyür, vakıf bir müesseseden beslenir, vakıf bir evde ikamet eder, vakıf bir müessesede çalışır, vakıf bir evde ölür, vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa defn edilir" denilmiştir. Gerçekten, Osmanlı toplum hayatının bütün sınıf ve safhalarında tesirleri görülen bu müesseselerin tamamından ve yeterince teferruatlı bir şekilde bahs etmek mümkün değildir. Bununla beraber biz, bu eserlerin çeşitlerine göre bazı örneklerinden ana hatları ile söz etmek istiyoruz.

a- CÂMİ

Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel bakımdan gelişmesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de câmidir. Tamamen vakıflara bağlı olan câmiler, mimarî yapı olarak dinî eserlerin başında gelirler. İbâdet, eğitim, kaza (yargı), ve şura gibi toplantıların yeri olarak inşa edilen câmilerin ifa ettiği hizmetler, küçümsenmeyecek kadar büyüktür.

Hz. Peygamberin, Medine'ye hicreti ile başlayan câmi inşaatı, Hz. Ömer'in halifeliği döneminden itibaren önemli merkezler başta olmak üzere İslâm dünyasının hemen her tarafında görülmeye başlar. Daha o zamandan itibaren inşa edilen câmi binaları, kuru bir yapı olarak bırakılmadığı gibi bunlar, çevrelerinde çeşitli hayır kurumlarının yapılmasına da vesile oluyordu.

Yapı olarak dinî mimarî grubunun başında gelen câmi, özellikle Osmanlılarda mahallenin idare merkezi ve imamların karargahı idi. Kendisine verilen Arapça isimden de anlaşılacağı gibi câmi, halkı toplayan veya halkın toplantı yeri mânâlarına gelmektedir. Bu sebeple sosyal müesseselerin başında zikredilen câmiler, hem ibâdet yeri, hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara

bağlandığı yerlerdi. Bu yüzden, sosyal bir yapı olarak büyük bir önemi haizdi. Bunun içindir ki Osmanlılarda câmi, mahallenin odak noktasını teşkil ediyordu. Câmilerin etrafında bazan geometrik bir düzen içinde, bazan da yerin özelliğine göre çok defa belli bir estetik dikkate alınarak evler serpiştirilirdi. Bu evlerden başka en önemli bina medrese idi. Medreseler, özel mimarî tarzı bulunan zarif ve ağır başlı eserlerdi. Bu binalardan bir kaçı bir câmi etrafında sıralanınca bunlara kütüphane gibi yardımcı tesisler de ekleniyordu. Bundan başka özellikle büyük câmilerin yanına sebil, imâret, dâru'ş-şifa vs. gibi sivil ve sosyal vazifelerin görüldüğü binalar yapılırdı. Bu haliyle bunlar, bir külliye meydana getirir ve âdeta yeni bir mahallenin kurulmasına yardım ederlerdi. Çünkü bir câmi yaptırmak isteyen hayır sahibi (vâkıf), toprağa ağaç diker gibi binasını tek başına yalnız ve garip bırakmazdı. Öyle ki yaptırdığı ibâdethaneye sosyal ihtiyaçları karşılayacak canlı bir organ karekteri vererek onu, medresesi, imâreti, mektebi, hamamı ve diğer müştemilatı ile bütünlerdi. Bunun için Osmanlı şehirlerinde vakıf tesisleri ehemmiyetli kuruluşlardı. Feth edilen şehirlerin yenileştirilmesi ve bir Türk şehri haline getirilmesinde en çok bu neviden vakıf binaların hizmeti olmuştur. Yeniden kurulan şehirlerde ise bu rol daha büyüktür. Vakıf, hem kurulan binaların saldırıcı kuvvetlere karşı koruyucusu ve sigortası görevini görmüş, hem de kurucuların millet gözünde "gâsıb" gibi görülmelerine engel olmuştur.[28]

Hâlâ bugün bile câmi yakınında namaz vaktinin girmesini bekleme için oturulan kahvelerin varlığı, câmiler sayesinde olmuştur. Nitekim İstanbul'daki kahve ve kıraathânelerin açılış sebebini câmilere bağlayan O. Nuri Ergin, bu konuda şöyle der: "İstanbul'da kahveler ve kıraathâneler de câmi teşkilâtı ve ibâdet yüzünden açılmıştır. Namaz vakitlerinden evvel câmiye gelen ve fakat kapısını kapalı bulanlar, yahut iki namaz arasındaki vakti geçirmek isteyenlerin bir müddet oturması ve beklemesi için ilk önce her câminin yanında birer yer tahsis edilmiş ve hicretin X. (M. XVI) asrında Yemen'den kahve gelince, buralarda kahve içilmesi âdet haline gelmişti. Bundan dolayıdır ki adına kahvehâne denmiştir. Kahvelerde namaz vaktine kadar halkı oyalamak için bilhassa akşamla yatsı arasında "Hamzanâme", "Battalgazi" vs. gibi halk kitapları okunurdu."[29]

---

28. Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, (1971), IX, 31-32

29. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 104.

Klasik Türk câmileri, başlıca şu kısımlardan meydana gelirler. Dış avlu, iç avlu, son cemaat mahalli, sahn, yan sofalar ve mihrab. İç avlunun etrafı revaklı olup orta yerde abdest almak için çok sayıda musluklu bir şadırvan bulunur. Câminin bu avlu tarafında ve orta yerdeki kapısından ekseriya son cemaat mahalline girilir. Bu kısım, namaz vaktinden sonra gelen veyahut câmi dolu olduğu zaman cemaat tarafından doldurularak ayrı bir imamla namaz kılınan ve hususi bir mihrabı olan yerdir. Buradan bir kapı ile câminin içine girilir. Cemaatla namaz kılındığı vakit bu sahnda cemaat, mihrabta duran imama uyarak namaz kılar. Mihrabın sağında hutbe için bir minber vardır. Câminin uygun bir yerinde müezzin mahfili olduğu gibi zeminden yüksekçe sofaları ve büyük câmilerin üst katlarında hünkâr mahfilleri bulunur. Câmilerin binalarına bitişik bir veya daha fazla minare bulunur. Bunlar, ezan okunmaya mahsus tek veya müteaddid şerefeli olurlar. Bazı selâtin câmilerinde minarelerin üçer şerefesi bulunur. Büyük câmilerin etrafında daima büyük bir avlu vardır. Buraya çoğu zaman ağaçlar da dikilir. Böyle büyük câmilerin yanında türbe ve mezarlıklardan başka sebil, imâret, mektep, medrese, kütüphâne gibi binalar da bulunur. Bunların tamamı, bir külliye meydana getirir. Ve âdeta müstakil bir mahalle oluştururlar.

Günümüzde, çeşitli yönleri ile kendilerinden yararlandığımız câmiler, tarihte de aynı özelliğe sahip oldukları için görüntüleri ile yabancıları cezb etmekten ve onları kendilerine hayran bırakmaktan geri kalmazlardı. Bunu, seyyahların eserlerinden takib etmek mümkündür. Nitekim XIX. asrın ilk yarısında Osmanlı ülkesine gelen Gérard de Nerval "Voyage en Orient" adlı seyahatnâmesinde bu hayranlığını şöyle dile getirir: "Aynı anda İstanbul âbidelerinin yükseldiği geri plânda sihirli bir manzara belirmeye başladı. Karanlık çöktükçe kubbeler üzerinde ve minare aralarında mahyalar yanıyor, şehir ışıl ışıl parlıyordu. Şüphesiz, mahya denilen ışıklı harflerle, bir şeyler anlatılıyordu. Binlerce geminin direği gibi göğe uzanan minarelere ışıktan halkalar takılmıştı. Bunlar, o narin şerefeleri aydınlatıyor ve gökyüzüne resm ediyordu. Başka günlerde pek tatlı ve ağır olan müezzinlerin her taraftan yükselen sesleri o gün bir zafer şarkısını andırıyordu.[30]

Osmanlılarda câmi mimarisi, bu sahada yeni uslûb ve ekollerin doğmasına da sebep olmuştu. Bu bakımdan, kısaca bunlardan bahs etmek, mimarlık tarihimiz açısından faydalı olacaktır. Bunlar:

---

30. Gérard de Nerval, *Muhteşem İstanbul*, trc. Refik Özdek, İstanbul 1974, s. 36; Ayrıca bk. aynı müellif, Doğuya Seyahat, trc. Muharrem Taşçıoğlu, Ankara 1984, s. 29-30.

1. Bursa Uslûbu (1325-1501): Bursa'nın fethinden İstanbul'da Bâyezid Câmii'nin yapılmasına kadar olan devre. Bursa'daki Ulu ve Yeşil Câmi'ler bu uslûbun ilk örnekleridir. Osmanlı mimarisinin bu ilk devresine ait örneklerine Edirne'de de rastlanır. Bu tarz mimarî, İstanbul'un fethinden sonra da bir müddet devam etti. Edirne ve İstanbul'un ilk anıtları aşağı yukarı hep bu uslûba uyularak yapılmıştır.

2. Klasik Uslûb (1501-1616): Bâyezid Câmii'nden Sultan Ahmed Câmii'nin yapılışına kadar olan devre. Osmanlı mimarîsinin bu klasik devresi, 1501-1506 yılları arasında İstanbul'da inşa edilen Bâyezid Câmii ile başlar. Bu câmi ile birlikte yeni bir mimarî tarz ortaya çıktı. Câminin planı, Bursa'daki Yeşil Câmi'nin ilkel şeklini korumakla beraber kubbeyi büyütmüş; bunu, binanın kalın duvarlarına dayandıracak yerde dört büyük ve kalın sutûna istinad ettirmiştir. Bu düzen, mimara yan sahnlar elde etme imkânı vermiştir. Bu yan sahnlar, ya başka küçük kubbelerle ya da küçük yarım kubbelerle örtülmüştür. Bu andan itibaren mimarî artık yeni bir safhaya girmektedir. İlk devrin câmileri ve âbideleri bu devrin binaları yanında ağır ve kaba kalmaktadır. Mimar Hayreddin, câmiin tamamına, o zamana kadar bilinmeyen bir ahenk ve karekter vermiştir.

Bu uslûbun örneklerinden bir kaçı şöyledir: Sultan Selim I Câmii, Süleymaniye Câmii, Şehzâde Câmii, Edirne Selimiye Câmii.

3. Yenileştirilen Klasik Uslûb (1616-1703): Bu tarz mimarinin ilk örneği Sultan Ahmed Câmiidir. Bu dönemde mimarî gelişmede ani bir değişiklik oldu. Mimar Sinan tarafından tesbit edilen plan modeline göre yapılan Sultan Ahmed Câmii'nin, klasik uslûbla yapılmış binalardan farklı bir karakteri ve yüzü vardır.

Câmiinin mimarı olan Mehmed Ağa, Mimar Sinan'dan daha ileri gitmek ve kendi orijinalliğini göstermek hevesine kapılmıştı. Klasik dönemin büyük câmilerini taklid eder görünmek istemeyen Mehmed Ağa, yaşadığı devrin mimarî geleneklerini terk etti. Mehmet Ağa, klasik câmiin planına ve dış şekline sadık kalmakla beraber iç görünüşünü tamamen değiştirdi. Bu dönem, Sultan III. Ahmed devrine kadar devam etti.

4. Lâle Devri (1703-1730): Sultan III. Ahmed devri. Bu devrin önemli bazı mimarî eserleri şunlardır: III. Ahmed Çeşmesi. Bu çeşme, Ayasofya Câmii ile Topkapı Sarayı yanında 1729 yılında yapılmış olan çeşmedir. Lâle devrinin en karekteristik âbidelerinden biridir. Çeşmenin krokisi

bizzat padişah tarafından yapılmıştır. Bundan başka Azapkapı çeşmesi, Üsküdar ve Tophane çeşmeleri de bu dönemin başlıca eserleri arasında zikredilirler.

5. Barok Uslûbu (1730-1808): I. Mahmud ve III. Selim devirleri. Bu dönemde Avrupa'dan getirilen eşya ile gelen turistler (seyyah), Türklerin zevklerinde büyük bir değişikliğin meydana gelmesine sebep oldular. Artık Osmanlı sanatçısı da rönesanstan etkilenmeye başlamıştı. Eski motifleri bırakan sanatçılar, rönesans eserlerinde yeni bir takım fikirler buldular. Onun için yavaş yavaş klasik şekillerden uzaklaşıldı. Mimar Sinan ekolunun alışılmış şekilleri ve lâle motifleri terk edildi. Bununla beraber Türk sanatçıları bu uslûbu kendilerine göre yorumladılar. Böylece, Batı barokundan farklı bir uslûb meydana gelmiş oldu. Bu tarz, XIX. yüzyıl başlarına kadar sürdü. Bu tarzın örnekleri arasında Nuru Osmaniye Câmii (1757), Lâleli Câmii (1763), Hamidiye İmâreti, Harem'de Selimiye Câmii ve kışlasını sayabiliriz.

6. Ampir Uslûbu (1808-1874): Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid ile başlayıp Abdülaziz'in saltanatına kadar sürmüştür. Fransa'da barok uslûbundan sonra gelen ampir uslûbu, o dönem Osmanlı ülkesini de etkiledi. Sultan II. Mahmud zamanında 30 yıllık süre içerisinde yapılan binalarda hep bu uslûb kullanıldı. Bununla beraber Osmanlı ülkesinde bu uslûba yeni bir karekter kazandırıldı. Burada hayvan figürleri kullanılmadı. II. Mahmud türbesi bunun örneklerinden biridir. Ortaköy Câmii ile, Ermeni Karabet Balyan tarafından yapılan Dolmabahçe Sarayı, ampir ve barok karışımı bir uslûbla inşa edilmiştir.

7. Yeni Klasik Uslûb (1874-1930): 1861 yılında padişah olan Sultan Abdulaziz zamanında mimarî sanatında bir çöküntü dönemi yaşanıyordu. O zamanlar, Rum ve Ermenî mimarları, Türk sanat ve zevkine uymayan tuhaf bir takım binalar yapıyorlardı. Avrupa mimarî eserlerinden kopya suretiyle alınmış motifler bu uslûpta açıkça görülüyorlardı. Konya'da, Sultan Abdulaziz'in annesi Pertev Nihal Sultan tarafından yaptırılan Aziziye Câmii, Türk sanatı ile ilgisi bulunmayan bu sanatın tipik örneklerinden biridir. İstanbul Aksaray'da yaptırılan Valide Câmii de bu tarzda bir eserdir.[31]

Osmanlı döneminde daha kuruluş yıllarından itibaren başlayan vakıf

31. Üslûplar hakkında daha geniş bilgi için bk. Celal Esad Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul 1928, s. 147-173; İkinci baskı, İstanbul (tarihsiz), s. 142-182.

geleneği, câmi ve görevlileri için gelir getiren birçok tesisin meydana gelmesine sebep olmuştur. Böylece vakıflar, günümüzde devlet bütçesinden maaş almak suretiyle geçimlerini sağlayan pek çok kimseyi, devlet bütçesine yüklenmeden besleyebiliyorlardı. Bundan başka câmi ve diğer dinî müesseselere vakf edilen emlâkin, mütevelli, câbi, muarrif vs. gibi görevlileri de hizmetlerine karşılık devlete daha fazla yük olmadan geçimlerini sağlıyorlardı. Maaşları vakıf tarafından karşılanan görevliler ile bunların tayinlerine işaret eden pek çok belge bulunmaktadır.[32] XVIII. asır Osmanlı cemiyetinde camilerdeki görevlilerin isim, sayı ve maaşlarını belirten bir cetveli buraya almakla câmilerde vazife görenlerin sayılarını öğrenme imkânını bulacağımız gibi devlet hazinesine yük olmadan ne denli bir masrafın yapıldığını da öğrenmiş olacağız. Başka bir cetvel ile de resmî vazifeli olmadıkları halde yine camilerde dua etmek, Kur'an okumak gibi hizmetlerinden dolayı vakıftan ücret alanların miktar ve ücretlerini öğreniyoruz.

32. Bazı örnekler için bk. Ziya Kazıcı, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", *MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1987-1988), V-VI, 85-97.

Tablo 1

Yedi **mescid** ve altmış **camiide** görevlendirilmiş kişilerin sayıları ve akçe olarak günlük ücretleri

	Ücret Kategorileri							Görevli	Ücret
Görevliler	1-4	5-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-120	Toplamı	Toplamı
İmam	29	17	26	11	10	3	9	105	1736
Eczâ-hân	49	68	47	20				184	1338
Vâ'iz	6	28	27	3	10	2	5	81	1305
Müezzin	81	51	47					179	1117,5
Hatib	28	13	17	6	4	2	1	72	791
Kayyım	32	29	25	5	1			92	715,5
Devir-hân	56	35	27					118	686
Des-i'âm	4	11	11	4	2		3	35	525
Ferraş	49	35	8					92	416
Şeyhü'l-kurrâ	4	15	3	6		2		31	407
Müderris		1	4		1		2	8	277
Bevvâb	6	25	1					32	170
Talebe, sıbyan	60							60	160
Na'at-hân	7	9	5					21	154
Muvakkit, sa'âtî		1		1	3	1	1	6	129
Mu'allim-i sıbyan	3	2	1	1	1			8	80
Muhaddis	1	1		1	1			4	60
Hâfız-ı kütüb	5	2	2					9	45
Kandilci, sirâcî	23	36	4					63	326
Buhûrî	4	1	1					6	27
Muhammediye-hân	3	1						4	15
Hâfız-ı seccâde	9							9	16
Mahyacı		1	1					2	20
Hatm-i hâcegân-hân	1	1		1				2	14
Delâil-i hayrât kârî	7							7	14
Şifâ-i şerif hocası	1							1	4
Diğerleri	20	11	3	2				36	194,5
Toplam	486	393	261	60	33	10	21	1264	10743[33]

33. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi* (1982) XIV, 15.

Tablo 2

Du'gûyân'ın sayısı ve akçe olarak günlük ücretleri

Görevli Ücret Görevliler	1-4	5-9	10-19	20-29	30-39	40-49	150	Toplamı	Toplamı
Du'ûgûyân	34	41	11	2	1		1	90	841
Eczâ-hân	449	8	49		9	1		516	2267
Du'âcı-yı hatm-i şerîf			1					1	10
Yâsin-hân	6		3					9	47
Tebâreke-hân			1					1	10
Mülk-hân	7							7	13
İhlâs-hân	8	1						9	36
Hatim-hân	3	1	7					11	120
Feth-hân		1						1	5
En'âm-hân	14							14	42
Amme-hân	1							1	1
Delâil-i şerif-hân		1						1	5
Nâzır-ı cüz-hân	1							1	1
Müvezzi', sandûkî	13	1						14	26
Hafız-ı eczâ'	6	1						7	13
Noktacı	13	2						15	30
Ser-mahfil	3	1						4	9
Buhurcu	2							2	2
Ed'iyye-i me'sûre-hân		1						1	5
Toplam	561	58	72	2	10	1	1	705	3478[34]

Osmanlı toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel bakımlardan gelişmesine yardımcı olan câmilerde görev yapan ve adına kısaca "imam" dediğimiz görevlinin vazifelerinden de biraz söz etmek yerinde olacaktır. Mahallenin dinî, idarî ve beledî yöneticisi durumunda bulunan imamın vazifesi, günümüzdeki gibi mihrab ile minber arasına sıkışıp kalmamıştı. Osmanlılarda imamlık, sorumluluk alanı geniş ve önemli bir vazife idi. Bundan dolayı bazı zâbıta ve beledî işler de yine mahalle imamları tarafından takip edilirdi. Mesela ahlakî yönden zabıtayı ilgilendiren olaylardan imam sorumlu idi. Nüfus kayıtları, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi işlemler

34. Bahaeddin Yediyıldız, *agm.*, s. 21.

de imamlar vâsıtasiyle yerine getirilirdi. Mahalleye gelip gidenler, mahâlle halkını rahatsız edecek şekilde uygunsuz davrananlar, içki içip sarhoş olanlar ile benzer kimseler, imamlar tarafından gözetilirdi. Tabir caiz ise onlar, mahallenin gören gözü işiten kulağı idiler. Vazifeye tayinleri padişah beratı ile olan imamların bu özelliklerini belirten pek çok arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu bakımdan bunlara örnek vermeye bile ihtiyaç hissetmiyoruz. Ancak başka hukukî bir durumu ortaya koymasından dolayı bir belgeden söz etmemiz gerekir. 2 Receb 972 (3 Şubat 1564) tarihini taşıyan ve Edirne Kadısı'na gönderilen bir hükümde, imam ve hatiplerin, vazifelerine dair çıkan beratlarını altı aya kadar almaları gerektiği bildirilmektedir. Bu müddet içinde beratlarını almayanların vazifeye tayin edilemeyeceklerini de yine adı geçen belgeden öğreniyoruz.[35] Herhalde bu yüzden olsa gerek ki, başka bir vesikaya göre resmen imamlık vazifesi ile tayin edilmeyen kimseler için adı geçen tabirin (imam) kullanılması bile mümkün görülmemektedir. Bir başka belgeden öğrendiğimize göre sadece mahalle veya köy halkının isteği ile görev yapanlar için "imam" tabiri yerine "Namazcı" ifadesi kullanılmaktadır.[36]

Osmanlı Devleti'nde, imamlık vazifesine getirilen kimse, özellikle sosyal faaliyetleri bakımından başı boş bırakılmazdı. Kadılar, her zaman imamları teftiş edebilirlerdi. Bu teftişlerde onlar sadece dinî görevleri değil, mahalledeki diğer hizmetlerin yapılıp yapılmadığını da araştırırlardı. Bu bakımdan işinin ehli olmayan kimseler vazifeden uzaklaştırılırlardı.[37]

Memleketimizde 1245 (1829) senesinde muhtarlık teşkilatı kurulana[38] kadar mahalle yöneticisi olan imamlar, kadı'nın bir nevi temsilciliğini yapıyorlardı. Kadıların, yerine getirmeleri gereken pek çok işte imamlardan yardım gördüklerine şahid olunmaktadır. Bu meyanda onlar, mahallenin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barıştan sorumlu idiler. Arşivlerimizdeki birçok belge, imamların bu konudaki yetkilerine ışık tutmaktadır. Nitekim Muharrem 1130 (Aralık 1717) tarihini taşıyan aşağıdaki şu hüküm dikkat çekicidir. Biz bu hükmün bir kısmını aynen buraya almayı faydalı görüyoruz:

"Âsitane kaymakamına ve İstanbul Kadısı'na ve Sekbanbaşıya ve

35. BOA, Mühimme Defteri, nr. 6, s. 320.

36. BOA, Ali Emiri (Kanunî), nr. 6.

37. BOA, Mühimme Defteri, nr. 7, s. 54.

38. Ahmed Lütfi, *Tarih*, II, 173.

Hassa Bostancıbaşıya hüküm ki: Mahrûse-i İstanbul'da bazı mahallatta fevahiş taifesi tavattun ve âdet-i mazmûmeleri üzre bazı erazil ve müdmin-i hamr olan eşkıya ile ihtilat ve irtikab-ı fısk u fücûr ve baise-i fitne ve fesad oldukları mesami-i âliye-i malûkâneme ilka olunup emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker'in meviza-i kerime muktezasınca uhde-i cenab-ı hilafetmeabımı vacib ve zimmet-i mehin vârid-i töhmet-i cihanyanıma lazım vârid olmağla sen ki vezir-i müşarun ileyh ve siz ki muma ileyhimsiz inşaallahu taala iş bu emr-i şerif-i vâcibu'l-imtisâlim vusûluna mahruse-i İstanbul ve tevabii mahallatı imamlarına mahallelerine fevahiş sakin olmamak üzere ve ahalisi dahi evkat-ı hamsede cemaat ile eday-ı salâtı mefruza içün hazır olup ve içlerinden tarik-i salât ve şürb-i hamr ve sair menâhiyi mürtekib olanlar, mahallelerinden ihraç olmak üzere..."[39] diye devam eden emre göre mahalle imamları kendi mahallelerinden sorumlu tutulmaktadırlar. Vesikanın metnini verdiğimiz için burada fazla bir açıklama yapma gereğini duymuyoruz. Keza,Haslar Kadısı'na selh-i Safer 975 (7 Ağustos 1567) tarihinde yazılan bir hükümde de Eyyub ve civarındaki mahallelerde bulunan fısk ve fücûr ehlinin mahallelerden çıkarılması, kahve ve sair oyun yerleri ile fuhşiyatla iştigal eden kadınların bulunduğu yerlerin kapatılması için de imamlardan yardım istenmektedir. Bu emirlere itaat etmeyenlerin haps edilmesi işinde de kadıya yardım etmek üzere mahalle imamları ile kethüdaların görevlendirildiği adı geçen belgeden anlaşılmaktadır.[40]

Gazete, radyo, televizyon vs. gibi neşir araçlarının bulunmadığı bir dönemde devlet, her türlü emir ve yasaklarını imam ile câmi vâsıtasiyle halka bildiriyordu. Bu sayede devlet, memleketin her yerinde aynı anda (yatsı namazı vakti) emir veya yasaklarını bildiriyordu. Zira o asırların toplum şuuru gereği, mahallede ergenlik çağına gelmiş bulunan erkeklerin büyük bir kısmının yatsı namazı vaktinde camide toplanacaklarını bilirdi. Bildirilmesi istenen bir emrin mevcudiyeti halinde imam, günün son ibadeti olan yatsı namazını müteakip: "Ey cemaat, dağılmayınız, hükümetin emri vardır, şimdi söyleyeceğim" der ve kendisine verilen emri ilân ederdi.[41]

Günümüzle mukayese edildiği zaman gerçekten büyük bir farklılık gösterdiğine şahid olduğumuz Osmanlı devri mahalle imamlarının bu görevleri, o kadar önemli ve devamlı bir hal almıştı ki, şehir merkezinde kadı-

39. BOA, Mühimme Defteri, nr. 126, s. 269.

40. BOA, Mühimme Defteri, nr. 7, s. 57.

41. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, s. 108.

lık müessesesi büyük bir sarsıntıya uğrayıp fonksiyonunu yitirdiği halde, o müessesenin alt kademedeki temsilcisi olan mahalle imamlarının durumu o kadar sarsılmamıştır.[42] Bununla beraber, memlekette bu derece önemli hizmetler ifa etmiş olan imamların yetkileri, değişen dünya şartlarına göre zamanla daraltılmıştır. Bu durum, Tanzimat (1839)'a takaddüm eden senelere kadar uzanmaktadır. Tanzimat'a doğru mahalle yöneticisi statüsündeki imamların, din işleri dışında yönetim ve diğer dünya işleri ile meşgul olmalarını önlemek için, danışmaları gereken ve halk tarafından seçilen birkaç muhtar, imamların yanına verilmiştir. Böylece 1829'da başlayan bu muhtar seçme işi, asırlarca mahalle işlerinin yönetimini üstlenen imamların yönetimdeki vazifelerine son vermek için atılmış bir adım oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile de imamların vazifesi sadece câmiye hasr edilmiştir.

b- TEKKE

İslâm dünyası kültür ve sosyal hayatında önemli yeri bulunan müesseselerden biri de tekkedir. Tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği tekkeye (tekye), zâviye, hankah ve dergâh gibi isimler de verilmektedir. İlk tekkenin Remle'de Hâce Abdullah Ensarî tarafından kurulmasından[43] kısa bir müddet sonra her tarafta yayılan ve dolayısıyla daha sonra kurulan Müslüman devletlerin kuruluş faaliyetlerinde bulunan tekkeler, Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesinde de büyük ölçüde rol oynadılar.[44] Anadolu'nun İslâmlaştırılmasında da tekkelerin oynadığı rol, inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Nitekim Menteşe Beyliği adlı araştırmasında Paul Wittek, adı geçen bölgede dervişlerin İslâmlaştırma hareketlerinde nasıl faal bir rol oynadıklarını anlatır.[45]

Tekke ve zâviyelerin, Osmanlı fütûhatını kolaylaştırmada büyük bir ehemmiyeti haiz olduklarını biliyoruz. Zira Osmanoğulları ile birlikte birçok şeyh, gelip Anadolu'nun batı taraflarına yerleşir. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı, gazilerle birlikte memleket açmak ve fütuhat yap-

42. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler,* Ankara 1974, s. 114.

43. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri,* İstanbul 1969, s. 10.

44. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi,* İstanbul 1974, I, 38.

45. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği,* trc. O.Ş. Gökyay, Ankara 1944, s. 115.

makla meşgul oluyor, bir kısmı da o civardaki köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşiyorlardı. Köy veya boş araziye yerleşenler, bu yerlerde müridleri ile birlikte ziraat ve hayvan yetiştirmekle meşgul oldular. Bunlar, özellikle boş topraklar üzerinde zâviye kuruyordu. Bu sayede buralar kısa bir zamanda din,kültür ve imar merkezleri haline geliyordu. Bu zâviyelerin, ordulardan önce gelip hudud boylarına yerleşmeleri, onların (orduların) harekâtını kolaylaştırıyordu. Bundan başka Osmanlılar, fetihlerden önce istedikleri yerlere derviş gönderiyorlardı. Böylece yerli halkın psikolojik olarak hazırlanması sağlanıyordu. Evliya Çelebi'deki bir kayıt bunu teyid etmektedir.[46] Tekke şeyhleri, maddi olarak da orduya yardım ediyorlardı. Nitekim gerek Âşıkpaşazâde, gerekse Neşrî'de bulunan aşağıdaki ifadeler, bu yardımların, orduların sevk ve idaresi için ne denli kıymetli olduğunu göstermektedir. Buna göre Göynük ve Taraklu'ya hazırlanan bir akında Osman Gazi, Köse Mihal'in tedbirlerini sevab (doğru) bilip güzatı cem' edüp gelüp Beş taş (Beşiktaş) zâviyesine konup şeyhine Sakari (Sakarya) suyunun geçidini sorarlar. Şeyh de kendilerine geçidi gösterir.[47]

Bundan başka tekkelerin, köylerin gelişmesinde ve köy halkının ilerlemesinde de büyük hizmetler yerine getirdikleri bilinmektedir. Gerçekten, köy ictimaî topluluğu içinde bir imam ile bir de zâviye şeyhinden (varsa) bahs etmek gerekir. Zâviye şeyhleri, XIII. asırdan itibaren "Köy Gençlik Ocakları"nı nüfuzları altına alarak buraya tarikat usûl ve âdetlerini sokmuşlardır. Böylece bunlar da şehirlerdeki ahî teşkilâtları gibi kuvvetli bir manevî birlik kazanmışlardı.[48]

Osmanlı toplum hayatının ekonomik ve sosyal gelişmesinde harç vazifesi gören tekkelerin son zamanlarındaki durumlarına bakıp bunların devamlı böyle olduklarını zannetmek, büyük bir haksızlık olur. Nitekim M. Cevdet de bu mevzuya temasla "son zamanlardaki tereddisine bakıp ta tekkelerin daim öyle olduğuna hükm etmemelidir. Dört mevsimden sonbahara bakarak ilkbaharda da ortalığı yapraksız ve yeşilliksiz sanmak doğru olmadığı gibi, kemâl zamanlarında tekkeler, ruhları çok terbiye etmiştir. Eskiden tekkeler, edebiyat, musıkî ve tarih ocakları idi. Hayatın ızdırabını dindirmek ihtiyacında olanlar, oralara koşar, nefis bir ahengin şelâlesi altında ruhlarını yıkar, tesellikâr söz ve tarihî menkıbelerle yeniden canlanırlardı.

46. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1310, II, 133-137.

47. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 12-13.

48. Akdağ, *age.*, I, 28.

Hâsılı tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canına kıyacak insanların, yeniden tamir gördüğü yerlerdir"[49] diyerek tarihî bir gerçeği dile getirmeye çalışır. Bu ifadeler, tekkelerin insan hayatında, özellikle psikolojik rahatsızlığı bulunan ve çeşitli sebeplere bağlı olarak bunalıma giren insanlar için nasıl bir mânâ ifade ettiğini göstermektedirler.

Osmanlılar, tekke düşüncesini sistemleştirmek, müesseseleştirmek ve bu düşünceyi çeşitli yol ve teşkilatlarla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler ifa ettiler. Bu anlayıştan hareketledir ki, daha önceki Müslüman devletlerin tekke ve zâviye şeyhlerini korumaları an'anesi, Osmanlılarda da aynen devam etti.[50]

Görüldüğü gibi, psikolojik, pedagojik ve tıbbî problemlere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahasına sahip olan tekke, o devrin mektebidir, hastahanesidir, spor yurdudur, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır, beldenin güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ve fikir ocağıdır. Velhasıl tekke, insanların hayrına olan her şeydir. Tekke'nin, tarih boyunca icra ettiği fonksiyonlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

a. Tekkeler, özellikle kuruluş yıllarında kendi şeyhleri tarafından seçilen bölgelerde kuruluyorlardı. Bundan dolayı onlar, etraflarındaki insanların manevî ihtiyaçlarını temin ederek bölgelerinin insanlarına sahip çıkıyorlardı. Böylece, Kur'an'ın tavsiye ettiği bir metod olan hikmet ve güzel öğütle insanları dine ve hakikata çağırıyorlardı.[51]

b. Tekke ve zâviyelerin bir kısmı, devlet tarafından, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis ediliyorlardı. Bu bakımdan, dağlarda korkunç boğaz ve geçitlerde tesis edilen tekkeler, askerî sevk ve idareyi kolaylaştırmak, ticarete engel olabilecek eşkıya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görüyorlardı. Böylece tekkeler, kar ve yağmurlu günlerde de ticarî sevkiyatta bulunanlara birer sığınak oluyorlardı.

c. Çok geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin, merkeze olan uzaklıkları dolayisiyle, otoritenin zaaf gösterdiği yerlerde bazı isyanların çıkması normaldi. Devlet, böyle yerlere maaş vermek suretiyle devamlı bir

49. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, s. 19.

50. Ömer Lütfi Barkan, "İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, (1942), II, 292.

51. Kur'an, en-Nahl, 185.

zâbıta kuvveti yerleştireceğine, orada bir zâviyenin kurulmasını daha uygun ve netice itibarı ile daha faydalı görüyordu. Devlet, tekke vasıtasiyle bu neviden dert ve sıkıntıları ortadan kaldırıyordu.

d. Oturma merkezlerinde (meskûn mahallerde) kurulan dergahların gördüğü önemli hizmetlerden biri de temel inanç ve kültürün, halk arasındaki birlik ve sağlıklı bir haberleşmenin sağlanması idi. Günümüz yayın organları tarafından verilen hizmet, o dönemde câmi ve tekkeler vâsıtasıyla yerine getiriliyordu. Tamamen vakıflara bağlı olan bu müesseseleri hemen her yerleşim biriminde görmek mümkündür. Söz gelimi, Urfa'da Şeyh Yalıncık, Şeyh Tahir, Câbir el-Ensarî, Halil Rahman; Erzurum'da İbrahim Hakkı; Maraş'ta Ereğlice, Seyyid Mazlum; Şam'da Zeyne'l-Âbidin; Mustafa Paşa tekkesi gibi tekkeler ilk akla gelenler olarak zikr edilebilir.

e. Nihayet tekke ve zâviyelerin zaman zaman ruh ve sinir hastalıkları için tedavi merkezi olarak kullanıldığını da biliyoruz. Daha çok telkin ve irşad yolu ile hizmetlerini sürdüren bu şifa yurtları, çoğu zaman bir şeyhin önderliğinde toplumun bu sahadaki yaralarına çareler arıyordu.[52] Bu şeyhlerden bir kısmının da gerçek mânâda doktor (tabib) olduklarını düşündüğümüz zaman, tekkelerin bu konudaki hizmetlerinin ne kadar önemli oldukları anlaşılır.

Tamamiyle vakıflara bağlı olan tekkeler, insanlara yardımı hedeflemişlerdi. Devlet, çeşitli yollarla bunlara yardımda bulunuyordu. Hatta bu yardımların yaygın şekli, kendilerine bağlı olan vakıf arazilerden vergi almamaktı.[53]

Tekkeler, insanlara sundukları hizmetleri yanısıra, dervişlerin devamlı olarak ikamet ettikleri ve tarikata intisab edenlerin, zikir ve merasimi toplu olarak yaptıkları yerlerdir. Bu sebeple tekkeler mimarî yapı olarak şu kısımlardan meydana geliyordu:

1. Semâhâne: Semâhâneler, zikir ve ibadet etmek için hazırlanmış özel sofalardır. Bunların şekli tarikatlara göre değişir. Mevlevilerde dönmeyi kolaylaştıracak şekilde ortası yuvarlak bir meydan şeklinde yapılır. Semâhâneler aynı zamanda birer mescid vazifesi de görürler. Bu sebeple mihrapları da bulunur. Buralarda cemaatla namaz kılınır. Bazı büyük semâhânelerde kadın ve itibarlı insanlar için özel mahfiller de bulunur. Ka-

52. Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul 1977, s. 120-128.

53. Geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 167.

dınlar, zikri kafes arkasından seyrederler ki buraya haremden girilir.

2. Türbe: Genellikle tekkelerin içinde bir veya bir kaç kişinin türbesi bulunur ki, bunlar, tekke şeyhleri ile yakınlarına aittirler.

3. Çilehâne: Bazı tekkelerde çilehâne denilen loş ışıklı bir bölüm vardır. Dervişler burada çile çekip derece kazanırlar. Mevlevî çilehaneleri ise aydınlıktır.

4. Derviş odaları: Tekkelerin de camiler gibi birer avlusu vardır. Oraya bir kapıdan girilir. Avlunun etrafında, medreselerde olduğu gibi sıra ile dizilmiş odalar bulunur. Önlerinde revak bulunan bu odalara hücre denir. Dervişler ayrı ayrı bu odalarda yatıp kalkarlar.

5. Selamlık: Şeyh efendinin dairesidir. Buna meydan evi de denir. Misafirler burada kabul edilir. Burası aynı zamanda yemek yenen yerdir.

6. Harem: Şeyhin ailesi ile birlikte oturduğu ikametgâhıdır. Buranın dışardan da bir kapısı vardır.

7. Mutfak ve Kiler: Dervişlerin, yemeklerini yapmak ve erzaklarını saklamak için avlunun uygun bir yerine yapılmıştır.

8. Kahve Ocağı: Kahve pişirilen ve şeyhin hizmetinde olanların bulundukları yerdir.[54]

c- İMÂRET

Osmanlı toplum hayatının sosyal gelişmesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de imârettir. Temeli vakıf sistemine dayanan imâretin, memleketin kültür ve ekonomik hayatının gelişmesinde de büyük hizmetleri olmuştur.

Dar mânâsıyla "aşevi" demek olan imâret, geniş ve daha kapsamlı bir şekilde tarif edilmektedir. Buna göre neredeyse bir şehir veya kasabanın nüvesini teşkil eden bir külliye hüviyetini taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman müessesenin kapsamına câmi, medrese, bimarhâne, kervansaray, kütüphâne, hamam gibi insanlara faydalı olan tesisler girmektedir.[55] İmâret

54. Celal Esad Arseven, *Türk Sanatı*, s. 100-101.

55. Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul 1939, s. 19.

külliyesinin kapsamına giren tesislerin azlığı veya çokluğu, vakfın imkânlarına göre değişir.

Sosyal birer hayır kurumu olan imâretlerdeki yemeklerin kaliteli olmasına dikkat edilirdi. Bu konu gerek Fâtih, gerekse Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyelerindeki imâret ile ilgili bölümlerde ifade edildiği gibi bizzat imâret mütevellisi, bazan da onun imkânlarından istifade edenler tarafından dikkatle izlenirdi. Uygun olmayan ve hijyen şartlarını taşımayan gıdalar imârete sokulmazdı. Aksi takdirde gerekli mercilere şikâyetlerde bulunulurdu. Bu şikayetler üzerine gerekli tedbirler alınırdı. Nitekim Zilkade 1177 (Nisan 1764) tarihini taşıyan bir belge İstanbul ve tevabiindeki imâretlerde "talebe-i ulûm ve fukuray-ı müstahakkîn" için daha önce her gün fırınlarında pişirilen ekmeğin (nan-ı aziz) unu beyaz ve has olduğundan yenmesi de güzel oluyordu. Fakat bir müddetten beri Değirmenderesi uncularının verdikleri un karışık olduğundan yenmesi güzel olmadığından bu fırınların değiştirilmesi ve daha kaliteli un veren fırınlardan un alınması gerektiği bildirilmektedir.[56] Keza, Bursa Kadısı'na yazılan bir hükümde imârette pişen yemeklerin kaliteli olması, kasapların en iyi etten imârete vermesi ve mütevellinin bizzat bunu kontrol etmesi gerektiği istenmektedir.[57] İmâretlerde sağlık ve temizlik kaidelerine de sıkı bir şekilde riayet edilirdi. Nitekim XVI. asır ortalarında İstanbul'a gelip Fâtih külliyesi misafirhanesinde kalan Radiyüddin el-Gazzî, burada karşılanışını şöyle anlatır:

"İmârethâneye bakan zat yanımıza gelerek hal ve hatırımızı sorduktan sonra ihtiyaçlarımızın iyi bir şekilde temin edileceğini vaad etti. Doğrusu her şeyleri gibi yatak ve yorganları da temizdi". Bu sözler, misafirhanenin kuruluşundan bir asır sonra dahi yatak ve yorganlarının ne denli temiz olduğunu ve bu temizliğe nasıl riayet edildiğini göstermektedir.[58]

kimsesiz ve yoksulların da imkânlarından istifade ettiği imâretler, sadece yemek vermekle yetinmiyor, aynı zamanda adam başına günde 3-5, hatta bazan 10 akçaya kadar para da veriyordu.[59]

Bütün imâretlerde her şeyden önce mektep ve medrese talebesinin ihtiyaçları temin ediliyordu. Bu da imâretlerin kültür hayatımızda nasıl bir

56. BOA, Maliyeden Müdevver, nr. 9926, s. 57.

57. BOA, Mühimme Defteri, nr. 29, s. 204.

58. A. Süheyl Ünver, *Fatih külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 48.

59. Cl. Huart, "İmâret", *İA*, V/2, 985.

fonksiyon icra ettiklerini göstermektedir. Her imâretin, vâkıfın şartlarına uygun olarak hazırlanan bir nizamnâmesi (yönetmeliği) bulunur. Bu bakımdan, öğrencilerin imâretlere nasıl girecekleri, ne kadar yemek alacakları, nerede ve nasıl oturmaları gerektiğine varıncaya kadar her türlü hareketleri bir nizama bağlanmıştır. İstanbul'da talebelerden sonra yemek yiyen fakirlerin en çok bulunduğu imâretler, Lâleli, Şehzâde; Üsküdar'da Valide-i Atik ile Mihrimah; Eyyub'te de Mihrişah imâretleri idi.[60]

Cemiyetin daha sağlıklı olması için, öğrenci, fakir ve kimsesizlere yardımda bulunmak gerektiğini bilen Osmanlı toplumu, bu neviden kurumları geliştirmek için bütün imkânlarını efer etmişti denebilir. Gerçekten, Orhan Bey'den başlamak üzere Osmanlı Devleti'nde pek çok hayır tesisi kurulduğu görülür. Nitekim Orhan Bey, daha işin başında eski kiliseleri mescid ve medreselere çevirir. Bursa'da yoksullar evi yaptırır ve onları doyurmak için mallar vakf eder. Yoksullar evindeki bilgin ve hafızlara da maaş bağlar.[61] Daha önceki müslüman devletlerde de varlığına şahid olduğumuz bu müessesenin (imâret) Osmanlılardaki ilk müessisi (kurucusu), Orhan Bey oldu. O, İznik'in Yenişehir kapısında bir imâret kurdu. Bu imâretin şeyhliğini de, dedesi Edebalı'nın müridi olan Hacı Hasan'a verdi. Orhan Gazi, bu ilk imâretin açılış merasiminde bizzat kendisi hizmet etmiş, fakirlere çorba dağıtmış, akşam olunca da imâretin kandillerini bizzat kendisi yakmıştır.[62] Sultan Orhan'dan sonra oğlu Murad da pek çok hayır ve hasenatta bulundu. Bunlar içinde Kaplıca nahiyesinde tesis ettiği imâreti ve imâretle ilgili bilgiyi onun 787 (1385) tarihli vakfiyesinden öğreniyoruz. O, ahiret azığı olarak inşa ettiği imâretine pek çok arazi vakf etmişti. Vakfiyeye göre hiç kimse imârete inmekten men olunmaz. Hizmetçiler, gelenlere en güzel şekilde hizmet etmek zorundadırlar. Hele fakirlere bu hizmeti daha iyi yapmalılar. Çünkü onlar, kalbi kırık kimselerdir. İmârete inen kimse orada üç gün kalabilir. Bundan sonrası mütevellinin kararına bağlıdır.[63] Artık böyle bir başlangıçtan sonra feth edilen her yerde imâret sitelerinin kurulduğu gö-

60. Müftüzâde Es'ad Bey, "İstanbul Medreseleri", *Sebilürrezad* (1341), XX/544-545, 190; "Ve iki nefer hizmete kabil âdemler huzur-u taam zamanında kapıda hazır ve dahil ve haricin ef'al ve ahvaline nâzır olup istifa-i hisse-i muayyenede terki edep edeni ihtisâb, belki nush-i celil ile hitâb, dahi lazım gelir ise itâb eyleyüb.", *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, s. 252.

61. Şükrullah, *Behçetu't-Tevârih*, s. 53.

62. Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 42.

63. BOA, Vakfiyeler Tasnifi, nr. 162/5.

rülür. Kısa bir müddet sonra imâretler, öyle bir artış gösterdi ki, XVIII. asrın sonlarında, sadece İstanbul imâretleri her gün 30.000'den fazla insanı doyurma imkânına sahib olmuşlardı.[64] Aynı şekilde 937 (1530) tarihinde yalnız Fâtih imâreti, günde bin kişiden fazla insanı doyuruyordu. Hadidî, "Tarih-i Âl-i Osman" adlı eserinde, hem kimlerin imâretten istifade ettiğini, hem de bunların sayısını şu ifadelerle dile getirmektedir:

"Yine emr etti bir âli imâret
İmarından kala sonra emâret
Ki bin kişiye her gün iki nevbet
Verilir aş u et ekmek ziyafet

Yaya, atlı, misafir u hassu âmı.
Konukluk eyleyüp üç gün tamamı.
Nefaisten niam-ı vâfir ulfeler
Gece gündüz ziyafetler ederler."[65]

Meşhur seyyahımız Evliya çelebi (1611-1682) de İstanbul'da bulunan imâretlerin isimlerini verdikten sonra: "Ben, elli yılda on sekiz padişahlık ve krallık yer seyahat ettim. Hiç bir yerde bu kadar hayrat görmedim"[66] diyerek, memleketteki hayır müesseselerinin çokluğundan iftiharla bahs eder.

Dar mânâsıyla "aşevi" veya "aşhane" demek olan imâretin imkânlarından istifade edecek olanlar medrese talebesi, câmi veya hayrat hademesi, fakirler ve misafirlerdir.[67] Bundan başka gerçekten dikkat çeken ve başka bir yerde örneğine rastlanamayacak bir istifadeci sınıf daha vardır. Bu, kuşlar sınıfı idi. Gerçi özel olarak hayvanlar için pek çok vakfın kurulduğunu biliyoruz. Fakat bu vakıfların dışında kalan ve hem kuşların beslenmesini sağlayan hem de çevrenin temizlenmesine katkıda bulunan imâretler, bu imkânların sağlanması bakımından baş vurulan başka bir çaredir. Böylece imâretten kuşlar da (yırtıcı, vahşi kuşlar) istifade ediyordu. Nitekim Sultan Ahmed Câmii İmâreti'nde, bunlar için, kule gibi bir yer yapılmıştı ki, vakfiyesinde yenmeyecek yemeklerin vuhuş-ı tuyura (vahşi kuşlara) burada verilmesi yazılıdır.[68] Görüldüğü gibi bu, hem artık yemeklerin

64. Cl. Huart, "İmâret", *İA*, V/2, 985.

65. Ünver, *age.*, s. 47.

66. Evliya Çelebi, *Seyahatnâmeden Seçmeler*, nşr. Atsız, İstanbul 1971, I, 97.

67. Müftüzâde Es'ad Bey, *age.*, göst. yer.

68. Tahsin Öz, "Yurdumuzda Tesis (Vakıf)", *Vakıflar Dergisi*, (1973), X, 133.

boşa gitmemesi, hem de ortalığın kirlenmemesi için baş vurulan güzel bir çaredir. Bu vesile ile kuşlar da imâretin yemeklerinden nasiplerini almış oluyorlardı.

Biraz önce imâretlerde bir iç nizamın bulunduğunu ve herkesin buna göre hareket etmesi gerektiğine işaret etmiştik. İmâretlerde pişen yemekler ve onlardan istifade edenlerin nasıl hareket edeceklerine dair olan hükümler, hemen hemen bütün imâretlerde aynı olmakla beraber biz, kültür tarihimiz bakımından önem arz eden bu konuyu Müftüzâde Es'ad Bey'den kısaca özetlemek istiyoruz:

"Talebe efendilere "fodla", çorba, pilav, zerde, bazen de zirve (incir, üzüm, hurma ile pirinç ve şekerden yapılır) gibi çeşitli yemekler tevzi olunurdu. Bir fodla 90 dirhem-i atik miktarında ekmektir. Bazı imâretlerde 45'lik fodlalar da yapılırdı. Bir medreseye yeni kayd olan bir talebeye mülazım istihkakı olan bir tam fodla verilirdi. Bilâhere sahib-i hücre olunca bir misli zam alır. İmâretler, sabah namazı vakti açılır, sabah derslerinden evvel fodlalar dağıtılarak talebeye buğday ve arpa unundan veya kırmasından mamul çorba dağıtılır. Bu çorba, imâret içinde "me'kel" denilen yerde her talebeye büyük bir kepçe olarak verilerek taslarla içilirdi. Dersten çıktıktan sonra yağlı pirinç çorbası alınır. Buna bazen de nohut katılırdı... Perşembe günleri her imârette zerde, pilav ve Hamidiye ile Lâleli imaretlerinde Pazartesi ile Perşembe günleri zerde ve etli pilav yapılarak bolca dağıtılır."[69]

İmâretlerde yemek konusuna büyük bir titizlikle dikkat edilirdi. Yukarıda genel olarak verdiğimiz bilgiden başka bir de daha açık bir örnek olması bakımından imâret vakfiyesinde bizi ilgilendiren şartlara değinmek yerinde olacaktır:

"Müşarun ileyh vâkıf hazretleri, bina olunacak imârette Ramazan geceleri için her gün kırk vukıyye (okka = 1282 gr.) taze et pişirilmesini, sair günlerde sabahları 15 vukıyyesinin ve akşamları mütebaki yirmi beş vukıyyesinin pişirilmesini şart etmiştir.

Her bayramda dahi körpe ve güzel etten kırk vukıyye pişirilmesini şart ve tayin etmiştir.

Cuma ve Regaib ve berat gecelerinde... devam üzre tane pirinç ve zerde pirinç... ve Ramazan gecelerinde devam üzre tane pirinç ve münave-

69. Müftüzâde Es'ad Bey, *age.*, s. 190-191.

be ile arpa çorbası ve icasiye pişirilecektir. Bayram günlerinde tane pirinç ve zerde ve zirve pişirilecektir. Bu mübarek günler ve gecelerin gayrında sabahları pirinç çorbası ve akşamları arpa çorbası pişirilecektir...

Medrese odalarına her gün pişirilen yemeklerden sabah ve akşam ekmekle beraber birer çanak verilecektir.

Her gün, hususiyle akşamları misafirlere ziyafet olmak üzere mübarek günlerden maada günlerde tane, pirinç pişirilecek ve beher kimsenin hakkı elli dirhem pirinç ve on beş dirhem hâlis yağ olacaktır...

Mutfak ve diğer mahallerde kullanılan bakır kapların kalayı için günde birbuçuk dirhem tayin etmiştir...

Vâkıf, (Allah, hayratını kabul ve ecr ü mükâfatın mebzul eylesin). İmâret için emanet ve diyânet ve ahlâk-ı hamîde sahibi bir de şeyh tayin etmiştir ki bu zât yemeklerin iyi ve kötüsünü bilecek ve her gün iki defa muayyen saatlerde imârete gelip me'kûlat ve metbuhata nezâret edecek ve yemeklerin harçlarında veya pişirilişlerinde veya lezzet ve rayıhalarında bir kusur ve noksan görecek olursa bunları ıslah ve ikmâl kılacak ve tenbihatta bulunacaktır.

Bu şeyh, ulema ve sulehadan ve fukaha ve zuafadan gelen misafirlere taam tevzi edecek ve her kim olursa olsun bunları üç gün ve üç gece ağırlayacak ve her birinin hal ve şânına münasip yatak ihzar ile bunları münasip mahallere yerleştirecek ve hepsine güler yüz gösterecektir. Buna günde sekiz dirhem verilecektir..."[70]

Görüldüü gibi vakfiyenin imâretle ilgili kısmından nakl ettiğimiz bu ifâdeler, imâretin nasıl olması, gelenlerin kaç gün misafir edilmsi ve bunların idaresi için hangi sıfatları haiz kimselerin bulunup seçilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Bundan başka imârette çalışacak kimse ve vazifelileri de burada tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır.

Sadece öğrenci ve memleket fukarasının ihtiyaçlarının giderildiği yer olmayan imâretler, aynı zamanda birçok kimseye iş imkânı sağlayan yerlerdi. Böylece, mütevazi bir şekilde de olsa imâretler, memleketteki işsizliğin ortadan kalkmasına sebep oluyorlardı. Nitekim sadece Fâtih imâretinde 44 kişiye iş imkânı sağlanmıştır. Bunlar, çalışmak suretiyle imâretten maaş

70. Şerafeddin Yaltkaya, "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, (1974), II, 93-94.

alan kimselerdi.[71] Kezâ, İsa Bey vakfiyesinden anlaşıldığına burada da 17 kişiye iş imkânı sağlanmıştır.[72] Halbuki bu imâret pek fazla geliri olmayan ve sultanların imâretleri ile mukayese edildiği zaman çok küçük kalan bir kuruluştur. Burada özellikle şunu da belirtmek isteriz ki verilen bu rakamlar bütün vakıfların veya külliyelerin kadrosu değil, sadece imârette çalışanların ve bu yolla geçimlerini sağlayan kimselerin kadrosudur.

Memleketin iktisadî ve ictimaî hayatında, irfan, imar ve kültürünün gelişmesinde büyük bir hizmet ifa eden imâret müessesesi, ne yazık ki son zamanlarda, memleketin umumî şartlarına bağlı olarak vazifesini hakkiyle icra edemez oldu. Bunun üzerine 19 rebiülevvel 1329 tarihinde (20 Mart 1911) çıkarılan bir kanunla İstanbul'daki yirmi imâretin[73] onsekizi kapatılıyor, sadece fakirlere bakmak üzere iki tanesi ibka ediliyordu. Nihayet farkına varılan bu hata düzeltilerek, 10 Zilkade 1332 (30 Eylül 1913) de neşredilen başka bir nizamnâme ile (madde 12) yine talebeye mahsus olmak üzere Fâtih, Şehzâde, Nur u Osmaniye ve Valide-i Atik imâretleri tekrar ihya edildiler.[74]

d- KERVANSARAY

Asırlar boyunca, vakıfların medeniyet tarihimize kazandırmış olduğu, devrinin mimarî özelliği ve sosyal seviyesini gösteren muhteşem âbideler arasında kervansarayların özel bir yeri bulunmaktadır. Gerçekten, Müslüman toplumların ulaşım bakımından meydana getirdiği hayır ve sosyal kurumların başında gelen müesseselerden biri de kervansaraylardır. Din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeden herkese hizmet veren bu müesseseler, tarih boyunca önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir. Uzaktan bakılınca bir kaleyi andıran kervansaraylar, İslâm dünyasında daha önce kurulan "Ribat"ların bir devamıdır. Bundan dolayı, Selçuklu devrine ait

71. Fatih imâretinde vazife görenlerin tam listesi için bk. Ziya Kazıcı-Mehmet Şeker, *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1982, s. 266-267.

72. İsa Bey İmâretinde çalışanların tam listesi için bk. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 268-269.

73. İmâretlerin isimleri için bk. Kazıcı-Şeker, *age.*, s. 266.

74. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, II, 61.

vakfiye, kitâbe ve kronik gibi kaynaklarda bunlara, ribat da denilmektedir.[75]

Aslı, Farsça "kârbân" olan kervan, günümüz nakil vâsıtalarının sağladığı imkândan yoksun bulunulduğu bir devirde, at, katır ve develerle bir memleketten diğerine ticaret eşyası taşıyan kafilelere denir. Gerek böyle ticaret kafileleri ve gerekse bunlara iltihak eden veya kendi başına seyahat eden yolcular, her günkü seyahatin akşamında, hayvanlarını dinlendirmek, yemleyip, sulamak ve ertesi günkü yola hazırlanmak üzere menzillerde geceyi geçirmek zorunda idiler. Takriben 40 km. aralıklarla ve yukarıda belirtilen hizmetleri görmek için inşa edilen bu neviden binalara kervansaray denir.[76]

İyi ve liyâkatli bir hükümdarın özelliklerinden bahsederken Nizâmülmülk, onun yol başlarına ribatlar kurması gerektiğine de temas eder.[77] Demek oluyor ki kervansaraylar, daha başlangıçtan itibaren, sultan ve padişahların himayesi altına alınmışlardı. Böylece bir sosyal sigorta müessesesi de doğmuş oluyordu. Derbent, boğaz vs. gibi menzillerde yapılan kervansaraylar sâyesinde insanlar, rahatça ve emniyet içinde seyahat edebiliyorlardı. Biraz önce de belirtildiği gibi Yol emniyet ve huzurunun sağlanması sadece müslümanlar için değildi. Nitekim, Türkiye'ye gelen yabancı tüccarlara tanınan imtiyazlardan bahsederken Osman Turan: "Yollarda herhangi bir şekilde zarar gören, soyguna uğrayan veya emtiası denizde batan tüccarların malları, devlet hazinesinden tazmin edilmekteydi ki, bu, Selçuklu Devleti'nin bir devlet sigortası takib ettiğini gösterir. Bu keyfiyet, dünya ticareti tarihi içinde çok ehemmiyetlidir. Zira ticaret tarihi ile uğraşanlar, sigorta müessesesinin zuhurunu XIV. asra Ceneviz ve Venediklilere kadar çıkarmaktadırlar."[78] der. Gerçekten, Selçuklularda sadece malın tazmin edilmesiyle kalınmıyor, aynı zamanda kervan soyucular için de en ağır cezalar uygulanıyordu. Demek oluyor ki, ticaret erbabının mal ve can güvenliği, tamamen devletin himayesi altında bulunuyordu.

Ekserisi, İslâmî yardımlaşma anlayışı neticesi ortaya çıkan ve vakıflara bağlı bulunan kervansaraylar, iki mühim gaye için inşa ediliyorlardı. Bunlar:

75. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971, s. 109.

76. Celâl Es'ad, *Türk Sanatı*, İstanbul 1928, s. 102-103.

77. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, trc. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul 1981, s. 29.

78. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 95.

a. Zengin ticarî emtia nakleden kervanlara, hudud boylarından başlamak üzere, tehlikeli bütün bölgelerde gerek düşman çapullarından, gerek eşkıyadan ve gerekse diğer baskınlardan korumak için emniyetli ve müstahkem yerler inşa etmek. Bu gayenin tahakkuku için, bunların etrafı kalın ve mustahkem surlarla çevriliyordu. Surlar üzerinde kule ve burçlar inşa edildiği gibi kapıları da demirden yapılıyordu. Böylece kervansaraylar, her türlü tehlikeye karşı koyacak bir müdafaa tertibine sahip oluyorlardı.

b. Kervansarayların hedef tuttuğu ikinci mühim gâye de, yolcuların kondukları veya geceledikleri yerlerde, onların her türlü ihtiyaçlarını temin etmekti. Gerçekten bu maksatla kervansaraylarda vücuda getirilen tesisler dikkate şayandır. İçlerinde yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak anbarları, ticarî eşyayı koyacak depolar, yolcuların hayvanlarını barındıracak ahırları, samanlıkları, mescidleri, hamamları, şadırvanları, hastahaneleri, eczaneleri, yolcuların ayakkabılarını tamir ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakkabıcıları, nalbantları ve bütün bunların gelir ve masraflarını idare edecek divan (büro) ve memurları vardı. Bu muazzam yapılar, bütünüyle vakıftılar. Bu kervansaraylara inen yolcu, zengin olsun fakir olsun bütün ihtiyaçları, Parasız olarak karşılanırdı.[79]

Kervansaraylarda hizmet eden kimselerin tavırlarını da vakfiyelerinden öğrenmek mümkündür. Buna göre hizmetliler, tatlı sözlü, güler yüzlü olacaklardır. Gelenlere yorgunluklarını unutturacak derecede nazik davranacaklardır. Onlara karşı öyle hareket edecekler ki, yolcular kendilerini evlerinde hissedeceklerdir.[80]

Askerî gayeler dışında, sadece yolcuların yemek, yatmak ve istirahat etmeleri için kervansaray (Ribat) inşası an'anesi, İslâm âleminde daha ziyade Türkistan'da inkişaf etmişti. Selçuklular bir çok an'ane ile birlikte bunu da Türkistan'dan getirmişlerdi. Bu yüzden Anadolu'daki ilk kervansaraylara İkinci Kılıçarslan (1115-1192) zamanında raslanmaktadır. Artık bu başlangıçtan sonra özellikle Konya-Kayseri yolu üzerinde pek çok sayıda kervansaray inşa edildi.[81] Böylece kervansaray inşa geleneği, Ortaasya'da doğmuş, İran'da gelişmiş ve Anadolu Selçukluları zamanında nihaî şeklini alarak zir-

79. Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten,* (1946), X/39, 477-479.

80. Halim Baki Kunter, "Türk-İslâm Sanat Eserlerine Vücud Veren Mânevî Âmiller", *Vakıflar Dergisi,* VIII, 12.

81. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler,* trc. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 167.

veye ulaşmıştır. Türkiye'deki han ve kervansarayları bir katalog halinde veren bir esere göre Türkiye sınırları içinde 112 Selçuklu, 221 de Osmanlı kervansarayı bulunmaktadır.[82]

Kervansarayların îfa ettiği önemli hizmetlerden biri de kısa bir müddet sonra çevrelerinde bir ticaret merkezi meydana getirmiş olmalarıydı. XIII. Asırda Suriye, Irak, Doğu Anadolu, Kayseri ve Sivas istikametinde ilerleyen yolların kavşağında bulunan Karatay Kervansarayı civarı, böyle bir merkezdi. Kervansarayın inşasından sekiz sene sonra orada 15 dükkân ve kira getiren evlerin bulunması, bu ticarî faaliyet hakkında bize bir fikir vermektedir.[83]

Batı'nın, para kazanmak gayesiyle ancak XVIII. asrın ortalarında (1750, İngiltere) yaptırabildiği otele[84] karşılık müslümanlar, birer ictimaî hayır kuruluşu olan kervansarayları vasıtasiyle din farkı gözetmeden herkese hizmet edebiliyorlardı. Kervansarayların bu hizmetine örnek olması bakımından Evliya Çelebi'nin, Lüleburgaz'daki Sokullu Mehmed Paşa Kervansarayı hakkında verdiği bilgiyi buraya alıyoruz:

"Bir bâb-ı azîm içre kal'a misâl karşu karşuya yüz elli ocak han-ı kebirdir. Haremli, develekli, ahırlı olup sadece ahuru 3000'den ziyâde hayvan alır. Kapıda daima dîbebanları nigehbânlık ederler. Ba'de'l-aşâ kapuda mehterhâne çalınup kapu sedd olunur. Dîdebanlar, vakıftan kandiller yakup dibinde yatarlar. Eğer nısfu'l-leylde taşradan misafir gelirse kapuyu açıp içeri alırlar. Ma hazar taam getirirler. Amma cihan yıkılsa içerden taşra bir âdem bırakmazlar. Şart-ı vâkıf böyledir. Tâ cümle misafirîn kalktıkta yine mehterhâne dövülüp herkes malından haberdar olur. Hancılar, dellallar gibi: "Ey ümmet-i Muhammed! malınız, canınız, atınız, donunuz tamammıdır?" diye rica edüp nidâ ederler. Müsafirin cümlesi "tamamdır Hak sahib-i hayrata rahmet eyleye" dediklerinde bevvablar, vakt-ı şafî iki dervazeleri küşâde eyleyüp yine kapu dibinde "Gâfil gitmen, bisât gaib etmen, herkesi refik etmen, yürün, Allah âsan getire" deyü duâ ve nasihat ederler."[85]

Kervansarayların küçüklerine han denir. Vakıa eski büyük kervansa-

82. Cengiz Orhonlu, "Bayram Paşa Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, X, 199. (Bu eser, İsmet İlter'in Tarihî Türk hanları, Ankara 1969'da basılan araştırmasıdır.)

83. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 108.

84. Sadi Bayram, "Kervansaraylarımız", *Millî Kültür Dergisi*, (1977), I/8, 40.

85. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, III, 300-301.

raylara da han dendiği görülmekte ise de umumiyetle bu tabir küçük kervansaraylar için kullanılır.[86]

Osmanlılar, İran ve Selçuklu Türklerinde olduğu gibi hanlarını çok büyük yapmamışlardır. Onlar, daha ziyade medrese ve hamamları da dahil olmak üzere bunların kullanışlı olması için plânı küçük tutmuşlardır.[87]

Hanlar, ekseriyetle bir büyük avlu etrafında iki katlı olarak yapılmış bulunan binalardır. Hanın sokak tarafındaki cephesinde büyük bir kapısı bulunur. Bu kapının iki tarafında genellikle bir kahvehane, bir nalbant ve araba tamircisi bulunur. Kapıdan, üstü açık geniş bir avluya girilir. Bu avlunun karşı tarafında ahırlar ve önünde arabaları koymak için bir sundurma ile denkleri ve eşyayı koymaya mahsus odalar vardır. Bir taraftan taş bir merdivenle yukarıdaki gezinti yerine çıkılır. Burası bir revakla örtülmüştür. Bu gezinti yerine kapıları açılan odalar vardır ki, yolcu orada yatar. Her odanın bir ocağı vardır. Bazı hanların ortasında bir şadırvan ve hayvanları sulamak için yalaklar olduğu gibi büyük kervansaraylarda küçük bir mescid de bulunur.[88]

Yol güzergâhlarında yapılan hanlardan başka şehirlerde yapılan hanlar da vardır. Çünkü, kervanların esas hedefi olan şehirlerde, bunlara daha çok ihtiyaçları vardır. Bunun için de şehirlerde ihtiyaca göre irili ufaklı pek çok han inşa edilirdi. Buralarda yolcular kaldığı gibi herhangi bir iş için şehre gelmiş olanlarla bekârlar da birer oda tutmak suretiyle kalabilirlerdi. Hanlara ne gece ne de gündüz kadınlar yalnız başlarına giremezlerdi. Ya han kahyası veya odabaşısı, onlara refakat ederek istedikleri ile görüştürürlerdi.

İdare bakımından kervansaraylar iki kısma ayrılırdı. Büyük bir kısmı vakıflı idi ki, yolcular buralara parasız alınırdı. Bunlar, Batı'da hiç bir zaman eşine rastlanmayan birer şefkat ve yardım müesseseleriydi. Kervansaraylardan bir kısmının vakfı yoktu. Oralarda yatıp kalkan cüz'î bir miktar ücret öderdi.[89]

Anadolu'yu âbideler ülkesi haline getiren bu kervansaraylar, son asır-

86. Celal Es'ad, *age.*, s. 103.

87. Hakkı M. Atun "Osmanlı Mimarisinin Kıbrıs'taki Tesirleri", *Milletlerarası I. Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara 1971, s. 256.

88. Celâl Es'ad, *age.*, s. 103.

89. Geniş bilgi için bk. Pakalın, *age.*, II, 246.

larda küçülmeye ve sanat değerini kaybetmeye başladılar. O heybetli taş yapıların yerine kireç sıvalı, kerpiç hanlar geçti, Yollar eminleşip şehirler büyüdükçe onlar da değerini kaybettiler.

e- HASTAHÂNE

Temeli, vakıflara dayanan sosyal müesseleremizden biri de hastahanelerdir. İslâm dünyasında dâru'ş-şifa, dâru's-sıhha, dâru'l-âfiye, bîmaristan, bîmarhâne, maristan, dâru't-tıb, şifâiyye gibi isimlerle anılırlar. İslâm tarihinde tıpla ilgilenmeyi Hz. Peygamber devrine kadar götürmek mümkündür. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, vahye dayalı anlayışı ile insanları her konuda ilim sahibi olmaya teşvik ediyordu. İslâm ,maddî olduğu kadar manevî alanda, başka bir ifade ile hayatın bütün safhalarında uygulanan bir sistem olduğuna göre Hz. Peygamber'in gayretini sadece ruhanî ve manevî saha ile sınırlandırmak mümkün değildir. Çünkü o, hastalanan kimseleri, dinlerine bakmadan doktorlara gönderiyordu. Nitekim Veda Haccı esnasında hastalanan Sa'd b. Ebi Vakkas'ın tedavi edilmesini, zamanın Arap tabibi ve henüz Müslüman olmayan Hâris b. Kelde es-Sakafî'den istemişti.[90] Keza hastahâne kurulma işi de Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim Hendek Muharebesi esnasında yaralıların "Rüfeyde Çadırı" denilen bir çadıra kaldırılıp orada tedavi edilmelerini istemesi de buna işaret etmektedir.[91] Bu başlangıçtan sonra tam teşkilâtlı ilk hastahânenin Hicrî 88 (M 707) tarihinde Şam'da Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik tarafından tesis edildiği bilinmektedir. Bununla beraber, İslâm hastahânelerinin en parlak devri daha sonraki Abbasîler döneminde gerçekleşmiştir. Nitekim, Harun Reşid'in yapılan her caminin yanında bir hastahânenin açılması için emir verdiği rivâyet edilmektedir.[92]

İslâm, insan sağlığına önem veren, insanın hastalanmaması için gereken tedbirlere başvurmasını ve hastalandığı zaman da tedavi edilmesini emreden bir dindir. Bu bakımdan Müslümanlar, hastalara yardım etmek ve onların sıkıntılarını gidermek için elinden gelen çabayı sarf etmekten geri dur-

90. Âmir en-Neccar, *Fî Tarihi't-Tıb fi'd-Devleti'l-İslâmiye,* Kahire 1986, s. 41.

91. Ahmed İsa Bek, *Tarihu'l-Bimaristanat fi'l-İslâm,* Beyrut 1981, s. 9.

92. Arslan Terzioğlu, "Ortaçağ İslâm-Türk Hastahaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri", *Belleten* (1970) XXXIV/133, 128.

madılar. Bu anlayıştan hareketle kurulan hastahânelere gelenlerin din, dil ve ırklarına bakmadan onlara tıbbî yardımda bulunmayı bir vazife telakkî ettiler. Hastalar için böyle düşünen Müslümanlar, tabibler için de aynı şeyi uygulamaktan geri kalmadılar. Nitekim XIII. asırda yaşayan İbn Ebî Usaybia (1203-1270) yazdığı "Uyûnu'l-Enba fî Tabakati'l-Etibba" adlı eserinde[93] Müslüman hükümdarları, görevlendirip istihdam ettikleri pek çok Hıristiyan tabibin ismini verir.

İslâm tıp tarihinde hastahanelerin eğitim bakımından da önemi büyüktür. Zira buralar, hem tedavi, hem de eğitim yeri vazifesi görüyorlardı. Nitekim dâru't-tıb denilen tıp medreseleri aynı zamanda hastalara şifa dağıtan ve hastahâne vazifesi gören birer müessese idiler.

İslâm dünyasında hastahâneler sadece bedenî rahatsızlıklarla ilgilenmiyor, aynı zamanda ruhî ve psikolojik hastalıklarla da ilgileniyorlardı. Yakubî ile Mes'udî, eserlerinde Bağdad yakınında bulunan bir tekkenin psikiatrik bir müessese olarak akıl hastalarının tedavisine tahsis edildiğini belirtirler. Mes'udî'nin ifadesine göre Dayr (Dair) Hızkıl akıl hastahanesi, Abbasî halifesi el-Mütevekkil (847-861) döneminde, el-Müberred tarafından ziyaret edilmiştir. Demek oluyor ki, adı geçen akıl hastahanesi, şimdilik belgelerle isbat edilebilen ve sadece akıl hastalarının tedavisine tahsis edilmiş en eski psikiatrik hastahâne olmak şerefine daha lâyıktır. Çünkü bu müessese, Batı'da ancak XV. asırda ve çok zor şartlarda ortaya çıkan hastahânelerle mukayase edilmeyecek kadar bir önceliğe sahiptir.[94]

Abbasîler döneminde gelişen hastahaneler, daha sonra hemen hemen her tarafta vakıf olarak ortaya çıktılar. Selçuklular zamanında da gelişmesini devam ettiren bu hastahânelerden Şam, Bağdad, Musul ve Mardin'de inşa edilenleri pek meşhurdur. Anadolu'da gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar tarafından da birçok hastaheâne inşa edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere Kayseri'de Gevher Nesibe (1205), Sivas'ta İzeddin Keykâvus (1217), Divriği'de Turan Melik (1228), Çankırı'da Cemaleddin Ferahlâla (1238), Konya'da Kemâleddin Karatay (1255), Bursa'da Yıldırım Bâyezid (1339), İstanbul'da Fatih (1470), Edirne'de, Bâyezid (1488), İstanbul'da Haseki Hürrem Sultan (1550), Manisa'da Sultan III. Murad (1591), yine İstanbul'da Sultan Ahmed (1671) hastahaneleri zikredilebilir. Hastahâneler o kadar ço-

93. Müslüman hükümdarlara ve hastahânelere hizmet eden gayr-ı müslim doktorların biyoğrafileri için bk. İbn Ebi Usaybia, *age.*, Beyrut 1965.

94. Arslan Terzioğlu, agm. *Belleten* (1970), XXXIV/133, 127.

ğalmış ve faaliyet sahaları o kadar geniş tutulmuştur ki, A. Süheyl Ünver bunların isimlerini tek tek vermekte ve bunların vakfiyelerine göre faaliyetlerini anlatıp ortaya koymaktadır.[95]

Osmanlı devlet ricalinin, diğer ilmî ve sosyal müesselerde olduğu gibi sıhhî müesselerle de yakından ilgilendikleri, bu sahanın adamlarını destekleyip korudukları anlaşılmaktadır. Nitekim, daha devletin kuruluş yıllarında ilk Osmanlı hastahânesinin Sultan Orhan tarafından Bursa'da açıldığı bilinmektedir.[96] Böylece devletin tıpla olan ilgisi daha o zamanlarda ortaya çıkmış olmaktadır. Bununla beraber, Osmanlıların, tam teşkilâtlı diyebileceğimiz ilk hastahânesi, Bursa'da Hicrî 801 (M. 1399) tarihinde Yıldırım Bâyezid tarafından şehrin doğusunda ve Uludağın eteğinde kurulmuştur. 1400 senesi Mayısında, Bursa kadısı Molla Fenarî Mehmed b. Hamza tarafından vakfiyesi tertip edilmiş olan bu hastahânede, vazife görmek üzere, Sultan Bâyezid, Memlûk hükümdarı Zâhir Berkuk'tan üstad bir tabib göndermesini rica etmiş, o da Şemseddin Sağîr isminde bir tabib yollamıştı.[97]

Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'da Sahn-ı semân ve Tetimme medreseleri ile Câmi ve imâreti yaptırdıktan sonra bir de hastahâne yaptırır. Hastahâne Hicrî 875 (M. 1470) yılında hizmete girer. Vakfiyedeki kayıtlara göre burası, hastahâne ile hastalara yemek pişirecek imâreti hâvi olmak üzere iki kısımdı. Hangi din, mezheb ve ırka mensub olursa olsun, hastahaneye hazakat sahibi iki tabib ve yardımcıları ile, hastaların ilaçlarını hazırlayan bir eczacı, bir göz hekimi ve bir cerrah tayin edilmesi vâkıfın şartları arasında yer almaktadır. Yine vakfiyeye göre tabiplerin her birine günde yirmi, eczacıya altı,, göz hekimi ile cerraha sekizer akça verilecektir. Bundan başka, hastalara bakacak hizmetçiler, kâtipler, aşçılar, vekilharçlar vs. gibi hizmetliler sınıfının durumu da en ince teferruatına varıncaya kadar vakfiyede açıklanmıştır.

Bu hastahânede, mevcud hastalardan başka, hariçten ayakta tedavi için gelen fakir hastalar, haftada bir gün muayene edilerek ihtiyaçları olan ilaçlar, karşılıksız olarak kendilerine verilirdi. Günümüzde olduğu gibi aşçılar, tabiblerin isteklerine göre yemek pişiriyorlardı.[98]

95. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. A. Süheyl Ünver, "Büyük Selçuklu İmaratorluğu Zamanında Vakıf Hastahanelerin Bir Kısmına Dair", *Vakıflar Dergisi*, (1938), I, 17-23.

96. Arslan Terzioğlu, agm., *Belleten* (1970), XXXIV/133-135.

97. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, I, 544.

98. Geniş bilgi ve görevliler hakkında bk. *Fâtih Mehmed II Vakfiyeleri*, s. 248-251.

Osmanlı diyarında kurulan önemli hastahânelerden biri de Kanunî Sultan Süleyman tarafından tesis edileni idi. 965 (M. 1557) tarihinde tertip edilen vakfiyeye göre, Süleymaniye dâru'ş-şifâsı kadrosunda birisi otuz akça yevmiyeli başhekim olmak üzere diğerleri yirmi ve on akça yevmiyeli üç hekim; biri altı diğeri üç akça yevmiyeli iki cerrah ile aynı yevmiyeli iki göz hekimi ve bir eczacı ile iki eczacı kalfası, bir vekilharç, bir kâtip, dört şerbetçi (şurup yapan) bir kilerci, hastalara hizmet eden ve akıl hastalarını zapteden dört kayyum, iki çamaşırcı, bir berber ve bir tellâk vardı. Her gün kullanılacak ilâç için, başhekimin emrine üçyüz akça gibi külliyetli miktarda bir para verilmişti.

Süleymaniye hastahânesinde akıl hastaları için ayrı bir koğuş bulunmaktaydı. Her sabah erken saatlerde açılan hastahânede hariçten gelen hastalar da öğle vaktine kadar muayene edilirlerdi.

Süleymaniye hastahanesinden başka tıp medresesine yirmi akça yevmiyeli bir müderris (profesör) tayin edilmişti ki, bunun vazifesi, nazarî tıp bilgisini öğrenecek olan talebeye ders vermekti.[99]

İslâm dünyasında ilim ve ibadet birbirinden ayrılmayan iki unsur olarak kabul edildiği için tıp ilmi ve hastahânelerle ilgilenmek bir emir olarak telâkkî ediliyordu. Hattâ, Emevî halifesi Velid tarafından Şam'da kurulan tam teşkilâtlı ilk hastahaneden önce de tıp ilmi câmilerde tedris ediliyordu. İslâm eğitim tarihi ile uğraşanlar, bunu yakından bilirler. Keza yine Emevîler döneminde Fustat'ta Zukaku'l-Kanadil adı verilen ve cüzzamlılara bakan bir hastahâne açılmıştı. Bu gelişmeler, İslâm dünyasında tıbbî bazı keşiflere de sebep olmuştu. Nitekim kan dolaşımının keşfi, mikrop ve diğer bazı hastalıklara ait ilâçların bulunması, ilk akla gelenler arasında zikredilebilir. Buna karşılık Batı dünyasında herhangi bir ilaçla tedavi olmak, tanrıya güvensizlik olarak kabul ediliyordu. Dinden başka ilâç aramak, mânevî ilaçlardan başkasını kullanmak, hele hekim olarak, eliyle bir şeyler yapmak, cerrah araçları kullanmak büyük bir şerefsizlikti. Hastalanan veya yaralanan bir hıristiyan, önce bütün günahlarını itiraf edecek, daha sonra İsa'nın eti diye kutsal ekmeği yiyecek ve sonra da Allah'a güvenecektir. Batıda, hastaların alındığı yurtlar XII. asırdan sonra kuruldu. Bu da Haçlı seferleri vâsıtasiyle tanınan Araplar örnek alınmak suretiyle gerçekleşti. Bununla beraber buralarda hekim bulunmazdı. Kilisenin anlayışına göre hasta bakımı,

99. Diğer hastahâneler hakkında geniş bilgi için bk. Bedii N. Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984.

iyi etmek için değil, sadece ızdırapları hafifletmek içindir. Bu hastahânelerin ilklerinden biri ve zamanındakilerin dediklerine göre en iyisi Paris'teki Hotel-Dieu (Allah'ın hanı) idi. Bu hastahânede tuğla döşeli zeminin üzerine saman yığılmıştı. Hastalar bu samanların üzerinde birbirine sokulup yatıyorlardı. Birinin başı, ötekinin ayaklarına gelecek şekilde sıralanmışlardı. İhtiyarların yanında çocuklar, hattâ kadın ve erkek karmakarışık yatmaktaydı. Bulaşıcı hastalıkları olanlar ile sadece hafif bir rahatsızlığı bulunanlar yan yana yatmaktaydılar. Tifo hastalığına yakalanmış olan ateşler içinde sayıklarken, veremli biri öksürüyor, deri hastalığı olan da derilerini yırta yırta kaşıyıp kanatıyordu.[100]

Batı dünyasındaki hastahâneler bu durumda iken, İslâm dünyasındaki hastahâneler insanı masallar diyarındaki saraylarda yaşatıyormuş gibi huzur veriyordu. Sigrid Hunke, İslâm dünyasının hastahânelerinden birinde yatan bir hastanın mektubundan bahseder. Gerçekten, bu mektup okunduğu zaman, yukarıdaki sözlerimizin günümüz insanı için bile bir hikâyeye benzediğini söylemek pek yanlış olmayacaktır. Ama bütün bunlar, İslâm hastahâneleri için tabiî olan bir şeydi. Bu mektuptan bazı pasajları almak suretiyle, İslâm dünyasının, hastahânelere ne denli ehemmiyet verdiğini anlayabiliriz:

"Babacığım, benden para getirmenin lâzım olup olmadığını soruyorsun. Taburcu edilirsem hastahâneden bana bir kat yeni elbise ve hemen çalışmaya başlamak zorunda kalmayayım diye beş altın verecekler. Onun için süründen davar satmana gerek yok. Ama beni burada görmek istiyorsan hemen gel. Ben, operasyon salonunun yanındaki ortopedi servisinde yatıyorum. Eğer büyük kapıdan girersen, güneydeki revak boyunca yürü. Düştükten sonra beni getirdikleri polikilinik oradadır. Orada her hastayı önce asistan hekimler ve öğrenciler muayene eder. Birinin yatması gerekmiyorsa reçetesini verirler, o da hemen yandaki hastahâne eczanesinde ilacını yaptırır. Muayeneden sonra beni orada kaydettiler. Sonra başhekime götürdüler. Daha sonra da bir hademe beni erkekler kısmına taşıdı. Hamama da girdikten sonra tam bir hastahâne elbisesi giydirdiler.

"Sonra kütüphaneyi sağ tarafta bırakır ve baş hekimin öğrencilere ders verdiği büyük konferans salonunu geçersin. Avlunun solundaki koridor, kadınlar tarafına gider, onun için sağ tarafı tutmalısın, iç hastalıkları

100. Sigrid Hunke, *Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde*, trc. Hayrullah Örs, Sıralar Matbaası, Altın Kitaplar Yayınevi, s. 123-124.

bölümü ile cerrahî kısmının önünden geçmelisin. Eğer bir yerden musikî ya da şarkı sesi duyarsan, içeriye bir bak. Belki de ben, iyileşmiş olanların toplantı salonundayımdır. Biz orada mûsikî ve kitaplarla oyalanırız.

"Baş hekim bu sabah, asistan ve bakıcılarla viziteye çıktığında beni muayene etti, servis hekimine anlamadığım bir şeyler not ettirdi. O da sonradan bana, bir gün sonra ayağa kalkabileceğimi ve çok geçmeden taburcu olabileceğimi söyledi. Ama canım buradan çıkmak istemiyor. Yataklar yumuşak, çarşaflar bembeyaz, battaniyeler yumuşak ve kadife gibi. Her odada akar su var, soğuk gecelerde her oda ısıtılıyor. Hemen her gün midesi kaldıranlara kümes hayvanları ve koyun kızartmaları veriliyor... Sen de sonuncu tavuğum kızartılmadan önce gel."[101]

Kitabın müellifi, bu konuda daha fazla bilgi vermekte ve "bu mektupta anlatılan şartları hiç tereddütsüz o kadar övündüğümüz yirminci yüzyılımıza koyabiliriz" demektedir.

101. Sigrid Hunke, *age.*, s. 124-125.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)
Tasnifin Adı: Numarası:
Ali Emiri, Kanuni 6
Ali Emirî, III. Murad, 138, 369
Cevdet, Evkaf 28339
Cevdet, Maarif 5174
Cevdet, Saray 6113
İrade, Dahiliye 6872, 16223
Maliyeden Müdevver 1400, 9926
Mühimme Defteri 5,6,7,29,31,34,61,77,120,126
Vakfiyeler Tasnifi 162/5

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)
E. 1399, 8252, 10737/1

KANUNNÂMELER

Âtıf Bey, *Arazî Kanunnhame-i Hümayunu,* İstanbul 1330.
Ayn Ali Efendi, Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divan, nşr. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979.
————, *Risâle-i Vazifehoran,* nşr. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979.

Anhegger, R.- İnalcık, H. *Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, Ankara 1956.

Barkan, Ömer Lütfi, *XI ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I (Kanunlar)*, İstanbul 1945.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisu'l-Beyân fî Kavânin-i Âl-i Osman*, Bibliothéque National (Paris) Ancien Fonds Turc., nr. 40.

Kanunnâme-i Âl-i Osman, İstanbul 1300.

Kavanin-i Kadime-i Osmaniye, Belediye Ktb. M. Cevdet, K. 105.

Kavanin-i Yeniçeriyan, Süleymaniye Ktb. Es'ad Efendi, nr. 2068.

Tevkiî Abdurrahman Paşa, *Kanunnâme*, Milli Tetebbular Mecmuası (MTM.), İstanbul 1331.

TARİH VE TABAKATLAR

Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, İstanbul 1309.

Ahmed Lütfi, *Lütfi Tarihi*, İstanbul 1328.

Ahmedî, *Dâsitan ve Tevârih-i Mulûk-i Âl-i Osman*, nşr. Atsız, İstanbul 1949.

Âli, *Künhü'l-Ahbar*, İstanbul, tarihsiz.

Âşıkpaşazâde, *Târih*, İstanbul 1332.

Dukas, *Bizans Tarihi*, trc. Vl. Mırmıroğlu, İstanbul 1956.

Feridun Bey, *Münşeât*, İstanbul 1274.

Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. M. Ata, İstanbul 1329-1330.

Hayrullah Efendi, *Tarih*, İstanbul 1269.

Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, İstanbul 1279-1280.

İbn Haldun, *Mukaddime*, trc. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1986.

İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviye*, Mısır 1936.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter*, nşr. Şerafettin Turan, Ankara 1970.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1989.

İbn Tağriberdî, Cemâleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf, *en-Nucûmu'z-Zahire fî Mulûk-i Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1972.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341.

———, *Âsafnâme*, İstanbul 1326.

Mahmud b. Muhammed, *Tercemetu'l-Bidâye ve'n-Nihaye*, Süleymaniye Ktb. Damad İbrahim Paşa, nr. 896.

Mecdi Mehmed Efendi, *Hadaiku'ş-Şakaik*, İstanbul 1989.

Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, nşr. M. Altay Köymen, Ankara 1983.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicu'l-Vukuât*, İstanbul 1294.

Nev'îzâde Ataî, *Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti'ş-Şakaik*, nşr. Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989.

Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, trc. İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul 1949.

Nizamulmülk, *Siyasetnâme*, trc. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul 1981.

Râşid, *Tarih*, İstanbul 1282.

Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali, *Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye*, Kahire 1930.

Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Tarih*, İstanbul 1297.

———, *Tarih*, nşr. Vahid Çabuk, Ankara 1989.

Şükrullah, *Behcetu't-Tevârih*, nşr. Atsız (Osmanlı Tarihleri I) İstanbul 1947.

Taşköprüzâde İsameddin Ahmed Efendi, *eş-Şakaiku'n-Numaniye fî Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, Beyrut 1975.

Tayyarzâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1293.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, nşr. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

UMUMİ KAYNAKLAR

el-Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldan*, Mısır 1901.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1310-1314.

Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, Ankara 1938.

İbn Batûta, *Tuhfetu'n-Nuzzar fî Garaibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr*, Mısır 1322.

———, *Seyahatnâmeden Seçmeler*, nşr. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1971.

İbn Mâce, *Sünen*, Mısır 1953.

Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'şa fî Sınaati'l-İnşâ*, Beyrut 1987.

el-Kâsânî, Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ud, *Bedâiu's-Sanai' fî Tertibi'ş-Şerai'*, Mısır 1910.

Koçi Bey Risalesi, nşr. Zuhuri Danışman, İstanbul 1972.

Mahmud Şevket, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İstanbul 1325.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, Beyrut 1978.

Müftüzâde, Es'ad Bey, "İstanbul Medreseleri", *Sebilürreşad* (1341), XX, 544-545.

Nerval, Gérard de, *Muhteşem İstanbul*, trc. Refik Özdek, İstanbul 1974.

Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1338/1922.

ARAŞTIRMALAR

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, İstanbul 1328.

Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1328.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, İstanbul 1974.

————, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCF. Dergisi*, XIII, 1-2.

Akın, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.

Akkutay, Ülker, *Enderûn Mektebi*, Ankara 1984.

Aktepe, M. Münir, "Osmanlıların Rumelide İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *İÜ. Tarih Dergisi* (1950), I/2.

————, "Kosova", *İA*, VI.

Ali Haydar, *Kosova Meydan Muharebesi*, İstanbul 1328.

Altundağ, Mehmet, "Osmanlıların İlk Devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları Hakkında Birkaç Not", *DTCF. Dergisi* (1944), II/4.

Andreasyan, Hrand D. "XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", *İÜ. Tarih Enstitüsü Dergisi* (1972), III.

Artuk, İbrahim, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara

1980.

Ateş, İbrahim, "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar", *Vakıflar Dergisi*, XVIII.

Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul 1969.

Arseven, Celal Esad, *Türk Sanatı*, İstanbul 1928.

Ayverdi, Samiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975.

Barkan, Ömer Lütfi, "Tımar", *İA*, XII/1.

——————, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi* (1942), II.

——————, "Türkiye'de Servaj Varmıydı", *Belleten* (1956), XX/78.

——————, "Avârız", *İA*, II.

——————, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'îliği Meselesi", *İÜHF. Dergisi* (1945), XI/3-4.

Barkan, Ömer Lütfi-Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul 1970.

Barthold, W. "Çelebi", *İA*, III.

Baysun, M. Cavid, "Kumbaracı", *İA*, VI.

——————, "Emir Sultanın Hayatı ve Şahsiyeti", *Tarih Dergisi*, I.

Becker, C.H. "Cizye", *İA*, III.

Brockelmann, C., *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara 1964.

Bek, Ahmed İsa, *Tarihu'l-Bimâristanat fi'l-İslâm*, Beyrut 1981.

Beldiceanu, Nicoara, *Osmanlı Devletinde Tımar*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985.

Berki, Ali Himmet, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *Vakıflar Dergisi*, V.

Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, trc. Yıldız Moran, İstanbul 1979.

Cansızof, İstuyan, "Balkan Şibh-i Ceziresinde Türkler", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, (1328), XVII.

Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1974.

Deny, J. "Sancak" *İA*, X.

Doğru, Halime, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Tâycı Teşkilâtı*, İstanbul 1990.

Downey, Fairfax, *Kanunî Sultan Süleyman*, trc. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebu Suûd Efendi Fetvaları Işığı Altında XVI. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972.

Ergin, Osman Nuri, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, İstanbul 1936.

————, "Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği" *İller ve Belediyeler Dergisi* (1947), 15-16.

————, *Fâtih İmâreti Vakfiyesi*, İstanbul 1945.

Eyice, Semavî, "Edirne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopdeisi*", X (DİA).

Fatma Aliye, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti*, İstanbul 1331.

Gibbons, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, trc. Rağıp Hulusi, İstanbul 1928.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952.

————, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977.

————, "Osman I", *İA*, IX.

————, "Nişancı", *İA*, IX.

————, "Orhan", *İA*, IX.

Halacoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988.

————, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989.

el-Harirî, Muhammed İsa, *Târihu Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endülüs*, Küveyt 1987.

Huart, Cl. "İmâret", *İA*, V/2.

İbrahim Fuad Ahmed Ali, *el-Mevâridu'l-Mâliye fi'l-İslâm*, Kahire 1970.

İbnu'l-Emin Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsameddin, *Evkaf-ı Humayun Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Teracim-i Ahvali*, İstanbul 1335.

İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tedkikler ve Vesikalar*, Ankara 1987.

————, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993.

———, "Mehmed II", *İA*, VII.

———, "Murad II", *İA*, VIII.

———, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devletindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993.

İpşirli, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadıaskerlik Müessesesi*, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1980.

———, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994.

İsmail Beliğ Efendi, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan*, Bursa 1287.

İtzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, trc. İsmet Özel, İstanbul 1989.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1977.

Kara, Mustafa; *Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul 1977.

Kazıcı, Ziya, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfadaki Vakıf Hizmetleri", *MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1987-1988), V-VI.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977.

———, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, İstanbul 19787.

———, *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul 1985.

———, "Osmanlı Devletinde Cizye", *Kubbealtı Akademisi Mecmuası*, (1987), III.

———, "Osmanlılarda Örfî Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfî Hukuk", *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (1986), IV.

———, *"İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991.

Köprülü, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981.

———, "Vakıf Müessesesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, II.

Köseoğlu, Cengiz, *Harem*, İstanbul 1979.

Konyalı, İbrahim Hakkı "Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, VIII.

Kraelitz, Friedrichn Von, "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* (TOEM.), (1330), 28.

Köymen, M. Altay, *Alp Arslan ve Zamanı II*, Ankara 1983.

Kunt, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.

Kurtoğlu, Fevzi, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938.

Kütükoğlu, S. Mübahat, "Buyruldu", *DİA*, VI.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, tcr. Metin Kıratlı, Ankara 1984.

Lewis, Raphaela, *Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat*, trc. Mefkûre Poroy, İstanbul 1973.

Lamartin, Alphonse de, *Türkiye Tarihi*, trc. M. R. Uzmen, İstanbul (tarihsiz).

Mahmud Şakir, *et-Tarihu'l-İslâmî*, Beyrut 1987.

Mardin, Ebu'l-Ula, *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul 1947.

Mırmıroğlu, VI. "Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekano Muharebesi", *Belleten* (1949), XIII/49.

Miroğlu, İsmet, "Fetret Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989.

Mordtmann, "Cüneyd", *İA*, III.

Muhammed Emin el-Mekkî, *Hulefa-ı İzam-ı Osmaniye Hazerâtının Haremeyn-i Şerifeyndeki Âsar-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Humâyunları*, İstanbul 1318.

Mu'nis, Hüseyin, *İbn Batûta ve Rahâlatuhû*, Kahire 1980.

Muhammed Ebû Zehre, *Muhaderât fi'l-Vakf*, Kahire 1972.

Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Humayun*, Ankara 1976.

en-Neccar, Âmir, *Fî Tarihi't-Tıb fi'd-Devleti'l-İslâmiyye*, Kahire 1986.

Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", trc. Şinasi Altundağ, *Belleten* (1994), VIII/32.

Orhonlu, Cengiz, "Telhîs", *İA*, XII/1.

————, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhîsler*, İstanbul 1970.

Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara 1974.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971.

Öz, Tahsin, "Murad I ile Emir Süleyman'a ait İki Vakfiye", *Tarih Vesikaları*, (1941), I/4.

Özcan, Abdulkadir, "Fatih'in Teşkilât Kanunnnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin

Kardeş Katli Meselesi", *İÜEF. Tarih Dergisi* (1980-81), XXXIII.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi,* İstanbul 1977.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 1971.

Parry, V.J. "İslâm'da Harb Sanatı", trc. E. Merçil-S. Özbaran, *İÜEF. Tarih Dergisi* (1974-75), 28-29.

Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi,* İstanbul 1940.

Ranke, Leopold Von, *XVI ve XVII. Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı,* trc. Halid İlteber, İstanbul 1971.

Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük,* Ankara 1971.

Selanikli Hilmi, *Musavver Büyük Osmanlı Tarihi,* İstanbul 1329.

Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982.

Subhi es-Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri,* trc. İbrahim Sarmış, İstanbul 1981.

Süleyman Sûdî, *Defter-i Muktesid,* İstanbul 1306.

Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular I,* Ankara 1967.

Şafak, Ali, *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı,* İstanbul 1977.

Şahin, İlhan, "Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* İstanbul 1989.

Şehsuvaroğlu, Bedii *N. Türk Tıp Tarihi,* Bursa 1984.

Şeker, Mehmet, "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri" *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (1993), VIII.

Şeşen, Ramazan, *Selahaddin Eyyubî ve Devlet,* İstanbul 1987.

Taneri, Aydın, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık,* Ankara 1974.

————, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri,* Ankara 1981.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı,* İstanbul 1961.

————, "Karamanlılar", *İA,* VI.

————, "Niğbolu", *İA,* IX.

Terzioğlu, Arslan, "Ortaçağ İslâm-Türk Hastahâneleri ve Avrupa'ya Tesirleri", *Belleten* (1970), XXXIV/133.

Togan, Zeki Velidi, "Emir Timurun Soyuna Dair Bir Araştırma", *İÜ. Tarih Dergisi* (1972), 26.

Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara 1963.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969.

————, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971.

————, "İkta", *İA*, V.

Turan Osman, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten* (1946), X/39.

Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980.

————, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhanda Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972.

————, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970.

————, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965.

————, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1984.

————, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1984.*

————, Osmanlı Devleti Teşkilâtı'ndan Kapıkulu Ocakları, Ankara 1984.

————, "Murad I", *İA*, VIII.

————, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969.

————, "Mehmed I", *İA*, VII.

————, "Cebeci", *İA*, III.

————, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten* (1941), V/19.

————, "Buyruldı", *Belleten* (1941), XIX.

Ülken, Hilmi Ziya, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, IX.

Ünver, A. Süheyl, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946.

Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyanoğulları Tarihi*, Ankara 1974.

Watt, Motgomery, *İslâm'ın Avrupa'ya Tesiri*, trc. Hulusi Yavuz, İstanbul 1986.

Wittek, Paul, *Menteşe Beyliği*, trc. O.Ş. Gökyay, Ankara 1944.

————, "Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerinin Rolü", trc. Er-

cüment Kuran, *İÜEF. Dergisi* (1962-63), XIII/17-18.

Yaltkaya, M. Şerafeddin, "Bedreddin Simavî", *İA*, II.

——————, "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi* (1974), II.

Yediyıldız, Bahaeddin, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (1981-82), XII.

Yınanç, Mükrimin Halil, "Bâyezid I", *İA*, II.

Yücel, Yaşar, *XIII-XV. Yüyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980.

İNDEKS*

— A —
Abbasîler 19, 120, 164, 185, 330, 336, 426, 469, 470, 406
Abdal Murad 77, 78, 79
Abdal Musa 77, 78
Abdalan-ı Rûm 21
Abdest 298
Abdu's-Selâm el-Bağdadî 318
Abdu'l-Ata Zâviye 429
Abdurrahman el-Muslihî 281
Abdurrahman Gazi 18, 77
Abdurrahman Vefik 333
Abdusselam el-Bağdadî 281
II. Abdülhamid 87
Acem 331
Acemi Ocağı 356, 357, 360, 363, 357
Acemi Oğlanları 355, 356, 362
Adaletnâme 396, 422
Adana 19, 26
Adapazarı 427
Adorno 237
Adriyatik 82, 111, 113, 132
Ağayan-ı Birûn 346
Ahi 100, 102, 152
Ahi Evran 20, 77
Ahi Hasan 21, 56, 58, 66
Ahi Hoşkadem 242
Ahi Musa 152
Ahi Şemseddin 21, 56, 77
Ahi Yakub 242
Ahidnâme 318
Ahilik 151
Ahiyan-ı Rûm 21
Ahmed Celayirî 184
III. Ahmed Çeşmesi 447
Ahmed Paşa 326
Ahmedî 30, 160, 177
Ak Börk 351
Ak Sancak 156
Ak Timur 51
Akça 386, 403
Akça Koca 18, 53, 54, 55, 56, 77
Akhisar 54
Akıncı Beyi 376
Akkoyunlu 175, 176, 211, 228
Aksaray 162, 172, 178
Aksungur Ağa 123
Akşehir 162, 163, 186, 206, 269, 270
Akyazı 31, 54, 55, 56
Alaca Bayrak 369
II. Alaeddin 41
Alaeddin 28, 41

* Hemen her sayfada bulunan ve başlıklarda geçen kelimeler indekse alınmamıştır.

Alaeddin Ali 60, 63, 138, 139
Alaeddin Ali Bey 162, 166, 172, 173, 252
Alaeddin Ali Efendi 433, 435
Alaeddin b. Feramürz 42
Alaeddin Esved 71
Alaeddin Keykûbad 37, 38
Alaeddin Paşa 44, 94, 326, 351
Alaiyye 194
Alan 81
Alaşehir 58, 160
Albız 187
Âli 179, 333
Ali Paşa 130, 140, 143, 144, 180, 181, 187
Ali Şemseddin 58
Alişir 29
Alman 168, 268, 278, 285, 293, 377
Almanya 292, 293
Alp Arslan 349
Amadeo 107
Amasra 64
Amasya 166, 182, 185, 193-195, 197, 211, 220, 223, 227, 228, 247, 254, 272, 279, 281, 295, 322, 400, 402
Amûd-ı Nesebî 315
Amurad 99
Anadolu Hisarı 172
Anadolu Selçukluları 100, 138
Anamur 102
Andronikos 68, 73, 127, 158, 159, 259
Andros 208
Ankara 19, 80, 81, 100, 101, 102, 103, 138, 172, 173, 180, 181, 183, 189, 190, 193-195, 197, 210, 216, 252, 255, 258, 290, 342, 356, 430, 440
Antalya 140, 161, 162, 194, 253, 254, 322
Ap Suyu 54
Arabistan 297, 359, 401, 433
Araplar 82, 331, 348, 469, 472
Arazi-i Emîrîye 413
Arazi-i Emirîye-i Mevkufa 412
Arazi-i Memlûke 413
Arazi-i Metrûke 413
Arazi-i Mevât 413
Arazi-i Mevkufe 413
Arazi-i Öşriyye 390
Arda 105
Armutlu 73
Arnavut 145, 158, 278, 292
Arnavutluk 144, 212, 273, 274, 294, 356, 364
Arpa Emini 346
Arz 317, 324
Arz-ı Mukaddes 275
Asakir-i Mansûre 363, 367
Âsitane 452
Asporça Hatun 57, 95, 97
Asya 81, 82, 120, 143, 214, 225, 235, 364
Âşık Paşazâde 21, 32, 36, 37, 40, 42, 51, 57, 60, 66, 77, 78, 88, 89, 135, 156, 207, 214, 220, 244, 265, 267, 298, 323, 330, 351, 359, 363, 380, 407, 455
Aşiret 94, 95, 113, 254, 322, 350-352
Atik Valide 434
Atina 290
Atlantik 426
Atlas 27
Avârız 376, 395, 398, 399
Avârız-ı Divaniye 398
Avlonya 285, 416
Avrathisarı 118
Avrupa 88, 91, 93, 100, 107, 109, 119, 120, 132, 133, 143, 155, 168, 172, 188, 197, 198, 214, 223, 234, 235, 272, 277, 288, 294, 317, 359, 366, 367, 374, 375, 409, 448
Avrupalı 194
Avşar Beydili 313
Avusturya 168
Aya Dimitri 261
Ayasluğ 203
Ayasofya 70, 362, 434

Ayasofya Camii 447
Aydın 64, 143, 144, 161, 184, 198, 214, 215, 236, 252, 289, 322, 381
Aydınlı 157
Aydınoğulları 381
Aydoğdu 47, 57
Âyende 430
Aykut Alp 29, 43, 51
Aynaroz 230
Aynî 423
Azak 366
Azeb Bey 288
Azep 372
Azep Çağırtmak 372
Azerbaycan 178, 180, 194

— B —

Baba İlyas 20
Babaeski 92
Babaî 216
Bâbıâlî 340
Bâbu's-Saâde 345
Bâc 42
Bâc-ı bazar 32, 43, 59
Bâcıyan-ı Rûm 21
Bafra 174
Bağdad 103, 178, 327, 402, 403, 418, 420, 470
Bala Hatun 60
Balabancık 51
Bâlâ Hun 28
Balıkesir 75, 89, 194, 322, 331
Balkan Yarımadası 81
Balkanlar 27, 84, 86, 88, 93, 105, 106, 108, 110, 113, 117, 125, 127, 131-137, 139, 140, 143, 145, 147, 149, 158, 168, 190, 195, 198, 263, 269, 271, 274, 278-280, 284, 285, 291, 294, 298, 375
Baltaoğlu Süleyman Bey 280, 382
Bâni 71
Barçın 428
Basra 402, 403, 410
Baştarde 383
Bâtınî 214
Battalgazi 445
Bayburt 173
Bâyezid İmâreti 435
Bâyezid Paşa 227, 232, 233, 239, 247, 327
Bayrak 373, 378
Bayramiç 75
Beç 364
Bedel-i Askeriye 394
Bedel-i nüzûl 399
Bedergâh 358
Bedreddin el-Bağdadî 281, 318
Bedreddin et-Tenesî 281, 318
Bedreddin Mahmud 203, 212, 213, 215, 216, 227, 235, 318
Behcetü't-Tevârih 220, 270
Belçika 278
Beldaran 399
Belgrad 105, 258, 265, 268, 276, 364, 369
Bengi Ali Bey 252-254
Berat 318, 336
Berâyâ 423
Bergama 75
Berkuk 149, 171, 177
Berlin 153
Bernard Lewis 317
Bertrandon de la Broquiére 137
Besni 178
Beş Köprü 55
Beşliler 378
Bevvâb 428, 437
Bey Sancağı 73
Bey'at 315
Beykoz 443
Beypazarı 206, 429
Beyşehir 124, 139, 162, 163, 206, 254, 269
Beytu'l-Mal 52, 397, 412
Beytü'l-Mal-ı Müslimin 334, 335, 411

Biçeroğlu Hamza Bey 211
el-Bidâye ve'n-Nihâye 337
Biga 68, 108, 128, 237
Bilecik 28, 29, 31, 35-37, 41, 43, 44, 49, 58, 60, 95, 108, 110, 150, 350, 355, 364
Birûn 341, 343, 346
Bistgâni 349
Biti 318, 336
Boğdan 132, 145, 228, 263
Bohemya 285, 292, 293
Bolayır 85-87, 90
Bolu 246, 428
Borlu 113, 118
Bosna 142, 144, 145, 155, 228, 267, 278, 358, 366, 392, 418, 420
Bosna Hersek 356
Bostancı 346
Boşnak 378
Boyabat 429
Boyalı Mehmed Paşa 339
Bozcaada 86, 208, 209
Bozdoğan 246
Bozkır 269
Bozöyük 31
Bölüğe Çıkmak 368
Börklüce Mustafa 213-215, 228
Brankoviç 265
Brockelmann 137
Budin 278, 327, 364, 402, 403, 418, 420
Bulgaristan 84, 112, 143, 168, 285, 356
Bulgarlar 81, 86, 88, 92, 93, 106, 111, 113, 134, 137, 142, 167, 174, 197, 202, 204, 278
Burgaz 100
Burgondiya 285
Bursa 31, 37, 45, 46, 47, 51, 52, 57-60, 64-69, 73, 75-78, 87, 94-96, 99, 101, 103, 106-110, 115, 118, 121-123, 125, 128, 139, 140, 149, 150, 155, 159, 160, 163, 165, 170, 183, 184, 186-188, 194, 195, 197, 198, 203, 204, 212, 220, 221, 223-225, 228, 233, 235, 242, 245, 248, 249, 253, 255, 257, 264, 266, 283, 289, 290, 296, 297, 322, 330, 340-342, 351, 369, 428, 432, 447, 459, 460, 470, 471
Buyruldi-i Sâmi 329
Buyruldu 316, 329, 335
Büveyhîler 349

— C —

Câbi 449
Câbir 427
Câbir el-Ensarî 457
Câmiu'l-Fusûleyn 213
Canbazlar 352
Canik 166, 174, 195, 211, 212, 254
Cebe 362
Cebe Ali 286, 289
Cebecibaşı 363
Cebel 418
Cebelû 379, 381, 417, 419
Celaleddin Arabî 186
Celaleddin Kazvinî 130
Celalzâde 338
Celayirli Sultan Ahmed 178
Cemaleddin Ferahlâla 470
Cemaleddin İshak Fakih 121
Cendereli Kara Halil 21
Ceneviz 64, 129, 209, 211, 235, 237, 252, 286, 381, 382, 465
Cenevizliler 85, 168, 204, 234
Cermenler 82, 83
Cerrahbaşı 346
Cezayir 403
Cezayir-i Bahr-i Sefid 402, 403
Cihad 101, 114, 348, 375
Cizye 135, 336, 369, 389, 391-393
Copmte de Bonneval 366
Cuma mescidi 71, 78
Cülûs 94, 315, 316, 322
Cüneyd Bey 196, 198, 203-205, 217-

219, 230-234, 236, 251, 252
Cürüm, cinayet 420

— Ç —

Çadır 321
Çalı Bey 208, 209, 382
Çanakkale 74, 161, 252, 255, 262, 282, 285, 286, 291, 382
Çanakkale Boğazı 74, 75, 80, 170
Çandar 210
Çandarlı 103
Çandarlı Halil Hayreddin Paşa 401
Çandarlı Halil Paşa 286, 289, 294, 317, 326, 327, 330
Çandarlı Hayreddin Paşa 118
Çandarlı Kara Halil 58, 76, 106, 351, 354, 385
Çandarlızâde Ali Paşa 193
Çandarlızâde İbrahim Paşa 232, 233, 238, 243, 249
Çandarlızâde Mahmud 280
Çandaroğulları 64, 125, 140, 162, 210, 246
Çankırı 210, 230, 246, 470
Çarşamba 174, 211
Çaşnigirbaşı 123
Çatalburgaz 115
Çatalca 198, 284
Çataltepe 182
Çavdar 52, 53
Çavdar Tatarı 52, 53
Çavuş 50
Çekdiri 383
Çekirge 149, 150
Çelebi 321
Çelebi Hükümdar 225
Çelebi Sultan 321
Çıkma 358
Çift Akçası 411
Çift Resmi 404
Çifte Hamam 342
Çifte Sutun 219
Çimbi 85, 86, 89, 90
Çin 83
Çinili 434
Çirmen 113
Çoban Bey 45, 60
Çoban Mustafa Paşa 327
Çobanoğulları 33
Çorbacı 357, 360, 364
Çorlu 91, 92, 100, 104
Çorum 228, 429
Çubuk Ovası 181

— D —

Dalmaçya 111, 158
Danişmendiye 228
Darende 178
Dâru'l-hadis 298
Dâru'l-hayr 159, 428
Dâru's-Saade 434
Dâru's-Saâde Ağası 345
Dâru't-tıb 470
Davud Kayserî 71, 72, 76
Dedeağacı 92
Defter Emini 340
Defter-i Akdiye 332
Defterdar 321, 327
Defterhane 325, 440
Del-i Nüzûl 399
Delibaşı 378
Delil 377
Deliorman 214
Demir Han 68, 75
Denizli 58, 121
Derbentçi 399
Develi 174
Devlet Hatun 121, 222
Devlet-i Aliyye 412, 413
Devletşah Hatun 161
Devşirme 356-358
Devşirme Kanunu 356, 362
Dımaşk 179
Dîdeban 467

Dicle 27
Dimetoka 92, 105, 127
Dimitrios Laskaris Leondarios 217, 218, 230, 233
Dimitriyus 144
Dimus 390
Dinboz 47
Dirlik 32
Divan 95
Divan-ı Arizu'l-Ceyş 349
Divan-ı Hümâyun 323
Divanî 329
Divriği 178, 185, 416, 470
Diyarbekir 331, 402, 403, 418, 420
Dizdar 420
Dobruca 214
Doğlu Baba 77, 78
Dolmabahçe 219
Dolmabahçe Sarayı 448
Domaniç 34
Dökücü Halifeleri 364
Drakul 250, 263, 264, 266, 267, 277, 278, 286, 292
Drama 92, 111, 113, 118
Dubrovnik 111
Dukas 92, 117, 163, 209, 214, 228, 275, 284, 296
Dulkadir 253, 270, 271, 402, 403
Dulkadiroğlu 295
Dulkadiroğulları 176
Dursun Bey 75
Dursun Fakih 29, 41, 76
Duşan 111
Dühan 390
Dündar Bey 18, 44
Düzmece Mustafa 216, 229, 234, 250

— E —

Ebediyet 439
Ebu Bekir (Hz.) 317
Ebu İshak 159
Ebu İshakhâne 159
Ebu Suud Efendi 392, 410
Ebu'l-Hayr Muhammed 338
Ebu'l-hayrât 297
Ebû Hüreyre 426
Ebû İshakîhane 428
Ece Beğ 89, 90
Ece Halil 75
Ece Yakub Bey 87
Ed'iye 183, 158, 160, 161, 170, 193, 196-198, 201, 203
Edebalı 18, 20, 21, 24-29, 41, 43, 44, 56, 58, 60, 66, 96
Edincik 108, 381
Edirne 85, 91-93, 104-108, 118, 120, 121, 127, 128, 213, 219, 220, 224, 225, 228, 232-234, 237, 238, 247-250, 256-260, 266, 267, 269, 278-283, 285, 286, 289, 290, 294-298, 332, 333, 341-343, 355, 368, 369, 393, 447, 452, 470
Efes 48
Eflâk 112, 132, 145, 158, 165, 171, 197, 198, 210, 217, 219, 228, 237, 250, 263-266, 277, 278, 280, 285-287, 292-294, 377
Ege 87
Eğin 436
Eğriboz 161, 208, 262, 382
Eğridir 143, 186
Ehl-i Sünnet 318
Ehl-i Zimmet 391
Eimme-i Din 411
Ekanim-i Selâse 218, 284
Ekberiyet 315
Elbistan 178, 295
Elespon 104
Elvan Bey 220, 249
Emannâme 318
Emet 123
Emevîler 120, 469, 472
Emir Buharî 228
Emir Sultan 188, 233, 234, 236, 241, 257

Emir Şeyh Nureddin 184
Emir-i Alem 346
Emirülümera 401
Enderûn 341, 343, 344, 346, 386
Endülüs 336
Enez 92
Engürüs 268
Ensar 427
Enverî 186
Epir 262
Erdek 68
Erdel 168, 276, 293
Ereğli 159
Eretna Beyliği 80, 100, 101, 138
Ergene 255, 297, 298
Ergiri 274
Ermenek 174
Ermeni 179
Ermenistan 103
Ertuğrul 17, 18, 27, 31, 33, 36
Erzincan 178, 179, 211
Erzurum 180, 402, 403, 418, 420, 457
Eski Saray 341
Eskişehir 20, 26, 27, 31, 34, 35, 52, 95, 196, 322, 350
el-Esmau'l-Hüsna 225
Eugénius 278, 279
Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti 433, 435
Evliya Çelebi 224, 342, 455, 461, 467
Evrenos Gazi 75, 87, 92, 93, 105, 111-115, 118, 122, 144, 145, 147, 158, 169, 232, 268, 269, 274
Eyâlet-i Rûm 400
Eyne Bey 193, 195, 196
Eyyûbî 330
Eyyüb 435, 453, 460

— F —

Farsça 183
Fas 96, 318
Fâtımîler 120
Fatma 60
Fatma Aliye 156
Fenarîzâde Mehmed Şah 331
Feramürz 41
Ferec 177, 178
Ferecik 115, 116
Feridun Bey 34, 42, 106
Ferman 318, 336, 337, 340
Fetihnâmeler 288
Fetret Devri 184, 193, 255
Fevakih 391
Fırat 27, 178
Fidye-i Necat 280
Filibe 93, 105, 106, 185, 212, 224
Firuz Bey 155, 158, 162, 243, 250, 253
Floransa 275
Foça 204, 234, 237
Fodla 462
Françes 250
Françesco Gondolmieri 285
Fransa 171, 183, 278, 448
Fransızlar 168-170, 209, 367
Frenk 237, 275, 281
Fuad Köprülü 313
Fustat 472

— G —

Galata 435
Galatasaray 343
Ganimet 41
Gazan Mahmud Han 37, 44, 45
Gazi Abdurrahman 53-55
Gazi Fazıl Bey 75, 87, 89, 90, 408
Gaziyan-ı Rûm 21
Gazneliler 349
Gebze 198
Gedik Ahmed Paşa 319
Gelibolu 86-90, 101, 104, 108, 112, 115, 119, 130, 170, 208, 209, 230-233, 235, 237, 244, 248, 255, 256, 262, 267, 285, 354, 357, 368, 382, 408
Gemlik 73

Gerede 246
Gergi Araniti 273
Germiyan 228, 244, 256, 257, 388
Germiyanoğulları 40-42, 44, 49, 52, 53, 59, 64, 80, 117, 120, 121, 124, 125, 128, 138, 143, 157, 160, 182, 184, 194, 195, 242, 437
Gevher Nesibe 470
Geyikli Baba 77, 79
Geyikli Baba Tekkesi 78
Geyve 50
Gıyaseddin Mehmed 100
Gibbons 23, 30, 56, 57, 66, 153, 348, 381
Giresun 174
Giridli 209
Giyah 391
Giyasu'd-Din Mes'ud 34
Gorigos Kalesi 282
Göktürkler 347
Gölpazarı 31
Gördes 291
Göynük 35, 73, 172, 455
Gözleroğlu 195
Gregory Palamas 135
Gulaman-ı Saray 349
Gülçiçek 155
Güldeste-i Riyaz-ı İrfan 297
Gülşehrî 77
Gümülcine 93, 105, 111, 113, 118
Gümüşlü Künbed 58, 66
Gündüz Alp 17, 18, 27, 29, 43, 46, 73
Gürcistan 178, 180
Gürcü 271
Güzelcehisar 232, 286

— H —

Habeş 402, 403
Hâcegan-ı Divan 418
Hacı Bektaş 20
Hacı Bektaş-ı Veli 359
Hacı Hasan 96
Hacı İlbeyi 75, 87, 92, 107
Hacı İvaz Paşa 204, 205, 220, 232, 235, 236, 247, 248
Hacı Kemaleddin 95
Hacı Paşa 326
Haçlı seferi 67, 107, 108, 112
Haçlılar 85, 133, 141, 142, 145-147, 167-171, 185, 194, 275, 278-281, 284, 285, 287, 292, 293, 472
Hadidî 461
Hadimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn 321
Hafsa Hatun 160, 161
Hain Ahmed Paşa 327
Hakime Hanım 429
Hâkimu'l-Hükkâmi'l-Osmaniyye 433
Haleb 45, 179, 212, 213, 321, 402, 403, 417, 418, 420, 440
Haliç 239, 341, 344
Halil Hayreddin Paşa 114
Halil Paşa 295, 295
Halil Rahman 457
Halkondil 60, 130
Hamid 60, 269
Hamideli 124, 125, 144, 157, 230, 255, 270
Hamidiye 435, 462
Hamidiye İmâreti 448
Hamidoğulları 122, 138, 139, 143, 161, 184, 194, 253, 271
Hammer 23, 26, 31, 33, 57, 58, 70, 71, 78, 84, 104, 107, 114, 119, 121, 128, 129, 154, 161, 162, 222, 261, 264, 276, 284, 296
Hamza Bey 252, 254, 260, 261, 289
Hamzanâme 445
Hâne 399
Harac 157, 172
Haramîlik 376
Harçlar 399
Harem 322, 341, 343-346
Haremeyn 434
Haremeyn Evkaf Nezareti 433
Haremeyni'ş-Şerifeyn 434

Harir 391
Hâris b. Kelde es-Sakafî 469
Harman Danası 205
Hars 82
Harun Reşid 102, 103, 469
Harzemşah 330
Hasan Alp 29, 43
Hasan el-Kuckunî 164
Hasan Sabbah 214
Hasanzâde Mehmed 331
Haseki 345, 470
Hassa Ordu 349, 352, 353
Hatice Alime Hanım 249
Hatifi 182
Hatt-ı Hümâyun 318, 336
Havza 174
Haydar Acemî 215
Hayrabolu 89, 111
Hayreddin Paşa 25, 129, 130, 139
Hayreddin Paşa Camii 72
Hazarlar 82
Hazine Odaları 344
Hekimbaşı 346
Hendek 31
Hendek Muharebesi 469
IV. Henri 183
Herat 272, 273
Hezarfen Hüseyin Efendi 371
Hezargrad 143
Hırvat 170, 285, 378
Hızır Bey 295
Hicaz 390, 410
Hil'at 184, 194, 206
Hilye 63
Hind 83
Hindistan 177, 194, 228
Hoca Saadeddin Efendi 38, 43, 46, 101, 105, 109, 114, 116, 117, 119, 124, 186, 187, 224, 330, 354
Hollanda 367
Horasan 78
Hotin 366
Hoy 79
Hulafa-i Raşidîn 320
Hunyad 107
Hutbe 210, 321
Hüküm 336
Hünkâr imamı 346
Hünkâr mahfili 446
Hünkârbahçesi 342, 343
Hürrem Sultan 470

— İ —

İberler 82
İbn Arabşah 177
İbn Batûta 20, 97, 317
İbn Ebî Usaybia 470
İbn Hacer el-Askalanî 272, 281, 318
İbn Haldun 176
İbn Kemâl 77, 323
İbn Kesir 337
İbn Tağriberdî 297
İbrahim Paşa Sarayı 343
İbşir Paşa 370
İç Oğlanı 344
İçel 174
İdris-i Bitlisî 57, 331
İhtisâb 460
İkta 407, 414
İlay-ı Kelimetullah 276
İlhanlı Devleti 40, 45, 47, 48, 52, 95, 349
İlmiye Sınıfı 338
İltizam 422
İmdadiye 397
İmdadiye-i Hazariye 397
İmdadiye-i Seferiye 397
İnce donanma 364
İnceğiz 115, 116
İnebey 181
İnegöl 31, 33, 34, 43, 44, 77, 78, 206
İngilizler 168
İngiltere 168, 183, 467
İnönü 27, 95
İoannes 85, 86, 93, 117, 127, 128, 158,

163, 172, 239, 241, 250, 252, 260, 275, 278, 285
İpsala 92, 115, 297
İrâde 318
Irak 178, 194, 333, 390, 467
İran 37, 39, 83, 359, 364, 466, 468
İsa Bey 160, 161, 269, 270, 464
İsfahan 318
İsfendiyar 122, 223, 224, 228
İsfendiyar Bey 197, 210, 230, 246, 249, 250, 255, 271
İshak Bey 265, 267
İshak Fakih 121
İshak Paşa 296, 433, 435
İskeçe 113, 118
İskender Bey 102, 126, 272-274, 289, 292, 293, 295
İskoçya 168
İspanya 131
İspanyol 168
Isparta 124, 194, 205, 223, 242, 322
İspenç 390
İstanbul 28, 66, 68, 69, 80, 85, 102, 111, 127, 158, 163, 164, 167, 170-172, 180, 181, 190, 194, 196-198, 212, 217, 221, 225, 230, 232, 233, 238-242, 244, 286, 320, 331, 332, 339, 341, 343, 357, 360, 361, 363, 364, 368, 369, 382, 417, 419-421, 428, 429, 433-435, 440, 445-448, 452, 453, 459-461, 464, 470, 471
İstefan Lazaroviç 157
İstenos 140
İsviçre 168
İşkodra 364
İtalya 107, 168, 259, 275
İtalyan 158, 168
İtburnu 26
İvraca 358
İzdin 250
İzladi 274, 279, 280
İzmir 161, 185, 203, 205, 213, 228, 251
İzmit 46-48, 51, 55, 56, 73, 86, 95, 219, 322, 381
İznik 45, 46, 48, 51, 55, 56, 61, 67-73, 76, 95, 96, 101, 129, 130, 150, 203, 213, 214, 223, 242-245, 351, 427, 460
İznik Gölü 31
İzzeddin Keykâvus 470
İzzeddin Mesud Şirazî 186

— J —

Jan Adorno 234
Jan Hunyad 276-278, 280, 285, 287, 288, 292-294
Jorj Brankoviç 257, 258, 264, 266, 267, 277-279, 292
Jülyen Cezzarini 278, 287

— K —

Kabakçı Mustafa 365
Kadı Burhaneddin 157, 162, 165, 166, 172, 174-178, 195
Kadıyân-ı fi'n-nâr 187
Kafkas Dağları 27
Kafkasyalılar 82
Kahire 212, 222, 253
Kâhta 178
Kalecik 210, 246
Kalfa 345, 370
Kamçık 286
Kamengrad 364
Kandıra 427
Kandiye 367, 368
Kanina 285
Kantakuzenos 84-86, 91, 97
Kara Ahmed Paşa 441
Kara Ali 47, 51
Kara Arap 88
Kara Çebiş 54, 55
Kara Halil 352
Kara Halil Hayreddin Paşa 103
Kara İskender 59

Kara Murad Paşa 370
Kara Rüstem 106, 354, 355, 385
Kara Tatar 157, 173, 176, 181, 185
Kara Tekin 54
Kara Timurtaş Bey 73, 247, 408 ,414
Kara Yusuf 59, 179, 211
Kara Yülük 59
Karaağaç 124
Karabağ 180
Karaca Paşa 262, 286, 288
Karacabey 287
Karacahisar 29, 30, 34, 35, 40-43, 49, 52, 53, 59, 73, 95
Karacaşehir 350
Karadeniz 87
Karaferye 118
Karahanlılar 19
Karahisar 48, 174
Karakoyunlu 59, 211, 228, 271-273
Karaman 159, 162, 166, 184, 196, 204-206, 210, 222, 228-230, 244-246, 252-255, 264, 268-270, 279-283, 289, 330, 388, 402, 403, 418, 420, 428
Karamanî Mehmed Paşa 186, 338
Karamanoğlu Mehmed Bey 194, 198
Karamanoğulları 26, 64, 80, 100-103, 106, 121-125, 139-143, 157, 163, 165, 172, 173, 195, 197, 203, 224, 265, 266, 278, 284, 285, 318, 398
Karamürsel 18, 206, 381, 383
Karatay Kervansarayı 467
Karavaşlar 122
Karaveş 152
Karayülük Osman Bey 175, 176, 271
Kârbân 465
Karesi 64, 68, 74-76, 88, 125, 128, 157, 166, 181, 195, 381
Karesi Bey 59
Karlotoçi 262
Kassam 333
Kastamonu 33, 122, 125-127, 160, 165, 166, 196, 206, 210, 246, 249, 289
Katalan 209
Katalanlar 85
Kâtib Çelebi 423
Kâtibu's-Sır 337
Katolik 111, 134, 136, 167, 190, 195
Kavala 113, 118
Kayı 18, 40, 313
Kayseri 19, 100, 176, 185, 194, 222, 253, 270, 466, 467, 470
Keçecizâde Fuad Paşa 65
Kefe 402
Kelâm-ı Kadîm 206
Kelime-i Şehadet 151
Kelkit 166
Kemah 179, 180
Kemâleddin Karatay 470
Kemandaz 182
Kerime Hanım 256
Kerkük 364
Kesmehisar 291
Kestel 31, 46, 47
Keşan 92
Kethüda Yeri 370
Keykûbad 41
Kıbrıs 171, 282, 402, 403, 418, 420
Kılıç hakkı 418
Kıraathâne 445
Kırgız 405
Kırım 297, 377
Kırklareli 92, 112
Kırmızı bayrak 369
Kırşehir 19, 20, 157, 176, 180, 197
Kışlak 420
Kızılırmak 81
Kızlar ağası 345
Kiğı 364
Kiler 344
Kilikya 103
Kirmastı 74, 205
Kitâbe 71
Kitâbu't-Teshil 213
Kite 47, 60, 128
Kocacık 292

Kocaeli 67, 68, 73
Koçi Bey 421
Kolombaç 257, 258, 269, 279
Komnenos 64
Konstantin 290-292
Konur Alp 18, 53-56, 77
Konya 41, 71, 105, 138, 140-142, 162, 163, 173, 174, 207, 213, 254, 269, 278, 428, 448, 466
Konyalı Hacı Alaeddin 298
Koraks 240
Korent 291, 292
Korkuteli 253
Kosova 141, 143-145, 147, 148, 156-158, 257, 282, 292-294, 363
Kostantin 67
Kovan 391
Koyunhisar 31
Kozağaç 28
Kozluca 72
Köprühisar 44, 45
Köprülü Mehmed Paşa 370
Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa 368, 393
Köse Mihal 27, 35, 49, 50, 53, 54, 56, 66, 455
Köstendil 114, 115, 144, 392
Kötürüm Bâyezid 125, 126
Kroya 293
Kruşevaç 279
Kubadoğlu Cüneyd 174, 195
Kubbe Veziri 329
Kubbenişîn 329
Kudüs 168
Kûfi 151
Kul kethüdası 360
Kula 123
Kula Şahin 142
Kuman 81
Kumral Abdal 78
Kur'an 71
Kuşhâne 377
Kutsal Yağ 261
Kuzey Afrika 401, 433
Küçük vezir 403
Kükürtlü 60
Küre 210
Kütahya 31, 121-124, 128, 160, 178, 183, 184, 195, 256, 322, 403
Kütüb-i şer'iyye 411

— L —

Ladik 174
Ladislas 278, 284, 288
Lahsa 402
Lala 321
Lala Şahin Paşa 87, 92, 93, 101, 104, 105, 107, 111, 112, 114-116, 118, 120, 401, 408
Lâleli 435, 460, 462
Lâleli Camii 448
Lâneti 439
Lapseki 208, 235-237
Larende 173, 174
Latinler 85, 99, 161, 259, 261, 262, 263, 381
Latos 34
Layoş 106, 107
Lazar 115, 142, 144, 147, 148, 157, 161, 196, 257, 266
Lazaroviç 169, 258
Leblebici Hisarı 50
Lefke 35, 50, 52, 129
Leh 278
Lehistan 168, 284, 359
Leontarius 231
Leopold Won Ranke 131
Letâifu'l-İşârât 213
Limni 219, 230, 231
Ludwig 134
Lukas Notaras 250
Lüleburgaz 91, 92, 467
Lütfi Paşa 57, 396, 398

— M —

M. Cevdet 455
Macaristan 132, 171, 258, 264, 265, 267-269, 277-280, 284, 291, 293, 356
Macarlar 81, 88, 106, 107, 112, 134, 145, 157, 158, 168, 229, 251, 257, 264, 265, 268, 270, 274, 276, 280, 285, 287, 288, 292, 359
Mahmud Gazan Han 48
Mahmud Gazi 21, 56, 95
Mahmud Hayranî 186
Mahmud Paşa 434
Mahruse-i İstanbul 453
Makedonya 93, 112-115, 196, 202
Maktu cizye 392
Mal Hatun 25-28, 58, 60
Mal-ı mukatele 414
Malatya 176, 178, 179, 185
Malazgirt 19, 82
Malikâneler 120
Malikî Mezhebi 176
Maliye Nezâreti 336
Malkara 92, 100, 115, 152
Malkoç Bey 376
Manastır 403
Manisa 214, 215, 282, 283, 289, 290, 295, 296, 322, 470
Manuel 127, 129, 160, 161, 163, 164, 167, 171, 172, 198, 202, 208, 217, 220, 229, 230, 238-241, 259
Manyas 75
Mara 265
Maraş 266, 270, 418, 457
Mardin 470
Maria Despina 157, 161
Marika 73
Marmara 31, 51, 86, 87
Marolya 113, 118
Marya 112
Mateos 85
Matlabçı 333
Mâveraünnehr 426
Me'kel 462
Me'mun 102
Mecdî 71, 72
Medine 222, 320, 444
Mehmed Ağa 447
Mehmed b. Feramürz 296
Mehmed Mirza 183
Mehterhane 38, 467
Mekece 50
Mekke 222, 224
Mektup 336
Mektupçu 333
Melek Ahmed Bey 211
Melik 60
Melik Müeyyed Şeyh 253
Melik Zahir Çakmak 288
Melikşah 181, 349
Memlûkler 45, 48, 149, 164, 170, 174, 176-178, 184, 205, 206, 207, 222, 253, 270-272, 330, 337, 349, 359, 471
Menâsıb-ı Seyfiyye 328
Menemen 203
Menşur 42, 336, 337
Menteşe 64, 143, 144, 160, 161, 184, 203, 228, 251, 289, 381, 454
Menteşeli 157
Menteşeoğlu 122, 178
Menzil malı 399
Mercidabık 321
Meriç 92, 105-107, 112, 224, 255, 278
Merinîler 336
Meryem 68, 107, 241, 242
Merzifon 174
Mes'udî 470
Meşhed-i Hüdavendigâr 149
Mevlânâ Celâleddin Rumî 20, 161
Mevlânâ Hamza 269
Mevlevî 457
Mevleviyet 332
Mezid Bey 195, 276, 277
Mezopotamya 83
Mısır 105, 122, 143, 164, 175-178, 188,

189, 213, 222, 228, 272, 275, 288, 333, 338, 359, 403, 433
Mîrimîran 401
Midilli 129, 203, 204, 208, 259
Mihaliç 74, 170, 283
Mihaloğlu Mehmed Bey 235, 236, 239, 240, 247, 377
Mihaloğulları 376
Mihr-i Muaccel 249
Mihrab 446
Mihrimah 460
Mihrişah 460
Mihrişah Valide 435
Milos 208
Miloş Obiliç 147, 148
Mimar Hayreddin 447
Mimar Sinan 447, 448
Minnet Bey 182, 212
Mirahur 321, 346
Miralem 321
Mirçe 165, 168, 170, 197, 217, 263
Mirî hazine 386
Moğollar 19, 20, 38, 39, 157, 212, 228, 324, 342
Molla Fenarî 471
Mora 82, 83, 196, 228, 259, 290-292, 364
Morava 278, 279, 292
Muarrif 449
Mudurnu 35, 73
Muhacir 427
Muhammed (s.a.) 31
Muhassıl 412
Muhzır 333
Muhzır Ağa 360
Murad Paşa 181
Muradiye 296, 298
Mûsevîler 120, 136
Mushaf 178
Muslihiddin el-Kastalanî 331
Mustafa Nuri Paşa 314, 315
Mustafa Paşa 394, 457
Musul 402, 470
Mut 174
Mutahharten Bey 178, 179
Muvakki 337
Muzalon 46
el-Müberred 470
Müd 159
Müderris 71, 472
Müezzin mahfili 446
Müfettiş-i ahkâm'iş-şer'iyye 433
Müfettiş-i evkaf 433
Müftî-i kanun 340
Müftüzâde Es'ad Bey 462
Mühr-i Hümâyun 328
Mükrimin Halil 123
Müneccimbaşı 330
Mürekkeb Vakfı 442
Mürşid 109
Müsellem 232, 351, 352, 380
Müstakimzâde 130
Müstevfî 184, 333
Mütesellim 402
el-Mütevekkil 470

— N —

N. Jorga 133
Naksos 382
Namazcı 452
Nâme 336
Nan-ı aziz 459
Nâsır li-Dinillah 19
Nasirüddin Mahmud 20
Nass 432
Nefise Sultan 138, 140
Nesih 151, 329
Neşrî 66, 72, 77, 135, 153, 455
Nevbet 38, 321
Nevşehir 19
Niğbolu 143, 144, 167-171, 173, 183, 185, 188, 198, 204, 217, 286, 363, 428
Niğde 19, 162, 166, 174, 206, 217, 253
Nikris 56

Niksar 176, 195
Nil 27
Nilüfer 37, 72, 97, 99, 289
Nisab 389
Niş 119, 278, 366
Nişancı 321
Nişancı İbrahim Bey 290
Nizam-ı Cedid 368
Nizâm-ı Âlem 201, 316
Nizameddin Ahmed Paşa 95
Nizameddin Şamî 186
Nizamülmülk 349
Novaberda 267, 364
Nöker 350-352
Nuh (a.s.) 202
Nuruosmaniye Camii 433, 448, 464

— O —

Ocak 352, 353, 360
Oğuz 40, 313
Ohri 203
Olcaytu Muhammed Hudabende 45, 48, 51
Ordu Kadısı 333
Orhan Bey Camii 427
Orhan Camii 427
Orhaneli 46, 57
Orsova 284, 286
Orta 360, 363, 369
Orta Asya 103, 180, 347, 466
Ortaköy Camii 448
Ortodoks 82, 111, 134, 136, 154, 190, 195
Oruç Bey 252, 265, 330
Osman (Hz.) 31, 33
Osman Bey 175
Osman Turan 465
Osmancık 166, 228
Osmaneli 50
Otağ-ı hümayûn 369
Oynaşhisarı 52, 53

— Ö —

Ömer (Hz.) 323, 330, 377, 406, 437, 444
Örf 323, 327
Öşür 43
Özbek Ağa 266
Özi 403

— P —

Padişah hocası 346
Paris 473
Paros 208
Paşa Yiğit 144, 155, 158, 247
Paşa Yiğitoğlu 291
Paşakapısı 329
Paşmaklık 28
Paul Wittek 454
Pâye 340
Pazarlu 60, 61
Peçenekler 81, 82
Pelakanon 61, 67, 69
Pencik 355, 362
Pencik kanunu 355, 356
Pencik oğlanı 355
Pencik Vergisi 106
Pencikçi 355
Pençe 335
Pertev Nihal 448
Pietro Loredano 208
Pietro Zeno 208
Pir Ömer Bey 211
Piriştine 144
Ploçnik 142
Podesta 234
Polonya 168, 268, 278, 285, 287, 288, 293
Porsuk 31
Postin puş Baba 108, 110
Pravadi 143, 198, 286
Pravişte 364

— R —

Rabia 26
Radiyüddin el-Gazzî 459
Raguza 268, 285
Rakabe 411, 412, 414, 423
Rasonyi 313
Reâyâ 59, 409, 411, 412, 415, 416, 422, 423
Reisu divani'l-inşa 336
Reisu'l-Küttâb 321, 329, 338-340
Remle 454
Resm-i Arûs 390, 420
Resm-i Arûsâne 404
Resm-i Âsiyâb 390
Resm-i Çift 390
Resm-i Kısmet 332, 333
Resm-i Mücerred 390
Resm-i Pencik 355
Resm-i Sürsat 399
Resm-i Tapu 390, 420
Resm-i Zemin 390
Revende 430
Reyhan Ağa 265
Reyhan Paşa 249
Ribat 464
Riyâset 327
Rodop Balkanları 112
Rodos 169, 203, 259, 382
Roma 65, 103, 111, 185
Romen 134
Ruhî 58
Rum 418
Rumiye-i Suğra 247
Rusya 82, 143, 359
Rûz-ı Hızır 397
Rûz-ı Kasım 397
Rûznamçeci 333
Rûznâme 325
Rüfeyde Çadırı 469

— S —

Sa'd b. Ebi Vakkas 469
Saadeddin Deyrî 281, 318
Saadeddin Teftazanî 215
Saçu 122
Sadaka-ı Cariye 426, 427, 442
Sadaka-i Müebbed 431
Sadr-ı Âlî 326
Sadr-ı Âli Nezâreti 433
Sadreddin Konevî 428
Safranbolu 246
Sahavî 288
Sahh 339
Sahib-i Arz 379, 423
Sahib-i Hücre 462
Sâhib-i Devlet 326
Sahibu Divani'l İnşa 337
Sahn-ı Semân 338, 471
Saint Pierre 111
Sakarya 31, 51, 81, 455
Sakarya Nehri 50
Sakız 161, 203, 204, 213, 259, 382
Salariye 390, 391
Salgun 398
Salib 168
Salihli 48
Saltuk Alp 18, 49
Sâlyâne 373
Sâlyâneli 403
Samakov 111, 114, 198
Samsa Çavuş 18, 35, 50, 55, 56, 121, 122
Samsun 211
Sancağ-ı Şerif 365
Sapanca Gölü 55
Sarayburnu 341
Sarı Bayrak 369
Sarı Yatu 17, 33, 34
Saruca Paşa 147, 161, 265, 269, 289, 295, 296, 382
Saruhan 144, 160, 166, 184, 228, 230, 247, 289, 381
Saruhanoğlu 64, 122, 143, 178

Savcı Bey 109, 110, 127-129, 149, 157, 158
Sazlıdere 232, 233
Seferli 344
Segedin 258, 279, 280, 285, 290, 327
Sekban 360
Sekbanbaşı 360
Selanik 85, 114, 127, 129, 159, 196, 217-219, 250, 258-262, 274, 285, 410
Selçuk 151, 222, 406, 426, 468
Selçuk Hatun 443
Selçuklular 29, 38, 91, 94, 125, 156, 157, 173, 177, 184, 189, 216, 314, 315, 324, 330, 337, 349, 350, 353, 359, 381, 388, 407, 464-467, 470
Selimiye Camii 342, 435, 447, 448
Selmas 272
Semendire 119, 258, 265-267, 278, 279, 358, 364, 369
Semerkand 186, 216
Ser müfettiş 435
Serçeşme 378
Serez 111, 113, 114, 118, 129, 130, 215, 260, 274, 291, 442
Serf 409, 410
Sergi Halifesi 336
Sergi Nâzırı 336
Sertopî 364
Sevad-ı Irak 411
Sevgendnâme 282
Seydişehir 124, 206
Seyfeddin Tatar 253
Seyyid 152
Seyyid Büzürg Ali 152
Seyyid Ebu'l-Vefa 77
Seyyid Şemseddin Muhammed Buharî 184
Sezarini 284
Sırbistan 84, 85, 112, 115, 119, 139, 196, 199, 256-258, 263, 265-268, 276, 279, 356
Sırplar 81, 85, 86, 88, 92, 93, 106, 113, 114, 118, 134, 137, 140, 142, 144, 145, 147, 157, 158, 160, 184, 197, 202, 228, 250, 264-266, 268, 269, 277, 280, 285, 286, 293, 356, 378
Sırpsındığı 355
Sicilya 82, 293
Sicilyalı 209
Sigismond 167-170, 228, 251, 257, 258, 264-266
Sikke 321
Sikke-i Müştereke 196
Silifke 207
Silistre 167, 214, 250, 277
Silivri 159, 172, 198, 240
Silvestr Morisini 262
Simav 123
Simavna 203
Sinan Bey 76, 260
Sinan Paşa 269, 274, 317, 377, 433
Sinaneddin Yusuf Paşa 326
Sinop 125, 126, 166, 197, 214, 225, 246
Siraceddin Konevî 71
Sirkeci 172
Sisam 252
Sitti Hanım 295
Sivas 100, 157, 166, 174, 176, 178, 179, 185, 195, 211, 228, 322, 400-403, 416, 467, 470
Sivrihisar 197, 204, 206
Slavlar 82, 83
Sloven 134
Sofya 111, 144, 198, 278, 292, 293
Sokullu Mehmed Paşa 467
Solakzâde 25, 57, 186, 254, 283, 319, 330
Söğüt 17, 31, 34, 58, 341, 350
Stefhan 197
Stefhan Duşan 85
Stephan Lazaroviç 197, 257
Subaşı 379, 400, 401
Sultan Ahmed Camii 434, 447
Sultan-ı İklim-i Rûm 185
Sultanönü 43

Sûr-ı Sultânî 341
Suriye 26, 83, 103, 105, 179, 189, 194, 222, 270, 272, 333, 390, 433, 467
Sübaşılar 420
Süheyl Ünver 471
Süleyman Paşa 37, 72, 73, 80, 84, 86-88, 90, 91, 97, 99, 100, 104, 113, 117, 135, 165, 166, 270, 295
Süleyman Şah 41, 121, 122, 126
Süleymaniye Camii 447, 472
Sürre 222

— Ş —

Şadgeldioğlu 165
Şah Ana 249, 255
Şahî 364
Şahruh 223, 271-273
Şakird 362
Şam 21, 177, 179, 212, 402, 403, 417, 418, 420, 457, 469, 470, 472
Şarabdar İlyas 242-245, 269
VI. Şarl 183
Şart-ı Vâkıf 430
Şehabeddin Paşa 277, 286, 289, 290
Şehidlik 348
Şehirler anası 267
Şehremini 346
Şehzâdebaşı 357
Şehzâde 447, 460
Şemseddin Cezerî 184
Şemseddin Muhammed Fenarî 184, 188
Şemseddin Yaman 125
Şer'-i Şerif 123
Şer'î Kanun 154
Şerafeddin Ali Yezdî 186
Şerif 152
Şeyh Muhammed Cezerî 338
Şeyhî 256, 257
Şeyhülislâm 316, 318, 330, 332
Şıkk-ı Evvel 335
Şıkk-ı Sâlis 335
Şıkk-ı Sânî 334, 335
Şiî 214, 215
Şimşirlik 322
Şirmerd 115
Şişman 114, 119, 142-144, 174, 204
Şuhûdu'l-hal 432
Şumnu 143, 286
Şükrullah 57, 63, 151, 159, 168, 186, 187, 270

— T —

Tac 321
Taceddin el-Kürdî 25, 71, 76
Taceddinoğulları 166
Tacizâde Cafer Çelebi 338
Tâcu't-Tevârih 57
Tahrir Defterleri 404, 423
Taht 321
Taife-i Bektaşiye 359
Takrîr 329
Tanzimat 398, 454
Taptuk Emre 77
Taraklı Borlu 246
Taraklu 455
Tarsus 253
Taş gülle 364
Taşeli 174, 282
Tatar 53, 54, 81, 212, 214, 352, 377
Tatar Tufanı 202
Tatarpazarcığı 144
Tatarpazarı 185, 212
Tatbikçi 333
Tavaşi Şerafeddin Paşa 249, 427
Tavcı 237
Tavşanlı 123
Tavuslu 144
Tebdil gezme 320
Tebriz 273
Tekâlif 376
Tekâlif-i Örfiyye 388, 394
Tekâlif-i Şer'iyye 387-389, 391
Teke 143, 162
Tekirdağ 86

Tekkenişîn 430
Telhîs 329
Telhisu'l-Miftah 130
Terme 174
Tesalya 92, 202, 217
Teşrif 164, 165
Tetimme 471
Tevhid 178
Tevkiî Abdurrahman Paşa 327, 334, 339
Tezkireci 333
Theodora 97
Tımaşvar 364, 402, 418, 420
Tıraz 321
Tırnova 112, 143, 167, 169
Timur 156, 175-186, 189, 190, 193-195, 202, 210, 211, 216, 223, 225, 227, 239, 253, 254, 271, 417
Timurtaş 111, 120, 143, 235
Timurtaş Ali Bey 215
Timurtaş Paşa 145, 147, 160, 161, 163, 169, 172, 173, 196, 232-236, 256, 267, 273, 288, 326, 368
Tire 48, 160, 213
Tohar 52
Tokat 166, 176, 195, 203, 228, 229, 235, 245, 251, 254, 267, 270, 272
Tophane 362
Topkapı Sarayı 322, 341, 343-345, 447
Torlak Kemal 213-215
Toroslar 27, 173
Tosya 210, 230, 246
Trablusgarb 402, 403
Trablusşam 402, 403
Trabzon 64, 174, 271, 382
Trakya 68
Transilvanya 264, 266, 276, 293
Tuğ 321
Tuğra 316, 339
Tuğra-Nüvislik 340
Tuğraî 336, 337
Tuğralı Ahkâm 334, 335
Tuna 27, 83, 92, 112, 132, 158, 185, 167, 168, 170, 171, 195, 257, 266, 269, 277-279, 286, 291-293
Tunca 105, 111, 238, 343
Tunus 402, 403
Turahan Bey 291, 294
Turan Melik 470
Turgut Alp 18, 29, 37, 43, 56, 58, 66, 77
Turgutlu 173
Turnacıbaşı 360
Tursun Bey 290
Turud 28
Tuz Pazarı 55
Türk'e vermek 354
Türkistan 297, 466
Türkiye 318
Tvartko 147, 267

— U —

Uğurlu Çınar 116
Ulahlar 81, 112, 197, 202, 217, 287
Ulu Bey 315
Ulu Dağ 50
Ulu'l-Emr 361
Ulubat 47, 74, 196, 235, 236
Uluborlu 185
Uludağ 159, 184
Ulûf 350, 353, 361, 366
Ulûfe 329
Umur Bey 273
Umur-ı Siyaset 402
Union 275
Urban 106, 154
Urfa (Şanlıurfa) 19, 449, 457
Uroş 106
Uryan Baba Zâviyesi 429
Ustalar 345
Uygur 347
Uz 82
Uzun Hasan 258
Uzunçarşılı 249
Uzunköprü 256

— Ü —

Ücret-i Muaccele 411
Üç Şerefeli 298
Üsküdar 68, 219, 366, 434, 435, 460
Üsküf 116, 117
Üsküp 155, 158, 198, 265, 410

— V —

Vaftiz Defterleri 357
Vak'a-i Hayriye 361, 365, 371, 435
Vakf-ı Lâzım 432
Vâlide-i Atik 460, 464
Vâlide Sultan 345
Van 364, 402
Vardar 105, 114, 129, 232
Vâridat 213
Varna 224, 282, 283, 286-289, 291, 292
Varna Fetihnâmesi 275
Varsak 173, 207
Vasiyetnâme 256
Veda Haccı 469
Vekil-i Mutlak 326
Veledeş 370
Velid b. Abdülmelik 469
Venedik 86, 93, 139, 158, 167-170, 208, 209, 228, 252, 259-262, 271, 273, 274, 285, 359, 381, 382
Venedikliler 465
Vezneciler 357
Vılk oğlu 265
Vidin 112, 134, 155, 167, 168, 171, 293, 366
Viyana 359
Vize 112
Vladislas 268, 279, 280, 284, 286, 287
Voynuk 120
Vrana 294
Vuhuş-ı Tuyur 461
Vuk Brankoviç 157
Vukaşin 112

— Y —

Yahşı Fakih 58
Yahşi Bey 143, 246, 252
Yahudi 357, 393
Yaka Akçası 360
Yakub 109, 110, 121, 147, 187, 196, 206, 249, 255-257, 320
Yakub Bey 437
Yakub Çelebi 128, 148, 149, 156, 157, 159
Yakub Ece 408
Yakubî 470
Yalova 109, 196
Yalvaç 124, 206, 279
Yanbolu 144
Yanya 202, 262, 263
Yarhisar 35, 36, 43, 97, 99
Yaya 232, 351, 352, 380
Yayabaşı 288
Yaylak 420
Yazıcıoğlu 143
Yedi-su 405
Yemen 327, 402, 403, 445
Yeni Cami 434, 443
Yenice 73
Yeniçeri Efendisi 360
Yenişehir 44, 48, 51, 56, 95, 143
Yeşil Cami 225, 447
Yeşil Türbe 221
Yeşilırmak 166
Yezid b. Muaviye 179
Yıva 313
Yoksullar evi 96
Yorgancı İsmail Çelebi 443
Yorgi Kastriyota 146
Yozgat 19
Yörgüç Bey 228, 247, 255
Yörgüç Paşa 272, 273
Yörükler 352, 374, 380
Yunan 134, 279
Yunanistan 113, 161, 262, 291, 356, 381, 382
Yuvan Kastriota 273, 274

Yuvan Şişman 112

— Z —

Zağanos 289, 290
Zağarcıbaşı 360
Zağra 93, 105, 214, 354
Zâhir Berkuk 471
Zât-ı Asefî 326
Zeyne'l-Âbidin 457
Zihne 113, 118
Zukaku'l-Kanadil 472
Zülkadiriye 420

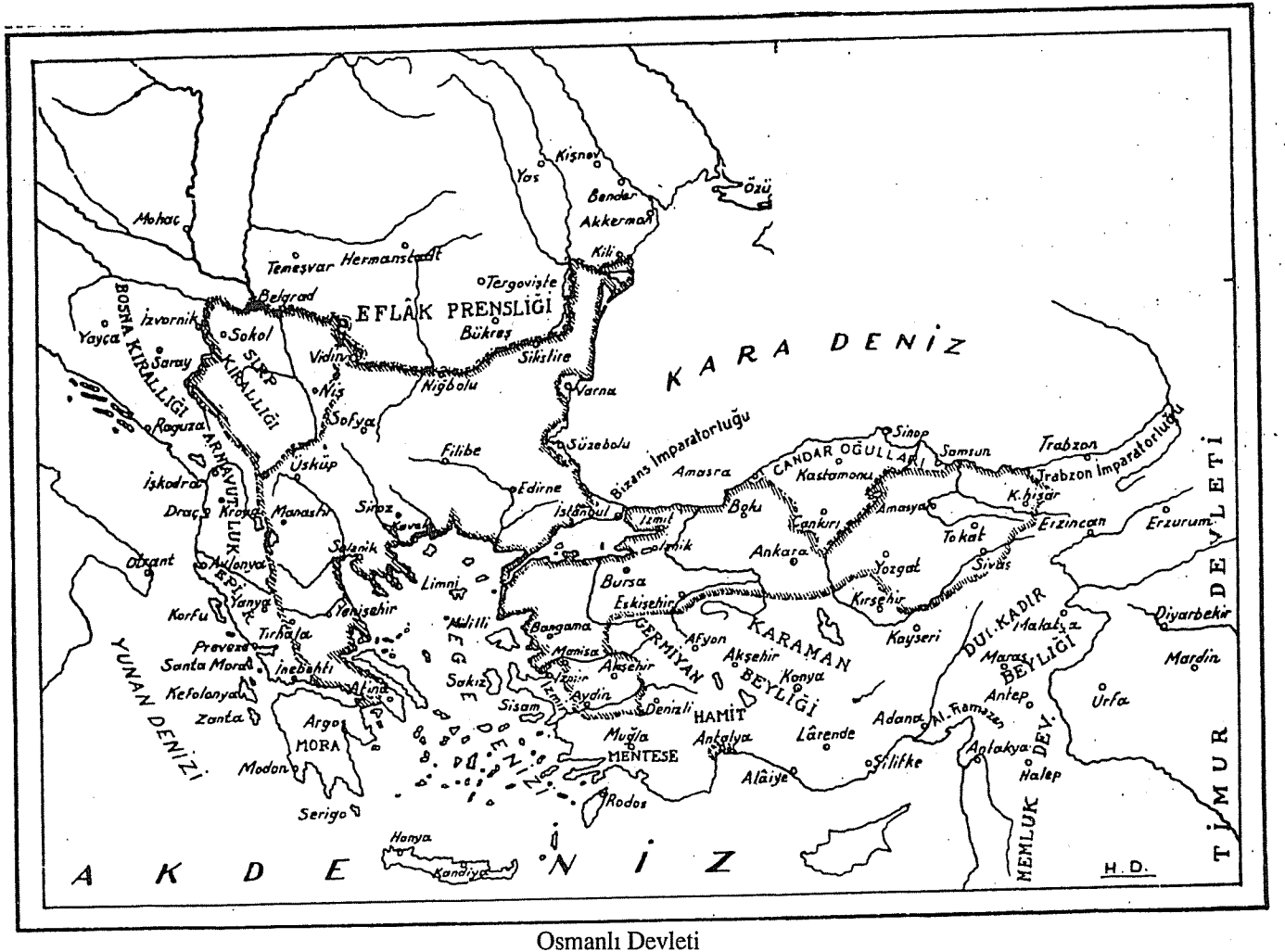

Osmanlı Devleti

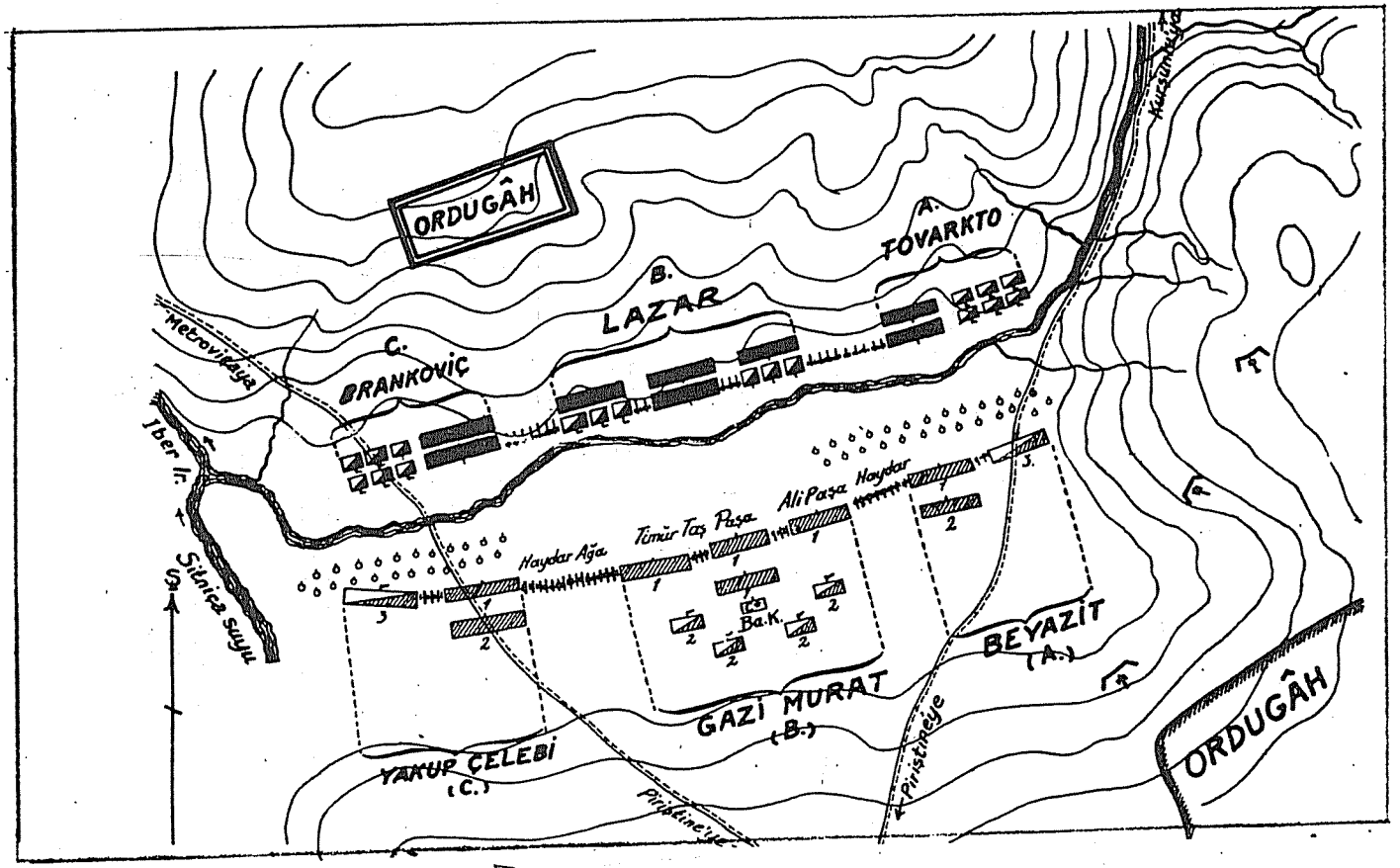

I. Kosova Meydan Muharebesi